

SORUN NEDİR?

SORUN NEDİR?

Teoman DURALI

SORUN NEDİR?

FELSEFE-BİLİMİN DÜŞÜNME BİÇİMİ

SORUN NEDİR?

Yetmişinci yaşgünü münâsebetiyle bu kitap, azîz hocam Profesör Dr Sayın Ahmet Yüksel *Özemre* beğefendiye saygılar ve selâmlarımla ithâf olunmuştur.

SORUN NEDİR?

“Başkasında görüp de nefret ettiğin şey, sana edeb olarak yeter” —Hz *Ali*.¹

TEŞEKKÜR

Evvelemîrde bu kitabı basıp yayımlamak çeşidinden zahmetli bir işi üstlenmiş bulunan *Dergâh* yayımevinin, başta Sayın Ezel *Erverdi* beğefendi olmak üzere, çalışanlarına teşekkür ediyorum.

¹Abdûlbâkî *Gölpınarlı*'nın “*Mesnevî*” şerhinden, iv.bölüm, 358.s, 86.satır.

SORUN NEDİR?

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI

Ekler

A- KISALTMALAR İLE İŞÂRETLE

B- DİLBİLGİSİ KURALLARI VE İMLÂYLA İLGİLİ BİRTAKIM MÜLÂHAZALAR

BİRİNCİ KİTAP: SORU – SORUN – MESELE

İKİNCİ KİTAP: DİRİM GERÇEKLİĞİ SORUNU

I- CANLILIK SORUNU

- 1- Canlılık Kimin Malıdır: Fiziğinmi yoksa Metafiziğinmi?
 - 2- Düzgünlüğün Hikmeti
 - 3- Bitmeyen Çekişme: Canlı-olmayan ile Canlı Arasındaki Bağıntı Sorunu
 - 4- Evrim Sorunu
 - 5- Ölümlü olma Sorunu
- Ekler**

II- EVRİM ile TARİH SORUNLARI

- 1- Evrimin Temel Belirlenimleri
 - 2- Tarihin Temel Belirlenimleri
 - 3- Evrimden Kaynaklanmış İdeolojik Belirlenme
- Ekler**

III- BEŞERDEN İNSANA SORUNU

Ekler

IV- İNSAN-OLUŞ SORUNU

- 1- Süreçlilik – Değişmezlik Karşıtlığı
 - 2- Zorunluluklara Koşulmuş Beşer – Hür olan İnsan
 - 3- Mekanik Yasallık Çerçevesinde Mütâlea olunan Beşerliliğe
İndirgenmiş İnsan
 - 4- İnsan Teki ve Toplum
- Ekler**

ÜÇÜNCÜ KİTAP: AŞKIN HAKİKAT SORUNU

I- METAFİZİK SORUN

- 1- Metafizik
- 2- İlahiyattan kaynaklanan Felsefe sahası: Ahlâk
- 3- Akıl
- 4- Bilinebilirlik ile Düşünülebilirliğin ötesi

SORUN NEDİR?

- 5- Manâ – Anlam
- 6- Felsefenin Ana Yöntemi: Dialektik
- 7- Metafizik Düşünüş: Teemmül ile Tefekkür
- 8- ‘Metafiziğ’in içlemi: ‘Transsendental’;
dışlamı: ‘Transsendent’ düşünce sahaları
- 9- A Priori – A posteriori
- 10- ‘Dialektiğ’in olumlu ile olumsuz uygulamaları
- 11- Transsendental Analitik – Transsendental Estetik
- 12- Geriye Bakış: Felsefenin Annesi, Bilgelik
- 13- Bilgelikten Felsefeye
Sonuç
Ekler

II- KİMLİK: İNSAN-OLMANIN ESÂSI

- 1- Nelik
- 2- Bireylilik
- 3- Bireyliliğın Ana Belirleyicisi: Genotip
- 4- Beşerin Bireyliliği: Kimlik
- 5- İnsanın Bireyliliği: Kişilikleşmiş Kimlik
- 6- İlk-Topluluk-Örneği: Kadın – Erkek – Çocuk Birlikteliği
- 7- Dirim Esâslı Bünye – İlahî Kaynaklı Yapılanma
- 8- İlahî Kaynaklı Ruh; *Beden* ile *Ruh* arasındaki Köprü olan Nefs
- 9- Kişinin Kimliğinden Toplumun Kimliğine
- 10- Toplumun Aslî Kurucu Yönlendirici Etkeni: Eğitim – Öğretim
- 11- Beşeri Belirleyen Gen İşleyişine Karşılık, İnsanın Temel Dayanağı:
Kültür Mirâsı
- 12- Toplumun Hâfıza Kaybı: Kültürün Ölümü
- 13- Kültürün Aslî Dokusu: İnanç Düzeni
- 14- Tekrarlanır – Tekrarlanamaz Zaman Hatlarının Karşıtlığı
Karşısında Kendini Belirleyebilen Varlık olarak İnsan
- 15- Maddî-Mekanik-ötesi Varlık Tabakası: Canlılar Âlemi
- 16- Mütecânis Canlı-olmayan – Gayrımütecânis Canlı Karşıtlığı
- 17- Canlıyı Açıklamak: Canlılar biliminin Felsefesi;
İnsanı Anlamak: Yaşama Felsefesinden İnsanaraştırmalarına
- 18- Fizyolojik İşleyişler ile Nefsî Faaliyetler
- 19- Nefs Faaliyetleri ile Ruh Hâli
- 20- Yanılgı
Ekler

III- BİREYLİLİK – KİMLİK – KİŞİLİK SORUNLARI

Ekler

IV- ÖDEV esâslı AHLÂK: İNSANIN BAŞKALDIRMA SORUNU

- 1- Beşeri İnsan kılan Ana Etken: Ahlâk

SORUN NEDİR?

- 2- Âlem
- 3- Ahlâkın Kurucu Unsurları
- 4- Nefs ile Ruh
- 5- Ahlâkın Menbaı: Akıl
- 6- Din ile Eğitim
- 7- Öz Kaynak: Tebliğ
- 8- İlahî Hitâbın İki Çeşidi
- 9- Ölüm: Sınavın Sonu; Dirimsiz Hayata Diriliş
- 10- ‘Ben’ – ‘Benim’ Ayırımı
- 11- Ahlâkın Temeli: Ödev;
Ödevin Hülâsası: “Yapmalıyım!” Özden Buyruğu
- 12- Ahlâkı Uygulama Gücü: İrâde
- 13- Ahlâkın ‘Benim’deki Ash Esâsı: Niyet
- 14- Ahlâkın ‘Benim’in Dışındaki Tezâhürü: Hukuk
- 15- İlâhî–Ahlâkî bakımdan Transsendental – Transsendent
- 16- Aşkın Mutlak Kudretin Tebliği: Temel Yasa
- 17- Hayatın Manâsı İztırâptadır
- 18- Barış – Savaş Zıtlığı
- 19- Âdil–Nizâm–Medinesi
- 20- Ödev
- 21- Akıl – Tecrübe Denklemi ve Görüntü, Tasavvur, Kavram ile İnanç
- 22- İnanç türleri: Varsayım, Bilgi, İmân
- 23- Duygu
- 24- İlim
- 25- Marifet
- 26- Hikmetin Başı Allah Korkusudur ve Kutsallığın Bilgisi Akıldır
- 27- Saadetin Kaynağı, Meşrûuluktur
- 28- Tekâmül – Rücûu
Ekler

DÖRDÜNCÜ KİTAP: TARİH GERÇEKLİĞİ SORUNU

I- ÇAĞIMIZIN DEĞERLER DİZİSİ (PARADİGMA) SORUNU

- 1- Evrensel Sıradüzeni
- 2- Kaba Kuvvete Dayalı Zorlayıcılıktan İknâ İstibdâdına
- 3- İktisâtperestlik
- 4- Ortaçağ Hıristiyan Medeniyetinden
Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa Medeniyetine
 - i- Tanrısallık–Kutsallık – Dünyevîlik Çatışması
 - ii- Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa Medeniyetinin Bellibaşlı Belirlenimleri
 - iii- Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin merkezi Fransız kültürü
 - iv- Tanrısallık–Kutsallık – Dünyevîlik Çatışmasının yanı sıra,
Latin–Roma – Germen Hasımlığı
 - v- ‘Temeddün’ – ‘Civilisation’
 - vi- Yeniçağı Belirleyen Üç Unsur: Laikcilik – Sekülercilik - Positivcilik

SORUN NEDİR?

vii- *Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa ile Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudî Medeniyetleri*
Ekler

II- BİZ KİMİZ SORUNU: OMURGASIZLAŞTIRILMIŞ TÜRK LÜK

- 1- Nereden Nereye
 - 2- Kimlik Geçmişte İnşâa olunan bir Binâdır
 - 3 Yolun, Sis Perdesi Gerisinde Kalmış Başlangıcı
 - 4- Medeniyetlerin Kesiştiği Coğrafya: Orta Asya Düzlükleri
 - 5- İmparatorluk Devlet Ülküsünün Tarihî Kaynağı
 - 6- Yüce Görev Uğruna Yaşananlarla, Ülküsel Hayat İnşâa olunur:
‘Devletiebedmüddet’
 - 7- Türk Tarihinin ‘Zenbereğ’i
 - i- Zenbereği Devletiebedmüddet olan Devlet: Osmanlı
 - ii- Rabb – Mürebbiye – Ümmet
 - iii- Sevişen - Savaşan Bireyler Toplumu
 - 8- İzmihlâl: Omurgasızlaştırılmış Türklük
 - 9- Devletiebedmüddet Ülküsünün Kaybı, Ruhunu Yitirmiş Beden demektir
- Ekler**

SÖZSONU

Ekler

KAYNAKLAR

SÖZ DAĞARI

DİZİNLER

KİŞİ ADLARI

KAVRAMLAR İLE ADLAR

SORUN NEDİR?

SÖZBAŞI

SORUN NEDİR?

(1) Her çalışmanın baştan tayîn olunmuş bir amacı bulunur. Teorik bağlamda sistemli çalışma denilince de akla, ilk elde, felsefe-bilim gelir. Kurucusu *Aristoteles*, ‘felsefe-bilim’i ‘yarar’, dolayısıyla uygulanabilirlik gâyesine kapalı tutmuştur. “Yalnızca bilmek uğruna bilgi edinmeği istemek”, felsefe-bilimin esâs ve aynı zamanda nihâî gâilesi ile gâyesidir. İşte, ‘yarar’ ile ‘uygulanma’ sâikleri (Fr motif) tarafından ‘güdümlemeyen’ çalışma, işlem ile etkinlik, ‘teorik’tir.

Kılınc ustasının amacı, meselâ, demiri çeliğe dönüştürüp ondan kılınc imâl etmektir. Nalbur ise, kendini yine demiri işlemeğe adanmış. Demirden nal imâl ederdi. Hekimin işi, hastasına sağlığını iâde etmektir. Öğretmen ise, insan evlâdını bilgilendirerek hayata hazırlar. Bunlar, kullanmaya yahut uygulamaya yönelik çabalardır. Mücbîr ihtiyâçları karşılamağa müteveccih gayretlerdir. Böylesi işlerde hedef, görünür bir mevkidedir. İnsanın hayvanla akrabâ beşer tarafı gözünü, kulağını mücbîr ihtiyâçların karşılanması cihetine dikmiştir. Bu yüzden ‘teorik-olan’a anlayış göstermez. Teorik yapı olan felsefe-bilim, bundan dolayı kamuya kapalı durur. Anlaşılması zordur. Kamu, en azından kısa vadede, mücbîr ihtiyâçlara cevap vermeyen felsefe-bilimle ne yapsın? Hemen göze çarpmayanı kamu, dikkate almaz, alamaz. Akan sudan yahut esen yelden ‘ne idüğü belirsiz’ tâkatın/enerjinin ondan da cereyânın istihsâli kimin aklına gelir ki?...

Gelgelim, felsefe-bilimin, bir de, felsefe yakası vardır ki, orası amaç itibâriyle iyiden iyiye esrârengîz bir muhittir. Bilgi teorisiyle, varlık öğretisiyle, toplum–tarih–kültür tahlilleriyle, ahlâkı ve estetiğiyle tam bir muammâdır.

Mücbîr ihtiyâçları karşılamağa müteveccih cehdügayretler, zanaatlar ile meslekleri teşkîl ederler. Bilimler, zanaatlar ve mesleklerle fizik dünyaya müteveccih olma keyfiyetini paylaşırlar. Ancak, zanaatlar ile mesleklerden zorunlu ihtiyâçları karşılamak ödevinden muâf olma cihetiyle de ayrılırlar. Tabîî, ayrılık bundan ibâret kalmaz. Zanaat ile meslekler, mantık biçimciliğinin cenderesinde sıkışıp ezilmezler. Bilim oysa, mantık tarafından biçimlendirilir.

Bu keyfiyet işte, bilimin aklî vechesidir.

Bilim, aklî olmanın yanı sıra, fizik dünyayı dahî göz önünde tutmak zorundadır. Bu husus da, nihâyet bize bilimin positiv yönünü gösterir. Zanaat ile ona dayalı meslekte söz konusu olan, duyulardan gelen verilerin, akıl ile zihin tarafından derlenip değerlendirilmesiyle oluşan ‘tecrübe’ler ve onların genişleyip kapsayıcı şekle bürünmüş tasarımları ifâde eden ‘yaşantı’lardır. Duyu verilerini derleyip toparlayarak değerlendiren, demekki tecrübeleri oluşturan, aslında, akla bağlı çalışan ‘zihin’dir. ‘Akl’ın, oluş/turulmuş tecrübelerle tekrar eğilip onların arasında duyu verilerine artık doğrudan doğruya bağlı kalmaksızın geniş

SORUN NEDİR?

kapsamlı bağlantılar kurarak yaşantıyı şekillendiren yönü ‘aklıselîm’dir. Kısaca, ‘aklıselîm’, ‘akl’ın, ‘tecrübe’lere doğrudan müdâhalesi ve onlardan hareketle ‘yaşantı’ları oluşturma işini yürüten vechesidir. Yaşantıda bulduğumuz, artık, duyulardan edinilen verilerin yalınkat birleşimli/sentetik bütünlüğü değildir. Verilerin, ‘teemmül’ (Fr réflexion) yollu değerlendirilişi vardır. Bu da bize nasıl düşünülüp davranılacağına dair asıl kural ile ayâr ölçü birimleri demek olan ‘örf’leri verir. Bahis konusu birimlerin temel unsurlarını keşfedip inşâa edenler, müstesnâ bir sezişi barındıran aklıselîm sâhibi kimselerdir. Bu kabîl kimselere ‘bilge’ diyoruz. Çoğunlukla, kadîm toplumlara,² tabiatıyla, önder kılınanlar, ‘bilge’ler olmuştur. ‘Bilgelik’in, şu durumda, kendisinden çıktığı, fışkırdığı ‘pınar’, ‘aklıselîm’dir.

‘Felsefe-bilim’in ‘felsefe’ yakası, ‘bilgelik’ çıkışıdır. Bilgelik³ çıkışlı olması sebebiyle, felsefenin ilk ve asıl belirleyicisi aklıselîmdir. Özellikle M.Ö. üçyüzlerde *Aristoteles*’in elinden ‘bilim’i doğurmasıyla ‘felsefe’, ‘anne’si ‘bilgelik’ten, dolayısıyla ‘aklıselîm’den uzaklaşmağa koyulup ‘akl’ın biçimselleştirici etkisini benimser olmuştur.

Biçimselliği vazeden ‘salt akıl’,⁴ ‘duyu verileri’nin ‘iz’ini taşıyan ‘tasavvur’ları barındırmayan ve ‘duyu’lardan tecrîd olunmuş ‘düşünce’ler⁵ demek olan ‘fikir’lerin⁶ ‘müellifi’dir.⁷ Fikirler, o hâlde, salt düşüncelerdir. Felsefe-bilim tarihinin ana durakları olarak kabul edebileceğimiz *Aristoteles*, *Descartes* ile *Kant*’ın nezdinde, ‘biçimselleştirme’ işleminin müellifi ‘salt akıl’, zaman ile mekâna aşkın olup insanlığın ortak paydasıdır. Salt akıldan kalkıp yine ona doğru kulac atan felsefe, biçimselleş/tir/me işleminin doruğunu oluşturan ‘sistem’ denilen ‘binâ’nın ‘mimâr’ıdır. Ne var ki felsefe, aynı zamanda mimârı olduğu sistem tarafından taşınır. Şu durumda özgün felsefe yapılanmaları, sistemdirler, daha doğrusu sistemli (Fr systématique) yapılarıdır.

(2) Bilgelikte, öncelikle, ona can veren ‘örf’ dediğimiz değerler ağırlık taşır. Evrensel genelgeçerlilik kazandığı ölçüde ‘örf’, ‘ahlâk’ durumuna gelir. Ahlâk, tektanrılı vahiy diniyle ortaya çıkıp felsefe tarafından ele alınarak işlenmiştir. Daha teknik ifâdeyle, belirlediği özge konularda olduğu üzere, felsefe, ahlâkı da biçimselleştirmiştir.

²Fr sociétés archaïques

³Y sôfrosünê; Fr sagacité, prudence

⁴Alm reine Vernunft; Fr raison pure

⁵Fr pensée

⁶Fr idée

⁷Fr auteur

SORUN NEDİR?

Ahlâk, iki sahanın temelinde bulunur: Bilgelik’in had safhasını teşkîl eden ‘mistiklik’ ile biçimsel–sistemli düşünüş esâslı işlemler alanını oluşturan ‘felsefe’de. İkisi arasındaki fark, ahlâkın, mistiklikte biçimselleştirilmemesine karşılık, felsefede akıl işlemine tâbî tutulmasında yatar —bu durumda da ortaya ‘hukuk’ yahut ‘fıkıh’ çıkar.

Mistik bilgelik’in temelini hayat teşkîl eder. Hayat ile din iç içe yürüyen insan süreçleridir. Zemîninde yaşama sürecinin yer aldığı mistik bilgelik, dinle harmanlanmış bir duygu–düşünme hâlidir. Felsefeyse, ‘pınar’ı bilgelikten önceliklerle ahlâk olarak ‘fışkırır’. ‘Meslekleşme’den önceki felsefeler, katışıksız, hâlis ahlâk esâslı ‘yaşama bilgelikleri’ydi. *Lao Çe*’nin, *Gautama Siddharta*’nın, *Zerdüş*’ün, *Pitagoras*’ın, *Herakleitos*’un, *Eflâtun el-ilahî*’nin, Hz *Musâ*’nın, Hz *Hârûn*’un, Hz *İsâ* ile Havârîlerinin, Hz *Muhammed* (kimî *Hadîsler*) ile Hz *Alî*’nin, *İbn Arabî*’nin, Konyalı *Sadreddîn*’in, *Suhreverdi*’nin, *Gazalî* ile *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî*’nin ortaya koymuş oldukları biçimselleştirilmemiş ahlâk esâslı mistik bilgeliklerdir ki, bunlara haddizâtında ‘hikmet’ denilir.

Dolaylı yahut doğrudan tezâhür etmiş ilahî tebliğlerin tefsîri, teşrîhi ile vicdândaki teşhîri uğruna gösterilmiş dur durak bilmez gayretlere *Pitagoras*, *Herakleitos* ile *Eflâtun el-ilahî*, “filo-sofiya” demişlerdir. ‘Filo-sofiya’, *Alîm*’in *Hikmetine* duyulan aşk mesâbesindeki sevgidir. İlkalî hâliyle ‘filo-sofiya’, yaşanarak dışa vurulmuştur. ‘Hikmet aşkı’ manâsındaki ‘filo-sofiya’nın ifâde biçimi, *Eflâtun*’dan itibâren, öncelikle de *Aristoteles*’te nesîr tarzında metinleştirilmekle, meslekî anlamda, tarih boyunca tanıdığımız biçimiyle felsefeye dönüştürülmüştür. Bilgelikte yahut hikmette henüz görmediğimiz tayîn edici bir vasfı, felsefede görür olduk. Felsefe, demekki bundan böyle ‘salt akıl’ın ‘biçimselleştirici kalıpları’na⁸ dökülür olmuştur. Salt aklın biçimselleştirici sürecine tâbî ‘felsefe’den ‘bilim’ ‘doğmuş’tur.

Hayat boyu edinilen tecrübeler ile dolanbaçlı yollardan, üstelik tahrîfe uğramış hâliyle algılanmış olan ilahî tebliğlerin, mezcoulunarak kamuya mâledilmelerinden mahallî–mevzîi bilgelikler zuhûr etmiştir. Doğrudan doğruya insanlığa seslenen tebliğin ise bâtinî tefsîrinden, teşrîhi ile teşhîrinden hikmet ortaya çıkmıştır. İşte, aklın ve gönlün, bu hikmet ateşiyle yanıp tutuşması ‘filo-sofiya’dır. Öyleyse felsefenin kendisinden neşet ettiği menbâ, haddizâtında ilahî–dinî kaynaktır. Özellikle 1600lerden sonra Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ve bâhusus Çağdaş küresel İngiliz-Yahudî medeniyetleri çerçevesinde ‘felsefe’, ‘filo-sofiya’ kökü kökeninden koparılmış, tam anlamıyla biçimselleştirilmiş işlem dizileri durumuna sokulmuştur.

⁸Fr catégorisation

SORUN NEDİR?

Felsefenin ‘filo-sofiya’ menşei, ilahî tebliğle uzvî/organik berâberlik özelliğini taşıdığından, özü itibâriyle cihân~ ve insanşumûldür. Ne var ki, ilahî tebliğ yaşanmak üzere, insana nâzil olmuştur. O, yaşamanın içerisinde. Hayatın özüdür, aslı esâsıdır. Hayat ise zaman ile zemîne uygun yaşanır. Sonuçta, ‘filo-sofiya’, bağrında, zaman ile zemîne bağlı şartlarda evrensel değerlerin bulgulanması sanatını barındırır. İmdi, biz de burada kadîm felsefe yapma usûlu ile üslûbuna geri dönüyor, ‘felsefemiz’e ‘filo-sofiya’yı esâs alıyoruz. ‘*Filo-sofosluk*’ inâyetine mazhar olmadığımızdan, ‘filosofiya’ âlemine, tabîi ki, girmiyoruz, giremiyoruz. Ama yapmağa, kurmağa gayret gösterdiğimiz ‘felsefe’nin menbaı olarak ‘filo-sofiya’yı görüyoruz. O hâlde ‘filo-sofiya’mızın kendisinden çıktığı, bittiği İslâm dini ile klasik medeniyeti ‘felsefemiz’in de neşvünemâ bulduğu ‘toprak’tır, ‘zemîn’dir.

Bu cümleden olmak üzere, kitapta baştan itibâren üstesinden gelinmeğe çalışılan işlerden, önem sırasınca, birinci derecede geleni, klasik İslâm medeniyetinden olan kültürümüzü oluşturan unsurlardan hareketle evrensel geçerliliği bulunan değerleri yakalayıp onların, çağdaş şartlar karşısındaki durumlarını irdelemektir. ‘Müslüman kültürümüz’ denkleminde taraflardan Müslümanlık, ‘evrensel’i; ‘o’ndan neşet etmiş ‘millî kültürümüz’ ise, tarihî çerçevede ‘mahallî’ yahut ‘yerel’ olanı temsîl ediyorlar. ‘Mahallî’ olan tarihî süreç açısından bakıldığında ‘millî’ görünür. Denklemi oluşturan taraflardan biri ortadan kalkımı, ya ‘evrensel’ ya da ‘mahallî’, tarihî bağlamda konuşursak, ‘millî’ olan yitirilir. Taraflardan birinin çökmesi yahut yitirilmesi, ‘felsefemiz’ için elzem olan ‘dialektik denklem’in bozulması anlamına gelir.

(3) “‘Din’, ‘hayat’tır” demiştik. ‘Hayat’, ‘dirim faaliyetleri’ demek olan ‘yaşama’yı aşar. ‘Dirim faaliyetleri’nin onanmaz onarılamaz ölçüde çözülüp çöküşüyle başgösteren durum ‘ölüm’dür. Öyleyse ‘fizik–biyotik’ süreç olan yaşamanın sonu sınırı ‘ölüm’dür. Oysa ‘hayat’, ‘fizik–biyotik süreçliliği’nin ötesine işâret eder. Salt aklın biçimselleştirici işlemlerine tâbî, başta Fransız, İtalyan, Felemenk ile İngiliz olmak üzere, Yeniçağ dindışı Avrupa felsefeleri, insanı, ölümlü, aynı zamanda da ölümlülüğünü bilen ve bunun yarattığı amansız korku ile umutsuzluğu bağrında taşıyan, Yunan sahne sanatından apartılmış bir deyimle, *tragique* varlık şeklinde anlayıp anlatmışlardır. Hâlbuki *Herakleitos*’un ‘logos’u manâsında idrâk ettiğimiz ‘akıl’ ile ‘gönül’den sudûr bulan ‘filo-sofiya’

esâslı, ‘Hikmet’ çıkışlı ‘felsefe’, ‘insan’ı yalnızca yalınkat ‘yaşayan’ değil, ama ondan çok daha fazla, ‘ölümü–aşmaya–yönelik–hayatla–donanmış–varlık’ şeklinde algılayıp belirlemiştir. Böyle olan insan, artık doğumdan ölüme yürüyen varlık değildir. Gelgelelim, ‘insan’ın ‘yaşama–ötesi–hakîkat’ı, doğrudan doğruya felsefenin inceleme konusu değildir artık. O, ‘mistikliği’nin sahasındadır.

SORUN NEDİR?

Hayat, nasıl dirimsel yaşamayı aşmaktaysa, din de hayatın ötesine işâret etmektedir. Toplum-kültür düzleminde insan, ruh – nefis ekseninde yaşar. Kısaca söylersek, hayat, ruh – nefis ekseninin yaşama boyutundaki ifâdesi ve izhârıdır. Din, ruh – nefis ekseninin bir ucuna konumlanmış nefsin ayrac içerisine alınıp insanda ruhu tek hâkim güç durumuna getirme cehtügâyretinin kurumlaşmış hâlidir. Dinin aslî görevi, ‘kişi’yi ‘ölüm’le birlikte ‘vucud’unu terkedecek olan ‘ruh’una, böylelikle de ‘salt ruh hayatı’na alıştırmaktır. ‘Dünya hayatı’, ‘beden’le el ele, kol kola yürüyen ‘nefs’in işidir. Lâkin, ‘kişi’nin ‘öz’ünü, ‘kimliğ’ini taşıyan ‘ruh’, yeni bir hayatı ifâde eden ‘âhiret’te artık tek başına söz sâhibidir. Ruh, dünya hayatında nice bilenip güclenirse, gerek ‘bura’dan ‘ora’ya geçişte gerekse ‘ora’daki varoluşunda onca rahat eder. İşte Fetişten, Kamlıktan tutunuz da Müslümanlığa dek uzanan kaviste gördüğümüz, rastgeldiğimiz tek mil dinler yahut dinimsi olaylar, insanın dünyadaki hayatını nizâm intizâma sokmak ve onun âhirete intikâlinde ‘arâzî’yi ‘tesvîye’ etmek gâyesine kilitlenmiş görünürler. Böylelikle din, gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde insanın yaşamasıyla kaynaşmış durumdadır. Bundan dolayı ondan daha önemli bir insan olayı, kurumlaşmış olduğu dönemler ile yerlerde de, daha hayatî bir kurum gösterilemez. O, ters yorumlanır, yanlış tarzlarda yaşanır, saadet kapısının anahtarı olacağına, felâketin sebebi olur. Kendi oluşmadan önce bilgelik, sonraysa bizzât felsefe, öncelikle de ahlâk ile metafizik kollarıyla dinden devşirdiği etkenleri tanzîm edip işlemiştir.

Felsefe, en çarpraşık metafizik işlemleri sırasında bile, dinle arasındaki sınırı şaşırmadıkça meşrûu zemînlerde hareket etmiş sayılır. Karşılıklı hudut ihlâllerinin sonucundaysa, ya din felsefileşmiş —Ortaçağ Hıristiyanlığında gördüğümüz gibi— ya da felsefe dinîleşmiştir —İslâm medeniyetinde karşılaştığımız durum. Ancak, büyük kırılma, esâs ârıza Yeniçağ Batı Avrupasında başgöstermiştir. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinde doğrudan felsefeden türe/til/miş ideolojiler dinleşmişlerdir: Dünyevî din.

Peki, bahsi geçen sınır nerededir? ‘Su ayırım hattı’, din ile felsefe arasındaki özlü yapı ve faaliyet (Fr fonctionnalité) farklılığındadır. Akılyürütme işlemine dayanarak tarîf ile tasvîr çeşidinden felsefe-bilim, ‘açıklayıcı’ (Fr explicatif) ve ‘bilgilendirme’cidir. Dine gelince; o, ‘kural-koyucu’dur (Fr normatif). Din, akılyürüterek, demekki gerekce göstererek, kanıtlayarak ‘açıklayıcılığ’a kaydığı ölçüde felsefileşir. Ötekisi de ‘kural-koyuculuğ’a yöneldiği oranda dinîleşir.

Felsefe-bilim, akıl-deney yolundan yürüyerek olaylar ve nihâyet bilginin kendi hakkında bilgilenmeği hedefler. Dinde imândan yola çıkılır. Kimi üstün insanlar, ilme dahî ‘kavuşabilir’. O hâlde, felsefe-bilimin tersine, din, belli bir seviyeden itibâren seçmeci ve seçkincidir.

SORUN NEDİR?

(4) ‘Bilgi’, bir yahut birkaç ‘olay’ın aid olduğu ‘olaylar kümesi’ndeki yerinin tesbîti ile tefrîkidir. ‘İlim’ ise, ‘bütünlüğ’ü ‘görme’ ‘kâbilyet’i ile ‘sanat’ıdır. ‘Hakîkî din’, ‘âdil’dir. ‘Adâlet’in hüküm sürdüğü ortamda ‘eşitlik’, sâdece ‘âdil yargılanma’ konumunda görülebilir. Bahse konu konumun dışında eşitliğin ‘borusu’ ötmeyiz’.

(5) Nihâyet, ‘bu–dünyadaki–yaşamayı–aşkın–varolma’ dan bizleri haberli kılan iki kaynak vardır. Bunlardan biri, ilahî teblîğken, öbürü de aklîselîmimizdir. ‘Aklîselîm’i besleyen ‘gürpınar’, ‘sezgi’dir. ‘Aklîselîm’, ‘salt akıl’dan farklı olarak ‘sezgi’yi işlerken onun tabiatını bozmaz. ‘Salt sezgi verisi’ evresinde ‘duygu’ ile ‘düşünce’ iç içe ‘birlik–bütünlük’, *Vahdete* yakın olma hâlini gösterir. ‘İşlem–görme’yle berâber bölünme, parçalanma, dağılma başgösterir. Ancak, ‘hakîkat’ı fehmedip ‘yaşama’nın tersine, ‘gerçekliğin’i ‘sistem’ çerçevesinde kavrayıp açıklama, ‘işlem–görme’yle berâber gelen ayrışmayı zorunlu kılar. Bu noktada işte, ‘hikmet–aşkı’, demekki ‘filo-sofiya’ yerine, onun ‘evlâd’ı ‘felsefe’ ile ondan olma ‘bilim’ kaçınılmazlaşır. Biz de burada, din ile düşünce bakımından İslâm vasfını taşıyan ‘Hikmet’i esâs edinmiş bir ‘felsefe-bilim’ sistemliliğinin nasıl inşâa olunabileceğinin yolunu yordamını araştırıp bulgulamanın peşindeyiz.

‘Felsefe-bilim’in ‘felsefe’ yakası, onun da özellikle ‘metafizik’ özü, insanlar, yahut, günümüzde yaşadığımız üzre, bütün bir insanlık, varoluşca bunalıma girmiş gözüktürken, karşımıza kaçınılmaz ihtiyâc olarak çıkar. Yine günümüzde hayatın değişik kesimlerinde olup bitenleri anlayıp anlatabilecek, izâh edebilecek ‘felsefe-bilim’ çapında ve yapısında düşünce sisteminin yokluğu hayatın her kademesinde kendini duyurmaktadır. Öncelikle bilimsel araştırmalar ve —bilgi ile varlık öğretileri cinsinden— felsefî değerlendirmeler Yirminci yüzyılın ilk yarısında kesilmiştir. Dinî arkaplanını çoktandır kaybetmiş olan hâlis ahlâk ise, Yirminci yüzyıl başlarına değin can çekişegelmiştir. Bahsi geçen yüzyılın son onyılındaysa, felsefeden türemiş —Toplumcu–Ortakmülkcü, Millî toplumcu, Faşist vb— ideolojiye dayalı ahlâk manzûmeleri de, en sonunda dağılıp ortadan kalkmışlardır.

(6) ‘Bu–dünyadaki–yaşamayı–aşkın–varolma–umudu’, üstün ahlâkın tükenmez menbaı ve esâsıdır. Üstün ahlâkın birinci derecedeki tezâhürü, ‘ahde vefâ’ ile ‘adâlet’ duyguları ile düşünceleridir. ‘Ahde vefâ’ ile ‘adâlet’, ‘ışık’tır; onların zıddı ‘zulüm’ ise, ‘karanlık’tır. Hayat, karanlık zulümden ‘adâlet nûru’na sürekli hurûc mücâdelesidir. ‘Hayatı yaşayan’, öyleyse ‘mücâhit’tir. ‘Hayat’a yan çizen, ‘karanlığın eri’dir. Mücâhit, hakkın hukukun müdâfiidir. İnsâflıdır. Yaratıktır. Öyleyse Yaradana kuldur. Kul olan, köle olamaz. Köle olamayan, köleliğin düşmânıdır. İnsanın insana köle olmasını kökten reddeder. Köleliği kökten reddedene ‘Köktenci’ diyoruz. Kölelik, Sömürücülüğün anlamdaşıdır. Öyleyse Köktenci, köleliğe, dolayısıyla

SORUN NEDİR?

Sömürücülüğe karşı durmadan dinmeden, özü bahâsına savaşılan kişidir. Sömürücülüğe kökten karşı çıkmak, başkaldırmak demektir. Başkaldıran, ahlâk kişisidir. İşte biz de burada, ahlâk kişisini felsefece araştırmağı, kısacası bir ahlâk felsefesi çalışmasını yapmağı deniyoruz. Her hâlis felsefe çalışması, haddizâtında bir ahlâk irdelemesidir. Felsefenin bilgi–bilim ile varlık araştırmaları alanları, ahlâka giden yollardır. Ahlâk belirlenmeksizin, insan bilmececi çözülemez. İnsan bilmececi çözülmedikce de, ne bilgi, ne bilim ne de varlık anlaşılır. Din demek olan İslâmdan çıkan ahlâkla donanmış insan, bilgi ile bilim yollarını inşâa edip döşeyerek varlığı, dünya ile doğayı anlamlandırır.

Hayat, önünde sonunda anlamlandırma süreci ile ödev ifâ etme işidir. Küreselleştirilen çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinde Sermâyecî ideolojinin kısılcına kap/tır/ılmış olan kimse, anlamlandırma ile ödevini yerine getirme yetisini yitirmiş olarak kabul edilmelidir. Anlamlandırma süreci ile ödevini ifâ etme işinden olmuş olan, artık insan değildir. O, olsa olsa ya ‘sömüren–tüketen–eğlenen’ ya da ‘sömürülen–boşta gezen beşer’dir. ‘Üretim’e gelince: Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetinin ‘sıklet merkezi’ Batı Avrupa –A.B.D. – Kanada – Avusturalya eksenini başta gelmek üzere, Sermâyeciliğin ‘anakent’i yahut ‘anavatan’ında (Fr métropole), demekki yeryüzünün müreffeh kesiminde insan, en eski ve evrensel ibâdet mesâbesindeki uğraşısı olan üretimden kesilmiştir. Yerini, maliyeti daha ucuza gelen, hînihacette sesini çıkartmak tehlikesini bile taşımayan makine kapmıştır.

Makinenin, olabilir en az sayıdaki insanın etkin müdâhalesiyle, hızlı ve ardışıklı (fr série) imâli ve süreci sanayidir. Bilimin yöntembilgisine dayanarak âletin, araç gerecin ve giderek makinenin imâlini mümkün kılan beceri ile bilgi hazinesi (İng know-how) fendir (Fr technologie). Fen, özellikle de sanayi, Sermâyeciliğin azâsı ve hizmetlisi olmuştur. İlim ile bilime tutkun olmalarına mukâbil *Eflâtun* ile *Aristoteles*’in, zanaata soğuk bakmalarının arkasında onun, gün gelip fenne ve hattâ sanayi fâciasına yol açabileceğinin kehânetimi yatmaktaydı? Yalnızca *Eflâtun* (yahut *Platon*: 428 – 347) ile *Aristoteles*mi (384 – 322)? Hayır! Sanayinin, İngilterede doğduğu günlerde, *Eflâtun* ile *Aristoteles*’in halefleri Immanuel *Kant*’ın (1724 – 1804), Jean-Jacques *Rousseau* (1712 – 1778) ile Georg Wilhelm Friedrich *Hegel*’in (1770 – 1831), tanık oldukları olaya kaygılı, kötü gözlerle bakmış olduklarını çeşitli imâlarından çıkarabiliriz.

Sermâyecilik ile onun verisi sanayinin yarattıkları, az önce bahsi geçen, denklemin ister ‘sömüren–tüketen–eğlenen’ler, ister ‘sömürülen–yarı aç/yarı tok boşta gezen’ler tarafında bulunsun, üretmeyen insan, insanlığına yabancılaş/tırıl/arak beşer derekesine düş/ürül/müştür.

SORUN NEDİR?

(7) ‘Üretme’, ‘değerlendirme’, ‘anlamlandırma’; tıpkı ‘insan’, ‘toplum’, ‘kültür’ gibi, örtüşen kavramlardır. İmdi, ‘üretme’, ‘değerlendirme’dir. ‘Değerlendirme’yse, ‘anlamlandırma’dır. Bunun tersi de söz konusudur; demekki anlamlandırma, değerlendirmedir; o da, üretmeye götürür. O hâlde, sacayağından parça koptumu, onun vucut verdiği insan da, en azından sakatlanır yahut toptan helâk olur.

(8) Bir felsefe çalışması ‘soru’ tarafından başlatılıp yönlendirilir. ‘Geçici cevap’a —demekki ‘vargı’ya— erişilinceye değin araştırma sürer. ‘Geçici cevap’, adı üstünde, yeniden ‘soru’ya dönüşme istidâdı ile kuvvesini taşır. Böyle bir istidâd ile kuvveyi taşımayan —yânî kesinkes—kalıcı— ‘cevap’ felsefî değildir.

‘Soru’ tarafından boşandırılıp yönlendirilen felsefe araştırması, ‘sorunlu’dur (Fr problématique). Sorunluluk demek olan felsefe araştırması, kişiye huzur vermez, rahat yüzü göstermez, dikenmişcesine sürekllice batar. Dışımızdaki bir olaya yahut varolana doğrudan doğruya taalluk etmeyen —demekki, *a priori* olan— düşüncelerle örülü yargı, ‘cedel’ yahut ‘dialektik’ denilen işlemlerle yürüyen felsefeye araştırmanın hareket mevkiidir. ‘Vazedilmiş’ (Y thesis) ‘yargı’ ‘barut’a benzetilirse, ona yöne/lti/len ‘soru’ da (Y antithesis) ‘ateş’i andırır. ‘Soru’nun, ‘yargı’yı ‘tutuşturma’sıyla ‘araştırma’ ‘boşanır’. ‘Araştırma’nın gâyesi, ‘vazedilmiş yargı’nın, ‘transsendental’ sahadaysak, ‘doğruluk – yanlışlık’ yahut, ‘empirik’ alandaysa, ‘geçerlilik – geçersizlik’ derecelerini belirlemektir. Şu durumda felsefe araştırması, doğruluğun tesbîatine yönelik çabadır. Doğruluğun tesbîti, ‘hakikat’ın, kendisini örten ‘peçe’lerden —buna da ‘gerçeklik’ denir— ‘kurtarılma’sıdır.⁹

(9) René Descartes’tan (1596 – 1650) sonra Yeniçağ Avrupa felsefe-biliminin mimârı, Immanuel Kant, üç eleştirisinden bir sistem olarak felsefe-bilimin şartları ile çerçevesini inşâa ettiği Birincisine, yânî “*Salt Aklın Eleştirisi*”ne yazdığı Latince “*Büyük Yenilik*” yahut “*Yenilenme*” başlıklı “*sunuş*” yazısında şöyle diyor:

“(Eserimizde) kendimizden bahsetmiyoruz. Önünde sonunda ele alınan sorunu, kendilerinin kişisel görüşleriymiş gibi anlayıp anlamlandırmamaları, tersine nesnel bir mesele olarak değerlendirmeleri gerektiğine insanları iknâ etmek amacındayız. Onlar ayrıca, herhangi bir felsefî mezheb ile öğretinin temel taşı koymağa çaba harcamadığımızı; buna karşılık gayretimizin, insanlığın refahı ile haysiyetine ilişkin esâsları belirlemeğe yönelik olduğuna da inanmalıdırlar. Bundan da öte, insanın, bahtına rızâ gösterip ortak insanlık davâsına yönelik katkılarda bulunmasının zorunluluğunu vurgulamak istiyoruz. Nihâyet, insanlar, iyiniyetli olup

⁹ Nitekim Yunancada *lēthō*, (1)‘unutmak’; (2)‘örtmek’ anlamlarına gelir; ‘~a’ olumsuzluk bildiren önektir; ‘*alēthō*’, öyleyse ‘örtmemek’, ‘örtüsüzleş/tir/mek’, ‘örtüyü kaldırmak’ demek olacaktır. İmdi *alēthō* fiilinden türetilmiş (he) *alētheia* ismi ‘hakikat’ manâsını taşır

—bkz: Henry George Liddle & Robert Scott: “A Greek – English Lexicon”, 63. & 1044.syflr; ayrıca bkz: Emile Boisacq: “Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque”, 43.&576.

SORUN NEDİR?

getirdiğimiz ‘yeniliğ’i insanın düşünce boyutlarını aşacak raddede kavramamalı, tasavvur etmemelidirler. Aksi takdirde, sonuçta, doğru vargılara ulaşmak yerine, sonsuz sınırsız yanılgılara düşmek işden bile değildir.”¹⁰

Felsefe yapılarının ferdî müellifi bulunur. Bu bakımdan bunu bulundurmayan anlatımlardan köklü biçimde ayrılırlar. Efsânenin, menkıbenin, destanın, kıssanın, çoğunlukla da masalın, atasözünün, vecîze ile maninin ferdî müellifi bulunmaz. Bunlar maşerî dehânın¹¹ eseridirler.

Efsâneler, dolaylı, müphem ilahî tebliğler, yânî vahiyler olarak kabul olunabilirler. Sonraki doğrudan açık vahiylerin ahlâk vazedişinin tersine, efsâne, ‘örf’ değerini taşır. Oymak ile boy seviyesinde yaşayan insandan evrenselli kavramak beyhudedir. İleriki çağlarda bile, sözünü ettiğimiz kavrama zorluğu hepten giderilememiştir. Bunun tarihteki barîz örneğini Yahudî dini ile Israil kavmi arasında zuhûr etmiş açmazda görebiliyoruz.

Destana gelince; o, belli bir toplumu ululamak, cesâretlendirmekle yükümlüdür. Benzer şeyler, menkıbe için de söylenebilir. Maşerî ruhu¹² yansıtan bahsi geçen anlatımlar, bağlı bulundukları topluluklara yahut toplumlara odaklanmışlardır. Ufukları oymak yahut boy boyutundaki toplumun yaşama anlayışı ve uslubuyla belirlenmiştir. Böylesi bir tavır, ‘toplumsal öznelcilik’¹³ diye adlandırıyoruz. Söz konusu tavır, 1789dan itibaren Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin bağrında hortladığına tanık olunur: Kavmî esâslı milliyetçilikler.

Tektanrılı vahiy dini, çağla sınırlanmaksızın, insanlığa seslenmiştir. İlkece bu seslenişin bir ucunda kişinin bildiği tanıdığı tüm biçimleri aşkın kudreti ifâde eden Tanrı, diğerindeyse ilahî hitâba muhâtab olan yer alır. Olay, yine ilkece, evrenseldir, öznelerüstü, öznellikdışıdır. Bununla birlikte, hitâbı Tanrıdan insana tercüme etmekle, aktarmakla yükümlü peygâMBER, belirli bir çağın ferdi ve toplumun mensûbu öznedir. Bundan dolayı, evrenselliğine rağmen, yer yer Tanrı elçisinin yaşadığı çağa ve mensûbu olduğu topluma ilişkin özellikler, Tebliğde, ister istemez, su yüzüne çıkarlar. PeygâMBERin evvelmîrde yöneldiği, mensûbu olduğu

¹⁰*Instauratio magna/ Præfatio*: “De nobis ipsis silemus: De re autem, quæ agitur, petimus: ut homines eam non opinionem, sed opus esse cogitent; ac pro habeant, non sectæ nos alicuius, aut placiti, sed utilitatis et amplitudinis humanæ fundamenta moliri. Deinde ut suis commodis æqui —in commune consulant— et ipsi in partem veniant. Præterea ut bene sperent, neque instaurationem nostram ut quiddam infinitum et ultra mortale fingant, et animo concipiant; cum revera sit infiniti erroris finis et terminus legitimus.”

¹¹Fr génie collectif.

¹²Fr l’âme collective

¹³Toplumsal öznelcilik (Fr subjectivisme social): Bir toplumun, insanşumûl–evrensel insan–toplum–kültür gerçekliklerinin tekelinde bulunduğunu maşerî zihninde kurmasıdır.

SORUN NEDİR?

toplumun bireyleridir. Hitâp, dille olur. Dilin kendisi, belli bir toplumun duygu – düşünce – anlayış aynasıdır. Bundan ötürü Tebliğin gövdesine taalluk etmeyen, kimi tâlî ayrıntılarda peygâmberin toplumu ile çağına ilişkin özgül belirlemeler ve bildirimlerle karşılaşılır. Tanrıtanımaz yahut dine düşman çevrelerse, bahsi geçen tâlî ayrıntıları tutar, Tebliğin gövdesiymiş yahut asıl bildirisiymişcesine takdîm ederler.

İnsan–olma–durumunun ortak paydasında buluşan peygâmbër ile filosof (–bilimadamı), belirli bir dönemin ve toplumun ‘çocuğu’udurlar. Öznellikleri bireysel ile toplumsal etkenlerin derişmesinden oluşan kişiliklerinden kaynaklanır. Ancak, peygâmbër, *Allah* ihsânı velîliğiyle öznellik cenderisini aşır evrenselliğe kulac atarken, filosof(–bilimadamı), bunu ruhun ve onun içleminden olan dimâğın işleyişini düzenleyen ve bütün öznelere şâmil kuralları keşfedip tesbît eyleyerek becerir.

İmdi, filosof(–bilimadamı), kurduğu sistemde, zamanca belirlenmiş duysal, yerel ve mevziî şartların çizdiği öznellik çerçevesinden çıkıp *Descartes*’ın öngördüğu yöntemi izleyerek basamak basamak evrenselliğe yaklaşmak suretiyle onu kavrama çabasıındadır. Demekki gerek izlediği yöntem gerekse hedeflediği gâye, belli çağ, yöre, toplum bağlamında yaşayan insan tekinin duyusunu, düşünüşünü, davranış ile eyleyişini tasvîr gayretindeki edebiyatçıdan¹⁴ farklıdır. Ne var ki, filosof(–bilimadamı) ile edebiyatcının bastıkları bir müşterek zemîni de yok sayamayız. İkisi de müellifi belli anlatım yapılarının üreticisidir. Ortak yanları da bundan ibârettir.

İster tiyatro yazarı, ister romancı yahut hikâyeci isterse şair olsun, edebiyatçı, ‘nevişahsına münhasır’ olanı gözler önüne sermek isterken, filosof, insanlığın ortak paydasını/paydalarını vazetmenin peşindedir. Şu durumda edebiyatçı öznellik belirlenimine tâbîdir. Kişinin psikolojisi yahut psikososyolojisiyle ilgilidir. Oysa en kapsayıcı düşünce yapılanışı olan sistemin inşâacısı filosof–bilimadamı, kişinin tekliğini tebârüz ettiren özellikleri değil, insanlar arasındaki mihveri tesbît çabasıındadır. Bu mihver, düşünme sürecinin kurallılığını kendisine atfettiğimiz ‘akıl’ ile ‘zihin’ yapılarının bütünlüğünü ifâde eden ‘dimâğ’dır.

Akıl, zihne hükmeder. Aklın işleyişini düzenleyen kurallar ile geçerliliğinin sınırlarını, felsefenin merkezi konumundaki metafizik, tayîn ve tesbît eder. Metafiziğin bu gördüğu görev (Fr fonction), bir ‘transsendental’ araştırmadır. O hâlde filosofun öncelikle metafizikçi çeşidi, ilk elde, transsendentallik araştırmacısıdır.

¹⁴Edebiyatçı olan tiyatro yazarı, romancı, hikâyeci ile şair, farklı açılardan ve değişik vurgularla insan tekine ilişkin vasıfları dile getirirler. Soyutlamalar ile genellemelerin yerini, edebiyat veriminde tasavvur yüklü algılarla örülmüş cüzî insan olayları tutar.

SORUN NEDİR?

Gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde insan yaşamasının temelini ahlâk teşkil eder. Bunun nîrengi noktalarını, esâslarını ilahî tebliğ vazeder. Yapıyı sistem tamlığına, transsendental akıl çerçevesinde düşünen metafizikçi filosof erdirir.

‘Psikolojik’ değil de, ‘transsendental akıl’ın¹⁵ araştırılması, bizlere doğa olaylarının algısından bağımsız bir alan olan ahlâkın belirlenimini sunar. Gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemde insan yaşamasının temelini ahlâkın teşkil ettiği daha önce bildirilmiştir. Onun nîrengi noktalarını, esâslarını ilahî tebliğ vazeder. Yapıyı sistem tamlığına transsendental akıl çerçevesinde düşünen filosof ulaştırır.

Doğa olaylarının algısından bağımsızca transsendental akıl, ahlâk sistemini kurarken ‘numenon’ alanında hareket eder. Buna karşılık, doğa olaylarına ilişkin algıların, zihin yoluyla sistemli değerlendirmelerinin sonucunda bilimi inşâ ederken transsendental akıl, ‘fenomen’ler dünyasında iş görür. Her iki ‘deniz’den ‘insan teknesi’ni geçiren ‘kılavuz kaptan’ (pilot) ‘akıl’dır. ‘Kaptan’ın buyruğundaki ‘serdümen’ ‘metafizikçi’dir. ‘Süvâri’nin¹⁶ kesinlikle tahammül gösteremeyeceği hâl ile tavır, lâubâlilik ile oynaklık demek olan duygusallık ile öznelliktir. Filhahîka ‘deniz’in hiçmi hiç şakası yoktur. İşte bundan dolayı ‘serdümen’, kendini ‘eli işde gözü oynasta’ *luxüne* kaptıramaz. ‘Serdümen’ konumundaki metafizikçi, kendi öznelliğini tebârüz ettiremez, yânî kendinden bahsedemez. Etse bile, bunu, kendi öznelliğini teşhîr edip vurgulamakçin yapmaz; “insanlığın refahı ile haysiyetine ilişkin esâsları belirlemeğe yönelik...” ‘evrenselliğ’in çıkış evresi olarak kullanmak üzre yapar ancak. Nitekim öncelikle Alman felsefe(-bilim) geleneğinde önermelerin, çoğunlukla birinci çoğul şahıs fiillerle¹⁷ kurulmalarının esbâbımucibi budur.

“İnsanlığın refahı ile haysiyetine ilişkin esâsları belirlemek”, ‘ahlâk’ın temelinde yatan ‘adâlet’ ilkesi gereğidir. Bir felsefe-bilim sisteminin meşrûuluk kıstası, vazedilmiş olan ilkeye uygunluk derecesidir. Bahsi geçen ilkeye dayalı ahlâk sistemi çıkışlı hukuk nizâmı yahut nizâmları meşrûudur. Adâletten hareket edip yine ona varmağı hedef bilen ‘ödev ahlâkı’dır. Böyle bir ‘ahlâk’ın ‘sâik’i “iyiniyet”tir. Bunun aksi vukûu bulursa, “... doğru vargılara ulaşmak yerine, sonsuz sınırsız yanılgılara düşmek işden bile değildir”; yânî sonuç, hüsrân olur. “İnsanlığın refahı ile haysiyeti” hedefinden şaşan felsefe-bilim sistemi ‘hilkat garîbesi’dir, ‘hüsrân’dır.

(10) Felsefe-bilim sisteminin olaylar dünyasıyla sınırdaş bölgesi ‘bilim’dir. Dinle hududu çeken yörede ‘sistem’in merkezi olan ‘metafizik’ bulunur. Öyleyse felsefe-bilim sisteminin ‘saha’sı, dinin ‘numenon’ âleminden olaylar, ‘fenomen’ler dünyasına dek uzanır.

¹⁵‘Transsendental akıl’, İslâm düşüncesindeki ‘aklıküll’ün karşılığı olarak kabul edilebilir.

¹⁶Geminin sevk ile idâresinde birinci derecede yetkili ve sorumlu kişi.

SORUN NEDİR?

Dinde Azîz *Augustinus*'un bildirdiği üzere, inanç,¹⁸ düşünceden öncedir.¹⁹ Vahiyle bildirilen temel inançlara,²⁰ imân,²¹ denilir. ‘İmân’, ‘inanma’nın, böylelikle de ‘düşünme’nin²² ‘kılavuz’udur (L dux). Başka bir anlatımla, belli bir konu etrafında dönen, kenetleşip bağlaşılan düşünceler, inancı oluştururlar. Düşünme bireyde cereyân eden cüzî bir süreçtir. Onun oluşmasını olabilir kılan toplumsal–kültürel (yânî ‘numenal’) ile doğal (demekki ‘fenomenal’) etkenleri ona taşıyan inançlardır. Böylece düşünme ile inanma iç içe yürüyen süreçlerdir. Sonuçta ‘düşünme’, ‘inanma’; ‘inanma’ ise, ‘düşünme’ olur. Yalnız, her ‘düşünme’ ediminden ‘düşünce’ ortaya çıkar; ‘inanç’ değil. ‘İnanç’, dokusu toplumsal olan, başka bir anlatımla, topluma mâl olmuş ‘düşünce’dir. Buna karşılık, ‘inançlaşmamış düşünce’, demekki ‘inanc-olmayan–yalıncat–düşünce’, bireye aittir, bireyseldir. Fakat bireyin kendisinin bir toplum varlığı olmasından ötürü, düşünceleri de, elbette inançlarla örülüdür. Zâten düşünceleri örerken kullandığımız malzeme toplum kaynaklıdır. “Güneş doğuyor” dediğimizde, sözgelişi, gece karanlığının kaybolmağa yüz tuttuğu sırada ufukta güneşin belirmesi olayının, toplum tarafından ‘güneşin doğuşu’ tarzında algılandığını yakın çevremizden öğreniyoruz. Anadille birlikte inançlar edinilir.

İnançlar, haddizâtında ‘dimâğ’ın ‘astar’ı durumundadırlar. Bilumûm duyu verilerini ‘inanc arkaplanı’na ‘vurarak’ anlamlandırıp algılarız. Bilumûm duyu verilerini ‘inanc arkaplanı’na ‘vurarak’ anlamlandırıp algılamak suretiyle toplumsal temelli özneliğimizi inşâaya koyuluruz. Bu durum, ömür boyu sürer. Sözüünü ettiğimiz ‘varolma–durumu–şartı’ndan²³ filosof dahî kendini vâreste tutamaz. Bu bakımdan felsefe-bilim sistemini kurarken filosof-bilimadamını harekete geçiren temel devingenler²⁴ öznel ve yereldirler. Araştırmalarını metafiziğin transsendental seviyelerine taşıdığı ölçüde ancak, filosof-bilimadamı, öznellik ile yerellik düzlemini aşıp öznellerüstü evrensel değerleri yakalar; bunlarla da nihâyet ‘yapı’nın inşâasını tamamlar.

İnsanın kurabileceği yapıların en karmaşığı ve müşkili, kurulduktan sonra da en zor anlaşılabileni, felsefe-bilim sistemidir. Zirâ bütün öteki fikrî ve maddî yapılar ile kuruluşlar, belirli bir felsefe-bilim sisteminden nemâlanır; nihâî değerlendirilişleri de yine onun sâyesinde mümkün olur. Kurulu belli bir felsefe-

¹⁷Buna karşılık, bireyselliği ululayan İngiliz, birinci tekil şahsı kullanmağı tercîh eder.

¹⁸Ar ‘itikâd, tasdik, zann; OrtL opinio

¹⁹OrtL “Fides præcedit rationem” (= “imân, akıldan öncedir”).

²⁰OrtL fides statutaria

²¹Ar ihlâs, i’ mân; OrtL fides yahut fides sacra

²²Ar tefekkür; L deliberatio; Fr réfléchissement; Alm das Denken; İng thinking

²³Alm Bedingung des Daseinzustandes; Fr condition de la situation existentielle

SORUN NEDİR?

bilim sistemine dayanmıyorlarsa, belirli bir dönemde meydana getirilenler, kısa vadeli çıkarıçürük ve sallapati ürünler kalmağa hükümlüdürler. Böyle bir ortamdan ne esâslı bir hukuk ile siyâset, dolayısıyla da iktisât nizâmı ne de tarîfe uygun positiv bilim yapılanmaları türeyip serpilebilirler. Deyim yerindeyse, ortaya çıkacak olan, olsa olsa bir ‘gecekondu düzeni’dir.

(11) İşinin aslı esâsı, yaşadığımız ‘gerçekliğ’in ‘hakîkat’ arkaplanını arayıp ortaya çıkarmak olan ‘felsefe-bilim’in ‘felsefe’ yakasının yüreği durumundaki ‘metafizik’in anlaşılması zordur. ‘Metafizik’in, ele aldığı ‘sorunlu konu’nun²⁵ olağanüstü müşkil olmasının yanında, dili de ‘tuzak’tır. Bilimin kullandığı kendine mahsûs özelleşmiş, hattâ özgülleş/tiril/miş, nihâyet câmianın dışında kalanlara kapalı bir ifâde tarzının tersine, felsefe dili, ilk bakışta, aklı başında ‘mürekkep yalamış’ herkesin anlamasına açkımışcasına gelir. Tarihinkisi²⁶ gibi, felsefe okuması da, bu bakımdan, son derece aldaticı, dolayısıyla tehlikelidir.

Matematik ile fizik–kimyanın, özgül bir biçimselliğe dökülmüş ifâdeleri vardır. İşte, belirli bir bilimin ‘özgül–biçimsel–tıkız–ifâdeler’ine, Fransızca bir sözle, *formule* denir. *Formule*lü ifâdede ‘kavram’, tek asıl ‘anlam’a indirilir. ‘Biçimsel–tek–asıl–anlamlı–kavram’a ‘ıstılâh’/‘terim’ denilir. Matematik ile fizik–kimyanın tersine, felsefenin ‘özgül–biçimsel–tıkız–ifâde’si, demekki *formule*lü anlatımı ile biçimselleştirilmiş ‘ıstılâh’/‘terim’ kullanımı bulunmaz. Felsefe, belirli bir genelgeçer anadili kullanır. Bu anadilde geçen kavramları ihtiyâç duyduğu nisbette ele alıp irdeler. Bunları anlamca çözümler. ‘Tek–asıl–anlam’lara ulaşmak çabasıdır. Bilimden farklı olarak felsefenin terimleri ‘salt–biçimsellik’ seviyesine vardiirilemezler. Bu yüzden de felsefe yapma sanatının dışından ona yaklaşanlar, onun kavramları işleme tâbî tutup anlamlandırışını kavrayamazlar. Böylesi işlemlere hep yabancı kalırlar. Gerek meslekten olmayan bu kabîl kişiler gerekse kötü felsefeciler, ‘boş konuşur’lar; ‘söz canbazlığı’yla iştiğâl ederler. Ayrıca, her anadil, felsefe yapma sanatına elverişli değildir. Bir dilin, felsefe yapma sanatına elvermesiçin onun yüksek derecelerde kavramlaşmış ve dilbilgisi kurallarının *schématique* biçimde belirlenmiş olması zorunludur. Böyle olanlar, üstün medeniyet dilidirler.Öyleyse yüksek medeniyet seviyesine erişmemiş bir dilde felsefe yapılamaz. Şu da var ki, üstün medeniyet diline mâlik her toplum yahut millet, ille felsefe üretir diye bir kural yok. İnsan olaylarını genel yasalara bağlamağa yeltenmenin nice yanıltıcı sonuçlara götürebileceğini, bahsettiğimiz konuda da görebiliyoruz. Baraj ateşi açmışcasına insanlığı filosoflarla —ayrıca bilimadamlarıyla, şairlerle, bestecilerle de— bombalayan Almanların kavim ve yakın dil akrabâsı, kapı komşusu, yine üstün bir medeniyet diliyle

²⁴Alm Grundtriebkkräfte; Fr dynamiques fondamentales

²⁵Fr thème problématique

SORUN NEDİR?

donanmış Felemenklilerin, felsefede sesleri solukları çıkmamıştır. Gelgelelim, nice kâbiliyetli, meraklı ve istekli olunursa olunsun, elverişli dilden yoksun kalındıkça, felsefe yapılamaz.

(12) Türkceye gelince; o, bir yüksek medeniyet dilidir. Ama hangi Türkce? Klasik, yânî Osmanlı Türkcesi. Bugünkü tahrîf olunmuş, iğdiş edilmiş, tam manâsıyla kirletilmiş sözümona Türkce değil. Bundan dolayı, çalışmamızda dayandığımız, kavramları anlamca berkleştirilip tıkızlaştırılmış, dilbilgisi kuralları ile imlâsı belirgin kılınmış, üslûp zevki yüksek seviyelere erişmiş olan Klasik Türkcedir.

Yaşayan dil, yerinde saymaz. İdrâk olunan devrin berâberinde getirip karşımıza çıkardığı maddî, manevî ve fikrî yeni ihtiyaçları karşılamak mecbûriyetindedir. Bununçin varolan kelîme köklerinden hareketle dilbilgisi kurallarına bağlı kalınarak elbette yeni sözler türetilir. Hattâ icâbı hâlinde kimi kurallar değişikliğe uğratılabilirler. Ama asla, kültürün düşünce ile duygu imbiğinden yüzyıllar boyu geçip gelmiş, zengin bir manâ ve anlam vukûfunu barındıran sözler, deyişler ile deyimler ve belirginlik kazanmış kurallar ve maşerî şuurda yer etmiş zevkler, siyâsî ve/ya ideolojik *capriceler* uğruna bir günden öbürüne terkedilemezler. Sanskritce, Yunanca, Latince, Arapca, Farsca, Fransızca, Almanca ile İngilizce gibi, felsefe dillerinin hepsinde gördüğümüz ortak payda, bunların az yahut çok muhâfazakâr oluşlarıdır. Muhâfazakârlıkları yoluyla düstûrlaşmışlardır (Fr *codifié*). Düstûrlaşmamış dil, felsefeyi, dolayısıyla da onun ‘evlâd’ı olan bilimi taşıyamaz, yânî ifâde edemez. Bizim buradaki çabamız, ilk elde, Türkcenin düstûrlaştırılmasıdır. Türkce derken, klasik medeniyetimizin temel dilleri olan Arapca ile Farscadan edinilip kazanılmış değerler, bizimçin artık yabancı unsur değildirler. Dilimiz onları sindirmiştir. Fransızca ile İngilizce gibi, Avrupa dillerinden devşirilen değerler ise, alışılagelmiş ‘zevk’imize aykırı kaçtıklarından, ‘dilimize batıverirler’. Bununla birlikte, gereksediğimiz bir dil değerini, bütün arama ile taramalarımıza rağmen, Türkcede bulamadığımızda, ister istemez, onu, Fransızca başta gelmek üzere, Avrupanın felsefe dillerinin birinden devşirmek zorunda kalıyoruz. Ancak, ecnebîliğini vurgulamak maksadıyla, ıktibâs olunan unsuru, kendisinden alıntılanan dilin imlâsıyla *eğri* yazıyoruz. Ayrıca, bildirilenlerin açık seçik anlaşılmaları bakımından büyük önem taşıyan özgül kavramların, deyimler ile terimlerin, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin genelgeçer bildirişim aracı olup kavramlaşmış dile örnek gösterilen Fransızcadaki karşılıkları ayrac içerisinde zikrediliyorlar.

Çalışmada geçen kavramların, deyimler ile deyişlerin pek çoğunun, günümüzde küresel geçerlilik kazanmış İngilizce karşılıkları, bu sefer, *Dizinde* gösterilmektedirler. Böylece iki iş birden görülüyor. Bir yanda, Türkceden çıkma ilgili kavram, deyim, deyiş yahut Istılâh/terim çeşidinden bir dil değerinin, Fransızca

²⁶Bkz EK 1e

SORUN NEDİR?

yahut İngilizce gibi, önde gelen bir felsefileşmiş medeniyet dilindeki karşılığı gösterilerek o değere anlamca belirginlik kazandırılırken, diğer tarafta, Osmanlı Türkçesinin,²⁷ az önce bahsi geçen türden diller karşısındaki durumu da açıkca ortaya koyulmaktadır.

(13) “Sorun Nedir?”de ‘sorun’lar, yukarıda açıklandığı biçimde, felsefe-bilimin gerektirdiği mantık sıradüzenine uygun şekilde incelenip irdelenmektedirler. ‘Yerellik’ – ‘evrensellik’ ve buna bağlı olarak ‘görünürlük’ – ‘düşünce-aşkınlık’, demekki *phénoménal* – *transcendental* karşı-olumlarının gerilimi bölümden bölüme değişmektedir. Birtakım bölümlere ‘düşünce-aşkınlığı’, damgasını basarken, kimindeyse iyiden iyiye geri plana düşmektedir. Heyetimecmûuyla kitapta izlenen yöntem, genelde René *Descartes*’ın (1596 – 1650) önerdiğinin doğrultusundadır: Basitten karmaşığa gidiş. Fakat bilâhare tersine, karmaşıktan basite yol aldığımız da görülecek.

En başta ‘sorun’un kendisi olmak üzere, ‘düşünce-aşkın’²⁸ tümel ile evrensel sorunlar ele alınmaktadırlar. ‘Görünürlük’ün²⁹ ortama ziyâdesiyle hâkim olduğu, son iki bölüm, yânî “Çağımızın Değerler Dizisi Sorunu” ile “Biz Kimiz? Sorunu”dur. Bu bakımdan kitabın seyri, okuyana, müdhiş sıcak buharlı hamâmdan³⁰ çıkıp buz kesen suya dalmağı çağrıştırabilir.

‘Basitlik’ten kasdettiğimiz ‘görünür’ olaylar ile ‘yerellik’tir. Buna karşılık ‘düşünce-aşkınlık’ın, ‘tümellik’ ile ‘evrenselliğ’in, ‘görünürlük’ ile ‘yerelliğ’e oranla ‘karmaşık’ oldukları âşikârdır. Varolabilmek amacıyla ‘basit’ ile ‘karmaşık’ birbirlerini hep gerekserler. Bütün karşı-olumlarda olduğu gibi, burada da, saydıklarımızdan biri olmadımı, tabî ki, öbüründen bahsedemeyiz.

Gidişin, gerek *Descartes*’ca öngörülenin doğrultusunda gerekse tersi olması, bu çalışmada güdülen hedef ile onu gerçekleştirmek amacıyla oluşturulan, Immanuel *Kant*’ın deyişiyle, ‘mimârîliğ’in icâbıdır.

Adından da belli olduğu üzere, felsefe-bilim sistemi bilim tabanlı yapı olması bakımından, öncelikle belirli bir tânesi başta gelmek üzere, bilimsel verimleri izler, baştan tesbât olunmuş bir bağlamda işleme tâbî tutar. Böyle bir sistemi kuran ve onunla uğraşan/lar, bilimsel çalışmalar ile verimleri, güncellikleri içerisinde, adım adım izlemek zorundadır. Metafizik, ahlâk gibi merkezî şubeleri itibâriyle de felsefe, tarihiyle süreklince irtibât hâlinededir. Fizik için deney sahası neyse, salt felsefeye tarihi odur. Yine bir karşılaştırma yaparsak,

²⁷Bkz: EK 2ye

²⁸Fr transcendental

²⁹Fr phénoménalité

³⁰Sıcaklık derecesi +37°den +55°ye dek yükselen

buhar ısıtmalı hamâmlara ‘hamâmıtennûriyâbis’ denmiştir

—bkz: Ferîd *Develioğlu*: “*Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*”, 385.s.

SORUN NEDİR?

mantığın da, felsefedeki yerini, matematiğin, fizikte işğâl ettiği konuma benzetebiliriz. Haddizâtında felsefe, mantık takviyeli felsefe tarihinden özge bir şey değildir. Felsefe tarihi de, insanlık tarihinin bilincidir.

Felsefe-bilim sisteminde salt felsefeye, yânî metafiziğe ilişkin savlar, ya doğrudan bilimden çıkarımların ya da onun tarafından açıkca yahut zımnîen teyîd olunurlar. Metafiziğin ancak transsendental düşüncüsü ile inceleme yöreleri, görünürler dünyasından bağımsız ve onun araştırılması anlamına gelen bilimi aşkındırlar. Felsefe-bilimin gerek transsendental gerekse onun dışında kalan alanları, kaçınılmazcasına mantığın biçimselleştirici düzenine tâbî tutulurlar. Mantığın biçimselleştirici nizâmına uydurulan cümle yapısına ‘önerme’ denilir. ‘Önerme’lerse, biçimsel düşüncünün en belirgin göstergesi demek olan ‘akılyürütme’ düzenine uygun adımlarla yürütülürler: Öncül – bağlantı terimi – vargı. Her vargı, sona erdirilmiş bir önermenin bitimini gösterirken, başlayacak yeni birinin de habercisidir. Burada hayâlgücümüzü çalıştıracak olursak, ‘vargı’yı ‘koşu’da elden ele devrolunan ‘bayrag’a bezetilebiliriz. Her ‘önerme’, başlıbaşına bir ‘düşünce birimi’ (‘Sav’) olmakla birlikte, kendinden bir önceki ve sonrakisiyle bağlantı yahut irtibât hâlinindedir. Öyleyse, ‘önerme’ler, ‘özerk’ olmalarına rağmen, ‘bağımsız’ değildirler. ‘Akılyürütme nizâmı’na uygun adımlarla yürüyen ‘önerme’ler arasında ‘çelişki’nin olup olmadığı da rahatlıkla tesbît olunabilir. Bu ‘rahatlığı’ iyice pekiştirmek amacıyla başlıkları bulunan kısım, bölüm ile kesimlerin yanısıra, zaman zaman başlıksız ‘önerme kümeleri’ni dahî rakamlandırdık. Buysa, nice çözümlemeli bir tutum takındığımızı sergilemek, demekki gösteriş maksadına yönelik olmayıp çalışmamızın tabiatı icâbıdır. İmdi bir ‘felsefe-bilim sistemi’, ‘mantık’, ‘metafizik’ ile ‘bilim’den oluşmuş bir sacayağına oturtulur. Bundan dolayı ‘sistem’i kuran yahut onunla meşğûl olan kişi, bahsi geçen üç ‘sanat’a âşinâ, öyleki onların konularında yetkili olması lâzımdır. Bunun da nice zor iş olduğu ortadadır. Bu yüzden, ‘deneme’ niteliğini taşıyan her felsefe-bilim çalışmasında inşâa olunan ‘sistem’de ele alınıp irdelenen alanların gerek kendi içlerinde gerekse aralarında bağlantılar kurulurken zaman zaman yanlışlıkların olagelmesini olağan karşılamak gerekir. Tabîî yanlışlıkların niteliği ile niceliği büyük önem taşır. Yanlışlıklar, nitelikce de nicelikce de, belli bir sınırı aşarlarsa, artık kabul olunabilir ölçünün dışına taşmış olurlar. Böyle bir sınır ihlâliyse, eldeki felsefe-bilim sistemiçin ölüm fermânı anlamını taşır.

Çalışmanın ana kısımları (‘kitaplar’) ile onların bölümleri, ‘akrabâ savlar’dan oluşmuş bütünlüklerdir. Haddizâtında her kısım, özerktir. Tek başına okunabilir. Şu da var ki kısımlar, aynı zamanda birbirleriyle bağlantılıdırlar da. Her kısım, sarîh veya zımnî ‘öncül gerekceleri’ni öncekilerde bulduğu gibi, nihâî temellendirilişi kendisini takîb edenlerdedir. Bu yolla çalışmanın fikir bütünlüğü ortaya çıkar. Belli birtakım ana savların gerekcelendirilmeleri ile temellendirilişleri kısımlar boyu sürer. İşte bu yüzden, çalışma boyunca

SORUN NEDİR?

tekrarı çağrıştıran durumlarla karşılaşmak olasıdır. Bu da tabîî, çalışmanın tamamının okunmasını zorlaştırıp sıkıcı hâle sokan etkenlerden biridir. Ne yapalım ki, felsefe okuması, eğlence değildir.

(14) Buraya değin söylediklerimizi toparlarsak: Beşerin de mensûbu olduğu canlılar âleminde genetik çıkışlı içgüdü zayıfladığı oranda, doğrudan doğruya kalıtım kökeni belirsiz ‘öğrenme’nin ağırlığı artar. Yaşamak, diri kalmak amacıyla bu bir kısım hayvan türleri ile beşerçin ‘öğrenme’, kaçınılmaz bir zorunluluktur. Yaşatıcı olup da kullanım değeri taşıyan öğrenmenin davranışca ifâdesi, ‘tecessüs’tür. Akşamleyin perdesi çekilmemiş pencereden odanın içine şöyle bakmak ‘tecessüs’e örnektir. Buna karşılık, yaşatırlığı, kullanım değeri âşîkâr olmayıp da sırf kendisiçin arzulanan —nazarî/teorik— ‘bilgi’nin öğrenilmesi irâdesi ‘merak’tır. Bunun dile getirilme biçimi ‘soru’dur. Şu durumda, ‘soru’nun annesi, ‘merak’; yavrusuysa, ‘bilgi’dir. Nihâyet, insanı eşsiz, biricik kılan, merak edip soruyor olmasıdır. ‘Soran–varlık–insan’ı ve onun dünya karşısındaki konumunu derinlemesine sorgulayan, felsefenin yüreği ‘metafizik’tir.

“*Sorun Nedir*”de girişilen, teorik ile uygulanma vecheleriyle ‘soru’nun, geniş çaplı araştırılmasıdır. ‘Soru’nun soruşturulması ‘eleştiri’ çerçevesinde yer alır. Teşrih masasına yatırılıp eleştiriye konu kılınan sistem yapılı ‘sorma edimi’ ile onun verisi ‘soru’, ‘sorun’dur. Sonuc olarak, felsefe-bilimin ana devindireni (*dynamosu*) ‘sorun’ olmakla birlikte, şimdiye değin bu, felsefe çalışmalarının odağı kılınmamıştır.

SORUN NEDİR?

EKLER

EK 1 (26 sayılı dipnot)

‘Meslek dili’nin aldaticılığı yüzünden, tarihcinin —demekki aynı sebeple, felsefecinin de— düştüğü açmaz, güzîde tarihçimiz Sayın Mehmet *Genç* beğın naklettiği şu fıkrada ifâdesini vecîz tarzda bulmaktadır:

“1940ların sonlarında Doğu Karadenizli köylü iş bulmak maksadıyla hemşehrisinin belediye reisi olduğu şehre varır. Belediyeye gelip reisin huzuruna çıkmak istediğini söyler. Ona reisin ‘bir yerlerin salonu’nda bulunduğu bildirilir. Bunun üzerine köylümüz, konserin verildiği o salonun yolunu tutar. İçeri girer. Bakar. reis en ön sırada oturuyor. Reis, yanındaki boş koltuğu göstererek köylüsüne ‘otur’ der. O da, reisin yanına ilişiverir. Nihâyet köylünün, iş bulma derdine katlandığı o konser eziyeti de biter. Reis, köylüsüne dönüp niye oralara geldiğini sorar. O da, ‘iş arıyorum’ cevabını verir. Reis, ‘peki, nasıl bir iş olsun?’ diye sorunca, köylü, kendisine bunca eziyet çekirmiş orkestrayı kafasında şöyle bir canlandırır. Hem tek tek çalgılara hem de eliyle, soluğuyla yahut yapma bir âletle onları seslendirenlere gözünün önünde resmigeçit yaptırır. Hayır, hiçbiri olmaz. Adamlar adetâ büyücü. Kafasında dâhîce bir kıvılcım çakmışcasına ânsızın köylüsü olan belediye reisine dönerek ‘buldum!’ der. ‘O en önde tabureye çıkmış değnek sallayan adam var ya, işte, onun yaptığı işi istiyorum!’ der.”

İcrâası en kolaymış gibi gözüken iş, aslında en zor olandır: Orkestra yöneticiliği. Özgül ‘meslekî lisân’ının (Fr jargon) bulunmaması yüzünden, felsefecilik, orkestra yöneticiliği gibi, herkesin, “a, ne basit; bunu, tabî ki, ben de yaparım!” diye ortaya çıkıp meslekten olanların dışında kimsenin hakkını vererek becerebildiği bir iş değildir. Felsefe tarihinin kişilere, ilk bakışta, kolayca anlaşılır gözükp de haddizâtında en fazla ‘diş kıran’ çalışmalarsa, *Eflâtun*’un söyleşileridir.

EK 2 (27 sayılı dipnot)

Türklerin, İslâmlaşmadan önce iki genelgeçer bildirişme aracı olmuştur: *Göktürkçe* ile *Eski Uygurca*. Müslümanlığı benimsedikten sonraysa, yine iki klasik edebî dil geliştirmişlerdir: Doğuda *Çağatayca*; batıdaysa *Osmanlı Türkçesi*.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde; onun ilk yarısında, Türkçenin anadil olarak yürürlükte bulunduğu ülkeler ile bölgelerde avâmın konuşma dili, İmperyalizmin ideolojik ve siyâsî gerekçeleriyle, demekki iyiniyet ve aklîselîmle kâbilîlîf edilemez biçimde, resmî ve hattâ edebî bildirişme aracı konumuna sokulmuştur.

SORUN NEDİR?

A- KISALTMALAR İLE İŞÂRETLER

a) T (Türk/ce): OsmT (Osmanlı Türkcesi), ET (Eski Türkce);

İs (İslâm/Müslüman);

Yah (Yahudî);

Hır (Hıristiyan).

A (Arap/ca);

F (Fars/ca);

H (Hindu/Hintli/Hintce);

S (Sanskrit/ce);

B (Burkancı [Buddhacı]);

Ç (Çin/li/~ce);

Y (Yunan/ca);

L (Latince): KL (Klasik Latince), OrL (Ortaçağ Latincesi), YeL (Yeniçağ Latincesi), GeçL (Geç Latince);

Alm (Alman/ca);

Fr (Fransız/ca);

İng (İngiliz/ce);

Isp (İspanyol/ca);

İ (İtalyan/ca);

R (Rus/ca);

Fel (Felemenk/ce);

P (Portekiz/li/~ce).

b) Doğrudan doğruya yapılan alıntılara ‘bkz’ işâreti koyulmaz.

c) Bkz: Bakınız —etkilenmekle birlikte, doğrudan doğruya alıntılایp çift tırnaklı çentik içerisinde göstermeden yararlandığımız görüş veya düşünce.

ç) Krz: Karşılaştırınız —ayrıntılarına katılmamakla birlikte, zikretmeğe değer bulduğumuz görüş yahut düşünce.

d) B.g.e: Bahsi geçen eser.

e) B.g.y: Bahsi geçen yer.

f) S: Sayfa.

g) Syflr: Sayfalar.

ğ) Tek: Tekil; çoğ: Çoğul.

B- DİLBİLGİSİ KURALLARI VE İMLÂYLA İLİGİLİ BİRKAÇ MÜLÂHAZA

- a) Bitişik yazılırsa, olağandışı uzun olacağından, bir terimi dile getirmek üzere bir araya getirilmiş birbirini tamamlayan iki yahut ikiden çok ismin arasına ‘kısa çizgi’ koyulur: ‘Felsefe-bilim’ gibi.
- b) Terimleşmiş iki yahut daha çok isim, bir ‘üstterim’i ifâde edebilsin diye aralarına ‘orta uzunlukta çizgi’ çekilerek bitişik yazılır: ‘Maddecilik–Mekanisim’ gibi.
- c) Bir terimi yahut ‘üstterim’i dile getirmemekle birlikte, ortak konuya işâret eden iki yahut daha çok terim, aralarında ‘uzunca çizgi’ bulundurulur, ayrık yazılır: ‘üreten – üretim – üretim araçları ilişkisi’ gibi.
- ç) Zıtlığı tebârüz ettirmek maksadıyla da, ıstılâhlar/terimler, aralarına ‘uzunca çizgi’ çekilerek, ayrık yazılırlar: ‘üretim – tüketim ilişkileri’ gibi.
- d) Bir cümlede dile getirilen esâs anlamı daha aydınlık kılmak amacıyla onun ortasına yahut sonuna iliştirilen ek açıklamalar ‘çok uzun çizgi’yle belirtilir: ‘Yeniçağın başlarından —1500lerin ilk yarısından— itibâren’ gibi.
- e) Türkcede kullandığımız bir sözün yahut deyim, çalışmamızda başvurduğumuz ecnebî dillerdeki karşılığını ‘(...)’ işâretiyle gösteriyoruz.
- f) Ayraç ‘(...)’ içerisindeki kere, ‘[...]’ şeklindedir.
- g) Önerilen, mecâzlı anlamıyla kullanılan yahut vurgulanmak istenen ıstılâhlar/ terimler ile deyişler, tek çentikli tırnaklar arasında, ‘ ... ’ gösterilmektedirler.
- ğ) Alıntılar, çift çentikli tırnaklar, “ ... ”; alıntılarda yapılmış atıflar ise, tek çentikli tırnaklar, “ ‘ ... ’ ”, arasında yer alırlar.
- h) Altbölüm başlıkları ile vurgulanması gereken ıstılâhlar/terimler ile deyişler, *eğri* (Fr italiques) yahut **koyu** (Fr gras) yazılırlar.
- ı) Sesli harfla başlayan takı olabilecek kelimeler, sesliyle biten bir önceki kelimenin gövdesine ulanırlar; örnek: ‘Bu ise’ → ‘Buysa’... Bununla birlikte, ‘o ise’, ‘hâlbuki’ anlamına gelen ‘oysa’yla karıştırılabilineceğinden, ‘o ise’ tarzında yazılmağa devâm olunur.
- i) Sessiz harfla biten kimi sözler, sesliyle başlayana ulanırlar. Bu meyânda kimizaman ‘~çe’, ‘~c’ye; ‘~p’, ‘~b’ye; ‘~t’ de ‘~d’ye dönüşür. “Sonuc almak”; “kitab okumak”; “... bir çeşid ötücü kuştur” gibi.
- j) Bitişken dil olan Türkcede soru takısı, kelimenin gövdesine eklenir. Örnek: “Yarınmı ...?” “gelmiyormusun?” “Yapmayacaklar mıydı?”

SORUN NEDİR?

Yalnız, kişi adları söz konusu olduğunda, kelimenin gövdesinden ayrılabilir: “Ahmet *mi* söyledi?”
“Konusan Ahmet *midir*?”

k) ‘Ve’ anlamına gelip bağlac olan ‘ile’den ayırtmak maksadıyla, birlikteliği gösteren ‘~la’/‘~le’ soneki, kelime tabanıyla birleştirilir: “Yetkiliyle görüşüm”; “arkadaşlarım/la geldim”; “Ali’yle yürüyordum”.

l) Fiil tabanının sonuna ‘~p’ ulac eki getirilerek özneler, kipler ile çekimleri eşit olan fiiller ile fiilimsiler, birbirlerine bağlanırlar; ‘~p’den sonra virgül gelmez: “Görüp işittiklerim” (“... ~p,” —yanlıştır).

m) Masterlar, ‘~mak/~mek’ takısıyla sonlanırlar. *Fiil* hâlinde kaldıkça, ünlüler tarafından izlendiğinde ‘~mak/~mek’in ‘k’sı/‘k’si ‘~ğ’ye dönüşüp ‘y’ sesiyle okunur. Örnek: ‘Yapmak’→ ‘~ğa’, ‘~ği’; ‘gitmek’→ ‘~ğe’, ‘~ği’ olur. Buna karşılık master, *isme* dönüşürse, ‘k’, ‘y’ olur. “Çalışmaya kimler katkı sağlayacak?”
“Yüzmeyi hâlâ öğrenemedin.”

n) Osmanlı Türkcesinden gelen tamlamalar bitişik yazılırlar: ‘Aklîselîm’, ‘âdâbımuâşeret’, ‘ademimerkez’, ‘mâhceâmî’, ‘kanunuesâsî’.

o) ‘Türkce’, ‘İsveçce’, ‘gerekce’, ‘akca’, ‘yaşca’, ‘başca’ gibi kelimeler ‘~c’eyle yazılır, ‘~ç’eyle değil.

Aynı şekilde, ‘bağçe’ ‘~ğ’yle yazılmalıdır, ‘~h’la değil. Çünkü haddizâtında ‘bağçe’, ‘bağ’ın küçüğü demektir.³¹ ‘Bağ’ da, ‘~h’la değil, ‘~ğ’yle yazıldığına göre...

³¹ İmlâ ile dilbilgisine ilişkin geniş açıklamalar için bkz: Teoman Duralı: “Türkçenin Felsefe-Bilim Sözlüğü”, 299 – 302. sayılar, “Kutadgubilig”te, 3. sayı, mart 2003.

SORUN NEDİR?

BİRİNCİ KİTAP

SORU – SORUN – MESELE

ve bunların mukâbili: **CEVAP – ÇÂRE – ÇÖZÜM**

SORUNLARI

SORUN NEDİR?

“...soru, bilginin yarısıdır; taşrada kalanın, ...sorma gücü yoktur... Soru da bilgiden doğar, cevap da; tıpkı dikenin de gülün de balçıktan bitmeleri gibi”

—Mevlânâ: “*Mesnevî*”, IV.cilt, 586.s, 3008.satır.

Hayata ve olaylara bakarken, işe sorarak başlıyoruz. Nazarlarımızı çocuklara çevirdiğimizde yahut kendi çocukluğumuzu hatırladığımızda, gözümüze ilk çarpan, gündelik yaşama alanının büyük bölümünün sorularla kaplı olması olayıdır. Bedenimizin çeşitli parçalarından, uzuvlarından tutunuz da çevremizde olup bitenlere dek uzayan bir yelpâzede dur durak bilmez terâne “bu nedir?” sorusudur. Yaş git gide kemâle erdikçe de “bu nedir”ın yerini “bu ne demektir?” sorusu almağa başlar. Birincisi gündelik çocukca sorma tavrı olmasına karşılık, ikincisi artık nazarîleşen, giderek, felsefileşen bir sorgulama tutumudur. Yine, öncekisi, zaman ile mekân bağlamında karşılaştığımız somutlukları öğrenme isteğimize karşılık, sonrakisi, somutluklardan kalkan, ama bundan böyle doğrudan doğruya gösterilebilir yanı bulunmayan konuları anlama çabasıdır. İşte, doğrudan doğruya gösterilebilir yanı bulunmayan konuları anlamaya ilişkin sorduklarımız bizi “*anlamı nedir?*” sorusuna getirir.

‘Anlam’a ilişkin sorular, ‘mesele’dir. Meselâ, karşılaştığımız bir eşyâyı, “bu ne?” diye sorduğumuzda, biri, “bu, masa” derse, sorumuz da ona verilmiş cevap da, zaman ile mekân bağlamında yer alan elle tutulur, gözle görülür, demekki ‘somut’ bir varolana ilişkindir. Fakat, “masa, ne demek?” şeklinde sorduğumuzdaysa, artık somut bir varolana yönelik konuşmuyoruz. Sözüünü ettiğimiz bir ‘kavram’dır. Kavramlar, istisnâsız, soyutturlar. Gerçi somuta yakın duran kavramlar vardır. ‘Masa’ da bunlardan biridir. Masa kavramının somut birebir karşılığı, mütekâbili bulunmamakla birlikte, kavramı andığımızda, varolan somut masalardan birinin tasavvuru hayâlânemizde canlanır. Yine öyle kavramlar da vardır ki, bunları andığımızda, zihnimizde hiçbir tasavvur canlanmaz. Bu çeşit kavramlar, somutluklar sahasından alabildiğine uzaktırlar. Onlara aşırı soyut diyoruz: Matematikteki ‘ π ’ sayısı; felsefenin metafizik kesimindeki ‘varlık’ yahut ahlâk mıntıkasındaki ‘iyilik’, ‘cesurluk’, ‘fazîlet’; ilahiyâtta ‘ruh’, ‘melek’; fizikteki ‘çekim’ yahut ‘tâkat/enerji’; sanattaki ‘güzellik’; tarih–toplum alanındaki ‘milliyet’, ‘ülkü’ işte böyledir.

Falanca yahut filânca kavrama ilişkin sorduklarımız, ‘anlam’ sorusudurlar. Anlama ilişkin sorular ise, ‘mesele’dirler. Her mesele de, bilgilenme gâyesine yöneliktir. Somuta yakınlığı ölçüsünde soru konusu kılınan kavram, yaşanan hayatla az yahut çok ilgili bir meseleye vucut verir. Hayattan nice uzaklaşılsa, bir kavramın anlamına ilişkin sorulmuş soruya verilecek karşılık onca soyut ve dahî çetrefil olur. Aşırı soyut kavramların anlamına dair sorular, çetin meselelerdir. Böyle meselelereyse, ‘sorun’ diyoruz.

SORUN NEDİR?

Şu da var ki, meselelerin, somutluklar düzlemindeki mütekâbillerini göstermek, sorunlarınkisine oranla, daha bir muhtemeldir dediğimizde, bu, meselenin hâlli, sorununkinden daha basit yahut kolaydır manâsına gelmez.

“Bu ne(dir)?” sorumuza, “bu, masa(dır)” dendiğinde, verilen, ‘cevap’tır. Oysa kavramın anlamı sorulduğunda, getirilecek olan, ‘mesele’ye yahut ‘sorun’a ‘cevap’ değil, ‘çâre’dir, ‘çözüm’dür. Öyleyse ‘mesele’ler, ‘cevap’landırılmaz, onlara ‘çâre’ getirilir.

Dediklerimizi toparlarsak: ‘Cevap’, somut yahut yaşanan olay yahut da varolanla doğrudan doğruya ilgilidir. Zemîn terkedilince bu sefer gündeme ‘mesele’ girer, demiştik. ‘Mesele’lereyse ‘çâre’ aranır. Temel zemînden iyice uzaklaşmış durumlarda söz konusu olan ‘mesele’ye ‘cevap’ aranmaz, ‘çözüm’ getirilmeğe çalışılır. Sözgeşi, “yaralanmış kolumun kanamasını nasıl durdururum?” sorusunun cevabı vardır: İşte, muhatabım bana “yarana pamukla alkohol ile tentürdiyot bastırır, sonra da orasını sargı beziyle kapatırsın” diyebilir. Hâlbuki, falanca hastalığa —verem, sarılık, tifo...—, çeşitli muayeneler ile tahlillerin neticesinde ‘çâre’ —tıpta buna ‘tedâvî’ de denilir—önerilir. Ne var ki, integral hesaplarda karşımıza çıkan ‘sorun’ların ne ‘cevab’ı ne de ‘çâre’si bulunur; bunlar, ‘çözüm’e kavuşturulurlar. ‘Çözüm’de, görüldüğü gibi, son derece zahmetli, soyut ve sıkı bir mantık düzenini gerektiren akılyürütme işlemi bahis konusudur. ‘Çözüm’, nitekim, ‘çözümleme’yi/’tahlîl’i de anlamca kapsar.

Demekki, gündelik yaşama düzleminde somutluklarla ilgili soruların ‘cevab’ı vardır: “Orada yürüyen kedinin cinsi nedir? “Van kedisidir.” Gerek zanaatte (teknik), gerek bilimlerin denel kesiminde gerekse onların yöntemiyle iş gören fende (technologie) —meselâ, tıp yahut iktisât, ‘fen’dir, ‘bilim’ değil—, ‘çâre’ bulunmağa çalışılır. Bilimlerin nazari kısmından başlayarak mantık–matematik, özellikle de sistem kurma alanı olarak gördüğümüz felsefenin değişik kollarında (*discipline*lerinde) gündeme gelen, artık ne ‘cevap’tır ne de ‘çâre’; burada bahis konusu olan, ‘çözüm’dür.

‘Felsefe’nin özgül (Fr spécifique) işi, aşırı soyut sayılan ‘kavram’ların ‘anlam’ı *nedir* sorusuna ‘cevap’ bulmak, yânî bunları ‘çözüm’e kavuşturmaktır. Peki, kavramlardan hangileri böyle aşırı soyut özellik gösterirler. Az önce dediklerimizi tekrarlamak bahâsına söyleyelim: Somutluklar dünyasında uzaktan yahut yakından karşılıkları, mütekâbilleri bulunmayan ‘güzellik’, ‘çirkinlik’; ‘iyilik’, ‘kötülük’; ‘adâlet’, ‘zulüm’; ‘hakkaniyet’, ‘haksızlık’; ‘dürüstlük’, ‘aldatma’; ‘yücelik’, ‘alçaklık’; ‘sadâkat’, ‘ihânet’; ‘hürriyet’, ‘zorbalık’ yahut ‘istibdât’; ‘dünyevîlik’, ‘dinîlik’; ‘milliyet’, ‘insanşumûllük’; ‘cihânşumûllük’, ‘vatan’; ‘cumhuriyet’,

SORUN NEDİR?

‘hânedân’; ‘halkidâresi’, ‘mutlakiyet’; ‘edep’, ‘kibir’; ‘çağdaşlık’, ‘çağdışı olma’ ve nihâyet ‘tanrılık’, ‘kulluk’ çeşidinden kavramlar.

Dikkat buyurulursa, kavramları çiftler hâlinde zikrettik. Zirâ kavramların anlamlarını karşıt eşleriyle kavrayıp çözümlemek suretiyle çözmek mümkündür. Çözüm, karşıt eşlerden hareketle ulaşılan sonuçtur. Buysa, felsefenin temel yöntemi olan dialektiktir, cedeldir. Karşıt eşler, hem dışarıdan —görünüşleri— hem de iç yapıları —mantık— bakımından karşılaştırılarak —kıyas— sonuca ulaşılır —vargı.

İmdi, bizim “*Sorun Nedir?*” başlığı altında bundan böyle yapacağımız, sorunsal (problematik) kavramları felsefece, demekki eleştirel tutumla çözmeye denemesi olacaktır. Böylelikle kafamızı uzun süredir karıştırıp duran sorunsal kavramları çözümleyip onları anlamca yerli yerlerine oturtmuş olacağız. Madem medenî toplumlar, kavramlarla örülmüş şebekeler içerisinde bildirişirler, öyleyse bütün kurumların yozlaşması, ilkin, düzgünce tarîf olunmamış, dolayısıyla da açık seçikce belirlenmemiş kavramlardan kurulu bozuk bildirişme şebekelerinden başlar. Bozuk bildirişme şebekelerinin içerisinde hareket ederek sorunlar çözüme kavuşturulamazlar. Çözülemedi sorunlarsa, ‘bunalım’ diyoruz. En şiddetli ve önemli bunalımlar da, hayatımızı ziyâdesiyle ilgilendiren ahlâktan ve tarih–toplum sahasında geçen kavramlardan doğarlar. Biz de işte burada, bu çeşit kavramları ele alıp inceleyeceğiz.

Çalışmamızda basitten karmaşığa daire daire gelişen yaşantılarımızın kavram dokusunu irdeleyeceğiz. İş nice yalın bir anlatımla yürütmeğe çaba harcarsak harcayalım, yine de merâmı anlatmak da anlamak da pek müşküldür. Felsefe tartışmalarını, teknik bir deyimle, ‘söyleşi’ (Y→Fr dialogue) olarak adlandırıyoruz. Söyleşi, olağanüstü tıkız ve gidimli bir düşünme düzenini şart koşar. Burada hitâb eden kadar edilen de sıkı düşünmek mecbûriyetindedir. Aslında, söyleşi boyunca hitâb eden ile edilen münâvebeyle yer değiştirirler. ‘Söyleşi’, bu bakımdan, düzenli düşünmeği gerektirmeyen gündelik konuşma uslubu ‘sohbet’ten farklı bir zihin tutumunu zorunlu kılar. İşte bu sebeple yürütölüp gerçekleştirilmesi pek zordur. Ama madem insana en ziyâdesiyle has olan, genelde bildirişme, özelde de konuşma düzlemi (Fr platte-forme), söyleşidir, öyleyse bunu denemekten kaçınılmamalı. Felsefe yapma, yânî söyleşme, müdhîş bir zevk olduğu kadar büyük bir görevdir de. Bir toplumun ulaşabileceği en yüksek, en insanî makam, felsefileşmiş medeniyet merhâlesidir de ondan.

SORUN NEDİR?

İKİNCİ KİTAP

SORUN NEDİR?

DİRİM GERÇEKLİĞİ SORUNU

SORUN NEDİR?

-I-

CANLILIK SORUNU

1- Canlılık, kimin malıdır: Fiziğinmi yoksa Metafiziğinmi?

Felsefenin öncelikle bilgi–bilim teorisi kesiminin tarîfi en zor kavramı ‘canlılık’, beşer–insan sorununun aydınlatılmasında *stratégique* ölçülerde önem taşır. Zirâ insan, bir yanıyla canlıdır. Canlı olan tarafına da beşer diyoruz. İki farklı menbâdan kaynaklanan ve iki değişik varlık özelliğini gösteren beşer ile insan, bir ‘varoluş çatısı’ altında kendi ‘irâde’leri³² dışında ‘ittifâk’³³ akdetmişlerdir. İttifâkın beşer yakasını ‘canlılar bilimi’, yahut teknik deyişle söylersek, ‘biyoloji’/‘dirimbilim’³⁴ incelerken, insan cihetini de ‘ilahiyât’ (théologie) ile felsefenin yüreği mesâbesindeki metafizik³⁵ ele alır. Beşer, dirimseldir (Fr biotique); buna karşılık, insan, dirimötesidir. Öteki canlılarda tanık olduğumuz *typique* dirim faaliyetleriyle³⁶ beşerde de karşılaşıyoruz. İnsana

³²Bir dirim varlığı olan beşerin irâdesinden söz edilemez. İrâde, insandadır ancak.

³³GeçL Foederatio homo–humanus.

³⁴Başta evrim ile genetik olmak üzere, embriyoloji, fizyoloji ile anatomi dallarının katkısıyla..

³⁵Varlık ile bilgi öğretileri, ama özellikle ahlâk kesimleri.

³⁶Fr fonctions biotiques.

SORUN NEDİR?

geline; o, kültür denilen yapıyı kurar. Kültür toplumsaldır. Salt varlığıyla insan, metafiziğin konusuyken, kültür çerçevesinde onu tarih – kültür – toplum felsefeleri irdeler.

‘Can’ sözü sorunludur. ‘Ruh’un yahut ‘nefs’in³⁷ Farscasıdır. Şu durumda ‘canlı’, ‘ruhlu’ yahut ‘nefsi olan’ demektir.

‘Can’, ‘ruh’ yahut ‘nefs’, zaman – mekân boyutlarında yer almaz, dolayısıyla bizzât duyulanmaz. Bununla birlikte, algılanan, demekki zaman – mekân boyutlarında yer alan olayların yahut varolanların kendiliklerinden; özge deyişle, doğrudan doğruya dış etkiye marûz kalmadan hareketlenmelerini temîn eden ‘güç’tür. ‘Güç’e gelince; o, ‘yapabilme/yaptırabilme’dir. Şu durumda ‘canlı’, ‘yapabilen/yaptırılabilen’ varolandır. ‘Canlı’nın ‘hareket hâlinde olan’, demekki ‘yapabilen/yaptırılabilen’ tarafı incelenmeye elverişliiyken, ‘asıl hareket ettiren’ yahut ‘yaptıran’ mercii deneysel araştırmaya açık değildir. İşte bu sebeple araştırmaya konu olan ‘canlı’nın ‘araştırılabilinir olan’ ile ‘olmayan’ olmak üzere, iki vechesi bulunur. Araştırılmaya kapalı kalmağa hükümlü o ‘can’ vechesi, gözlemleyen, inceleyen, düşünen kişinin, tasvîr etme çabaları ile neden – etki bağıntısı bağlamındaki açıklama denemelerine öteden beri kendini fâşetmemiş, bunun sonucunda da mucîze addolunmuştur. ‘Can’ ile ‘düşünen–araştıran’ dimâğ arasında bitmez tükenmez çekişme ile inatlaşma yaşanagelinmiştir. Bir taraf kendini gizli saklı tutmağa ahdetmişken, öbür yan onun örtüsünü peçesini aralamağa cehdetmiştir. Tabîî, hep gâlip gelen ‘can’dır.

‘Canlı’nın ‘can’ı yüzünden, haddizâtında tasvîr olunma ile açıklanmaya elverişli maddî–bedenî cephe bile, fizik–kimya araştırmacısına uygun düşen tarzda biçimsel–nicel tutumla incelenip irdelenememektedir.

‘Canlı’ iki cepheli bir varolandır. Bunlardan biri ‘iç’, ötekiyse ‘dış’tır. İnsan açısından duyulara açık olan yüzeye ‘dış’, olmayanaysa ‘iç’ diyoruz. ‘Canlı–olmayan’ın ‘iç’i ile ‘dış’ı yapılaşca süreklilik gösterir. Doğrudan duyumlayamadığımız atomaltı, atomlu ile moleküllü ‘iç’in devâmıysa, algılayabildiğimiz molekülüstü ‘dış’tır. Molekülüstü ‘dış’ın kimyaca çözümlenmesi bizleri atomaltı seviyelere dek indirebilir. Gereksediğimiz atomaltı seviyesine ulaştıktan sonra, birleşimle çıkış noktasını oluşturan yapı bütünlüğünü yeniden temîn edebiliriz. İşte, ‘canlı’da bunu sağlamak imkânsızdır. Orada her varlık seviyesi bir yapı bütünlüğüne karşılıktır.

‘Canlı–olmayan’ gibi, ‘canlı’ da atomaltı, atom, molekül yapıtaşlarından oluşmuştur.³⁸ Varlıkca her üst seviye alttakine dayanır.³⁹ Ama canlı–olmayandan farklı olarak alttakine indirgenemez. Zirâ *Aristoteles*’in tesbît

³⁷Bkz: EK 1e.

³⁸Bkz: EK 2ye

SORUN NEDİR?

ettiği üzere, ‘canlı’ ‘gâyeli’ bir varolandır. Onun ‘gâye’si ‘tohum’una ‘gömülü’dür. ‘Tohumuna– gömülü–duran–gâyeliliğ’e ‘kuvve’ diyoruz. ‘Tohum’un, yânî ‘kuvve’nin, ‘gizlilik’ten ‘görünüm’e, ‘gâye’ye yürümesi ‘fiil’ hâlidir. ‘Fiil–hâlinin–gâyeye–yürüyen’ ‘canlı’ için ‘gerçekleşen’ (Y enteleheia) terimi kullanılır. ‘Gerçekleşen’ ‘canlı’, ‘oluşacak olan’ı, yânî ‘kuvve’yi yahut ‘tohum’u bağrında taşır. ‘Tohum’dan ‘gâye’ye yönelik ‘gerçekleşme’, aşamalar hâlinde yürür. Her varılan aşama, yeniliktir. Varılan aşamadan öncekisine geri dönülemez. İşte, ‘canlı-olmaya’nın tersine, ‘canlı’da ‘geriye dönüş’ ile indirgenme imkâsızdır denilirken, kasdolunan budur.

‘Gerçekleşmişliğini–kazanan’ ‘canlı’, ‘gâye’sine ulaşmış sayılır. ‘Gâyeye –ulaşmışlık’, ‘canlı’nın taşıdığı ‘kuvve’nin, ‘fiilleşme’sinde kendini gösterir.

Canlı, ‘yaşanandan–önceki–zaman’a bağlıdır. Böyle olan varlığa ‘tarihli’ diyoruz. Her canlının iki çeşit ‘tarihliliği’ vardır. Bunlardan biri, ‘doğum’ dediğimiz, ‘kuvve’nin, ‘fiil’e dönüşmesi evresiyle başlayan süreçtir. Bahsedilen sürece ‘bireyoluş’ denir. ‘Bireyoluş’a zemîn hazırlayan ‘kuvve’nin fizik–kimya özellikleri canlı bireyin ‘dirimsel selef’lerinden⁴⁰ gelir. ‘Dirimsel selef’ten ‘halef’e intikâl eden fizik–fizyolojik–morfolojik malzemeye ‘kalıtım’ (Fr hérédité) denir. Kalıtım yoluyla temîn olunmuş fizik–fizyolojik–morfolojik malzemenin canlı bireyde işlerlik kazanmasıysa, ‘genetik’tir. ‘Genetik işleyişler’,⁴¹ canlının ‘dirimsel iç’ini teşkîl ederler.

‘Genetik’, ‘canlı’nın ‘bireyoluş’ denilen kısa ile ‘soyoluş’ diye nitelenen uzun vadeli ‘geçmişler’inin ortak verisidir. ‘Canlı’nın ‘bireyoluş’unu inceleyen ‘embriyoloji’yken, ‘soyoluş’unu araştıran ‘evrim’dir. Gelgelelim, ‘bireyoluş’u da ‘soyoluş’u da belirleyen temel işleyişler ile bunları ifâde eden yasalar ‘genetik’tir.

2- Düzgünlüğün⁴² Hikmeti

(1) Yeryüzünün güneş düzeninde; onun mensûbu bulunduğu Samanyolu yıldızadasında; Samanyolunun, üstyıldızadada; bunun da evren genelinde işgâl ettikleri mevkilere; ama öncelikle yeryüzünde doğanın düzenlenişine baktığımızda *Kur’ân*ın uyardığı üzere, belirli bir seyrin izlendiği görülür⁴³ Bahsi geçen düzenlerin yapıları, biçimleri ile bulundukları mevkiler, kosmolojik yahut astrofizik ölçeklerde pek ufak derecelerde dahî farklı olaydılar, yeryüzünde canlı meydana gelemezdi. Yeryüzünde canlılık öyle bir gelişim çizgisi izlemiştir ki,

³⁹Bkz: EK 3e.

⁴⁰Fr prédécesseur biotique.

⁴¹Fr mécanismes génétiques

⁴²Bkz EK 4e

SORUN NEDİR?

sonunda, artık, beşerin zuhûru beklenebilirdi. Evren, *Eflâtun*'un bildirdiği üzre, karanlıktan ıslıl ıslıl yayılarak serpilen bütünlüktür. Nizâm ile intizâm hâlinde aydınlandıkça aydınlanan bu bütünlüğe Düzgünlük demiştir. Düzgünlük, nizâm intizâmın topu tamamıdır. Düzgünlüğün 'binebilirliği' (imkân-kuvve) ile 'biliniş'i (fiil) 'Âlem'dir. Bunu yaratan, Âlemi içkince (Fr *intrinsèquement*) bilir: *Âlim*. Peki, niye yaratmıştır? Bilinsin diye. Yaratma sürecinin nihâî gâyesi, 'bilen'in ('âlim') ortaya çıkmasıdır.

Hareketleri ile yapıp ettiklerinin nedenini, nasılı ile niçinini bilen, bilinçlidir. 'Bilinc'in 'saklandığı' 'muhâfaza'ysa 'nefs'tir.

(2) 'Canlı', 'bünye-beden' şeklinde deyimlendirdiğimiz maddî yapılanma ile 'nefs'in mezcidir. 'Nefs'le birlikte 'bilinç' de ortaya çıkmıştır. Bir varolanı 'canlı' kılan 'nefs', oluş 'tarih'inin bir yerinde, nasıl olmuş da özden farklı 'canlı-olmayan'dan türeyebilmiştir, sorusunun cevabı herhâlde hiçbir vakit deneylenebilir, kanıtlanabilir yoldan verilemeyecek. *Kur'ân*'ın imâ ettiği, Hinduluğun ise bildirdiği üzre, 'canlı-olmayan' varlık sahası, 'can'ı, yânî 'nefs'i 'bilkuvve' barındırıyor olabilir. Belki 'canlı olmama' bir görüntüdür. Başka deyişle, 'canlı-olmayan' diye başlıbaşına bir varlık alanı bulunmayabilir. 'Canlı-olmayan', 'bilinc'i 'derin uykuya dalmış' bir 'canlılık' hâli olmasın? Nitekim yeryüzünü bir bütün hâlinde canlı kabul edenler de var.⁴⁴

(3) Her ne hâlse, görülen, Darvenciliğin öne sürdüğü gibi, 'evrim'in, maddî bünye-beden değişimler dizisinden ibâret olmadığıdır. 'Canlı', daha ziyâde Alman filosof-bilimadamı Gottfried Wilhelm *Leibniz*'in (1646 – 1716) savına uygun olarak nefis ile beden ortak menşee olarak kabul edilebilecek 'monad'dan neşet ediyor olmalı. O salt kuvve olan 'monad', 'canlı' tekinin iki farklı

vechesinin henüz ayırimlaşmamış hâli gibi gözüküyor. Benzer kalıtım özelliklerini taşıyan, başka deyişle ortak 'gen havuzu'nu hâvî 'monad'lar, belli bir 'tür' oluştururlar. 'Monad', 'tohum'u andırmaz. Zirâ 'monad' manevî durumu temsîl ederken, ondan neşet eden 'tohum', artık maddî bir yapılanma gösterir. Manevî bir birim olması itibâriyle 'monad', bilimin 'nesne'si olamaz. O, olsa olsa metafiziğin 'konu'sudur. Anlaşılacağı üzre, çift görünümlü evrimin, maddî cephesi 'fiziğ'in, yânî 'doğa bilimi'nin 'nesne'siyken, 'nefs'-'bilinç' yakasını temsîl eden 'maneviyât' da 'metafiziğ'in konusudur. Darvenciler ile muârizları olan Hıristiyan yaratıcılık taraftarları tek vecheliliğe odaklanmışlardır. Buna göre, Darvenciler, 'nefs' ile 'bilinc'in, maddî yapılanmalardan farklı oldukları vakasını inkâr ederlerken, Hıristiyan yaratıcılık yanlıları da bunun tersini savunmaktadırlar. Her iki

⁴³Bkz: "Yeryüzünde gerçekten inanmışlara işaretler (âyetler) vardır. Öyleki özünüzde bunlarla karşılaştığınızı görmüyormusunuz?" —*Zâriyât*/51 (20&21).

⁴⁴Bkz: James E. Lovelock: "*Gaia: a New Look at Life on Earth*"; ayrıca bkz: James E Lovelock: "*The Ages of Gaia: A Biogrraphy of our Living Earth*".

SORUN NEDİR?

tavır, evrimin gerçekliğine aykırıdır. Ne var ki, salt bilim sahasındaysanız, o durumda evrimin maddî şartlarıyla sınırlısınız demektir. Onun ‘nefs’-‘bilinç’ vakaları yanı, bilimadamı olarak, ilgi alanınızın dışında kalır.

(4) ‘Evrin’le ilgili sonuc olarak şunu bildirebiliriz: Canlının maddî varoluşunu tertipleyip temîn eden fizik-kimya işleyişleri ‘metabolizma’dır. Bunu canlı, ebeveyninden ‘kalıtım’ yoluyla devralır. Türîçi yahut türlerarası kalıtım devir – teslim işlemlerinin düzgün yahut ârizalı yürüyüşleri ‘evrim’dir. Şu durumda ‘evrim’e tâbî varlık ‘canlı’dır.

3- Bitmeyen Çekişme: Canlı-olmayan ile Canlı arasındaki Bağını Sorunu

Yeryüzünün bundan dört milyar altı yüz milyon yıl önce oluşmasından bir küsur milyar yıl sonra ‘çekirdeksiz tekhücreli’ (Y prokaryot) şeklinde ilk canlıların arzıendâm ettikleri ileri sürülmüştür. Bunlar oksijensiz havaküre (Fr atmosphère) ortamında gereksindikleri tâkatı/enerjiyi temîn etmek maksadıyla solunmuşlardır. Oksijenin, havakürede gaz olarak iki milyar beş yüz milyon yıl önce belirmesiyle, azot solunumuyla yaşayan canlıların önemli bir bölümü ortadan kalkmıştır. Yine de azotla solunanlardan kimi öbekler, yeryüzünün o ortamının sürdüğü pek kısıtlı yörelere çekilmişlerdir. Kalıtım düzeninde kökten değişmelerin (Fr&İng mutation) yer aldığı birtakım bireylerin oluşturdukları çeşitler ile bunlardan türemiş türlerse, oksijenli solunum ortamına ayak uydurarak yeni bir yaşama örneğini sergilemişlerdir. Çekirdeksiz tekhücrelilerin genetik işleyişi, ribonükleik asit (RNA) üzerinden yürümüştür. Bunların ‘konak organizma’lardan yoksun nasıl çoğaldıkları ve asıl genetik malzeme olan desoksiribonükleik aside (DNA) geçişin hangi yollardan vukûu bulduğu şimdilik açıklanamayan hususlardandır.

Bahsi geçen varsayıli (hypothétique) çekirdeksiz tekhücrelilerden bilindik hücrelilerin türemiş oldukları düşünülüyor. Bu en eski hücreler, 1977de tesbît olunmuş ‘kadîm’ (Y arkea), ‘bakteri’ ile ‘çekirdekli tekhücreliler’dir (Y eukaryot). Kaliforniya Üniversitesi Biyokimya bölümünden James A. Lake ile Maria Rivera, 1970lerde ‘ilkel fotosentez bakterisi’ ile ‘kadîm’in birleşmesinden ‘çekirdekli tekhücreliler’in oluşmuş olduklarını belirlemişlerdir. Bütün bitki ile hayvan türleri de ‘çekirdekli tekhücreliler’den neşet etmiş oldukları hesaplanıyor.⁴⁵ Bahsi geçen bu iddianın açılımı da şöyledir:

Çekirdekli tekhücrelilerin kimileri biraraya gelerek öbekler oluşturmuşlardır. Tekhücreliler, kendi başlarına varlıklarını pekâlâ sürdürebilmelerine rağmen, bunlardan kimileri niye öbekleşmişlerdir? Yeni başgösteren durumun sağlamış olduğu birtakım öncelikler ile yararlar olmuştur. Evvelemîrde ‘işbölümü’ ile

SORUN NEDİR?

‘işbirliği’ olayları ortaya çıkmışlardır. Bununla, ortamın olumsuzluklarına karşı, türün, ayakta kalma talihini artırmış olduğu düşünülebilir. Böylece canlı, en erken devirlerden beri, toplu yaşamağı tek başına kalmağı ‘tercîh’ etmiştir.

Çekirdekli tekhücreli öbekslemelerden köphücreli⁴⁶ oluşumlar türemiştir. Köphücreli oluşumlar, müteâkib örgütlenişlere zemîn hazırlamışlardır. Sözüünü ettiğimiz örgütleniş, iki farklı yönde yol alır olmuştur: Bitkiler ile hayvanlar.

Örgütleniş, bitki ile hayvan biçimlerinde karmaşıklaşırken, diğer tarafta virüsler, bakteriler ile mantarlarda (L fungi) basit kalmağı sürdürmüştür. Canlıların en belirgin özellikleri arasında başı çeken gayrimüteânisliktir. Bununla birlikte, evrime baktığımızda, örgütlenişte basitten karmaşıklığa gidiş göze çarpar. Canlıların bünyeleri örgütlenişçe karmaşıklaştıkça nefislerindeki bilinç de daha fazla ‘uyanmış’tır. Haddizâtında bünyenin örgütlenişçe karmaşıklaşması ile bilincin belirginlik kazanması, birbirine koşut yürümüş iki oluşum hattıdır. Maddî etkileşimlere sahne olan bünyelerin tür düzleminde genetik değişimlere uğrama dizileri ‘evrim’ken, ‘nefs’lerde ‘bilinç’lerin uyanıp keskinleşmesi süreci ‘tekâmül’dür.

4- Evrim Sorunu

Evrime süreci dört devreye ayrılır: 1) Kambriyaöncesi, 2) En kadîm (Paleozoon), 3) Orta (Mesozoon) ile 4) Yeni (Senozoon) canlılar devreleri.

Canlılar, günümüzden üç milyar yıl önce Kambriyaöncesi devrede belirmişlerdir. Yedi yüz milyon yıl önceyse ilk hayvanlar görülür. Beş yüz yetmiş milyon yıl önce omurgasızlarla öylesine geniş bir tür çeşitliliğı ortaya çıkmıştır ki, bu durumu evrimbilimciler, Kambriya devrimi şeklinde adlandırmışlardır. Bahsi geçen evrede olağanüstü bir biçim çeşitliliğı kendini göstermiştir. Tekhücreli olanların (Fr protozaire) yanısıra, köphücreli hayvanlar da (Fr métazoaire) ‘doğâ sahnesi’nde yer alır olmuştur. Böcek, balık, çiftyaşar (amphibie), sürüngen, kuş ile memeli biçimleri hep bu aşamadan sonra belirmişlerdir. Genotipteki çeşitlilik fenotip biçim bolluğunda görünümüne çıkar.

Darvinci evrimciler, maddî bünye–beden değişimleri ile çeşit zenginliğı üstünde dururlar. Bunlara koşut nefsin gelişiminden bahsetmezler. Hâlbuki maddî bünye–beden inkişâfı ile nefsinkisi birbirini tamamlayan iki ayrı, bununla birlikte koşut gelişim hattıdır. Nefs, bilinç hâlinde tezâhür eder. Bilinç, kendini canlı bireyde

⁴⁵Bkz: Nicholas Wade: “*Tras el Rastro del Organismo Unicelular Ancestral*”, 42.s.

⁴⁶Köp: Doğâ (Orta Asya) Türkçesinde ‘çok’ demektir. Felsefe-bilim terimlerinde zihinde birden fazla anlam uyandıracak sözleri kullanmak karışıklığa yol açar. Bundan dolayı, Fransızca ile İngilizcede ‘poly~’ yahut ‘multi~’ öneklerinin karşılığı olarak Türkçede ‘köp’ün kullanılması yerinde olur.

SORUN NEDİR?

duyurur. Aslında, ‘birey’, ‘bilinci–görünüre–çıkılmış–varolan’ demektir. Bilinç, bireyin ‘kendi’ni ‘kendi–olmayanlar’dan ayırdetme yetisidir. Gerçi, karmaşıklıklaştırmışlığın hangi evresinde bulunursa bulunsun, hiçbir canlı bireyde ‘ben–bilinci’yle karşılaşmaz. Bunun belirmesi için sözlü–kavramlı düşünmeye ihtiyâc olmuştur. Ne var ki, bireyde öncelikle sinir düzeninin belirişiyile birlikte ‘ben–duyuşu’ da başgösterir. Böyle bir duyuşun belirmesi, ‘bilinc’e işâret eder. Birey, kendine tehdît teşkîl eden yahut meydân okuyan olaya karşı tedbîr alır. Tehdît teşkîl eden olaya ‘tehlike’ denir. Tehlike karşısında kalıp da tedbîr zorunluluğunu duyan canlı, ya karşı koyma ya da kaçma davranışlarını sergiler.

5- Ölümlü olma Sorunu

(1) Ölüm kavramı bulunmadığından, canlı, öleceğini ‘bilmez’. Bununla birlikte, ölüm ânı gelip çatığında, öncelikle örgütenmişlik derecesi yüksek canlı bunu duyular. Bu itibârla ‘ölüm duyuşu’ canlılığın temel devingenidir.

Bireyin, bedeni ve görünürler dünyasıyla temâsa geçmesiyle birlikte nefsten bilinç neşet eder. Bilincin neşetiyle de ‘ölüm duyuşu’, kendini belli eder. Canlılar dünyasında bunun en geç belirdiği birey beşerdir. Zirâ öteki canlıların, özellikle de köphücreli hayvan türlerinde görülenin tersine, beşer, dünyaya gelir gelmez özerk etkinlik göstermez. Kişinin, gerek nefsinin, bedeniyle; gerekse kendini çevreleyen dünyayla temâsa geçmesine aracılık eden, annesi yahut onun yerini tutan biridir. Böylelikle bireyin nefsi ile onu çevreleyen dünya arasında ‘köprü’ kurulur. Beşer bireyi ile kendini çevreleyen dünya arasında kurulan ‘köprü’ye ‘kültür’ diyoruz. Şu durumda beşer, öteki canlıların tersine, türe mahsûs çevrede değil de, kültür ortamında dünyaya gelir. Beşer bireyini kültür biçimler. Toplum–kültür şartlarının biçimlediği —eğitim— beşer bireyi, insan olur.

(2) Toplum–kültür ortamında gelişen insanı belirleyen özelliklerin başında ‘dillenmek’ gelir. ‘Dillenme’yle, insanın ‘duyuş’ ‘hassa’sı zayıflamıştır. Onun yeriniyse, ‘kavramlaşma’ alır olmuştur. Böylelikle hayvanla arasındaki mesâfe açıldıkça açılmıştır. Sonuçta, canlı doğanın evriminden farklı yeni bir gelişme çizgisi ortaya çıkmıştır: Kültürün tekâmülü. Bunun da hem maddî hem de manevî vechesi bulunur. Haddizâtında maddî vechе, maneviyâtın görünüre çıkmış kesiminden özge bir şey değildir. İnsanın becerdiği her iş, evvelemîrde beyninin de yardımı ve katkısıyla dimâğında tasarlanır, söze dökülüp kavramlaşır, bilâhare ellerinde biçim kazanır.

(3) Ölüm dahî, insanda ‘duyuş’ olmadan önce toplumsal çevreden öğrenilmiş bir ‘söz gerçekliği’dir. Bunun ardısıra ‘vakıa gerçekliği’ biçimine bürünür. Nihâyet ergenlikte söz ile vakıa gerçeklikleri neredeyse örtüşürler.

İmdi, insanda ölüm bilgisi, duyuşunu önceler.

SORUN NEDİR?

EKLER

EK 1 (37 sayılı dipnot)

Arapcanın ‘nefs’i —Türkceye ‘nefes’ şeklinde geçmiştir— veya ‘ruh’u gibi, Latince *anima* da ‘yel’ ve ‘soluk’ demektir. *Anima*, Yunancada aynı anlamı taşıyan *anemostan* gelir. Bu kelime, Sanskritcenin *ātmanı* ve Germence-Almancanın *Atemi*yle kökdeşdir.

Romalı siyâsetçi–yazar Marcus Tullius *Cicero* (okunuşu: Kikero; 106 – 43), *anima* ismine ‘~l’ takısını ekleyerek *animālī* ‘ev~’ yahut ‘çekim hayvanı’ anlamında kullanmıştır. Romalı şair Titus *Lucretius Carus*’taysa (94 – 55), doğrudan doğruya ‘hayvan’ anlamını kazanmıştır. O hâlde bahsi geçen sözün Latin dil tarihindeki tekâmülü şu sırayı izlemiştir: *Animus*→*anima*→*animāl*

SORUN NEDİR?

—bkz: A. Walde: “*lateinisches etymologisches Wörterbuch*”, II.c., 50.s.

‘حي’ (حيو) —‘hayya: Yaşadı, ömür sürdü; tecrübe gördü, tanık oldu.

‘Yahyâ’: Yaşamak, ömür sürmek.

‘Hayât’: ‘Yaşanılan’, ‘yaşama’. ‘Hayy’ (çoğ ‘ihyâ’): ‘Canlı’.

‘Ehyâ’i’: (1) ‘dirimsel’; (2) dirimbilimci/biyolog. ‘حياء’ (hayâ): ‘Hayâa’, ‘utanma’, ‘arlanma’

—bkz: E.W. Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, 679. –683.syflr;

ayrıca bkz: Hans Wehr: “*arabisches Wörterbuch*”, 198.&199.syflr.

Elle tutulur, gözle görülür, tadılır, koklanılır nesne olmamakla birlikte, gücü duyumlanabilinir olan ‘yel’ yahut ‘soluk’, ‘nefs’i yahut ‘ruh’u çağrıştırmış, temsil etmiştir. Eski Türkcede *solmak*, günümüzde tâzeliğini, canlılığını yitirmek demek olan, fakat önceleri akıp gitmek, yitmek, kaybolmak anlamlarını da taşıyan *solmaktan* türemiş⁴⁷ olması ihtimâldir. Bu yüzden, ortak söz kökü ile anlam aslından türemiş *sol*, *solmak*, *soluk*, olumsuzluğa delâlet etmişlerdir. Nihâyet, bu cümleden olmak üzere, ‘nefes’ anlamındaki *soluk* da ‘geldiği gibi çıkıp giden’, ‘nereden gelip nereye gittiği belirsiz’, ‘istikrârsız’, ‘hava akımı’, yânî ‘yel’, ‘rüzgâr’ benzeri bir şey olarak görülmüş olabilir.

‘Yel’,⁴⁸ Eski Türkcede, şeytânî şer kuvvet, kudret tasavvurunu hâvîydi: ‘Hayâlet’; ‘kötü ruh’.

Osmanlı Türkçesinde kullandığımız Farsca ‘rügâr’a (F rûzgâr)⁴⁹ gelince; ‘dünya’, ‘zaman’, ‘mevsim’, ‘devir’, ‘dönem’in yanında, ‘yel’ ile ‘hava’ çeşidinden de anlamları bulunur

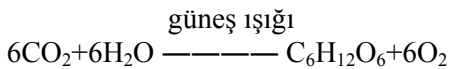
EK 2 (38 sayılı dipnot)

Canlı, canlı-olmayan öğelerin birleşiminden oluşur. Canlıya vucut veren canlı-olmayan öğelere ‘inorganik’ denir. ‘İnorganik’i bundan böyle Türkçe ‘canlı-olmayan’ deyiimiyle karşılayacağız.

Canlıya vucut veren canlı-olmayan öğelerin başında karbon, oksijen, nitrojen (yahut azot) ile hidrojen atomları gelir. Bu atomlar, canlıda ‘uzvî terkîpler’ yahut ‘organik bileşikler’ hâlinde bulunurlar. Söz konusu ‘organik bileşikler’ başlıca dört büyük öbek şeklinde sınıflanırlar: (1) Karbohidratlar; (2) yağlar; (3) proteinler; (4) çekirdek (Fr nucléique) asidi.

Karbohidratlar da dörde ayrılırlar: (1) Monosakaritler (basit şeker): C₆H₁₂O₆. Örnek: Glukos; (2) Disakaritler: C₁₂H₂₂O₁₁. Örnek: Sakros ile laktos; (3) Trisakaritler: C₁₂H₃₃O₁₆. Örnek: Raffinos; polisakaritler: (C₆H₁₀O₅)_n. Örnek: Nişasta ile selulos.

Mezkûr bileşikler, bitkilerde fotosentez sonucunda meydana gelirler:

⁴⁷Bkz: Sir Gerard Clauson: “*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*”, 824. – 827.syflr.

⁴⁸Bkz: Sir Gerard Clauson: A.g.e, 916.s.

⁴⁹Bkz: F. Steingass: “*A Comprehensive Persian – English Dictionary*”, 593.s.

SORUN NEDİR?

klorofil

Yağlar, karbohidratlara oranla daha basit yapıda olup bitkiler ile hayvanlarda bulunurlar.

Proteinler, karbon bileşiklerinin üçüncü çeşididirler. Yapıyı oluşturan temel birimler amino asitlerdir.

Karbonun yanısıra, proteinlere vucut veren diğer öğeler, hidrojen, oksijen, nitrojen ile sülfürdür. Ayrıca demir, fosfor ile iodyen de içerirler.

Doğada yaygın bulunan proteinler, öncelikle hayvan hücresinin zarını meydana getirirler. Saçın, tırnağın, derinin, tüyün, kıl ile kasın dahî malzemesi proteindir. Bu, en fazla süttten, yumurtadan, et ile kandan; ayrıca bitkilerden, özellikle tohumdan elde edilir.

Karbon bileşiklerinin dördüncüsü çekirdek asitleridir. Canlıları oluşturan en temel malzemelerden çekirdek asitleri, hücre çekirdeğinde bulunan kalıtımın taşıyıcısı desoksiribonükleik ile ribonükleik asitlerini teşkil ederler.

Çekirdek asitleri, karmaşık ve iri (Fr&İng macro) yapılardır. Temel yapıtaşları nükleotitlerdir.⁵⁰

Çekirdek asitleri, fosfor asitleri ile karbohidratların ve pürin ile pirimidin türevi bazların bileşimidirler. Başlarda çekirdek proteinlerinin (Fr nucléoprotéines), yalnızca hücre çekirdeklerinde bulunduğu düşünölmekteydi. Fakat zamanla, bitkiler ile hayvanlardaki de dâhil olmak üzere, hücrelerin hepsinin çekirdek proteinlerini hâvî oldukları görölmüşür. Hücrelerin yanısıra, çekirdek asitleri kromosomlarda, genler ile bakteriyerlerde de (Fr bactériophage) bulunur.

Çekirdek asitlerinin belirli bir kesimi olan protein, doğanın esâslı bir maddesidir. Son derece karmaşık yapıya sâhib olup çeşitli bağlantılara girer. Bu bağlantılar, çekirdek asidinin türüne göre biçimlenirler. Gastrik sindirim, zayıf asitle ilişki içerisinde protein ile nükleini üretir.

Çekirdek asitlerinden desoksiribonükleik asitler, yalnızca olağan hücrelerin çekirdeklerindendirler. Ribonükleik asitlerse, bâhusus hücreplasmasındadırlar (Fr cytoplasme). Bununla birlikte, yer yer çekirdekte, nükleoller ile kromosomlarda bile bulunabilirler.

DNA, canlının beslenme durumuna göre miktarca değişmez. RNA ise, değişir. RNA, hücrenin protein üretimini denetlemesine karşılık, kalıtım özelliklerinin bir önceki kuşaktan sonrakine aktarılmasını ayârlayan DNAtır.

Ribonükleik asitlerinin moleküler ağırlığı 300.000dir. Demekki her molekülde yaklaşık 1000 nükleotit vardır. DNAda gelince; onun moleküler ağırlığı 1 ile 2 milyon arasında değişir. Canlıda RNA ile DNA uzun çift zincirler oluştururlar. Bunlar, birbirleriyle sarmallaşarak uzar giderler.

DNA molekülünü oluşturan iki sarmal zincirinin her biri münâvebeli şekilde şeker ile fosfat öbeklerinden meydana gelip şekerler birbirlerine adenin, guanin, timin ile sitosin bazlarından biriyle ilintilenirler. Adenin ile guanin, pirimidin olmalarına karşılık, timin ile sitosin, pürindirler. İki zincir arasındaki ilintiyi kuran hidrojen bağlarıdır. Bu

⁵⁰Bkz: Maulana Majid Ali Khan: “Islam on Origin and Evolution of Life”, 130. – 135.syflr.

SORUN NEDİR?

hidrojen bağlarını iki zincirin bir yakasında adenin, öbüründeyse timin öbekleri oluşturur. Yine yakaların birinde guanin öbeği yer aldığında, onun karşısına sitosin düşer. Bütün çeşitlemeler, bahsi geçen dörd öbek arasında olagelir: Adenin – timin; guanin – sitosin. Çeşitlemeler (Fr&İng variations), hep zikrolunan çiftler arasında vukûu bulurlar. Yerler değişir, fakat çiftler aynı kalırlar.⁵¹

1980lerin başlarında DNAtaki çeşitlenmelerin irdelenmesine girilmişdir. Az önce bahsolunduğu üzere, DNA, dört değişik nükleotit taşıyan zincir şeklindeki uzun bir şerittir. Zincirin üstündeki nükleotitlerin yer değiştirmeleri sık rastlanan olaylardan değildir. Adenin ile sitosinin, guanin ile timinin sıralanışlarındaki değişmeler, ‘özçiftlenme’ (İng selfduplication) süreci sırasında meydana gelebilirler. Sarmal çiftinin bir yakasında GSAATGGSSS şeklinde bir sıralanış bulunsun. Çoğalmada ebeveynden yavruya geçişte beşinci nükleotit, ‘T’nin yerini ‘S’ alıyor olsun. Bu durumda yavru da söz konusu şeridin sıralanışı GSAASGGSSS olacaktır. Bu da, DNAnın başına gelebilecek en ufak değişiklik olup ona ‘mutasyon’ denir. DNA kalıtım yoluyla aktarıldığına göre, yavrunun döldöşü bundan böyle GSAASGGSSS sıralanışına tâbî olacak. ‘Mutasyon’a uğramış DNA, farklı protein sentezine yol açacak, bu değişiklik de, kendini ‘görünür tip’te (Fr phénotype), bir ihtimâl, duyuracaktır.⁵²

EK 3 (39 sayılı dipnot)

Çağdaş varlık öğretisi uyarınca, gerçeklik, varlık tabakaları şeklinde sıralanmıştır. Üç temel tabaka, canlı-olmayanlardan, canlılardan ve ruhtan oluşmaktadır. Tabanı yahut zemîni canlı-olmayanlar oluşturur. Onun üstündeyse, canlılar yer alır. Mütâkip tabaka kurucu unsurlarını yahut yapıtaşlarını dayandığı bir öncekinde bulmakla birlikte, Nicolai *Hartmann*’ın (1882 – 1950) deyişiyle bir ‘yenilik’ tir (L Novum). Buna göre alttaki tabaka üstünde taşıdığını belirlemekle (Alm bestimmen), onun varlık şartı (Alm Seinsbedingung) olmakla birlikte, ‘yenilik’ biçiminde ortaya çıkan görünüşleri ile işleyişlerini açıklayamaz.. Böylece tabakalar arasında ‘bağımlılık’ ın (Alm←Fr Dependenz) bulunmasına rağmen, her biri ‘özerk’ tir (Alm←Y autonom).⁵³

Varlık tabakaları kendi ‘nevişahıslarına münhasır’ olduklarına göre, onların her birini inceleyen bilimlerin de geçerlilik alanının sınırlı olması gerek. Varlık tabakalarından birine eğilen bir bilim, artık, üstteki hakkında ‘ahkâm’ kesemez. Bu husus, özellikle canlılar dünyasında da söz sâhibi olma iddiasındaki Yeniçağ fizik–kimyasına yöneltilmiş bir ‘uyarı’ gibi algılanabilir. Haddizâtında üstteki varlık tabakasının biliminden olan, alttakinden daha fazla, daha mufassal bilgiler ve âletlerle mücehhez olması lazım geldiği, konunun mantığı gereğidir.

⁵¹Bkz: “*Van Nostrand’s Scientific Encyclopedia*”, 1662.s.

⁵²Bkz: Luigi Luca *Cavalli-Sforza*: “*Genes, Peoples and Languages*”, 17.s.

⁵³Bkz: Nicolai *Hartmann*: “*Zur Grundlegung der Ontologie*”, 239.&240.syflr;

ayrıca bkz: Nicolai *Hartmann*: “*teleologisches Denken*”, 5.&6. syflr;

ayrıca bkz: Emil *Ungerer*: “*Die Wissenschaft vom Leben*”, üçüncü cilt: “*der Wandel der Problemlage der Biologie in den letzten Jahrzehnten*”, 60.s.

SORUN NEDİR?

Meselâ bir evrim bilimcisinin, genetikçi ile hücre fizyoloğunun, fizik-kimya bilimlerinden, hiç olmazsa, bazılarıyla iyiden iyiye tanışıklığı şarttır. Tersî, yâni fizikcinin yahut kimyacının canlılar bilimine âşinâ olması gerekmez.

EK 4 (42 sayılı dipnot)

Yunanın *Kosmosu*, yâni ‘Düzgünlüğ’ü, İslâmda ‘Âlem’dir. Yalnız, arada niteleme farkı vardır. Eskiçağ felsefesinde ‘Düzgünlük’ten ‘varlık tümlüğ’ü anlaşılmıştır. Buna karşılık, İslâm düşüncesinde, demekki tasavvufta, kelâm ile felsefede, ‘Âlem’le kasdolunan, ‘varlığın düzgün tümlüğünün bilinirliği’dir.

Eflâtun’un başını çektiği her iki düşünce âlemine ‘bilinirliğ’in yahut ‘bilinebilirliğ’in, ‘varlığ’a gömülü olduğu kanâatı hâkimdir. Şu da var ki, ‘varolanın ‘varlığı’nı ‘algılamak’, insan için imkânsızdır. ‘Algı’ yoluyla ancak, insan, ‘varolanın varolduğu’nu öğrenir. Demekki ‘varolanın varolduğu’nun ‘bilgi’sine, dolayısıyla da ‘bilinc’ine ulaşır.

İslâm düşüncesi uyarınca, *Allaha* ‘Âlem’, ‘varlık – varolan’ topyekûn ‘bilinirlik’ken, insan için ‘bilinirlik’ten ziyâde ‘bilinebilirlik’tir; o da kısmen.

Genelde Yunan düşüncesinde, özellikle de *Eflâtun*’da *kosmos*, ‘gâye’den bağımsız, fizik yöntemle irdelenip matematik ifâdelerle açıklanmağa çalışılan Yeniçağ dindışı Batı Avrupa felsefe-biliminin çerçevesindeki ‘evrenbilim’in (Fr cosmologie) ‘evren’i anlamında alınmamalıdır. Tersine, belirli gâyelere yönelik düzenlenip biçimlenmiş bakışumlu bütünlüktür. İşte bu anlamıyla *Kosmosa*, Eski Türkçe bir deyim olan ‘Düzgünlük’ uygun düşen karşılıktır.

SORUN NEDİR?

-II-

EVİRİM ile TARİH SORUNLARI

1- Evrimin Temel Belirlenimleri

(1) Her canlı birey, biçim ile yapıca kendine has olmakla birlikte, bunların ana hatlarını kendisinden ortaya çıktığı ebeveyninden kalıtım yoluyla alır. Şu hâlde birey, yapısı ile biçiminin genel özelliklerini, başta ebeveyni ve kardeşleriyle olmak üzere, başka birtakım bireylerle paylaşır. Ortak kalıtım (Fr hérédité) zemîni üstünde biçim (morphologie) ile işleyiş (physiologie) benzerliklerini hâvî bireylerin, cinsiyetsiz (Fr asexuel) yahut cinsiyetli (sexuel), çiftleşmeksizin yahut çiftleşmeyle (Fr&İng copulation) üreyerek (réproduction) meydana getirdikleri geniş doğal topluluğa biyolojide ‘tür’ denir. Böyle olan her topluluğun bir ‘ilkörneği’ (Fr&İng prototype) vardır. İşte bu ‘ilkörneğ’in nasıl ortaya çıktığını ve her bireyin hangi kısa ve uzun vadeli şartlar altında bahse konu ‘ilkörnek’ten pay almış olduğu veya olabileceğini inceleyip hesaplayan dirimbilim/biyoloji dalının adı da ‘evrim’dir. Uzun vadeli —soyoluş (Fr phylogénèse)— ile kısa vadeli —bireyoluş (ontogénèse)— evrim arkaplanı araştırılmadıkça eldeki birey, dirimbilimsel bağlamda, tam anlamıyla anlaşılamaz. Bakterileri,

SORUN NEDİR?

virüsleri, tekhücrelileri, mantarları, köphücreli bitkiler ile hayvanları kapsayan canlılar⁵⁴ için söz konusu olan bu husus, aynen olmasa dahî, insanda da geçerlidir. Canlılarda doğal minvâlde cereyân eden bu vakıa, insanda ‘irâde’ye dayalı olarak ortaya çıkar.

(2) İrâde, insanda ferdî ve maşerî (Fr collectif) şekillerde belirir. Ferdî irâde, ancak, toplum–kültür dediğimiz maşerî yapılanmanın⁵⁵ bağrında şekillenir. Öyleyse her birimiz, birey olarak, dil ile din başta olmak üzere, genel ve daha ziyâde zahirî özelliklerimizi toplumumuz ile kültürümüzden alırız. Bahsi geçen zahirî özellikleri sindirerek içleştiririz. Buradan da kendimize, ‘ben’imize mahsus derûnî özellikler vucuda gelir. Kendimize has bireysel özelliklerle de kişiliğimiz oluşur. Genel ve zahirî özellikler ise, toplumun kimliğini meydana getirir. Şu hâlde, her birimizin kişiliği, ötekilerin kişiliklerinden farklı olmakla birlikte, mensûbu olduğumuz toplumun kimliğine ilişkin bellibaşlı unsurları yansıtır. Nasıl ki, ilkin beşer olarak doğmadıkca insan olamazsak, buna koşut olarak, belli bir toplum kimliğine kendimizi geri götürmedikçe kişiliğimizi de inşâa edemeyiz. Bireysel kişiliğimizle ne denli eşi bulunmaz bir seviyeye erişirsek, mensubu olduğumuz toplumun kimliğine de o ölçüde katkıda bulunuruz.

Bir toplumun kimliğiye, onun âdet ile âdâbında, sanatında, zanaatında, itikâdında, dilinde, mücâdele gücünde, beslenme tutumunda, adâlet ile mülkiyet anlayışlarında, eğitiminde, giyim kuşam tarzı ile zevkinde, yürüyüşünde, oturuşunda, üretim ile tüketim tavrı ile alışkanlıklarında kendini gösterir.

(3) Bir yahut birkaç merkez inanc etrâfında yahut altında tutarlıca derleştigini tasavvur edebileceğimiz bir belirli itikâtlar bütünlüğü, belli bir ‘kültür’ü oluşturur. Bahse konu merkez inançların dayandığı en temel olandan yahut belirli az sayıdakilerden türemiş başka bir inançlar kümesi, akrabâsı olan/lar/la birlikte oluşturduğu daha üst ve kapsayıcı kültür topluluğu seviyesine ‘medeniyet’ adını veriyoruz.

İşte, insan olarak hayatımızı biçimlendiren —aile, oba, oymak, boydan toplum sınıfına, meslek öbeğine yahut millete dek uzanan— kültür katları, değer kümeleri demek olan inanc ilmikleriyle örülür. Bahis konusu inançların içerisine doğuyoruz. Başka bir söyleyişle, dirimsel yapımız ile fizik çevremiz gibi, toplum–kültür ortamını da hazır buluyoruz. Bir şeyi hazır bulmak, onun, ‘ben’ olmadan önce varolduğunu gösterir. Yaşanan ândan önce varolmuş her şey ‘geçmiş’tedir. Toplum–kültür varlığını ifâde eden gelenek–görenek–âdet çeşidinden geçmiş değerler öbekleri ‘geçmiş’ten ‘şimdi’ye akıp varırlar. ‘İnançlaşmış’ bazı ‘değer’lerden kalkarak bedence ve ruhca kendi ‘ben’imi ve kültür–toplum ortamım ile fizik çevremi ‘değerlendiririm’.

⁵⁴Bkz EK 1e.

⁵⁵Fr structuration collective.

SORUN NEDİR?

(4) Dirimsel faaliyetleri⁵⁶ kesintiye uğratmaksızın canlının irdelenmesinde ulaşabileceğimiz en alt, en temel varlık seviyesi ‘bireylilik’tir. Hücreden başlayarak beşere dek her canlı bireyi kendine vucut veren ‘altbirey’lerin bütünlüğüdür (Fr intégration). Meselâ, hücrenin çekirdeği, mitokondrisi, golgi cihâzı gibi yapılar, onda yer alan ‘altbirey’lerdir. Filvakî kendini oluşturan ‘altbirey’lerden hareketle belirli bir hücrenin bütününe daha seçikce anlayıp açıklayabiliriz. Ancak, incelediğimiz hücreyi ‘altbirey’lerine, başka bir deyişle, uzuvcuklarına/organcıklarına ayırtırdığımızda, onun canlı bütünlüğünü yitiririz. Böyle bir durumda o, artık ölüdür. Demekki, bilim işlemlerinde, yaşayan varolanı altbireylerine ayırtırdığımızda, canlı bütünlüğünü bozup ortadan kaldırıyoruz. Bu durum, yine bir dirimli varolan olarak beşer için de geçerlidir. O da öyleyse ‘birey’dir. Her canlı birey, evrim basamaklarındaki (İ scala) yapıcı ve işleyişce (Fr mécanisme) karmaşıklık derecesi uyarınca, bireyliliğinin farkına değişik raddelerde varır. Bir ağaç, ışığın kuvvetine, marûz kaldığı basınca göre gelişip serpilir yahut tersine kurur. Bu, bireyliliğin farkına varmanın bir derecesidir. Balık, ondan daha seçikce farkındadır. Çünkü, dış etkenler, onun bünyesinde haz yahud acı duyumlarının ortaya çıkmasına yol açar. Bu durum, artık kartalda, kargada, kurtta, köpekte, kedide, deve, devede, atta yahut maymunda iyice belirginleşir. Ne var ki, hiçbir duyu boşandırıcı etkene marûz kalmadıkça, durduk yerde, acıyı yahut hazzı duyumlayamaz. Hele, acı, haz ve daha başka duyular üstüne düşünemez. Zirâ kavramlaştırma istidâdına mâlik değildir.

2- Tarihin Temel Belirlenimleri

(1) Bahis konusu kuvveyi hâiz beşer, bunu içerisine doğduğu toplumda fiile dönüştürdüğünde insan olur. İnsanın bireyliliğiye, başka hiçbir canlıda rastgelmediğimiz, ‘ben’ biçiminde tezâhür eder. Şu hâlde, ‘ben’ artık bir dirim birimi⁵⁷ değildir. O, anlamagücünün verisidir. Böylelikle maddî bağımlı olmayıp manevî esâslıdır. Bedenini, bünyesini duyumlayan beşerden kendini anlayarak başkalarından ayırdedebilen insana geçiyoruz. İlk duyumlayarak/hissederek, bilâhare anlayarak kendini başkalarından ayırdedebilen insanın temel varlık birimi ‘ben’idir. Zaman içerisinde oluşan duyma, anlama ile başkalarından ayırdetme kâbiliyeti ile birikimi, o belirli ‘ben’in tarihidir.

(2) Öyleyse ‘ben’, ‘tarih verisi’ bir varolandır. ‘Tarihi’ kesintiye uğrar, ‘tarihliliği’ni unutursa, o insanın ‘benliği’i sarsılır, giderek çöker.

⁵⁶Fr fonctions biotiques.

⁵⁷Fr unité biotique

SORUN NEDİR?

Beşeri meydâna getiren, bütün canlılarda olduğu üzere, evrim–genetik verisi, ‘kalıtım’dır. O da, şu durumda, uzak geçmişten —soyoluş (Y filogenesis)— yakına, oradan da şimdiye —bireyoluş (Y ontogenesis)— akıp giden süreç ile onun berâberinde getirdiği birikimdir. Görüldüğü gibi, evrimsel–genetik süreçler, tarihî olanları andırır. Şu var ki, insanın olmadığı yerde, ‘tarih’ten de bahsolunamaz. Zirâ, bulunulan ândan önce uzak ile yakın zaman dilimlerinde olup bitmiş süreçlerin incelendiği alan ‘evrim–genetik’tir. Bahse konu evrimsel–genetik süreçler, yer aldıkları yahut taşıdıkları canlıların ‘bireysel katkı’ları olmaksızın olagelirler. Bir tek —artık ‘beşer’ değil— ‘insan’, ‘öz katkıları’yla, müdâhaleleriyle kendi ‘insan–oluşu’nu inşâ eder. Menşece zihnî olan bu ‘insan–olma’ isteğine ‘irâde’ diyoruz. Şu durumda beşerin evrimsel–genetik kalıtımı gayrîrâdî olmasına karşılık, insanın kendini inşâ etmesinin sâiki irâdîdir. Kendini kendi isteği, yânî irâdesi doğrultusunda inşâ eden insan ‘bilinç’ sâhibidir. Bilinçlenen insan ise, kişileşir.

‘İrâde–sâhibi’ olmak, özden ‘hür’ olmağı şart koşar. Bilkuvve hür olan insanın, ‘hürlüğ’ünü fiile geçirmesi, fiilinde tezâhür ettirmesi, ‘irâde’dir. Bu kendini ilkin ‘düşünme edimi’nde, bilâhare ‘eylem’de gösterir. Eylem de zâten, insana mahsus hareketlerin, onun düşünmelerinin semeresi olan düşünceler tarafından biçimlenip yönlendirilirler.

Düşünceler, en basit olanları dahî, ömrün ilerleyen evrelerinde belirirler. Öncelikle tasavvur, zamanla da kavram birikimine kaçınılmazcasına ihtiyâç gösterirler de ondan. Yaşadıklarımızdan bizde kalan ‘iz’ler, temelde, duyu verilerinden neşet etmiş duyular ile bunlardan ‘esinlenen’ duygulardır. Dışımızdaki şeylere veya olaylara ilişkin doğrudan yahut dolaylı olarak zihnimizdeki ‘resim’lerin ‘kabahat’larını, duyu verilerinden neşet eden izlenimler ile bunların daha bir seçikleşerek genelleşmesi demek olan duyular oluşturur.

(3) Şeyler ile olayların zihnimize yansıyan ‘sözümona resim’lerine de nitekim, ‘tasavvur’ diyoruz. Bunların zaman içerisindeki düzenli ve birbirleriyle bağlantılı birikimiye ‘hâfıza’dır.

Olup bitmiş olanların belli bir süre sonra zihinde canlandırılması, ‘hatırlama’dır. İşte, üstüne ‘düşünerek katlandığımız’ —‘teemmül’— ‘tasavvur’lar, ‘resim’li olma özelliklerini yitirerek git gide, ‘kavram’ da diyebileceğimiz, akıl–zihin, demekki dimâğ birimlerinden ‘düşünce’lere dönüşürler.

Hatırlayarak düşünmelerimiz, hep geçmişte başımızdan geçenler üstünedir. Olup bitenlerin bizdeki ‘iz’leri üstüne düşünerek —hatırlamalar, hatıralar— kendi ‘ben’imiz ile ‘çevre’imiz hakkında düşünceler geliştiririz. Kendi ‘ben’imizi aydınlatan, kendimize açan düşünceler, bilincimizi oluştururken; çevremize ilişkin olanlar, ‘bilgi’lerimizi meydana getirirler.

SORUN NEDİR?

Önünde sonunda, duyma–düşünme–hatırlama işleyişlerimiz ile işlemlerimizin tümü, ‘inanç’ varlığımızın zemînini teşkil ederler. Söz konusu varlığımız, geçmişte temellenip henüz yaşanmamış zaman dilimi demek olan ‘geleceğ’e hamle yapar. İmdi, geçmişteki yaşadıklarıyla yoğrulup ‘pişen’ ‘kişilikli insan bireyi’, yaşanacakların nasıl olabileceklerini hep tasarlamakla meşğûldür. İşte, ‘hâfıza’sından sudûr eden onun bu bâriz vasfına ‘tarihî varlık sahası’ diyoruz. İnsan, hem birey hem de topluma mensûb olarak tarihî varlıktır.⁵⁸

(4) Nihâyet, bir toplumda geçecek göreneklerin, âdet ile âdâbın nereden, nasıl ortaya çıkmış olup ne çeşit bir gelişme çizgisini izlemiş bulunduğunu gösteren araştırma sahası, ‘tarih’tir. Şu durumda, canlıların incelenmesinde evrim nice kaçınılmaz görünüyorsa, bireyin içerisinde gelişip serpildiği toplumu anlamak için tarih de o derece elzem gözüküyor.

(5) ‘Toplum’ denildiğinde, bundan ne anlaşılmalı? Bir kere, toplum, yekpâre bir ‘binâ’ değildir. Gerek kimi hayvan türlerinde gerekse insanda rastgelinen soybirliğine dayalı türdeş öbekleşmelere dirimbilim ile insanaraştırmalarında topluluk (Fr&İng population) denilmiştir. Esâsında topluluk sınıfından olan aile toplumlaşmanın da başlangıç evresidir. Dirim temelinden hareket etmekle birlikte toplum, kültür–ülkü birlikteliğinin timsâlidir.

Aile, akrabâitaallukât, bilâhare kabîle ile aşîret yahut köy, mahalle, ahabb arkadaş öbekleri, daha sonra okul, şehir, bölge, meslek toplulukları, dinî kümelenmeler, tarîkatlar, cemaatlar, câmialar, toplumsal/ictimâî–iktisâdî sınıflar hep toplum türleridir. En üst karmaşıklık raddesindeki toplum yapısıysa, ‘devlet’tir. O, çok katlı, katmanlı, sınıflı, yönlü, ziyâdesiyle çeşitli soydan ve hattâ ırktan müteşekkil olağanüstü karmaşık bir siyâsî–iktisâdî teşkilâtıdır. ‘Devlet’ şemsiyesi altında yaşayan toplumaysa, ‘millet’ diyoruz.

(6) İşte, toplum kimliğinden bahis açtığımızda, az önce sıralanan katmanların dikkate alınmaları zorunludur. Devlet–millet düzleminde ortaya çıkanı ‘üstkimlik’; ötekileriye, ‘altkimlik’ şeklinde nitelendiriyoruz. Toplumsal ‘üstkimlik’, öbürlerinin aritmetik toplamı değildir. Altkimlikler, bu üstkimliği etkilemekle birlikte, doğrudan doğruya belirlemezler. ‘Üstkimlik’i, ‘altkimlik’ler kadar, tarihî arkaplan dahî etkiler. Tarihî arkaplan unutulur yahut unutturulursa, üstkimlik zayıflar ve git gide kaybolur. Üstkimlik, bir kere zayıflamağa görsün, altkimliklerin yaşama gücü gözle görülür derecelerde azalır. Zirâ beşer, nasıl ki, insana dönüşerek yaşayakalabilirse, benzer bir süreç izleyen ‘altkimlik’ler de, ancak ‘üstkimlik’ çerçevesinde gelişip serpilirler.

3- Evrimden Kaynaklanmış İdeolojik Belirlenim

⁵⁸Bkz: Teoman Duralt: “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, 118. – 120.syflr.

SORUN NEDİR?

Çağdaş İngiliz-Yahudinin selefi ve menbâı Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin temel dünyatasavvuru, başka birkaç yerde de belirttiğimiz üzere, Maddecilik–Mekanikciliştir. Mezkûr dünyatasavvuru, İngiliz-Yahudi medeniyetinin esâslarından olan Evrimcilikle pekiştirilmiştir. Maddeci zemîne inşâa olunmuş Mekanikcilik ile Evrimcilik dünyatasavvurları dörd ayrı dünyagörüşünün kökleşip serpilmesine imkân hazırlamışlardır: Akılcılık, Aydınlanmacılık, İnsancılık ile Positivcilik. Adı anılan dünyatasavvurları ile dünyagörüşlerinden bilâhare üç ideoloji vucut bulacaktır. Bunlardan ilki, Hürriyetçilik (Fr Libéralisme), Batı Avrupa medeniyetinin temel ideolojisidir. Sermâyecilikse, Çağdaş İngiliz-Yahudînkisidir. Toplumculuğa gelince; o, Sermâyecilik gibi ‘merkez’de yer almamakla birlikte, Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin bağlamındadır.

Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyeti Yeniçağ Batı Avrupadan mirâs aldığı Positivcilik dünyagörüşü ve ona dayanılarak inşâa olunmuş Evrimcilik uyarınca, olayların maddî–mekanik dışında gerçeklik vechesi bulunmaz.⁵⁹

⁵⁹Bkz: EK 2.

SORUN NEDİR?

EKLER

EK 1 (54 sayılı dipnot)

Canlıların sınıflandırılmasında üç âlemde bahsolunur:

Eubakteriler: Gerçek bakteriler, mitokondriler, kloroplastlar.

Canlılar: Kadîm/Arkea: Metanogenler, halofil, sulfolobuslar ile akrabaları.

Eukaryotlar: Protistler, bitkiler, mantarlar ile hayvanlar.

Virüsler (?)

Çekirdekli hücreler ('eukaryot'lar): Tekhücreliler, mantarlar (fungi), yeşil yosunlar, bitkiler, hayvanlar v.s.

Çekirdekli tekhücreliler, yeryüzünün oluşumundan yaklaşık bir buçuk milyar yıl sonra, üç çeşit mikrobiyotik gen havuzuyla donanmış vaziyette meydana gelmişlerdir. Bu gen havuzları zamanla hücreler ile onların organcıklarının tertibinde yer almışlardır.

'Olağan bakteriler', metabolizmanın genlerini temin ederlerken, 'kadîm-bakteriler' (arkeobakteri), genetik bilgilerin işlenmesinde zorunlu olan yazılımı sağlamışlardır. Bunlar da, böylece, genlerin kendi suretlerini oluşturma ve DNA çerçevesinde kimyevî 'harf'ların başka çeşit birimlere, yâni proteinlerin aminoasitlerine çevrilmelerine imkân hazırlamışlardır. 'Kadîm-bakteriler', görünüşçe 'olağanlar'ın aynısı olmakla birlikte, ayrı bir âlem teşkil ederler.

Tekhücrelilerden kimisi aralarında 'işbirliği' ile 'görev bölüşümü'ne gitmek suretiyle 'köphücreliler'i oluşturmuşlardır.

Yine 'köphücreliler'in kimisi 'bitkiler'e, kimisi de 'hayvanlar'a esâs teşkil etmişlerdir.

Porifera: Süngerler (Spongea)

Knidaria: Denizanası, denizşakayıkı, mercanlar.

Eklembacaklılar (Arthropoda): Böcekler, örümcekler, yengeçler.

Halkalı kurtlar (Annelida).

SORUN NEDİR?

Hayvanlar Âlemi: Yumuşakcalar (Mollusca). Yassıkurtlar (Platyhelminthea). İplikçiler (Chordata): Omurgalılar (Vertebrata) Derisidikenliler (Echinodermata): Denizyıldızları, denizkestaneleri, denizhiyarları⁶⁰

EVRENİN ve ONUN BAĞRINDA CANLILARIN VARSAYILI OLUŞUMUNUN ŞEMALİ İFÂDESİ⁶¹:

BÜYÜK PATLAMA (BIG BANG) VARSAYIMINA GÖRE EVREMİN OLUŞUMU

Zaman sırası	Devirler	Olaylar
0	Öncesizlik	‘Büyük patlama’ (‘Big Bang’).
10 ⁻⁴³ s	Planck evresi	Tâneciklerin oluşumu.
10 ⁻⁶ s	Hadron evresi	Proton – karşıproton çiftlerinin imhâsı.
1 s	Lepton evresi	Elektron – karşıelektron çiftlerinin imhâsı.
1 dk	Işınnetkin evre	Helyum ile döteryum birleşimi/sentezi.
10 000 yıl	Maddeleşme	Madde, evrenin temel ögesi durumunu alır.
300 000 yıl	Ayrışma	Evren saydamlaşır.
1 ile 2 x 10 ⁹ yıl		Yıldızadaları oluşur.
3 x 10 ⁹ yıl		Yıldızadaları kümeleri meydana gelir.
4 x 10 ⁹ yıl		Önyıldızadamızın yıkılışı.
4,1 x 10 ⁹ yıl		İlk yıldızların meydana gelmesi.
5 x 10 ⁹ yıl		İlk kuvarlar: Birinci kuşak yıldızlar.
10 x 10 ⁹ yıl		Birinci kuşak yıldızlar.
15,2 x 10 ⁹ yıl		Bizim enilk bulutsunun meydana gelmesi.
15,3 x 10 ⁹ yıl		İlkönceki güneş bulutsusunun yıkılışı.
15,4 x 10 ⁹ yıl		Güneş sisteminin oluşumu.
15,7 x 10 ⁹ yıl		Gezegenlerin, şiddetli göktaş bombalanışına marûz kalışı.

CANLILAR

16,1 x 10 ⁹ yıl	Arkeozoon çağı	Yeryüzündeki ilk kayalar.
17 x 10 ⁹ yıl		Minik boyutlu (microscopique) yaşama.
18 x 10 ⁹ yıl	Proterozoon çağı	Havakürenin, oksijenle zenginleşmesi.
19 x 10 ⁹ yıl		İriçaplı (macroscopique) yaşama.
20 x 10 ⁹ yıl		Beşerinsan (‘Homo sapiens sapiens’).

⁶⁰Bkz: David R.Maddison&Wayne P.Maddison: “The Tree of Life Project”; 1. – 16.syflr; ayrıca bkz: Javier Sampedro: “Los Origenes del Código Genético”, 36.s.

⁶¹Bkz: “Larousse/ Diccionario Ilustrado de las Ciencias”, 1497.s.

SORUN NEDİR?

EK 2 (59 sayılı dipnot)

Bahsi geçen dünyagörüşünün vecîz ifâdesini şu gazete makalesinde görebiliriz:

“Bütün dinler, netice itibariyle ideolojidir. İdeoloji, insan yapısı fikirleri, tanrısal kanunlar, yani doğal bilim haline dönüştürme disiplindir. Dinler, zaman, mekân ve konu eksenlerinde, insanın aklına gelebilecek her sorunun cevabını bildiklerini iddia eder. Dinler, maddenin ilk yaratılış anından, canlının son yok oluş gününe kadar, kısaca ezelden ebede, her yerde ve evrenin tümünde, olan veya olmayan her şeyin nedenini fizikten iktisada kadar açıklamaya kendini mecbur hisseder. Çünkü dayandıklarını iddia ettikleri bilginin kaynağı tanrıdır. Tanrı da her şeyi bildiğine göre, dinlerin açıklayamayacağı bir şey olamaz diyerek işe başlarlar.

...

Tek bir bütün olan evrenin iki katmanı vardır. Birincisi ‘cansızlar’, ikincisi ‘canlılar’ dünyasıdır. Daha doğrusu canlılar, cansızlar evreninin bir altkümesidir.

Çünkü canlılar, cansız maddelerden yapılmıştır. Bu sebeple, cansızlar evreninin kanunları, canlılar kümesini de kapsar; ama canlılar kümesinin kanunları, cansızlar evrenini kapsamaz.

Dinlerin ortaya çıkış sebebi, insanın toplumsal canlı olmasıdır. İnsanlar, cemiyet teşkil ederek yaşamının, kendileri için iktisadi olduğunu, yani bireye daha fazla fayda sağladığını deneyerek öğrenmiştir. Bu nedenle ‘cemiyet’ halinde yaşama düzenine geçilmiştir. İktisadi olduğu için, toplu halde yaşamaya başlayan insanın ikinci önemli gözlemi, bu yaşama biçiminde, fert ile cemiyet arasında bir çatışmanın olduğunu idrak etmesidir. Fertler, ‘sonlu ömür süreleri’ içinde en fazla faydayı tüketmek amacıyla davranmaya eğilimlidir. Buna mukabil, üyesi oldukları toplumların ‘sonsuz ömür süreleri’ esas alınarak yapılan milli gelir maksimizasyon modelleri, bireyin ‘bencil’ davranışının değiştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Fert ile cemiyet arasındaki ömür süresi farkından doğan bu temel çelişkiyi çözmek dinlere düşmüştür. Meselenin matematik çözümü, birey ile toplumun (parça ile bütün) ömür sürelerinin sonsuz, yani ‘eşit’ olduğunu kabul etmektir. Bunun için, bu dünyada öldükten sonra (ahirette) hesap gününe kadar yaşamaya devam edileceğine inanmak imanın şartıdır.

İslam, halen bu iki ana meseleyi çözebilmiş değildir. Birincisi, cansızlar evreninin kanunlarından kaynaklanan bilimin, canlılar kümesini de kapsadığını kabule yanaşmamaktadır. Diğer bir deyişle, hukuk ile iktisat alanının düzenlenmesinde, bilimsel verilerin değil, elindeki metinlerin (şeriatın) esas olmasında direnmektedir. Bu, İslamı yeni sorunlar karşısında aletsiz bırakmaktadır. İkincisi, ahirette cennete gitmek için, toplumsal kurallara uymayı değil, dinsel şekillere göre hareket etmeyi vazetmektedir.

Meselâ, trafik kurallarına uymamak, sahte rapor almak – vermek, kaçak inşaat yapmak veya vergi kaçırmak ‘günah’ değildir. Dolayısıyla bu suçları işlemek, kişiye cennet kapılarını kapamamaktadır. Buna karşılık, kadının saçının

SORUN NEDİR?

telinin gözükmesi günahıdır. Bu da İslamın, milli gelir artışına engel olan kuraldışı bencil davranışları caydırmayı önemsemediği anlamına gelmektedir. Sonuçlar ortadadır.

Son söz: Bilim, din kapısından sığmaz; din, bilim kapısından sığar”

—Ege Cansen (“Oyunun Kuralı”, 18.s., “Hürriyet Gazetesi”nde, İstanbul, cumaertesi, 19 nisan 2003): “İslam Nerede Yanılıyor?”.

Kitap boyu birkaç kez tekrarlandığı üzere, inanç gerekli deliller tarafından gerektiği kadar yoklanıp kanıtlandığı takdîrde bilgileşir. Tersine, gerekli delillerce desteklenmeksizin defalarca yoklanıp kanıtlanmamış inançların, bilgiymiş, üstelik de bilimsel bilgiymişcesine pazarlanıp satılması büyük kabâhıdır. ‘Bilgi sahteciliği’ cinsinden olan bu kabâhata *Aristoteles*, “safsatıcılık” demiştir. Tarihte safsatıcılığın eşsiz ustaları Yeniçağ Batı Avrupa ile Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetlerinde serpilip onlara ‘omuz’ vermiş ideolojiler olup bunların da başında Sermâyecilik gelir. Sermâyeciliğin ‘bilgi sahteciliği’, yahut başka türlü söylersek, safsatıcılığı, ikiye ayrılır: Ticârette ‘reklamcılık’, eğitim–öğretim ile siyâsette ‘propaganda’.

Zikrolunan gazete köşe yazısı, ‘propaganda’ya örnektir. Çağdaş medeniyetin baş pââyândâlarından Positivciliği arşılâya yüceltmek ve onun fikirce karşıtı dini yerin dibine batırmak maksadıyla işlenmiş bilgi hatâları ve çarpıtmalarıyla dolu bir metin. Her ideoloji yahut ideolojiye omuz veren dünyagörüşü gibi, Positivcilik mutlak itâat taleb eder. Oysa felsefî zihniyetin türevi, takîpcisi ve halefi bilim anlayışı şüphe–eleştiri esâsından hareket edip onun çerçevesinde iş görür. Bilimin bahsi geçen meşrebi ‘deneysel–pozitiv’ biçiminde anılır. Şu durumda ideolojik tavır ile bilim tutumu, yânî ideolojik tavır alış olan Positivcilik ile bilimselliğin ifâdesi positivlik birbirlerine taban tabana zıttırlar.

Felsefe-bilime karşıt olduğu gibi, ideoloji, Müslümanlığa da muhaliftir. Müslümanlık, felsefe-bilim gibi şüphe–eleştiri esâsından hareket etmeyip tersine ‘kesin buyruk’ anlamındaki ‘imân’dan kalkar. Ne var ki, ‘imân’ın ‘içeriği’, ‘bilgi’nin kurucu unsurları olmayıp ‘ahlâk’a vucut verecek malzemedir. Ahlâk, kendim ve beni çepeçevreleyen dünya hakkında bir şey bildirmez. Bundan dolayı doğrulanıp yanlışlanma çeşidinden sorunu yoktur. Ahlâk, kıyâs ile doğrulanma – yanlışlanmadan masûn ‘tek başına’, ‘tıkız’ bir varlıktır.

Dini, başta az önce bildirilmiş olan gerekcelerin ışığında, felsefe-bilimle karıştırmak, *metodolojik* ile *epistemolojik* yanlışlığa yol açar. Hatâda ısrar ise, kişiyi taassuba sevkeder. Hatâda körü körüne ısrardan doğan taassup, din yakasında görülebileceği gibi, dine karşı olanlarda da pekâlâ başgösterebilir. Bahse konu makale, işte, ikinci tür taassuba açık ve güzel bir örnektir.

Bir kere, genel epistemolojik alan karıştırmasını bir yana bırakalım. Yazıda geçen ve bu arada dine, bâhusus Müslümanlığa muhalif Positivcilerde sık rastgelen bilgi, dolayısıyla da yargı yanlışlıklarına göz atalım.

Evvelemîrde, Müslümanlığın, trafik suçuna, vergi kaçakçılığına, yolsuzluğa v.s. göz yumduğu, buna karşılık, meselâ kadının, ‘saçının telini göstermesi’nin günâh sayıldığını öne sürmek, olacak iş değil. İlk sayılanlar, kul hakkını yemek demektir. *Kur’ân*, kul hakkını yemenin büyük günâhlardan sayıldığını bıkıp usanmadan tekrarlar durur. Kadının

SORUN NEDİR?

‘saçını örtmesi’yse, ibâdet mesâbesindendir. İbâdetin ifâsı yahut eksik yerine getirilmesi kişisel kabâhattır; kul hakkını yemekle ilgisi yoktur. Kişisel kabâhatlar, *Allah* – kul münâsebetinin mahremindedir. Demekki *Allah* ile kabâhatı işleyenin dışında üçüncü bir mercie kapalıdır. Hâlbuki, topluma karşı işlenen suçlar, alenîdir, kamuya açıktırlar. Haddizâtında bu söylediklerimiz, basit bir hakîkatın dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Malûmu ilâm ediyoruz sâdece.

Geçmişte ve günümüzde birtakım Müslüman toplumlar, anlatmağa çalıştığımız esâslara aykırı yaşıyıp davranıyorlarsa, suç kimdedir? İslâmın bizzât kendininmi yoksa, tıpkı hasımları gibi, dinlerini doğru düzgün anlayıp anlamlandıramamış inananlarınınmi?

Doğaya eğilen araştırmalarla uzvî irtibât kuracak donanıma sâhib olmamakla birlikte, bilimlerin sunduğu verilere şöyle bir göz atarak bunlardan evrensel doğrular türetme sevdâsına kapılanlar, süreklince irikıyım yanlışlıkara düşmekten alıkonamazlar. İşte çok göz alıcı bir örnek: ‘Canlı’nın, ‘cansız’la ortak bir ‘öğeler dizisi’ni paylaşması, birincinin, ikinciden türemiş olduğunun kanıtı değildir. Tutunuz ki, türemiş olsun (bu, henüz bir varsayımdan ileri geçmez); yine de, olayın yahut sürecin nasıl cereyân ettiğinden yahut etmiş olabileceğinden habersiziz. Böylesine büyük bir fizik metafizik (fiziğin metafiziği) sorunu bir yana bırakalım. Canlıların en basit yapılanışına örnek kılınan hücreyi ele alalım. 1937 Münih doğumlu ve kimya dalında 1988 Nobel ödülüne lâyık görülmüş Alman bilimadamı Robert *Huber*’e göre, bir hücrenin nelerden meydana geldiğini bilmemize rağmen, nasıl oluştuğunu bilmediğimizi bildiriyor. Bunu neye benzetebiliriz? *Huber*’e bakılırsa, şuna: “Bugün, harf’ların dizilişinden bir proteinin yapısı ile gördüğü görevi anlamağa başlıyoruz. Bununla birlikte, hedefimizin çok uzağındayız. Bu, elli bin adet kurucu unsura ayrıştırılmış bir arabanın durumunu andırmaktadır. Tek tek ele alındıklarında, parçalar, bizlere bir şey bildirmez. Arabanın bütünü oluştururken onların ne anlama geldiklerini anlamak lazım”

—Xavier Pujol *Gebeli*: “*Necesitamos Gente Joven con Nuevas Ideas Brillantes en Biología/ Robert Huber*” (“*El Pais*”, 36.s, Madrid, miércoles 18 de junio 2003).

Din, bilgi sağlama yahut sunma mercii olmayıp ondan bilgilenilmez dedik. Nitekim, *Kur’ân*, ansiklopedi değildir. Din ve onu insanlara tebliğle yükümlü mukaddes metin, bir buyruklar dizisidir. Bireysel ile toplumsal yaşamının hangi hatlardan geçilerek yürütülmesi gerektiğine ilişkin insana nirengi noktalarını bildirir. Bunlara dayanılarak yaşamının haritası demek olan ‘ahlâk’ inşâa olunur. Bilim de içerisinde olmak üzere, hayatın bütün köşe bucaklarını tayîn eden ‘ahlâk’ın hiçbir unsur ile vechesini kişi, kendi dışındaki ‘doğal dünya’da bulmaz, bulamaz. ‘Ahlâk’, hakîkat âlemindeydir. ‘Bilim’ oysa, ‘hakîkat’ın ‘varolanlaşmış vechesi’ni temsîl eden ‘gerçeklik dünyası’na eğilir. ‘Din’i kesip atarsak, ‘ahlâk’ı kaybederiz. ‘Ahlâksız’ hayat olamaz. Böylelikle, tabî ki, ‘bilim’ de yapılamaz. Şu durumda ‘din’ ile ondan türetilen ‘ahlâk’, ‘bilim’de yer almaz. Tersine ‘bilim’, ‘din – ahlâk’tadır.

Bahse konu mahalde gördüğümüz kavram karıştırmaları, yanlışlıkları ile düşünce saptırmaları, Yeniçağ ile Çağdaş medeniyete mahsus özelliklerdir. ‘*Allah*ın ipini’ salıverip kendini insan dimâğının ürünü yapılarla bağlayan Batı Avrupalının bu tercihinin semeresine 1600lerden 2000e değin ezici ağırlığıyla tanık olduk. Şerrin ne olduğunu,

SORUN NEDİR?

anaörneğini bahsi geçen sürede gördük. Anılan dönemin doruğunu Yirminci yüzyıl oluşturmuştur. Cinâyete kurban giden insan sayısının müdhişliğini bir yana bırakalım. Esâs, makineleşmiş cinâyetin dehşetine bakalım. *Allaha* uzanan ‘kablo’sunun kesilmesiyle akıl, tam bir cânî kesilmiştir. Burada bahse konu kıldığımız yazı, Yirminci yüzyılda görmüş olduğumuz kuru, çıplak, hattâ çırılçıplak cânîliğin reçetesini bizlere sunmaktadır. Böyle şablon olma niteliğinden dolayı onu zikretmek luzumunu duyduk.

-III-

BEŞERDEN İNSANA SORUNU

SORUN NEDİR?

(1) Birinci ile İkinci Dünya savaşları; Bolşevik ile Nazi devrimleri ve müteâkip mezâlimleri, Sermâyecilik (Fr Capitalisme), Ortakmülkcülük (Fr Communisme) ile Millî toplumculuk (Fr National socialisme) fâsık fikrîyâtları gibi, geçmişte eşine menendine rastlayamayacağımız fâciaların kasıp kavurmuş olduğu karanlık yüzyılımızın ‘bulunmaz Hint kumaşı’ rahmanî insan Mohandas Karamçand *Mahatma* (Yüce Ruh) *Gandhi* (1869 – 1948), “aç adama, ‘Tanrı, kimdir yahut nedir?’ diye sorun, ‘ekmektir’ cevabını verecektir”, diyor.

Elbette bütün canlılar gibi, biz insanlar için de varolmanın temel şartı, hava, su ile ekmektir. Bunlardan birinin bile bulunmaması, bedence varolmamızı sonlandırır.

Hayatımızın dayandığı maddî unsurların tamamını Karl Heinrich *Marx* (1818 – 1883), ‘altyapı’ diye adlandırmıştır.

Bilge dil, Türkçe ise, bütün bu bildirilenleri çok daha özlü biçimde ifâde ediyor: “Aç ayı oynamaz”! Tabî ki, aç ayı oynamaz. Ama insana buyurduğunuzda yahut ondan taleb ettiğinizde, oynayabilir de... oynamayabilir de... Karşılığında nice ‘ekmek’ vadederseniz edin, istemiyorsa, oynamayacaktır. Neden? Canlılar arasında bir tek “...insan, yalnızca, ekmekle yaşamaz...”! da ondan (*Kitâbımukaddes/ Ahdiatik/ Tesniye*, 8/3).

İnsan, beşer yanıyla canlılara ortaktır.⁶² Ne var ki, onun, bir de, beşerüstü tarafı daha bulunur; bu da, ‘insan-olma’ cihetidir. Yine *Marx*’ın tavsîfine dönersek, insanın ‘dirim-beşer’ yanı, onun ‘altyapı’sını oluştururken, ‘insan-kültür’ ciheti de ‘üstyapı’sını teşkîl eder. Altyapı, zaman sırasınca önce; üstyapıysa, sonra gelir. Şu hâlde, ‘dirim-beşer’ ile ‘insan-kültür’ ayırımı, yapıcı ‘alt’ ile ‘üst’, zaman sırasınca da ‘önce’ ile ‘sonra’ sınıflamasına denk düşer. Önem bakımından ise, bunların birbirlerine göre, ‘ast’ ile ‘üst’ biçiminde konumlanması bahis konusu değildir. Zirâ, iki yakadan her biri, ötekine kaçınılmazcasına bağımlıdır. Biri olmaksızın öbürü de olamaz. Başka bir anlatışla, dirim-beşer ortaya çıkmadıkça, insan-kültür ete kemiğe bürünemez. ‘Etten kemikten’ olmayana, demekki maddeleşip bedenleşmemiş olana ‘ruh’ diyoruz. Şu durumda ‘dirim-beşer’ yanımız, ‘maddî’; öteki tarafımızsa, ‘ruhî-manevî’ cihetimizdir. Nasıl ki, ilki varolmadıkça,

⁶²Bkz EK 1e

SORUN NEDİR?

sonra gelen vucut bulamayacaksa; sonra gelen de ete kemiğe bürünmedikce, ilki yaşarlılığını sürdüremez. Yeni dünyaya gelmiş bir çocuğu, sözgeşi, toplum-kültür ortamının dışına çıkarınız, çevrenin hava ile iklim şartları elverdiği ölçüde birkaç dakkadan saate değin hayatta kalabilir. Öyleyse çocuğun yaşayabilmesi, toplum-kültür ortamına doğmasına bağlıdır. Toplum-kültür ortamına doğan beşer, insanlaşacaktır.

‘Beşerleşmek’, dirimbilimsel/biyolojik bir vakıadır. ‘İnsanlaşmak’ ise, dirimbilimötesi olaydır. Beşeri açıklamak, genetik, morfoloji, fizyoloji, embriyoloji ile evrim çeşidinden bilimlerin yahut bilim kollarının işiyken, insanı anlaşılır kılmak, bilimi aşan bir gayretin konusudur.

(2) Varlık bütünlüğü, İslâm düşüncesi uyarınca, anlamlı düzenlenmişliktir. Düzenleme, anlam kazandırma işidir. Başka bir deyişle, anlamsız düzenleme olamaz; böyle bir şey mantığa aykırıdır. Anlam verme yahut kazandırmaysa, belirli bir gâye vazolunup onun istikâmetinde yol alan bir düzenin tesîs edilmesidir. Bir olayı, süreci yahut varolanı bütün yanları yönleriyle tanımak, onun hakkında bilinç sâhibi olmak demektir. Bilincine sâhib olmak ile anlamını yakalamak, örtüşen manevî-ruhî hâllerdir. Varlık bütünlüğünün müellifi *Allah*, bu sebeple ‘Alîm’dir. Düzenlediği varlık bütünlüğünün tam bilgisi ile anlamını vâkıftır. *Allah* tarafından tam bilinip anlamlandırılan Varlık bütünlüğüse, ‘Âlem’dir. Onu bilip anlamlandırma şevkiyle yanıp tutuşan, hayatını bu davâyâ adanmış kişi de ‘âlim’dir. İnsanın yarılışındaki gâye de, fitratı el verdiği ölçüde varlık bütünlüğünün manâsını temâşa ve tefekkür etmektir. İnsanın, *Allaha* halîfe⁶³ olması buradandır. Nihâyet, varlık bütünlüğü ve onun yaratılış şâhikası insanın esâs manâsı, adâletin gerçekleşmesidir.

İnsana mahsûs bakış açımız ile görüş imkânlarımız, başka türlüsüne el vermediğinden, felsefe-bilim bağlamında yürüttüğümüz araştırmalardan edindiğimiz veriler bize oluşun, sıralı yol alan bir yaratılış dizisi doğrultusunda yürüdüğünü göstermektedir. Buna göre, cansız-cisimsiz-biçimsiz düzlem ile tâkatten/enerjiden cansız-cisimli dünyaya, maddî yapılanmaya, oradan da canlı-cisimli âleme intikâlin bahis konusu olduğunu görüyoruz. Sözü edilen dizinin son aşaması insandır. *Kur’ândaki* yaratılış tasarımı insan, sıracı, melek ile cinin, gökler ile yerin, dağlar ile taşların, nihâyet öteki canlıların ardından evrende *Allaha* halîfe olsun diye yaratılmıştır. O, değerce öteki bütün yaratıklara üstündür. “Dikkat! *Rabbin*, meleklere ‘*Ben*, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım’ dediğinde, onlar, ‘oradaki nizâmı bozup yeryüzünü kana bulayacak birinimi yaratacaksın? Hâlbuki biz, *Sana* hep hamd ile ibâdet edip *Seni* tenzîh etmekteyiz’ dediler. *Allah* ise, ‘bilmediklerinizi biliyorum’ diye buyurdu”(30). “Nihâyet Âdeme bütün her şeyin adını öğretti. Ardından meleklere ‘haklıysanız, *Bana* bütün bu şeylerin adlarını bildirin, bakalım!’ dedi”(31). “‘Subhansın yâ

⁶³OrL vicarius Deî.

SORUN NEDİR?

Rabb! Bize öğrettiklerinden gayrı ne bilebiliriz ki? Bilgi ile Hikmette mükemmel olan *Sensin!* dediler”(32). ““Ey Âdem, eşyânın adlarını onlara bildir’ dedi. O da adları onlara bildirince, *Allah*, ‘sizlere demedimmi, gökler ile yerin sırlarını; sizlerin, açık yahut gizlice yapıp ettiğiniz her şeyi bilirim’ diye buyurdu”(33). “Meleklerle, ‘haydi, Âdeme secde ediniz’ dedik. Onlar da secde ettiler. İblîs ise, etmedi...”(34). ““Ey Âdem, zevcenle birlikte Cennete yerleşip oradaki nimetlerden istediklerinizi yiyiniz; yeter ki, şu ağaca yaklaşmayasınız; yoksa zulüm işlemiş olursunuz’ diye buyurdu”(35). “Derken, İblîs, ayaklarını kaydırarak onları sâadet diyârından çıkardı. ‘Haydi, birbirinize düşman kesilmiş hâlde inin bakalım yeryüzüne; orada belli bir süre kalıp yararlanacaksınız’ dedik”(36). “Çok pişman olan Âdem, *Rabb*inden ilhâm olmuş sözleri öğrenip onlara göre hâl hareketlerini ayârladı. *Rabb*ine dönüp Ondan af diledi. *Allah* dahî tevbesini kabul buyurdu. O zâten, merhameti ganî olandır...” —*Bakara/2* (37).

Cennet hayatında insan, kayıtsız şartsız bağımlıdır. Yeryüzüne inişle birlikte ıztırâp başgösterir. İnsan ıztırâbının baş sebebi hürlüktür. İnsan, kaçınılmazcasına özünden hürdür. O, hür olmağa ve kalmağa hükümlüdür. Karar verip tercihte bulunmak yetisini barındırmak demek olan hürlük, insana taşınması ziyâdesiyle zor bir yükür. Zirâ insan, dünya hayatı süresince her ân seçim yapmak, tercihte bulunmak mecbûriyetindedir. Yapılan her seçimden, bulunulan her tercihten hesap kesilir. Hesaplar ise, er yahut geç ödenecektir. Öyleyse hür varlık olan insan, sorumluluk yüklenen bir varolandır. Hesapların ödeneceği nihâî aşkın merci, *Allahtır*. Şu durumda, yaratılmış insan demek olan kul, nihâî manâda, Yaradanına karşı tüm yapıp ettiklerinden sorumludur. Buradan da anlaşılan, insanın, *Allaha* olduğundan farklı olarak, hemcinsine, insana karşı, kesinkes biçimde, mutlak anlamda, sorumlu değildir. Bundan dolayı kulluğu da söz konusu olamaz.

Cennetteki sorumsuzluk, ödevlerden âzât bir varolma tarzıdır. Yeryüzünde doğa, toplum ve nefis şartları insanı kısıtlar. Onların cevâz tanıdığı ölçüde karar verip tercihte bulunabilen kişi için ‘serbest’tir diyebiliriz. Serbestliğin kaldırılmasıyla esirlik yahut hükümlülük durumu ortaya çıkar. Doğal ve toplumsal bir durum olan serbestlikten tümüyle farklı olan hürlüğün iptâli imkânsızdır.

Gerek tür, demekki Âdem – Havva soyu gerekse birey olarak insan, yeryüzünde günâhsız ve bilgisiz hâlde arzıendâm eder. Takınacağı tavırların düstûrunu, sapacağı yolların da paftasını, dışındaki dünyanın hiçbir yanında yöresinde bulamayacağından, *Rabbi* bunları ona Elçileri vasıtasıyla tebliğ eder. İnsan, meydana getirdiği ‘kültür’ ortamında barınıp varolabilir ancak. İşte insanla vucut bulup onun biricik varolabilirlik ortamını teşkîl eden kültürün başında ve temelinde ‘Vahiy’ yer alır. Her birey, izlemesi gereken ile gerekmeyen

SORUN NEDİR?

yolları kültürünün çerçevesinde öğrenir. İlkasî öğreticiyse, Âdeme adları öğretmiş olan *Rabbidir*.⁶⁴ Onun öğretme, doğru yolu gösterme etkinliği, her bireyin, ‘vicdân’, denilen, bir hat üzerinden kendi hayatı boyunca sürer. Söz konusu bağı her dem işler hâlde tutmanın şartıysa, bireyin, kulun *Rabbi*yle irtibâtını açık tutmasıdır. ‘Kul’un, *Rabbi*yle irtibâtını açık tutması da ‘ibâdet’ vasıtasıyla olur.

İnsan, Yaradanının talebi üzerine, ilkasî seçimini yapmıştır. Yaradanının, Rabbi olduğunu hürce teyîd etmiştir. İşte bu öz teyîdin icâbı olarak her birimizin, bedenlenerek bu dünyaya intikâlimizin ardından, evvelemîrde, *Rabbimize*, sonra da, kendimize, başka insanlara, canlılara ve nihâyet tüm doğaya karşı vazgeçilmez yükümlülüklerimiz vardır. İnsanca yaşamının, yânî hayatın silinmez anlamı bu yükümlülüklerde yatmaktadır. Yükümlülüklerini yerine getiren sevâptadır; yükümlülüklerinin gerektirdiklerini saksaklayansa günâh işlemektedir. Hak – ödev dengesini gözeten, böylelikle de yükümlülüklerin ifâ olunmasına zemîn hazırlayan toplum düzenineyse âdil nizâm diyoruz. Âdil nizâma dayanılarak kurulup yürütülen teşkilât da, meşrûudur.

⁶⁴Bkz EK 2ye

SORUN NEDİR?

EKLER

EK 1 (62 sayılı dipnot)

Beşer bireyleri arasındaki DNA parçaları aynıdır. Gen havuzunun neresinde olduğu bilinmeyen, tam da belirlenememiş işâretleyenlere dayanılarak bulunulmuş tesbîtlar uyarınca, beşerler arasındaki tek değışkenlik, %0.1 oranındadır —bkz: Antonio *Arnaz-Villena*: “*Genes Negros en el Mediterraneo*”, 28.s.

Bütün bu bildirilenler, beşerlerin, ortak bir atadan neşet ettiklerini yetesiye göstermektedir —bkz.: Helen *Pearson*: “*A Long Strech in the Cell*”, 199.s.

Ama iş bununla da bitmiyor. Beşer ile şimpanze arasındaki genetik fark, %1.5; şimpanzelerin kendi aralarındakiyse, % 1.3 ile %1.5 civârındadır. Buna karşılık, şimpanze ile öteki maymun türleri arasındaki fark, % 2ye dek çıkar.

Beşer ile şimpanzenin öncelikle karaciğer ile kan hücrelerinin genetik yapıları aynıdır Buna karşılık, makaklarınkisi farklıdır. Beşerin beyin çevirmenleri (Fr&İng transcriptom) tamamıyla ayrıdır. Beşer ile şimpanzenin beyinlerindeki çeviri (Fr&İng transcription) modelleri birbirlerinin tümüyle tersidir. Bunların, beşerde düşüncelerin ortaya çıkmasına zemîn hazırladıkları tahmin ediliyor. Beşer beyninin ürettiği tâkat/ enerji %2lik orana denk düşerken, bünyedeki oksijenin %20sini kullanır.

Beşer gen havuzunda üç milyon yüz bin tutan ‘harf’ içerisindeki farklılığın kırk bini aşmadığı İsveçli moleküler biyolog Ulfur *Arnason* tarafından hesaplanmıştır. Adı anılan bilimadamı beşer genlerinin % 99 oranında aynı olduklarını da ayrıca tesbît etmiştir

—Bkz: Xavier Pujol *Gebelli*: “*Humanos y Chimpanzes se Diferencian genéticamente sobre todo en el Cerebro*”, 31.s.

Şurası da var ki, yukarıda sunulan bilgiler, beşer ile şimpanze, giderek öteki bütün canlı türler arasında, başta genler olmak üzere, menşe birliği hakkında bize fazla bir şey bildirmezler. O konuda, bilim felsefesi uyarınca, yalnızca birtakım tahminler yürütmekten öte iş göremeyiz.

EK 2 (64 sayılı dipnot)

‘Kavramlı-boğumlu dil’in (Fr langue conceptuelle–articulée) kuvvesi, anatomik ile nevrofizyolojik şartlar hâlinde beşerde bulunur. Ne var ki iş, bununla bitmez. Kavramlı-boğumlu dil, insicâmlı düşünme düzeninin taşıyıcısıdır. İnsicâmlı düşünme düzeninin heyetimecmûuna ‘düz mantık’ diyoruz. Buysa, dirimsel, dolayısıyla da beşerî yapıda kalıtımla verilmiş değildir. İnsanın ruhluluğuna mahsûstur. Başka bir anlatışla, birtakım hayvan türlerinde karşılaştığımız değışik sesler çıkararak yahut tavır ile davranma biçimleriyle görünüme çıkan ‘iletişim’, insan ‘bildirişim’inin öncüsü, mukaddimi gibi görülemez. Ses çıkararak hayvan, türdeşlerine haber iletir. Hâlbuki, insana has bildirişimde yalnızca

SORUN NEDİR?

haber⁶⁵ iletmekten çok daha fazla olan bir şey vardır; bu da bilgi⁶⁶ aktarmadır. Bunu insan, kavramlarla ve onlardan örölmüş kurallı bütönlükler hâlinde tecelli eden cümlelerle —yahut yargılar ve önermelerle— becerir, başarır. Kavramı ve kavramlardan örölü cümleleri, somut veriler karşısında boşanan genetikofizyolojik süreçlerin semeresi çeşitli bağırma tarzlarının evrimsel türevi diye kabul etmek saçmadır. Öyleyse, kavram ile onun vucut verdiği cümle nereden gelmektedir? Menşei neresidir? ‘Kavramlı–boğumlu dil’i ‘insanlaşma’ sürecinde edindiğimize, demekki öğrendiğimize göre, bahis konusu hüneri dünyaya gelirken berâberimizde getirmiş olamayız. ‘Kavramlı–boğumlu dil’, tamamıyla ‘psikososyal’ bir olaydır. İnsana has özelliklerin başında gelir. Evrimsel–kalıtsal bir olay olaydı, ‘basmakalıp’ (Fr stéréotypique) olurdu. Böylelikle yeryüzünde varoldu olalı, mutasyona uğramadıkca, beşer türüne aid aynı bildirirşme çeşidi, bütün insanlarçin geçerliliğini sürdürürdü. Hâlbuki olan, bunun tam tersidir. Dil, çağa ve topluma göre muazzam bir değışkenlik manzarası sunar. Bugün hâlâ yeryüzünde altı bin küsür farklı dilin varlığından bahsedilmektedir.

Meselâ aşırı derecede sondaneklemeli dillere örnek İnuit (Eskimo) dilinde: “Kaalip Pavia imminit anginirusinnaannginnirarpaa.”nın⁶⁷ Türkcesi; “Kaalip, Pavia’ya onun kendisinden daha uzun olamayacağını söyledi”. Söz konusu cümleyi, bir de, İngilizceye tercüme edelim: “Kaali says to Pavia that he [Pavia] could not be taller than he himself.” Aynı anlamı ifâde eden cümle, üç dilde tamamıyla farklı sözdizimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Cümle, İnuit dilinde dört, Türkcede sekiz, İngilizcedeyse on iki kelimeden oluşmuş. İnuit dilinde en uzun kelime yirmi yedi, Türkcedeyse on üç harf içermektedir. İngilizceden bahsetmeğe hacet yok; çünkü orada uzun kelimeyle karşılaşmıyoruz.

Kanadanın batısında İngiliz Kolombiyası bölgesi Kayalık Dağlarda yaşayan Kızılderili oymaklardan birinin dilinde “k’xłcx^wstX^wtlc”⁶⁸ cümlesinin Türkce karşılığı “dağ geçidini aştığımı zâten gördün”dür. Kelimeleri sessiz harflardan müteşekkil olup telâffuzu Türkce konuşan biriçin dehşet verici derecede müşkil olan bu cümle, yabana atılmayacak raddede karmaşık olduğu ilk bakışta farkedilebilir. Bu da bizlere ilkel ve basit dilin bulunmadığını göstermektedir.

Her dil, kültürünün aynası olup kullanan toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak kıvamdadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz dil, felsefe-bilim ifâdelerine uygun düşmeyebilir. Çünkü yansıttığı kültürde felsefe-bilimin yeri yoktur. Nihâyet, bir kültüre keyfinizce, canınızın çektiği bir kurumu idhâl ediveremezsiniz. Toplumun istediği, gereksediği değerler ile kurumlar, zamanla kültürün gösterdiği gelişim yönünde vucut bulurlar. Kültürün gelişimi boyunca ortaya çıkan değerler ile oluşan kurumlar kendilerini dilde yansır bulurlar. İstek yahut ihtiyaç kalmayınca, o belirli kurum da dildeki yansıması da gündemden düşer. O hâlde dilde yer alan seslendirme düzeni, söz dağarı ile kurallar, evrimsel–kalıtsal işleyişlerin verisi basmakalıp olaylar olmayıp tamamıyla insanın kültür ürünüdürler. Ancak, bütün istidâtlarında olduğu gibi, dili

⁶⁵Fr&İng information

⁶⁶Fr&İng cognition

⁶⁷Bkz: Enrique Bernardez: “¿Qué Son Las Lenguas?”, 152.s.

⁶⁸Bkz: Enrique Bernardez: “¿Qué Son Las Lenguas?”, 261.s.

SORUN NEDİR?

inşâa etme yetisinin fizyolojik ile anatomik altyapısı da, insanın beşerlilik yakasında bilkuvve saklıdır. Beşerden insana geçişle evrimsel–kalıtsal dillenme imkânı bir kültür fiili durumuna girer. Kültür fiili sözlü–kavramlı–boğumlu dilin, evrimsel–kalıtsal evreyle artık ilgisi ilişiğı kalmaz.

-IV-

İNSAN-OLUŞ SORUNU

SORUN NEDİR?

1- Süreçlilik – Değişmezlik Karşıtlığı

Yaşamamızın temelinde, başından beri üstesinden gelemediğimiz bir çelişki durmaktadır: Sürekli değişim dizilerini birlik bütünlük biçiminde algılamamız. Karşımda duran zeytin ağacı, meselâ, sürekli değişmekle birlikte, ben, onu bütünlüklü hâlde görmekteyim. Gerçi değişimleri algılarız, ama sürekli değil. Belli zaman aralıklarında. Hâlbuki değişme, kesintisiz bir süreçtir. O, durmadan değişerek yürüyüp giden bir akıştır. Bizse, ‘değişme ânları’ nı ancak algılayabilmekteyiz. Başka bir deyişle, ‘zihin’, ‘sürec’i ‘süreçliliğ’inde anlayıp anlamlandıramaz. Zihnin, anlayıp anlamlandırabildiği, süreç sürerken, kendisine ‘duraklama fasılaları’ gibi gelen ‘ânlar’dır. ‘Zihin’, ‘akıl’dan aldığı ‘içi boş kavram’ları ‘algı’lanan ‘değişme ânları’yla doldurur. ‘Akıl’ menşeli ‘içi boş kavram’, ‘zihin’de duyu verisi menşeli algılanan ‘değişme ânı’yla dolarak ‘varolanlaşır’. Bunun tam olarak nasıl meydana geldiğini ileriki bölümlerde işleyip açımlayacağımızdan, bahse burada ara veriyoruz.

Süreçten varolanların çekip çıkarılması sorunu, hayatımızın esâsını teşkil eder. Bahis konusu işde yanlış yapmak, karışıklığın yahut kargaşanın yaşanması, algılarımızı, giderek zihin hayatımızı alt üst eder. Şu durumda zihin sağlığı, dolayısıyla da doğru ve yerinde karar ile hüküm verme, düzgün varolanlaştırma işlemiyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Süreçten varolanların çekip çıkarılmasıysa, yerinde bir mekân algılaması ve zaman aralıklarını doğru ayârlama yetileriyle yakından ilgilidir. Mekânın yerli yerince algılanması ile zaman aralıklarının doğru ayârlanması, başka birtakım etkenlerin yanında, ‘hız düzeni’ne dayanır. Öncelikle ‘süreç’ten

SORUN NEDİR?

‘varolan’ların ayıklanıp ortaya çıkarılması işinde, alışlagelinmiş hız arttırıldığında, ‘zihn’in anlayıp anlamlandırma, böylece karar ile hüküm verme işleyişinde yalpalamalar, öyleki bozukluklar meydana gelir. Sözünü ettiğimiz ‘hız’ın, ayrı ayrı her durum için geçerli olabilecek, ‘ölçü’sü nedir yahut ne olmalıdır, sorusuna, deneyin imbiğinden geçmiş bir cevâp bulmak imkânsızdır. Deneysel cevap bulamadığımız durumlardaysa, işe sezgilerimiz karışır. ‘Hız’⁶⁹ hususunda, ‘kantarın topu’ bir kere kaçırıldımı, evvelemîrde sinir bozuklukları, giderek ruhî (nefsî/*psychique*) rahatsızlıklar başgösterir. İşte çağımızda yaşanan, öncelikle, bu ruh rahatsızlığıdır. O katlanılabilir, dayanılabilir sınırları aştımı, ortaya çıkan ‘bunalım’dır. İmdi ‘çağdaş hayat’ın en vecîz tavsîfi, ‘bunaltıcı’ oluşudur.

2- Zorunluluklara koşulmuş Beşer – Hür olan İnsan

Kaskatı zorunlulukların boyunduruğundan kurtulamamış beşer, hür varlık olan insanın hâlini anlayamaz. Buna karşılık, hür olan insan, zorunluluklara koşulmuş beşerin durumundan haberdardır.

(1) Kùltürlerden kimisinin, ‘medeniyetleşmiş kùltür’ teşkilâtlanışıyla tarih sahnesine çıkışı öncelikle Asya ile Avrupadadır. Bahsi geçen kùltürlerin gelişimine bakıldığında, ‘kesîf toplayıcılık’ evresinden ‘sürek avcılığı’ ile ‘ehlîleştirme’⁷⁰ safhasına onların, yaklaşık M.Ö. Yirmi ile On iki binler arasında geçtikleri tahmîn olunuyor. Ancak, gerçekten ‘üretim’ aşaması anlamına gelen ‘tarım’ etkinliklerinin başlangıcı M.Ö. Onuncu bindedir.⁷¹

Bir toplumun geçimini sağlayan hammadde kaynakları ile onu oluşturan bireylerin gerek davranma gerekse iş görme biçimleri ile tarzları, o özgül kùltürün yaşama ufkunu, Markscıların öne sürdükleri kadar tek başına olmasa bile, önemli ölçüde⁷² belirlerler. İçerisinde yaşadığı tabîî-coğrafi imkânlar çerçevesi toplumun giyimini kuşamını, hâl hareketini, örfünü âdetini etkiler. Ama aynı zamanda inanç düzeni, hâlleri hareketleri, davranışları, doğayla ilişkiler ile görenekeri tayîn edip biçimler.⁷³ Kısaca, toplum hayatında tuttukları yer bakımından maddî ile manevî taraflardan birinin, ötekisi karşısındaki önceliğini yahut üstünlüğünü, Karl *Marx* ile Markscıların öne sürdüklerinin tersine, nazârî/ teorik düzlemde, belirlemek mümkün değildir. İnsana ve topluma Maddeci-Positivci bakış açısından yaklaşanlar, onu kalıtsal-evrimsel tabanlı ve fizyolojik işleyişler bütünlüğü şeklinde telâkkî ederler.

⁶⁹Bkz EK 1e.

⁷⁰Bkz.EK 2ye.

⁷¹Bkz: “The Times Atlas of World History”, 38.s.

⁷²Bkz: EK 3e

⁷³Bkz EK 4e

SORUN NEDİR?

(2) İnsan, yaratılışça âlemlerin ortak paydasıdır. Yaratılışın şâhikasıdır. *Allah*, bunu, nitekim, Tebliğinde bizlere şöyle bildirmiştir: “*Biz*, insanı, elbette, en iyi sûrette⁷⁴ yarattık” —*Tîn*/95 (4). *Allah*, insana salt temîz, sâf mizâcî⁷⁵ —nitekim o, dünyaya günâhsız, pürüpâk gelir⁷⁶—, fazîletli olmağa ve hakbilirliğe yatkın tabiatı, anlamagücü ile hürlüğü ihsân buyurmuştur. Bu manevî cihetiyle insan, meleğin fitratındandır. Ama meleklerde bulunmayan bir özellik insanda vardır; o da, hür olmaktır.

(3) Doğal, dirimsel ile toplumsal kalıplarından âzâd insan, karşılaştığı şıklar arasında tercihte bulunur. Hazır genetik–fizyolojik şabonlara dayanmaksızın karşılaşılan şıklar arasında tercihte bulunma gücü, ‘irâde’dir. ‘Irâde’nin kendini izhâr edebilirliğine ‘hürlük’ diyoruz. ‘Hürlüğün’ hâllere, hareketlere ‘tercüme’si ‘serbestlik’tir. Maddî–mekanik–dirimsel/biyotik dünyada bir ölçüde serbest, manevî âlemdeyse hür olan tek varlık insandır. Bedenlenmek sûretiyle dünyada yaşamağa koyulan insanın bilkuvve hürlüğü fiilleşir, fiile dönüşür.

(4) Aslında *théologique–métaphysique* bir ilke olan ‘hürlüğün’⁷⁷ gündelik yaşama düzlemindeki tezâhürü ‘serbestlik’tir.⁷⁸ ‘Hürlüğün’ kaynağı ve yöneticisi ‘akıl’ken, ‘serbestliğin’ yönlendiricisi ‘aklıselîm’dir. ‘Hürlük’, ilke olarak ‘iyilik’ ile ‘kötülük’ arasında tercihte bulunmaktır.

Aklın kişiye içindeki seslenişi ‘vicdân’dır. Kişinin genetik–fizyolojik–morfolojik–olmayan, demekki ‘manevî–ruhî içi’ne ‘gönül’ denir. ‘Aklın’, ‘gönül’deki ‘hitâb’ı demek olan ‘vicdân’ın kendini ‘dışlaştırma gücü’yse, ‘irâde’dir. Onun da ‘davranış’ları biçimlemesiyle ‘eylem’ler ortaya çıkar. Eylemlerin ortamıysa, ‘serbestlik’ diyoruz.

(5) ‘Akıl’, ilahî buyruk ile talîmatları ‘gönül’de ‘dillendirir’. ‘Aklın’, ilahî buyruk ile talîmatları ‘gönül’de ‘dillendirme’sine ‘vicdân’ demiştik. ‘Akıl’, evvelemîrde ‘hatırlar’. Neyi ‘hatırlar? İnsanın, *Allaha* içtiği ilkasî ‘and’ını hatırlar. Bu ‘ant’, insanın tercihini hep ‘iyi’den yana kullanmasını şart koşar. Fakat, salt manevî varlıklardan farklı olarak insanın, bir de, fizik–fizyolojik vechesi vardır ki, ona da ‘beşer’ demiştik. İşte o beşer taraf, ‘ilkasî and’ın getirdiği ‘akıl–vicdân’ yolunda seyretmesinde —: ‘Sırâtı müstakîm’— kişiye pürüzler çıkarır. Aklın isteği doğrultusunda —: Hürlük— kişi gönlünde tercihini iyiden yana —: ‘Sâlih niyet’— kullanmakla birlikte, davranışlarını o cihette biçimleyecek gücü —: Irâde— kendinde her vakit bulamayıp kötü

⁷⁴Takvîm(تقويم): ‘Sûret’, ‘biçim’, ‘kalıp’, ‘tabiat’, ‘mizâc’, ‘bünye’, ‘bakışım’ (symmetrie).

⁷⁵Bkz: *Rûm*/ 30 (30)

⁷⁶Kalbleri mühürlü olanlar hâric —bkz: *Bakara*/ 2 (7). *Kur’ânda* ‘kalbi mühürlü olma’nın, ruhhekimliğindeki karşılığı ‘ruhhastası’dır (Fr psychopathe) —285.s. bkz.

⁷⁷Ing freedom.

⁷⁸Ing liberty.

SORUN NEDİR?

eylem yönünde karar alabilir —: Serbestlik. Öyleyse, ‘hürlük’ ile ‘serbestlik’ hep örtüşmeyebilirler. İkisi arasındaki uyumu ziyâdesiyle bozan, kişinin karşı karşıya kalabildiği doğal ile toplumsal zorlamalar ile dayatmalardır. Meselâ, hastalanma, nefsi–bedeni itkiler ile ihtiyâçların zuhûrunda, mâîseti temîn, esir düşme yahut mahkûm olma gibi durumlarda kişi, ‘serbestlik’ini yitirmekle birlikte, ‘hür’ kalmağı sürdürür. Onun niyet ile düşünmelerine dışarıdan müdâhale imkânı yoktur da ondan.

(6) Hem maddî hem de manevî vechelerinin bulunması, insanı âlemde en sorunlu varlık durumuna sokmaktadır. Hürlük de, insanın böylesine bölünmüş olan varlığında ortaya çıkmaktadır. Maddî etkileşimler ile işleyişleri denetleyip yönlendirmekle ve beden faaliyetlerini belirleyip yönetmekle yükümlü nefsi nasıl konumlandıracağı sorunu, kişinin kararına kalır. Karar yetkisiyle donanmış ve bunun sorumluluğunu taşıyan ‘ruh’un, kişi tekindeki tezâhürü olan ‘akıl’, hürdür. Akıldan aldığı buyruklar ile talimatlar doğrultusunda nefis, maddî etkileşimler ile işleyişleri denetleyip yönlendirir ve beden faaliyetlerini belirleyip yönetimi yoksa onların câzibesine kapılıp boyunduruğunamı girer, sorusu, ‘hürlüğün’ ana sorunudur. ‘Akıl’ yoluyla *Allah* ile ‘nefs’in ‘ben’i arasındaki ‘söyleşme’ye ‘vicdân muhasebesi’ diyoruz. ‘Akıl’, ‘doğru’yu, ‘hakîkî olan’ı bildirmekle birlikte, madde ile bedenin kölesi kesilmiş bir ‘nefs’ bunu nazâritibâra almayabilir.

Aklı yahut kişinin ruhunu *Eflâtun*, iki atın çektiği arabanın sürücüsüne benzetir. Atların ikisi de itâatliyse, mesele yok. Ama ters yönere saparak koşarlarsa, ‘arabacı’nın ‘baş’ı dertte demektir.⁷⁹

(7) ‘Nefs’, ‘akıl’ tarafından yönlendirildiği oranda kişi hürdür. ‘Aklın ses’i, yâni ‘vicdânın isteği’ —‘irâde’— doğrultusunda beden faaliyetleri yoluyla dış dünyada etkinlik gösteren ‘nefs’, ‘serbest’tir. ‘Nefs’, kişinin beden faaliyetleri üstündeki etkinliğini yitirdiği ölçüde, genetik–fizyolojik faaliyetler, bünyenin işleyişinde ağırlık kazanırlar. Yaşamayı fizik–kimya–genetik–fizyolojik anlamda yürüten faaliyetlere, dirimbilimci/biyolog olmayan kimseler, ‘içgüdü’ demişlerlerdir. Nefs, dış dünyada yürütmekle yükümlü olduğu etkinliklerde serbestliği yitirdikçe, onun bıraktığı boşluğu içgüdüler dolduracaklardır. Aklın ‘hür irâdesi’ verilmiş kararları uygulamaya aktaran nefsin, bedeni ‘serbestce yönlendirmesi’yle eylemler belirir. Nefsin serbestce yönlendirme kudretinden yoksun beden ise, genetik–fizyolojik faaliyetlerin hükmü altında ‘devinir’

3- Mekanik Yasallık Çerçevesinde Mütâlea Olunan Beşerliliğe indirgenmiş İnsan

⁷⁹Bkz: *Eflâtun*: “*Faidros*”, 246.satır.

SORUN NEDİR?

(1) Birtakım fizik–mekanik yasaların, evrensellik boyutlarına varan geçerlilikleri filosof-bilimadamlarını hep cezbedermiştir. Benzer bir durumun, beşer ile toplum sahasında dahî oluşturulabileceği zehâbına kapılmışlardır. Nihâyet, Maddecî–Mekanikci–Positivci görüş uyarınca, beşer de ondan oluşan toplum da, maddî değilmi ki; üstelik, makinavârî de işlemiyormu; öyleyse mekaniğin evrensel geçerlilikteki yasaları ne diye beşer ile topluma uygulanmasın? Mekanik bilimine ilişkin nazariyelerden/teorilerden hareketle maddiyâtçı–iktisâdiyâtçı yarar mülâhazalarının çarklarından geçirilerek mekanik bilimine ilişkin teorilerden hareketle inşâa olunan mühendislikler yoluyla doğa, dur durak bilmez kazanma ile servet edinme iştîyâkının oyuncağı kılınmıştır. İşte, canlı-olmayan biçiminde kabul edilen doğanın⁸⁰ fethinde yararlanılan mühendislik hünerinin, beşere indirgenmiş insanın da denetlenip ele geçirilmesinde kullanılabileceği düşünülmüştür. Böylece canlı-olmayan biçiminde kabul edilen doğa olaylarına yönelik olan çeşidin yanında, bir nevi insan mühendisliği de zuhûr etmiştir. Öncelikle dirimbilimin/biyolojinin —dirim/biyokimya, moleküler genetik, evrim gibi— değişik araştırma sahalarından elde edilmiş yöntemler ile hünerler, —sosyoloji, psikoloji gibi— beşer ile toplumu açıklayabildikleri iddiasındaki alanlara idhâl olunarak insan sorunu mekanik basitlikle çözülmeye çalışılmaktadır.

(2) Haddizâtında beşer, insanlaşmaksızın varoluşunu sürdüremez. İnsan ise, Maddecî–Mekanikci–Positivci türü görüşlerden kalkan ideolojilerin daracık cenderesine sıkıştırılarak açıklanamaz. İnsan–toplum gerçekliği, ideolojik menşeli spekülasyonları nakzeder. *Allah*ın kâinattaki halîfesi⁸¹ olan, varlıkların en üstünü ve şerefli olmanın yanı sıra, en karmaşığı ve sorunlusudur. Akıl–vicdân–âr–hayâ–edep–bilinç–beden varlığı insan, mühendislik bir yana, bilime bile konu kılınamaz. Bilim, olayı süreçliliğinden keserek durdurur, dondurur; genelleyip soyutlar. Hâlbuki insan, tektir, biriciktir, yaşar, yaşadığı ân bir defalıktır; bundan dolayı geri döndürülemez, genellenemez, soyutlanamaz. Onu tekliği, biricikliği, benzersizliği, genellenemezliği ile soyutlanamazlığı çerçevesinde ele alıp tasvîr ve tahlîl edebilen, bir tek, edebiyatçı, bâhusus romancı, hikâyeci ile tiyatro yazarı, ayrıca sinemacıdır.⁸²

4- İnsan Teki ve Toplum

(1) ‘Toplum’, ‘topluluğ’un uzantısı şeklinde izâh olunur. ‘Topluluğ’a gelince; onun da, besin bulmak, üremek ile korunmak üzere sürü hâlinde yaşayan hayvanlar gibi, evrimsel–kalıtsal temel üzerinde birarada

⁸⁰Bkz: EK 5e

⁸¹Bkz: *Bakara*/2 (30).

⁸²Haddizâtında sinema dahî, edebiyatın bir kolu olarak kabul edilmelidir.

SORUN NEDİR?

yaşamak güdüsünden türediği ileri sürülmüştür. Yalnız, ‘toplum’, her ne denli ‘topluluk’ esâslıysa da, ondan daha fazla bir olaydır. Zirâ ‘toplum’, bir ‘kültür bütünü’dür. Bu yönüyle artık yalınkat ‘dirimsel-beşerî’ olmayıp ‘insanî’dır. Öyle oluşuyla ‘dirim-beşer-ötesi’ hakikat sınırına gelip dayanmış gerçekliktir. Demekki yalınkat canlı-olmayan, giderek canlı neviinden doğal gerçeklik de değildir artık. Zirâ ‘dirim-beşer-ötesi’, ‘ruhlu’ olmak anlamındadır. Sonuçta ‘ruhluluk’, kendini ‘inançlar şebekesi’ biçiminde izhâr etmektedir. Her toplumun kendine mahsûs ‘inançlar şebekesi’yse, ‘zihniyet’idir. Buysa, toplumun manevî cephesidir. Maddî ile manevî vechelerinin tümü, toplumun kültürüdür.

(2) Kültür, manevî önceliği ve üstünlüğü bulunan bir maşerî (Fr collectif) olaydır. Maddî unsurlar ile vakıalar, toplum-kültür hayatına zemîn teşkîl etmekle birlikte, maneviyât, asıl biçimleyici mercedir. Manevî dokuyla örülmüş olaylar indirgenemez cinstendirler. Bu sebeple her kültür ‘nevişahsına münhasır’dır. *Benzer* ‘kültür’ler bulunmakla birlikte, birbirlerinin *aynısı* olanlar yoktur.

(3) İnsan tekine ait ‘ruh’, onun da en belirginleşmiş vechesi olan ‘akıl’, kişiye mahsûstur. Maddî-bedenî faaliyetlerin yöneticisi-yönlendiricisi ‘nefs’ten farklıdır. Nefs, beden faaliyetlerinde kendini gösterir. Nefs ile beden yaratıktırlar. ‘Ruh’, oysa, *Allahın*, ‘beşer’e *Kendinden* ihsânıdır. Bununla ‘beşer’, ‘insan’a dönüşür. Beşerin tezâhürü *bio-physiquedir*. Buna karşılık, insanınkisi, *socio-cultureldir*. Ruhlu-akıllı insan dirimsel evrim verisi olamaz.

‘Beşer’in, *Aristoteles’in* deyişiyle, maddesi ‘beden’, biçimiye ‘nefs’tir. Bütünlüğün tabanını beden ile nefis oluşturlarken, çatısını yahut üstyapısını ruh teşkîl eder.

(4) Her insan tekinin ruhu bulunduğundan, bunun da en üst mertebesine akıl dendiğinden birçok kez bahsettik. Ne var ki, insan tekinin bahse konu ruhu bilkuvvedir. Onu ‘ateşleyen’, ‘tetikleyen’, bireyin içerisine doğup bağrında yetiştigi toplumunun ruhu, yânî zihniyetidir. Dünyaya gelirken insan tekinin ruhu henüz biçim kazanmamıştır. Zamanla içerisinde yaşayıp yetiştigi toplumun ruhu tarafından biçimlenir. Bununla birlikte, insan tekinin ruhu salt edilgin, toplumunkisiyse etkin değildir. İkisi arasında etkileşim olur. İnsan tekinin ruhu kendine mahsûs yetiler (Fr *capacités*) ölçüsünde toplumunkisince şekillendirilir. Bundan dolayı da birbirinin tıpatıp olan iki insan bireyinden söz edemeyiz. Şu da var ki, toplumların bireyleri arasında davranış ile eyleyiş bakımından az yahut çok benzerlikler bulunur. Belli bir toplumun ruhu nice karmaşık, çok renkli ve cepheliyse, kendine vucut veren bireyleri arasında da onca fazla farklılıklar olacaktır. Sonuçta bir kadîm kabîle kültürüne dışarıdan bakıldığında, onda yaşayan bireyler arasında göze bile çarpmayacak kadar az farklar varken, felsefleşmiş medeniyet ortamındaki kimseler, birbirlerinden dikkati çekecek raddede değişiktirler.

SORUN NEDİR?

Filhakîka, toplumun ruhu da zaman içerisinde biçim kazanır. Toplum ruhunun geniş bir zaman yelpâzesindeki biçimlenişi ‘tarih’dir. Bu biçimlenişin sonucunda, bireylerde olduğu üzere, değişik ebâtta —boy, millet, cemâat, câmia, sınıf, zümre, meslek öbeği gibi— toplumlar dahî, belirgin ve özgün özellikler edinirler. Toplumlar, tarihleri boyunca inşâa olup özelliklerle donanırlar. Ufukca, geçmişi, kısıtlı, renksiz ve sığ olan bir kültür, barındırdığı özellikleri bakımından ilgi çekici değildir.

Bir toplumu belirleyen ‘maşerî ruh’unun yansıttığı ‘renk’lerin güzelliği ile çeşit zenginliğini en vecîz biçimde şiiri ile musıkîsinde bulabiliriz. Bu bakımdan temâyüz etmiş milletlerden bahsedilebilir. Böylesi milletlerde maşerî ruhun en göz alıcı özelliği, *mystiquelik* ile *mélancoliedir* (karasevdâ).

Bireyinkine benzer biçimde, toplumun da geçmişi nice olaylı ve renkliyse, kültürü onca çeşitlilikleri barındırır. Yine bireyde gördüğümüz gibi, kültürün de ufku, bağrında taşıdığı çeşitlilik oranında genişler. Ufku genişlediği ölçüde de, dünyayı anlama yetisi ile gücü artar. Kendini başkalarıyla karşılaştırarak böyle bir kültürün kendine dair bir benlik bilinci oluşur. Benlik bilinci güçlendikçe, karşılaştığı yabancı kültürlerle direnci artar, kendini savunma imkânı ile kudreti fazlaşır. Kendini başkalarından seçikce ayırdedebilen benlik duyusu yahut bilinci, yüksek bir kültür, kurumlaşmış bir toplumdur. Kurumlaşmışlık sâyesinde toplum, belirli bireylerinin keyfilikleri ile insâflarına bağımlı durmaktan âzâd olur, kurtulur. Bireyler gelir geçer, ama kurumlar bâkî kalırlar.

SORUN NEDİR?

EKLER

EK 1 (69 sayılı dipnot)

(1) 8 ocak 1993te Sumatra adasının kuzeyindeki Açe (Aceh) eyâletinin merkezi Bande Açe'den yedi, sekiz saat sürmüş otobüs yolculuğunun ardından Medan'ın şehirlerarası durağına ulaştık. Sabahın saat dördü. Kısa, çekik gözlü, teni fındık kabuğu rengindeki adam bana yaklaşıp taksii isteyip istemediğimi sordu. Ona “istiyorum; ama şehre gitmeyeceğim” dedim. “Beni Toga gölü kıyısındaki Prapat'a götürecekmisin?” diye sordum. “Yol, dört, bilemedin, beş saat sürer” cevabını verdi. 1980li modellerden bir Honda arabayla saatte ortalama doksan, bilemediniz, yüz km hızla yol aldık. Adam, yörenin Hıristiyanlaştırılmış Batak yerlilerinden. Kırk küsur yaşlarında. Dedesi altmış şu kadar yıl önce kafatası avcısıymış. Babasıysa, ömrünün önemli kısmını avlanarak geçirmiş. Sürücüme soruyorum, “kellemi kesmeyecekmisin?” Sol eliyle sağ dizime —İndonesyada sürücüler sağdadır— dostca vurarak, “bıçağımı evde unutmuşum; yarın yeniden yolcum olursan, merâklanma, boyunu bir kelle boyu kısaltırım” cevabını verdi.

(2) Benzer çarpıcı bir olayı, Borneo'nun kuzey doğusunda Malezyaya bağlı Sabah eyâletinde yaşadım. Sandakan'dan beni Tawau'ya götüren Japon mamûlu pırıl pırıl minibüsün sürücüsü de kafatası avcısı bir Dayak oymağından geliyormuş. Oymağının öteki çocukları gibi, o da çocukluğunu, bâkir ormanda, annesi ile teyzelerinin yanında ‘toplayıcılığ’a çıkararak geçirmiş. Şimdilerdeyse, sanayi devrinin harikasını, düz asfalt yolda saatte yüz yirmi km hızla sürmekteydi.

(3) 1993ün haziranında yine Borneo'nun sık sarmaşıkla kaplı yağmur ormanlarının derinliklerinde avret yerleri dışında çıplak gezinip yalnızca toplayıcılıkla geçinen kara tenli insan öbekleriyle karşılaştım.

SORUN NEDİR?

(4) Türkiye'ye dönersek, 1982 yazında bir dostumla çıkıp yürüdüğüm Orta Toroslarda (Aladağlar) yarığöçerler yaşıyordu. Bunlar, kışı bin, bin iki yüz m yüksekliklerdeki köylerinde (kışlak) geçiriyordu. Baharla birlikte göç başlar. Haziranda, ulaştıkları yaklaşık üç bin metre irtifâdaki yaylalarda keçi sürülerini, atları ile develerini otlaklara salıp kıl çadırlarını çatarlar. Yaylalar bir yana, kışlaklarda bile yol, su, cereyân yoktu. Zaman dilimleri yahut ayârı, saate göre değil de, güneşin doğuşu, yükselişi ile batışı yahut köy camiinden okunan ezân vakitleri uyarınca belirleniyordu.

Yukarıda bahsi geçen Toros gezimizde, bir gün ormanda yürürken yetmişine merdiven dayamış bir adamla karşılaştık. Yolunu yönünü değiştirip bizi evine dâvet etti. Yürürken “komşun açken sen tok kalamazsın...” hadîsi gereğince sırayla, bir, yol arkadaşımın, bir, benim sırt çantamızı taşıdı. Akşam ezânı vaktinde ahşâb evlerin sarp yamaca yapışmış durdukları dağ köyüne ulaştık. Karşılıklı konumlanmış dik inen çamlık iki yamaç, aşağılara doğru uçurumlaşarak vâdinin görünmez derinliklerinde çağlayan hâlinde akan azgın suda birbirine kavuşmuş gibiydi. Yamaca yapışmış gözükten köy evlerinden biri de bizi ağarlayan yaşlı yörüşe aitti. İlk karanlık izbe bir kahvehâneye girdik. İçerideki on, on beş traşsız, kara şalvarlı, ak mintanlı, esmer, eciş bücüş adam, oturdukları yerden kalkıp bize “hoşgeldiniz” dediler. İçlerinden biri uzun boylu, geniş omuzlu, kızıla çalan sarı saçlı, elâ gözlü, ak pak tenli ve traşlıydı. Kuzey denizlerinden kalkıp yolunu şaşırılmış da, bu inin cinin top oynadığı dağ köyüne rastgelivermiş bir Viking kalıntısıydı sanki. Köyün yerlisi olmasına rağmen, tipi öylesine değişti ki, orada herkes onu Aykırı diye çağırıyordu. Kim bilir, annesi bile, Aykırı’nın asıl adını unutmuş olmalı.

Kahvehânedan çıkıp bizi ağarlayan ihtiyârın evine vardık. Hâne halkı kendisinden, karısı ile her nedense henüz evlenmemiş kızından ibâretti. Başka çocuğu varmıydı, bilmiyoruz. En azından, evde yoktu. Adam yahut yaşlı karısı da bundan bahsetmedi. Hanımı ile kızının kurdukları yer sofrasında akşam yemeğini yerken ev sâhibimize “... şu cennet yerde yaşamak ne büyük nimet..., biliyormusun?!” dedim. Ev sâhibimizin cevâbıysa keskin ve kesindi: “Şöyle bir uğradığında, tabî ki, bura sana cennet görünür; gel, bir de, bana sor, bakalım; benim için buranın, açık hava mahpushânesinden farkı yok; hele, bir de, kar düşmeğe görsün, aylarca mahsûr kalırız; bakarsın, berdüşun biri, kapıya ‘selâmünaleyküm, Tanrı misâfiriyim’ der dayanır, aylarca konuk kalır; sana başka diyârlardan bazı şeyler anlatır durur; sen de, dışarıyla böylece bağlantı kurmuş olursun.”

(5) Çok değil, beş yıl sonra bahsettiğim yöreye yol gitmiş, su verilmiş, cereyân bağlanmış. Cereyânla birlikte evlere buzdolabı, televizyon ve daha nice şeyler girivermiş. Televizyonla da apayrı dünyaların insan tipleri, varolma şartları, davranma biçimleri, kısacası yaşama tarzları gündelik hayatın parçası hâline gelivermiş.

(6) Sonuç: En kadîm kültür biçimlerinden olan yamyamlıktan tutunuz da, binlerce yıl öncelerine geri giden göçer-konarlığa varıncaya dek alışlagelinmiş yaşama tarzlarından mekanik ile elektronik sanayi devirlerine geçiş, yeryüzünün hatırı sayılır bir kesiminde neredeyse bir günden öbürüne olup bitmiştir. Bu akla havsalaya sığmaz hızlı geçişin, insanın ruhunda, zihninde husûle getirdiği alabayı ölçmenin biçiminin imkânı ihtimâli varmıdır acaba? Çağımızın sorunsallığını, bir de, o inanılmaz hızlı geçişini yaşayan insanların açısından değerlendirmeliyiz.

SORUN NEDİR?

EK 2 (70 sayılı dipnot)

(1) HAYVANLARIN YAKLAŞIK NEREDE, NE ZAMAN EHLİLEŞTİRİLDİKLERİNİ
GÖSTERİR ÇİZELGE

<i>Tür</i>	<i>Tarih</i>	<i>Yer</i>
Köpek	10.000	Güney batı Asya, Çin, Kuzey Amerika
Koyun	8.000	Güney batı Asya
Keçi	8.000	Güney batı Asya
Domuz	8.000	Güney Asya, Çin
Eşek	4.000	Mısır
At	4.000	Rusya düzlükleri, Orta Asya bozkırları
Manda	4.000	Güney Asya, Çin
Lama	3.500	Güney Amerika
Tavuk	3.500	Orta Asya
Arabistan devesi	2.500	Arap yarımadası
Orta Asya devesi	2.500	Orta Asya bozkırları ile çölleri

(2) EHLİLEŞTİRİLEN HAYVAN TÜRLERİNDE GÖZETİLMİŞ ÖZELLİKLER⁸³

Taşıdığı önem	Besin, araç çekme
Besin değeri	Büyükbaş otçullar, hem kayda değer besin kaynağıdır hem de etcillerle karşılaştırıldıklarında tehdit teşkil etmezler
Büyüme hızı	Tezelden büyüüp olgunlaşan hayvanlar tercih sebebidir.
Yetiştiriliş	Ağıl – ahır şartlarında yetiştirilebilmeliler.
Sâkinlik	Şaşırma ânında aşırı ürkmemeli.
Mizâç	Uysal ve dizginlenebilir olmalı
Sokulganlık	Sokulgan ve sıradüzeninde yaşayanlar, ehlileştirilmeye daha fazla uygundurlar.

(3) EHLÎ HAYVANLAR

<i>Türün adı</i>	<i>Ehlileştirildiği mahal</i>
Koyun	Güney batı Asya
Keçi	Güney batı Asya
İnek (boğa – öküz)	Güney batı Asya, Mısır
Domuz	Güney Asya, Çin
Manda	Güney Asya, Çin
Fil	Güney Asya
Eşek	Mısır
Hindî	Güney Asya
Ördek, kaz	Çin
Tavuk	Orta Asya
Arabistan devesi	Güney batı Asya (Arabistan)
Orta Asya devesi	Orta Asya

⁸³Bkz: John Bramley: “Historical Perspectives of Animal Domestication”, table 1: “Location and Estimated Dates of Domestication of Animals”; table 2: “Desirable Characteristics for Domestication of an Animal Species”.

SORUN NEDİR?

<u>Yak</u>	<u>İç Asya (Himalaya – Karakurum)</u>
<u>Lama</u>	<u>Güney Amerika</u>

(4) EVCİL HAYVANLAR

<u>Türün adı</u>	<u>Evcilleştirildiği mahal</u>
<u>Köpek</u>	<u>Orta doğu Afrika, İç ve Güney batı Asya, Çin, Kuzey Amerika</u>
<u>Kedi</u>	<u>Kuzey doğu Afrika (Mısır)</u>
<u>At</u>	<u>İç Asya</u>
<u>Kimi maymun türleri</u>	<u>Güney ile Güney doğu Asya</u>
<u>Atmaca, doğan ile şahin</u>	<u>Güney batı ile Orta Asya</u>

Eskiçağ Ege medeniyetinin kimi yörelerinde yunusun dahî evcilleştirildiğinden bahseden belgeler bulunmakla birlikte, söz konusu bilginin sahlılığı su götürür.

İnsanlar, hiç olmazsa, yirmi küsur bin yıldır hayvanlarla iç içe yaşayagelmişlerdir. Daha önceleri böyle şeyler oluyormuydu, bilmiyoruz. Zirâ belge yok. Ama oldum olası et yiyor olmalıydılar. Kendilerini avlanıyordu yoksa etcil avcı hayvanların bıraktıkları leş artıklarınımı tüketiyorlardı, bu da, yine meçhûlümüzdür.

(5) Sıcak ve rahat ortamlardan sert ve zorlu şartların hüküm sürdüğü yörelere varıncaya dek yayılan kadîm adamdan yiyecek, giyecek ile barınak kalıntılarına rastgelmek bayağı zordur. Birincisi, sıcak ve rutubetli ortamlarda yiyecek kalıntıları saklı kalmaz, çürürler; ikincisi de, adamakıllı giyeceğe ve kalıcı malzemelerden sağlam konut inşâa etmeğe ihtiyâç yoktur. Bütün bunlarla, doğanın, insanı zorladığı soğuk ve hasım çevrelerde yaşamağa başlanılan yörelerde karşılaşılır. O çeşit rahatsız ve tehlikeli yaşama çevrelerinde ancak, doğa, insanı icâda mecbûr kılar. İmdi oralarda çevreye bırakılanlar donarak saklı kalmışlardır. Böylece günümüzde kalıntılar hâlâ ortaya çıkarılabiliyorlar. Bitki örtüsü, artık toplayıcılıkla geçinmeğe el vermez, leşçilik de beslenmeğe yetmez olunca, avlanmaktan gayrı çıkar yol kalmamıştır. Bu evrede, insan, ava çıkarken iç Asyanın uçsuz bucaksız bozkırları ile ormanlarında kurtlarla yarışıp kavga etmiş, bilâhare iki taraf bir çeşit yaşamortaklığına girmiştir.⁸⁴ Söz konusu yaşamortaklığı (Fr symbiose), müteâkıp beşer – hayvan işbirliğinin en eskisi, esâslısı ve kalıcısı olmuştur. Beşerle yaşamortaklığı cihetine gitmiş kimi kurt sürülerinden daha sonraları köpek cinsleri türemiştir. Köpek, ehlî olmanın da ötesine geçerek, atta olduğu üzere, evcilleşmiştir. Ehlîleşirmeyle birlikte Sekizinci binden itibaren çobanlık etmeğe koyulan insanın yoldaşı, köpektir.⁸⁵ Sürüyü çobanın yanısıra, o, güder; ayrıca, her ikisinin koruyuculuğunu üstlenir. Dağda, bayırda, açık arâzide geceleleyen çoban, köpeğine sarılarak soğuktan sakınabilir.⁸⁶

Birtakım hayvan türlerini etlerini, sütleri ile süt türevlerini, kürkleri ile postlarını, araç çekme ile toprak sürme güçlerini kullanmak maksadıyla ‘esir’ alarak ehlîleştirdiği gibi, insan, yine Onuncu binden bu yana beslenmek amacıyla

⁸⁴Bkz: Erik Zimen: “Der Wolf”, 284 – 286.syflr.

⁸⁵Bkz: Erik Zimen: “Der Hund”, 120., 121.& 131.syflr.

ayrıca bkz: Konrad Lorenz: “So kam der Mensch auf den Hund”, 7 – 15.syflr.

ayrıca bkz: Malcolm B.Willis: “The German Shepherd Dog”, “Genetic Principles as they Apply to the GSD”, 176.s.

⁸⁶Bu konuda bizlere en canlı ve renkli görüntüleri sunan Amerikalı yazar Jack London’un —“The Son of the Wolf”, 1900; “The Call of the Wild”, 1903 gibi— roman ile hikâyeleridir.

SORUN NEDİR?

iki binden fazla bitkiden de yararlanmıştı. Bunların tohumlarının genetiğini değiştirmiş, mevsimine göre ekmiştir. Jack Harlan, “*The Living Fields*” (“*Yaşayan Tarlalar*”) başlıklı kitabında yeryüzündeki kuru yiyeceklerin yüzde altmış birinin, buğday, arpa, yulaf, mısır ile pirinç gibi, zahireden elde edildiğini yazıyor.⁸⁷

EK 3 (72 sayılı dipnot)

‘Önemli ölçüde’, bilimsel olmayan bir deyiştir. ‘Göz kararı’na dayalı bir ‘ihtimâl ifâdesi’dir. İhtimâl ifâdesinin sağlam nicel tabana basan çeşidi yahut uzantısıysa, ‘istatistik ifâde’dir.

Hayatın türlü karmaşık kesitleri ile merhâlelerinde şartlar, ‘ihtimâl ifâdesi’nden gayrısına da imkân tanımazlar. ‘Önemli ölçüde’kinin bilimsel mukâbili, ölçüp biçme verisi rakam değerleridir (Fr valeurs numériques). Böylesi değerlere ulaşabilmek içinse, ölçmeye tâbî tutulan olayın baside indirgenmesi lazım gelir. Yaşamının, basitleştirilmesi, oysa, tabiatını bozar; o olayı ‘öldürür’. Bundan dolayı, yaşama olaylarının, ölçülüp biçilerek belirlenmeleri, yüksek bir felsefileşmiş–bilimselmişlik seviyesine erişmiş toplumlarda dahî sık rastlanan durumlardan değildir.

EK 4 (73 sayılı dipnot)

İnanç düzenleri ve onlardan türeyen kurumların, toplumların alinyazılarını tayîn ettikleri keyfiyetine tarih boyunca tanık olagelinmiştir. Fazlaca öteye beriye gitmeğe hacet yok; burada kendi ailemin tarihinden alınma bir olay az önceki önermeye delîl teşkil edebilir.

Tarihimizde 96 harbi diye geçen 1877–78 Türk – Rus savaşı aleyhimize tecelî etmesinin ardısıra, Deliorman ile Rodoplar başta gelmek üzere, Rumelide, öncelikle Bulgar çeteciler, genellikle Müslüman, özellikle de Türk köylerini basarak sâkinlerini yerlerinden yurtlarından söküp atmak amacıyla her yola başvurmuşlardır. Fakat köylüler, yerlerini yurtlarını cansiperce savununca, baskınlar ile saldırılar, beklenen sonuçları üretememişlerdir. Nihâyet, dâhî bir papaz öne çıkarak Müslümanların ‘yumuşak karnı’ni dehşetengîz şekilde teşhîs edip hedefi on ikiden vuracak tasarısını yürürlüğe koydurmuştur.

Bugünkü Bulgaristanın güneyindeki Kırcaali şehri yakınlarındaki Dura köyünün sâkinleri, her gün olduğu gibi, o meşum sabah da tanyeri ağarırken ağıllarda, ahırlarda, bağçede, bostanda, tarlada yahut merada işe koyulmak üzere, ayakta dırlar. Her kapısını açıp dışarı çıkan, çarpılıvermiş. Ortalık domuz sürülerinin işğâli altındadır. Kimisi yemliklerden yemlenirken ötekiler yalaktan içmekte olup birçoğu da bağçelere, bostanlara, tarlalar ile meralara yayılmış durumdadır.

Davar, sığır, at, eşek, katır, kısacası bilcümle hayvan yedirilemez, içirilemez durumda kalmış; bağçeler, bostanlar, tarlalar ile meralar battal bırakılmış. Her yer, her şey, artık iğrenç kabul edilir olmuş. Bu iğrençlik algısıyla köyün sâkinleri, yaşamak imkânını yitirirler. Papazın vazettiği maksat ise, hâsıl olmuştur.

⁸⁷Bkz: Bret Wallack: “*Human Geography/Domestication of Plants and Animals*”.

SORUN NEDİR?

O sıralarda sekiz yaşında çocuk olan büyükbabamın da aralarında bulunduğu köyün sâkinleri nesillerden beri yaşadıkları evlerini yurtlarını, işledikleri topraklarını, içip kullandıkları sularını, çiftlerini çubuklarını, varlarını yoklarını geride bırakarak peyderpey yollara düşmüşler. Babasının cebine koyduğu birkaç altın sikkeyle büyükbabam, öksüz, kimsiz kimsesiz bir çocuk olarak pâyıtaht *Dârüssaadete* 1882 yazının sonlarında ulaşmış. Orada ilkin Süleymaniye medresesinde fıkıh, daha sonra da Dârülfunûnda hukuk öğrenimini görmüş.

Papazın şeytânî dehâsının ürünü tasarı, Dura köyünün yanısıra, Bulgaristanda, belki de bütün Rumelide, kim bilir daha nice Türk ile Müslüman yerleşim birimine uygulanmıştır.⁸⁸

EK 5 (80 sayılı dipnot)

Yeni uydurulmuş sözlerden biri olan ‘doğa’, Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin ‘doğa anlayışı’na tam tamına uygundur. Değer yargısını hâvî bir anlam içeriğinden yoksundur. Nitekim, Latince *nascordan* (‘doğmak’) türe/til/miş *natura* (‘doğum’, ‘doğma’ ve nihâyet, ‘doğa’) taklîd edilerek ‘doğmak’tan ‘doğa’ meydana getirilmiştir. Bununla da dilimizde yerleşik ‘tabiat’ sözü safdışı kılınmak istenmiştir. ‘Tabiat’, İslâmî sözdağarımıza âid olup manâsını o cihetten kazanmıştır. *TaBa’A* (طبع), ‘mühür bastı’, ‘(kitap, para) bastı’, ‘damgaladı’ demektir. Buna göre, *tabiat*, ‘Yaradanın kalıpladığı, kalıbını çıkardığı’, ‘yaratılışın izini taşıyan’ anlamlarına gelir.⁸⁹

⁸⁸ Osmanlı Türkleri ile öteki Müslüman toplumlarının, 1683 Viyana felâketinden itibaren tâbî tutuldukları tehcir ile kırımın, özellikle de Ondokuzuncu yüzyıl sonu ile Yirmincinin başlarında yerlerinden, yurtlarından sürülüşlerinin acı hikâyesini Amerikalı tarihçi Justin McCarthy, “*Death and Exile*” başlıklı kitabında nakletmektedir. Öncelikle Balkanlarda yaşanmış felâketin serencâmı için bkz: 135. – 253. syflr.

⁸⁹ Bkz: (i) A. Walde: “*Lateinisches etymologisches Wörterbuch*”, 598.s;

(ii) E.W. Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, ikinci cilt, 1823.s.

SORUN NEDİR?

ÜÇÜNCÜ KİTAP

AŞKIN HAKÎKAT SORUNU

SORUN NEDİR?

-I-

METAFİZİK SORUNU

1- Metafizik

(1) Metafizik⁹⁰ sözü ilk defa Peripatosculardan Rodoslu *Andronikos* (M.Ö.I.yy) tarafından kullanıldığı öne sürülür. *Aristoteles*'in eserlerini Yunan abecesi uyarınca sınıflayıp tertiplerken filosofun “Birinci Felsefe” (“*Prōtē Filosofia*”) başlığı altında topladığı kitapları, “Doğa Felsefesi”nin (“Füsika”) ardından geldiklerinden, *Andronikos*, birincilerine “Füsikadan sonrakiler” adını uygun görmüştür: *Meta* (‘art’, ‘sonra’, ‘öte’, ‘aşkın’), *ta* (‘~dan’, ‘~ki’, ‘~a’), *Füsika* (doğa).

(2) Duyularımıza açık, duyulabilir varolanlar *Aristoteles*’e bakılırsa, doğadadırlar (Y füseı), doğaldırlar (füsikos yahut autofüēs). Mantiğin biçimsel ifâde tarzları çerçevesinde, bunların, ‘nasıl’ ve ‘neden’ sorularını cevaplandıran sistemli ele alınışları, ‘doğa araştırmaları’nın (füsikē) işidir. Duyulara ‘açık’ yahut ‘yakın durmayanlar’, ‘doğa–araştırmaları–alanı–dışı’dır. İşte bu ‘doğa–araştırmaları–alanı–dışı’nda kalan bir başka araştırma alanı daha vardır. Bu son anılana *Aristoteles*, ‘ilk felsefe’ adını takmıştır. ‘Doğa araştırmaları’ndan elde edilmiş sonuçların değerlendirildikleri ve yine *Aristoteles*’in “deutera filosofia” dediği ‘ikinci felsefe’nin konusu olan ‘varolan’ları (pragma) ‘düşünce’de (dianoia) kendisinden türettiğimiz ‘varlığı’ ‘varlık olarak’ (“to on hē on”) inceleyen ‘ilk felsefe’dir. ‘Varlık’, ‘âlem’in, yânî ‘hakikat’ın ve ‘o’nun türevi olan ‘gerçeklik’in ‘pınar’ıdır. ‘Varlığın’ ‘dış’ında ve/ya ‘öte’inde bir şeyi düşünemeyiz. Olan yalnızca varlıktır.

‘Bilim’lerde ve onları sistemli bir bütünlüğe ulaştıran ‘ikinci felsefe’de ‘varlığın’ parçaları şeklinde düşünüp kabul ettiğimiz ‘varolanlar’ araştırılırlarken, ‘ilk felsefe’, yânî ‘metafizik’, ‘varlığı’ ‘varlık olarak’ ele alır.⁹¹

Peki, ‘varlığın’ ‘varlık olarak’ ele alınması ne demektir? Zâten zor olan

⁹⁰“Metaphisique”in ‘~que’ soneki, Fransızcada hem isim, hem sıfat görevini görmektedir. Bu sebeple ‘metafizik’in ‘~ik’i Türkcede de hem isim, hem sıfat olarak kullanılır. Başka bir anlatışla, sıfat olarak kullandığımızda, ‘metafizik’e ‘~sel’ ‘ek’ini ilâştirmemizin âlemi yoktur.

Bu bölümün başlığı olan “Metafizik Sorunu”na gelince; o, bir isim tamlaması olup ‘metafizik’ burada tamlayandır. ‘Sorum’ ise, tamlanan olduğundan, ‘i hâli’ sonekini alır.

⁹¹Bkz: *Aristoteles*: “*Metafizik*”, “G” kitabı, I.bölüm, 1003 a 20.

SORUN NEDİR?

‘felsefe’nin, sonuçta, en güç sorunu da budur.

Her şeyin ilk çıkışı ve son dayanağı olan ‘varlık’, ‘kendinden menkûl’dür; başka bir deyişle, ‘o’nun ‘kendinden özge dayanağı’ bulunmaz. Buradan hareketle ‘ilk felsefe’, yânî ‘metafizik’, ‘varlığı’ yine ‘varlık’tan yola çıkarak belirlemek çabasıdır. Bunu yaparken ‘Âlem’in dahî başta gelen ilkeleri ile nihâî sebeplerini de incelemeğe koyulmuş olur.⁹² İşte bu sebeplerden ‘metafizik’ yahut ‘ilk felsefe’, gerek ‘fiziğ’in gerekse ‘ikinci felsefe’nin hem ‘temeli’ hem de ‘çatısı’dır.⁹³

Görüldüğü gibi, terim şeklinde ‘metafizik’, geçmese bile, ‘ilk felsefe’ adı altında bir çalışma alanı olarak onunla ilk defa Aristoteles felsefesinde karşılaşırız. “İlk Felsefe”de *Aristoteles*, “varlık ve onun temel belirlenimleri nedir?” ana sorusuyla meşğûldür. Fakat bu sorunla uğraşırken temâs etmekten kaçınmadığı bir başka soru daha karşısına çıkmıştır: “Varlığın ilkaslî sebebi ve hareket ettiricisi nedir?” Bu yeni sorunla *Aristoteles*, “İlk Felsefe”den farklı bir alanda uğraşmağa koyulur artık. Burası ‘varlığı’ da aşan, ‘Tanrılığ’a ilişkin alandır. Bundan dolayı da burasını “Filosofia Theologikē”, yânî “İlahiyât” şeklinde adlandırmıştır.⁹⁴

“İlk Felsefe” ile “İlahiyât” arasındaki ayırım çizgisi *Aristoteles*’te hep açık seçik gözükmemesi yüzünden, sonraki çağlarda, onun fikir mirâsına konmuş olanlar dahî, bu iki sahayı zaman zaman karıştırmışlardır. Oysa bu, felsefenin sınırlarını şaşırma ve kafa karışıklığına yol açmak bakımından önemli bir hatâdır. Haddizâtında, onunla ‘sınır komşusu’ olmakla birlikte, ‘metafizik’, ‘ilahiyât’ demek değildir. Sahaları birbirlerinden açık seçikce ayırdetmekte üstün bir kâbiliyet örneğini sergileyen *Aristoteles*, nasıl olmuş da bu hususta müphem kalmaktan kurtulamamıştır? Aslına bakarsak, *Aristoteles*’in, ilahiyât âleminde el yordamıyla yol aldığını görürüz. Bunun sebebi çok açıktır: Kendisine kılavuzluk edebilecek bir Vahiy diniyle *Muallimievvel* tanışmamıştır. O devirde Vahiy dini olarak bir tek Yahudîlik vardı. Mevzi kalmış olması yüzünden Yahudîliği *Aristoteles*’in tanıdığı olma ihtimâli düşüktür. Tanımışsa bile, Filistine yahut Mısır gitmediği gerçekliği göz önüne alınırsa, Yahudîliği yakından ve derinlemesine anlamış olması mümkün gözüküyor. Bu durumun sonucu olarak, hocası, üstadı *Eflâtun*’un tersine, *Aristoteles*, yalnızca ilahiyâtta zaaf göstermekle kalmayıp ahlâkla ilgili olarak da derin ve sağlam bir öğreti ortaya koyamamıştır.

Eflâtun’un ‘ilahiyât menşeli metafiziğ’i ile ‘ahlâk’ını nereye yerleştireceğiz? Bu hakîkatın keşfi, ‘felsefî akl’ın yahut ‘biçimselleştirilmiş düşünme’nin harcı değildir. Aslında metafizik ile ahlâk, *Eflâtun*’da ilahiyâtta neşet etmekle kalmayıp onunla sık sık içli dışlı oldukları dahî görülür. Felsefî aklın, biçimselleştirilmiş

⁹²Bkz: *Aristoteles*: A.g.e., 1003 a 25.

⁹³Bkz: *Aristoteles*: A.g.e., 2, 1004 a 1.

⁹⁴Bkz: *Aristoteles*: A.g.e., “E” kitabı, 1, 1026 a 19.

SORUN NEDİR?

düşünmenin şart koştuğu sınıflamacılığa *Eflâtun* özen göstermez. Bundan dolayı *Eflâtun*'da bâtinîlik ile metafiziğin, ilim ile bilimin nerede ayrıldıklarını kestirmek zordur. Zorluğun üstesinden, ancak 'derslerinin akli' olan öğrencisi *Aristoteles*, yukarıda işâret ettiğimiz üzre, konuyu belirgin kılmaktaki zaafına rağmen, gelebilmiştir. O, bu sistemci ve sınıflayıcı aklıyla (1) metafiziğin de (2) mantığın da (3) ahlâkın da (4) bilim araştırmaları anlayışının da kurucusu olmuştur. Onun bir benzeriyle kendisinden ancak iki bin yıl sonra Immanuel *Kant*'ın şahsında karşılaşıyoruz.

(3) *Eflâtun*'da 'varlık' tek olmayıp ikidir: *Tanrı*'nın varlığı ile Âlemin varlığı. Ama 'öz'de ikinciye birinciye geri götürebiliriz. İkincinin zâtı birincidedir; ikinciye yapan yaratan birincidir de ondan: "... Yaradan (Dēmiurgos), dünyayı yaratmıştır (yaratmak: *Demiurgen*). O, iyidir... İyi (agathos) olduğundan, hasetten (fthonos) münezzehtir; yarattıklarının, olabildiğince, Kendisi gibi, iyi olmalarını istemiştir (30a). Hiçbir şey asla kötü olmamalı... İyi olanın akli vardır; akli bulunan ise ruhludur... Bundan dolayı evreni yaratırken akli ruha, ruhu da bedene yerleştirmiştir (30b)... İşte yaratılmış dünya Yaradanının inâyetiyle ruh ve akılla donanmış hâlde meydana getirilmiştir. O, tabiatı icâbı iyidir, âdildir" (30c). Akılla temâyüz etmiş varlık insandır. Akıl varlığı insanda hakkaniyet duygusu bulunur. Nitekim, "derecesi nice olursa olsun, hakkaniyet duyusunu taşıyan bütün insanlar, önemli olsun olmasın, koyuldukları her işde Tanrıya yakarırılar, Onu zikrederler" (27c) —"*Timaios*."

(4) Yaratmayla yaratılmışlık ortaya çıkar. 'Yaratılmışlık'ın bir vechesi, 'varlık', ötekisi 'akıl', nihâyet üçünsü 'iyilik'tir. 'Akıl', 'varlık'a; 'iyilik' ise, 'akıl'a içkin kuvvelerdir. 'Akıl', 'varlık'ta fiilleştikçe, 'iyilik' de kendini belli eder, görünümüne çıkar. Mutlak Varlık Tanrıdır —Tasavvufun 'Vâcibivucud'u. Neden? Çünkü O, kuvveden münezzeh olup Salt fiildir. O, ezeli ve ebedi canlı fiildir.

(5) 'Mutlak Akıl', 'Mutlak Varlık'tadır. 'O', insanın 'dialektik–düşünen–akl'ından yalnızca 'boyut'ca değişik olmayıp 'özden' bambaşkadır. 'Alıcılık' esâsına dayalı 'anlayan', 'kavrayan' insanın 'dialektik–düşünen–akl'ından farklı olarak 'Tanrı'ninkisi, *Kant*'ın deyişiyle, "intellectus originarius", yâni 'kendinden oluşturu'cudur. 'Kendinden oluşturu'culuk', 'özge bir şeye ihtiyâç duymadan meydana getirmek'tir. Bu 'mutlak meydana getirme', 'oluşturma' yetisine de 'yaratma' diyoruz. 'Mutlak meydana getirme' olayında başlangıç ile son, had ile hudut söz konusu değildirler. *Allah*'ın zâtı demek olan 'Ruh'un 'düşünme–yaratma' ediminin tezâhürü 'akıl', kendini oluşturu'rkken kendine bilkuvve içkin olan 'varlık'ı da meydana getirir. Haddizâtında 'Mutlak Asl'ın 'yaratma' etkinliği dur durak bilmez, her lahza işdedir, iş üstündedir.⁹⁵

⁹⁵Krz: Ar 'el-halk el-mustemir': 'Sürekli yaratma' —bkz: *Rahmân*/ 55 (29).

SORUN NEDİR?

İmdi, dünyanın durumu nedir? Başlangıcı varmı? Soruya *Eflâtun*'un cevabı, “vardır...” şeklindedir: “Yaratılmış olanın, zorunlulukla, nedeni de bulunur (28c)... Yaratılmış olanın, mutlaka, nedeni de yaratana da bulunur... Dünyanın da atası ve yaradanı dahî var... Bu Yaradan, iyidir, âdildir. Bundan dolayı yarattığı da iyidir, âdildir. Bu bildirdiğimiz hakîkatın kanıtı, Evrenin düzgünlüğüdür”(29a) —“*Timaios*”. Evren, şu hâlde, *Eflâtun*'a kalırsa, âhenkli (sümfōnos) ve orantılıdır (sümmetros). Aksi takdirde, müzik ile matematik olmazdı. İkisi de farklı cephelerden ‘varlığ’ın ‘iyilik–güzelliğ’ini tebârüz ettirir.

Herakleitos (550 – 480) ile *Eflâtun*'un *Logos*, *Hegel*'in ise *Idee* dediği ‘akıl’, ‘varlığ’ı ‘doğurur’ ve onda ‘gizli güç’ olarak bulunmağa devâm eder. ‘Gizli güç’ olarak bulunduğu ‘varlık’tan, her defasında, ‘iyilik–güzellik’ (agathos–kallos) olarak biçimlenerek çıkar ve ‘tanıştıg’ı ‘varolanlar’a ‘iyilik–güzellik’ ölçüsünde ‘biçim’ verir. Zâten *Eflâtun*'a bakılırsa, ‘yapmak–yaratmak’ ‘biçimlemek’tir. ‘Biçimlenmişlik’ de (eumorfos), ‘güzellik’ demektir. ‘Biçimlenmemişlik’, ‘kargaşa’dır (khaos). Buysa, ‘güzelliğin olmama’sıdır, ‘çirkinlik’tir (aiskhos); ve ‘iyiliğ’in eksikliği, yânî ‘kötülük’tür (kakos). Tanrı, nitekim ‘kargaşa’ya ‘şekil vermek’ sûretiyle ‘biçimlenmiş düzgünlük’ demek olan ‘Kosmos’u ortaya çıkarmıştır.⁹⁶ ‘Kargaşa’da hiçbir şey, zaman ile mekân dahî, kısacası, ‘varlık’ bulunmaz. ‘Kargaşa’, şu hâlde ‘hiçliğ’in anlamdaşıdır.

‘Varlık’lar ‘kavramlar’; ‘varolan’lar ise, ‘olaylar’ yahut ‘süreçler’ biçiminde tezâhür ederler. Şu durumda metafizik dışındaki ortamlarda ‘varlığ’ı ‘kavram’, ‘varolanlar’ı da ‘olay’ yahut ‘süreç’ diye anmak daha yerinde olur.

Varolanların varlık aslı esâsı, demekki ‘eidos’lar yahut ‘idea’, Tanrıdadır ve Onunla birlikte ezeli ve ebedîdirler. ‘Varlık’, öyleyse ‘eidos’un ‘uyanık–ayık akıl’daki ‘izdüşümü’dür. İşte ‘eidos’un, ‘akıl’daki — demekki *mustaki*— ‘izdüşümü’ne ‘kavram’ diyoruz.

İnsan ‘ben’inin dışında kalan dünyaya, ‘eidos’, ‘varolan’ ‘biçim’inde yansır. ‘Zaman’ ile ‘mekân’a gelince; onlar, ‘varolanlar’ı birbirlerine göre belirleyen koordinatlardır. İnsan, dış dünyada karşılaşp duyularıyla algıladığı (Y aisthesis) ‘varolan’ları ‘akl’ında ‘ışışyan’ ‘uygun kavram’larla buluşturmak suretiyle ‘keşfeder’. Bilgilerini böylelikle arttırır. Sürekli yaratma hâlindeki *Tanrı*ysa, her şeyi bütünlüğüyle bilir — bkz: “*Timaios*”.

Eflâtun'un zihin etkinliği, görüldüğü gibi, belirli bir gâyeye kilitlenmiştir. O da ahlâktır. Ahlâkın özüyse, ‘iyilik’tir. Ahlâk, insanı iyiliğe götürecek yolları çizen bir ‘harita’dır. Asıl olan, zâtî olan iyiliktir.

⁹⁶Bkz: “*Timaios*”, 30a, b, c&55c.

SORUN NEDİR?

Tanrının zâtı iyiliktir. İyiliği keşfetme çabaları, şu durumda, *Tanrıyla* buluşma gayretinden gayrı bir iş değildir. ‘Keşfetmek’, ‘zâten bildiğini açık seçik kılmak’tır. ‘Zâten bildiğini açık seçikce bilmek’ ise, ‘bilinçlenmek’tir.

Zâten bildiğini açık seçik kılmaktan beri durmak, bilgisiz–bilinçsiz kalmaktır. Böyle kalmaksa, hatâ işlemektir. Zâten bildiğini unutmamak, tersine, onu insana açık seçik kılmak, aklın görevidir.

(6) Akıl, *Tanrının*, Varlık⁹⁷ zâtı olan Ruhundan insana ihsânıdır.⁹⁸ Şu hâlde akla uymamak, boş vermek, ilahî armağanı reddetmektir.

‘İnsan’ın, ‘dünya’yla ‘karşılaşma’sı ‘gelişigüzel’ olmaz. ‘Karşılaşma’ sonucu ‘duyumlama’, ‘algılama’ya dönüşüyorsa, işin başında ‘gâye’ yer almış demektir. Hangi ‘karşılaşma’nın, ‘algılama’ yoluyla ‘zihin hayatı’mıza ‘iz’ bırakacağını (‘izlenim’) tayîn eden merci ‘akıl’dır. ‘O’nun çizip ‘zihn’e ilettiği ‘tasarım’ uyarınca yüzlerce, zaman zaman binlerce ‘karşılaşma’larımızdan birine/birkaçına/birçoğuna yönelip ‘algılama’ya koyuluruz. Her ‘yöneliş’in arkasında açık yahut en azından zımnî bir ‘sorma’ edimi yatar. Şu hâlde, ‘karşılaşılan’a ‘sorarak yönelip yaklaşma’ ‘akl’ın ateşleyip başlattığı bir edim, bir işdir (‘ilgi’) ki, buna ‘bilinçli–olma–durumu’ diyoruz. ‘Soru’yla ‘yaklaşılan’ ‘karşılaşma’dan beklenen ‘cevap’tır. Haddizâtında ‘kendisine yönelinen karşılaşılan’a ‘sorulanın kendisi’ ‘beklenen–cevab’ın ‘tasarım’ını anahatlarıyla zımnen içerir. Öyleyse ‘sorulan’dan beklenmedik bir ‘cevap’ murad edilmez. Edilmez, zirâ o durumda ‘karşılaşılan’ ‘anlam’landırılmaz. ‘Beklenen cevap tasarımı’nı zımnen hâvî olan ‘sorgulama’ ‘varsayım’dır. Gündelik yaşama düzleminden bilgilenme edimlerinin en üst seviyelerine, yânî felsefe-bilime, öyleki metafiziğe dek çıkan yolda bütün zihin işlemlerimize eşlik eden varsayımlardır. Gündelik yaşama düzleminde kendiliğinden, doğal gibi gelen varsayımlaştırmalardan farklı olarak felsefe-bilimde bu işlemi onun üstüne katlanarak, onu denetleyerek (‘nazariye’/‘teori’) gerçekleştiririz.

‘Sorarak yöneldiğimiz karşılaşılan’dan ‘murad ettiğimiz’, şu hâlde, ‘beklenmedik karşılık’ olmayıp ‘soru’muza ‘içkin zımnî cevap’ın doğru yahut geçerli olup olmadığının tesbîtidir (‘öğrenme’). İnsan akli ile zihninin, karşılaşılanı böyle bir tavırla, tutumla çıktığını metafizik araştırmalar sonucunda anlıyoruz.

‘Beklenen cevabı zımnen içeren soru’ ‘sav’ken, ‘karşılaşılan’ın ona getirdiği ‘gerçek cevap’ ‘karşısav’dır. Bu iki ‘cevab’ın ‘kesişme’sinden veya ‘çatışma’sından ortaya çıkan ‘kıvılcım’ ‘bilgi’dir. İnsan aklının, karşılaşılanı böyle yönelip onu ele alması bir ‘yöntem’dir. Bu yöntemeyse cedel/dialektik denir.

⁹⁷Bir tek, *Tanrının* varlığı ile varoluşu çakışır. Onun dışında ne varsa, yaratılmış bulunduğu, ‘varlıklar’, kendilerine tekâbül eden ‘varoluşlar’a tekaddüm ederler. Bundan dolayı da ‘öz’ün, ‘varoluş’tan önce geldiği ileri sürülebilir.

‘Varlık’, ‘kuvve’; ‘varolma’ ise, ‘fiil’dir. ‘Kuvve’, ‘fiil’den önce geldiğine göre, ‘varlık’ da, ‘varolma’yı önceler. Bir tek, *Tanrı*, kendi ‘fiil’inin aynı zamanda ‘kuvve’sini taşır.

⁹⁸‘Akıl’ yoluyla insan, ‘Tanrılık’tan ‘pay’ alır: “Anthrōpos uranian (semâvî olandan) fūton, uk engeion” —“*Timaios*”, 90a.

SORUN NEDİR?

‘Sezgisel yakalama’nın dışında, ‘insan akl’ının, genellikle, çalışma imkânı yoktur. Adı geçen ‘yöntem’den sapmayarak iş gören ‘felsefe’ ile onun ‘yüreğ’i yahut ‘beyn’i durumunda görünen ‘metafizik’tir.

Aklın kendi üstüne eğilmesi, gerçekliğini *a priori* olarak, demekki ‘deney’in desteği ile yardımını almaksızın incelemesi, araştırma imkânlarının sınırlarını tayîn etmesi, Immanuel *Kant*’ın belirleyişiyle ‘transsendental’ işlemdir. Metafiziğin başta gelen göreviyse, transsendental işlemi düzenleyip yürürlüğe koymaktır.

Metafizik, deneyden destek görüp yardım almaz, alamaz. Zirâ deneyin yapılma imkânlarını hazırlayan, zemînini tesviye eden metafiziktir. Nihâyet, ‘speklativ-olmayan metafiziğ’in ürettiği ‘kavram’ı ‘fizik’, yânî ‘bilim’, olaylar dünyasında kendisine denk düşen mahale yerleştirir.

(7) Karşılaşılının asıl kendisi, yânî ‘idea’sı, insan aklının verisi yahut ürünü değildir. Bu yüzden felsefî akıl, karşılaşılının varlıkca aslını, özünü, demekki ‘mahiyet’ini,⁹⁹ *Kant*’ın deyişiyle de, *Ding an sich*ini, kavrayamaz. Karşılaşılının yalnızca değişken görünüşlerini, son tahlilde, idrâk etmekle yetinecektir. İdrâkın sağlamlığı, sağlığı, algılanıp düşünülen fizik dünya varolanlarından bağımsız olarak duyumlanıp tefekkür (Fr *méditation*) edilen ahlâk, estetik ile matematik türünden manevî–fıkrî değerlere doğru artış gösterir. Karşılaşmalar dünyasında doğrudan kendilerine vurabileceğimiz ‘mihenik taşları’ bulunmadığından, ahlâk ile estetik, mantık ile matematik değerleri denetlemek yahut sınamak, haddizâtında kendilerini izhâr eden akla kalmış bir işdir —*Kant*’ın *numenon* dediği âlem. Söz konusu duruma bakarak, aklın, karşılaşmalar dünyasını anlamlandırma yöntemini ve gördüğü işleri ‘fenomenoloji’¹⁰⁰ şeklinde anarken, manevî–fıkrî âlemdeki işlemlerini, *Kant*’tan esinlenerek, ‘numenoloji’¹⁰¹ diye adlandırıyoruz.

Akıl, bahsi geçen iki alanda birbirlerinden farklı yöntemler ve tutumlarla iş başındadır. ‘Fenomenoloji’de odaklandığı ‘karşılaşılın’dır. ‘Algılanan–karşılaşılın’, ‘vaka’ yahut ‘vakıa’ türlerinden birine giren ‘olay’dır. ‘İnceleme–araştırma dikkati’nin ‘odağ’ı kılınan ‘olay’, ‘nesne’dır.

(8) *Tanrı*’nın ‘yaratıcı akl’ına mukâbil ‘insan akl’ı ‘alıcı’, ‘kavrayıcı’dır, demiştik. ‘Alınan’ın, ‘kavranan’ın, boyutca, zaman ile mekânca ‘karşılaşılın’dan ibâret olması, ‘insan akl’ının sınırlılığına delâlet eder.

⁹⁹Bkz: EK 1e

¹⁰⁰Y fainomenon: ‘Görünüme çıkan’, ‘görünen’, ‘olay’.

¹⁰¹Bkz: EK 2e

SORUN NEDİR?

‘İnsan akıl’ının ‘alıcı’, ‘kavrayıcı’ ve ‘sınırlı’ olması, ‘edilgin’ olduğunu göstermez. Tersine, ‘karşılaşılan olay’ın, kendisine ‘uygun düştüğü’¹⁰² ‘kavram’la ‘buluşturulma’sı, ‘akıl’ın ‘etkin’ olduğu gerçekliğini ortaya koyar. Kendisine konu kıldığı, yânî nesneleştirdiği ‘karşılaşılan’ı ‘akıl’, ‘öz’üne ‘taşır’. Benzetmeye başvurursak, ‘akıl’, ‘varolan’ın, *Aristoteles*’in deyişiyle, *hüpokeimenon*udur;¹⁰³ ‘taşıyan’ı, ‘taşıyıcı’sıdır. Kendisi, kendinin ‘özne’sidir.

‘Nesne’ye gelince; o, ‘taşınan’dır. Özge bir anlatıyla, ‘karşılaşılan varolan’ın ‘kendinden sundukları’, ‘nesne’nin ‘yansıttıkları’dır. Bu durumuna bakılarak Ortaçağ Latincesinde ‘nesne’ye *obiectum* denilmiştir. *Obiectumu* alan, üstlenen ‘akıl varlığı’ *subiectum*dur¹⁰⁴; demekki ‘nesne’yi düşünen, böylelikle içleştiren ‘özne’dir. *Subiectum*, ‘insan’dır. ‘İnsan’ın dışında *subiectum*, yânî ‘özne’ aramak boşunadır.

(9) ‘İnsan’a mahsûs ‘yaşama’ demek olan ‘hayat’, ‘değerlendirme’ler ile ‘anlamlandırma’lar bütünlüğüdür. Değerlendirmeler ile anlamlandırmalar, özne – nesne karşılaşmasıyla husûle gelirler. Taraflardan her birinin kendine mahsûs gerçekliği vardır. ‘Düşünen varlık’, ‘öznel gerçeklik’, ‘sav’; düşünen varlığa konu olan ‘nesnel varlık’, ‘karşısav’. İki tarafın ‘karşılaşma’sı, ‘kapışma’sı ‘nesnel gerçeklik’in, ‘öznel gerçeklik’ce içleştirilerek işlenmesi, sonuçta değerlendirilerek anlamlandırılmasıyla ortaya nihâî birleştirim/terkîp, ‘transsendental hakikat’¹⁰⁵ çıkar. ‘Hakikat’, görüldüğü gibi, kapsamlı, kuşatıcı bir ‘sentetik birlik’tir. Yalnızca, özelde metafizik, geneldeyse felsefe, ‘hakikat’a ilişkin ‘gerçeklik’ yörelerini, kesitlerini öğrenip açıklamak maksadıyla çözümler. İşte, ‘felsefe’nin ‘yüreğ’i konumundaki ‘metafizik’, başka birçok konusunun arasında, ‘öznel gerçeklik’i ele alırken, ‘duyarga’lar durumundaki ‘bilimler’ de, ‘nesnel gerçeklikler’e eğilirler.

İmdi, metafiziğin de esâs sorunu ve görevi, akıl varlığı olarak öznedir. Daha açık bir anlatımla, ‘özne’nin ‘varlık’ şartları ile onun iki ana vasfı ‘akıl’ ile ‘ahlâk’ın sınırları ile temel belirlenimlerini tesbît edip ortaya çıkarmaktır. Öznenin varlık şartlarının ele alındığı saha ‘varlık öğretisi’yken, transsendental aklın

¹⁰²Türkcede (‘düşmek’↔ ~ün~ içeki→) ‘düşünmek’ mastarı, kelime anlamıyla, ‘kendiliğinden kendine düşmek’, ‘kendi içine düşmek’ demektir. İmdi, ‘akıl’, belli bir yöntemle kendi ‘bağr’ına ‘dalarak’ uygun ‘kavram’ı ‘çeker çıkarır’.

¹⁰³Y *hüpo*~: ‘Alt’, ‘ast’. *Keimai*: ‘Yatmak’, ‘uzanmak’.

Hüpokeimenon: ‘Altta yatan’, ‘taşıyan’, ‘asıl olan’...

—bkz: Emile Boisacq: “*Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque*, 426. &1005.syflr.

¹⁰⁴L *sub*~: ‘Alt’, ‘ast’. *Iecēre*: ‘Vurmak’, ‘darbe indirmek’; ‘yaralamak’; ‘çıkarmak’, ‘koymak’, ‘fırlatmak’, ‘atmak’, ‘savurmak’.

Subiectēre: ‘Alt/a/~ına almak’, ‘aşağı indirmek’; ‘boyunduruk altına almak’.

Subiectum: ‘Alta alınmış’ yahut ‘alınan’; ‘boyunduruk altında’; ‘zemîn’, ‘asıl’, ‘temel’; ‘altta yatanın, taşıyanın yansıttığı, duyurduğu’; Yunancadaki *hüpokeimenon*un Latince karşılığı —bkz: Guido Gomez de Silva: “*Breve Diccionario de la Lengua Española*”, 239., 614., 652.&653. syflr;

ayrıca bkz: A.Walde&J.B.Hofmann: “*Lateinisches etymologisches Wörterbuch*”, I.cilt, 670.s; II.cilt, 613.&614.syflr.

¹⁰⁵Akino’lu Aziz Thomas’ın deyişiyle “verum transcendentale”; Kantınkiyle, “transzendente Wahrheit”.

SORUN NEDİR?

incelenme alanı ‘transsendental mantık’ olup nihâyet temel değerlerin mıntıkası da ‘ahlâk–estetik’tir. Bu üç metafizik araştırma alanı bir ana belirlenim çatısı altında derleyip toplamak mümkündür: ‘Numenoloji’.

‘Fenomenoloji’ çerçevesinde mütâlea olunan bilimlerin ele alıp inceledikleri ‘varolan’lar, başka bir deyişle, ‘olay’lar, ‘onlar’ın ‘nesne’sidirler. Buna karşılık, ‘transsendental akıl araştırma ile inceleme sahası’ anlamındaki ‘numenoloji’, ‘tasavvursuz sezgi’ demek olan ‘salt sezgi’den hareket eder. Salt sezgiyle edinilen ise, ‘fikir’dir. Bu düzlemde duyulara konu olacak olay yahut varolan yoktur. Öyleyse numenolojinin ‘nesne’si bulunmaz. Fikirlerle örülmüş sistem olan numenolojinin ‘konu’su¹⁰⁶ da yine fikirdir. ‘Fikr’in, ‘fıkr’i ele alıp incelemesi, ‘temmüllü düşünme’ye (Fr pensée réflexive), giderek ‘tefekür’e (méditation) dayanır. ‘Akıl’, demekki ‘akl’ın üstüne ‘katlanır’. ‘Akıl’, ‘transsendental ben’e ilişkin bir ‘fıkr’e eğilmiyorsa, ortaya çıkan, mantık ile matematikte görüldüğü gibi, ‘bilgi’dir. Eğiliyorsa, o durumda ‘bilinç’ oluşur.

(10) ‘Bilgilenmek–bilinçlenmek’ ‘yol’dur; ‘iyilik’se, ‘menzil’dir. ‘Yol’u gösterip ‘menzil’e taşıyan ‘akıl’dır. ‘Akl’ı ‘barut’a benzetebiliriz. ‘Barut’u ateşleyen ‘çakmak’, ‘varolan’lardır. O hâlde, duyumlanan varolanları akıl sâyesinde algılayıp bilmek, buradan da akıl —ile gönlün de (Y kardia)— kılavuzluğunda kendini bilmeğe yönelmek, iyiyi keşfetme yolunun¹⁰⁷ merhâleleridir.

‘İyi’ye götüren, ‘Hakikat’a giden ‘yol’dur. Buna oyun yazarı ve şair *Euripides* (480 – 406), “*Hippolitos*” adlı sahne eserinde bize ‘sırâtımüstakîm’i çağrıştıracak şekilde, “tēs alētheias hodos”(289) demiştir.¹⁰⁸

Metafizik ile ahlâk, *Eflâtun*’da, anlaşıldığı kadarıyla, ilahiyâtla iç içedir. Onun ilahiyâtıysa, Tektanlı vahiy dininkini şaşırtacak raddede andırmaktadır.

Tektanlı vahiy dininin ilahiyâtı ile ahlâkca özü, ‘aklıaşkın’dır, yânî ‘transsendent’tir. Şu durumda felsefî metafiziğin görev alanının dışındadır. *Eflâtun* ile *Ksenofanes* (570 – 470), *Herakleitos* ile *Euripides* ve benzerleri, o hâlde, bahsi geçen ilahiyât ile ahlâk fikirlerine nereden yola çıkarak, nasıl ulaşmışlardır? *Eflâtun*, felsefî metafizikten yola çıkıp bu hakîkata akılyürütmek suretiyle erişmemiş olduğuna göre, ya kendisine Vahiy nâzil olmuştur ya da Tektanlı Vahiy dininden olanlardan esinlenip etkilenmiştir. Bizlere bizzât kendisinin beyân ettiği üzere, ayrıca da yaygın kanâat uyarınca, ikinci şık, vârittir.

¹⁰⁶Numenolojinin ‘konu’ları, yukarıda da zikrolunduğu üzere, ‘nesne’si bulunmayan ‘ahlâk’, ‘estetik’, ‘mantık’ ile ‘matematik’tir.

¹⁰⁷Y hodos; Ar tarîk.

¹⁰⁸‘Hakikat yolu’ —bkz: Henry George Liddell, Robert Scott & Henry Stuart Jones: “A Greek – English Lexicon”, 1199.s.

SORUN NEDİR?

Eflâtun, bu konuyu hiç açmamakla birlikte, Mısır'a gittiğinde orada Yahudîlikle tanışarak ondan esinlenip etkilenmiş olması ihtimâli kuvvetlidir. Benzer biçimde *Zerdüşt* (M.Ö. VII.yy) dini Mazdaklığın dahî *Eflâtun*'u etkilemiş olabileceği söylenegelinmiştir.¹⁰⁹

Öte yanda da, bu kere *Eflâtun*'un, kendinden sonraki gerek Tektanrılı Vahiy dini Hıristiyanlığın öncelikle bâtinî cephesi gerekse ondan sapmış bâtinî-esâtirî mezhepler üstünde son derece etkili olmuş bulunduğu görürölür.¹¹⁰

İmdi *Eflâtun*'un, Batı medeniyetleri câmiasında felsefe-bilim sorunsallığının yanında, onu aşan bâtinî bilgeliğinin dahî öncüsü sayılmalıdır. Buna karşılık, *Eflâtun*'un mirâs bıraktığı bâtinî-irfânî bilgelik ile felsefî-ilmî —ve hattâ bilimsel— malzemeleri kuyumcu titizliğiyle ayıklayıp ayırımlayarak sınıflayan *Aristoteles*, 'biçimselleştirilmiş düşünme ile düşünce üretme hünery' tarzında tarif edebileceğimiz mantığı teşkil ederek onun çerçevesinde felsefe-bilimi inşâa etmiştir.

2- İlahiyâttan Kaynaklanan Felsefe Sahası: Ahlâk

“hodos tēs alētheia” (“hakîkate götüren yol”), *Parmenides* (510 – 450)

(1) Felsefenin hikmetisebebi ahlâktır. O, bütün felsefe ‘su’larının kendisine dökölüp kavuştuğu ana ırmak mesâbesindedir. Felsefenin her alanı, kolu, kesimi, dalı budağı, ahlâkla doğrudan yahut dolaylı, az yahut çok ilintilidir. Ne var ki, ahlâk kurallarını derleyip toparlayarak akılyürütmeye dayalı düzen, yânî sistem kurmak, ahlâk sahasının kendine düşen görevdir. Ahlâk sistemini teşkil eden kuralların da dayandığı ana ilkeler, felsefenin dışından, ilahiyâttan idhâl olunurlar. Böyle iş gördüğünü inkâr eden, imânı, dolayısıyla da *Tanrıyı* tanımayan filozoflar dahî, kendi icâtları olduklarını öne sürdükleri ilkelerin, haddizâtında dinden kaynaklandıkları, ‘göz’ü olanların gördüğü görebileceği bir gerçekliktir. Bahsi geçen ana ilkeler, René *Descartes*'ın, “res extensa” dediği, fizik dünyadan doğrudan yahut dolaylı şekilde devşirilemeyecekleri gibi, yine “res cogitans” diye belirlediği, akıl-zihin hakikatını dahî aşkınlırlar. Böylelikle de felsefenin iş gördüğü alanın dışında kalırlar. Şu var ki, felsefenin hayatî önem taşıyan ahlâk alanı mezkûr ana ilkelerden yola koyulur. Bunlardan ahlâk filozofu, kurallar ile düstûrlar türetilip sistemi inşâa eder. Nitekim bu dediğimizin ilk seçik örneğini *Aristoteles*'te görürölür. Ancak, *Eflâtun*'da karşılaştığımız ana ilkelerin mâhiyetine nüfuz etme çabası, *Aristoteles*'te görülmez. *Aristoteles* ahlâkı, haddizâtında bâtinî boyutlar dahî taşımaz. İki aşırı ucu, ifrât ile

¹⁰⁹Bkz: Alessandro Bausani: “*Persia Religiosa...*”, 56., 196. & 407.syflr.

¹¹⁰Bkz: Andrew Benson: “*The Origins of Christianity...*”: 16.2: “*Plato's Influence on the New Testament*” bölümüne;

ayrıca bkz: John S. Moore: “*Plato, Christianity and...*”

SORUN NEDİR?

tefrîti ahlâk öğretisinin dışına çıkaran Aristoteles, bilâhare ilahiyâtı, sâdece irdeleyecekler için elzem gördüğünden, “*Metafizik*”inin “*A*” kitabında işledikten sonra, tabîr câîzse, ‘raf’a kaldırmıştır. Onun, iffeti esâs almış ahlâk öğretisi, ‘sokaktaki vatandaş’ diyebileceğimiz geçimini işçilikten, ticâretten, sanat ile zanaatten, öğretmenlikten, memurluk ile koruyuculuktan sağlayan sıradan şehirli insanın bireysel ile toplumsal yaşamasının düzenlenmesine yönelik tarzda tersîm edilmiş gözüküyor. Peki, olağandışı aşırılıklardan elden geldiğince uzak durma çabasındaki ‘sıradan sokaktaki vatandaş’ın baş özelliği nedir? Sorumluluklarının bilincinde olmaktır. O, ilkin eğitim, öğrenim görerek büyür. Erginlik çağına erişince evlenir. Soyunu sopunu sürdürmek üze çoluğa çocuğa karışır. Gerek kendinin gerekse sorumluluğunda yaşayanların maîşetini teminle yükümlüdür. Söz konusu yükümlülüğünün altından ise alnının teriyle kalkar. Kendi yaşayışını dahî bahsi geçen minvâl üze tanzîm etmiş *Aristoteles*, öğretisini nereye dayanarak kurmuştur? Doğal, sağlıklı yaşayışın kuralları ile düstûrları genelde dinin¹¹¹, ama özellikle vahiy dininin ana ilkelerinin lafzında saklıdır. Bunları da *Aristoteles*, *Akademiyada* yirmi yıl boyunca rahleyitedrîsinden geçtiği hocası *Eflâtun* ve vahiy diniyle şöyle yahut böyle tanışmış diğer zevâtan edinmiş olmalı.

(2) Hâl, hareket, tarz, tutum, tavır ile davranış kurallar bütünü ‘ahlâk’ı meydana getirir. Kuralların menşei Vahiy tebliği verisi ana ilkelerdir. İslâm filosoflarından Ebu Yusuf Yakûb İbn İshâk el *Kindî* (öl 870) ile Uzlukoğlu Ebu Nasr Muhammed İbn Tarkan *Farabî*’nin (870 – 950) belirttikleri üze, ‘Vahy’i insanlara tebliğ edip açımlayanlar peygâamberler olup Onda bildirilen ana ilkeleri, kurallar ile düstûrlar bütünlüklerine dönüştürerek ahlâk düzenlerini kuranlar, bilgiler ile filosoflar olmuştur. Bahis konusu kurallar, bütün zamanlar ile insanları kapsayacak kudret ile geçerliliktedirler. Evrenseldirler.

Doğrudan Vahiyden çıkagelmeyip adına örf dediğimiz kurallar bütünüyse, belirli bir topluluğa mahsustur. Bu yüzden mahallî ve mevzîidir.

(3) Tekmil hâl, hareket, tutum, tavır, tarz, usul, uslub ile davranışlar, düşüncelerimizden kaynaklanır, onlar tarafından kotarılp ayârlanırlar. ‘Düşünce’lerin kendileriye, ‘düşünme’ etkinliklerinin sonucunda belirirler. Tasavvur içeriği azalıp zayıfladığı ölçüde düşünce, ‘kavram’laşır. Tasavvur içeriği bulunmayan düşünceye ‘fikir’ (Fr idée) diyoruz. Hâl, hareket, tutum, tavır, davranış, usul ile usupları gerek ‘kendim’e gerekse ‘başkaları’na ifâde edip açıklayan, ilgili düşüncelerin, mantık kurallarına uygun biçimde birbirleriyle ilişkilendirilmelerinden ise, ‘yargı’ oluşturulur. Önünde sonunda, hâl, hareket, tutum, tavır, davranış, uslub ile usuller ‘değerlendirme’den, ‘anlamlandırma’dan özge bir şey değildirler. Bunları taşıyan ‘dil biçimi’ ‘yargı’dır.

¹¹¹ Totemcilik, Fetişistlik, Kamlık (Şamanlık), Köptanrıcılık bile, kısacası, her din yahut dinimsi —yânî ideoloji misâli insan

SORUN NEDİR?

Basit bir harekete, meselâ, ‘koşmağ’a bakalım: Ânî bir ürkmenin doğurduğu tepki değilse, belirli bir ‘karar’ın sonucudur. Karar da ifâdesini belirli bir yargıda bulur: “Koşuyorum”, “koşayım”, “koşsam”, “koşmasam”, “koşmamalıyım” v.s. Görüldüğü gibi, ister kuvve, ister fiil hâlinde bulunsun, ‘koşmak’ cinsinden basit bir eylemin bile, nice geniş bir imkân çeşitlemesi var.

Her yargı ifâdesi, en az, bir düşünceyi barındırır. Bu düşünce —yahut düşünceler— ya tasavvurludur ya da kavramlaşmıştır. Sonuçta yargı dahî, kendine vucut veren düşüncelerin yapısı ile biçimi uyarınca az yahut çok tasavvurludur. Ne var ki, bütün değerlendirme–anlamlandırmalarımızın altında yatan ‘iyidir–güzeldir’ yahut ‘kötüdür–çirkindir’ temel *éthique–esthétique* yargıdır. Zikrolunan esâsa, dolaylı dahî olsa, dayanmayan ‘değerlendirme–anlamlandırma–yargı–ifâdesi’ olamaz.

(4) İyilik ile güzellik düşüncelerinin tasavvur içerikleri bulunmadığından, ‘salt kavram’, demekki ‘fikir’dirler. Üstelik, tecrübeden tümüyle bağımsız, yânî ‘transsendent fikir’dirler.

Matematik unsurlar da, haddizâtında ‘fikir’dirler. Ne var ki, aklımızda matematik işlem istidâdının yattığını söyleyebiliriz. Bir ucu dışımızdaki dünyaya uzanan tecrübelerimiz, andırışmalar (Fr analogie) yoluyla, mezkûr istidâdı harekete geçirip işletmektedir. Matematik işlemler, tamamıyla akıl verisi olmakla birlikte, bunlara konu olan unsurlar ile biçimlerin, dışımızdaki dünyada tam olmasa bile, yaklaşık karşılıklarını buluyoruz. İşte bu ‘yaklaşık karşılıklar’, matematik unsurlar ile biçimlerin esin kaynağıdır. Buna karşılık, ‘iyilik’ ile ‘güzelliğ’i bize esinleyebilecek bir ‘dış dünya kaynağı’ yoktur. Tersine, ‘iyilik’ ile ‘güzelliğ’i ‘dünya’ya ‘insan’ ‘yansıtır’. İnsandaki iyilik ile güzellik fikirlerine dünyada tekâbül edebilecek olaylar yahut süreçler bulunmaz. Bu ‘fikir’lere ‘dünyada’ ‘uygun–düşen–karşılık’ları tayîn eden ‘insan’dır. Nitekim, ‘iyilik–güzellik fikirleri’ne ‘insan’ın, ‘dünyada–uygun–düşen–karşılıklar’ı tayîn etme yetisine ‘değerlendirme–anlamlandırma’ becerisi diyoruz. Mezkûr ‘fikirler’ hususunda ‘insan’ın, ‘dünyada–mürâcaat–noktaları’ndan tamamıyla yoksun bulunması, ‘değerlendirme–anlamlandırma’ biçimlerinin, toplumdan topluma ve çağdan çağa, öyleki toplumların kendi içlerinde de böylesine çeşitlilik, giderek tutarsızlık arzetmelerine yol açmıştır. Değerlendirme–anlamlandırmadaki tutarsızlıklara biçimlerinin tutarsızlıklarına ‘görelilik’ denir.¹¹² Göreliliğ’in hâkim olduğu bir toplum ortamında insanlar arasındaki bildirişme kesilir. Bildirişmenin kesildiği ortamdaysa, kırışma, böylelikle de kargaşa başgösterir. Bu fâciayı önlemek maksadıyla insan, başka bir felâkete yönelmiştir. Bir kişinin yahut öbeğin değerlendirme–anlamlandırma biçimi, zora başvurularak, başat kılınmıştır. Görüldüğü gibi, iki ucu pis değnek misâli, fâcia, felâketle takâs olunuyor. İmdi, İlahî Tebliğin hikmetisebebi, insanı

dimâğının ürünü olmayan— itikât düzeni, saptırılmış, bozulmuş, demekki dolaylı dahî olsa, vahiy verisidir.

SORUN NEDİR?

mezkûr fâcia ile felâket fâsit dâiresinden kurtarmaktır. Tebliğ, bu bağlamda, insana iyiliğin, dolayısıyla da güzelliğin kıstaslarını bildirir. Bildirilen kıstaslar içerisinde, şablona uygun olarak peygâmbere ve bilâhare hakîm yahut ahlâk filozofu öğretiyi dokur. Bir meşrûu öğretiyi, değerlendirme–anlamlandırma biçimleri arasındaki tutarsızlıkları asgariye indirmek suretiyle bir yandan göreliliği kırışmaya, dolayısıyla da kargaşaya sebep olmayacak seviyeye getirmeğe, öbür tarafta da istibdâtın yolunu kesmeğe yönelik olmalıdır.

3- Akıl¹¹³

—a) “Akıllı, her şeyi layık olduğu yere koyandır”, Hz *Ali* (598 – 661).¹¹⁴

—b) *İbn Rüşd*’e (1126 – 1198) bakılırsa, akıl, varolan nesnelerin düzen ve tertibini kavranmasına yarar ve varolan şeylerin sûretleri sâyesinde yetkinliğe ulaşır. İşte bu yüzden insan akli son derece eksiktir; çünkü o, varlıktaki tertib ile düzenin büyük bir bölümünü kavrayamaz.¹¹⁵

—c) *İbn Rüşd*, *Gazalî*’den (1058 – 1111) de şu alıntıda bulunmuştur: “İnsan aklının kavrayamayacağı konularda şerîata başvurmak zorunludur. Çünkü Vahiyle elde edilen bilgiler, akli olanların tamamlayıcısıdır. Başka deyişle, aklın yetersiz kaldığı her şeyi *Allah*, insana Vahiy yoluyla bildirir.”¹¹⁶

—ç) “Noli foras ire, in interiori homine habitat veritas” (“Dışarı çıkma! İçerisinde insanın ikâmet eder hakikat”) —Azîz *Avgustinus* (354 – 430).

—d) “Faciliusque dubitare me vivere quam non esse veritatem” (“hakikatın varolmasından çok, yaşadığımdan şüphe duymak kolaydır”) —Azîz *Avgustinus*.¹¹⁷

¹¹²Bkz EK 3e

¹¹³*AkaLa* (عقل): (Deveyi) bağladı; tuttu, tutuldu; (güreşte) yere çaldı; (işlediği cinâyete karşılık) kan parasını, diyet ödedi; akletti.

İkâl: Devenin ön ayağını bağlamaya yarayan ip yahut urgan; kelepçe; köstek, bağ, (deve kılından) saç bağı.

Ukle (çoğul: *Ukâl*): Düğüm, yumru, (kamış) demet.

Akl (çoğ: *Ukûl*): Kan parası, diyet; anlamagücü, fehim, temyiz, akıl.

Âk(ı)l (çoğ: *Ukalâ* yahut *ukûl*): Anlamagücü, akli, makûl, akla yatkın, uygun, akli başında.

Aklî: Akla uygun, akli.

El-*akliyat*: Akıl-mantık âlemi.

Akliye: Zihnîyet.

Ma’kûl: Akla uygun, anlaşılır, kavranılır, makûl.

Ma’kûliye: Anlaşılabilirlik, anlaşılabilirlik, makûlluk —bkz: E.W.Lane: “*Arabic-English Lexicon*”, II.cilt, 2113.-2115.syflr; ayrıca bkz: Hans Wehr: “*Arabic – English*”, 630.&631.syflr.

Eski Türkcede *usun*, ‘akıl’, ‘temyiz’, ‘fehim’; *öğün*, ‘zihin’; *ağın* (ang) ise, ‘anlama’, ‘anlamagücü’ anlamlarına gelmiş oldukları düşünülebilir.

¹¹⁴Hız *Ali*: “*Nehc ul-Belâga*”, 416.s.

¹¹⁵Bkz: “*Tehâfütü’t-Tehâfütü’l-Felâsife*”, II, 357, 358.&527.syflr;

ayrıca bkz: “*Averroes: Tahafut Al-Tahafut*”, 13., 72., 84.&120.syflr;

ayrıca bkz: José Ferrater Mora: “*Diccionario de Filosofia*”, 279. – 281.syflr.

¹¹⁶“*Tehâfüt...*”, I, 143.s.

¹¹⁷Bkz: Xavier Zubiri: “*Los Problemas Fundamentales de la Metafisica Occidental*”, 130.s.

SORUN NEDİR?

(1) Akıl, insanda duygulanma, idrâk, anlama ile düşünme süreçlerini düzenlediğine ve nazârî/teorik bilginin üretilmesinde gündeme giren işlemleri ayârlayıp bağdaştırdığına inanılan en üst mercidir. Bu, akla ilişkin geniş târifdir. Buna karşılık, felsefe, daha dar anlamdaki bir aklı kendine esâs alır. Felsefede akıl, düşünmeyi duygulanmalardan tecrîd ederek iş görür. ‘Duygulanma’lardan tecrîd olunmuş ‘düşünme’ler ‘biçimsel’dirler. Nitekim, Wilhelm Gottfried *Leibniz*’e (1646 – 1716) dayanarak ‘duygu’yu ‘biçimselleştirilmemiş düşünce’ olarak dahî târif edebiliriz.¹¹⁸

Aristoteles felsefesinde bahsolunan birinci anlamdaki akla *logos* denirken, ikincisi *nustur*.¹¹⁹ *Logos*, felsefeden olan metafiziğin görev alanının ötelere, ‘ben’e, ‘Tanrı’ya ve benzeri duyulur dünyayı aşkın âleme ilişkin aracısız sezgi bilgilerinin sahasını dahî kuşatır. Burada bahse konu anlamda *logosa* Türkcede, yaklaşık olarak, ‘gönül’, yahut ‘kalb’ karşılığını uygun görebiliriz. Öyleyse özellikle ‘felsefî akıl’, *nus* anlamındadır. *Aristoteles* çizgisini sürmüş sistem filosofları *nusa* İlçağ klasik Latince (Cicero ile *Seneca*) *ratio*, Arapçada (*İbn Sinâ*, *Gazalî* v.b.), ‘*akl*’; Ortaçağ Latincesinde (*Azîz Avgustinus* ile Akinolu *Thomas*) *intellectus*;¹²⁰ Fransızcada (*Descartes* ile

Leibniz) *raison*; Almancada (*Wolff*, *Kant* ile *Hegel*) *Vernunft* demişlerdir.¹²¹

(2) ‘Duyu verileri’nden kaynaklanan ‘algı’ların iyice ‘biçimselleşmiş’ hâli demek olan ‘izlenim’lerle ‘zihin’de dolan, ilkin, ‘boş kalıp’lara benzetebileceğimiz ‘kavram’ların menşei ‘akıl’dır. O, kavramları ürettiği gibi, bunların, izlenimlerle hangi biçimsel şartlarda, nasıl buluşup kaynaşacaklarını dahî tayîn ve tesbît eder. İçleri izlenimlerle dolan kavramlar arasında bağlantıların kurulup buradan yargıların oluşma süreçlerinde ‘kategori’ler kılavuzluk görevini görürler. Aklın, belirlediği biçimsel şartlar, demekki kategorilerdir. Akıl, kavramlar ile izlenimlerin ‘izdivâc’ında kılavuzluk görevini gören kategorileri tayîn etmenin yanı sıra, kaynaşmanın hangi yolları izlemesi gerektiğini de ortaya koyar. İşte, kavramlardan her birinin, kendine uygun düşen izlenimi bulup onunla kaynaşmağa götüren biçimsel yol yordam yöntemdir. Kısaca, yöntem, aklın, öngörüp çektiği biçimsel hat yahut yoldur.

(3) Düşünme ve bunun ifâdesi demek olan düşüncenin ortaya konulmasında uyulması gereken akıl kurallarının biçimsel bütünlüğü ‘mantık’tır.

¹¹⁸Bkz: Xavier Zubiri: A.g.e., 157.s.

¹¹⁹Nusun menşei ve tarihcesiyle ilgili açıklamalar için EK 1 ile EK 2ye bkz.

¹²⁰Azîz Avgustinus ile Akinolu Azîz Thomas, *ratio*yu yer yer *logos* anlamında da kullandıkları olmuştur. ‘Felsefî akıl’ manâsındaysa, *intellectus* deyimine başvurmuşlardır. Zâten felsefe terminolojisinde *ratio* (akıl) ile *intellectus* (zihin) arasında seçikçe sınır çekmiş olan filosof, *Kant*’tır: *Vernunft – Verstand*. Biz de çalışmamızda *Kant*’ın yapmış olduğu ayırımı uyuyoruz: Akıl – zihin.

SORUN NEDİR?

Sözü edilen kurallar bütününü akıl nereden alır, elde eder? Bu soruya aklın gerektirdiği üretici cinsten cevap vermek imkânsızdır. ‘Akıl, düşünmeyi tâbî kıldığı kurallar manzûmesi, yine onun yapısına içkindir’ diyerek bir fâsit daireye düşmenin dışında yol görünmüyor. Akıl, felsefe-bilimin baş yahut kaynak ilkesi durumundadır; çıkış yahut kalkış noktasıdır; temel aksiyomudur. Onu temellendirmek üzere dayayabileceğimiz ona tekaddüm eder bir ilke yoktur. Ancak, felsefe-bilimin bütün sonraki ilke ile işlem türlerini ondan çıkarımlayarak türetiyoruz. Akıl ile onun hükmü altında iş gören zihin bulunmasaydı, zanaat, din ile bilgelik, özellikle de felsefe-bilim ve ondan yöntem apartan fen varolamayacaklardı.

(4) Akıl, buyurucudur, müstebittir. Tayîn buyurduğu yöntem ile biçimsel kurallar bütününden şaşmaya müsâmağa göstermez. Öngörüp çizdiği yola ise, ‘yöntem’ denir. Bu yolu geliş – gidişli bir caddeye benzetebiliriz. Gidiş yönüne ‘tümevarış’ (Fr&Ing induction), geliyseyse ‘tumdengeliş’ (Fr déduction) diyoruz. Tümevarış ile tumdengeliş ana yollardır. Gerek tümevarışta gerekse tumdengelişte iki önemli tâlî yol vardır: ‘Çözümleme’/‘analiz’ ile ‘birleştirim’/ ‘sentez’. Felsefî akıl, şüpheden hareketle işlemi başlatır. Bilâhare çözümleme çizgisi izlenerek yola devâm edilir. Çözümlemeyiyse birleştirim takîb eder.

(5) Kavramları üreten ‘merkez’in akıl olduğunu söylemiştik. Kavramların, zihinde izlenimlerle dolduklarından da bahsettik. Fakat zihinde izlenimlerle dolmayan, böylelikle de ‘süreçler–olaylar dünyası’nda ‘yaklaşık karşılıklar’a tekâbül etmeyen, herhangi bir ‘dış dünya nesnesi’ni çağrıştırmayan, salt matematikte, ahlâkta, ilahiyât ile bediatta (esthétique) gördüğümüz gibi, kavramlar da bulunur. Bunlara tabîi, bir de, ‘ben duyuşu’nu eklemeliyiz. Yine, bu çeşit ‘salt kavram’laraysa, ‘fikir’ demiştik. Akıl, fikirleri üretip bunları tek başına işleyip belirler. Şöyle yahut böyle ‘dış dünya nesnesi’ni çağrıştıran ‘kavram’lar, ‘gerçeklik’ düzlemindeki bir ‘şey’i yahut ‘şeyler’i gösterirler. Gerçeklik düzlemindeki bir ‘şey’e yahut ‘şeyler’e işâret etmek, ‘kavram’ın ‘görünen cephe’sidir. ‘Görünmeyen cephe’siyse, onun ‘aslî veche’sidir. Bu ‘aslî veche’, ‘asıl-olan’a, ‘kavram’ın, haddizâtında dile getirmekle yükümlü olduğu belirli ‘varlığ’a ‘salt akıl’ düzleminde delâlet eder. ‘Salt akıl’, ‘gerçekliğin’i de kuşatan ‘hakikat âlemi’ndedir. Öyleyse, ‘salt akl’ın görev alanından olan ‘varlık’tan ‘bitip türeyen’ ‘varolan’, artık, ‘gerçeklik’ dünyasındadır. ‘Varolan’, ‘fiil’ sahasına intikâl etmiş olsa bile, ‘varlığın bizâtihî kendisi’, ‘salt akl’ın soruşturmasının, araştırma ile tarîfinin konusudur.

Metafiziğin uğraş alanının merkezinde bulunan ve ‘salt akl’ı ele alıp işleyen ‘transsendental mantık’, ‘fikir’i, tekâbül ve delâlet ettiği ‘idea’ya, demekki ‘varlığın bizâtihî kendisi’ne doğru çıkartıp yükseltmek çabasıdır. Şu var ki, ‘fikir’, tekâbül ve delâlet ettiği ‘idea’nın kendisi değildir.

¹²¹Bkz: André Lalande: “Vocabulaire Technique et Critique de la Philosophie”, 877.– 886.syflr.

SORUN NEDİR?

(6) ‘Kuvve’ hâli demek olan ‘varlığın bizâtihî kendisi’, ancak düşünülebilir. ‘Ancak–düşünülebilinen–varlığın–bizâtihî–kendisi’, ‘fikir’dir. ‘O’, şu durumda, ‘idea’nın,¹²² ‘akıl’daki ‘yansıma’sıdır, ‘gölge’sidir. Gerek fikrin kendisi gerekse onun salt akıl tarafından soruşturmaya, araştırma ile tarîfe koşulması, ‘metafiziğ’in ‘transsendental’ kesiminde görülen işdir. O hâlde, ‘fikir’ durumunda bulunan ‘ben’, ‘iyilik’, ‘güzellik’, ‘kötülük’, ‘çirkinlik’, ‘hak’, ‘hürlük’, ‘zorunluluk’, ‘adâlet’, ‘zulüm’ türünden ‘kavram’lar, ‘transsendental’ kesime mensûpturlar. Bunların her biri, tekâbül ettiği ‘idea’ya delâlet eder. Ne var ki, bunların her birinin tekâbül ederek delâlet ettiği ‘idea’, ‘transsendental’ kesimin, dolayısıyla da metafiziğin, demekki felsefenin dışında ve ötesindedir. ‘İdealar âlemi’, ‘transsendent’dir; ‘mutlak aşkınlık’tır; başka bir deyişle, ‘salt akl’ın mâlik bulunduğu tüm temyîz imkânlarını aşar.

Transsendent âlemde, olsa olsa, Allah dostu manâsına gelen ‘gönül adamı’ ‘müşahîd’ ‘velî–mutasavvuf’, ‘gezinti’ye çıkabilir, ‘gezinebilir’. İşte, Ferîdüddîn Attâr (öl: 1229) da, bizlere bu durumu değişik bir açıdan, ‘velî–mutasavvuf’un nazarından ‘filosof’u tarîf etmek sûretiyle âşikâr kılmağa çalışmıştır:

“... dimâğî akılla sakatlandığından,
sapmıştır filosof, Mustafa’nın imânından.

Aklın ötesinde İlahî taht kurulmuştur.
Filosofun ise, tek gözü vardır.”¹²³

4- Bilinibilinirlik ile Düşünülebilirliğin ötesi

(1) Tarîf yoluyla dile getirilen, ‘söze dökülen’ kavram, ‘düşünce’dir. Şu durumda dile getirilmemiş, söze dökülmemiş ‘kavram’, henüz düşünceleşmemiştir. Bilincinde olmadığı ‘kavram’, ‘bizim için’ ‘var değil’dir. Öyleyse ‘dile getirdiğimiz’, ‘haberli olduğumuz’, ‘bilincinde bulunduğumuz’ ‘kavram’, ‘düşünce’emizle örtüşür.

(2) ‘İdea’dan ‘akl’a, ‘sezgi’ dediğimiz, ‘doğrudan doğruya yansıyan’ kavramın öz anlamı, yânî ‘manâ’, yine aklın, aşkın olan hakîkata açılan ‘göz’üdür. Yaptığı ‘tarîf’le ‘akıl’, ‘varlığı’, ‘hakîkî olan’ı, demekki ‘idea’yı, kısmen dahî olsa, ‘dillendirir’. Kendisini temsîl eden kavram aracılığıyla ideayı kısmen biliriz. Kendisini temsîl eden kavram aracılığıyla ideayı araştırmak, aklın transsendental işlemidir. Akıl, transsendental işlemlerinde derinleşip keskinleştiği ölçüde ‘idea’nın ‘manâ’sına yaklaşır. Fakat hiçbir zaman ‘idea’yı ‘tüm tümelliğ’inde kavrayamaz. Akıl, ideaya bunun kendini temsîl etme yetkisini tanıdığı kavram ‘kapı’sından geçerek ‘yaklaşabilir’ ancak.

¹²²Bkz: EK 4e.

¹²³Bkz: Seyyit Hüseyin Nasr: “The Relation Between Sufism and Philosophy in Persian Culture”, 35.s.

SORUN NEDİR?

(3) ‘İdea’nın, ‘kendi-başına kendikendisi’ kaldığı düzlem, ‘vâcibivucut’tadır. Şu durumda ‘idea’lar, ‘Mutlak Varlık’ çerçevesinde mütâlea olunurlar. Ne var ki ‘Mutlak Varlık’ yahut ‘Vâcibivucut’, ‘felsefe’nin ‘transsendental akl’ının erişim imkânlarının üstünde yahut ötesindedir. Burası ‘gayb’ın¹²⁴ yahut ‘sırr’ın¹²⁵ hükmündedir.¹²⁶ İnsanşumûl mantık kuralları ve gidimli düşünme biçimleri ile yöntemlerinin belirlendiği ‘transsendental akl’ın hiçbir vechileyle uzanıp erişemeyeceği ‘Hakikat’ın bu ‘transsendent’ kesitinde ‘Küllî İrâde’ ‘kader’i tayîn eder.¹²⁷ Nitekim Tasavvufta, öncelikle de Maktûl Şeyh lakabıyla tanınan Şehâbeddîn Yahyâ *Sühreverdi*’nin (1154 – 1191), “*Kitâb el-Hikmet el-İşrâk*” başlıklı eserinde zikrettiği Ceberût ile Melekût, yânî ‘Melekeler’ âlem kesimleri, birarada, ‘transsendent’ tirler. Ceberût, ‘varlığ’ın ‘salt hakikat’ hâlinde belirdiği âlem kesimidir. ‘Varlığ’ın bu ‘salt hakikat’ hâline *Eflâtun*, ‘idea’ demiştir. Melekût kesimindeyse, ‘idea’, artık, şaşmaz, kesinkes (Ar yakîn) bir biçim verici, biçimleyici ‘meleke’ yahut ‘kuvve’dir.

(4) ‘Gayp’, ‘sınır’dır. İnsanın akıl–zihin işleşiyle, demekki ‘dimâğ’ıyla erişebileceği sahanın dışı yahut ötesi ‘gayp’tır dedik. ‘Bilinemezlik’in iki vechesi bulunur: İnsanaşkın ile insanişkin. Birincisi, ‘Hakikat’ın ‘meleke’ler kesimine ilişkin, ikincisi, insanın ‘gönül–duygu’ âlemine dairdir. Kimse, nice yakını olursa olsun, karşısındakinin ‘iç’inden geçenleri ‘okumak’ sûretiyle onu bilemez. Bu arada bilgiyi, her vakit denetlenip kanıtlanmış inanç şeklinde tarîf ettiğimizi bir daha hatırlatalım.

İnancın kendisi öznel olmakla birlikte, onun bilgiye dönüştürülmesi, onu ‘öznelerarası–nesnel’ konuma sokar. Kişinin içerisinde olup bitenler, onun kendisinde ‘mahfûz’dur. ‘Mahfûz’ olan ‘mahrem’dir. Mahremi bilmek, bilgi öğretisince imkânsız olduğu gibi, ahlâkca da sakattır, yanlışır. Öyleyse kişinin içerisinde olup bitenler ‘öznel’ kalmağa hükümlüdürler.

‘Mahremlik’ mesâbesinde ‘mahfûz’ olan ‘özne’dir. Şu durumda bir ‘varolan’, ‘varlıkca’ ‘mahremlik’ mesâbesinde ‘mahfûz’ değilse, onun ‘öznelliğ’inden bahsedilemez. Yapıca ‘özne’ vasfını gösteren bir ‘varolan’, ‘iç’ini ‘dış’a bilinir kılması varlıkca imkânsızdır. ‘Özne’nin kendi ‘varlık bütünlüğü’nü oluşturan ‘özellik’lerinin tümü ‘o’nun ‘kimliğ’idir. Görüldüğü gibi, ‘mahremlik’, ‘mahfûz–olma’, ‘kimlik’ ile ‘özne’, birbirlerinin yerini tutmamakla, demekki birbirleriyle örtüşmemekle birlikte, birbirlerini tamamlarlar. Kısaca ‘mahremlik’ mesâbesinde ‘içkin–özellik’lerini ‘mahfûz’ tutan, böylelikle ‘kimlik’ sergileyen varolan ‘özne’dir. ‘Özne’ olan ‘varolan’, ‘insan bireyi’dir. ‘İnsan bireyi’ne ‘kişi’ diyoruz. ‘Kişi’nin ‘özellikler’i eşsiz emsâlsiz

¹²⁴Ar غيب; Y hē apusia; L absentia; Fr absence; Alm Abwesenheit.

¹²⁵Ar خفي; Y to krupton; L occultus; Fr l’occulte; Alm das Geheimnis

¹²⁶Bkz: EK 5e

¹²⁷Bkz: EK 6ya

SORUN NEDİR?

olduklarından, ‘dışarı’dan bilinemezler. İmdi ‘o’, ‘gayb’tadır. ‘Kişi’, bu anlamda ‘yalnız’dır. Nerede ve kime karşı öyledir? İnsanlar arasında ve öteki kişilere karşı ‘bir–başına–kalmış–durumda’dır. ‘Gayb’ında ‘o’nu ‘tümüyle tanıyan’ *Allah*ın indindeyse, o, ‘bir–başına–kalmış–durum’dan kurtulur.¹²⁸

(5) ‘Ben–kişisi’ ile ‘öteki–ben–kişisi’ arasında oluşan ‘seziş–irtibâtı’ ‘dostluk’ denilen ‘sevgi’ türüdür.. ‘Seziş–irtibâtı’nın hâlis tezâhürü, annenin evlâdına duyup gösterdiği şefkat ve kadın ile erkek ilişkisinde görülebilir. Kadın – erkek ilişkisinde, dirimsel–kalıtsal ortak paydadan bağımsız hâlde karşı cinsiyetten iki kişi, bir bütünlük oluşturmak üzere, hem lafzî hem de mecâzî anlamda, tüm çıplaklıklarıyla birleşip imtizâc eder. Bu çeşit ‘dostluğ’a ‘aşk’ adı verilir. ‘Tutku’yu, ‘fedâkârlık’ ile ‘sabr’ı kapsayan ‘aşk’, en yüksek dereceli ‘sevgi’dir. İkisnin fişkırıldığı ‘pınar’, ‘gönül’dür.

(6) Sonuçta, evrim açısından zorunluluk bulunmamakla birlikte, nihâyet insan olayında tâçlanan karşıt cinsiyetlerin ilişkisinin hikmetisebebi, ‘aşk’ta odaklanan ‘hâlis dostluk’tur.

(7) Hakkında sezginin bile hiçbir şey bildirmediği, bildiremediği *Allah*’ın ‘zât’ıdır. Onun ‘zât’ı ‘Mutlak gayb’tadır, ‘sır’dır. *Kendini* bizlere, Tebliğinde “*Rabbim*”, “*Rahmanım*”, “*Rahimim*”, “*Gafûrum*”, “*Samedim*” biçiminde bildirdiği ölçüde *Hakkında* haberliyiz.

‘Gayb’ın bir vechesi olan ‘özne–kişi’nin ‘öz’ü *bilinemez*, fakat *sezilebilir*. Öbür vechesi olan ‘Melekût’ âlemi de sezilmeğe açıktır. Her iki vechenin sezilirliği, felsefe–bilim verisi ‘bilgi’ üretmeyip tasavvufa aid ‘irfân’ı tevlîd eder.

Sonuc olarak ‘gayp’, ‘binebilirlik’in; ‘mutlak gayb’ yahut ‘sır’ ise, ‘düşünülebilirlik’in nihâî had hududunu tayîn ederler. Başka bir deyişle, ‘gayb’ı bilemezken, ‘sırr’ı düşünemeyiz.

5- Manâ – Anlam

(1) ‘Fiilleşmişlik’ler yahut ‘fiilleşme’ler, Nâsût dünyasına dek ‘varlık öğretisi’ (Fr ontologie) ile ‘bilgi öğretisi’ (gnoséologie) ayırımına uğramaksızın bütünlük hâllerini muhâfaza ederler. ‘Fiil’in ‘kuvve’den çıkmasıyla ‘varlık’ ile ‘o’nun ‘bilinirlik’i de ayrışır. ‘Bilen özne’nin, ‘algılama’sıyla ‘karşılaşılan şey’, ‘bilinen varlık’ ‘değer’ini kazanabilir. ‘Bilinen varlık’, ‘varolan’dır. Bir ‘varlık’, anlamlandırılmışsa, anlamlandırılmışlık da aktarılmış yahut aktarılabiliyorsa, ‘karşılaşılan’, artık bir ‘bilinen varlık’, demekki ‘varolan’dır. ‘Varolan’ ile ‘o’nun ‘anlam’ taşıması, sonuçta da ‘bilinme’si, olağan yaşamanın akışında çıkan unsurlardır. Bunlardan birini ‘varlık öğretisi’nin, öbürünü de ‘bilgi öğretisi’nin konusu kılmamız, ‘felsefî tahlîl sunîliği’nden öte bir iş değildir.

¹²⁸Bkz: EK 7ye

SORUN NEDİR?

(2) ‘Kuvve’, ‘varlığın’, ‘varolanlar’a ayrışarak duyulara konu olması imkânıdır. ‘O’, kendi uhdesine düşen tüm ‘bilfiillik’lerin ilk ve kesin biçimleyicisidir.

Kirazıyla, vişnesi, ıhlamuru, çınarı, söğüdü, köknarı, kestânesi, cevizi, hindistancevizi, zeytini, çamı, kaktüsüyle ve yine bunların dahî alt çeşitleriyle bildiğimiz ve bilebileceğimiz ‘ağaçlar’ın istisnâsız hepsi, sözgelişi, ‘ana biçim’lerini, ‘temel biçim’lerini ‘ağaçlık’tan alırlar. ‘Bilkuvve’ ‘ağaçlık’, ‘bilfiil’ ‘ağac-olma’nın ‘ilkörneğ’ini teşkil eder. ‘Ağaçlık’ ‘varlığın’ı yahut ‘kuvve’si, ‘otluk’, ‘çalılık’, ‘çiçeklik’ çeşidinden ‘akrabâ varlıklar’ yahut ‘varlık–kuvveleri’yle birlikte ‘bitki’ denilen daha kapsayıcı bir ‘varlığın’ yahut ‘varlık–kuvvesi’nin ‘şemsiye’si altında yer alır. ‘Varlık’lar ve onlara tekâbül eden ‘kavram’lar, birbirlerine göre, dar yahut geniş kapsayıcılıktadırlar. Meselâ, ‘ağaçlığın’ dahî kapsayan ‘bitki’, ‘o’nun ‘cins’i durumundadır. ‘Ağaçlık’ da, ‘ceviz’ yahut ‘muz ağaçlığın’ ‘cins’idir. ‘Kiraz ağaçlığın’ıysa, ‘ağaçlığa’ bakılırsa, ‘tür’dür. ‘Napolyon kirazı’ da, ‘kiraz ağaçlığı’na göre, ‘alttür’dür. İmdi, nasıl ‘bilfiil’leşmiş ‘varolanlar’, belli bir ‘varlık’ta demetlenirlerse, ‘bilkuvve’ hâlindeki ‘varlıklar’ da, benzer biçimde, ‘kapsam’ı bakımından daha kuşatıcı belirli bir ‘varlığın’ ‘baş’ı altında derlenirler. ‘Bilen özne’ açısından, öncelikle felsefî bilginin üretilmesi bakımından, bilfiil durumundaki varolanlar ile onlara bilkuvve tekâbül eden varlıklar ve tümünden bilkuvve olan varlıkların kendi aralarındaki ‘kapsam göreliliği’ ile bunu oluşturan ‘bağlantılar’ın bilinmesi zorunludur. İşte sözünü ettiğimiz varlıkların akıldaki kavram müttekâbillerinin ‘kapsam görelilikleri’ ve bunları oluşturan ‘bağlantılar’ı tayîn eden, belirleyen kurallar ile işlemler bütünlüğüne, *Kant*’ın koyduğu adla, ‘transsendental mantık’ denmiştir. Transsendental mantık, felsefenin özerk bir alanı olmayıp metafiziğin içerisinde. Bu yüzden de metafiziğin içeriğinde kaybolmuş; *Aristoteles*, *Sühreverdi*, *İbn Arabî*, *Gazalî*, *Gottfried Wilhelm Leibniz*, *Immanuel Kant*, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, *Edmund Husserl* ile *Martin Heidegger* gibi kalburüstü birkaçı dışında, filosof-bilimadamlarının, genellikle, dikkatlerinden kaçmıştır.

‘Kuvve’, henüz yürürlüğe girmemiş, salt ‘güç’ durumudur. Hiçbir veçhile duyumlanamaz, hissedilemez, olsa olsa, düşünülebilir.

(3) İnsan, kendini ve dünyayı akıl yoluyla anlamlandırır. Her tam teşekküllü anlam birimineyse, kavram denir. Onun bir ‘öz’ anlamı vardır; bir de ‘edinilmiş’ olanı bulunabilir. ‘Kısmen temsîl’ ettiği ‘idea’dan ‘tevârüs’ ettiği ‘öz anlam’ıdır. İşte buna ‘manâ’ diyoruz. Kavramın manâsı ‘tarîf’ olunur.

(4) ‘Akıl’daki ‘varlık kuvve’si ‘kavram’dır. ‘Dünyayla–karşılaşan–insan’ın, ‘akıl’ındaki ‘varlık kuvvesi’ uyanır. ‘Duyumlama’yla birlikte ‘düşünme’ de başgösterir. ‘Duyumlama’, ‘insan’ın ‘dünya’ya yönelik ‘tavır’dır. Bu ‘tavır’, kendisini ‘etki’ ile ‘tepki’ gibi iki ‘tarz’da gösterir. ‘Duygulanma–düşünme’ye,

SORUN NEDİR?

‘kendi’ne dönük, ‘içrek’ bir fiildir.

(5) Dışarıdan ve içeriden gelen ‘akım’lar zihinde buluşurlar. Rastlaşmazlar. Buluşurlar. ‘Duygulanma’, daha ‘rastgele’dir. Orada ‘duyu verileri’, ‘zihin’ tarafından ‘izlenim’ ve onun ardısıra ‘düşünme’ şeklinde düzenlenmeden ‘kavram’la karşılaşır. Sonuçta ‘yerini yuvasını’ bulamamış duyu verileri, içimizde, deyim yerindeyse, ‘serserî mayın’ misâli karmakarışık ‘dolanır’ dururlar. Bu hâle de ‘serhoşluk’¹²⁹ yahut ‘delîlik’ diyoruz. Gerek serhoşluk gerekse delîlik, ‘duyular’ ile ‘duygular’ın ‘karmakarışıklaşması’; giderek, ‘vicdân’ dediğimiz ‘içimde işittiğim Allahın sesi’ni ‘bölünmüş ben’in ‘öteki tarafından geldiği’ni ‘sanmam’dır. Başka bir deyişle, bir bedende birden fazla kimliği aynı ânda duyumlamaktır. ‘Duygu–düşünme karışıklığı’na ‘serhoşluk’ta kendi ‘isteğim’le zemîn hazırlarken, ‘delîlik’te ‘irâdem’in dahli yoktur.

(6) ‘Hakîkî varlık’ olan ‘idea’nın, ‘akıl’daki ‘yansıma’sının ‘kavram’ olduğu söylenmiştir. ‘Kavram’ın, ‘zihin’de kendine denk düşen ‘duyu verileri’nin türevi ‘algı’lar ile onların devâmı ‘izlenim’lerle ‘izdivâc’a girerek ‘kuvve’den ‘fiil’e geçtiklerinden de bahs olunmuştur. ‘Fiilleşmiş kavram’, artık, ‘düşünce’ yahut ‘fikir’dir. ‘Kavram’, kendine denk düşen ‘izlenim’leri ‘anlam içeriğiyle döller’. ‘Kavram’ tarafından ‘işletilen’ ‘algı’lar ‘izlenim’, müteâkiben tümüyle ‘anlam içeriğiyle doldurulan’ ‘izlenim’ler ‘düşünce’ olur.

(7) ‘Kavram’, ‘idea’nın, Tanrıdan insana yürüyen ‘hat’ta ‘indirici’ yahut ‘ayârlayıcılık merkezi’ görevini gören ‘akıl’daki ‘yansıma’sıdır. Demekki ‘kavram’, hakikat âleminin ‘transsendent’ ile ‘transsendental’ kesimleri arasında ‘bağ’dır, ‘bağlantı’dır.

6- Felsefenin Ana Yöntemi: Dialektik

“Zıt, zıttı; Frenk (ak tenli) de Zenci’yi gösterir”

(“Zidd ziddrâ mînumâyâd çun Rûm ve Zenc”) —Mevlânâ Celâleddîn Rumî

(1) Her ‘idea’, üstlendiği belli bir ‘varlık hakikatı’nın bütün mümkün ‘belirlenim’lerini¹³⁰ ‘bilkuvve’ içerir. ‘O’nun içeriğinde ‘varlık’ ile ‘bilgi’ çakışır; birlik bütünlük hâlindedirler. Bu durum, o belli ‘idea’nın insan dimâğındaki nisbeten eksik ‘izdüşüm’ü konumundaki ‘kavram’ için de geçerlidir. İdea, dolayısıyla da kavram, kendi birlik ile bütünlüğüne mâliktir. ‘Kendikendisi’dir. ‘Kendisi-olmayan’la sınırlanmıştır. ‘İdea’nın, dolayısıyla ‘kavram’ın ‘kendi’si ‘vardır’; ‘kendisi-olmayan’ ise, ‘yok’tur.

Ancak, bütün ‘hakîkî–varlık–tümlük’lerinin hepsi, kısacası ‘idea’ların tamamı ‘Varlık’tır. O, ‘kendinde–tümlük’tür. Tüm olmuşların, olanlar ile olacaklar yahut olabileceklerin ‘mutlak kuvve’sidir. ‘O’nun dışında bir

¹²⁹F ser: ‘Baş’.

¹³⁰Fr déterminations possibles entières.

SORUN NEDİR?

şey düşünmek imkânsızdır. Şu durumda, ‘idea’lardan farklı olarak, ‘Varlığ’a sınır, had hudud düşünülemez. Giderek, ‘Varlığ’a karşıt olarak, mutlak manâda, ‘Yokluk’¹³¹ tasavvur olunamaz. “Varlık tektir” (Y “hen to on”) diyor Elea’lı *Parmenides*. ‘Varlık’, ‘Varlıkdışı’na yer tanımaz. Gottfried Wilhelm *Leibniz*’e kalırsa, “Varlık birdir” (L “omne ens est unum”).

Peki, ‘Varlık’ ‘tek’se, ‘bir’se; ‘zıt’tı yoksa, ‘Hiçlik’ten¹³² meydana gelmesi nasıl olur? Bu, bir ‘muammâ’dır. ‘Mutlak gaip’tendir. Sınırlı aklımızla çözemeyeceğimiz ‘transsendent’ bir sorudur. *Allah*, ezelî ve ebedî olduğuna ve her ân faaliyette bulunduğu¹³³ göre, Onun yaratma ediminin başlangıcı ile sonu yoktur. Her yarattığı, ‘kendi–olmayan–durumdan–varedilen–varolan’dır.¹³⁴ İmdi, ‘kendi–olmayan–durumdan–varedilen–varolan’a ‘yaratık’ denilir. Bu bildirilen, özellikle insan için söz konusudur. İnsanın, o hâlde ‘varolma durumu’, ‘kendi–olmayan–durum’a ‘karşıtlığ’ında ‘belirlenir’. Öyleyse, ‘karşıtlığ’ın bir tarafında ‘varolma’ varken, öbür yakasında da ‘yokluk’tan söz edilebilir. ‘Yokluk’ karşısında ‘varoluşu’nun, ‘varoluşu’nun karşısında da ‘yokluğ’unun ‘bilinc’ini taşıyan, ‘teemmüllü düşünen varolan’dır.

Görüldüğü gibi, ‘varolan’ları varedenler, ‘idea’lar değildir. Her ne kadar bir ‘varolan’, mensûbu bulunduğu ‘aşkın–tümel–ilkasî–temel–biçimleyici–öbeğ’in, demekki ‘idea’nın genel biçiminden şekil itibâriyle ‘pay alıyor’sa da, önünde sonunda, tek tek ‘varolan’ların her biri, yaratma ediminin verisidir. ‘İdea’ya gelince; ‘o’, *Allah*ın alîm vasfının içeriğinden olup ‘temel–biçim–örneği’dir. Her ‘varolan’ın ‘varlıkca yaratıcı–yapıcısı–biçimleyicisi’ doğrudan doğruya ‘Tanrı edimi’nin kendisidir.

‘Kendi–olmayan–durumdan–varedilen–varolan’, ‘birey’dir. ‘Kendi–olma- yan–durumdan–varedilen–varolan–birey’ olup da ‘yokluk–karşısında varoluş–bilincini–taşıyan’ ise, ‘kimlik–sâhibi’, ‘kişi’dir.

(2) Tıpkı ‘yükümlülük’ – ‘sorumluluk’ ile ‘ödev’ – ‘hak’ ‘karşıtlığ’ına esâslanmış ‘salt iyilik öğretisi’ demek olan ‘ahlâk’ta olduğu üzre, ‘varlık’ – ‘yokluk’ ‘karşıtlığ’ına dayalı ‘dialektik’ noktainazarından hareket eden ‘Batı’¹³⁵ düşünce çizgisinin ilhâm kaynağı ile belirleyicisi, Tektanrılı-Vahiy dinidir. Öteki bütün önemli

¹³¹‘Mutlak yokluğ’a Türkcede ‘hiçlik’ diyoruz.

¹³²Batı —demekki Eskiçağ Ege, İslâm, Ortaçağ Hıristıyan ile Yeniçağ Batı Avrupa— felsefelerinin menbânı teşkil eden Aristoteles felsefesinde ‘varlığ’ın olmaması anlamında ‘hiçlik’ten bahsedilemez. Hiçlik, anlamsızlıktır. Anlamsız, konuşulamaz olandır. Öyleyse ‘hiçlik’ten söz etmek saçmalamaktır. Buna karşılık ‘hiçlik’, İlkçağ Hint düşüncesinde bir kategori mesâbesindedir. EK 8e bkz.

¹³³Bkz: *Rahmân*/55(29).

¹³⁴Bkz: *Bakara*/2 (117): “O, gökler ile yerin Yaradanıdır. Olmasını istediğine ‘ol!’ diye buyurur, o da oluverir” (“Bedî’u-s-semavat-il-arzi ve izâ kazâe emren feinnemâ yekûlu lehu kun feyekûnu”).

Bede’e: Öncesi, zemini, kuvvesi bulunmaksızın bir şeyi ortaya koymak, çıkarmak; ‘yok’tan ‘varetmek’ —bkz: *Abdullah Yusuf Ali*, tefsîr sayısı: 120.

Kamer/54(50): “(‘Ol!’) buyruğumuz(un fiile dönüşmesi) göz açıp kapamacasına tek bir edimdir”.

¹³⁵Klasik ile Geç devir Ege, Ortaçağ Hıristıyan, İslâm ileYeniçağ Batı Avrupa

SORUN NEDİR?

ve klasikleşmiş düşünce geleneklerinde bahsi geçen temel zihin sorunları ya belirmemişler ya da pek müphem kalmışlardır. Tektanrılı-Vahiy dinin, bu cümleden olmak üzere, Yahudiliğin, özellikle de İslâmın tesviye edip hazırlamış oldukları ‘arâzî’de ‘ahlâk’, ‘metafizik’ ile ‘bilim’ fidanları boy verir olmuşlardır. Haddizâtında sayılan üç alan teke indirilebilir: ‘Metafizik’. ‘Beşer – insan varlık-bütünlüğü’, kendi ‘manâ zâtı’nı ‘metafizik’ makamda tümüyle gerçekleştirir. Ahlâk, mantık ile bilim, metafizik tarzda düşünen ‘dimâğ’ın ürünüdürler. Metafizik tarz, teemmüllü (Fr réflexif) ile tefekkürlü (méditatif) düşünüşdür.

7- Metafizik Düşünüş: Teemmül ile Tefekkür

(1) Batılı düşünme gelenek dairelerinden en azından biriyle az yahut çok temâsa geçmiş diğer medeniyetlerde dahî ‘metafizik’ ile onun yayınladığı düşünme tertîbi çerçevesinde ortaya çıkıp gelişen ‘mantık’ ile ‘bilim’e yaklaşan yapılanmalarla karşılaşılır. Böyle bir gelişimin ilk örneklerine İlkçağın Doğu Akdenizi ile Mesopotamiasında rastgeliyoruz. M.Ö. 2300lerde yaşadığı tahmîn olunan Hz *İbrahim* ile M.Ö. 1200lerde yaşayıp peygâmbirlikle görevlendirildiği sanılan Hz *Musâ*’nın çağları arasında kalan bin küsür yıllık dönemde *Allah* elçilerinin bildirdikleri ilahî tebliğlerle, Israilliler gibi doğrudan, Asurlular, Babilliler ile Mısırlılar misâli dolaylı tanışan kavimlerde, ilkin, az yahut çok ahlâk ve ondan oluşan hukuk manzûmeleri teşekkül etmişlerdir. Erken devir ilahî tebliğlerin etkileri çenber çenber tedricen yayılmıştır. Örnek medeniyetlerin câzibesine kapılan hâlivakti yerinde Egeli aydınlar, önemli ölçüde Mısırı ve daha az miktarda Fenikeyi, Anadolu ile Filistini ziyâretleri sonucunda edinmiş oldukları yeni kanâatlar çerçevesinde Batı Anadolu, Yunan anakarasında, Güney İtalya ile Sicilyada çığır açıcı fikir yapılarını inşâaya girişmişlerdir.

Doğrudan Vahiy dininin coğrafyasında bulunmamakla birlikte, ona komşu Hint, M.Ö. 300lerin ortalarından beri batısındaki medeniyetlerle süreklince temâs hâlinde olmuştur. Süreç, İslâmın, M.S. 1000lerde Hintte yayılmasıyla hız kazanmıştır. Vahiy dininden olmayıp da metafizik düşünüşe, böylelikle de ahlâk, mantık ile bilim yapılanmalarına ziyâdesiyle yaklaşan Hint tefekkürüdür. Ama sonuçta, metafizik, burada tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Zirâ Hint düşünce âlemi, ilahiyâttan bağımsız başlıbaşına sistem yapısını taşıyan bir metafizik üretememiştir. Metafizik, tam filizlendi filizlenecekken, sonuçta, bâtinî (mystique) duyuşlar ile görüşlerin sarmaşığında boğulup kalmıştır. Bu durum, Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğine değin böyle süregelmiştir.

Metafizik, teorik–sistematiik fikrî yapılanmanın en üstün raddesidir. O seviyede genelleyici–soyutlayıcı–sentezci ile transsendental, demekki temmüllü düşünme tarzları, tefekkürle buluşup birlikte iş görmeğe koyulurlar. Hint zihin hayatında ‘tefekkür’ ezici bir üstünlük kazanırken, ‘teorik–sistematiik’ düşünme

SORUN NEDİR?

yapılanmasının kurumlaşmasına yetecek ölçüde ‘teemmül’e rağbet edilmemiştir. Bu çeşit bir yapılanmada istenen ve aranan özellikler, soyutlamanın, genellemenin, çözümleme ile birleştirmenin yanında, tutarlı ve gidimli düşünme tavrıdır. Tutarlı ve gidimli düşünme tavrının en dikkate değer semeresiyse, ‘temyîz’dir. O da ancak, tarîfin sıkı ve tavîzsiz biçimde başarılmamasıyla manâlar ile anlamların açık ve seçik kılınmaları sâyesinde temîn olunur. Bu hususa öteki bütün düşünce geleneklerinden daha fazla Hindinkinde önem verilmiştir. Yine de, Batılı düşünce gelenekleri karşısında Hindinkisi bahsi geçen hususta cılız kalmıştır. Nitekim, Yirminci yüzyılın önde gelen filozoflarından Müslüman Hintli Muhammed *İkbâl*’e (1873 – 1938) bakılırsa, İranlı zihnî ayrıntıya yeterince önem vermemiş, bunun sonucunda da gündelik hayat tecrübelerinden temel ilkeler çıkarımlayarak zamanla düşünce sistemini kurmağı olabilir kılacak bir düzenleme gücü ile yetisini gösterememiştir. İnce bir sezgiye sâhip Brahman —yânî Hintli— ise, nesnelerin iç bütünlüğünü görebilmiştir. Benzer şeyler İranlı için de söylenebilir. Ne var ki bunu Brahman, insan yaşantısının her ayrıntısında bulup söz konusu gizlenmiş varlığı değişik yollardan gün ışığına çıkarmağa çaba harcar. Buna karşılık, İranlı sâdece genel, bulanık ve uçarı ifâdelerle yetinir; nesnelerin özündeki zenginliği teyîd ettirebilecek kanıtları ortaya koyma gayretini göstermez. İranlının kelebek misâli hayâlgücü, yarı mest hâlde bir çiçekten diğerine konar. Bu yüzden de, en derin düşünce ile duyguları, çoğu kere, yaratıcı ruhunun inceliklerini gösteren, fakat birbirlerine bağlı bulunmayan beyitlerle, yânî gazellerde dile getirmiştir. Haddizâtında Hindu gibi, İranlı da, daha yüksek ve yüce bir bilginin varlığını onaylamıştır. Daha da ötesi, zaman zaman, nisbeten serinkanlılıkla yaşantıdan yaşantıya geçmiş, bunları da titizlikle inceleyip tek tek görünüşlerin gerisindeki geneli, öyleki evrenselli keşfetmeğe uğraşmıştır. Ne var ki, bütün bu uğraşları onu şiirî güzelliklerin ötesine taşıyamamıştır. Nihâyet, İranlı, düşünce sistemi manâsında, metafiziğin tam olarak farkına bile varamamıştır.¹³⁶

Brahmana gelince; o, sistemin temellerini atmış olmakla birlikte, binâyı inşâa edememiştir. ‘Speklativ-olmayan metafizik’ sistemin gerektirdiği tarzda bâtınî imân heyecânlarından arındırılmış, duru, ayık akılyürütme silsilelerine dayalı düşünce yapılarını kuramamıştır. Böylelikle de, ulaşabildiği son merhâle, ‘speklativ metafizik’ inşâalar, *construction*lar olup oradan ‘felsefe’ye geçememiştir. Sonuc olarak, başta Hintliler olmak üzere, Sümerliler, Babilliler, Mısırlılar, İranlılar ile Çinliler zanaat ile bilgelikte insanlığı hayran bırakacak raddelere ulaşmış olmalarına karşılık, metafiziği ve onunla birlikte felsefeyi ve ondan doğmuş bilimi meydana getirmemişlerdir.

¹³⁶Bkz: Muhammed *İkbâl*: “*İranda Metafiziğin Gelişmesi*”, 58.&59.syflr.

SORUN NEDİR?

Felsefenin ‘anne’sinin bilgelik olduğunu birçok kere söyledik. Odur felsefeyi doğuran. Felsefe ortaya çıkmadan önce insanın zihni ile gönlüne hükümrân olan bilgelikti. Gündelik hayata ilişkin olan çeşidine tarih boyunca her toplumda rastgelebiliriz. Ama yoğun bir bâtinî/mistik içeriği hâvî bilgelik, belirli mahallerde kendini göstermiştir. Bunların başında Çin, Hint, İran ile gelenekleşip kurumlaşmış Tektanrılı-vahiy diniyle ilk tanışan İsrail gelir. Bilgelik tarihinde en mümtâz mevkiyse, filvâki Hinde aittir. Ancak, orada dahî, mantığın temel ilkelerinin tesbîti ve kavramların sıkı anlam çözümlemesi ile temyîzi işlemleri, gelenekleşip kurumlaşma sûretiyle, kökleşmemişlerdir.

(2) ‘Kavram’dan türeme ‘düşünce’ler veya ‘fikir’lerle örülü bütünlükler, ‘önerme’ yahut ‘yargı’dır, dedik. ‘Önerme’yi yahut ‘yargı’yı oluşturan gerek ‘terim’ler gerekse onların da kurucu unsurları olan ‘düşünce’ler arasında sıralı ve düzgün yürüyen tutarlı bir bağlantılılığın bulunması kaçınılmaz zorunluluktur. ‘Önerme’ler, ‘temellendirilebilir kanıtlanabilir cinsten iddia cümlesi’dirler. Felsefe, dolayısıyla da bilim ifâdesi, sıralı gidişe uygun tutarlı tarzda yürüyen ve temellendirilebilir iddialar taşıyan belli sayıdaki cümlelerin, demekki ‘önerme’lerin oluşturdukları, başka benzer bütünlüklerle de belirli bağlantılar kurabilir, bunun yanında, kendi başına özerk bir bütünlük durumunu da gösterir bir dil yapılanmasıdır.

Konu birliği teşkîl edecek şekilde düşüncelerin tutarlıca biraradalıklarının, ‘iddia’yı vucuda getirdiğini ve nihâyet ‘iddia cümlesi’ne de felsefede ‘önerme’ dendiğini söyledik. Yine benzer biçimde konu birliği oluşturacak tarzda anlamca akrabâ ‘iddia’ların birbirleriyle ilintilenmelerinden ‘sav’ (thèse) meydana gelir. ‘Sav’, mantıkca sıkı dokunmuş bir çıkarımlar dizisinin ‘vargı’sıdır. Ne var ki, felsefe-bilim sisteminin en bâriz özelliklerinden biri, kendisine vucut veren çıkarım dizilerinin açık devre çalışmalarıdır. Başka bir deyişle, ‘doğurgan’ oluşlarıdır. Eldeki çıkarımın sonunda ulaşılan ‘vargı’, her vakit olmasa bile, çoğunlukla, yeni bir çıkarıma önayak olacak ‘öncül’e ‘gebe’dir. Ulaşılan ‘vargı’, bir ‘birleştirim’/‘sentez’dir. ‘Birleşim’ yeni bir ‘sav’dır. Buna ‘şüphe’yle yaklaşıp onu kendine soru sorgu konusu kılan ise, ‘karşısav’dır. Bu iki düşünce unsurunun ‘sınaşma’sından yeni bir ‘dialektik süreç’in ‘öncül’ü ‘doğar’.

Eldeki ‘sav’a ‘şüphe’yle yaklaşıp onun mantıkca kanıtlanış tutarlılığının yoklanması ile deneyce geçerliliğinin sınanması ‘eleştiri’dir. *Aristoteles’e* bakılırsa, Elea’lı *Zenon’un* (490 – 430) meydana getirip adlandırdığı ‘felsefe’nin bu temel yöntemi ‘dialektik/cedel’dir (Y hē dialektikē).¹³⁷

¹³⁷Bkz: Henry George Liddell &...: “Greek – English Lexicon”, 401.s; ayrıca bkz: José Ferrater Mora: “Diccionario de Filosofía”, 3804.s.

SORUN NEDİR?

İşte tasvîrini sunduğumuz böyle bir düşünce yapısı felsefidir. Benzer özelliklerle meselâ mistiklikte, şiirde, romanda, edebiyat denemeciliğinde yer yer ve zaman zaman karşılaşabiliriz. Bunlar, oralarda arızîdirler. Oysa felsefe-bilim sisteminde herhangi bir gerekçeyle serpiştirilmiş olmayıp onun bilgi gâyesine matûf teşkîl olunmuş yapılanışının özden zorunlu ve sürekli kurucu unsurları ile kurallarındırlar.

(3) ‘Kavram’lar, ‘izlenim’lerle ‘kenetleşerek’ ‘fiil’leşir, demekki ‘yaşarlılık’ kazanırlar. Sonuçta, ‘düşünce’leşirler. ‘İzlenim’ yoksa, ‘kavram’ da ‘yaşarlılık’ değeri kazanamaz. Bunun da tersine, ‘kavram’ yoksa, ‘izlenim’, böylelikle de gerek ‘dünya’ gerekse onun fizik–organik bütünlüğünde yer alan ‘ben’ anamlanamazlar. İzlenim yoluyla kavram, dünyada kendine tekâbül edenleri bulgular. Bir yanda, ‘izlenim’, ‘dünya’da kendine ‘tekâbül’ edenleri ‘kavram’a iletir. Öbür taraftan, ‘kavram’ın, ‘dünya’da kendine ‘tekâbül’ edenlere atfettiği ‘anlam’ı ‘mütekâbil’lerine eriştiren yine ‘izlenim’dir. ‘Kavram’, ‘tekâbül’ ettiği ‘idea’nın ‘manâ’sından nasıl ‘pay alıyor’sa, ‘dünya’da ‘delâlet’ ettikleri de ‘o’nun ‘manâ’sından ‘hisse’lerine düşenle öyle ‘anlam’lanırlar. Kendine denk düşen süreç/ler/le yahut şey/ler/le buluşuncaya değin ‘kavram’ın ‘manâ’sı ‘bilkuvve’dir.¹³⁸ Bu ‘buluşma’nın sonunda kavram’, ‘kuvve’den¹³⁹ ‘fiil’e¹⁴⁰ dönüşürken ‘şey’ de ‘anlam’ kazanır.

(4) ‘Kendine–uygun–düşen–şey’lerin, kavramla uyuşması bilginin önşartı olan anlamlandırmanın ortaya çıkması demektir. Kavramı taşıyan özne olduğuna göre, ‘karşılaşılan şey’le bağlantı kuran ‘o’dur. ‘Özne’nin ‘algı’sı ve nihâyet ‘kavrayış’ına konu olan ‘karşılaşılan şey’, artık ‘nesne’ durumundadır. ‘Özne’nin ‘nesne’si. ‘Karşılaşılan şey’, kendisini ‘karşılayan özne’de ‘kavram karşılığı’ buluyorsa, ‘nesne’leşir. İmdi, ‘özne’ ile ‘nesne’nin bahsi geçen ‘transsendental birliği’nden ‘transsendental anlam bütünlüğü’ doğar. Sözüünü ettiğimiz ‘transsendental anlam bütünlüğü’nün dayanağı ve gerekcesi, ne tek başına ‘nesne’ yakasındadır ne de ‘özne’ cenâhında. İki tarafın olayötesi birliğinde, bütünlüğündedir. ‘Anlam’ı sâdece ‘öznellik’te ararsak, ‘Öznelcilik’e, yalnızca ‘nesnellik’te bulmak gayretindeysek, ‘Nesnelcilik’e düşeriz. Hâlbuki ‘anlam’, ‘özne’ ile ‘nesne’nin ‘transsendental birliği ile bütünlüğü’nde bulunup bir ‘birleştirimli/sentetik ifâde’ olan ‘yargı’da yahut ‘önerme’de dile getirilir.

(5) Birden fazla insanın, belli bir anlamlandırma durumunu paylaşması bilgiyi meydana getirir. Şu hâlde anlamlandırma, bireysel düzlemde olurken, bilgi, öznelerarası anlam uyuşmasıdır. Bilgiyle birlikte özne – nesne

¹³⁸Fr potentiellement.

¹³⁹Fr potentiel.

¹⁴⁰Fr acte

SORUN NEDİR?

transsendental birliğinin, bütünlüğünün kapsamı genişler. ‘Özneler – nesne transsendental–birliği–bütünlüğü’ ortaya çıkar.

Anlamlandırma ile bilgi birbirlerini şart koşup tamamlarlar. Varlıklarını birbirlerine borçlu olmakla birlikte, birbirlerinden farklıdır da. Kişi, her ne olursa olsun, karşılaştığına anlam atfında bulunuyor, bulunabiliyorsa, algılıyor demektir. Şu durumda ‘duyu verisi’nin anlamlandırılması, uzun bir ‘anlam atıfları zinciri’nin ilk ‘halka’sıdır. Bu ‘ilk halka’ yahut ‘ilk durak’ ise, ‘algı’dır. ‘Anlam atıfları’nın yahut ‘anlamlandırma’ların karmaşıklaşmalarıyla ‘algı’dan ‘izlenim’e, buradan da ‘idrâk’a geçilir. ‘Duyu–verisi–kaynaklı–tasavvur–içeriği’, ‘idrâk’ta asgarî seviyeye düşer. Karmaşıklaşma, ‘genelleme–soyutlama–birleştirim sacayağı’na dayanır. İdrâkın tekâbül ettiği karmaşıklık safhasında en üst dereceden genelleme – soyutlama – birleştirim belirir. En üst dereceden ‘genelleme – soyutlama – birleştirim’, ‘tam teşekküllü düşünce’ye vucut verir. ‘Teemmüllü düşünme’nin¹⁴¹ ürünü olan ‘tam teşekküllü düşünce’,¹⁴² ‘kavram’ın ‘öz anlam’ına, demekki ‘manâ’ya, ‘algı’ ile ‘izlenim’ evrelerindeki ‘düşünce gücü’ne oranla daha yakındır.

‘Duyu–verisi–tasavvurlar’ın genellenip soyutlanmasından ortaya çıkan ‘birleştirimli/sentetik birliği’in, ‘kavram’ın ‘manâ’sıyla kenetleşip bağdaşmasından ‘idrâk’ vucut bulur. ‘Duyu verisi’ yoluyla elde edilen ‘şey tasavvuru’¹⁴³ ‘idrâk’ın ‘birleştirimli/sentetik düşünce’sinde anlamlanır, ‘anlam’ kazanır, anlamını bulur. ‘İdrâk’ın ‘birleştirimli düşünce’sinde ‘anlam’ını bulan ‘duyu–verisi–şey tasavvuru’, ‘varolan’laşır. ‘Bilkuvve’yken ‘bilfiil şey’¹⁴⁴ olur. Nihâyet ‘idrâk’ın ‘birleştirimli düşünce’sindeki ‘bilfiil şey’e ‘varolan’ diyoruz.

(6) İdrâkın ötesi, düşünceleri dahî aşan fikirlerin sahasıdır. Duyu–verisi–tasavvur–içeriğinden bağımsız kavrama fikir demiştik. Kavramın manâsına en yakın olan, en sâdık kalan fikrinkisidir.

‘İdrâk’taki ‘düşünce’de ‘birleştirimli/sentetik anlam birliği’ne erişilir. Nitekim, genelleme – soyutlama – birleştirim/sentez yollu düşünme sürecinin son ‘durağ’ı idrâktır. Genelleme – soyutlama – birleştirim verilerini idrâk, fikrin genel biçimleyici kavram mantığının gözetiminde değerlendirir. Şu durumda ‘idrâk’tan ‘fikir’e değil, tersine, ‘fikir’den ‘idrâk’a geçiş bahis konusudur.

(7) İster genelleme – soyutlama – birleştirim/sentez düzleminde, ister fikirden hareketle idrâkın belirlenmesinde olsun, hâkim düşünme süreci ‘teemmül’dür (réflexion).

¹⁴¹Fr réflexion, le penser réflexif; Alm überlegendes–prüfendes Denken, reflexives Denken.

¹⁴²Fr la pensée complète; Alm vollständiger Gedanke.

¹⁴³Fr représentation de la chose; Alm Dingvorstellung.

¹⁴⁴Fr chose actuelle.

SORUN NEDİR?

Teemmül, gerek bir olayın sebeplerini daha ziyâde çözümlemek ve daha doğru anlamak gerekse bir hareket tarzının sonuçlarını, özellikle de yarar ile sakıncalarını irdelemek maksadıyla, oluş/turul/muş ‘yargı’nın, eleştirilmek üze, ‘askı’ya alınmasıdır.¹⁴⁵ Yine ‘teemmül’, ‘akl’ın benzer kabul ettiği duyuları, dolayısıyla da ‘olaylar’ı belirli bir ‘kavram şemsiyesi’ altında ‘düşünmek’tir. O belirli ‘kavram’ altında düşünülen duyulardan, böylelikle de ‘olaylar’dan biriyle karşılaşıldığında ‘olay’a denk düşen ‘kavram’ı ‘akıl’da ‘uyandırmak’tır.

Taalluk ettikleri kavramı düşünmek suretiyle bir ve aynı olmayan etkileri bir ve aynı etkiye bağlarız. Bir neden yahut sebep, öyleyse, birden ziyâde etkiye yahut sonuca götürür. Bir ‘kavram’a, dolayısıyla aynı ‘neden’e bağlı bulunmakla birlikte, ‘olaylar’ yahut unsurlar, kendi aralarında gayrımütecânis¹⁴⁶ yapı ile biçim sergileyebilirler. Bu da, ‘çokluktaki birliğ’in, ‘dünyada’ki örneğidir.

(8) Teemmül, sonuçta, kavramlı, birleştirimli ve gidimli düşünmenin üstün raddesidir. ‘Teemmüllü düşünme’ seviyesi ‘idrâk’tır. Bu, insanın nevişahsına münhasır düşünme tarzıdır. İmdi, insanın dışındaki canlılarda teemmülle karşılaşmaz.

Üç ana düşünme seviyesinden söz edilebilir: ‘Düzayak düşünme’, ‘teemmül’, ‘tefekkür’.

‘Gündelik yaşama’nın akışında hep kullanılan ‘malûmat’ (Fr&İng information), ‘düzayak düşünme’ süreçlerinin semeresidir.

Bilimin gerek denel ile teorik düzlemlerinde gerekse felsefenin bilgi–bilim teorileri ile benzeri işlemlerde de, teemmül iş başındadır. Teemmüllü düşünmeden doğan bilgi çeşidiyse, ilimdir (Fr savoir). Teemmüllü düşünmede edinilmiş bilgi/ler üstüne tekrar tekrar eğilinerek bunlar, sınanır, denetlenir ve kanıtlanabilir sonuç/lar çıkarılır.

Nihâyet, söz konusu sonuç/lar, ‘ilim’dir. Belirli bir konuyla ilgili çok çeşitli ‘ilimler’in mantık çerçevesinde birleştirimi/terkîbi/sentezi ‘öğreti’yi yahut ‘teori’yi ortaya çıkarır. Bahis konusu edilen alana ilişkin ‘teoriler’dan ‘bilim’ meydana gelir. En geniş, en kapsayıcı düşünce yapısıymısa, ‘felsefe’nin ürünü ‘sistem’ oluşturur.

‘Düşünme’ ediminin doruğunu ‘tefekkür’ teşkil eder. O, bir ‘felsefe sistemi’nin ‘yüreğ’i konumundaki ‘metafizik’ ile asıl uğraş alanı olan ‘ahlâk’ta geçer. Öyleki ‘metafiziğ’i, dolayısıyla ‘felsefe sistemi’nin sınırlarını aşan ‘mistikliğ’e dek uzanır. ‘Mistiklik’ta ‘tefekkür’dan doğan ‘bilgi’ye ‘irfân’¹⁴⁷ denilir. ‘Tefekkür’,

¹⁴⁵Bkz: İsmail Fennî: “*Lugatce-i Felsefe*”, 593 & 594.syflr.

¹⁴⁶Fr hétérogène.

¹⁴⁷Y→Fr la gnose

‘felsefe’ sınırları içerisinde kaldığı sürece ‘transsendental düşünce sahası’nda yürürlüktedir. ‘Metafizik’i aştığı ölçüde ‘transsendent’tedir.

8- ‘Metafizik’in kapsamı: ‘Transsendental’;
dışlamı: ‘Transsendent’ düşünce sahaları

(1) ‘Fikir’in ‘transsendental manâ bütünlüğü’, ‘kavram’ın ‘kuvve hâli’ndeki ‘transsendent’¹⁴⁸ manâ tümelliği’nin fiile dönüşme sürecinin ilk ‘durağ’ıdır. Ona ‘kavram’ın ‘bilkuvve manâ’sı salt, saf hâlde ‘yansır’. Kavramın manâsına fikrinksisi ne ölçüde denk düştüğünü bildirmek imkânından ise yoksunuz. Zirâ, ‘idea’ninkisi gibi, ‘kavram’ın da ‘manâ’sı ‘bilkuvve’dir. Bilkuvve olan, bilinmez. ‘Fikir’ ile ‘düşünce’ye ‘yansıdığı’, yânî ‘fiil’leştiği oranda ‘kavram’ın ‘manâ’sı bilinirlik kazanır. Aynı sebeplerle, ‘kavram’ın ‘manâ’sının taalluk ettiği ‘idea’ninkine ne nisbette tekâbül ettiği bilinemez. İdeayı, kavrama, onu da, fikre yansıdığı ölçülerde bilebiliyoruz. ‘Birleştirimli/sentetik–gidimli’ ile ‘transsendental–katlanarak’ düşünmeler yoluyla nüfuz edilemeyen saha ‘transsendent’tir. Orası felsefî metafiziğin hüküm ve yetki sahasının dışıdır, ötesidir. O hâlde orada, olsa olsa, sezgiler yürürlükte kalabilir. Bununla birlikte, insan aklının karşı koyulmaz emeli, hükümfermâ olamadığı yörelere uzanmaktır. ‘Nesnellik’ iddiasını gütmekle, insan aklının, ‘transsendental’in sınırlarını aşıp ‘transsendent’in ‘karasu’larını ‘ihlâl’ etmesi ‘tutku’ olarak da kabul olunabilir. Ne var ki, ‘fenomenoloji’de ‘meşrûu zemin’lerde uyguladığı kuralları, yasalar ile yöntemleri, olduğu gibi, ‘akl’ın, ‘numenoloji’de de tatbîk sahasına koymasını, teşbîhte hatâ olmaz diyelim, meselâ, yatak kıyafetiyle sokağa çıkıp dolaşmağa benzetebiliriz. Demek istediğimiz, böyle bir alan karıştırmasının, muazzam mantık hatâlarının yanında, estetik bozukluklara dahî yol açtığı gerçekliğidir.

(2) Transsendental düşünmeye doğrudan duyu verisi izlenimlerin karıştığından bahsetmiştik. ‘İdrâk’ın ötesine işaret eden ‘transsendental düşünme’yle ‘yakalanan’, elde edilen ‘fikir’lerdir. ‘Transsendental düşünme düzlemi’nde ‘fikir’lerin ‘yakalanma’sını sağlayan düşünüş ‘tefekür’dür.

‘Kavram kılavuzluğu’nda başarılan izlenimlerin ‘birleştirimli/sentetik birliği’, ‘tecrübe’dir. Teemmüllü düşünme, malzemesini tecrübeden devşirirken, tefekür ondan bağımsızdır. O hâlde ‘tefekür’, ‘tecrübedışı’ yahut ‘~ötesi’ bir düşünme hüneri yahut biçimidir. Başka türlü söylersek, ‘tefekür’ün ‘bağımsızlığı’, onun ‘a priori’liğini ifâde eder. İmdi, tefekür sonucu fikirler, manâları itibâriyle kesin ve apaçıkırlar. Talî anlamları bulunmadığından, bunlar, *a priori analitik*tirler.

9- A Priori – A posteriori

(1) *A priori analitik*ten anladığımız verilmiş yahut eldeki bir fikrin tarîfidir. Yoksa fikirler arasında mantık kurallarına uygun râbitaların, bağların teşkîliyle oluşturulan ‘yargı’ kastedilmiyor. ‘Yargı’lar, ‘mantık’ca *a priori* olsalar bile, ‘varlık–tecrübesi’ açısından ‘analitik’ olamazlar. Zirâ, ‘yargı’lar, ‘düşünce’ ile ‘fikir’ şeklinde sınıflanan kavramların birbirleriyle ilintilenmelerinden oluşan ‘örgü’lerdir. Bundan dolayı zorunlulukla ‘birleştirimli/sentetik’dirler. *Kant*’a göre, ‘yüklemdeki anlamın, öznedekinin çözümlenmesinden elde edilebiliniyor, tecrübeye de ihtiyâç duyulmuyorsa’, yahut, daha açık bir ifâdeyle, ‘yargının anlamı kendiliğinden anlaşılıyorsa’, karşı karşıya bulunduğumuz *a priori analitik* bir yargı yahut ifâdedir. İlk bakışta doğru. Ama kime göre böyle bir yargı *a priori analitik*dir? ‘Mümkün tecrübeler’den tümüyle, başka bir anlatışla, ‘bilfiil eşyâ’ zemîninden yahut arkaplanından yoksun kimse, ‘cism’in anlamını hiçbir vechîle bilemeyeceğinden, ‘yer kapladığını’ da düşünemez. Hayatımızda herhangi bir ‘cisim’le karşılaşmış, onu duyumlamış olacağız ki, onun ‘yer kapladığı’nı da ‘algı’lamış olalım. Bilâhare nerede, ne vakit herhangi bir ‘cisim’le karşılaşsak, onun ‘yer kapladığını’ ‘kendiliğinden biliveririz’. Öyleyse, ‘cisim, yer kaplar’ yargısı, bundan böyle tekrar tekrar tecrübeye ve uzun boylu akılyürütmelere ihtiyâç göstermez. O, ilk, temel yaşantının artık değişmez verisidir. Bundan dolayı da, haddizâtında bilcümle varlığa ilişkin yargılar gibi ‘o’ da *a posteriori sentetik* olmakla birlikte, görünüşte *a priori analitik*dir.

Benzeri, “bekâr, evli olmayan kimsedir” önermesiçin de söylenebilir. Her dil olayında olduğu gibi, burada da ‘bekâr’ ile ‘evli’ tecrübeye sâbit olmalı ki, anlamları bilinebilsin. Kişinin, ömründe restgeleceği ilk evli kimseler, annesi ile babası olsa gerek. Ailede yahut akrabâ çevresinde ‘evli olmayan’lara da ‘bekâr’ denildiğini işitir, öğrenir. Önermemize tecrübe cihetinden bakıldıkta, o, *a posteriori* olmakla birlikte, öznenin çözümlenmesinde/analizinden yüklemün gün ışığına çıkarılabildiğini göz önüne aldığımızda, mantıkca *a priori analitik*dir. Şu durumda *a priori analitikin* ‘mantıkca’ (Fr logiquement) değeri vardır. Buna karşılık ‘varlıkca’ (Fr ontologiquement) imkânsızdır.

(2) Matematik önermelere gelince; bunlar, *Kant*’a kalırsa, *a priori sentetik*dirler. Zirâ önermeyi kuran kavramlar, tecrübe verisi olmayıp onların meydâna getirdikleri ifâdeler de kesindir. Bununla birlikte, öncelikle aritmetikte öncülden çıkarımlanabilecek vargılar birden fazla olabilir. Sözgelisi, ‘4’ü, ‘2’ kere ‘2’yle elde edebileceğimiz gibi, ‘3’ artı ‘1’le yahut ‘5’ten ‘1’ çıkarak v.s. de sağlayabiliriz. Matematik kavramlar ile

¹⁴⁸L trans: Öte, üst, aşkın. Transcendence: Ötelemek, arasından geçmek, katetmek, aşkınlaştırmak.

SORUN NEDİR?

işlemler, aklın ürünü olmakla birlikte, olaylar dünyasına uygulanabilmektedirler —bkz: “*Salt Aklın Eleştirisi*”, B 12; A 4 yahut B 8.

(3) *A priori*nin tarifine tekrar dönersek: *A priori*, belli bir tecrübeden bağımsız olarak bilinebilen hakîkattır. Bu sebeple *a priori analitik* önerme yahut yargı öznesi, ‘ictihât kapıları’nı kapatır. O, ilkece ‘bidat’a (yeniliklere) kapalıdır. Yine de, ne olursa olsun, bilgiyle bağlantılı olarak ‘kesinkeslik’ savıyla ortaya çıkmak, iddia sâhibini neredeyse sonu gelmez açmazlara sürükleyebilir. Bu konuda mantık, matematik ve bunlar üzerinde girilen felsefe çalışmaları bile istisnâ oluşturmazlar.

(4) Bir de, her hüküm verişte, yeniden tecrübeyi icâb ettiren ifâdeler dahî vardır: “Kışın, İstanbulda çoğunlukla lodos” eser demek gibi. Aslında bu son derece ‘gevşek ifâde’nin *a posteriori sentetikliği*ni daha bir keskinleştirmek maksadıyla, bildirdiklerimizi iyice belirgin kılmak zorundayız: ‘İstanbulda 1998 yılının ekim, kasım ile aralık aylarının dörtte üçü lodoslu geçmiştir’ gibi. Bir sonraki yılda böyle bir şey gerçekleşmemiş olabilir. O hâlde ifâdenin her izhârında tecrübe tekrarlanır. Zirâ o olayın baştan kestirilebilirliği yoktur. Bir ‘yargı’ yahut ‘ifâde’ nitekim, dile getirmekle yükümlü bulunduğu ‘olay’a nice bağımlıysa, o denli ‘nesnel’ sayılır.

(5) Yine öyle yargılar vardır ki, bunların *a priori* görünüşü yalnızca mantık tarafından belirlenmiş değildir. Onlar, ayrıca, ahlâkî ve psikolojik cihetlerden de *a prioriliğe* ‘mahkûm’durlar. “Savaş, kötüdür” yargısı bu son söylediğimize örnektir. ‘Kötü’ yüklemi, ‘savaş’ öznesine içkindir de ondan. Aslında, burada ahlâkın belirlediği bir mantık şartı söz konusudur. ‘Savaş, kötüdür!’ bir uyarıdır. Herkesin yahut her neslin, bahsi geçen yargıda dile getirilen tecrübeyi yeniden yaşamasına gerek yoktur; söz konusu tecrübe tekrarlanmamalıdır, türünden bir ikâz gizlenmiştir. Üstelik, *a priori* olduğu kadar, zikrolunan yargı, ‘analitik’ görünüşlüdür de. Zirâ, ‘dörd’ü hâsıl etmenin birden fazla yolu bulunmasına karşılık, ‘savaş’ı ‘kötü’den başka tarzda nitelemek imkânsızdır. Diğer bir anlatışla, ‘savaş’ın, ahlâkca, ‘kötü’den gayri yüklemi yoktur. İnsanlığın tecrübe birikimi bize ‘savaş’ dendiğinde, ‘kötü’ dışında bir yüklemi üretemeyeceğimizi göstermiştir. Sonuçta ‘savaş, kötüdür’, *a priori analitik* bir yargı hâline gelmiştir. Gelmiştir, ama, bunun da sallantılı tarafları var. Ya saldırıya marûz kalınmışsa ve savaş kaçınılmaz hâle gelmişse. Savaşmak zorunlu olsa ve bu, savaşı haklı kılsa bile, yine de o, iyi ve güzel bir şey olmayacak. Çünkü savaşta insan öldürülür. Sonuçta, “İnsan öldürmeyeceksin!” —hele o, bir de, “masûm”sa— Tanrı buyruğudur. Benzer başka birçok örnek zikretmek mümkündür: “Ameliyat, tehlikelidir”, “işkence, fecîdir” gibi.

SORUN NEDİR?

(6) ‘Varlık öğretisi’ ile ‘ahlâk’ bakımından mantıkca doğal görülen *a priori analitik* önermeden başka, bir de, zorlamayla, yapma şartlar altında öyle olanlar dahî vardır. Bunlar, *a priori analitik* kılınmış ‘ideolojik’ kılıklı ‘dogmacı’ yargılar yahut önermelerdir. “‘Falancacılık’, ‘filan’ toplum yahut millet için ‘tek çıkar yol’dur” demek gibi. Yeniçağın müdebet siyâsî nizâmlarında kişiler, ‘tek çözüm’, ‘biricik çâre’ neviinden yüklemelerinin, ‘falancacılık’ ideoloji öznesinde gizlendiklerine inan/dırıl/mışlardır. Burada andığımız şu son çeşit, az yukarıda da belirttiğimiz üzere, *a priori analitiğimsi* önerme yahut yargıdandır; başka bir deyişle, sahtedir, düzmecedir.

‘Yüklem’ini ‘özne’sinde hazır bulduğumuz bir ‘yargı’ yahut ‘önerme’, delîl gerektirmeyen bir ifâdedir. Bu çeşit ifâdelerden kimisi ‘aksiyom’ hâlini alır. Ne var ki, aksiyomdan yola çıkan ifâdeler, *a priori analitik* değildirler. Delîle, kanıta gerek göstermemekle aksiyom, *a priori analitik* bir önermenin verisi olabilir. Ama ‘el’deki ‘aksiyom’ olarak kabul ediliyor, öyle bir durumda işleme sokuluyorsa, o takdîrde ondan hareket eden akılyürütme silsîlesinin sonunda ulaşılabilecek vargının birleştirimli/sentetik olması zorunludur. Haddizâtında tâze ‘bilgi bildirir’ her yargının yahut önermenin, birleştirimli/sentetik olması mantık icâbıdır.

(7) Kimi yargıların tecrübe delîlleri seyrek yahut sık aralıklarla tekrarlanır yahut yeniden güncelleştirilirler. Yeniden güncelleştirilmeği bekleyen ‘tecrübe delîlleri’, en fazla bilimlerde görülürler. Aksiyom gözetiminde ve yöntem çerçevesinde yeniden güncelleştirilen tecrübeye ‘deney’ diyoruz.

(8) Yargının tersine, kavramların kimisi, görünüşçe olmayıp da salt *a priori analitik*lerdir. Bunlara da, nitekim, ‘fikir’ demiştik. ‘Fikir’, ‘öz anlam’ına vâkıf olduğumuz ‘kavram’ değildir. Öyle bir kavram, zâten, yoktur. Hâfıza itibâriyle beşer, doğuştan ‘boş sayfa’yı andırır. Hâfızanın işlerlik kazanması doğumdan itibârendir. Anlamlandırma etkinliğinin tedricen başgöstermesiye, dünyaya geldikten sonraya rastlar.

Duyu verilerinin ‘ateşleme’siyle başgösteren ‘büyüme’ süreci ‘algı’ ile ‘izlenim’ ‘durak’larından keskinleşerek ‘idrâk’ta son kesin biçimine ulaşır. ‘Duyu verileri’nden edinilmiş ‘malzeme’ler, ‘idrâk’ aşamasında ‘birleştirimli/ sentetik birlik’ hâlinde derlenirler. ‘Akl’ın ‘gözetim’inde ‘zihin’de meydana gelen yahut getirilen izlenimlerin ‘birleştirimli/sentetik birliği’, ‘tam teşekküllü düşünce’yi ifâde eder. Söz konusu ‘düşünce’, nice birleştirimli, genel ve soyut olursa olsun, bir sıkı çözümlemeye¹⁴⁹ koşulduğunda, izlenimler, kişiyi algı menşelerine geri götürebilmelidirler. O merhâlede ‘düşünce’nin gösterdiği ‘şey’i, yânî ‘varolan’ı buluruz. O belirli ‘düşünce’nin işâret ettiği, başka bir deyişle ‘anlam’ atfettiği ‘şey’, ‘varolan’laşır. Ortaya çıkan

¹⁴⁹Fr analyse rigoureuse.

SORUN NEDİR?

‘varolan’, tekâbül ettiği ‘düşünce’nin ‘nesne’sidir. O hâlde ‘nesne’si bulunan ‘kavram’a ‘düşünce’; bulunmayana da ‘fikir’ dendiğini burada tekrarlayalım.

‘Nesne’sini belli bir tecrübe çerçevesinde edindiğinden, ‘düşünce’, *a posteriori*dir. Böylece, ‘düşünce’, ‘nesne’sine yahut ‘varolan’ına ‘bakarak’ biçimlenirken, ‘şey’ de kendine tekâbül eden ‘düşünce’sinden ‘anlam’ kazanıp ‘varolan’laşır. *A posteriori* olan ‘düşünce’, dayandığı ‘izlenim’lerin ‘soyut sentetik birliği’dir. Buna karşılık, doğrudan belirli bir ‘tecrübe bağlamı’nda ‘izlenimlerin sentetik birliği’ne dayanmayan ‘fikir’, *a priori*dir.

‘Öz’ü itibâriyle tarifî bulunmakla birlikte, işâret ettiği ‘varolan’lar yönünden ‘düşünce’, tasvîr de olunabilir. Öyleyse ‘düşünce’nin hem ‘çözümlemeli’ hem de ‘birleştirimli’ cihetleri vardır. Buna karşılık, işâret ettiği ‘varolan’lar bulunmadığından, ‘fikir’in tasvîr ciheti yoktur. O, yalnızca tarif edilebilir. Kurucu unsurlarına ayırıştırarak ‘manâ’sını ‘anlaşılır’ kıldığımızdan, ‘düşünce’nin tersine, ‘fikir’in ‘tarif’i salt ‘çözümlemeli’dir.

Tasvîr ciheti bulunmadığından, fikrin tarifî mütecânis ve tıkızdır. Düşüncedeysen, tarif ile tasvîr kimi zaman yan yana, öyleki iç içe bulunabilirler. ‘Ağaç’ ‘düşünce’sini ele alalım: Onun ‘kavram özü’ ‘ağaçlık’tır. ‘Tarif’, taalluk ettiği ‘kavram’ hakkındadır. Bununla birlikte, ‘tasvîr’lerden bağımsız değildir, onlara bîgâne kalamaz. ‘Ağaçlık’ın doğrudan doğruya ‘dünyada–varolan’ karşılığı yoktur. Zirâ ne ‘armut’, ‘elma’, ne ‘muz’, ‘hurma’, ne ‘çam’, ‘çınar’ ne de herhangi özge bir ‘ağaç’, ‘ağaçlık’ın biricik tam mütekâbilidir. Aslında ‘çam’, ‘çınar’, ‘kiraz’ ağaçları da ‘dünyada–varolan’ değildirler. Onlar da ‘ağaçlık’ın ‘kavram alttürleri’ olup bundan dolayı tarif olunurlar. Sâdece belli bir zaman – mekân koordinatında ‘algı’lanan ‘şu gösterdiğim kiraz’, ‘elma’, ‘çınar’ ‘ağaç’ları ‘dünyada–varolan’lardandırılar. ‘Şu gösterdiğim kiraz ağacı’, ‘kiraz ağaçlığı’ndan, o da, ‘ağaçlık’ ‘tarif’inden ‘pay alır’lar. Buna karşılık da ‘şu gösterdiğim kiraz ağacı’nın ‘tasavvur’undan doğan ‘tasvîr’i, ‘kiraz ağaçlığı’nın ‘kavram–tarif–bünyesi’ni doldurur. Tek tek tasvîr verisi tasavvurların karşılaştırılmalarından tümevarış yöntemiyle ‘kiraz ağacı’nın ‘deneysel biçimi’ne¹⁵⁰ ulaşırız. Duyular aracılığıyla edinilen, ‘kiraz ağacı’nın kendisine has biçimidir. Bu tecrübeye dayalı biçim tasavvurundan hareketle ‘gösterilebilen cinsten biçim’, ‘temel anlam belirlenimi’ni ‘ağaçlık’ ‘kavram’ından alır. “Bu, bir ... ağacıdır” diyebilmemiz için ilkin ‘ağaçlık’ ‘kavram’ının, ‘zihn’imizde yerini almış olması gerekir.

‘Ağac’ın ‘ağaçlık’ı ‘cevher’dir. ‘Ne ağacı olduğu’ysa, arazdır. ‘Tümel–türsel’ olan ‘cevher’ ile ferdi ‘araz’ın buluşup çakışmalarıyla ‘karşılaşılan bilkuvve şey’, ‘algılanan bilfiil şey’e dönüşerek ‘varolan’ ortaya

¹⁵⁰Fr forme empirique.

SORUN NEDİR?

çıkar. Şu durumda, ‘bilkuvve şey’, henüz ‘anlam kazanmamış şey’ken, ‘bilfiil şey’, ‘anamlanmış şey’dir, ‘varolan’dır. ‘Anamlan/dır/ma’da, icâbına göre, ya ‘tümevarış’ ya da ‘tumdengeliş’ öncelik kazanır. Burada ‘karşılaşılan bilkuvve şey’, ‘araz’ken, onun ‘temel anlamlan/dır/ma mercii’, ‘fikir’ yahut ‘düşünce’ şeklinde tezâhür eden ‘kavram’, ‘cevher’dir.

‘Araz’dan ‘cevher’e çıkan yol, ‘tümevarış’ken, ‘cevher’den ‘araz’a inense ‘tumdengeliş’tir. Zikrolunanlardan birincisi, tecrübe dünyasında yaşayanlar ile deney bilimlerinde iş görenlerin yolu yordamı olmuştur. İkincisiyse, bâhusus teori–sistem bağlamında, yânî matematikçi, teorik fizikçi ve tabîî ki metafizikçi tavırla düşünüp araştıranların yöntemi olarak görülmüştür.

10- ‘Dialektiğ’in olumlu ile olumsuz uygulanışları

(1) ‘Birleştirim/sentez’ ile ‘çözümleme/analiz’i içeren ‘tümevarış’ ile ‘tumdengeliş’, ayrıca da ‘sorgulama’ mahrecinden çıkan bu ‘anayollar’ın genel ünvânı ‘dialektik’tir.¹⁵¹

Felsefenin yöntemi ‘dialektik’, M.Ö. Beşinci yüzyıldan M.S. Yirminci yüzyıla kadarki tarihinde iki temel değişiklik yaşamıştır. Bunlardan birincisi, Eskiçağda başlayıp Ortaçağda devâm eden özellik. Burada ‘dialektik’, tartışma (Y dialegein) hüneridir. Verilmiş olan, ortada duran (Y thesis) maddî yahut fikrî bir unsurun doğruluk – yanlışlık değeri karşılıklı olarak¹⁵² tartılır. Unsurun doğruluğunu, geçerliliğini öne süren cepheye karşı öteki taraf şüpheyile çıkar. Mücâdele iki taraf arasında sürer. Kanıtlamalarıyla mücâdeleden gâlip çıkan

taraf öbürünü alt etmiş sayılıp bilgi makamına terfî eder. Bilgi, birleştirimdir.

(2) Bu yöntemin pekâlâ kötüye kullanılabileceğine işâret eden *Kant*, felsefe tartışmasının, bu yüzden, ‘çatışkı’ dediği ‘açmaz’lara düşebileceği uyarısında bulunur.¹⁵³ Aristoteles felsefe çizgisinin son ana durağı biçiminde görebileceğimiz *Kant*, ‘dialektiğ’in doğurabileceği tehlikeler karşısında selefî gibi kaygılanmıştır. Nitekim *Kant*ınkileri andırır gerekcelerle *Aristoteles*’in de indinde ‘dialektik’, sanık sandalyasına oturtulmuştur. *Aristoteles*’in dilinde ‘safsata’ (Y sofisma); *Kant*ınkindeyse, ‘çatışkı’ (Y→Alm Antinomie) tehlikesine rağmen, bütün öbür filozoflar gibi, ikisi de, akılyürütmeleri ile kanıtlamalarında dialektik yöntemi kullanmaktan geri durmamışlardır.

¹⁵¹Bkz EK 9a

¹⁵²Bu da Türkcede ‘~ş~’ ortacında ifâdesini bulur.

¹⁵³Yasalar arasında çatışma durumu’ demek olan Yunanca hē *antinomia*, Almancasıyla *Antinomie* yahut *Widerstreit* şeklinde Kant felsefesinin en önemli terimlerinden.

OsmT tenâkuz, tezâd-ı kânûnî; Ar tenâkuz fî’l-kânûnîn, te’âriz; F şenâze’a ahkâm.

(3) Önünde sonunda dialektik yöntemle başvurmadan felsefe kanıtlaması olamaz. Bu hakîkati dikkate alan Georg Wilhelm Friedrich *Hegel*, kendi felsefe sisteminde ‘dialektiğ’e itibârını iâde etmiştir. *Hegel*, adı anılan yöntemi ayrıntılarıyla yeniden gözler önüne sermiştir. Felsefî düşünce düzeni, buna göre, ‘sav’ – ‘karşısav’ – ‘birleştirim’ üçlüsü hâlinde yürür. Öncekilerin sandıklarının tersine, *Hegel*’e kalırsa, ‘sav’ ile ‘karşısav’, kıyasıya bir kırışma, çatışma sürecinde karşı karşıya gelmez. Bunlar, birbirlerini denetler, ‘tartar’lar. İkisinin, birbirine ‘omuz verme’sinden yeni bir değer olan ‘birleştirim’ ortaya çıkar. Sonuçta ‘sav’ ile ‘karşısav’dan biri kesinkes doğruyken, ötekisi yanlış addolunmaz. İkisi de yeni bir ‘doğru değer’in belirmesi sürecinde merhâledir, aşamadır. ‘Birleştirim/sentez’se, kendine vucut veren ‘sav’ ile ‘karşısav’ı barındırmak sûretiyle iki karşı ‘yaka’ya, ‘uc’a ‘aşkın’dır.

‘Birleştirim’in bu durumunu *Hegel*, *Aufhebung*¹⁵⁴ deyimiyle tavsîf etmiştir.

‘Birleştirim’e götürmeyen ‘sav’ ile ‘karşısav’ gündemden düşerler. O hâlde bunlardan birinin kesinlikle ‘doğru’, öbürüsününse ‘yanlış’ olması diye bir şey yoktur. ‘Birleştirim’in kendisine vucut veren ‘sav’ ile ‘karşısav’ı bağrında ‘eriterek’ onları ‘aşma’sına Xavier *Zubiri*, *superacion* demiştir. ‘Birleştirim’in, ‘sav’ ile ‘karşısav’ı ‘bağrında eriterek aşma’sı (Isp *superacion*) yoluyla *Kant*’ın işâret ettiği ‘çatışkı’ tehlikesi de ‘bertaraf olunur’ (Isp *superado*).

Zubiri’ye göre, *Hegel*, ‘dialektiğin metafiziğ’ini *Eflâtun*’dan yola çıkarak inşâa etmiştir.

(4) ‘Varlığ’ı *Eflâtun*, ‘varolan’ların ‘toplam’ı şeklinde görmemiştir. ‘Varlık’, mutlak bütünlüktür. ‘O’, ancak zıddı olan ‘varlık-olmama’nın (Y mē on), demekki ‘hiçliğ’in ‘tefekkür’üyle anlamlandırılabilir. ‘Varlık’, ‘olma’dır, ‘bulunma’dır. ‘Olma’nın ‘olma’sıçin ‘olmadığ’ını da düşünmek zorunludur. ‘Olmanın olduğu’nu düşünmek ‘olumluluk’; ‘olmanın olmadığı’ni tasarlamak ise, ‘olumsuzluk’tur. ‘Varlık’, ‘olumluluk’; ‘hiçlik’ ise, ‘olumsuzluk’tur.¹⁵⁵ İşte ‘varlığ’ı ‘hiçliğ’e karşı düşünebiliyoruz. Buna da *Hegel*, “olumsuzluğun müdhiş kudreti”¹⁵⁶ demiştir. *Eflâtun*’u izleyerek *Hegel* de, temel karşıtlık olarak ‘varlık’ile ‘hiçliğ’i almıştır. İki temel aslî unsuru, yânî ‘değer’ ile ‘değer-olmama’yı bağrında eriterek aşan, sonuçta ‘her şeyi kapsayan değer’, ‘hakîkat’tir.¹⁵⁷

¹⁵⁴*Aufhebung* ismine vucut veren *aufheben* mastarı, *Hegel* felsefe sistemi bağlamında şu anlamları taşır: ‘Yükseltmek’, aşağıdan yukarı ‘çıkarmak’, ‘kaldırmak’, ‘taşımak’ (L *elevare*); ‘keşfetmek’, ‘açık kılmak’, ‘örtüyü çekmek’, ‘peçeyi indirmek’ (L *detegere*); ‘ilgâ etmek’, ‘iptâl etmek’, ‘ortadan kaldırmak’ (L *tollere*), ‘saklamak’, ‘muhâfaza etmek’, ‘muhâfaza altına almak’ (L *conservare*).

¹⁵⁵EK 8de Hint kategorileriyle krz.

¹⁵⁶“die ungeheure Macht des Negativen”.

¹⁵⁷Y *alētheia*; L *vēritas*; Alm *Wahrheit*.

SORUN NEDİR?

(5) ‘Varlık’ için söylediğimiz, ‘hakikat’ hususunda da varıttır: ‘Mutlak bütünlük’. Demekki o, parçaların ‘toplam’ı değildir. ‘Birleştirimli/sentetik’ olmayıp ‘mutlak birleştirim/sentez’dir. ‘Varolan’lar, ‘varlığın’, ‘hakikat’ın azâları, parçaları olmayıp ‘veche’leri, ‘vasıf’larıdır.

‘Hakikat’ın ‘tezâhür’ünü ‘düşünmek’te¹⁵⁸ olduğum kadar, dışımda dahî ‘algılıyorum’. Zâten ‘algılama’, *Hegel*’in belirlemesiyle, ‘hakikat’ın ‘süreçli tezâhürleri’ni¹⁵⁹ ‘kavrayarak düşünmek’;¹⁶⁰ başka bir deyişle, ‘tezâhürler’i uygun düştükleri ‘kavram’larla düşündürmektir. ‘Kavrayarak düşünmeğ’e uygun cereyân eden ‘tezâhürler’i ‘kavrayarak düşünmek’, ‘dialektik yapmak’tır (Y dialegein).

‘Dialektiğ’in, ‘metafizik’ esâsını *Eflâtun*’da bulan *Hegel*, varolanlar dünyasındaki yol alma tarzını da *Aristoteles*’te tesbât etmiştir.¹⁶¹ Her ‘varolan–değer’ (Y to on), ‘varolup serpilerek’ (hē energeia) ‘niçin–varolduğunu gösterir’ (to telos). Bu, ‘varolan–değer’in ‘gâye’sidir. ‘Varolan–değer’, ‘kendi–başına–varolma–değeri–kazanmadan–önce’ki durumda ‘kuvve’ (Y dünamis) konumundadır. Bu, ‘mebde’dir (Y arkhē). ‘Kendi–başına–varolma–değerini–kazandıkça’, yânî ‘oluş’ hâlindeyken, ‘varolan–değer’in ‘oluşma’sını tehdîd eden, ‘çelme’leyen ‘değer’ler ortaya çıkar. ‘Kendi–başına–varolma–değerini–kazanan’ ile ona ‘karşı’ çıkanlar arasındaki ‘mücâdele’, ‘çekişme’ merhâlesi ‘fiil’dir (Y energeia). ‘Kendi–başına–varolma–değerini–kazanma–sürecinde–olan’, ‘sav’dır. Ona ‘karşı–çıkan–değer/ler’, ‘karşı–savdır’. ‘Kendisine–karşı–çıkan–değer/ler’le birlikte ‘kendi–başına–varolma–değerini–kazanmakta–olan’, ‘bütünlüğ’e ulaşır: ‘Birleştirim/sentez’.

İmdi, ‘düşünen öznelliğim’de —demekki ‘transsendental öznelliğim’— ‘dialektik düşünülen öznelliğim’ —‘tefekkür’— kadar, ‘düşünülen nesnelliğ’i de —‘teemmül’— ‘kavrayarak yaşarım’. ‘Düşünen öznelliğim’de ‘düşünülen öznelliğim’i ‘yakalamam’, ‘benim’de ‘özbilincim’in oluşmasını sağlar. ‘Düşünen öznelliğim’de ‘düşünülen nesnelliğ’i ‘kavramam’ keyfiyetiye ‘bilinc’i berâberinde getirir.

11- Transsendental Analitik – Transsendental estetik

(1) ‘Karşılaşma sırasında’ ‘bilkuvve’ olan ‘şey’, ‘algılanınca’ ‘bilfiil’e dönüşür. ‘Bilfiil’e dönüşen ‘bilkuvve şey’ ‘anlaşılır’. Şu durumda, ‘bilkuvve’ olan, ‘anlaşılır’ cinsten bir ‘şey’dir. ‘Anlayan–akıl–zihin’ karşısında ‘bilkuvve’, ‘anlaşılır şey’e dönüşür. Böylece ‘anlayan–akıl–zihin’¹⁶² ile ‘anlaşılan–şey’ arasında kurulan

¹⁵⁸Y to dianoein; L meditari; Alm das Überlegen

¹⁵⁹Alm der Verlauf der Erscheinungen.

¹⁶⁰Alm das begreifende Denken.

¹⁶¹Bkz: Xavier Zubiri: “Los Problemas Fundamentales de la Metafisica...”, 281. – 291. syflr.

¹⁶²‘Akıl–zihn’in ‘anlama’sı onun görevidir. ‘Anlama durumu’, ‘görev’ yerine getirildiği ölçüde gerçekleşir. Demekki bu ‘durum’, belirli bir ‘görev süreci’nin (Fr procès fonctionnel) verimidir.

bağlantıya ‘transsendental’ türden ‘anlama’ diyoruz. Anılan ‘bağlantı’nın bir ucu, ‘şey’deyken, öbürü de ‘düşünüyorum’la belirlediğimiz ‘transsendental ben’dedir. ‘Dünyada karşılaşılan şey’, ‘deneysel’dir.¹⁶³ Buna karşılık, ‘düşünüyorum’, ‘tecrübe–oluşturan’ olmakla birlikte, kendisi, ‘tecrübe–verisi–olmayan’ ‘varlık’tır. İşte bu anlamda da zâten ‘transsendental’dir.¹⁶⁴

‘Karşılaşılan–şey’, kendisinden ‘neşet ettiği’ (GeçL obiectere) ‘kendinde –şey’in (*Eflâtun*’un, “idea”; *Kant*’ın ise, “Ding an sich” dedikleri) belli birtakım özelliklerini ‘algılayan–anlayan–özne’ye, *subiectuma*¹⁶⁵ ‘gönderir’. ‘Özne’ de, kendine mahsûs ‘anlamagücü’nün ‘güdüm’ünde ‘nesne’nin, yânî *obiectumun*¹⁶⁶ ‘kendinde–şeyliğ’inden ‘gösterdiği’, ‘yansıttığı’ ‘özellikler’i ‘kavrayıp anlar’. Bu maksada yönelik olarak ‘özne’, kendi ‘akıl–zihin’ yapısından menkûl ‘kavrama–anlama gereçleri’ni ‘karşılaştığı–şey’e ‘yakıştırıp giydirir’. İşte bahsi geçen ‘gereçler’e *Aristoteles* “kategori”ler¹⁶⁷ demiştir. ‘Yakıştırılıp giydirilen gereçler’le ‘karşılaşılan–şey’, ‘özne’nin ‘nesne’si hâlini alır. Bidâyetle, yânî henüz ‘bilkuvve şey’ken, ‘karşılaşılan’, ‘özne’den ‘bağımsız’dır. ‘Karşılaşılanca’ ‘nesneleşen’ ‘karşılaşılan’, artık, ‘özne’ye ‘bağımlı’dır. ‘Karşılaşılan–şey’, ‘karşılaşıldığında’, özneye deney verisidir, *empiriquetir*. Ancak, ‘düşünüyorum anlamagücü’nün ‘yakıştırıp–giydirdiği gereçler’le ‘öznelleşir’. Ne var ki, ‘ben öznesi’ ile ‘ben–olmayan–özneler’ arasında ‘kavrama–anlama gereçleri’ düzleminde ‘ortak payda’da ‘birleşildiği’ ‘bilinc’i zuhûr ettikçe, ‘algılama safhası’nda ‘öznel’ olan ‘karşılaşılan–şey’, ‘transsendental’leşir, ‘transsendental hakikat hâli’ni alır. İşte, ‘ben–öznesi’ ile ‘ben–olmayan–özneler’ arasında ‘kavrama–anlama gereçleri düzlemi’ni tesviye eden, *Aristoteles*’in, *Logos* dediği, ‘transsendental’, başka bir deyişle, ‘felsefî akıl’dır.

(2) ‘Varolan’lar, vasıflandırılmazlar. Bir ‘varolan’ durumundaki ‘Ahmed’i yahut, sözgelişi, ‘şu bardağ’ı başka bir ‘varolan’a vasıf kılamayız. Oysa ‘varolan’ durumu bulunmayan ‘iyilik’, ‘güzellik’, ‘çokluk’, ‘ikilik’,

¹⁶³Fr empirique

¹⁶⁴‘Transsendent’ değildir ama.

¹⁶⁵Bkz: 103 & 104 sayılı dipnotlara.

¹⁶⁶L ‘Ob~’: ‘Ters/i/ne’, ‘karşı/ya’, ‘dışa/rıya’, ‘uzağa’, ‘oraya’, ‘~e/ye’, ‘~a/ya’

‘Obiectus/um’: ‘Dışarıya çıkarma, çıkarılan, yansıtma, yansıtılan, duyurma, duyurulan’

—bkz: Guido Gomez de Silva: A.g.e., 493.s.

¹⁶⁷ Latincesi *accusare* olan Yunanca *katagorein*, ‘yargılamağa çağırma’, ‘yargılamağa yönelmek’ demektir. Latincedeki ‘a~’/‘ac~’/‘ad~’ öneki, Türkcede yön bildirir ‘~a’ yahut ‘~e’ sonekine tekâbül eder ... Ankaraya, İzmir’de olduğu gibi. *Causa*: ‘Yargı’, ‘davâ’, ‘hukuk davası’, ‘mesele’, ...—bkz: Xavier Zubiri: “Los Problemas...”, 208.&209.syflr; ayrıca bkz: Guido Gomez de Silva: A.g.e., 15., 29.&156.syflr.

‘Kategori’, ‘cevher’i (L substantia) tavsif eden ‘araz’dır (accidens); başka bir anlatımla ‘özne’yi (subiectum) belirleyen (determinatio) ‘yüklem’ (prædicatum) yahut ‘nesne’dir (obiectum): “Hatice esmerdir”. ‘Hatice’, ‘özne’; ‘esmer’, ‘Hatice’ ‘özne’sinin ‘niteliği’dır. Şu da var ki, buradaki yargıda geçen ‘esmer’ nitelemesi de, haddizâtında bir ‘kavram’ın, dolayısıyla da ‘cevher’in türevidir: ‘Esmerlik’. ‘Varolan’laşmışların dışında, bütün ‘varlık’lar, ‘cevher’ olmanın yanı sıra, ona vasıf dahî olabilirler. *Aristoteles*, on adet ‘vasıf’ tesbît etmişken, *Kant*, bunu on ikiye çıkarmıştır.

SORUN NEDİR?

‘binlik’ yahut ‘üçgenlik’ ‘varlık’ları ‘varolan’lara ‘nitelik’ yahut ‘nicelik’ çeşidinden ‘vasıf’ kılınabilirler. Bu saydıklarımızdan öncelikle ‘iyilik’ yahut ‘güzellik’ gibi, ‘ahlâk’ ile ‘estetik’ ‘kavram’larının, demekki ‘varlık’larının, ‘dünya ortamı’nda uzaktan yakından andırabilir ‘varolan karşılıklar’ı bulunmaz. Bundan dolayı bahsi geçen ‘kavram’ların yalnızca ‘fikir’ çeşidinden türevleri bulunur.

(3) ‘Düşünce’nin tersine, ‘fikir’in, ‘dünyada–varolan’lara yönelik ‘gösterim’i yahut ‘delâlet’i yoktur. Bundan ötürü ‘akıl’ düzleminde, ‘manâ’ konumunda kalıp ‘anlam’ değeri kazanmaz. Sâdece ‘manâ’ durumunda kaldığından, temelde, ‘tarîf’ ile ‘tasvîr’in uyuşturulması yahut bağdaştırılması cinsinden ‘derd’i yoktur. ‘Temelde’ deyişimizin sebebine gelince: ‘Sıcaklık’, ‘soğukluk’, ‘yaşlık’, ‘kuruluk’, ‘azlık’, ‘çokluk’, ‘öncelik’, ‘sonralık’ türünden nitelik, nicelik, zaman ile mekân v.b. bildiren ‘fikir’lerin, ‘arazlaşma’ durumları vardır. Ama burada tarîf, tek başınadır. Tasvîr yer almaz. Meselâ ‘şu soğuk pınar’ dediğimizde, ‘şu pınar’ bir ‘varolan’dır. ‘Şu pınar’, ‘pınarlık’ kavramı bağlamında anlamlıdır; ‘soğukluk’ çerçevesinde değil. ‘Soğuk’ nitelenmesi ‘pınar’ ‘düşünce’sine, giderek ‘varolan’ına eklemelenir, yüklemelenir; ‘pınar’ın nasıl olduğunu bildirir. O hâlde kendi başına ‘soğuk’un ‘dünyada–varolan–karşılığı’ yoktur. Aynı şekilde, farklı derecelerde de olsa, matematik, estetik, ahlâk ile ilahiyât ‘fikir’lerinin ‘dünyada–varolan–karşılıkları’nı bulamayız’. Üç kilo elma’, ‘iyi insan’, ‘güzel manzara’ dediğimizde, sözgelişi, ‘üç kilo’, ‘iyi’, ‘güzel’ v.s., eklemledikleri ‘düşünce’yi ve onun işâret ettiği ‘varolan’ı anlamca belirlerler, belirgin kılarlar; yoksa ‘iyi’ ile ‘güzel’ kendileri hakkında bize açık bir bildirim sunmazlar. Oysa, haddizâtında ‘iyi’nin yahut ‘güzel’in kendileri de bağımsız ‘idea’ların ‘yansı’sı yahut ‘temsilci’sidirler. Bu bakımdan ‘manâ’ları vardır. Ama ‘şu elma’dan, ‘bu kişi’den yahut ‘o belli manzara’dan farklı olarak ‘dünyada–gösterilebilir–karşılıkları’ bulunmadığından, onlar, tek başlarına ‘anlam’ ifâde etmezler. İçerdikleri ‘manâ’yla ancak, ‘dünyada–gösterilebilir–karşılıkları–bulunan’ ‘düşünce’lerin ‘anlam’larını tadîl edip daha bir belirgin kılabilirler.

(4) Kavramın ister fikir isterse düşünce neviinden ifâdesi ile ‘karşılaşılan–duyumlanan–şey’ arasında zihinde kurulan bağlantı, ‘transsendental analitik’ bir işlemdir. ‘Akıl’, gerek ‘kavram’ın gerekse ‘karşılaşılan’ın ‘duyumlanırlık’ta (GeçL sensibilitas) oluşturduğu ‘tasavvur’un çözümlenmesinden —‘algı’— hareketle bağlantı kurar. ‘Algı’lanan ‘tasavvur’ ile ona uygun ‘kavram’ kesimi arasında ortaya çıkan ‘uygunluk’ yahut ‘denklik’ belli bir ‘özneye mahsûs’ değil de, olay, ‘insanşumûl’ ise, o takdîrde ‘transsendentallik’ten söz ediyoruz. Suyu adım atan herkesin, ıslaklığı duyması gibi. Aklın ve gönlün işlediği duyulandan (L sensus; Fr

SORUN NEDİR?

sens) yüce bir duygulanışın (OrtL & Fr affectio/n) ortaya çıkışı ‘transsendental estetik’ tir (←Y aisthēsis). Sanat, meselâ böyledir.

‘Transsendental estetiğ’in, ‘transsendental analitiğ’e oranla daha cüzî bir yayılımı vardır. ‘Duygu’nun da, doğrudan doğruya ‘duyumlama’dan çıktığı söylenemez. İşte, Alman şairi *Novalis*’in (1772 – 1801) şu şiirine, bir, bakalım:

RUHANÎ ŞARKILAR

I

“Sensiz n’olurdum?

Sensiz n’olmazdım?

Tek başıma koskoca dünyada korkulara terkedilmiş kalırdım.

Neyi sevdiğimi hiçmi hiç bilmezdim.

Gelecek dönüşürdü karanlık dehlize.

Kalbim derinden derine kederlendiğinde tasamı açardım kime?

Yalnızlıkta kemirilerek sevgi ile hasetten

Her günü karşılardım gecedem.

Hayatın insâfsız akışını izler dururdum yakıcı gözyaşlarla;

Bulurdum kendimi huzursuz bir kargaşada,

Evimde ocağımda onulmaz bir hüznle.

Kim dayanabilir dostsuzluğa göklerde ve yerde?”¹⁶⁸

Novalis’in *Tanrıya* yakarış duygusunu dile getiren yukarki şiirinde duygu verilerinin doğrudan izine rastlanamaz. Bu bakımdan şiirde dile getirilen duyguların, duyularla ortaklıklarından bahsolunamaz. Şiirde dile getirilen duygularla kurulan bağlantı bir ‘duyuları–aşkın duyuş’tur: ‘Transsendental estetik’

Duyuların izleri belirgin bile olsa, sanatta ifâdesini bulan yüce duygular, hiçbir vakit duyumlardan kalkan algıların birebir verisi olamazlar. Yüce duygular, elbette, hep aynı seviyede olmaz. ‘Güzellik’ ülküsü yönünde yürüyen ‘algı–verisi–tecrübeyi–aşkın–duyuş’a ‘yücelik’ diyoruz. İşte bu anlamda ‘yücelik’,

¹⁶⁸GEISTLICHE LIEDER

I

Was wär ich ohne dich gewesen?
Was würd’ich ohne dich nicht sein?
Zu Furcht und Ängsten auserlesen,
Ständ’ich in weiter Welt allein.
Nichts wüßt’ich sicher, was ich liebte,
Die Zukunft wär’ ein dunkler Schlund;
Und wenn mein Herz sich tief betrübte,
Wem tät ich meine Sorge kund?

Einsam verzehrt von Lieb’und Sehnen,
Erschien mir nächtlich jeder Tag;
Ich folgte nur mit heißen Tränen
Dem wilden Lauf des Lebens nach.
Ich fände Unruh im Getümmel,
Und hoffnungslosen Gram zu Hause.
Wer hielte ohne Freund im Himmel,
Wer hielte da auf Erden aus? (69.s)

SORUN NEDİR?

‘transsendental estetiğ’in belirgin timsâlidir. ‘Yüceliğ’i duyuran iki numûneden biri ‘şiiir’ken, öbürü de ‘mûsîkî’dir. Gündelik ve basit sayılabilecek algılar, ‘aşkınlık’ yoluyla ‘yücelik’ raddesine ulaştırılışına örnek, Şilili şair Pablo *Neruda*’nın (1904 – 1973) aşağıda sunduğumuz şiiridir:

“SORULAR KİTABI

III

Bana, gül çıplak mıdır, anlatsana?
Yoksa şu kılığımı bürünmüş duruyor yalnızca?

Ağaçlar niçin
Saçarlar şaaşaaalarını köklerinin?

Kim işitir vicdân azâbını
Canî arabanın?

Varmı daha hüznü bir manzara dünyada
Öylesine hareketsiz duran bir katardan (treden) yağmur altında?”¹⁶⁹

Yine duyumlanırlığın izlerini taşıyan, ama onun doğrudan verisi olmayan hâlis şiir örneğini çağdaşımız Amerikalı biyoloji felsefecisi ve şair Stanley *Salthe*’nin Fransızca yazmış olduğu mısralarında buluyoruz:

“Çıkıyorum Perimi ziyârete;
Huzurunda âhûvâh etmek üzere.
İç geçireceğim bâkireninkince
Şeffâf, kaygan, titreyen kanatlarının karşısında;
Şebnemin parladığı koltukaltında,
Kapılacağım ürpertiye nâzenîn tüylerinin manzarasında.
Orada sansar olup soluklanacağım sonunda.”¹⁷⁰

Felsefe-bilimde olduğu üzere, sanatta dahî ‘katlanma’ söz konusudur. Duyumlanırlıktan yola çıkan algının üstüne katlanmak onu yorumlamaktır. Felsefe, özellikle de felsefe tarihi, metnin; bilim, deney verisinin;

¹⁶⁹ LIBRO DE LAS PREGUNTAS

III

¿Dime, la rosa está desnuda
o solo tiene ese vestido?

¿Por qué los árboles esconden
el esplendor de sus raíces?

¿Quién oye los remordimientos
del automovil criminal?

¿Hay algo más triste en el mundo
Que un tren inmovil en la lluvia?

¹⁷⁰ Je vais visiter ma Fée.
Parmi des poils mignons
Là, je serai soupirant
contre ses ailes frissonnantes.
Comme celles des demoiselles,
Diaphanes, toutes glissantes

Là, je serai soupirant.
Et contre sa belle aisselle
Où la rosée étincèle,
Là, je ferai des frissons,
Là, je serai vison
Tout en soupirant.

SORUN NEDİR?

sanat ise, yalınkat insan–toplum ile doğa olaylarının yorumudur. Bilgilenme hedefine kilitlenmiş felsefe ile bilim içten içe uzvî bütünlük oluşturlarken, farklı bir gâyenin mürîdi sanat, apayrı yapı özelliğini gösterir. Ne var ki, gerek beslendikleri kaynaklar, gerek yapıcı özellikleri gerekse murad ettikleri amaçlar bakımından felsefe-bilim ile sanat, birbirlerinden nice ayrı düşerlerse düşsünler, insana mahsûs en önemli vasıfta, ‘aşkın–yorum’ yetisinde ortaktırlar. ‘Aşkın–yorum’un, yânî ‘transsendentallig’in, ‘felsefe-bilim’ yakası ‘dialektik’, buna karşılık ‘sanat’ cephesi ‘estetik’tir.

Felsefe-bilim sahasının ‘felsefe’ cenâhında yöntemler ‘dialektiğ’in çatısı altında derlenip toparlanmışlardır. Şu durumda ‘dialektik’, yöntemlerin yöntemi olması sebebiyle bizâtihi ‘transsendental’ kabul olunabilir.

‘Dialektik’ çatısı altında mütâlea olunabilecek ‘tümevarış’ ile ‘tumdengeliş’ yöntemleriyle ve onların her birinin içerdiği ‘çözümleme’ ile ‘birleştirim’ işlemleriyle de, felsefe-bilim sisteminde duyargalara benzetebileceğimiz, bilimler iş görürler.

(5) Tanrıya mahsûs olduğuna inanılan mükemmellik vasfının izdüşümü gibi görülebilecek ve sanat eserinde kendini gösteren ‘yücelik’ duygusunu paylaşmak herkesin nasîbi değildir. Bahis konusu ‘yücelik değeri’nde buluşanlar, ‘transsendental estetik’ bağlamında ‘manevî ortaklık’ta pay sâhibidirler. Nihâyet ahlâk gibi, sanat da aşkın manevî âlemin salt aklî–fıkrî, yânî *numenal* cephesinde yer alır. Sanat, insanın eşsizliğini belgeleyen en belirgin kanıttır.

(6) Daha önce belirtilmiş olduğu üzere, fikirler, sâdece tarîf edilebilirler. Ancak, öyle bir ‘idea’ vardır ki, onun türevi olan ‘fıkr’ın tarîfi dahî yoktur. Bu, ‘güzelliğ’i de kapsayan ‘iyilik’tir. O, *Eflâtun*’a göre, ‘idea’lar silsileimerâtibinin en üst mertebesindedir.

Bahsolunan ‘idea’nın ‘kavram’ ve/ya ‘fikir’ türevi, ‘transsendentlik’ten ‘transsendentallig’e geçmemiştir. Aynı şey, ‘ahlâk’ın odağı ‘iyiliğ’in ‘ikiz’i, ‘sanat’ın sıklet merkezini teşkîl eden ‘güzellik’ için de söylenebilir. Bu ikisine ve onların yakın akrabaları olan adâlet, hikmet, maarifet, hürlük, namus, fazîlet, iffet, cesurluk, sâdıklık, fedâkârlık, dostluk yahut kanun, düzen, düzgünlük, âhenk, orantılılık gibi idealara ve onlardan türeyen fikirlere duyulur–dünyada–karşılık, pek dolaylı dahî olsa, göstermenin imkânı ihtimâli yoktur. Zikrolunan ideaların, fikirleşmeleri ve buradan da fiilleşmeleri, başlangıçta ilahî tebliğlerden haberlerini alıp onları öğrenmemiz¹⁷¹ sâyesindedir.

¹⁷¹Bu bağlamda, *Allahın Rabb*, yânî Öğretici–Yetiştirici olma vasfını anmamız icâb ediyor.

SORUN NEDİR?

(7) Sözüünü ettiğimiz başlangıç nerede, ne zaman olmuştur? Başlangıç, sözün gelişidir. Fizik–biyotik yapıdaki beşerliliğin tersine, manevî varlık olan insanlığın, zaman – mekân boyutlarına yerleştirilebilir cinsten başlangıcından bahsedilemez. Tarifî icâbı, manevî/maneviyât, zaman – mekân boyutlarında bulunmaz. ‘İnsan’, bir tek, ‘dünyadaki–beşerliliğ’i itibâriyle zaman ile mekânda varolabilir.

‘Dünyadaki–beşer’ hâliyle yaşamağa koyulan insan, basitten karmaşığa doğru yol alarak ömür boyu öğrenir. Bu durum gerek birey gerekse toplum tarihi bakımından böyledir. Nasıl, bireysel tarihinin ilk dönemlerini yaşayan beşere ‘çocuk’ deniliyorsa, benzer biçimde, en eski çağların toplumlarına da ‘ilkel’¹⁷² diyoruz. Öğrenildikçe karmaşıklık derecesi artar. Karmaşıklık derecesi arttıkça da, hatâlar ile günâhlar yelpâzesi renklenip genişler. Sonuçta beşerin önünde iki şık belirir: O, ya hatâları ile günâhlarında ısrar eder ya da bunlardan vazgeçerek manevî ile maddî uyarıcı mercilerin ikâzları doğrultusunda onları, onarıp düzeltir.

12- Geriye Bakış:¹⁷³ Felsefenin Annesi, *Bilgelik*

“Ârifler, önüne ön olmayandan bahsetmişler;
Hay huyun beline vurmuşlar;
Ortadan ikiye bölüp atmışlar.

Şöyle sürdürür sözlerini pîri âriflerin:
‘Kime haber ulaşırsa hakîkatten,
Eser bile kalmaz onda beşerlilikten.’

Sebepler kaplasa tâ yücelerden yeraltına dek her yönü yöreyi,
Kalmaz onun sebeplere yönelmeğe eğilimi.

Kim varlığını darmaduman eder de olur benliğinden,
Artık umursuz bırakmaz bir bakıştır gelir ona hakîkatın ta kendisinden.

—*Mevlânâ*¹⁷⁴

Aralarında ince ayırmalar bulunmakla birlikte, ârifî, hakîm ile bilgeyi burada kullanışlılık (Fr pratique) kaygısıyla kısaca aynı anlamda kavırıyoruz. Nedir bu kişinin ayırıcı özelliği? *Mevlânâ*’nın bildirdiği üzere, ötekilerden farklı olarak “önünde ön” olmaması; “hay huy” selinde boğulmamasıdır. Gündelik gâilelerle becelleşen olağan kişinin, önünde zihince dengi olan beşer/ler kılavuz olarak yer alır. O, “hay huy” içerisinde

¹⁷²Burada ‘ilkellik’ten kasdımız, Batı Avrupalı sömürgeciler ile antropologlarınkinden tamamıyla farklıdır. Kendilerine tamamıyla yabancı, bambaşka gözüken kültür çevrelerinde yaşayan insanları hor görme bâbında ‘ilkellik’ten bahsetmişlerdir.

Yeryüzündeki varoluşlarının başlangıç safhalarında tecrübe birikimi bakımından tekml topluluklar, mantıkca ‘ilkel’ olmuş olmalıydı. Bu anlamda tarihî dönemlerde ilkel topluluklardan bahsetmek imkânı kalmamıştır. Hangi kültür seviyesini idrâk ederse etsin, hiçbir toplum, insanlığın başlangıç evrelerini yansıtmaz, yansıtamaz.

¹⁷³Fr rétrospection

SORUN NEDİR?

düşünür, konuşur, eyler. Hakîkat arkaplanından habersiz kimseye yaşadığı gerçeklik, ilintileri gelişigüzel, arızî gibi gelen olaylardan ibârettir. Görüp işittiklerinden ders ve ibret alarak, özellikle uzun vadede, yaşayabileceklerini kestiremez. Burada askerî bir deyme başvursak, *stratégique* manâda düşünemez. Gününü gün eden olağan ‘zekâ adamı’,¹⁷⁵ *tactique* düşünüp eyleyen kimsedir. Bilgeyi, olağan zekâ adamlığından ayıran başta gelen etken, *stratégique* düşünüp eyleyen ‘akıl insanı’¹⁷⁶ oluşudur. İşte bundan dolayı *Aristoteles*’e göre, bilge anlamında filosof, kanuna tâbî değildir; zirâ kanunu o koyar, vazeder. Bilge, benimsediği ilkelere (ahlâk) bağlanmak sûretiyle ‘hay huy’ dan kurtulmuşluk anlamında ‘sıkıdüzen insanı’dır. ‘Haylı huylu yaşayış’ta ‘katlanarak düşünme’ sonucu keşfedilen kalıcı anlamlardan yoksun olunur. Anlamlar, hep kayıcı, geçici, boğuk ve müphem kalırlar. Neyin nasıl olduğu tanınsa bile, nedeni anlaşıp bilinmez. Algılardan idrâka; düzayak düşünmeden teemmüle, hele tefekküre asla geçilemez.

Üstün sezgili insan, kendini gerçekliğin binbir çeşit görünüş aynasında fâşetmekten sıkı sıkıya ‘sakınan’ hakîkatın ‘perde’lerini teker teker açar; ona nufuz etme cehdügayretini gösterir. Çünkü merak eder. ‘Merak’, ‘cezbe’dir. Aşık olunan ‘hakîkat’ın ‘girdâb’ına kapılmaktır. Aşk ise, maddiyât neviinden menfaat vadetmeyen bir menzile durmadan dinlenmeden kulac atmadır. Böyle davranan, yaşayan kimsede karşı karşıya kaldığımız vaka, dikkatin olağanüstü derecelerde yoğunlaşmasıdır. Dikkatini dağıtmayan, sağa sola savurmayanın da bilinci pektir, sağlamdır. Başka bir söyleyişle, neyi neden ve niçin yaptığını sıkı sıkıya düşünüp taşınmış olmalıdır. Neyi neden ve niçin yaptığını bilen, her şeyden önce katlanarak düşünmek zorundadır. Katlanarak düşünmek, yânî teemmül, bilincin en belirgin göstergesidir. İşte, bilge, düşünceleri ile eylemleri üstüne katlanmağı âdet edinmiş, evvelemîrde ‘öz ben’ini araştırmağa girişmiş kişidir. Öz beninin köşe bucaklarını, tek mil kıvrımları ile boğumlarını keşfede ede nihâyet ‘bendışı’na doğru merak dolu ‘göz’lerle hamle yapan insan ‘bilge’dir. ‘Öz ben’ini keşfetmeden ‘bendışı’na yönelen, arkasında düşman kalelerini ele geçirmeksizin bırakarak Viyanayı fethetmeğe kalkan Merzifonlu Kara *Mustafa* Paşanın (1634 – 1683) askerî hatâsını kişisel düzlemde tekrarlar. ‘Bilge’, hayat yolunda edindiği tecrübelerden ders çıkararak hayatî hatâları askariye indirmeği başaran dâhî şahsiyettir.

Bilge (hakîm, ârif, sufi...), bireyin gerek kendine dönük, gerek öteki birey toplulukları arasında gerekse kendini çevreleyen doğada daha anlamlı, uyumlu ömür sürmenin yolunu yordamını araştırır. Bu maksada yönelik olarak gündelik yaşama akışının dışına çıkmak zorundadır. Akıntıya kapılmış sürüklenen, durumu

¹⁷⁴“*Fîhi Mâ-Fîh ve Mecâlis-i Sebâdan* Seçmeler, 269.s.

¹⁷⁵L homo intelligens.

¹⁷⁶L humanus cogitationis.

SORUN NEDİR?

üstünde düşünemez. Ancak akıntıdan kendini kurtaracak ki, durumunu mütâlea edebilsin. Söz konusu tutuma ‘teorik tavır alış’ diyoruz. Başka bir anlatımla, insanın, içerisinde bulunduğu durumdan kendini sıyrarak oraya ‘kuşbakışı’ tavrıyla ‘yeniden bakma’sı, ‘nazar atfetme’si ‘teorya yapma’sı demektir. Buna işte, ‘bilgelik’ adı verilir.

‘Hakikat’a türevi olan ‘gerçeklik’in iki ‘kapı’sından geçilerek girilir. Bunlardan biri gerçekliği ‘aşkın’,¹⁷⁷ ötekiyse, ona ‘içkin’dir.¹⁷⁸ Bilge, her iki ‘kapı’dan da geçmesini beceren ‘üstün insan’dır. ‘Aşkınlık’ ‘kapı’sından geçerek ‘temâşa–tefekkür’ (Y theoria) yetisini konuştururken, ‘içkinlik’ ‘yol’uyla da ‘teemmül–tefekkür’e dalar. Teemmül–tefekkür yolundan (Ar tarîk) yürüyerek ilahî sesi ‘bulgu’lar (Ar VeCeDe [buldu]→vicdân). ‘İlahî ses’ten hareketle bilge, terbiye–âdâp kurallarını —‘ilhâm’la—; resulse, ahlâk ilkelerini —‘vahiy’le— tesbît ve tanzîm eder. Bilge, şu durumda ‘hakikat’ın ‘aşkın’ ile ‘içkin’ vasıflarına birarada vâkıf olma çeşidinden melekesi vardır.

Bilge, birbirine karşıt iki çeşid etkinliği birlikte yürütme mahâretine sâhip kimsedir. Bir yandan kendi yakın ve nisbeten uzak çevresindekilerle iç içe, omuz omuza yaşayıp mücâdele verirken, diğer tarafta temâşa–teemmül–tefekkür maksadıyla ‘inzivâa’ya çekilir. Haddizâtında bidâyette bilgelik, yaşama sanatına tekâbül etmiştir. Nitekim *Homeros*’un (M.Ö. 8. yy.ın ikinci yarısı) “*İlia*”sında (XV, 412) *sofia*, becereklilik, hüner, mahâret, ustalık anlamlarında kullanılmıştır. Zamanla, özellikle de *Heredotos*’ta (490 – 425) ‘ihtiyât’, ‘akıllılık’ demek olan *sōfrosünē*yle anlamdaş hâle gelmiştir. Nihâyet, *Eflâtun*’da ‘bilgelik’, alışlagelinmiş anlam bağlamlarından çıkmışlardır. Onun indinde ‘bilgelik’, ‘ihtiyât’, ‘yaşama sanatı’, ‘zekâ ile el uzluğu’ anlamlarını aşmıştır. Batı Anadolu/Milet geleneğinin takîpcilerinin tersine, *Eflâtun* için yönelinmesi zorunlu nihâî araştırma nesnesi şeyler (Y khremata) olmayıp her bir ‘şey’in mensûbu olduğu ‘temel biçim öbeği’dir (eidos). ‘Şey’, bilgilenilirken çıkıştır, tabandır; ‘duyulur bilgi’nin (doksa) menbaıdır. Ama bilginin, dönüp dolaşıp asıl kaynaklandığı pınar ‘duyulurötesi’ âlemdeki, yânî Hakîkatta yer alan ‘idea’dır. *Eflâtun*’un âlemi, sıradüzenine dayalı yapıdadır. Bu, ‘idea’ bağlamında dahî böyle düşünölmelidir. Nitekim ‘idea’ sıradüzeninde de en üstün olan iyilik ideasıdır. Ondan ‘pay koparabildikleri’ ölçüde, altında yer alan öbür idealar da değişik oranlarda iyilik taşırlar. Böylelikle *Eflâtun* bilgeliği üç vecheli bir bütönlüktür: Bilinç – bilgi – ahlâk. Şeylerin araştırılması, bilgiyi; duyumlanan ‘şey’in, ‘varolan’ın, ‘kavram’ı aracılığıyla bağlı bulunduğu ‘idea aslı’yla irtibatlanması, idealar arasındaki sıradüzeninin tesbîti ve bütöün bu işleri beceren ‘ben’in tanınması, bilinci

¹⁷⁷Ar a’lâ; OrL eximi/~us/~a/~a, transiens & YeL transcendentus; Fr transcendant.

¹⁷⁸Ar bâtinî; OrL immanens; Fr immanent.

ortaya koyar. ‘Bilinçli–ben’in, ‘kendisi–gibi–olan–özge–benler’le ‘ilişki–içerisinde–olma–durumu’ da ‘ahlâk’ imkânını doğurur. Bilinçli–ben’, ‘kendi–gibi–olan–özge–benler’le ‘ilişki–içerisinde–olma–durumu’ nerede, nasıl meydana gelir? *Eflâtun*’a göre bu, boşlukta, ‘hava’da cereyân etmez. Bizlere belirgin bir çerçeve çizer, o durumun koordinatlarını çıkarır. Ona kalırsa, insan, her şeyden önce, toplum varlığıdır. İnsan, bütün varlık belirlenimlerini toplumun bağrında kazanır. En mütakâmil toplum ise, *Eflâtun*’un deyişiyle, *polis* (Ar medîne), yânî devletleşmiş olandır. Kâmil insan, kendini olsa olsa mütakâmil toplum demek olan *poliste* gösterebilir. Temelde toplum varlığı olan insan, mütakâmil toplumun bağrında ‘siyâsî varlık’ hâlini alır. Buna talebesi *Aristoteles* “zoon politikon” diyecektir.¹⁷⁹ Devletleşmemiş toplumlarda yaşama, ‘örf’lerin (ho tropos)¹⁸⁰ çerçevesinde mümkünken, mütakâmil olanda karşımıza ‘ahlâk’ (to ēthos)¹⁸¹ çıkar. Örflerin gevşek kuralsılaşmaları ‘âdâbımuâşeret’i (to asteion)¹⁸² verir. Ahlâkın sıkı sıkıya, üstelik yazıya dökülerek, düstûrlaştırılmasından hukuk (ho nomos)¹⁸³ ortaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi, *Eflâtun* bilgeliği, ilahiyât, metafizik ile toplumsallık çeşidinden iç içe geçmiş dört çenber hâlinde gelişme göstermiştir. Onun esâs hedefiyse, ahlâkı belirleyip temellendirmektir. Koyduğu bu hedefe, kendinden sonra gelip onun yolunu izleyen Hıristiyan, İslâm ile Yeniçağ Avrupa, kısacası klasik Batı felsefe yapma tutumları yönelmişlerdir. Haddizâtında *Eflâtun*, tarihte ‘bilgelik’ten ‘felsefe’ye, daha dar anlamda, felsefenin merkezi durumundaki ‘metafiziğ’e ‘sıçrayan’ adımı atmıştır. Şu durumda, gerçeklikten, yânî yaşama tarzından hakîkata; demekki yaşama ve onun biçimi üstünde düşünüşe geçiş çabası anlamına gelen ‘bilgelik’ten gerek ‘yaşama–uslubu–üstünde–düşünme’yi gerekse ‘düşüncenin–kendi’ni konu alan ‘sistemli düşünme’ sahası ‘metafiziğ’e intikâli ilk gerçekleştiren *Eflâtun*’dur. Onun gerçekleştirdiği ‘geçiş’i ‘pekiştiren’se talebesi *Aristoteles*’tir. Öyleyse kurumlaşmışlık anlamında metafizikle birlikte felsefenin şubelerini kuran *Aristoteles*, duyu verisi algılamalardan kalkılarak ‘sistemli’ gözlem ile düşünme yoluyla bilginin derlenip toparlanması etkinliğini ‘bilim’ diye adlandırmıştır (epistēmē). Bunun yanı sıra, toplum–kültür dokusunda dağınık şekilde varolagelen ‘örf’ler ile ‘âdet’leri çözümleyerek, bilâhare onların birleştirimlerini sağlayarak ‘ahlâkî değerler sistemi’ demek olan *axiologie*yi kurmuştur. Başlıca ‘metafizik’, ‘ahlâk’ ile ‘bilgi öğretisi’ ‘felsefe’yi; ‘felsefe’ ile ‘bilim’ ise, ‘felsefe-bilim’i meydana getirirler. Metafizik, ahlâk, bilgi öğretisi ve bilimle felsefe-bilim, ‘anne’si bilgelikten farklı bir yapı ve biçim kazanmıştır.

¹⁷⁹Bkz: José Ferrater Mora: “Diccionario de Filosofia”, dördüncü cilt: Q – Z, 3143.s.

¹⁸⁰Alm Sitte

¹⁸¹Alm Sittenlehre, Ethik

¹⁸²Alm Umgangsformen; Fr etiquette

¹⁸³Alm Rechtswesen; Fr jurisprudence —Y ‘nomos’→ Ar, F & T ‘namus’.

SORUN NEDİR?

Zanaat ve din gibi, bilgelik de insanlığın tabiatındandır. Geçmişin en eski dönemlerinden beri bu saydığımız üç etkinlik alanı her topluluk ile toplumun bağrında az yahut çok gelişip serpilmiştir. Felsefe-bilim öyle değil. O, belirli bir tarih ile coğrafyada neşvünemâ bulmuş, çok özel şartlar altında inkişâf etmiştir. Bu bakımdan ‘bilgeliğ’e oranla ‘felsefe-bilim’i ‘sunî’, ‘yapma’ olarak kabul edebiliriz.

‘Din’e, ‘zanaat’ ile ‘bilgeliğ’e her nice bütün topluluk ile toplumlarda rastgelinebilirse de, kimilerinde son ikisi, ötekilerine oranla çok daha fazla gelişme göstermiştir. Nerede gelişmiş zanaatla karşılaşsak, orada zengin, köpçeşitlilik barındıran bilgelik düzenini de karşımızda buluveririz. Tuhaftır, siyâsî nizâm böyle değil. Başka bir deyişle, o, zanaat ile bilgelige dayanarak yahut bu son etkinlik alanına koşut yürümek zorunluluğunu duymamıştır. Kolomböncesi Amerikalılar ile Sahraaltı Afrikasında gördüğümüz gibi, zanaatlar ile bilgeliklerin nisbeten zayıf kaldığı birçok toplum-kültür, pekâlâ devlet kurma becerisini gösterebilmiştir. Yine de anılan toplum-kültürler, ‘imparatorluk devleti’ aşamasına erişememişlerdir. Sümerliler, Çinliler, İranlılar (Persler) ile Asurlular ¹⁸⁴ gibi, bunu ilk becerebilmiş toplum-kültürler, Avrasya anakarasında ortaya çıkmışlardır. Zikrolunan her dört toplum-kültürün, zanaat ile bilgelik konusunda tarihte müstesnâ bir mevki işğâl etmiş olması dikkate değer bir husustur.

Bilgelik düzeni geleneğinin bellibaşlı özelliklerini en büyüklerden ilki olma şerefini taşıyan Çin bilgeliğinde tesbît edebiliyoruz. Müellifsiz (Fr anonyme) esâtîrlerin, efsâneler ile menkıbelerin tersine, Çin bilgeliği, bir kere, kişi dimâğı ile elinden çıkmıştır. Bu bakımdan ürün değerini taşır. İkinci olarak, doğa ile insan gerçekliğini göz önüne alır. Felsefenin tersine, Lao Çe bilgeliğini (Taoculuk) istisnâ kabul edersek, genellikle soyutlamaya tevessül etmeyip tek ve özele çakılı kalmıştır. Genellemelere giderken teki ve özeli, dolayısıyla da yaşamının binbir kıvrımını gözden kaçırmamağa özen göstermiştir. Bu itibarla, tıpkı edebiyat gibi, cana yakındır, tabîi ve insanîdir. Zâten edebiyat, bilgeliğin sâdik evlâdıdır. Esâtîr ile efsâne kadar dine gömülü olmasa bile, bilgelik, onunla içli dışlıdır. Dayanaklarını nitekim, doğa ile insan yaşamasında bulmağa çaba harcadığı kadar dinde arar.

Maneviyât denizinde derinleştiği ölçüde ‘bilgelik’, ‘hikmet’leşir. Hikmet hâlini almış bilgeliğin en bâriz örneğini Çinde (Tao), Hintte (*Upanişadlar*, *Gautama Siddharta*, *Şankara*), İranda (*Zerdüşt*), İbranîlerde (Hz *Eyyûp* meselleri ile [düzmece] *Süleymân* vecîzeleri), Yunanda (*Ksenofanes*, *Herakleitos*, *Sokrates* ile *Eflâtun*), Hıristiyan mistikleri ile İslâmda (Tasavvuf) rastgeliyoruz.

¹⁸⁴Söz konusu ‘kervan’a az sonra Hintliler ile Mısırlılar da katılmışlardır.

SORUN NEDİR?

Hikmet, insana ilahî ihsândır. Edinilmekten ziyâde, kişiye bahşedilir. Bu bakımdan hikmet ile velîliğin örtüşükleri söylenebilir. Belki ‘velîlik’ (*Eflâtun*’un deyişiyle *Theofilia*), ‘hikmet’e (*Eflâtun*’da *filosofia*) oranla derece itibâriyle daha üstün bir mertebedir. ‘Velî’ gibi, ‘hikmet ehli’ de, ‘hakikat’ın derinliklerinde ‘dolaşır’. Buna karşılık, ‘hakikat’ın derinlikleri, ‘felsefe’nin ‘metafiziği’ne bile kapalıdır. Çünkü metafiziğin kılavuzu ‘biçimselleştirici–gidimli akıl’, hakikatın¹⁸⁵ derinliklerine nüfuz edemez. O, en son, en fazla ‘gerçekliği’nin, ‘hakikat’la kesiştiği sınıra, hakikatın kıyılarına erişebilir. ‘Akl’ın devâm edemediği yörelerin ‘kâşif’i ‘gönül’dür. Bunun hareket ettirici sâiki, duyu verileri ve onların algılanmaları değildir. Tasavvufun rehberi gönlün de kalkış noktası algılardır. Ama bunlar, ‘duyu verileri’nin değil de, ‘sezgi’lerin algılanışlarıdır. ‘Duyu verisi’nin tersine, ‘sezgi’, zaman ile mekân çerçevesinden bağımsızdır; ‘ân’da cereyân eder. Bundan dolayı tasavvufun hikmet ehli ânı yaşar. O, bir ‘ân insanı’dır. Zamana kayıtsızdır; mekân karşındaysa, kalenderdir. Zâhid oluşu bundandır. Hem yaşama denizinde yüzer, hem onu seyreder. Biçimselleştirici–gidimli akıl açısından çelişkili olan bu durum, ‘velî–hakîm–ârif’i bağlamaz. Balıkcıl kuş misâli üç etkinliği birarada, ânında becerir; hem uçar, hem dalar, hem yüzer.

Nihâyet, hakikatı sezgi yolundan keşfederek gerçekliği de ânında ‘anlayan’ ve bunu kendine mahsûs ‘hafî dil’le ‘anlatan’ sûfidir.¹⁸⁶ Filozof–bilimadamının tersine, hakîm–ârifin söze fazlaca ihtiyâcı yoktur. Filozof–bilimadamı savını temellendirip kanıtlamak maksadıyla ‘konuşma’nın ana unsuru ‘söz’e başvurmak zorundadır. O, ‘söz ehli’dir. Buna karşılık, hakîm–ârif, muhatabına dildışı bildirişme usulleriyle de merâmını imâ edebilir. Nitekim “ârif olan anlar” deyişi de bahsettiğimiz gerçekliğin ifâdesi değildir? Hakîm–ârifin sezdirdiği ‘burhân’ iknâ etmek için yeterlidir.

13- Bilgelikten Felsefeye

“Âriflerden biri hikmeti şöyle vasıflandırmıştır: Nûr onun cevheridir, *Hakk* gâyesidir, ilhâm rehberidir, kalb durağıdır, akıl onu kabul eder, onu ilhâm eden *Allah*tır, dışavuran da lisândır ...”¹⁸⁷ —*Kâtip Çelebî*

(1) Yaşananlardan ders almak akıl bâliğ herkesin harcıdır. Bu ‘ders çıkarma’, yaşananların üst üste koyulmasından yahut alt alta sıralanmasından bir hâsılanın elde edilmesi şeklinde olmaz. İlk bakışta benzemez

¹⁸⁵Bizlere ‘Hakikat’ın ‘manâ’sını en özlü biçimde ifâde eden ‘dil’, mûsikîdir. Sözü ettiğimiz aşkın ulvî ‘dil’in üç zirvesi, özge bir deyişle, ‘velî’si Buhârîzâde *İtrî* Efendi (1630? – 1711), Johann Sebastian *Bach* (1685 – 1750) ile Ludwig van *Beethoven*’dir (1770 – 1827).

¹⁸⁶Bahsi geçen etkinliğe tasavvufta ‘şathiye’ denmiştir. Zâhirden bâtna, demekki gerçeklikten hakikat sınırlarına götüren yolu gidimli düşünme, akılyürütme aracılığıyla bulma çabasında olan metafizikci–filozof–bilimadamıdır. Onun yolu, yöntemiye tasavvufta ‘tazmin’ deyişiyle bilinir —bkz: Zeynep *Gemuhluoğlu*, 33.s.

¹⁸⁷*Kâtip Çelebî*: “*Dürerimünteşire ve Gururimünteşire*” (101a), Orhan Şaik *Gökyay*’ın “*Kâtip Çelebî*’den *Seçmeler*”inden, 148.s.

SORUN NEDİR?

gibi gelen şeyler arasındaki ortak paydaların keşfinden sonuç çıkar. Bunu becerme işi, gündelik hayatın ‘ortalama adamı’ndan bilgeye dek yürüyen bir dağılım içerisinde görülür. ‘Ortalama adam’, kendine benzeyen diğer herkes gibi ortak paydaları ‘çıplak göz’le görür. Bilge, kimsenin dikkat etmediği, etmemesi yüzünden de göremediğini, kendi gayreti ve ‘gönül gözü’, ‘basîret’i ve ‘sabr’ı sâyesinde yakalar. ‘Yakalama’, ‘sezme’nin mecâzlı ifâdesidir. Sezginin yükselişi kişiyi gündelik yaşamının ortalama adamından bilgece yaşayışa doğru taşır.

Ömrü denizlerde geçmiş adam, kendilerinden habersiz olduğu belli enlem ile boylamlarda suların ve göğün büründüğü renklerden, havayı saran bâriz bir râyihadan, ortalık henüz günlük güneşlikken kopacak fırtınayı kestirir. Belirtiler bunca bâriz dahî olmayabilir: Gelgelelim fırtınanın patlayıvereceği içine doğar. Bir olay patlak vermeden onun olacağını ‘duyumsamağ’a¹⁸⁸ Klasik Türkçemizde ‘hissikablelvukûu’ denir. Buysa, bilgeliğin bir kısmı, parçasıdır. Sâdece hissikablelvukûu kâbiliyetiyle bilge olunamaz. Buna daha başka ‘manzara parçaları’ eklenmeli ki, ‘tam teşekküllü resim’ ortaya çıkabilsin. ‘Resim’den kasdolunan, göz önüne alınan konunun tümüyle tasavvurudur. Konu, toplumun yönetimi, hâl hareket tarzları, doğa ve benzeri olabilir. Bilgece ‘yakalama’lar, ‘kavrayış’lar ‘top’tandır, ‘toptancı’dır. Bu tutuma felsefe-bilim tarihinde ‘Tümcülük’ (Y→Fr Holisme) denmiştir.

Bilgeleşme öncelikle bir istidâttir. Ama istidât belli yönde geliştirilmeği bekleyen bir melekedir. İstidât işlendiğinde mahâret olur. Bilgelik, en fazla yönlü mahârettir. Yaşanılanlar, bilgeliğin malzemesidir. Bilgelik istidâdıyla mücehhez kişi, yaşadıklarını nasıl düzenleyip değerlendireceğini hocasından, ustasından, kısaca mürşidinden öğrenerek yetişir. İnzivâyâ çekilme hâli dışında, bilgeliğin bütün çeşitleri toplumsaldır. Üstelik toplumun bütün sorunlarıyla uğraşacak denli toplumsallaşmıştır. Bilgeliğin bu özelliği İslâm kelâmı ile felsefesinde kendini göstermeğe devâm etmiştir. Hemen hemen bütün İslâm filosofları, aslî felsefe-bilim işlerinin yanı sıra, hekimlik, hâkimlik (kâdî), hattâ zaman zaman siyâset görevlerini üstlenmişlerdir.

(2) Bilge, az önce de belirtildiği üzere, öncelikle toplum hayatı üstüne bilgilenmiş, düşünüp taşınmış, karşısına çıkarılan sorunlara çözüm yolları aramıştır. Şurasını da unutmamak gerek; bilge, edindiği bilgileri kendi özüne ilişkin bildikleriyle, demekki bilinciyle orantılar. Bilgeliğin şaşmaz ölçüsü kişinin kendini bilmesidir. Özünü bilen, özgeyi de tanır. Özünü tanımasıyla kişi, neyi nereye değin nasıl ve nice becerebileceğini kestirir. İşte, tam da bu hususta eski Çinin yüce bilgelerinden ve *Tao* öğretisinin

¹⁸⁸ Bir olay olmadan onu duyamayız —dikkat! günümüz Türkçesinde yığınla dil yanlışları arasında, bir de, ‘duymak’, ‘işitmek’le karıştırılır; hâlbuki hadizâtında ‘duymak’, bâhusus ‘hissetmek’ demektir—; olsa olsa duyumsayabiliriz. Duyumlamak için olayı yaşıyor olmak gerekir.

SORUN NEDİR?

müellifi *Lao Çe*, “*Tao te King*” adlı eserinde ‘bilgeliğ’in esâsını teşkil eden ‘özbilinç’ demek olan ‘kendini bilmeğ’i, öteki ‘bilme’ bağlamlarından şöyle ayırdetmiştir:

“Kendini Bilmek

Başkalarını bilen bilgilidir;
Kendini bilense, bilgedir.
Başkalarına hâkim olan kaba kuvvete mâliktir;
Kendini fethedense, kudretlidir.

Kanâatkâr olan zengindir;
Kararlı olansa, güçlü gâyenin takipçisidir.
Özünü yitirmeyen ölümlü değildir;
Ölse de, artık, ölümsüzlüğe ermiştir”.¹⁸⁹

“Sert ile Yumuşak

Nahîftir kişi doğarken,
Ne de karttır ölürken.

Narîndir, oysa, cisimler ile bitkiler yaşarlarken.
Öldükte kururlar.

Ölüm öyleyse, sertlik ile soğukluğun yoldaşdır;
Dirilik ise, yumuşaklık ile inceliğin arkadaşdır.

Bir ordu, dik başlı ve katıysa, savaşı yitirir.
Ağaç, kurumuşsa, ergeç kesilir.

İri ve gösterişli olan yerin dibine aittir;
İnce olanın yeriye baş üstündedir”.

“Dönüş Yolu

Eyleyen, bozar;
Elindekine sıkı sıkıya yapışan, kaybeder.

Öyleyse: Bilge, arzulamamağı ister;
Güç belâ edinilen mal mülke kayıtsız kalır.

Öğrenmemeği öğrenir.
Öncekilerin kattettikleri *yola dönmeğe* bakar.

Olup bitenleri böylece seyre dalar;
Onları tekrarlamaktan kaçınır.”¹⁹⁰

¹⁸⁹*Lao Çe*’nin manzûmesini *Yumus Emre*’nin iki beytiyle EK 10da krz

¹⁹⁰*Lao Çe*: “*Tao te King*”, I.kitap, XXXIII.bölüm, 74. & 75.satırlar, 92.s.

SORUN NEDİR?

Ünü Eskiçağ Ege medeniyetinin erken devirlerine değin geri götürülebilen *Delfos* kehânetlerinden “kendini tanı!” şîarı, kişiyi özünü keşfetmeğe çıkarılmış çağrıdır. Bilinçlenme ile bilgilenme birbirlerini tamamlayan iki aksi kutuptur. Bilgelikte bu ikisinden birincisi ağırlık taşır. Dışa uzanmak, içerin anlaşılmamasından geçer. Ancak, içerin gelişmesi, dışa açılmadan olmaz.

(3) Bilinçlenme, yaşamanın bağrında gerçekleş/tiril/ir. Dünyaya geldikten sonra toplum çevresinde insanın tâbî tutulduğu süreç ‘eğitim’dir. Bu, o, yaşadığı sürece sürer gider. Yaşayarak öğrenme olayı diye tarîf edebileceğimiz eğitim, bilinçlenmenin, giderek özbilinçlenmenin devingenidir (Y→Fr dynamo). Bu cümleden olmak üzere, bilgilenmenin de başlatıcısı ve yürütücüsü olmak durumundadır.

İstidâdı olanın ‘bilgelik cevheri’, eğitim yoluyla işlenip ortaya çıkarılır. Bu işin mekânıysa, İslâm medeniyetinde ‘tekke’ yahut ‘dergâh’ tır. Özge kültür çevrelerinde ‘bilgilenme–yeri’nin adı ile uygulanan yöntemler değişir; fakat öz aynıdır: Yaşanarak öğrenme – yaşayarak–yaşatarak öğretme.

(4) ‘Bilinçlenme’den farklı olarak ‘bilgilenme’, ‘eğitim’ yerine ‘öğrenim’ yoluyla gerçekleştirilir. Bilgi, cüzlerin, şeylerin duyumlanıp algılanmasıyla başlayan süreçtir. Burada ‘sezgi’ye yer yoktur. ‘Bilgeliğ’in ‘bütüncül bilinç–durumu’, yaşanır; yaşanarak aktarılır; ‘aktaran’ (‘mürşit’) ile ‘aktarılan’ (‘mürît’ yahut ‘tilmîz’), ‘yaşantı–berâberliği’nde¹⁹¹ buluşurlar. ‘Yaşantı–ortaklığı’nda bildirişme, ‘duygu akışı’yla kendini gösterir. Karşılıklı ‘duygu akışı’na ‘duygudaşlık’ (Y→Fr sympathie) denir. ‘Duygudaşlık’ta ‘resim’ bütünlük hâlinde görülür. ‘Senin hâlini’ ‘benleştirmek’ tir.

Kişi, kadın–doğum uzmanı olabilir. Kadın hastalıklarını, doğurma sürecini yetkince bilebilir. Gel gör ki, doğurmamışsa, doğuranın hâlinen anlayamaz. Doğurmuş olan, ister kadın–doğum uzmanı olsun, ister olmasın, doğuranla duygudaşlık kurabilir, doğuranın ‘hâl’inden anlar. Oysa ‘şey’e eğilen, onu sezmeğe, anlamağa çalışmaz. Zirâ ‘şey’in sezilecek tarafı yoktur. Onu cüziliğinde irdeleyip inceler. ‘Sezme’ öğrenilmez, eğitim yoluyla ‘bilinir’.

‘Şey’in, ‘aklı başında’ herkese açık çeşidi ‘varolan’dır. Bu, her şeyden önce zaman ile mekân boyutlarında yer alır. İster cisim, ister sıvı isterse hava (gaz) hâlinde bulunsun, ‘varolan’, ene, boya, derinliğe yahut en azından bu boyutlardan birine mâliktir. Belli bir ‘varolan’ı belirli özellikleriyle ele alıp benzerleriyle karşılaştırarak inceleyiş, Miletos merkez olmak üzere, Eskiçağ Batı Anadolunun İyonya denilmiş bölgesinde gelenekleşip kurumlaşmıştır. *Aristoteles’in, fisiologoslar*, yânî ‘doğa araştırmacıları’ diye adlandırdığı bahsi geçen gelenek mensûpları, ‘varolan’ı, olduğu gibi, görmeğe çabalamışlardır. Çağımızda bu tutum, ‘pozitivlik’

biçiminde deyimlendirilmektedir. ‘Positiv’, Latince ‘koymak’ anlamına gelen *ponere* mastarının geçmiş zamanı ifade eden *positus*tan türetilmiştir. Böylelikle ‘positiv’ bir varolanın ortada olduğu, durduğu gibi ‘dil’le yansıtılması, aktarılması, tasvîr olunması anlamındadır. Batı Anadolu’da M.Ö. 600’lerin sonu ile 500’lerin başlarında ortaya çıkan bahis konusu tavrın açık örneği, canlıların araştırılması ile tıpta görülmüştür: İstanköylü *Hippokrates* (460 – 370) ve okulu.

İyonya Miletos geleneğinde ‘varolan’ın kendisi ele alınırken yine aynı tarihlerde zuhûr eden bir başkası onun dile getirilme hünerini (Fr&İng technique) incelemeğe koyulmuştur. Öteki gelenek, ‘cedel’i/‘dialektiği’i felsefe yapmanın yöntemi olarak kabul eden ‘Safsatacılık’tır (Y→Fr Sophisme).

Bilgelikten felsefeye geçiş döneminin başına Miletoslu *Thales*’i (625 – 547) yerleştirmek âdettendir. Mısırdaki öğrendiği ‘yer ölçme zanaatı’nı (Y *hē geōmetria*)¹⁹² soyutlayıp genelleştirerek ‘matematikler’den biri olan ‘geometri’yi icad etmiştir. ‘Geometri’, bilimlere ‘ana örnek’ oluşturmıştır. Bundan dolayı *Eflâtun*, kurduğu ve tarihte yükseköğretim kurumuna öncülük eden *Akademiası*ndaki dershânesinin kapısına “geometriden nasîpsiz olan buraya girmesin”¹⁹³ ibâresini yazdırmıştır.

Varlık belirlenimi¹⁹⁴ itibâriyle genel ve müphem ‘şey’den (Y to *chrēma*) cüzî ve belirgin olan ‘varolan’ı (Y to on) çekip gün ışığına çıkaran İyonya’nın Fisiologları, ‘buluş’larını felsefî yöntemle, yânî ‘dialektik’ çerçevede değerlendirip işlememişlerdir. Fisiologların buluşunu öz zemîninden uzaklaştırarak değerlendirip işleyenler, Safsatacılardır. “Zemîninden uzaklaştırarak” deyişimizle ne kastediyoruz? Safsatacılar, bizim ‘şey’ diye tercüme ettiğimiz *chrēma*’yı yerli yerine oturtarak kullanmışlardır. *Chrēma*, haddizâtında Fisiologların ‘değerden–bağımsız–şey’lerinin tersine, Safsatacıların kullandıkları anlama uygundur. *Chrēma*, nitekim ‘kullanım değeri olan şey’ demektir. Bu bağlamda para, pul, mal, mülk, ticârî metâ anlamlarına dahî gelir. Yunancanın “*kreissōn chrēmatōn*” (“paradan üstün”, yânî “parayla, rüşvet yoluyla satınalınamayan”) deyişi, *chrēma*yla ilgili az önceki iddiayı kanıtlamaktadır. Safsatacılar, *chrēma*’yı işte bahse konu aslî anlamında kullanmışlardır. Nerede? Fisiologların tersine, doğa araştırmaları bağlamında değil. Birey ile toplum bâbında

¹⁹¹ Alm Erlebnisgemeinschaft

¹⁹² ‘Matematikler’den öbürü de Eskiçağda ‘aritmetik’ti. Üçüncü ‘ana üye’, ‘cebiri’ ise, çok sonraları İslâm medeniyetinde ‘matematikler’ (Y ta *mathēmata* [tekil: *hē mathēmatikē*]; Fr les mathématiques) kümesine eklenmiştir. ‘Cebir’ terimi, Muhammet ibn Mûsâ El *Hârizmî*’nin (öl: 840) 820’lerde kaleme almış olduğu “el *Makâle fî Hisâb el Cebr ve’l Mukâbile*” adlı eserin başlığından alınmıştır. Adı anılan eserin Latinceye tercümesiyle *el-cebr* deyişi Avrupa dillerine *algebra* biçiminde veya benzerleriyle yayılıp yerleşmiştir.

¹⁹³ “Ageōmetrētos mēdeis eisitō” (Phlp. In de An. CXVII 26)

—bkz: Alice Swift *Riginos*: “*Platonica/ The Anecdotes Concerning the Life and Writings of Plato*”, 139.s; ayrıca bkz: H.D. *Saffrey*: “*Une Inscription légendaire*”, 67. – 87.syflr.

¹⁹⁴ Fr détermination ontologique.

insanı ele alırlarken *khrēmaya* başvurmuşlardır. Burada ‘şey’ olan ‘birey’ (Y idiōtēs), yarar uman varlıktır. O hâlde *khrēma* yarar anlamını da taşıyan *to pragmayla* örtüşür.

(5) İnsan, ‘değer–atfeden varlık’tır. ‘Değer–atfetme’yle oluşan ‘inanç’tır. Şu durumda insan, inanç (Y hē pistis) çerçevesinde varolabilir ancak. ‘Değer–atfediş’ler, demekki ‘inanç’lar, Safsatacıların çoğuna kalırsa, ‘yarar’a dönüklükleri nisbetinde yaşatırlar. Yaşattıkları ölçüde ‘görenek’leşip (to patrion) ‘örf’leşirler. Yararı görülmeyenlerse, terkolunup ‘maşerî hâfıza’dan¹⁹⁵ silinirler, demekki ‘inanc olma’ değerini yitirirler.

‘Değer–atfediş’lerin ‘yarara–dönük’ olup olmadıkları nasıl tesbît olunabilir? ‘Yaşatma–yetileri’ne¹⁹⁶ bakılarak. ‘Değer–atfediş’in ‘yaşatma–yetisi’ yahut daha kısa bir söyleyişle ‘yaşatırlığı’ kişiden kişiye değişmezmi? Bunu anlamak amacıyla ‘değer–atfediş’lerin kişiden kişiye gösterdikleri ‘yarar–dağılımı’na bakmak yeter. Bununiçinse, bireyleri teker teker sorgulayıp incelemek lazım. Özge bir ifâdeyle Fisiologların insan-olmayan varolanları ele alışlarının yöntemce benzerini Safsatacılar kişilere uygulamaya koyulmuşlardır. Sonuçta ‘yarar’, dolayısıyla ‘yaşatma–yetisi’ açısından en geniş ‘ortak payda’ gösteren ‘inanış’lar, geçerek kabul olunmuşlardır. Alışlagelinmiş bilgelikten kökten ayrılan bu kanâatı, günümüzde yaygın siyâsî bir deyim olan ‘Halkçılık’ (Fr Populisme) olarak niteleyebiliriz. Olageldiği çağ itibâriyle yeryüzü çapında eşi menendi bulunmamakla berâber, sözünü ettiğimiz vaka, Ege dünyasında başka bir sürece koştur yürümesinden ötürü, şaşırtıcı değildir. Bahsi geçen medeniyet âleminde Fisiologlar ile Safsatacılar ve yine İyonyanın ürünü Efesli *Herakleitos* ve Elealıların çabalarıyla yeşeren felsefe-bilim oluşumuna koştur siyâset, iktisât ile sanat süreçlerine tanık olunur. Sözünü ettiğimiz âlem, mütecânis bir manzara arzetmez. Haddizâtında Ege medeniyetine ilişkin görünümün, yuvarlak hesap, yüzde seksen payı Atina ile müttefiklerine düşmektedir. Atinada M.Ö. 500lerin başlarından itibaren erkek vatandaşların irâdesine —demek, kadınlar ile köleler denklemin dışında tutulmuşlardır— dayalı siyâsî nizâm, serbest teşebbüs ve mal ile para esâslı sermâye birikimine yaslanmış iktisât düzeni,¹⁹⁷ felsefe-bilimle iç içe serpilip gelişmişlerdir. Batı Anadolu, Güney İtalya, Sicilya ile Atinada toplumun bir kesimi yüksek hayat seviyesine ulaşmış ve maişetini el emeğiyle temîn mecbûriyetinden kurtulunca ortaya ‘keyfince vakit geçirme’ (Y hē shkolē) imkânı doğmuştur. Bahis konusu imkânı çoğunluk, kumar, içki, zinâ, eğlence, siyâsî atışmalar ile çekişmeler ve yarışmacı sporlar çeşidinden ‘boş’ etkinlikler

¹⁹⁵Fr mémoire collective

¹⁹⁶Fr capacité vivificatrice

¹⁹⁷Önsermâyecilik (Fr Protocapitalisme), Sömürgecilik (Colonialisme) ile Sömürgeleştirme (Impérialisme), nisbî konuşma, tartışma, yazma, sanat etkinliği ile davranma serbestliği.

SORUN NEDİR?

yönünde kullanırken, bir avuc adam da kendini sanat etkinliklerine adanmış; merâk sâikiyle keşîf gezilerine (hē kataskopeusis) çıkmış, öğrenmeye,¹⁹⁸ araştırma (Y hē historia, hē zētēsis) ile incelemeye yönelmiştir.

Ne işle meşgûl olurlarsa olsunlar, bütün vatandaşlar doğrudan doğruya siyâset ile hukuka katılmıştır. Askerlik hizmetiyle birlikte siyâset —seçme ile seçilme— ve hukuk meselelerine katılmak vatandaşlık ödeviydi; bundan kaçınılamazdı. Atinalı hak – ödev denkleminin bilincinde vatandaşdır. Nasıl İlkçağda İsrail müşrikler denizinde Allah inancını taşıyanların adacığıydıysa, Atina yine o çağlarda okuyan, yazan, arayan, araştıran, sorgulayan, tâcir, şehirleşmiş mülkî (Fr civil) vatandaşlar topluluğunun tek örneğiydi. Bu okuyan, yazan, arayan, araştıran, sorgulayan, kıvrak zekâlî doğaötesi inanışa kayıtsız kalan şehirleşmiş (Y astikos) mülkî vatandaş (dēmotikos), *sofistikos* adamdır, *homme sophistiqué*dir. Bu adamın başta gelen özelliği, istipdâda (Y hē tūrannis) karşı olması, rekâbetkeşliği, merâkı ile tartışma şevkiydi. Evlerin selâmlığından (ho andrōn) pazar yerine (hē agora) varıncaya dek her köşe bucak tartışmaya uygun görülmüştür.

Benzerini ancak yaklaşık bin altı yüz yıl sonra 1500lerin sonu, 1600 ile 1700ler Fransasında, İtalyasında, Felemenki ile İngilteresinde görebileceğimiz, ve tasvîri kitabın ileriki bölümünde sunulacak, doğallıktan uzak, kentleşmiş, incelmış şehirli nüfus belirmiştir. M.Ö. Altıncı yüzyıldan itibaren kentleşen Atinadan çok önce Sümerlilerin *Uru*, *Uruk*, *Eridusu*, *Lagaşı*; Asurluların *Ninova*sı; Anadolu'da Hititlerin *Hatuşaşı*; Mısırın *Memfisi*, *Tebesi*; Meksikada Toltekler ile Azteklerin *Teotihuakanı* ile *Tenoştıklanı*; İnkaların *Maçu Picçusu* ile *Kuzkosu*; Arî-öncesi Hindin *Mohenjo-Darosu* gibi, yeryüzünün özge yörelerinde şehirleşmiş yerleşim merkezleriyle karşılaşmıştır. Ne var ki, Atina ile ona koşut gelişen kimi Yunanca konuşan devlette, tarihte öncesi bulunmayan, bir toplum sınıfı ortaya çıkmıştır. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile takîpcisi Çağdaş küresel İngiliz-Yahudî medeniyetlerinin omurgasını oluşturan kentsoylu sınıfın ufak boyuttaki ilkörneğini (Y→Fr&İng prototype) Atina Yunanında görüyoruz. Doğan felsefe-bilimin yanında, ‘şehirleşmiş kentsoylu’¹⁹⁹ Atina Yunanında daha hangi özgün olaylar ile kurumlar belirmektedir? Bir çırpıda sayabileceklerimiz şunlardır: Vatandaşlık ile ‘halkidâresine dayalı siyâsî nizâm,’²⁰⁰ bankacılık ile tefecilik (hē trapeziteia) çeşidinden mâlî kurumların yer aldığı serbest teşebbüse dayanan iktisât; yarışmacılık esâslı idmân (spor); tiyatro neviinden

¹⁹⁸Nitekim *skholē* (L otium) zamanla tartışmalar yeri, öğretimin yapılp öğrenimin görüldüğü ortam anlamına gelmiştir. *Skholē* Latinceye yine ‘okul’ anlamında *schola* şeklinde alınmıştır. Batı Avrupa dillerinin hepsi ‘okul’u Latincenin *scholas*ından karşılamıştır. İngilizcenin *schoolunu*, Almancanın *Schulesi*, İslandacanın *skolisi*, Ruscanın *şkolası*, İtalyancanın *scuolası* ile Fransızcanın *écolesünü* bu meyânda zikredebiliriz. Osmanlı Türkcesidir diye ‘mektep’ dilimizden atılırken yerine *écoleden* bozma ‘okul’ Fransızcadan idhâl olunmuştur.

¹⁹⁹Fr bourgeois urbaine.

²⁰⁰Y hē politeia; Fr régime politique démocratique

SORUN NEDİR?

seyirlik ile anlatıya temellenmiş sanat. Son andığımız husus, Atina ile Eskiçağ Ege medeniyetinin benzer kültür çevrelerinde büyük bir ağırlık taşır.

(6) Değişik kültür çevrelerinde duyguların dile getirilişi de farklı olmuştur. Kimilerinde bu, hikâyeyle, diğerlerinde nağme (müzik) ve raksla, başkalarında şiirle olmuştur. Atina esâslı Eskiçağ Ege medeniyetinde saydıklarımızın tümü harmanlanmış, bu harmana, bir de, ‘vucut hareketleri’²⁰¹ ile değişik ‘yüz ifâdeleri’²⁰² eklenerek seyircilerle çevrili ve sahne denilen bir düzlemde icrâa olunan ‘oyun sanatı’ (Y to theatron)²⁰³ ortaya çıkmıştır. Çin, Hint, Aztek ile Maya gibi, değişik büyük medeniyetlerde benzerini gördüğümüz söz konusu olay, Yunanda farklı bir mecrâya yönelmiştir. İbâdetle bağı gevşeyip özellikle M.Ö. Beşinci yüzyıldan sonra özerkleşmiştir. Duyguların tümcü (Y holos) ifâdesinden gayrı bir manâ ile maksat taşımayan söz konusu olay sanattır. Vucut hareketleri ile yüz ifâdelerini de kapsayan bu tümel (sümpas) sanat türü, ‘tiyatro’dur. Şu durumda gerek sanat gerekse bir sanat olayı olarak tiyatro, bidâyetteki dinî rengini yitirerek dünyevîleşmiştir. Kişinin kendi iç âlemini, insanlarla ilişkisini ve dünyaya bakışını ortaya çıkarma çabasını izhâr etmiştir. Böylelikle Yunanda yaşama felsefesi boyutlarını üstlenen bilgelik, önünde sonunda edebiyat, bâhusus tiyatro kisvesiyle karşımıza çıkmıştır. Fisiologların canlı-olmayan; Hippokratescilerin de canlı olan doğayı; Safsatacılarinsa, toplumsallaşp siyâsîleşmek zorunda kalan bireyi sıklet merkezi kılmalarına karşılık, tiyatroculuk kılığında karşımıza çıkan yaşama felsefesinde konu, hayatın anlamı ile öneminin deşilmesidir. Çin, Hint ile İran gibi, büyük medeniyet çevrelerinin dinleriyle karşılaştırıldığında öncelikle bâtınî tarafı pek cılız kalan Yunanın köptanrılı dini, felsefenin etkisi altında ahlâkî mülâhazalarla git gide derinleştirilen bir hayat telâkkîsini taşıyamaz olmuştur.

(7) Felsefileştirilmiş örfün, yânî ahlâkın gündeme getirdiği ödev – hak denkleminin yanında, bahse konu hayat telâkkîsinin ana zenbereğini kader anlayışıyla birlikte ölüm kavrayışı (Fr&İng conception) oluşturmuştur.

Örgütlenişindeki karmaşıklık derecesi yüksek hayvanların tersine, insan bireyinde doğuştan ölüm duyusu yoktur. O, bunu, hemen her şey gibi, toplum çevresinden öğrenir. Öğrenerek edindiklerimiz bizde ilkin kavrayış biçiminde belirir. Toplumun felsefileşip felsefileşmemesine bağlı olarak ‘kavrayış’lar az yahut çok ‘kavram’laşırlar. Felsefileştiği ölçüde Yunan kültürlerinde kavrayışlar, kavramlaşmışlardır. Bunların başında da ölüm gelmiştir. Müphem ve muğlâk kavrayış raddesinde kaldıkça ölüm, insanı ziyâdesiyle meşğûl edip korkutmamıştır. Buna karşılık kavram olarak ‘ölüm’, ‘sonluluğ’a, ‘varolma’nın zıttı ve ‘varolmama’ya

²⁰¹Y to skhēma ; Fr le geste.

²⁰²Y ho mimētēs; Fr la mimique.

²⁰³Y Theomai: Bakıyorum, seyre diyorum. Ho theētēs: Seyirci. Hē theōria: Seyir, temâşâ; tefekkür.

SORUN NEDİR?

sürükleniş olarak kabul edilen ‘yokolma’ya delâlet eder. “Yokolacaksam, niye varoldum?”, “yokolmakla noktalanacak şimdilik bir varolmanın manâsı mantığı var mıdır? Bu bağlamda ödevin ve iş görmenin luzumu kalır mı?” çeşidinden sorular, dimâğı iyiden iyiye meşğûl etmeğe koyulurlar. Gönle ‘ebedî hayat umudu’nu aşılayabilecek dinî itikâttan yoksunsa, yaşanılan kültür dünyası ‘mutlak çözümsüzlüğü’ (Y aporia) saplanmış demektir. ‘Mutlak çözümsüzlüğü’ düşülmüş olmanın doğurduğu ‘yeis’, ‘değerlendirme–anlamlandırma’ yetisine ket vurur. Bu duruma Yunancada *tragedia* denmiştir. Yunan tiyatro yaratıcılığının doruğunu *tragedia* oluşturmuştur.

(8) Tam donanımlı mutlak tektanrı inancını tarih sahnesine ilk çıkaran Yahudî dininden saparak Yunanlılaşan Hıristiyanlık, köptanrılılığı çağrıştıran vecheleriyle birlikte *théâtrallığı*²⁰⁴ ve *tragediayı* tevârüs etmiştir. İşte bu ikisinin mezcinden oluşmuş göz alıcı temsili, Hz *İsâ*’nın, gerildiği çarmıhtan *Allaha* umutsuzluk ve isyân yüklü sesle “*Allahım, ey Allahım, beni niye terkettin?!* ”²⁰⁵ haykırışında temâşâ edebiliriz. *Matta İncilinde* sergilenen bu sahne, gerçekten de, ilahiyâtca (Fr *théologiquement*) mutlak fâciayı ifâde ederken,²⁰⁶ *esthétique* bakımdan harikulâde bir güzelliği ortaya koymaktadır. Harikulâdeliği şeytaniliğinde gizlidir. Ruhumuzu en ücrâ köşe bucaklarına dek kaplayan kapkara umutsuzluk bulutlarının kasvetinde saklı bir güzellik. Söz konusu varoluş bunaltısı (Martin *Heidegger*, Jean-Paul *Sartre*), ilgili kültür âleminin eleştirel düşünmeğe eğilimli öznelere kaçınılmazcasına *Sécularisme–Laïcisme* yozlaşmasına sürükleyecektir. Gidişin son istasyonları, bütün üstün değerlere başkaldırmayı ve onların baştan aşağıya reddi ile inkârını derpîş eden Tanrıtanıma Varoluşculuk ile Hiçcilik yıkımıdır. Bildirdiklerimiz, *tableaunun théologique–métaphysique* yüzünü oluştururlar. Sanat vechesindeyse, şiiriyetinin tadına doyum olmaz üstün bir şiir ile tiyatro (William *Shakespeare*, George Gordon Lord *Byron*, Federico Garcia *Lorca*, Aleksandır *Puşkin*, Charles *Baudelaire*, Vladimir *Mayakovski*, Cesare *Pavese*) ve roman (İvan *Turgenyev*, Fiyodor *Dostoyevski*) ... olayıyla karşı karşıyayız. Ancak, Avrupa dinden dindışına kaydıkça, sanatın ‘uludağ’ı mûsîkînin dumûra uğramaması dikkat ve ilgi çekici bir ihtâr değildir? Ruhun şaşmaz doğrudan dışavurumu mûsîkî olduğundan ötürü, bu, böyle olmuş olmalı.

(9) Bir süredir sunduğu manevî ve zihnî manzarasını tasvîr etmeğe gayret gösterdiğimiz Atina kültürü esâslı Eskiçağ Ege medeniyetinde; kurum olarak, felsefe-bilim arzıendâm etmiştir. Demek ki o, çok belirli bir toplum–

²⁰⁴Y apo tēs skēnēs; pathētikos.

²⁰⁵ “Ve saat dokuz sularında İsâ, yüksek sesle feryâd ederek ‘Îlî, Îlî, lamâ sebaktânî?’ dedi” —“*Ahdicedir*”, *Matta*, 27 (46).

²⁰⁶ *Allaha* güvenin kırılması insanca varoluşun yıkılması demektir.

kültür çerçevesinde ortaya çıkıp yine öyle bir ortamda ancak gelişebilmiştir. Sözünü ettiğimiz ortam bahsinde denkleme tektanrılı vahiy dini etkenini eklemeyi asla ihmâl etmemeliyiz. Atina eksenli Yunanda eksik bulunan bahis konusu etkenin boşluğunu, *Ksenofanes*, *Herakleitos*, *Eflâtun* ile *Aristoteles* gibi filozoflar, el yordamıyla yol alarak kapatmağa azamî çaba harcamışlardır.

(10) Bilgelik gibi, ondan türemiş felsefe de *logos* arkalıdır. Ancak, ortaklık buraya dek. Buradan itibâren felsefe, bilgelikten ayrılır. Bilgelik, *monologosa* dayanırken, felsefe *dialogos* temellidir.

Logos ne demek? Sözün yapısı ile anlamı ileride daha geniş çapta çözümlenecek olmakla birlikte, burada konuyla ilgili birkaç noktaya temâs etmek gerekiyor. Bir kere, Türkçe tasavvuf dilindeki ‘gönül’ — yahut ‘kalp’—; Almancada, özellikle de *Hegel*’de geçtiği biçimiyle, *Geist*, yine öncelikle *Kant*’ta kullanıldığı anlamıyla *Anschauung* gibi öyle deyimler var ki, bunları kendi dillerinden başkasında doğru düzgün manâca karşılamak imkânsızdır. Neden? Tasavvur yükleri öylesine ağırdır ki, olağan anlam irdelenişi ile ayrıştırılışına yatkın gözükmezler de ondan. Böylesine deyimlerin başında *logos* gelir. *Logos*, elbette, hep aynı kalmamıştır. Klasik Yunancanın dil tarihi boyunca anlam katlarını değiştirmiştir. Felsefe bakımından arzettiği önem itibâriyle *Herakleitos*’un verdiği inandığımız anlamı esâs alıyoruz. *Herakleitos*’un *logos*tan ne anladığını nereden, nasıl biliyoruz? İster istemez *Aristoteles*’e başvurarak. Bir de, tabîî, *Hegel*’e. *Herakleitos*’un *logos*u ile *Hegel*’de geçtiği şekilde *Geist* arasında gözden kaçmaz raddede akrabalık bağı varolmalı. *Logos* yahut *Geist*, hangisi olursa olsun; kendisi maddî olmamakla birlikte, maddenin de varolmasını sağlayan *ilksizliktenberiki*²⁰⁷ kudrettir. O, özde kendisi kalıp kendini akıl ile gönülde izhâr ederek olagelişlerin fehmedilmesini olabilir kılan dimâğüstü güçtür.

‘Akıl’ bize kavrattır; ‘gönül’se, bizi duygulandırır. Salt gönlün duygulandırması edimine, yine Eski Türkceden alınma bir fiille, ‘gönülgermek’²⁰⁸ diyoruz. Aklın da gönlün de üstünde bulunan ve bu iki merciin eşgüdümünü yürüten ‘Manâ’, yânî *Logos* yahut *Geist*, Xavier Zubiri’nin deyişiyle *comprensionu*,²⁰⁹ demekki ‘fehm’i sağlar. ‘Duyumlama–duygulanma–anlama–kavrama yetisi’nin üstünde ‘fehim’ vardır. Onunsa ötesi insana kapalıdır.

²⁰⁷Eski Türkcede *ilksizdınbârûki* ‘ezelî olana ait’ demektir

—bkz: Annemarie Von Gabain: “Eski Türkçenin Grameri”, 47.s.

Eski Türkceden ıktibâs ettiğimiz sözü ‘ilksizliktenberi’ şeklinde yeniden kullanıma sokuyoruz. ‘İlksizliktenberi’yle kasdettiğimiz, ‘başlangıç’ı, ‘ilk’i olmayan, zâtı başkalaşmamakla birlikte, arazlarını kendi değiştirebilen kudrettir.

İlksizliktenberi olan *Herakleitos*’un indindeki *Logos* da *Hegel*’in kasdettiği anlamdaki *Geist* da *Tanrı*nın kendisi olmayıp Onun aslî bir vechesi yahut vasfı olabilir. ‘İlksizliktenberi’nin anlamca akrabası ‘ezelî’ *Allaha* mahsûstur.

²⁰⁸ET köyülkarmak: ‘Düşünmek’ —bkz: Annemarie Von Gabain: A.g.e, 49.s.

²⁰⁹Bkz: Xavier Zubiri: “El Hombre y La Verdad”, 46. &47. syflr.

SORUN NEDİR?

Toparlarsak; ‘sanat’ta ‘gönl’ün doğurduğu ‘duygu’; ‘felsefe-bilim’de ‘akl’ın idâresinde ‘anlama’ ile ‘kavrama’; ‘felsefi düşünüş’ün en üst aşamasını teşkil eden ‘metafizik’ ile ‘yüksek tasavvuf’taysa, ‘manâ’nın öngördüğü ‘fehim’ iş başındadırlar.

Logosa dönersek; temelde *logos* ‘söz’ demektir. ‘Söz’ ise, konuşmanın anlamlı bir ses bütünlüğü yahut sesler birleşkesidir.

‘Bilge’, ‘ben’inden hareketle ‘varolma’nın, ‘yaşama’nın, ‘yaşanan ortam’ın *logosunu* bulgulamanın peşindedir. Çıkışı ‘ben’indendir. Döner dolaşır çıkış noktasına geri döner. ‘Ben’den ‘ben-olmayan’a yönelir. ‘Ben-olmayan’dan ‘ben’e döner. Aranışı da buluşu yahut bulamayışı da onun kendi başına gösterdiği bir cehttir. Kendi dışındaki birinin biçimsel —yânî mantıkî— gözetim ile denetimine kapalıdır. Zikrolunan etkenlerin ışığında ‘bilgeliğ’in ‘monologos’ olduğu ortaya çıkar.

(11) Ömür, bulunulunan âna değin yaşananlardan edinilmiş tecrübeler bütünüdür. Şu durumda hayat tecrübeleri geçmişe ilişkindir. Her insan gibi, bilge de, bildiği tanıdığı geçmişte kendini güvende duyar. Yaşanmamış, dolayısıyla tanınmayan geleceğe sıcak bakmaz. ‘Yaşanan’, ‘geçmiş’tedir. Bu bakımdan bildiklerimiz yaşanmışlıklar hazînesinde, yânî hâfızada saklıdır. ‘Bilgi’ye saygılıysak, ‘geçmiş’e hürmet göstermeliyiz. Yaşanmışlıkların sindirilip içleştirilmeleriyle ortaya çıkan ‘hayat’tır. Yaşanmışlıkların silinmesi, yaşamak edimini ortadan kaldırır. Yaşamak edimiyse, ‘şimdi’dedir. Şu durumda, ‘geçmiş’ yoksa, ‘şimdi’ de olamaz. Şimdi ortaya çıkmıyorsa, gelecek de belirmeyecek demektir. ‘Şimdi’, demekki ‘geçmiş’in uzantısıdır. ‘Gelecek’ ise, yaşanmışlıkların, yaşanmamışlıklara yansıtılmasıdır. Yaşadıklarının farkında olmayan, neyi nasıl yaşayacağını da kestiremez. Yaşadıklarını iyice sindirip içleştirmiş kişinin ‘özbilinc’i bulunur. ‘Özbilinc’i tam olan ‘bilge’dır.

İmdi, *Kung Fu Çe* de²¹⁰, bilgeyi yukarıda çizmeğe çalıştığımız çerçevede bize şöyle tarîf etmiştir:

“Bilge, şu dört zaafı tamamiyle masûn olan kişidir: İzzetinefs, peşin hüküm, inat ile bencillik.

İlgi ve sevgiyle yaklaşan bilge, kasıtsız ağırbaşlılığı ve efendiliğiyle karşısındakinde kendiliğinden saygı uyandırmıştır. Hâl ile hareketlerinde ne kadar da ince ve inandırıcı olmuştur! Öylesine cana yakın ve güven vericiydi ki! Hoş mizâçlı ve sevimliydi...

²¹⁰*Kung Fu Çe*’nin (Ortaçağ) Latinceleştirilmiş şeklinin İtalyanca okunuşu —onu da burada Türk imlâsına uydurduk— *Konfüçiyus*: 551 – 479.

SORUN NEDİR?

Bilge alçakgönüllülükle konuşur: ‘Yalnızca eskilerin yazıp çizdiklerini yorumlayıp şerh ediyorum; buna karşılık kendim eser vermiyorum. Eskilere güvenip onları seviyorum. İlim yapma kâbiliyetiyle donanmış olarak doğmamışım. Eskileri sevip sayan, böylelikle de onların bilgilerini edinmek için didinip duran biriyim.’

Taşkınca davranmak, olağanüstü işlerde bulunmak, insanın yapısına aykırıdır. İleriki çağlarda insanları kendime hayran bırakmak ve mürît kılmak amacıyla harikalar yaratmak, işte bunu ben yapamam.

Ey tilmîzlerim, sizlerden sakladığım öğretilerin bulunduğunumu sanıyorsunuz? Hayır, sizlerden gizli tuttuğum öğretiler yoktur.”²¹¹

Konfüçiyus’un bilge tarîfi, haddizâtında beşerî ‘benliğ’inden kurtulup edepli, mütediyyin ‘benimlili’ğe kulac atan insana, gerçek, sâhici ahlâklı insana ilişkindir. *Konfüçiyus*, işte bu insan görüşü ve anlayışıyla toplumunu iki bin beş yüz yıldır etkileyip belirlemiştir. O, nihâyet, bu vasfıyla, artık, bir bilgeden öte, *Lao Çe*’nin yanısıra, Çin toplumuna peygâmbere olma mesâbesindedir.

(12) Bilgenin ‘ben–keşfi’ yoluyla ‘özbilinc’e erişme gayreti ile emelini bir yana bırakarak, Miletoslu Fisiolog ile Atinalı Safsatacının, ‘değer–yükü–şey’de (Y khrēma) yoğunlaşmalarına tekrar dönelim.

Fisiologtan farklı olarak Safsatacının, ‘işe–yarar–şey’e (Y pragma) yöneldiğinden bahsediyorduk. ‘İşe–yarar–şey’, evvelemîrde *polisi* yönetme sanatı demek olan *politikada* bulunur. ‘Safsatacı’, siyâsetin unsurları ile etmenlerini ince ayrıntılara dalarak ‘büyütec altı’na alıp incelemiş, taleb eden zengin ve kudretli ailelerin çocuklarına öğretme cihetine sapmıştır. Neden siyâset? Güç ve servet kaynağıdır da ondan. Devletin nirengi noktaları bir kere ele geçirildimi, artık istenen kanunlar çıkartılır, yetki sâhibinin işine yarayacak ne varsa, o, gerçekleştirilir.

‘Safsatacı’ ‘işe–yarar–şey’e yönelmiş, onun da siyâset olduğunu anlamıştır. Devlet ile toplum yönetme sanatı anlamındaki siyâseti oluşturan Safsatacı, dil unsurlarını ve deyimleri irdemeğe girişmiştir. Ancak, ‘deyim’in ne olduğunu, demekki arkasındaki ‘hakikat’ı sorgulamamıştır. İşte o safhada Atinalı bir ebe anne ile taş ustası babanın oğlu *Sokrates* sahneye çıkmıştır. Safsatacıların yaptıkları işin eksik kaldığını bildirmiştir. ‘İşe–yararlılığ’ın görünüş olduğunu; ‘sana yarayan’ın, ‘bana yararlı’ olmayabileceğini ilânen tebliğ etmiştir. Şu durumda ‘deyim’lerin kendisinden çıktığı, neşet ettiği ‘temel–bir–şey’in bulunması lazım geldiğini ileri sürmeğe koyulmuştur. Bu ‘temel–bir şey’, ‘ne–menem–bir–şey’ olmalı ki, ‘sana’, ‘ona’, ‘bana’ göre değişmesin; özge bir anlatımla ‘evrensel geçerlilik’ taşıyor olsun? Nihâyet, ‘sana’, ‘bana’, ‘ona’ göre

²¹¹“The Sayings of Confucius”dan derlenmiştir; ayrıca: bkz: Alfred Fouillé: “Extraits des Grands Philosophes”, 13. & 14. syflr.

SORUN NEDİR?

değişen değerler, kişiyi/kişileri toplum varlığı olarak yaşatmazlar. Her şeyden önce kişilerarası bildirişmeye elverişli değildirler. Benim “mangal maşası” dediğimden, sen, “bayram haftası”nı ‘anlıyorsan’, ‘yaşamak’ için elzem olan el ve işbirliği sağlanamaz. Şu durumda kişi ile dışındaki gerçeklik arasında, birinci derecede, irtibâtı sağlayan dildir.

(13) ‘Temel–bir–şey’i İyonyalı Fisiologlar gibi ‘doğal’ olanda değil de, dilde arayıp bunun, ‘kavram’ olduğunu keşfeden *Sokrates*’tir. ‘Kavram’, ‘değerleme’ yetisinin ‘devindirici’si, *dynamos*udur. Karşılaşılan benzer gerçeklikler, uygun ‘kavram şemsiyesi’nin altında yer alan deyim yahut terimlerden biriyle değerlendirilir. Ama bu durum, yalnızca ‘dünya–doğa–gerçekliği’ için söz konusudur. ‘Dünya–doğa’dan olmayan gerçekliğin bir başka çeşidi daha vardır. O da, ‘insan–toplum–kültür–gerçekliği’dir. ‘Dünya–doğa–gerçekliği’nin temelinde nasıl canlı-olmayan varlık tabakası ile onun araştırılma usulu ‘fizik-kimya’ yatıyorsa, benzer biçimde ‘insan–toplum–kültür–gerçekliği’nin esâsında ‘ahlâk’ boyutu ile onun tesbîti ve incelenişi demek olan ‘ahlâk felsefesi’ bulunur. Ahlâk kavramları ile onların kapsadığı deyimlerin yahut sözlerin dünya–doğa–gerçekliğinde karşılıkları, mütekâbilleri yoktur. Bunlar, soyutlamayla elde edilebilecek cinsten değildirler. Bundan dolayı bunlara söz konusu bağlamda ‘salt soyut’ da diyebiliriz. Peki, ‘dünya–doğa–gerçekliği’ bulunmayan ‘değer’in ‘anlam’ı ne durumdadır? Salt soyut, manevî değere ilişkin ya görüşbirliği sağlanamaz ya da belli bir ‘yetkili makam’ tarafından o ‘değer’e yüklenen ‘anlam’, bahsi geçen mercinin, etki yahut hâkimiyet alanına giren topluluğa bunu maddî yahut manevî baskı yoluyla zorla kabul ettirir. Zikrettiğimiz iki tavidan birincisi ‘Görececiliğ’e, ikincisiyse ‘Mutlakcılığ’a götürür.

İster birey, ister toplum düzleminde olsun, insan yaşamasının omurgasını oluşturan ‘salt soyut’ kavramları, ifrât ile tefrîten, yânî Görececiliğe veya Mutlakcılığa batmaktan kurtarmak amacıyla *Sokrates*, benzersiz bir yöntemi yürürlüğe koymuştur. ‘Şey’i ve belirlenmiş olan ‘şey’ anlamında ‘varolan’ı araştırma konusu kılmıştır. ‘Şey’in yahut ‘varolan’ın araştırma konusu kılınmasıyla elde edilen ‘nesne’dir. *Sokrates*, bir yanda ‘varolanlaştırılamayan– şey’, ‘kavram’ı, öbür taraftan da ‘kavram’ı taşıyıp kullanan ‘insan bireyi’ni kendine araştırma konusu kılmak sûretiyle ‘nesne’leştirmiştir. Bir ‘şey’i ‘nesneleştirme’ ‘bilim’e giden yolun başıdır.

Çağdaş bilimadaminin, varsayımını deneylediği mekân olan laboratuvarı *Sokrates*, adetâ, yaşadığı M.Ö. Beşinci yüzyıl Atinasının sokakları ile meydanlarına kurdu. Bilimadaminin deneylediği ‘dünya–doğa–gerçekliği’ne ilişkin unsurlar yerine, ‘salt soyut’ olan ahlâk kavramlarının, yöresinin insanları, yânî yurtdaşları arasındaki geçerlilik derecelerini soruşturup ölçtü. Bahse konu kavramlar, ilk bakışta ‘işe–yarar–şeyler’ olarak

SORUN NEDİR?

görülmezler. Ama öyle olanların arkaplanı, aslı esâsıdır. Salt soyut kavramları, toplumun her katından katmanından akılbâliğ herkesin önüne çıkarıp koymağa gayret göstermiştir. Kavramların her birini her bir kişinin nasıl tarîf ettiğini görmeğe çaba harcamıştır. Bilgeden farklı olarak soruşturmaya yürüten filosof, ‘ben’den değil, karşısına aldığı araştırma konusundan, ‘nesne’sinden hareket eder olmuştur. Nesnesi kavram olan *Sokrates*, bunu, taraf tutmaksızın, kendinden bir şey bildirmeksizin, az önce belirttiğimiz üzere, bilâkaydışart herkese götürmüştür. Yalnız, ‘nesne’sini karşısındakinin önüne koyarken, kavramın nasıl tarîf olunabileceğine ilişkin yöntem gösterip önermiştir. Önerilen yöntem dolayında tartışılmıştır. *Sokrates*’in önerdiği ‘tartışma yöntemi’ *dialogostur*. Türkceye ‘söyleşi’ şeklinde aktardığımız *dialogos*, anlaşılacağı üzere, bilgenin *monologosu* ile gündelik yaşama düzleminin ‘sohbet’inden farklıdır. Soruşturan, bir ‘bildiri’ sunmaksızın, kendi görüşünü benimsetmeğe kalkışmaksızın, muhatabını eldeki kavramın tarîfine yönlendirmesi de bir eğitim (Y paideia) yöntemidir. Bu çeşit eğitim yöntemine *Sokrates*, ‘ebelik’ yahut ‘doğurtma sanatı’ (Y maieutikē) demiştir. ‘Felsefe yapma’ (*dialogos*→ dialektik) ile ‘yaptırma’ sanatı filosofun işidir. Ne var ki, *Sokrates*, ‘kavram anahtarı’yla ‘hakikat kapısı’ni açmağa istisnâsız herkesle birlikte girişmiş, bunu, ayrıca herkese yaptırmağa çaba harcamıştır. ‘Felsefe’yi, kısacası, Yunancasıyla *katholu*, Arapcasıyla *alelumûm*, Latincesiyle de *omnibus*, demekki ‘herkese’ uygun görmüştür. Onun, bunu böyle düşünüp yapmasında, Karl *Marx*’ın deyişiyle, toplumsal sınıf etmeninin etkisi olsa gerek. Nitekim mübâlağa etkenini de eklersek, *Sokrates*’in tersine, talebesi, mürîdi katmerli asîlzâde *Eflâtun*, ‘felsefe yapma’nın, ‘herkes’in harcı olmadığını düşünerek onu seçkin dimâğ erbâbı bir zümrenin zihin çabalarına hasretmiştir. Unutulmaması lazım gelen husus, *Eflâtun*’ün seçkincilik, soy çizgisine dayanmaz. Onun esâs aldığı, filosof denilen kişinin, yaratılış ile yetiştirilişindeki üstün niteliklerdir. Bundan dolayı *Eflâtun*’un kurguladığı sınıflı toplum yapısı ile Karl *Marx*’ın bizlere tasvîr ettiği Yeniçağ Batı Avrupasının, özellikle de İngilizinkisi birbirlerinden tamamıyla farklıdır.

(14) *Eflâtun*, felsefe yapma hünerinin, yaşama etkinliğiyle doğrudan olan bağıni kesmiş, onu okullaştırmıştır. Kurduğu okulda (Akademiya) bilgi öbekleri sınıflanarak işlenmiş, kendi, bizzât araştırmacı olan öğrenciler, ulaştıkları sonuçları öğrencilere okutmuş, öğretmişlerdir. Sorunlar, bağlamlarında ele alınıp tadrîs olunmuşlardır. Zihin geometrik bir intizâma sokulmuş, konuların birbirleriyle karıştırılmaları bağışlanmaz ‘günâh’lardan sayılmışlardır. *Eflâtun*’un kendisi ömür boyu siyâsete gömülmüş olmakla²¹² birlikte, bunun, okulunun dört duvarından içeri sızmasına asla cevâz vermemiştir. *Eflâtun*’un çizdiği hattı talebesi ve halefi *Aristoteles* sadâkatla takîb etmiştir. *Eflâtun* ile *Aristoteles*’ten itibâren felsefe, tarihi boyunca siyâset ile

²¹²Tarihte tek eylemci filosof örneğini oluşturmuştur.

SORUN NEDİR?

gündelik gaileleri horgöredurmuştur. Biçimselleştirilmiş öğrenim ile öğretimin şâhikasını teşkîl eden felsefe ile ondan türemiş bilim alanına siyâset, öyleki siyâsetimsi mülâhazalar sızmağa görsün, felsefî etkinliklerin dumûra uğrayacağı öne sürüledurulmuştur.

(15) Huzur dolu, rahat ve rahâvetli bir yaşama sevinci tattıran bilgeliğin tersine, *Aristoteles*’in, *İbn Sinâ*’nın, *Gazalî* ile Immanuel *Kant*’ın, basınçlı, sorunlu ve okur–yazar herkese açık olmayan zor kavranılır, ‘mahkeme duvarı’ benzeri metinlerinden felsefenin, ağırbaşlı, hattâ sıkıcı bir anlayış ile anlatış sergilediğini görüyoruz..

İnsan yaşaması için elzem gerçekliğin değerlendirilmesinde anahtar görevini gören anlamlandırma yetisini bilge sezgiyle elde eder. Geometriyi kurarken *Thales*’te gördüğümüz gibi, bilgenin sezgi verisinden hareket eden felsefe, tecrübe ile akılyürütme yolunu izleyerek genelleyip soyutlar.

Akılyürütmenin menbaı aklın son sınırı kavram üretme işi olduğunu *Sokrates* ortaya koymuştur. *Eflâtun*’a gelince; o, bizleri yeniden aklın meşrûu etkinlik alanının ötesine taşımıştır. Akıl, kendikendini harekete geçiremez. Aklı ateşleyen bir mercinin bulunması gerektiği mülâhazası *Eflâtun*’u sürekli meşğûl etmiştir. Eserlerindeki düşüncelerin seyrinden *Eflâtun*’un, sorununa sonunda çözüm bulduğuna tanık oluyoruz. Çözüm, aklî çabalara gelen sezgi desteğidir. Sorunun çâresi, akla örnek oluşturan hakikat âleminde keşfolunan ‘temel biçim’ler, ‘manâ’lardır. Gerçekliğin değerlendirilmesini olabilir kılan, ‘anlamlandırma–anahtarı’ nı sunan hakikat âlemindeki ‘manâ’ yahut *eidos* esâsıdır.²¹³ Akıl, kendi güç kaynağını kavrayamadığından, orası metafiziğin, dolayısıyla da felsefenin ötesidir. Felsefenin zoruyla onun ötesine uzanan *Eflâtun*, bilgeliğe geri dönmüştür. Nasıl, ne çeşit bir bilgeliğe? Alışılmış düzayak, rahatca anlaşılır yaşama bilgeliğine değil artık. Dünya ile yaşamanın derin anlamını gerçeklik perdesinin arkasındaki görünmez kaynaklarda aramağa yönelik bir bilgeliğe. ‘Hikmet’ de denilen bu çeşit ‘üstün bilgelik’, zamanla ‘mistiklik’ yahut İslâm düşünce hattında Tasavvuf şeklinde anılır olmuştur. İmdi *Eflâtun*, Batılı²¹⁴ düşünce geleneklerinde felsefe-bilim ile mistikliğin ayrıştıkları ‘yolağzı’ konumundadır.

Nihâyet *Aristoteles*, *Sokrates*’in bilgece tavrıla felsefe yapma uslubu ile usulünü ve *Eflâtun*’un felsefeyi aşarak mistikliğe ‘kulac atma’ tutumunu bir yana bırakarak aklın kendine çizdiği sınırlar içerisinde kalmağa özen göstermek sûretiyle felsefe-bilim sistemciliğini (Fr *système*) oluşturmuştur.

²¹³Bkz: Xavier Apalategui Zubiri: “*Socrates y la Sabiduria Griega*”, 1. – 29.syflr

²¹⁴Hristiyan, İslâm, Yeniçağ dindışı Avrupa

SORUN NEDİR?

Bilgelik ile felsefenin karşılıklı konumlanışları ile karşılaştırılmalarına ilişkin mülâhazalarımızı şöyle basit gelebilecek bir örneklemeyle toparlarsak: Mistik, hastaya bakarken, hastalığın biyolojik sorununu çözmeye kalkmaz. Hastanın çektiğini anlamağa, onunla hemhâl olmağa gayret gösterir. Filozof-bilimadamıysa, hastaya eğilerek, bakarak hastalığı açıklamağa çaba harcar. Hastalığın neden – etki bağıntısını kurmak sûretiyle tümelliğini kavramanın peşindedir. Şu durumda hastalık, katlanılan ıztırâplardan soyutlanarak ona yol açmış etkenler ile özelliklerden ibâret kalır.

Sonuç

Karmaşık örgütlenmişlik seviyesindeki canlıda nefsî faaliyetler, beden işleyişini ayarlayan etkenler hâlini almışlardır. Canlı, mekanik tekdüze kendikendine işleyişi (Fr *automatisme*) aşarak kendine mahsûs özellikler gösteren, *caractéristique* bir varolan konumundadır. Bahsi geçen ‘kendine mahsûs özellikler gösterme’ durumuna ‘bilinçlilik’ hâli diyoruz. Bu hâlin açık seçik göstergesi ‘düşünme süreci’dir. Söz konusu sürecin insana has verisi düşüncedir. Demekki insandaki bilinçlilik hâli, onun düşünmesi ve bunun sonucunda düşünce üretmesi, giderek ürettiği düşüncenin üstüne tekrar düşünmesidir: Teemmüllü düşünme.²¹⁵ İşte, bu son belirleme, açık bilincin timsâlidir. Ruhî bir ifâde olan ‘açık bilinc’in varlık öğretisindeki karşılığı, ‘varolduğunu-bilen- varolan’dır.²¹⁶

Sözünü ettiğimiz ‘insanî varoluş durumu’, ifâdesini “düşünüyorum öyleyse varım” önermesinde bulur. Fizikte Isaac *Newton*’un (1642 – 1727) mekanik ile çekim yasaları ve Albert *Einstein*’ın (1879 – 1955) genel görelilik teorisi ile kütle – enerji denklemini dile getiren $E = mc^2$ belirlenimi ne ise, René *Descartes*’ın düşünme – varolma denklemine ilişkin bildirdiği de metafizik için odur. Birinciler fizikte, ikincisiyse metafizikte devrim mesâbesindedirler.

“Düşünüyorum öyleyse varım” ‘denklem’inin ‘sağ’ında mevzilenmiş ‘varolma’, ‘zaman – mekân’ çerçevesindeki az yahut çok ölçülüp biçilebilir ‘fizik – biyotik dünya’nın esâsını teşkîl eder. ‘Sol’undaki ‘düşünüyorum’a gelince; o da, ‘manevî – metafizik âlem’e aittir. ‘Varolma’ bulunmasa, ‘düşünüyorum’, ‘âleminâsût’ta, demekki ‘fizik – biyotik dünya’da ‘görünüm’e çıkamazdı. Şu durumda bu iki cephe birbirini tamamlayarak beşer – insan bütünlüğünü oluşturur. ‘Varolma’, ‘düşünüyorum’u etkilemesine karşılık, ‘düşünüyorum’ da, bu sefer, ‘varolma’yı belirler; hem de öylesine ki, başta ‘kimsesiz–belirlenimsiz’ durumdaki

²¹⁵Fr pensée réflexive

²¹⁶Buna karşılık, karmaşık örgütlenmişlik seviyesindeki ‘bilinçli hayvan’, varolduğunu bilmez; yalnızca duyar, hisseder. İnsandan farklı olarak o, varoluşunun ‘hesab’ını kendine ve başkalarına veremez.

SORUN NEDİR?

‘varolma’, ‘düşünüyorum’un ‘imbiğ’inden geçerek ‘öznellik’ boyutuna bürünür, ‘anlam’lanır. ‘Ben’in esâslandığı ‘öz varoluşum’ başta gelmek üzere, ‘ben’e konu olan her ‘varolma–süreci’ ‘durum’laştırılarak değişik raddelerde ‘özel’leştirilir. ‘Varolma’nın ‘özel’leştirilmesiyle, ‘ben’i ‘bilinç varlığı’ kılar. ‘Öz–varoluşum’un ‘özel’leştirilmesiyle ‘ben’, ‘benim’e dönüşür. Nihâyet, ‘benim’in ‘kendini–bilme’sine ‘özbilinç’ diyoruz. ‘Benlik’, ‘nefsî’dir (Fr psychique), oysa ‘benimlik’ ‘nefsötesi’dir (Fr transpsychique).

(2) ‘Benim’, bir yanda ‘bilinç varlığı’ olarak kendine konu olan ‘varolma’yı bilirken, öte tarafta ‘özbilinç varlığı’ düzleminde ‘öz varoluş’unu kendine konu kılarak kendini ‘bilir’. ‘Varolma’yı ‘bilmek’ sûretiyle ‘ben/benim’, ‘fizik’le, yânî ‘bilim’le meşgûldür. Fiziğin dahî esâsını teşkîl eden gerek ‘anlamagücü’nün işleyişini, kaynağı ile sınırlarını gerekse ‘varlığ’ın yanısıra, ‘kendi’ni ‘bilmeğ’e yöneltmekle de ‘benim’, ‘metafizik’ yapmağa koyulur.

İmdi, ‘fizik’ ile ‘metafizik’, tıpkı, daha genel bir söylemle ifâde ettiğimizde, felsefe ile bilim gibi, birbirlerini şart koşarlar. Öte yanda, daha dar ve özgül anlamda, aynı bağlantı bilim felsefesi ile bilim arasında da geçerlidir. Nitekim bu hususa çağımızın çığır açıcı filosof–bilimadamı Albert Einstein dikkatimizi çekmiştir:

“Bilim felsefesi ile bilim ilişkisi dikkate değer türdendir. Bunlar, birbirlerine dayanırlar. Bilimle bağlantısı bulunmayan bilim felsefesi bir boş tasarımdır (scheme). ‘Bilim felsefesiz’ bilim ise —böyle bir şeyi düşünmek nice mümkünse— ilkel ve muğlaktır. Ne var ki, açık seçik sistem arzulayan bilim filosofu, böyle bir sistemi kateder etmez, bilimin düşünce içeriğini sistem bağlamında yorumlamağa eğilimlidir. Sonuçta sistemine uymayan ne varsa, onu küpeşteden atmağa teşnedir. Buna karşılık, bilimadamı, bilim felsefesi sistematığı doğrultusundaki çabalarını o kadar uzaklara bile götüremez. Bilim felsefesine ilişkin çözümlemeleri teşekkür duygularıyla benimser. Fakat, deney vakıalarının ona kabul ettirdikleri dış şartlar, bir bilim felsefesi sistemine bağlanmasına imkân tanıyan kavram yapısını inşâa için onun kendini fazlaca sıkmasına, kısıtlamasına cevâz vermezler. Bu yüzden o, sistemli düşünen bilim filosofunu bir çeşit cüretkâr fırsatçı adam şeklinde görünür.”²¹⁷

Yukarıda çizdiği bilim ile bilim felsefesi ilişkisinin tasarımıyla Einstein, bizlere fizik ile metafizik arasındaki bağlantının da başlıca özelliklerini ortaya çıkarmış oluyor.

(3) Filosof–bilimadamı, evvelemîrde bilgiyle uğraşır. Filosof olarak, bilginin ne olduğu, nasıl elde edilebileceği, geçerlilik ile geçersizliğin neye, hangi kıstasa göre tayîn olunabileceği soruları tarafından

²¹⁷ “Albert Einstein: Philosopher–scientist”, 477.s, David L.Hull: “Science as a Process/ An Evolutionary Account of the Social and Conceptual Development of Science”.

SORUN NEDİR?

harekete geçirilir. Bilimadamı vasfıyla da, metafizik çerçevede belirlediği bilgi örneğini yahut şablonunu görünenler dünyasına götürüp uygular. Üstünde özelleşip derinleştiği varlık sahasına giren görünür olaylar yahut varolanları inceleyerek ‘bilmek’ ister. Birinci bâbta ‘bilgi’nin kendini kavramağa yönelmişken, ikincisinde görünür teklere, bireylere ilişkin olanı derlemek çabasıdadır. Buna göre, filosof olarak ‘bilgi’yi inşâa etme safhasındayken, bilimadamlığıyla, sahasında yer alan görünür olayların yahut varolanların biçimini, yapısı ile düzenlenişlerini öğrenmeğe çalışır.

(4) ‘Bilgi’ye gelince; o, sonsuz, sınırsız kabul ettiğimiz bir karmaşanın, dimâğda zorunlulukla sınırlanıp düzenlenmiş yankısı yahut yansıısıdır.²¹⁸ Bahis konusu zihin tasavvuru, belli bir mesâfe katedilerek başka bir dimâğa iletilir. Haddizâtında bilgi, tarîfi gereği, iletilebilir bir düşünce değeridir. Bütün köşe bucağıyla açık seçik anlaşılabilirlikten yoksun şekilde iletilen bir değer, felsefe-bilimin istediği cinsten bilgi olamaz. İletinin açık seçikliğini sergileyen, akılyürütme yolunu izleyen, ve ‘önerme’ denilen, ‘iddia cümlesi’dir. Önerme, anlam katı ‘bir’ yahut olabildiğince ‘bir’e yakın sözler ile deyimlerden kuruludur. ‘Bir’e yaklaştıkça sözün yahut deyim anlamı açık seçikleşir ve iletenden iletilene dolaysızlaşıp dakikleşir. Nihâyet öteki bütün yazınlardan ve bu arada bilgelikten farklı olarak felsefe-bilim metni önermelerle örülüdür ve öyle olmalıdır da.

EKLER

EK 1 (99, 119 sayılı dipnotlar)

²¹⁸Jorge Wagensberg: “*Las Palabras del Conocimiento*”, 43.s.

SORUN NEDİR?

‘Mahiyet bilgisi’nden kasdettiğimiz, ‘idea’ya ilişkin ‘kesinlik hakikat bilgisi’, yâni ‘ilmülyakîn’dir.

‘Karşılaşılan’ın ‘asıl kendisi’nin akıl verisi olduğuna inananlar, İdealistler, öncelikle de öznel idealistlerdir. Varlığın ‘asıl–menşe’i konusunda aralarında derin görüş ihtilâfları olmasına rağmen, *Eflâtun* ile *Aristoteles*, onun, aklımızın dışında oluştuğu ve bizim kendi varlığımızdan bağımsız bulunduğu husunda ittifâk vardır. Kendilerinden sonraki bütün *orthodoks* —yâni temelde Aristocu— filosof-bilimadamları varlık öğretisine ilişkin bahsi geçen hayatî soruna *Eflâtun* ile *Aristoteles*’in açısından bakmışlardır. ‘Varlığın’ ‘asıl–menşe’inin aklımızın dışında bulunması gerektiği fikrini *Eflâtun*, *Aristoteles*’e ve bilâhare *Kant*’a oranla çok daha açık seçik ve tutarlıca savunmuş olduğunu; haddizâtında söz konusu sorun bağlamında onun kadar tutarlı ve açık görüş ortaya koymuş bir ikinci filosofla bir daha karşılaşmadığımızı da bu vesîleyle kaydetmeden geçmeyelim.

EK 2 (101, 119 sayılı dipnotlar)

Y *noein*: ‘Akletmek’, ‘anlamak’, ‘kavramak’, ‘niyetlenmek’.

(1) *Nus*: ‘Anlama’, ‘anlamagücü’, ‘kavrama’, ‘akıl’.

“*Numena*”: *Eflâtun*’un kullandığı bir deyim: ‘Akılla kavranabilenler’. *Eflâtun*’un deyimini ıktibâs eden *Kant*, “duyulur sezişin verileri olmamakla birlikte” diyor, “şeyler, sezgiye olduğu kadar zihne dahî salt konu (“...die bloß Gegenstände des Verstandes...”) kıldıkları takdîrde *Numenadan* sayılırlar” —Immanuel *Kant*: “*Salt Aklın Eleştirisi*”, A, 248.

Duyular aracılığıyla muttali olduğumuz şeylerin ‘sezgi’si, *Kant*’a kalırsa, ‘nesne’dir. Buna karşılık, *Numenon* âleme ilişkin olarak bambaşka bir ‘sezgi’imiz bulunur. Son anılan ‘sezgi’nin aktardığı hakikatlar ise, araştırana, inceleyene ‘konu’ olurlar —bkz: A.g.e., A287 yahut B344.

(2) *Nusun* fiili *noeine* ilk defa *Homeros*’ta (M.Ö. 8.yy) rastgeliyoruz. Klasik Attika lehçesinde, özetle, ‘akletmek’ demek olan söz konusu mastar *Homeros*’ta duyu organları kaynaklı anlamak, âlet ‘kullanmak anlamlarına gelmiştir: “... gözleriyle ‘anladı’... (“*İlias*” XV/422). Öbür yanda *frên* sözüyle, duyular yoluyla ‘anlaşılan’ın mevkiine, mahalline işâret etmek istemiştir (“*İlias*” XXI/61).

Kroton’lu *Alkmaion* (570 – 500): “Olacakları bilen tanrılardan insanlar tahmin yürütmek sûretiyle farklı olurken, olanları algılayan hayvandan ise, anlamak (*zûniêsi*) sûretiyle ayrılırlar.” —*Alkmaion*: VS 24, B 1a (*Theofrastos*: “*De Sensu...*”25);

ayrıca bkz: “*Lexikon der alten Welt*”, 119.s.

Dönüm noktası *Parmenides*’le (540 – 460) başgöstermiştir. Ona göre, ‘düşünme’nin (to *noein*) tek konusu ‘varlık’tır (to *einai*) —bkz: *Parmenides*: VS 28, B8 (*Theofrastos*: “*De Sensu...*”/ 25).

Böylelikle ‘düşünme’, ‘tecrübe’den (hê *empeiria*) ayrılır —bkz: B7, 3.

SORUN NEDİR?

“*Faidon*”da *Eflâtun* (427 – 347), ‘akıl’ (logos veya noēsis) yahut ‘zihin’ (dianoia) ile ‘algı’ (aisthēsis) ve cisim yahut ‘beden’ (sōma) arasında keskin bir ayırım çizgisi çekmiştir. Hakîkatın fehmi, duyumlama ile cismin algılanışından bağımsız olmaktan da öte, ancak ondan kurtulunmuş hâlde mümkün olur. Felsefe, ruha “onun, kendi başına kendikendine kendini”, demekki “fehmedilebilir (Y noētos; OrL intelligibilis) ve görülmez (Y afanēs) olanı” düşünmeğe güvenilebileceğini öğretir —bkz: “*Faidon*” 65 e/f, 83 a/f..

EK 3 (112 sayılı dipnot)

(1) Koyunun gözünü Kırgızlar, öylesine lezzetli kabul ederler ki, bunu, geleneksel olarak, şeref misâfirlerine ikrâm ederler. Çinlilerdeyse, hamamböceği kızartması ile şiş üstünde ateşte kavrulmuş fare yavrusu, ağzı tıkalı maymunun kellesinin tepesi testereyle kesildikten sonra, hayvan henüz canlıyken, beyin kaşıklanması, yine, en güzel yiyeceklerden sayılır. Bahsi geçen yiyecekler, özge toplumlara mide bulandırıcıdır. İmdi, bunlar bize güzellik fikrinin nice görelilebileceğine ilişkin örnek teşkîl edebilirler.

(2) *Germaine de Foix* (1488 – 1538) Fransa kralı Onikinci *Louis*’nin (1462 – 1515) yeğeni bir prinsestir. İspanya kralı Katolik *Ferdinant* (Fernando el Catolico: 1452 – 1516) ile *Onikinci Louis* arasında imzalanan *Blois* antlaşması gereği *Germaine de Foix*, 1506da *Ferdinant*’la evlendirilmiştir. Evlendiklerinde *Germaine de Foix* onsekizinde olup *Ferdinant* elli dört yaşında, o günkü şartlara göre, yaşlı bir adamdı. *Ferdinant*, evlendikten on yıl sonra kalb sektesinden ölmüştür. Torunu Beşinci *Carlos* (Charles Quint: 1500 – 1558) ise, ‘üveybabaannesi *Germaine de Foix*’yla aşk hayatı yaşamağa başlar. Bahsi geçen ilişkiden gayrimeşrûu bir kız çocuğu dünyaya gelir. Beşinci *Carlos* ile *Germaine de Foix*, kanca torun – babaanne olmamakla birlikte, ilişkileri evlilikdışı sayılmanın yanısıra, çok daha kötüsü, şenâyî (Fr incestueux) olarak da değerlendirilmiştir. Bu sebeple ilişki sonucunda doğmuş olan çocuğun sırrı günümüze değin beş yüz yıl boyunca fâşedilmemiştir —bkz: Manuel Fernandez Alvarez: “*El Inconfesable Secreto de Carlos V*”, 56. – 62.syflr.

Buradan ebeveyn – evlâd ile kardeşler arasında cinsî münâsebetin, Hıristiyan —ve tabîî, Müslüman ile Yahudî— toplumlarında nice kabul edilemez, iğrenç ilişki türü olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Oysa bu, belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla, Mısır firavun hânedânlarına mensûp bireyler arasında zaman zaman rastlanan bir ilişki çeşidir. İşte, hâllerimizin, hareketlerimizin, tutumlarımız ile davranışlarımızın, beşerî–dirimsel işleyişlerden ziyâde, temelinde belirli iyilik–güzellik fikirlerinin yattığı bir değerlendirme–anlamlandırma zihniyet arkaplanına nice bağlı bulunduklarını bir kere daha açıkca görüyoruz.

EK 4 (122 sayılı dipnot)

(1) İdea, ‘görmek’ demek olan *idein* masdarından gelir. *İdeinden* türeme *ideanın* yanında özge isimler de var: To *eidos*: ‘Biçim’, ‘görünüm’.

İdea, ayrıca ‘tür’ ile ‘cins’ anlamlarına dahî gelir.

Eidōlon: 1- ‘Temsil’, ‘görünen’; 2- put. *Eidōlatrēs* (*latrein*: Hizmet etmek): ‘Putatapar’. (2) *Süneidēsis* (sün: ‘Birlikte’), (*eidēsis*: ‘Bilme’): ‘Vicdân’. Latince, bu deymi de Yunancayı taklîd ederek oluşturmuştur: *Conscientia* (cum:

SORUN NEDİR?

‘Birlikte’) ile (*scientia*: ‘Bilgi’, ‘bilim’). Almanca ise, Latince deyimini yapısını esâs almıştır: *Gewissen* —‘ge’: Dönüşlülük ifâde eden önek. Türkcede ‘sevinmek’, ‘taşınmak’, ‘düşünmek’ fiillerindeki *n* içekine tekâbül eder. *Wissen*: ‘Bilmek’. İmdi, das *Gewissen*: ‘Bilinme’, ‘kendini bilme’.

Ruscada ‘vicdân’ demek olan *sovyest* sözünün de, ‘utanma’, ‘ar’, ‘edep’ (*sovyestit*: ‘utanmak’, ‘arlanmak’) anlam arkaplanı var

—bkz: A.İ. Smiritski: “*Rusko – Angliiskii Slovar*”, 595.s.

Malaycada *hati nurani* —*hati*: 1- ciğer; 2- gönül, kalb;

Arapca *nurani*: Işıklanmış, ışığa garkolmuş. İmdi, ‘İlahî nûra mazhâr olmuş kalb’

—bkz: Awang Sudjai Hairul&Yusoff Khan: “*Kamus Lengkap*”, 334.s;

ayrıca bkz: “*Kamus Ingeris – Melayu Dewan*”, 292.s.

(3) Türkcedeki ‘vicdân’, Arapçanın *VeCeDe* fiilindendir: ‘Buldu’, ‘keşfetti’.

EK 5 (126 sayılı dipnot)

“(Ey Muhammed): ‘Sizlere *Allah*’ın hazîneleri yanımdadır demiyorum. Gaybı da bilmiyorum... Sâdece bana vahyolunana uyorum’ de” —”*En’âm*”/6(50).

“Bu Kitabı sana indiren Odur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar, Kitabın esâsıdır (Umm’ul Kitâb). Öbürleriye muteşabihtirler. Kalplerinde sapıklık taşıyanlar, sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi heveslerine göre yorumlamak maksadıyla muteşabihlere tutunur, onlarla uğraşadururlar. Hâlbuki onların hakîkatını, gerçek yorumunu *Allahtan* başkası bilemez. İlimde derinleşenler, ‘bizler Kitaba inandık; Onun tamamı *Rabbimizin* katından gelmiştir’ derler. Bunları (yânî muteşabih âyetleri) tam akıl sâhibi olanlar düşünüp anlarlar —”*Âl-i İmrân*”/3(7).

Yukarıda zikredilmiş olan Süre, “*Kur’ân*’ın yorumlanışına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Biraz yuvarlayarak söylersek, *Kur’ân*, birbirinden keskince ayrılmış olmamakla birlikte, iki bölüm hâlinde mütâlea olunabilir: ‘Kitabın annesi’ (Umm’ul Kitâb) olarak tanıtılan esâs yahut çekirdek kısım ile manâsı açıkca ortaya koyulmamış kesit. “Bu ikinci kesimde öylesine derin meselelere temâs olunur ki, dil, bunları ifâde edemez. Bu âyetlerle aydınlanan kimi hikmet sâhibi insanlar bulunmakla birlikte, buradan cürrete kapılına asla dogmatik tesbîtlere tevessül edilmemelidir. Zirâ söz konusu âyetlerin nihâî manâsını yalnızca *Allah* bilir. Müfessirler, çoğunlukla muhkem âyetleri yorumlarlar. Nitekim, muhkem âyetler, Yasanın (‘Şerîat’ın) ‘şartsız (categorical) buyruklar’ını bildirirler. Bunlar da herkesin (her akılbalıg olanın) anlayabileceği biçimde ifâde olunmuşlardır. Yine de şunu eklemekten geri duramıyoruz: Kitabın annesi demek olan muhkem âyetler, manâları itibâriyle, ilahî tebliğin esâsını teşkîl eden ve çok çeşitli teşbîhlerle, benzetmeler ve mesellerle donanmış hâlde dile getirilmiş muteşabih olanlara dayandırılmış olmalıdırlar”

—”*Al-i İmrân*” Sûresinin Yedinci âyetinin şerhi: *Abdullah Yusuf Ali*, § 347, “The Holy *Qur’ân*”.

EK 6 (127 sayılı dipnot)

SORUN NEDİR?

‘Küllî İrâde’ ‘gayb’a mahsûstur. ‘Gayb’a mahsûs şekillenen ‘Küllî İrâde’, varolunan, yaşanan olaylar dünyasında ‘kader’ biçiminde tecellî eder. Bu zikrettiğimiz deyimler, insanın akıl erdirebilip bilebilirliğinin tümüyle ötesinde olmanın yanısıra, müdâhale imkânlarını dahî tamamıyla aşan boyuta işâret etmektedirler. ‘Boyum bosum niye bu kadar’ da şu kadar değil; ‘niye kara gözlü, kaşlı, saçlı’ olup da ‘başka türlü olmadığım’ı, kalıtım yasalılığını keşfetmek sûretiyle hesaplayıp açıklayabilirim. ‘Açıklamalarım çerçevesinde şeklişemâilimde birtakım değişiklikleri bile gerçekleştirebilirim.’ Ama niye ‘şu ülkede, şehirde, köyde, tarihte ve aileye doğdum’ da başkasında değil; niye ‘insan olarak varoldum’ da ‘bûlbûl yahut sünbûl şeklinde varolmadım’ sorularına yahut en temel varoluş sorusu olan ‘varolmamın hikmetisebebi (Fr raison d’être) nedir’e aklî ve tecrübî esâslara dayanılarak verilebilecek —meselâ fizik—biotik cevaplar yoktur. Aynı durum, ecel için de söz konusudur.

EK 7 (128 sayılı dipnot)

“Biz insanı yarattık. (İşte bundan dolayı) nefsinin ona fısıldadığı vesveseleri biliriz. (Nihâyet) Biz ona şahdamarından da yakınız” —“*Kâf*”/50(16).

“Hâsılı nerede bulunursanız bulunun, O, sizlerle birlikte. Allah, bütün yapıp ettiklerinizi görür” —“*Hadîd*”/57(4).

“Kullarım, Beni senden sorduklarında, bilsinler ki, Ben, elbette, onların yanında, yakınındayım. Bana kim seslenirse, onu dinler, duasına icâbet ederim...” —*Bakara*/2 (186)

EK 8 (132, 155 & 167 sayılı dipnotlar)

Genelde ‘varlığ’ın, özel olarak da ‘varolan’ın ‘dile getirilme’ şartları ile kurallarının belirlenmesi *Aristoteles*’in nazarında ‘kategori’dir. Nitekim *Aristoteles*’e bakılırsa, varolanın dile getirilişi “peri tön deka geinikôtatôn”, demekki ‘genel görev birimleri’²¹⁹ biçimindedir. Bu birimlerden her biri ‘kategori’dir.²²⁰ *Aristoteles*, kategorileri ‘ifâdenin esâs taşıyıcısı’²²¹ ile onu türlü vechelerden tavsîf ve tayîn eden unsurlar, yânî ‘yüklem’ler²²² şeklinde sınıflamıştır. Sıklet merkezini, ‘yüklem’ (katēgorēma) teşkil eder.

Kant’ta ise, ‘kategori’ler, ‘kavram’ların (Alm “Begriff”), ‘zihin’de (“Verstand”) ‘duyum’larla (“Sinnlichkeit”) ‘techîz oluş’una nezâret eden ‘cihâz’lardır.²²³ Bu merhâleden sonra, yine ‘kategori’lerin nezâretinde ‘akıl’da (“Vernunft”) ‘kavram’lar arasında bağların oluşturulmasıyla ortaya çıkan durumu ‘yargı’lar (“Urteil”²²⁴), demekki “*genōn*” (‘en üst on cins’) ²²⁵ olarak tavsîf etmiştir. Dil, ‘varlık’ ile ‘varolan’ı ifâdeyle görevlidir.

²¹⁹Fr unité de fonction générale.

²²⁰Buna Türkcede ‘deme kalıbı’ da diyebiliriz.

²²¹Y hüpokeimenon, usia prôtē; L substantia; Ar cevher; Alm Wesen, Stammbegriff.

²²²Y katēgorumenon, katēgorēma, anarrēzis; L prædicatum; Ar mahmûl; Alm Grundaussage, Aussageform —bkz: “*Lexicon Græco – Latinum et Latino – Græcum Cornelii Schrevelii*”

²²³“Prinzipien a priori”, “Kanon des Verstandes” —“*Salt Aklın Eleştirisi*” (B77/30).

²²⁴L iudicium (çoğ iudicia).

²²⁵Bkz: Nihat Keklik: “*İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*”, 16.s.

SORUN NEDİR?

Hegel'e bakılırsa, 'kategori'ler, düşünce gelişiminin aşamalarını ifâde ederler.

Klasik Hint düşüncesinde düşünme ediminin şartları ile kurallarını tesbîte kendini hasretmiş mezhep (Fr école) olan Vaişeşika mensûplarına, öncelikle de *Kanāda*'ya (M.Ö. ? – 250)²²⁶ göre, 'varolan'lar, onları algılayanlardan bağımsızdırlar. Ben, varolsam da olmasam da, algıladığım varolan varolmaktadır. Karşılaştığımız her bir şey, ancak algılanarak varolanlaşabilir. Bir şeyin, algılanarak varolanlaşabilmesi için bir adının bulunması icâb eder. Varolanlaşabilmek üzere, 'ad'ı bulunan şey, bir 'kategori'dir (S padārtha). Şu durumda her varlık, düşünülebilir. Her düşünülebilir (S artha) varlık, adlandırılır (pada). 'Düşünülebilenir adlandırılmış varlık', 'kategori'dir (padārtha). 'Kategori'ler, düşünce verimi olmayıp 'hakikî gerçeklik'lerdir; başka bir ifâdeyle, 'hakikat'ın hem düşünülür hem de görünür 'gerçekliğ'e yansımış biçimleridir. Görüldüğü gibi, Vaişeşika öğretisinin, *Eflâtun*'un düşünüşüyle çarpıcı kertede benzerliği vardır.

Vaişeşika²²⁷ düşünme hüneriyle uğraşırken, Nyaya²²⁸ biçimselimsi²²⁹ düşünüş²³⁰ yoluyla doğadaki varolanları inceleyenlerin öğretisidir. Bu iki düşünce tavrı, tefekkür ile temâşâ yolundan yürüyerek apaçık, keskin bilince, öyleki özbilince erişmeği gâye bilmiş olduklarından, Hint düşünce tarihinde birarada anılır olmuşlardır. Bundan dolayı 'kategori'ler de, 'Nyaya-Vaişeşika' adıyla zikrolunurlar.

Vaişeşikali *Kanāda*, ilkin 'varolma'ya ilişkin kategorileri tesbît etmiştir. Başlarda 'varolmama'yı 'kategori'den saymamıştır. Sonunda onu varolmanın karşıtı olarak iki ana kategoriden biri olarak kabul etmiştir.

Hint-Avrupa yahut Arî denilen dillerin en başat özellikleri arasında 'varolmak' diye Türkçeleştirebileceğimiz fiile mâlik olmalarıdır. Bu, yerine göre, hem ana, hem de yardımcı fiil şeklinde kullanılır. O, kullanılmaksızın, Hint-Avrupa dilinde cümle kurulamaz. Böyle bir fiile ihtiyâç duymaksızın Türkcede cümlemizi kurarken, Arî dillerde bu, imkânsızdır. Nitekim "o, az konuşup çok iş gören biri(dir)" dediğimizi, medeniyetimizi paylaştan Farsca tamamıyla farklı bir dil mantığıyla, "âdem-e kem harf o por kâriest", şeklinde söylemektedir. Buna karşılık, medeniyetce apayrı tellerden çalan İngilizcenin dil mantığı verdiğimiz örnek bağlamında Farscanınkini paylaşmaktadır: "He is a man of few words and many deeds". İşte şu esrârengîz, muammâlî üçüncü tekil şahıs 'is'in *İngilizce*deki mastarı 'to be', *Farsca*daki 'bûden', *Yunancadaki* 'einai', *Latince*deki 'esse', *Fransızca*daki 'être', *İspanyolca*daki 'ser', *Almanca*daki 'sein', *Rusca*daki 'bit' (быть) ve nihâyet *Sanskritce*deki 'bhava'dır.

²²⁶"Varolanların bireysel özelliklerini sergileyen metinler" anlamına gelen "*Vaişeşika-sutra*" başlıklı eserin müellifi olan *Kanāda*, adamın asıl adı olmayıp lakabıdır. Atomcu olduğundan, ona *Zerre* yahut *Atom-yiyen*, yânî *Kanāda* lakabı takılmıştır.

²²⁷*Vi-şeşa*: Fark, ayırım, özgüllük, özellik, mahsûs; ayırıcı özellik, istisnâî özellik, ayrıcalık, birey/lilik, nitelenmişlik, hârikulâadelik.

Vi-şeşaka: Bir ve aynı gibi gözükenlerin ince ayırım hususlarına bakılarak tefrik olunmaları. Bu düşünme çabalarını öğretti hâline sokanların oluşturmuş oldukları mezhep, *Vaişeşika* —bkz: Arthur Anthony Macdonell: "A Practical Sanskrit Dictionary", 290.s.

²²⁸Ni-āya: Kural, mihenk, ilke, aksiyom; tarz, yol yordam, yöntem, doğru gidiş, vargı, kıyâs; kıyâsa dayalı düşünme biçimini esâs alan öğretti: *Nyāya* —bkz: Arthur Anthony Macdonell: A.g.e., 148.s.

²²⁹Biçimselleştirilmeye yönlendirilmiş, bununla birlikte, tam anlamıyla biçimselleştirilememiş.

²³⁰Düşünme biçimi, tarzı.

SORUN NEDİR?

To be (=‘varolmak’), süreci (*to become* = ‘olmak’) durdurup keskinleştirici, sâbitleyici bir hâldir. ‘Cevherî’dir (Fr substantiel). Sürekliçe değişenlerin arkasında sâbit durup belirleyendir. İngilizcede “he is a coward”, Farscadaysa “ân boz delesî”, dediğimizde, “o”, kimse kim, “korkak’tır”; belirgin ‘varlık niteliği’i ‘korkaklık’tır. Ama “o”, dediğimiz, üç aylıkken başkaydı, yetmiş üç yaşındayken ise bambaşkadır. “O”nda ömrünün başından sonuna değin değişmez bir seciye yahut şahsiyet omurgasının bulunduğunu farzediyoruz.

Metafiziğin belkemiğini oluşturan varlık öğretisinin, Sanskritce ile Yunanca gibi, varolma fiilli dillerde ortaya çıkmış olması dikkate şâyandır.

KATEGORİLER

I) ARİSTOTELES’te KATEGORİLER²³¹

(1) Cevher yahut öz (usia, to ti, esti): “Nedir?”; (2) nicelik (poson): “Nice?, ne kadar?”; (3) nitelik (poion): “Nasıl?”; (4) görelilik yahut ilgi (pros ti): “Hangi?, neye göre?”; (5) yer yahut mekân (khôra, pou): “Nere/de?”; (6) zaman (potē, khronos): “Ne vakit?”; (7) durum (diathesis): “Ne durumda?”; (8) mâlik olma (ekhein): “Nesi var?”; (9) etkinlik (poiein): “Ne ediyor?”; (10) edilginlik (paskhein): “Ne ediliyor?”

--- --- ---

II) FARABÎde KATEGORİLER²³²

(1) Cevher: “Ali”; (2) görelilik (izâfet): “Hasan’ın oğlu”; (3) nicelik (kemmiyet): “Kısa”; (4) nitelik (keyfiyet): “Sarışın”; (5) zaman (metâ): “Bugün”; (6) yer (eyn): “Çarşıda”; (7) durum yahut konum (vaz’ı): “Ayakta duruyor”; (8) mâlik olma (le): “Ahmed’in kalemi”; (9) etkinlik (en yef’al): “Büküyor”; (10) edilginlik (en yenfa’al): “Bükülüyor”.

²³¹Bkz: *Aristoteles: “Kategoriler”, IV, 1b(25);*

ayrıca bkz: Teoman Duralı: “*Aristoteles’te Bilim ve Canlılar Sorunu*”, 43.s.

²³²Bkz: Nihat Keklik: “*İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*”, 58.s.

III) KANT'IN KATEGORİLERİ

(1) Kavramların İşlerlik Kazanması:²³³

²³³*Tafel der Kategorien (Stammbegriffe)*

I	
DER QUANTITÄT (DES UMFANGES)	
Einheit	
Vielheit	
Allheit	
II	III
DER QUALITÄT (DER BESCHAFFENHEIT)	DER RELATION (DES VERHÄLTNISSES)
Realität (Dinglichkeit)	-der Inhärenz (Selbständigkeit) und Subsistenz (Zugehörigkeit)
Negation (Verneinung)	[<i>Substantia</i> Wesenheit <i>et</i> und <i>accidens</i> Zustand]
Limitation (Einschränkung)	-der Kausalität (Ursächlichkeit) und Dependenz (Bedingtheit)
	-Ursache und Wirkung
	-der Gemeinschaft (Wechselwirkung zwischen dem Handelnden und Leidenden)
IV	
DER MODALITÄT (GELTUNGSART)	
Möglichkeit – Unmöglichkeit	
Dasein – Nichtsein	
Notwendigkeit – Zufälligkeit	

—Immanuel Kant: “*Kritik der Reinen Vernunft*” B95 (10, 20).

SORUN NEDİR?

I NİCELİĞE İLİŞKİN

Birlik
Çokluk
Bütünlük

II NİTELİĞE İLİŞKİN

Nesnellik (gerçeklik)
İnkâr
Sınırlayıcılık

III BAĞINTIYA İLİŞKİN

-Özerklik ile Aid-olma
(özlülük ile ilgililik)
[substantia et accidens]
-Nedenlilik ile bağımlılık (neden – etki)
-Ortaklık (etkiyen ile etkilenen arasındaki etkileşim)

IV

GEÇERLİLİĞE (KİPe) İLİŞKİN
Olabilirlik (imkân) – Olamazlık (imkânsızlık)
Varolma – Varolmama
Zorunluluk – Rastlantı

(2) Kavramlardan Yargıların Oluşması:²³⁴

I

YARGILARIN NİCELİĞİ

²³⁴*Leitfaden der Entdeckung aller reinen Verstandesbegriffe*

I

QUANTITÄT (UMFANG) der URTEILE

Allgemeine
Besondere
Einzelne

II

QUALITÄT (BESCHAFFENHEIT) der URTEILE

Bejahende
Verneinende
Unendliche

III

RELATION (VERHÄLTNIS) der URTEILE

Kategorische (nichtbedingte)
Hypothetische (bedingte)
Disjunktive (trennende)

IV

MODALITÄT (GELTUNGSART) der URTEILE

Problematische (fragliche)
Assertorische (behauptende)
Apodiktische (unfehlbare)

—Immanuel Kant: “Kritik der reinen Vernunft” B106 (20, 30).

SORUN NEDİR?

II	Genel yargılar Özel yargılar Cüzî (tek tek) yargılar	III
YARGILARIN NİTELİĞİ		BAĞINTI YARGILARI
Onaylayıcı yargılar Olumsuzlayıcı “ Sonsuz “		Şartsız yargılar Şartlı yargılar Ayırıcı yargılar
IV		
YARGILARIN GEÇERLİLİĞİ (KİPİ)		
Sorgulayıcı yargılar İddiacı yargılar Yanılmaz yargılar		

(3) Kategoriler ve Onlara Tekâbül eden Yargı Biçimleri:²³⁵

Tümel	Cüzî	Tekil
NİCELİK		
“Bütün ‘S’ler, ‘P’dir. “Bazı ‘S’ler, ‘P’dir. “Bir ‘S’, ‘P’dir.		
<i>Birlik</i>	<i>Çokluk</i>	<i>Tümlük</i>

Onaylayıcı	Olumsuzlama	
NİTELİK		
“‘S’, ‘P’dir. “‘S’, ‘P değildir’” “kimi ‘S’, ‘P değildir’.”		
<i>Gerçeklik</i>	<i>İnkâr</i>	<i>Sınırlama</i>

Şartsız	Şartlı	Ayırıcı
BAĞINTI		
“‘S’, ‘P’dir”. “ise,... öyleyse” “ya ... ya da”		
<i>Aid-olma, özerklik</i>	<i>Nedensellik, istinât</i>	<i>Ortaklık</i>

Sorgulayıcı/Sorunlu	İddiacı	Yanılmaz
KİPLİK		

SORUN NEDİR?

“Olaki” yahut “muhtemelen.” “Gerçekten de.” “Zorunlulukla.”

Olabilirlik – Olamazlık Varolma – Varolmama Zorunluluk – Rastlantı

(4) Çokçeşitliliğin İdrâkteki Sentetik Birliği:²³⁶

<u>KATEGORİLER</u>	<u>ŞEMATA</u>	<u>İLKELE</u>
NİCELİK	Zaman sırası	→ Aksiyomlar
Burada: <i>Birlik</i>	↔ <i>bütün</i> cisimler	
NİTELİK	↔ Zamanın gerçekleşmesi	→ Önceleme
Burada: <i>Gerçeklik</i>	“Onlar ağırdır.”	
“Düşünüyorum”		
BAĞINTI	↔ Süre: Cisimler.	→ Örnekseme
Burada: <i>Aid-olma</i> , ...	Asıl-olma	
KİPLİK	Hep, daima: Cisimler... dir.	
Burada: <i>Zorunluluk</i>	“Zorunlulukla ağır”	→ Postulat

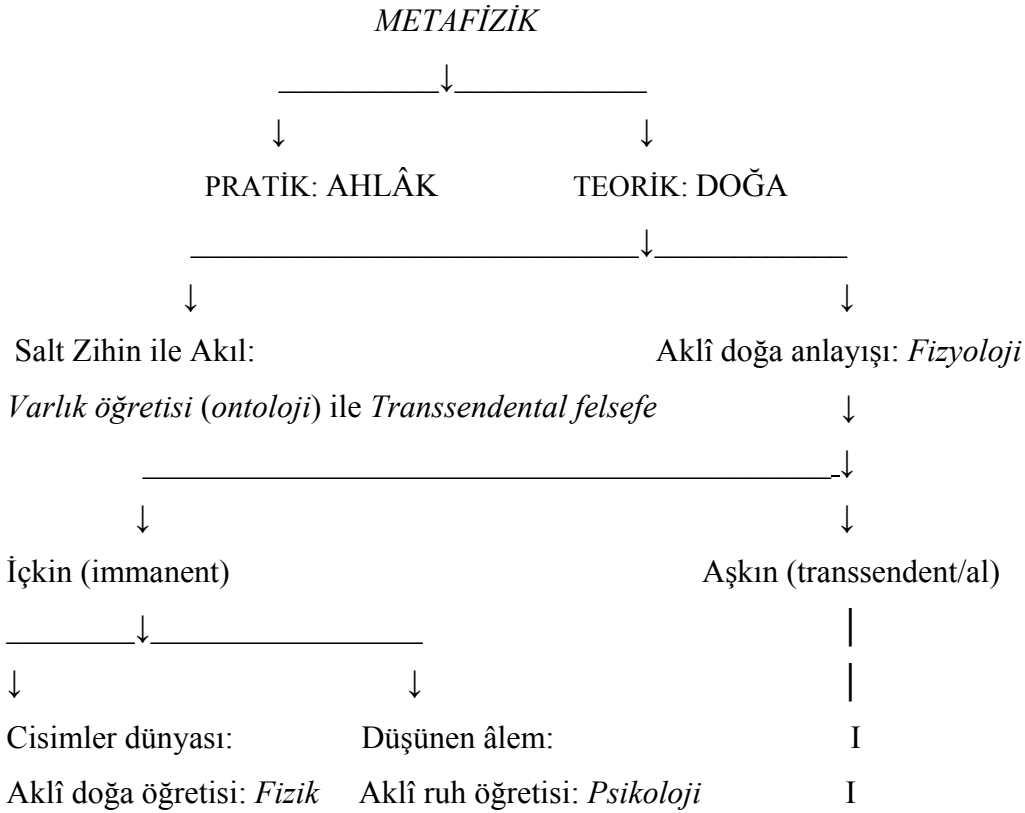
Zihin

Duyarlılık

²³⁵Bkz: Peter Kunzmann, ...: “*dtv-Atlas zur Philosophie*”, 138.s.

SORUN NEDİR?

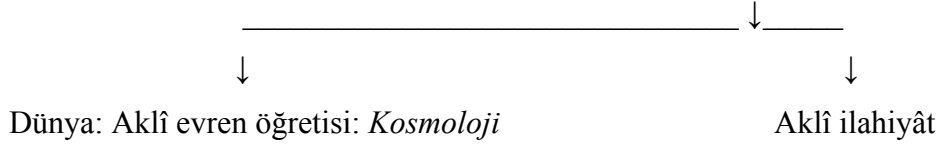
(5) *Salt Aklın Mimarîsi (kuruluşu, yapılışı):*²³⁷

²³⁶Bkz: Peter Kunzmann, ...: Aynı yer.

²³⁷Peter Kunzmann,...: “*dtv Atlas zur Philosophie*, 140.s.

SORUN NEDİR?

IV) VAIŞEŞİKA KATEGORİLERİ (Padārtha)²³⁸

I. Ana Kategori: Varolma (Bhava) —olumluluk—

- (1) Cevher (Dravya): 1- Toprak (pithiri), 2- su (ap), 3- ateş (tejas), 4- hava (vayu), 5- esîr, ether (akasa), 6- zaman (kala), 7- mekân (dik), 8- ruh (atman), 9- duygular (manas).
- (2) Nitelik (Guna): 1- Renk (rupa), 2- tat (rasa), 3- koku (gandha), 4- dokunma (sparsa), 5- sayı (samkhya), 6- boyut (parimana), 7- ayırıcı özellik (prthaktva), 8- bağ, bağlantı (samyoga), 9- ayırım, bölün/me (vibhaga), 10- uzaklık, terkedilmişlik (paratva), 11- yakınlık (aparatva), 12- ağırlık (gurutva), 13- akıcılık (dravatra), 14- katılık (sneha), 15- ses (sabda), 16- sezgi, ilim (buddhi), 17- zevk, safâ (sukha), 18- ızdırıp (duhkha), 19- istek, arzu (ikha), 20- tiksinti (dvesa), 21- isteme, çaba (prayatna), 22- adâlet, dürüstlük (dharma), 23- zulüm (adharma), 24- eğilim, yönelim (samskara).
- (3) Etkinlik (Karma): 1- Yükselme, hurûç (utksepana), 2- inme, nâzil (apaksepana), 3- daralma (akunkana), 4- genleşme (prasarana), 5- hareket (gamana).
- (4) Tümelik (Sāmānya): 1- Yükseklik, yücelik (para), 2- aşağılık, düşüklük (apara).
- (5) Özgüllük (Viseṣa).
- (6) İçkinlik (Samavāya).

²³⁸Bkz: Heinrich Zimmer: “*Philosophies of India*”, 605. – 610.syflr;
ayrıca bkz: B.N.Singh: “*Dictionary of Indian Philosophical Concepts*”, 194. – 198.syflr.

II. Ana Kategori: Varolmama (Abhava)²³⁹ —olumsuzluk—

- (1) Varolduktan sonraki varolmama (prag-abhava).
- (2) Yokolmadan önceki varolmama (pradhavamsa-abhava).
- (3) Mutlak varolmama (atyanta-abhava).
- (4) Karşılıklı varolmama (anyonya-abhava).

EK 9 (151 sayılı dipnot)

(1) *Dialog(os)*: İlkın, *Sokrates* (470 – 399) tarafından felsefe yapma usulü olarak kullanılan, bilâhare de, *Eflâtun*'un, aynı zamanda, felsefe yazımında bir edebî sanat tarzında uygulamış olduğu, en üst dereceden soyut ve tümel hâlde verilmiş yahut ortaya çıkmış bir sorun çevresinde ve hakkında, konunun ehillerince, müzâkerelerin yürütölme hüneri.

Bu müzâkerelerin yürütölüşü, dialektik (Y dialektikē; L dialectica; Ar cedel) denilen yöntemle olur. Verilmiş, vazolunmuş sorun: Sav (Y thesis); sorgulanır: Karşısav (Y antithesis). Sorun, benzerleriyle de karşılaştırılarak: Kıyâs (Y süllogismos); kurucu unsurlarına ayrıştırılır: Çözümleme (Y analizis). Sonunda, vazolunmuş olan(lar) ile sorgulamada bildirilenler, müştereken kaale alınarak tâze bir soruşturmaya götürecekt yeni bir sorun yahut sorunsallık (Fr problématique) inşâa olunur: Birleştirim (Y sünthesis).

Yeni oluşmuş sorun yahut düşünce değeri, kendinden kalkılmış olan ile ona karşı öne sürölmüş savı aşmışsa, olumlu bir işlem, yânî ‘yargılama’ (Y hē kritikos: Yargılama hüneri) bahis konusudur. Sözü edilen olumlu işlemde yargı (Y hē krisis) doğar. Ne var ki, işlem, çözümleme safhasında bırakılır da, ‘yeni değeri’ inşâasına, yânî birleştirimin oluşturulmasına geçilmezse, yargı da ortaya çıkmaz. Böyle bir durum, eleştiriciliğe (Fr criticisme) değil de, yıkıcılığa (Y eristikē tekhnē: Münâkaşa sanatı) götürür.

Şu var ki, birleştirim aşamasına ulaşmak da, ‘yeni değeri’ üretmeyebilir. Sonunda ortaya koyulan, çıkış aşamasındaki sav ile karşısavı aşmış bir sonuç değilse, varğıdan (Fr&Ing conclusion), dolayısıyla da ‘yeni değeri’den bahis açılmaz. Mantıkca varğı vasfını hâiz olmayan sonuçlarda, sav ile karşısav dengede asılıkalır. İkisi birden ya doğru, ya yanlış ya da hem doğru, hem yanlıştır. Doğrunun, hakîkatin, geçerliliğın tesbît olunamadığı böyle bir ‘çelişik’ duruma *Aristoteles*’ten *Kant*’a değin ‘felsefe’de ‘Safsatacılık’ (Y Sofistikē: Düzmece sonuçlar çıkarma sanatı) denilmiştir. ‘Felsefe’nin *Eflâtun* – *Aristoteles* – *Farabî* – *İbn Sinâ* – *Gazalî* – *İbn Rüşt* – *Descartes* – *Kant* hattında ‘dialektiğ’in, ‘safsa’ya götürecekt tarzda kullanılmasına yeğinlikle karşı çıkmıştır.

(2) Gerek *dialogos* (söyleşi) gerekse kelime itibâriyle ondan kaynaklanan dialektik, *legein*in türevidirler. *Legein* ise, mastardır, birinci tekil şahıysa, *legō* olup devşirmek, derlemek, toplamak, biraraya getirmek; anlatmak,

²³⁹ Öteki kimi Arî dillerinde karşılaştığımız üzere, ‘~a’ öneki Sanskritcede de olumsuzlama görevini görür. Yunancada, meselâ, ‘bios’, ‘canlı’; buna karşılık, ‘abios’, ‘cansız’ anlamına geldiği üzere, Sanskritcede de ‘bhava’, isim olarak, ‘varolma’ demek olup ‘abhava’, ‘varolmama’ anlamındadır.

SORUN NEDİR?

hikâye etmek, söz etmek, söylemek; hesaplamak, hesabını görmek; bulgulamak; zamanla da, bir nesne üstüne çıkarılmış çentik çeşidinden değişik işâretleri biraraya sokarak yorumlamak, anlamak: okumak anlamlarına gelmiştir.

(3) *Legein*, başta *okumak* olmak üzere, değişik anlam içerikleriyle birlikte, *Latinceye legere* —birinci tekil şahıs: *Legō*—, *Almancaya da lesen* —*ich lese*— biçimlerinde geçmiştir. Seçilmiş, seçkin askerlerden teşkil olunmuş ordu birliği anlamındaki *legiō* (Fr *légion*) terimi de *legereden* türetilmiştir.

Yunancanın *legein* fiilinin isimleşmiş hâli (hō) *logostur*. Onun da çeşitli anlamları şöyledir: Derlitoplu olma; dağınık durmakla birlikte, benzeşenlerin biraraya getirilmişliği; açıklama, izâh, iddia, önerme (Ar kaziye), belirleme, belirlenim; söylenti; gelenek; ölçü, ölçek, kıstas, oran, orantı, oranlama; sebep, gerekçe; kanıt/lama; gidimli düşünme, akılyürütme; akıl, yaratıcı akıl, küllî akıl... —‘akıl’la krz.

(4) *Dia*: Çift, ikili; *dia-legein* (*legō*): Karşılıklı söz etmek, söyleşmek, konuşmak —‘karşılıklı konmak’, ‘karşılıklı konup ötmek’, ‘konarak ötüşmek’—, savlaşmak: Soru – cevap mukâbelesi —*sav*: Söz; *savaşmak*, ‘sav atışması’ (Fr *duelle des paroles*) anlamına gelmiş olabilir.

(5) *Legeinin* Türkçe karşılığı olan ‘okumak’, ‘ok’tan gelir. Silâh olmanın yanında, ‘ok’, aynı zamanda, haberleşme aracıydı. Bildirilmek istenen, ‘ok’un ucuna atılan çentiklerle uzaktakine iletilirdi. Alıcı da, çentikleri ‘yorum’lar (yânî ‘okur’) idi

—bkz: Henry George Liddell:& Robert Scott: “A Greek – English Lexicon”, II.cilt, 1057., 1058.&1059.syflr;
ayrıca bkz: Emile Boisacq: “Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque”, 563. & 586. syflr;
ayrıca bkz: A.Walde & J.B. Hofmann: “Lateinisches etymologisches Wörterbuch”, 780.s;
ayrıca bkz: Johannes Hoffmeister: “Wörterbuch der philosophischen Begriffe”, 163.s.

EK10 (189 sayılı dipnot)

“İlm okumak bilmeklik kendözünü bilmekdür
Pes kendözün bilmezsen bir hayvândan betersin” (248/5).

“İlim ilim bilmektür ilim kendin bilmekdür
Sen kendüni bilmezsin yâ niçe okumakdur” (91/1)

—Bkz: Mustafa Tatçı: “Yunus Emre Divanı”, 24.s

SORUN NEDİR?

-II-

KİMLİK: İNSAN-OLMANIN ESÂSI SORUNU

“Hoşca bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen (‘Hoşca bak zâtına; âlemin en seçkinisin sen.
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen” Yaradılmışların gözbebeği insansın sen”)

Şeyh *Gâlip* (1758 – 1799): “*Müsemmen*”den

1- Nelik

Hakkında, üstünde konuştuğumuz ne varsa, ‘şey’dir. Öyleyse dilbilgisi biçimleri bakımından ‘isim’, ‘sıfat’, ‘zamir’, ‘edat’, ‘zarf’, ‘fiil’, ‘bağlaç’ gibi bütün unsurlar temelde ‘şey’dir. Varlık öğretisi ve bilgi ile bilim teorilerinde geçen ‘varlık’, ‘varolan’, ‘varolma’, ‘olay’, ‘vakıa’, ‘vaka’, hattâ ‘özne’ ile ‘nesne’ ve

SORUN NEDİR?

aralarındaki bağlantılar dahî hep ‘şey’dir. Onunla dile getirdiklerimizin bir bölümü gündelik somut yaşayışımızdadır. Somut dediklerimiz, zaman ile mekân koordinatlarında yer alan, duyumlanabilir olup işâret edilebilir değerlerdir. ‘Fizik’ dediğimiz tâkat/enerji–madde dünyasını oluştururlar. Fizik dünyadaysa, her ‘şey’ akış hâlinededir. Söz konusu genelgeçer ‘akış’a ‘süreç’ diyoruz. ‘Gerçeklik’, ‘süreç’tir. Onda sürekli olup bitenler vardır. İnsanın dirimlik (İng biotic) yaşayışı²⁴⁰ süreç verilerinden biridir. Ancak, insan, beşerlilikten ibâret değildir. Onun beşerötesi tarafı da bulunur. Bu, onun ‘salt insan’ cihetidir. ‘Fizik dünya’da izine dahî rastgelemeyeceğimiz iyilik–güzellik–doğruluk değerlerini evrene dâhil eden insanın bahse konu ‘salt insan’ kesimidir. Fizik dünya ile salt insan arasında bağlantıyı insanın beşer ciheti sağlar. Salt insan, beşer üzerinde ‘kurulmuş’ olmakla birlikte, o, bundan maddeten–uzven türemiş değildir. Öyle olaydı, ‘salt insan’ da ‘süreç’ olurdu. ‘Süreç verisi’ olup ‘süreç’te yer alaydı, insan, ‘süreç’i kendine konu edinip onun üzerine eğilemezdi. İnsan, ‘süreç’i durdurarak üç kesitlik bir yapı olan ‘zaman’ı üretmiştir. ‘Olup bitmiş’, dolayısıyla ‘yaşanmış ânlar’ kesimi ‘geçmiş’i; ‘şu ân’, demekki ‘yaşanan’, ‘şimdi’yi; ‘henüz-yaşanmamış’, öyleyse ‘yaşanması–beklenen’ zaman dilimi, ‘geleceğ’i teşkil ederler. Sayılan kesitlerden bir tek ‘yaşanan’, demekki ‘şu ân’ ‘gerçek’tir. Ne var ki, onu anlamamızı sağlayan, ‘yaşanmış olup da artık yaşanmayan’ ‘geçmiş zaman’dır. Orası tecrübelerimizin, dolayısıyla bilgilerimizin kaynağı ve haznesidir. Yaşanmış olup da artık yaşanmayanlar, şu hâlde, şimdiyi yaşatırlar. Şimdi yaşananlarsa, bizi yaşanacaklara yöneltirler. Şeridin birinci kesimi koptumu, devâmı yanar, yokolur. ‘Geçmiş’i unutmak, ‘hayat körlüğü’ne, ‘bunama’ya götürür. Bunamışın ‘şimdi’si, dolayısıyla da ‘geleceğ’i yoktur.

2- Bireylilik

‘Geçmiş’i, yânî ‘olup bitmiş ânlar’ı zihinde yeniden canlandırma işine ‘hatırlama’ denir. Hatırlananları muhâfaza altına aldığımız hazneyse, ‘hâfıza’dır. Öyleyse hâfıza, insanlaşma sürecinin birinci dereceden âmilidir. Haddizâtında hâfıza, desoksiribonükleik asitten beşere dek bütün canlı işleyişlerde karşımıza çıkar. En basitinden karmaşığına dek canlının, kendi dışındakilerle ilişki kurarken dayandığı ‘arkaplan şablonu’,²⁴¹ ‘hâfıza’dır. Onun sağladıklarıyla canlı, henüz yaşamadığı olaylar ile süreçleri karşılamağa hazırlanır. Olup bitmiş ânlarının tasavvur yükü fazlalaşıp çeşitlendikçe, canlının, yeni algıladıkları arasında tercih imkânı da artar. Bu da, onun, ‘kendisi-olmayan’lardan farkını berâberinde getirir. İşte bu noktada ‘bireylilik’ ortaya çıkar. ‘Kendisi-olmayanlar’dan ayrılabilen, ayırdedilebilen ‘birim–varolan’a ‘birey’ diyoruz. ‘Birim-varolan’,

²⁴⁰Bu vechesiyle o, ‘beşer’dir

²⁴¹İng background template

SORUN NEDİR?

öncelikle ‘canlı birey’dir. Onu fizyoloji–morfoloji, başka bir ifâdeyle, bilim bağlamında kendine vucut veren kurucu unsurlarına ayrıştırabiliriz. Buna karşılık, ontolojik, yânî metafizik düzlemde, o, *Aristoteles*’in deyişiyle, temel yahut birinci dereceden cevherdir. Demekki onu daha altta yattığına inandığımız varlık tabakalarına geri götürmeğe yeltendiğimiz takdîrde, onun ‘varlıklılık’ını kaybederiz. Bir ‘varolan’ın ‘varlıklılık’ına onun ‘neliğ’i diyoruz. Kısaca, nelik, ‘bu’, ‘şu’ yahut ‘o nedir?’ sorusuna verilen cevapta kendini izhâr eder. ‘Neliğ’ın kendini şaşmazcasına belirgin kılan varlık tabakası, *canlının* kisidir. Her canlı, zamanca ve yapılaşca bir kereliktir. Bu sebeple tam anlamıyla ‘biri m–varolan’, ‘canlı bireyi’dir. Onu başka yapılar ile zaman doğrultularına taşırsak, onun bireyliliğini dağıtıp bozarız; teknik deyişle, onu öldürürüz. Dağıtılıp bozulmuş bir canlı bireyini tekrar işler durumdaki bütünlüğe kavuşturmak, yânî ölüyü yeniden diriltmek imkânsızdır. Fizik tavrılı çalışmalarda canlı, bireyliliğiyle, demekki canlılığıyla değil de, canlı-olmayanmışcasına irdelenir. Oysa metafizik, canlıyı ‘birey bütünlüğü’nde görüp inceler. Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin düşünce pâyândâsı olan Positivcilik, mekanik-fizik doğrultudaki görüşü kendine esâs kabul ettiğinden, canlıyı canlı-olmayandan ayırdetmeksizin görüp ele alır. Mekanik bilim, süreci, ilgisi doğrultusunda durdurur, öncesi ile sonrasından keserek dondurur. Tekrarlanabilir, ölçölüp biçilebilir unsurlarına ayrıştırır. Ana örnek, klasik mekanik, matematiğe dayanarak merâmını ifâde eder; tümevarış ile çözümleme yolundan yürüyerek iş görür.

Canlının, nefis taşıyan varolan olduğu daha önce değişik vesîlelerle bildirilmiştir. Nefsin ortaya çıkıp serpilme süreci evrim çerçevesinde vukûu bulmuştur. Nefis, maddeden tamamıyla farklı olarak, ayrıştırılamaz. Bu yüzden çözümlenmeye yatkın olmayıp mekanikvârî tarzda matematik yoldan dile getirilemez. Canlının biyo-fizik-kimya zemîni ayrıştırılıp çözümlenebilir cinsten olmasına karşılık, bireysel özgüllüğün ortaya çıkışı, nefsin şaşmaz işâreti olup bu seviyeden itibâren canlıyı bölüp parçalama işlemleri imkânsızlaşır.

Yalınkat yaşama düzleminde nefsi ve onun evrim basamaklamasında ulaşmış olduğu merhâleyi bizlere ilk bildiren uzuv gözdür. Bir canlı varolanın gözlerinden yayınlanan bakışları, onun gerek evrim basamaklamasında gerekse birey olarak türü içerisinde tutturmuş olduğu seviyeyi ele verirler. Meselâ, timsahların, kertenkelelerin yahut kurbağaların, bakışlarında değişen durumlarda bireysel farklılıkları yakalamak imkânsızdır. Bu itibârla onlarda bakışın bulunduğu bile söylenemez. Buna karşılık, sözgelişi, kartalda, yunusta, atta, deve, filde, çoban yahut kurt köpeğinde bireyliliği açıkca tebâruz ettiren bakışla karşılaşırız.

Canlının algıladığını, zihninde işleyip bunu gözlerinden yansıtmaya

SORUN NEDİR?

yetisine bakış diyoruz. Yayınladığı bakışlardan o canlının zekâ seviyesi anlaşılır. İnsana mahsûs ve esâsî dil olan bildirişmeye en yakın iletişim türü bakıştır. Nihâyet canlı, bakışlar doğrultusunda yahut da onlara uygun biçimde davranır. Bu itibârla gözlerinin ifâdesinden canlının, bu arada insanın da, müstakbel davranışlarına dair ipuçları elde etmek dahî mümkündür.

3- Bireyliliğin Ana Belirleyicisi: Genotip

Her canlı bireyini eşsiz kılan etkenlerin başında kendine has genotipinin bulunmasıdır. Genotip, çeşitlilik bakımından zenginleştikçe, onun görünümüne çıkmış durumunu ifâde eden fenotip daha özgül özellikler gösterir. Bitkiler âleminde bir çama yahut hayvanlardan sözcelişi örümceğe kıyasladığımızda, bir köpek, meselâ, onu hemcinslerinden ayırdetmemize cevâz verecek özellikler taşır. Sâdece biçim itibâriyle tipi değil; hâl, tavır, davranma tarzlarıyla dahî ayrılır. O, hem kendini hem de dışarıdan aldığı duyu verileri aracılığıyla kendi-olmayanı algılayarak, anlayabildiğimizce, en azından, fizik bireyliliğinin farkına varır. ‘Olup bitmiş’ bir ‘ân’ın, hâfızasında bıraktığı izlenimi andırır bir olayla karşılaştığında, yeniye eskiye benzediği ölçüde tanır; eski olanı da, yeni karşılaştığını andırdığı oranda hatırlar.

Genellikle hayvan, fizik–fizyolojik uyaranlardan uzak kaldığında, kendini uykuda yahut ona yakın bir hâlde bulur. Az önce belirtildiği üzere, canlının genetik dökümü (Fr inventaire) zenginleşip karmaşılaştıkça, uyku ile benzeri hâllerin, gündelik yaşama süresindeki yeri daralıp oranı düşer. Bir günde kartalın, köpeğin yahut şempanzenin uyuyarak yahut uyuklayarak geçirdiği vakit ile, sözcelişi, bir timsahinkini karşılaştıralım; arada büyük farkın bulunduğunu görürüz. Acıkma, susama gibi iç yahut avın görünmesi çeşidinden dış uyarı olmadıkça, timsah yerinden kıpırdamayacaktır. Oysa kedi, köpek, şahin, kartal, karga, şebek, fok, yunus türünden hayvanların tepkileri artık doğrudan doğruya uyarana bağımlı olmaktan ibâret değildir. Bunlar, çevreleriyle de ilgi kurarlar, ilgilenirler.

4- Beşerin Bireyliliği: Kimlik

İnsan bireyinin kendine ve çevresine ilgisi dünyaya dirimli bir varolan, demekki beşer olarak gelmesiyle başlar. İlk anne göğsünü ‘öğren’ir. Sütün kokusuna alışır. Bir müddet sonra, annesine ve kendi uzuvlarına dokunur. Bebekte öne geçen duyumlar, önem sırasına göre, koklama, dokunma, tatma ile iştmedir. Bebek, çocukluğa ve ötesi ergenliğe intikâl ettikçe, görme öne geçmeğe başlar. Beşerlikten insan-olmaya geçişle birlikte görme, öteki duyumlara oranla belirgin bir üstünlük kazanır. İnsan, evvelemîrde görerek kendisi ile kendisi-olmayanlar arasında ayırım çizgisini çeker. Kendi dışında kaldığına inandığı çevreyi kişi, gözüyle

tarassut ederken, ‘iç âlemi’ne yönelttiği bir ‘bakış’ı daha vardır. ‘İç ortam’, organik-biyolojiktir. ‘İç âlem’le kastolunansa, organik-biyolojik işleyişler değildir. Bunların ötesindeki bir duruma işâret edilmektedir.

5- İnsanın Bireyliliği: Kişilikleşmiş Kimlik

‘İç âlem’, dünyada insana mahsûs bir hâldir. Bu sebepten de, fiziğin, yânî bilimin değil, metafiziğin konusudur. Sözüünü ettiğimiz âlemiyse, insan, mecâzî bir söyleyişle, ‘iç gözü’yle ‘tarassut’ eder. Bu ‘iç göz’e ‘basîret’ diyoruz. Bilime konu olamamakla birlikte ‘basîret’, hayatın her safhasında kendini duyurur. Dışımızı ‘göz’ diye anılan organla, içimiziyse ‘basîret’ dediğimiz bir yetiyle keşfe çıkarız. Dışımızın tarassutuyla sağladığımız ‘bilgi’dir; içimizi seyre dalarak edindiğimiz ‘özbilinç’tir. Onunla maddî ve manevî gücümüz ile imkânlarımızın dökümünü ve sınırlarını tanırız. Maddî ve manevî gücü ile imkânlarını esâslı biçimde tanıyan bilinçlenir. Maddî ile manevî gücün ve imkânların dağılımı ile hudutları hususunda bilinçlenmekse, ‘kişiliği’ verir.

Ömür boyu karşılaşmalarımızı, ilk ve son anlama işinde geri götürdüğümüz nihâî mürâcaat mercii diye kabul ettiğimiz orun, ‘benim’imizdir. ‘Ben’, en temel varlık sorusu olan “‘kim’im”e verilen cevaptır. Bütün kesintisiz değişmelerin ortasında değişmez, bölünmez son dayanak noktası ‘ben’ duyusudur. Bu, aşkın, demekki doğrudan duyu verileri sonucunda edinilmeyen; buna karşılık bütün mümkün algılarımızı, idrâklarımızı ile anlamalarımızı olabilir kılan en temel duyuş yahut sezıştır.

Beşer biçiminde dünyaya geldiğimizde, ilkin bedenimiz ile çevremizi saran cisimli varolanları algılayarak ‘ben’i ‘ben-olmayan’lardan ayırdetmeğe koyuluruz. Fakat çevremizdekiler kadar bedenimiz ve varolma şartlarımız dahî süreklince değişir. Bu dur durak bilmez değişmeler ile başkalaşmaları kendi akışları içerisinde kesinlikle kavrayamayız. Bundan dolayı ‘akış’ın dışına çıkmak zorundayız. ‘Akış’ın dışına çekildiğimizdeyse, kendimizi üstünde bulduğumuz düzlem ‘değişmez ben’imiz, başka bir deyişle, ‘benliğ’imizdir. ‘Ben’imizin değişen, demekki öteki bütün maddî olaylar gibi, sürece tâbî olan cisimli–bedenli tarafımızdır. ‘Ben’imizin sürece tâbî bu tarafını dahî, sürecötesi vechesiyle, yânî ‘benliğ’imizle değerlendirip anlamlandırabiliyoruz. ‘Ben’imizin bilinmesine bilinç demiştik. ‘Ben’imin ve onu çevreleyen bilcümle varolanların son anlamlandırma taşıyıcısı ‘benliğ’imin manâ peçelerini peyderpey aralamak sûretiyle ‘kimliğ’imi keşfetmeğe başlarım. ‘Kimliğ’ime ilişkin ‘bilinc’im, öze ilişkin ‘bilinç’tir, yânî ‘özbilinç’tir. ‘Özbilinç’i bulunan kişi, kimlik sâhibidir. Kimliği olanın da, sarsılmaz, bükülmez kişiliği vardır. Zaman ile mekânların değişen ve değiştiren etken ile etkilerinin dışında ve ötesinde kalmağı becerebilen, öte yanda da değişmeleri değerlendirip yönlendirebilen gücü barındıran, bilgi–bilim teorisinin açıklayamadığı ‘öz’, ‘manevî

âlem'imizdir. İşte bu 'manevî âlem'imiz, 'kimliğ'imizi oluşturur. Nasıl cisimli–bedenli, morfolojik–fizyolojik 'beşerliliğim', cisimli–bedenli dünyanın parçasıysa, 'manevî cihetim', başka anlatımla, 'salt insan-oluşum' da, 'insanlığ'a ortaktır. Buradan yola çıkarak, duyular ile algıların erişemediği, erişemeyeceği, 'ben-olmayan kimlik'lerle irtibât kurmak sûretiyle bildirişebiliyorum.

6- İlk–Topluluk–Örneği: Kadın–Erkek–Çocuk Birlikteliği

Kişinin, başkalarıyla iletişip bildirişmesi, daire daire genişler. Dayanışma ile bildirişme zorunluluğu, toplu yaşama durumuna vucut verir. İlk esâslı toplu yaşayış örneğini kadın ile erkeğin dirim zorunluluklarından doğan birlikteliği sunar. Cinsiyet karşıtlığının oluşturduğu dirimsel gerilimden doğup bütün insanî berâberliklerin esâsını, üreme kâbiliyetini hâiz kadın ile erkek birlikteliği teşkîl eder. Bu üreme imkânını taşıyan birlikteliğin semeresi olan çocuklar ve onları dünyaya getiren kadın ile erkek, enilk (İng primordial) toplumu vucuda getirirler. Bu ilk —kurmaca yahut yapma değil, doğal— teşkilâtlı topluluk hâlindeki yaşama olayına aile adını veriyoruz. Başta, anne ile baba, bilâhare çocuklar olmak üzere, aile fertlerini birarada tutan, ilkaslî (İng primary) cinsî câzibenin yerini alan 'ülkü birliği'dir. İşte, insanlar arasında bağlaşmayı (İng unison) sağlayan en insanî, başka bir deyişle, dirimlilikten en uzak değer, ülkülerdir (Fr idéal). İnsanın maddî yanı, biyo-fizik olan beşer cephesidir. Biyo-fizik oluşumlarla ortaya çıkıp etkinlik gösteren işleyişler, beşerî özellikleri tayîn ederler. Bir beşerin tüm genetik, fizyolojik ile morfolojik özellikleri, onun bireyliliğini ortaya koyarlar. Bireylilik, tabiatı icâbı, esrârengîzdir. Çünkü, kurucu unsurlarına ayrıştırılabilinmekle birlikte, tekrar canlı bütünlüğüne kavuşturulacak biçimde birleştirilemez. Demekki canlı birey, yaşar hâldeyken çözümleme ile birleştirime koşulamaz. İşte, çözümleme ile birleştirim işlemlerine imkân tanıyıp tanımamak durumu, canlı ile cansız arasındaki epistemolojik ayırım çizgisini teşkîl eder.

7- Dirim Esâslı Bünye – İlahî Kaynaklı Yapılanma

Yalın canlı bireyliliğinin, yânî beşerliliğinin üstünde kişinin insan-olma durumu vardır. Şu hâlde, onun 'ikinci katmanı' salt ilahîdir. Gerçi dirimli zemîn katman dahî, sonuçta yine ilahîdir. Ama bu ilk katmanında insan, varlık yapısını sözümona canlı-olmayanlardan hayvanlara dek uzanan hattaki bütün varolanlarla paylaşır. Onun ayrıcalığı, istisnâîliği, 'insan-olma'yı ona bahşeden taşıdığı 'ilahî nefes', demekki 'ruh'tur. İşte taşıdığı bu 'ruh' sâyesinde insan, yalınkat canlı birey olmaktan 'kimlik sâhibi' 'kişi' olmağa geçer. Her canlı bireyin kendine mahsus bir genotipi ile bunun görünümüne çıkmış fenotipi vardır. Kişi, bireyliliğini belirleyen genotip, dolayısıyla da fenotip çerçevesinde varolur. Bu, ona kalıtımıyla intikâl eden ham dirimli varoluşudur. İnsan,

SORUN NEDİR?

doğumundan itibâren hazır bulduğu bu ‘ham dirimli varoluş’un üstünde ikinci bir varoluşu daha inşâa eder. Birincisi doğal veriyken, ikincisi bir inşâadır (Fr&İng construction). İnsan, ‘ham dirimli varoluşu’nun üstüne koyduğu ‘tuğla’larla ‘kimliğ’ini inşâa eder. Kimlik inşâatının tamamı kişiliği meydana getirir. ‘Kişilik’, şu durumda, bütün unsurların ‘görünüme-çıkış-hâli’dir. İnsanın, ‘kendini-başkasından-ayırarak’ unsurlar ile ‘kendi-imkân-boyutları’ üstüne katlanması sonucunda ‘kimliğ’ini kurar. Bu ‘katlanma’ (Fr&İng reflexion) işleminde kişi, ne denli yoğunlaşıp derinleşirse, onun kimliği de onca belirginlik, keskinlik ve özgünlük kazanır. Kişinin, kendi maddî ile manevî yapabilirliklerini düşünerek öğrenmesi, özden bilinçlenmesi demektir. Kısaca söylendikte, kişinin, kendi hakkındaki bilgisi, özbilincidir. Bu da, öz bilgisi anlamına gelir.

Bireylilik, dirimli olması itibâriyle, maddîdir. Buna karşılık, kimlik, bir manevî yapıdır. Düşünmeğe, dolayısıyla da bilmeğe dayanır. Bireyliliği ve kimliği düşünerek ‘ben’in boyutlarını ortaya çıkarırız. ‘Bireylilik’ ile ‘kimlik’, ‘ben’in bütünlüğünü, yâni ‘benliğ’i verir.

‘Ben-olmayan’ı algılayıp tanımak ‘bilgi’yi; ‘ben’in kendini idrâk edip tanınmasıysa, ‘özbilinc’i ortaya çıkarır, dendi. Kişi, gelişme sürecinde ilkin beden, demekki maddî varlığını tanıyarak işe koyulur. Bunun ardından bedenötesi, yâni, ‘nefs’ cihetini inşâa edip tanır. Nefsini geliştiren olgunlaşır.

8- İlahî Kaynaklı Ruh; Beden ile Ruh arasındaki Köprü olan Nefs

‘Nefs’ (S Atman), âlemşumûl ‘Ruh’un (S Brahma), taştan, topraktan, insana dek her çeşit bireye, değişen raddede, düşen payıdır. Bu çeşit varolanlar, ‘canlı-olmayan’ların tersine, dışarıdan etkide bulunan etkenlere bağlı bulunmayıp kendiliklerinden, yâni kendi içlerinden etkili olan etkenlerce, biçim değiştirir, hareket edip savunurlar. ‘Canlı’da, şu hâlde, işleyişleri, ‘canlılığı’ yürüten, yönlendirip yöneten ‘can’dır. ‘Can’ ise, ‘nefs demektir. ‘Can’, ‘beden’den, yâni ‘madde’den ‘elini eteğini çekti’ mi, o ‘beden’ işleyiş yetisini yitirir, demekki ‘cansız’ kalır. ‘Beden’, haddizâtında ‘can’ı, yâni ‘nefs’i uyanmış ve onun tarafından yönlendirilip yönetilen bir ‘maddî kalıp’tır. ‘Can’ı tarafından terkolunmuş ‘beden’, öteki ‘canlı-olmayan madde’ler gibi, sâdece dış etkenlerin etkisindedir. Vaktiyle canlı olup artık cansız olan bedenlereyse, insanda, ‘ceset’; hayvanda ‘leş’; bitkide ağaçsa ‘kütük’, ot neviindense ‘sap’ yahut ‘kalıntı’ denir.

Kimliğinin bilincinde olan her insan bireyi kişidir. İnsanın kişiliği ömür boyunca değişir. Neye göre değişir? Değişmeyen bir arkaplana göre. Bu arkaplan, ne menem bir şeydir? Gösterilebilir cinsten maddî bir değer değildir. Geriye ne kalıyor? Düşünce kalır. Şu hâlde, kimliğimizin bilincine düşüncemiz ile duygumuzda ulaşırız. Duyumlama, duygulanma ile düşünme yetisi bir kere dumura uğradımı, kimlik silinir, kişilik çöker. Düşünme yetisinin, daha genel bir deyimle, zihin melekelerinin dumura uğraması hâlinde, bedenin fizyolojik

faaliyetleri sürse bile, insanın kişiliği ortadan kalkar. Bu durumdaki insan, ‘bitkisel hayat’tadır. Artık, karşı karşıya bulunduğumuz, insan değildir, tabîi. Bu, salt dirimli varolan niteliğiyle, beşerdir.

9- Kişinin Kimliğinden Toplumun Kimliğine

Bireylilik, kimlik bütünlüğünü yitirmeksizin daha alt unsurlara ayırıştırılamaz özerkce işler hâldeki temel varolandır. Böyle bir temel varolanın büyüklüğü önemli değildir. Bu, tek insan da milyolarca kimseden oluşmuş bir toplum da olabilir. Aileden başlamak üzere, her seviyedeki insan topluluğu, belirli bir kimlik özelliği sunduğundan, ‘kişilikli birey’dir. Aile yahut oymak (kabîle) ile boy (aşîret) gibi ‘geniş aile’ yahut ‘uzak akrabâ toplulukları’ esâsta kan bağına dayanır. Hattâ boyların birleşmesinden —boylar federasyonu— oluşan devletlerin toplumlarında, yânî milletlerde bile, ‘ülkü’lerin yanında, kan bağı, hükmünü hâlâ icrâa eder. Kan bağının, tümünden toplum oluşturma etkinliğini yitirdiği devlet, dolayısıyla da millet aşaması, ‘imparatorluk’tur. Burada, birbirleriyle kan bağı bulunmayan bireyler ile insan toplulukları biraraya gelir. ‘Kan-bağı-birliği’ yerini, ‘ülküler birliği’ne dayalı devlet, ‘hayvanîlikten en uzak’, böylelikle de ‘en insanîleşmiş’ siyâsî–toplumsal teşkilâtlanma çeşididir. Kan bağına, demekki dirim temellerine geri götürülemez ülkü ilişkileriyle bağlanmış kişilerden oluşmuş siyâsî toplum teşkilâtı imparatorluk devletidir. İmparatorluk, bir ülkü devletidir. Bu hukukî hâkimiyet anlayışına *imperium* denilmektedir. *Imperiumun* Türklerde çok eski bir geçmişi vardır.²⁴² Buna karşılık, bir yahut birkaç akrabâ oymağının vucut verdiği genel siyâsî–toplumsal teşkilâtlanma, kavim devletini verir. Buna da *dominium*²⁴³ anlayışı denir.

İmparatorluk, hânedâna dayalı hükümdârlıkla idâre olunabileceği gibi, cumhuriyet düzenine de sâhib olabilir. Hükümdârlık, uzun geçmişi bulunan bir hânedânın ve esâslı bir asilzâde zümresinin siyâset ile sanat kılavuzluğu doğrultusunda yol alıyorsa, devlet ile toplum sağlam zemîne basıyor demektir. Hükümdâr, milletin, dünden esinlenerek yarına bilgi ve umutla yürümesine imkân sağlayan manevî kudret kaynağının bir kişide odaklaşmasıdır. Böyle bir kişinin, belli bir hükümdâr soyu demek olan hânedâna mensûb olması —yakın çağlarda en seçkin ve oturmuş hânedânlara örnek olarak Osmanlıları, Romanovları, Hohenzollern ile Habsburgları zikredebiliriz— zorunludur. O, devletin başı olmak üzere dünyaya gelir. Bunun için yetiştirilir. Cumhuriyetlerde devletin başına geçirilecek kimseyi bulmak kolaydır. Biraz mübâlağalı söyleyecek olursak, icâbı hâlinde, sokaktan devşirdiğiniz adamı devletin başına getirebilirsiniz. Cumhurbaşkanlığına özel bir eğitim söz konusu değildir. Nitekim, bu yüzden, cumhuriyetin tersine, hükümdârlığın teşkîli müşkil bir işdir.

²⁴²Bkz: Süleyman Beyoğlu: “Tabîi Seleksiyon”, 11.s.

²⁴³Bkz: Süleyman Beyoğlu: A.g.y.

10- Toplumun Aslî Kurucu–Yönlendirici Etkeni: Eğitim – Öğretim Kişi, yetişirken örnek görmek ihtiyâcındadır. Eğitimin nihâî gâyesi, özellikle medenî toplumlarda, edepli, âdâbımuâşeret kâidelerini vâkıf namuslu, gözü tok, haysiyetli kişilerin yetişmesini sağlamaktır. Kişi, evvelemîrde ebeveynini, bilâhare öteki aile büyükleri ile öğretmenlerini görerek böyle yetişir. Örnekler silsilesinin son halkasını toplumun yahut devletin önde gelen şahsiyetleri —‘devlet erkânı’— teşkîl eder. Bunların başında hükümdâr gelir. Hükümdâr, az önce söylediğimiz gibi, dünyaya gelişiyle birlikte devletadamı olmak gâyesine yönelik eğitilip öğrenim görür. Milletini idâre etmekle kalmayıp onun tek mil tarihî müktesebâtını, maneviyâtı ile fikriyâtını temsîl eder. Çağlar boyu edinilmiş değerler ile yarınlara bağlanmış umutların kesiştiği canalcı nokta vasfındaki kişi, hükümdârdır. Fazlaca akıllı, kâbiliyetli olmasa bile, devlet başkanı sıfatıyla nasıl davranması gerektiğini ve böyle bir makamı işğâl eden biri için olağanüstü önem taşıyan teşrîfât kâidelerini hani neredeyse içgüdüleriyle bilir. Onun akıl ile kâbiliyetce eksiklikleri, teşekkül etmiş güngörmüş kurumlar ile onların tepe noktasındaki, soylular zümresinden çıkagelmiş, mükemmelce yetişmiş kimselerle kapatılabilir. Toplum ile devletin bu en üstün yetenekli seçkinler zümresi, halk katından öznel kaygılar ile önyargılara dayanılmaksızın seçilen ve parlak bir eğitim ile öğrenimin imbiğinden geçirilmiş gençlerle takvîye olunabilir. Böylelikle seçkinlik, kendi içerisinde kapalı kalmaktan kurtarılıp dışarıdan süreklince beslenen bir hazîne hâlini alır. Seçkinlik için kâbiliyet, topluma hizmet, kendine hâkim olmak, kendini bilmek, iyi yetişmiş olmak gibi özellikler, baş orunu tutarlar. Soy sop, asla ölçü sayılmaz.

11- Beşeri Belirleyen Gen işleyişine Karşılık, İnsanın Temel Dayanağı: Kültür Mirâsı

(1) Dirimli kalıtım yerine, kültür mirâsı, dikkatin odağı kılınmalı. Seçkinler zümresi, hem halktan, hem divândan, yânî klasik kaynaklardan akıp gelen toplum–kültür mirâsının merkez derleme merciidir. Bu mirâs tarafından doğrularak yaşar ve onun kurucu unsurlarını işleyerek onu yeni ufuklara taşır. Böyle bir zümre tarafından yönlendirilip yönetilen toplum veya devlet *aristokrasi*²⁴⁴ yahut *meritokrasi*²⁴⁵ siyâsî düzenindendir.

(2) Geçmişten şimdiye bazı önde gelen devletlerin tarihinde temâyüz etmiş aristokratik yahut meritokratik devirler yaşanmıştır.. Bu devirlere, dolayısıyla da tarihe adını kazınmış birçok üstün devletadamı, filhakıka geçmişte adâletleriyle yer etmiş olmayabilir. Tam tersine, zâlimlikle de kendini göstermiş, özgün olmuş olabilir.

²⁴⁴Bkz: EK 1e

²⁴⁵Bkz: EK 2ye

Ama bu kişilerin ortak paydaları evrensel çapta çığır açmış olmalarıdır. İşledikleri zulümle tarihe damgasını basanlar,olumlu yönde örnek oluşturmazlar. Ne var ki, olumsuzluk da örnektir. ‘Olumsuzluk’, yapılmaması yahut kendinden kaçınılması gerekene örnek teşkil eder.²⁴⁶ Bu sayılan dönemler ile benzerlerinde adı anılan önderlerin sevk ile idâresindeki devletler, imparatorluk seviyesine yükselmiş, fikir, sanat, askerlik, hukuk ile iktisât sahalarında üstün başarılar elde etmişlerdir. Sonuçta o toplumlar, belirgin tarihî kimliklerini kazanmışlardır.

12- Toplumun Hâfıza Kaybı: Kültürün Ölümü

Kimliğin ana pâyândası, daha önce birçok kere belirtildiği üzere, yaşantıların biriktirilip işlendiği ‘hâfıza’dır. Onun tümüyle dumûra uğramasıyla bilinç kaybı başgösterir. Bu hâldeki kişinin kimliği çözülmüş sayılır. Kimliği çözülmüş olanın bütün insanî vasıfları dahî, eğretilme yoluyla söylersek, iflâs etmiş gözükür. Artık bu varolanın sâdece dirimlik faaliyetleri, demekki beşerî ciheti yürürlüktedir.

Benzer durumu insan bireyinden topluma taşıyabiliriz. Devletleşmiş, tarihî boyutta kimlik geliştirmiş topluma millet demiştik. Kimliğini oluşturan manevî ile maddî özelliklerini, demekki hâfızasını yitirdiği ölçüde o belirli toplum, millet vasfından yoksun kalır. Öyleyse insan bireyiğin bildirdiğimiz, topluma dahî bahis konusudur: Kimliği kalmamış toplum, kişiliksizdir. Böyle bir şarta maruz kalan toplum, tarih sahnesinden silinir. O toplum, devlet hâlinde yaşamağı sürdürse, başka bir deyişle, biçimsel anlamda, siyâsetce ve hukukca, hükümrân kalsa bile, tarih sahnesinde yer alan milletlerden, bundan böyle, biri olamayacaktır. Böylece bayrağı dahî, renkli bir bez parçası olmaktan öteye geçemeyecektir. Bayrağı renkli bir bez parçası kalmaktan çıkaran âmil, onun temsîl gücüdür. Bir milletin kendine mahsûs hukukî, dinî, siyâsî, iktisâdî ile askerî vasıflarının ve kılık–kıyâfete, yeme–içmeye, özgün sanata, davranma ile töreye ilişkin tüm özelliklerinin maddeye tabolmuş ifâdesine ‘bayrak’²⁴⁷ diyoruz.

İnsanlar, nesiller boyu kuru bir toprak ile bir sâfi bez parçası uğruna yaşayıp icâbında can vermemişlerdir. Alabildiğine maddî ile manevî değer taşıyan toprak ile anlam ifâde eden bez parçasından ilki yurt, sonrakisiyse bayraktır. Üstüne doğup içerisinde yaşadığımız o belirli yurt ve şerefimizi, haysiyetimiz ile varoluşumuzu tevdî ettiğimiz bayrak, kaderin cilvesidir. Mümin kişi, öyleyse kaderine rızâ gösterir. Yurd ile bayrağa sâdıklık, öteki bütün bağlanmalarda olduğu üzere din duyuşunu gerektirir. Dinin dışlandığı toplum düzenlerindeyse, onun yerini almış dünyevî inanca ihtiyâç doğar. İmân mesâbesinde inanılacak değerlerin

²⁴⁶Bkz: EK 3e

²⁴⁷Bkz: EK 4e

SORUN NEDİR?

yaşanmadığı ortamlarda ne yurt ne de bayrak kalır. Yurd ile bayrağın artık değer taşımadığı ortamlardaysa, savaş dahî yoktur; uğrunda mücadele edilecek bir şey kalmamıştır da ondan. Aile, akrabâlık, oymak, boy, din mensûpluğu, millet, devlet ile yurt kavrayışlarında algıladığımız benimsenegelmiş aidiyet bağlarının kesilip koparıldığı, darmaduman edildiği bir toplum–kültür anlayışının hâkim olduğu devirde insanlar, bütün nefsânî ihtiyâçları giderilen çiftlik hayvanlarına dönüştürülür. Sömürüyü esâs alan çağdaş, yânî İngiliz-Yahudî medeniyetinin amacı da budur.

13- Kültürün Aslî Dokusu: İnanç Düzeni

Nasıl toplum ile kültür, kesinlikle örtüşürlerse, birbirlerinden asla ayırdolunamazlarsa, inanç da bu iki unsurla aynı durumdadır. Kadın ile erkek tohumlarının mezcinden anne rahminde beşer oluşur: Doğum. Beşerin, rahimden çıkışıysa, dünyaya gelmedir. Söz konusu safhadan itibâren biyo-fizik süreçlerin yanında, hattâ zamanla onlara baskın çıkacak şekilde, yeni özgün etkenler, gündeme girecek: İnançlar. Bunların gündeme girişiyle o safhaya değin sürüp gelmiş yaşamanın —beşerin salt dirimlilik durumu— üstünde yeni bir yapı şekillenir: Hayat. Bu, yepyeni bir şekildir; benzersiz, tümüyle özgün. Hayat, varolabilmekçin yaşamayı şart koşar. Başka bir deyişle, hayat, dünyada varoluşca, yaşamaya bağlıdır. Bununla birlikte, birinci, ikincinin tabîi, uzvî uzantısı yahut türevi değildir. Diğer bir ifâdeyle, hayatı biyo-fizik çözümlemelerle beşere indirgeyip izâh edemeyiz.

Nasıl, ‘dirim’i belirleyen ‘gen’ ise, ‘hayat’ı da, aynı şekilde, ‘inanç’lar biçimlendirirler. İnançlarla dokunmuş en geniş toplum örgüsüye, ‘kültür’dür. İnançları gen esâsına indirgemek de, Maddecî–Mekanikci dünyatasavvuruna dayalı Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetinin hedeflerindendir. Bu yolla inanç, dirimötesi cihetini yitirerek mekanikleştirilip denetim altına alınabilir.

Beşer yaşamasının üstünde kurucu unsurları inanc olan hayatın temel vasfı hürdür. Hür olma keyfiyeti, insandaki ruhluluk vechesinin en bâriz ifâdesidir: ‘Manevî âlem’. Kendi iç işleyişi doğrultusunda çalışan fizik–kimya–dirim dünyasının, yânî maddî dünyanın tersine, inanç varlığı insan, doğal belirlenimden yoksundur. Bu sebeple o, hürdür. ‘Hür varlık’ baştan belirlenmiş olmaz. ‘Baştan belirlenmemiş varlık’, ‘yasa’ya tâbî değildir. Bundan dolayı, baştan belirlenmemiş varlığın, yaşayabilmesi, demekki hayatını kurabilmesiçin kendine kurallar koymak zorundadır. Bunu o, *Allah* tebliğlerinin kılavuzluğunda ‘duyu – sezgi – akıl’ üçlüsüne dayanarak başarır.

Baştan belirlenmiş doğal işleyişlere ‘yasa’ derken, hayatını kuran insanın kendine koyduğu kuralların en mütekâmil şekline ‘kanun’, bunlardan oluşmuş geniş ve karmaşık şebekeye de ‘hukuk’ diyoruz. ‘Hukuk’un

SORUN NEDİR?

vucut verdiği düşünölebilecek en kapsamlı ve çetrefil teşkilât ise, ‘devlet’tir. Bütün bu inşâaları ‘baştan belirlenmemiş’, demekki ‘hür’ bir varlık olarak insan, kısmen kendinden öncekiler ile çağdaşı olanlardan devraldığı, kısmen de kendisinin oluşturduğu inançlardan hareketle gerçekleştirir.

Belli bir iş görmek, maksada erişmek üzere kullanılabilir araç seçeneklerinden birini yahut birkaçını seçmek, tercihtir. ‘Niye şu aracı seçiyorum da onu seçmiyorum’un gerekcesini hesaplayıp verme yetisiyse, hürlüktür. Bahis konusu gerekceyi hesaplayıp verme yetisini hâiz ve işleyen meleke de akıldır. Hâiz olduğu melekeyi aklın, bilkuvveden bilfiile intikâl ettirme isteği, irâdedir. Seçenekler arasında tercihte bulunurken akıl, gereksediği gerekceyi ‘yeter sebep’ (YeL ratio sufficiens) ilkesinde bulur. ‘Yeter sebep’ ilkesi, *Leibniz*’in deyişiyle “rationem reddere”den, yânî aklın, bulunduğu tercihin hesabını vermesinden ortaya çıkar. Hesabı verilmemiş yahut verilmeyen bir seçme, şu durumda aklın tercihi sayılmaz. Sonuc olarak aklın, bililtizâm karar mercii olmadığı ortam ile durumlarda ne irâdeden ne de onunla birlikte ışıyan hürlükten bahsolunabilinir.

14- Tekrarlanır – Tekrarlanamaz Zaman Hatlarının Karşıtlığı Karşısında Kendini Belirleyebilen Varlık olarak İnsan

(1) Charles *Darwin*’in 1882deki ölümünden kısa süre sonra dostu, baş takîpcisi ve taraftarı Thomas Henry *Huxley* (1825 – 1895), *Darwin* hakkında bir konuşma yapar. Konuşmanın sonunda dinleyicilerden bir hanım kalkıp “demek maymundan geliyoruz, Sayın Huxley” diye kesîf endîşesini beyân edince, *Huxley*, ona şu unutulmaz karşılığı vermiştir: “Merâk buyurmayınız, Saygıdeğer Hanımefendi; bir kere, maymundan neşet etmiyoruz; yine de onun ahfâdı olduğumuzu bir ân için kabul edelim; o durumda dahî, ne çeşit bir maymun olduğu konusunda durmadan kafa patlatan biricik maymun biz olurduk”²⁴⁸

(2) Beşer yaşar. Buna karşılık insan tarafındaki varolma şartına hayat dendiğinden müteaddit defa bahsettik. ‘Hayat’, ‘yaşama’yı kapsar ve dahî aşar. Öyleyse hayat, bir yanıyla kapsayıcıyken, öbür taraftan öteleyicidir. Yaşamayı kapsadığı ölçüde fizik–fiziyojik–genetik, kısacası doğal işleyiştir; aştığı, ötelediği oranda doğaötesi bir olaydır. Doğal işleyişlerin tekrarlanabilinir cinsten olmaları, genelleme ile soyutlamaya uygun düşerler. Tekrarlanabilinir, genellenebilinip soyutlanabilen olaylar, biçimselleştirilmiş mantık temeli üstünde inşâa olunan bilim çerçevesinde açıklanabilinir, dolayısıyla bilinebilirler.

(3) Tekrarlanır biçimde yürüyen olaylar, bulundukları durumdan, bulunmadıkları, bununla birlikte, bulunmaları gereken duruma intikâl ederler. Benzer biçimde, bulundukları durumdan bulunmuş oldukları

²⁴⁸Bkz: Santiago *Genovés*: “*Human Evolution and Violence*”, 123.s.

SORUN NEDİR?

duruma geçebilirler. Birinci durumda ileriye geçiş söz konusuysen, ikincisinde geriye gidişten bahsolunabilir. Denize dik inen bir kayalığı ele alalım. Yel, yağmur ile dalga, kocaman kayayı durmadan döğе döğе eritirler, parça parça, un ufak ederler. Kaya kayalara; kayalar kayacıklara; kayacıklarsa çarşığa; çarşak çakıl taşlarına bölünür, parçalanır; çakıl taşlarıysa tâneçiklere ayrışıp kuma dönüşür; kum da zamanla kıyıyı doldurur. Akabinde tersine bir süreç işlemeğе koyulur. Yukarıda bahsi geçen doğal ‘dış’ etkenlerin etkisiyle kum taneleri kaynaşarak çakılları, onlar ise, irikıyım taş parçalarını, bunlar da sonuçta, irili ufaklı kayaları meydana getirirler. O bölgede yer hareketleri de olagelebilir. Bu durumda deniz kıyısındaki kayalık ile kumsal, yağış ile sıcaklık düzenleri uyarınca, çöl hâlini alabilir. Sonraki yer hareketleri sırasında çölün tekrar kumsala, kayalık dağın ise, engebeli kıyıya dönüşmesi mümkündür. Bu ve benzeri olaylarla yer küremizin dört buçuk milyar yıllık evriminde defalarca karşılaşılabilir. Birbirlerini izleyen bu çeşit tekrarlanır cinsten olaylar, mekaniktirler. Bunların, büyüklük, reng ile biçim çeşidinden nitelikleri değışmekle birlikte, temel kurucu unsurları, yapıtaşları aynı, öyleki hidrojen atomlarında görüldüğü gibi özdeş kalabilirler.

15- Maddî–Mekanik–ötesi Varlık Tabakası: Canlılar Âlemi

Olayların mekanik türden olanlarına vakıa denilir. Anaörneğі klasik mekanik olan pozitiv bilim, kendine konu aldığı olayların, vakıa neviinden olmalarına özen gösterir.

‘Dış etken – etki’ doğrultusunda tekrarlanır tarzda yürümeyen olaylar, vakıa cinsinden olmazlar. Bunlar, andırışan (Fr analogique) tekrarlanırlıklardan tekrarlanamazlıklara dek uzanan dağılım gösterirler. Andırışan tekrarlanır olayların sahasına ‘inorganik varolanlar’ yahut ‘canlı-olmayan’lar dünyası diyoruz. Adı anılan dünyanın dayandığı zemîn, vakıaların yer aldıkları mekanik olaylardır. Açıklama bâbında ‘inorganik’ yahut ‘canlı-olmayan’ varolanın süreçliliğіne inilir. Bu işlemi çözümleme yöntemi şeklinde niteliyoruz.

Araştırma konumuz ‘canlı’ olunca, onu bahsi geçen yöntemle aydınlatabiliyorsak da, bu sefer, tümüyle açıklayamıyoruz. Başka bir deyişle, yerinde ve hattâ zorunlu gözüken çözümleme yöntemi bizi sonunda İndirgemecilik batağına saplamamalıdır. Canlılık, maddî–mekanik olaylar katmanındanmı türemiştir sorusuna deneylenebilir–denetlenebilir türden açık cevabımız yoktur. Bildiğimiz, ikisi arasında geçiş sahasının varolduğudur. Nihâyet canlı, hangi örgütlenmişlik seviyesinde durursa dursun, bir işleyişler bütünüdür. Zemîni maddî–mekanik olmakla birlikte, işleyişin bütünü, ‘maddî–mekanik–ötesi’, demekki ‘organik’tir. Başka bir anlatışla, canlılık, maddî–mekanik dünyaya bağımlıdır; fakat aynı zamanda özerktir. Temel kurucu unsurları ve hareket tarzları ile yapılaşları bakımından atomlardan tutunuz da yıldızlara dek uzanan bütün maddî–mekanik düzenler, yâni canlı-olmayanlar, mütecânis (Fr homogène) bir görünüm sunarlar. Önünde sonunda

SORUN NEDİR?

kendilerinden neşet ettikleri atomaltı temel tânecikler düzeninden hareketle birleştirim yöntemiyle açıklanabilirler. Geline yolun tersine gidilerek kendisinden hareket edilmiş olunan atomaltı temel tânecikler düzenine de yeniden ulaşılabilir. Böylelikle izlenmiş olunan birleştirmenin sağlığı öncelikle çözümleme yoluyla denetlenmiş olur. Buradan yola çıkılarak fizik–kimya bilimlerinde güvenilir, sağlam, sağın yasalar kurmak mümkündür. Hâlbuki bu birleştirim/sentez – çözümleme/analiz yöntemlerini her canlıya uygulamak sûretiyle istenilen topyekûn açıklama seviyesine ulaşamaz. Doğrudur, bir polimer zincirinin nasıl meydana geldiğini yukarıda bahsi geçen yöntemlerle açıklayabiliriz. Buna karşılık uzak yol göçmen kuşlarından, meselâ leyleklerin, her birinin davranışının yahut organik yapılanışının altında yattığını varsaydığımız temel tânecikler seviyesine inerek topyekûn açıklayamayız. İlk elde, canlılar âlemi, türsel bakımdan mütecânis değildir. Türün dayandığı biçim ile işleyişce örgütlenmişlik seviyesi açısından barîz bir görelilik göze çarpar. Bakteri ile virüs türlerinden kartal, at ile maymununkilere uzanan gittikçe karmaşıklaşan örgütlenmişlik seviyeleriyle karşılaşırız. Seviyeler, karmaşıklık derecelerine bakılarak birbirlerine göre sıralanırlar. Karmaşıklık, konu edilen olayların tekrarlanır olup olmamasına bağlıdır. Nice tekrarlanır olayla karşı karşıya kalırsak, denetleme imkânımız da onca artar. Deneylenebilirlik ile denetlenebilirlik bizi güvenilir verilere ulaştırırlar. Bu defalarca deneylenerek denetlenmiş verilere dayanılarak yasalar vazetmek kâbildir.

16- Mütecânis Cansız – Gayrimütecânis Canlı Karşıtlığı

Örgütleniş esâsı açısından bir türün taşıdığı farklı karmaşıklık seviyeleri, değişik biçimde bireylerin ortaya çıkması sonucunu yaratır. Böyle olana gayrimütecânis tür²⁴⁹ diyoruz. Öyleyse canlılar âleminde mütecânis olanlardan gayrimütecânis türlere doğru yol alan bir seyir izlenebilir. Gerek biçim karşılaştırmaları gerekse son otuz yıldır girişilen moleküler genetik araştırmalar bizi böyle bir sonuca sevketmektedirler. Gerçekten, gayrimütecânis türler, mütecânis olanlardan mı türemişlerdir, sorusunu, evet, kesinkes öyle olmuştur, şeklinde cevaplamamızı sağlayacak denel verilerden yoksunuz.

Geçmiş deneyssel tarzda yeniden canlandırmamız imkânsız olduğundan az önceki soruyu bilimsel anlamda tatmîn edici şekilde cevaplamamız gelecekte de mümkün görünmüyor. Ne var ki canlılar âlemindeki olağanüstü çeşitliliği izâh etmek üzere evrimsel oluş zincirini dile getiren varsayımdan başka elimizde akla yatkın bir açıklama örneğinin bulunmadığı da bir gerçekliktir.

²⁴⁹Fr espèce hétérogène

SORUN NEDİR?

Mütecânislik ile gayrımütecânislik, hep birbirlerine göre mevzilenmiş durumdadırlar. Meselâ balık türleri, kurbağalara göre daha mütecânis biçim ile yapılanış gösterirler. Balıklar, yalnızca su ortamında varlıklarını sürdürebilecek tarzda biçimlenip yapılanmışlardır. Kurbağalar, buna karşılık, hem su hem de kara ortamlarında varolmalarını mümkün kılacak şartları hâvîdirler. Ancak, gerek balık gerekse kurbağa türleri özellikleri bakımından kayda değer derecelerde farklılaşmış bireyleri içermezler. Birkaç birey, bütün bir lüfer türünün tasvîr edilmesi konusunda örneklik edebilir. Oysa yine su ortamında yaşayan, ama bu defa memelilerden olan, yunusu açıklamaya onun bir, iki bireyi örnek teşkil edemez. Akciğerlerine bağlı solunum sistemi bulunup kanı, her daim, ortamın sıcaklığından farklılık gösteren, yavrularını doğurup belli süre emziren yunus bireylerinin su ortamında yaşamaları zâten başlıbaşına çelişki biçiminde gözüktür. Bu çelişkinin çözümüyle yunus bireyleri yaşarlıklarını temîn ederler. Çelişkinin çözümü, dolayısıyla da yunus bireylerinin yaşayabilirlikleri, karmaşık evrimsel ile biçimce yapılanmaları ve genetik ile fizyolojik işleyişleri gerektirir. Bunlar da bireyden bireye farklı özellikler şeklinde tecellî ederler. Öyle bireyler var ki, sözcelişi, bunlar, serin, hattâ soğuk suları yeğlerken kimileri ılık olanlardan ayrılmazlar. Kimi yunuslar, kıyıların yahut iç denizlerin sığ sularını tercih ederlerken, başkaları da zamanlarının çoğunu açık denizler ile okyanusların derinliklerinde geçirirler. Bütün bu davranış farklılıklarını çözümlemeci yöntemle genetik ile hormon düzenlerinin kimyevî öğelerine indirgeyerek açıklayamıyoruz. Tıpkı, yine sözcelişi, bir denek kediye çağdaş atonal müzik dinlettirildiğinde onun, bundan rahatsız olup sinirlenmesine karşılık, bir başkasının tınmamasının nedenlerini moleküler seviyelerde bulgulayamamız gibi.

17- Canlıyı Açıklamak: Canlılar biliminin Felsefesi; İnsanı Anlamak: Yaşama Felsefesi

Canlılar âleminde mütecânisten gayrımütecânise yol alan örgütlenişte karmaşıklığın arttığından söz edilmişti. Gayrımütecânis görünümlü türlerin biçimce, yapılaşca, işleyiş ile davranışca farklılaşmış bireylerinin her biri kendine mahsûs bir özellikler bütünüdür. Böyle olan birey ‘özerk’ tir. ‘Kendini türdeşlerinden farklı biçimde sergileme gücünü kendinde bulmağ’a ‘özerklik’ diyoruz. Özerkliği tarîf etmek üzere başvurduğumuz ‘kendini türdeşlerinden farklı biçimde sergileme gücünü kendinde bulmak’ önermesiniyse, pozitif bilimin talep ettiği tarzda tanıtlama düzleminde ne doğrulayabiliriz ne de yanlışlayabiliriz. Bahse konu olan, önünde sonunda, duygudaşlık verisi bir önermedir. Demekki bu, ‘kendimde duyumladığım bir özelliğin karşımdaki varolanda dahî vargörmem’ olayının dile getirilişidir. Öyleyse burada artık bilimin konusu olan öznelarası deneme–sınama ile ölçme–biçme mutâbakatını hâsıl etmeğe müsâit canlı-olmayan (inorganique) fizik doğayı

SORUN NEDİR?

aşkın bir sahadan bahsediyoruz. Burası ‘nefsîliğ’in, *psychisme*in alanıdır. Demekki ‘felsefe-bilim’in ‘bilim’ yakasını terkedip zorlu ‘deniz’leri aşarak yeni bir ‘kıta’ya ‘yelken açıyoruz’. ‘Metafizik’ adını verdiğimiz bu yeni kıtada karaya çıktığımız ilk kıyı ‘yaşama felsefesi’dir. ‘Geçit vermez ormanlardan kendimize yollar açıyor, sıtmalılı bataklıkları geçiyor, dondurucu vadileri bin çeşit mihnetle, acıyla aşıp kıtanın kalbine nüfuz ediyoruz’: ‘Varlık öğretisi’, *ontologie*.

‘Varlık öğretisi’ ne menem bir şeydir? Sarp bir dağın doruğundan aşağılarda uzayıp giden daha alçak tepeler ile düzlükleri tarassut etmek gibi bir şeydir. Sağlam ve sıkı bir mantıkla örölmüş varlık öğretisi örgüsüyle donanmışsanız, aşağılarda uzayıp giden bilim ovalarında, düzlüklerinde kazaya uğramanız ihtimâli, artık, görünmez kaza raddesine indirilmiş olur. Yükselindikce görüş hattı, yânî ufuk genişler. ‘Felsefe-bilim’de en geniş ‘görüş hattı’nı, demekki ‘ufk’u, onun en yüksek doruğu olan ‘varlık öğretisi’ne tırmanarak yakalayabiliriz.

Canlılar âleminde açıklama imkânlarını git gide tükettiğimiz mantık *psychisme*, yânî ‘nefsîlik’ alanıdır demiştik. *Psychisme*, uzvî/organik dünyadan gelme ‘sinir sistemi’ denilen düzenle bağlantılıdır. Kısaca dendiğinde, sinir sistemi, bireyin, ortamıyla sürdürdüğü zorunlu değıştokuşu ayârlayan hormonal ve elektrik işleyiştir. Sonuçta o da, kalıtım ile bağışıklık düzenlerinde temellenir. Yine de, ‘A’ kedisi, çağdaş atonal müziğe niye olumsuz tepki gösteriyor da, ‘B’ olanı göstermiyor sorusuna, bilimsel gerekleri yerine getirir bir cevabı, ‘kalıtsal’ ile ‘bağışıklık’ bağlamlarında bulamıyoruz. Nitekim söz konusu seviyede *psychisme* ile ‘sinir sistemi’ arasında bir neden – etki bağıntısını da artık kuramıyoruz; başka bir deyişle, *neuro-psychisme* mantığını terkediyoruz. Bundan böyle, demekki ‘sana – bana göre değışen tahmin yürütme’ sahasına giriyoruz. ‘Sana – bana göre değışen tahmin yürütme’ alanına girmekle ‘bilim’in sınırlarından çıkmış oluyoruz.

Ancak, bilimin dışında kalan tek mantık ‘sana – bana göre değışen tahminler’in alanı değildir. ‘Sana – bana göre değışen tahminler’in yanısıra, ‘bilim’in iş gördüğü biçimselleştirilmiş mantık ile yöntemine uygun düşmeyen özge bir âlem daha vardır. ‘İlm’in ‘bilim’ yakasında olduğı üzre, onun üstünde, hattâ ötesindeki ‘irfân’ bağlamında da ‘sana – bana görelilik’ ortadan kalkar. İrfân, bilimin tersine, ‘sahiden nesnel’dir. Bilim, nesnenin yüzeyinde ve belirli bir bakış açısında kalır; sâdece sınırlı bir yüzey parçasını tasvîr etmekle yetinir. Çağdaş felsefe-bilimin esâsları ile mantık bağlamını belirleyen Immanuel Kant, biçimselleştirilmiş mantık çerçevesinde ‘nesnenin özü’nün bilinemeyeceğini ilân etmiştir. Buna karşılık, ‘biçimselleştirilmiş–mantıkötesi’ düşünme doğrultusunda sezgi verisi olan irfânî bilgiyle, nesne, bir bütün hâlinde ânında özden ‘yakalanır’. Filhahîka irfân, ‘sezgi verisi’ bilgi çeşitlerinin en üstün olanıdır.

SORUN NEDİR?

Aslında o, bütün bilgi türlerinin tepe noktasını teşkil eder; yücedir. Şu durumda, sezgi verisi bilgi, alelâde gündelik yaşamaya ilişkin olandan başlayıp irfânî hayatınkine dek derecelenir. Gündelik hayat düzleminde sezgileri daha güçlü olan cinsiyet kadınınkidir.

Görüldüğü gibi, alelâde gündelik yaşamının akışında kullandığımız bilgilerin gerek edinilişleri gerekse uygulamaları bilimsel olanlardan temelden farklıdır. Bilimsel bilgiler, doğanın belirli bir kesitini, başta matematik olmak üzere, belli bir biçimsel ifade tarzı aracılığıyla tanıtmak amacını taşırlar. Sözü edilen ifade tarzı, deneylerle sınanıp denetlenen akılyürütme zincirinin halkalarını teşkil eder. Deneylerle sınanıp denetlenen akılyürütme zincirini oluşturan halkalar, birbirleriyle mantıkca ilintilidirler. Her halka bir önceki benzerine,²⁵⁰ o da bir diğer selefine bağlanır. Halkalar gibi, onların vucuda getirdikleri zincir de başkalarıyla râbitalidir.

Gündelik düzlemde gerek toplumda gerekse doğada yaşanan tecrübeler, kişiye hayatın girintileri ile çıkıntılarını öğretir. Kişi, bunları iki yoldan öğrenir. Bunlardan birincisi, içine doğduğu toplum katmanlarından; öbürüyse, kendi yaşadıklarındandır. Mensûb olduğu toplumdan gelenekler ile göreneklerle aktarılan adâbımuâşeret kurallarını edinir. ‘Yaşanan tecrübeler’ ile ‘adâbımuâşeret kuralları’nın mezcelerinden ortaya ‘görgü’ çıkar.

Canlı türlerinin az yahut çok değişerek, dönüşerek çeşitlenmeleri, deminden beri anlattıklarımıza bakılarak, maddî–bedenî olduğu kadar nefsî (psychique) anlamda da vukûu buldukları anlaşılır. Hangisinin öbürüsünü öncelediği sorusu bilimsel bağlamda cevaplandırılmaz. Bahse konu sorun, benimsediğimiz itikât çerçevesinde çözülebilir ancak.

Nefsin ‘ışın’larını ‘yayınlayan’ gözdür. Az önce açıklanmış olduğu (bkz: 198.s) üzere, ‘bedenî evrim’e karşı ‘nefsî tekâmül’ün hangi basamağında durduğunu o canlı ‘tür’e mensup bireylerin ‘gözlerinden okuyabiliriz’. Bir amipte göz²⁵¹ yoktur; kurbağada vardır, ama bu sefer bakış yoktur. Oysa kedinin, çoban yahut kurt köpeği ile şempanzenin, duygu durumlarını ‘gözlerinden okumak’ mümkündür. İnsana gelince; kişinin nefis seviyesi uyarınca, donuk, özelliksiz bakıştan cevval, anlamlı bakışa varana dek uzanan geniş bir yelpâzeyle karşı karşıyayız. Nihâyet, insanda da en güzel ve anlamlı bakış, hikmet merdiveninin en üst basamağına çıkabilmiş olan ‘velî’dedir. O, her yanı yönüyle ‘beşerliliği’i olabilecek en düşük seviyede tutmak suretiyle hâlis, kâmil insandır.

²⁵⁰Bkz: EK 5e

²⁵¹Bkz: EK 6ya

18- Fizyolojik İşleyişler ile Nefsî (Psychique) Faaliyetler

Nefsî faaliyetlerin tezâhürü ve tekâmülü, kimi türlerin örgütlenişlerindeki karmaşıklaşmanın baş nedeni ve etkenidir. Haddizâtında örgütlenişindeki karmaşıklaşma raddesi, canlı-olmayana bitişik bulunan, dolayısıyla işlemleri kimyevî ve elektrik etkileşimlerde yürüyen DNAsidin ‘yinelenme’si (Fr réplication) ile protein sentezi süreçleri dışında ve üstünde, hücreden maymungillere dek uzanan çok geniş bir yelpâzenin her parçası ile bölmesinde nefsî faaliyetlerin ya kendilerine ya da benzerlerine rastgelinebilir. Sinir şebekesiyle donanmış canlıda nefsî faaliyetlerin kendilerine ilişkin örneklerle karşılaşılır. Sinir şebekesinden²⁵² kaynaklanan yahut etkinliklerini onun çerçevesinde yürüten nefsî faaliyetler pozitif özellikli olup bilim bağlamında incelenebilirler. Örgütlenişlerindeki karmaşıklaşmanın en üst mertebesindeki canlılarda sinirle bağıntısı deneysel (Fr empirique) yöntemle doğrudan doğruya tesbit olunamayan nefsî faaliyet, ya öyleymişcesine gösterilip kabul olunur —Pozitivcilik— ya da maddî-mekanik-ötesi bir âlemin verisi şeklinde benimsenir —Maneviyâtçılık.

Nefs, canlıda görülen tekrarlanır yahut tekrarlanmaz cinsten olup mekanik-nedensel etkenlere dayanmaksızın olageldiğine inanılan olaylar yahut süreçlerin tümel denilişidir.²⁵³ Fizyolojik etkinliklerin, nefsî faaliyetleri belirlediğini öne sürenler —Pozitivciler— olduğu gibi, ikincilerin, birincilere vucut verdiklerini iddia edenler de —Maneviyâtçılar— vardır. Her iki tür etkinlikten öncelikle fizyolojik olanın, evrim bağlamında ancak izâhı mümkündür. İmdi, fizyolojik süreçlerle iç içe yürüdükleri oranda nefsî faaliyetlerin anlaşılıp açıklanmaları bile, evrimsel işleyişler çerçevesinde kâbildir. Her iki tarafın da, soyoluş itibâriyle, bir diğerini tevlîd edip beslediği akla yatkın bir iddia olsa gerek. Maddî esâslı mekanik düzlemde iş gören fizyolojik işleyişler, nefsî faaliyetlere uygulanma zeminini hazırlarlarken, ikinciler de birincilere yön ile gâye tayîn ederler. Buradan nitekim, canlı olayların ‘görev-görür’ cinsten süreçler olma keyfiyeti ortaya çıkar.

Nefsî faaliyetler ile fizyolojik işleyişler, yaşamanın bütünlüğünde o derece iç içe girişik görev görürler ki, artık, bunları canlı bireyde birbirlerine karşı konumlanmış zıt unsurlar şeklinde mütâlea etmek yanlıştır. Nefsî faaliyetler olmaksızın fizyolojik işleyişler vucut bulup çalışmazlar; tersi, fizyolojik işleyişler çalışmaz hâle geldiğinde de nefis, yaşama kuvvesini fiile dönüştürebileceği zemîni yitirir. Başka türlü söylendikte; bir varolanı canlı kılan yaşama edimlerinin²⁵⁴ her birinin kuvvesi²⁵⁵ nefsken, fiile²⁵⁶ dönüşmüş durumları

²⁵²Fr réseau nerveux.

²⁵³Fr terme générique.

²⁵⁴Fr actes.

SORUN NEDİR?

kendilerini fizyolojik işleyişler biçiminde gösterirler. Şu hâlde ‘görünen fiil’²⁵⁷ olan ‘fizyoloji’nin ‘görünmez arkaplan kuvve’si’²⁵⁸ ‘nefs’tir. Söz konusu iki unsur, canlı bireyi bir ‘dialektik bütünlük’²⁵⁹ hâlinde oluşturmaktan ziyâde, onu ‘yekpâre bütünlüklü’²⁶⁰ kılar.

Fizyolojik işleyişler, ‘bu–dünyadan’dırlar. Nefsî faaliyetler de onlarla örtüşmüş hâlde yürüdüklerine göre, canlı bireyin varoluşu ‘bu–dünyadaki–bulunuş’uyla çakışır. Canlı bireyin varolma süreci, ebeveyninden zuhuruyla başlar: Doğum. Gerek kendi iç bünyesini ayakta tutmağa gerekse çevresiyle değıştokuşu yürütmeğe matûf fizyolojik etkinliklerin büyük bir bölümünün iş görmez hâle gelip dumûra uğramasıyla sona erer: Ölüm. Fizyolojik etkinliklerin dumûra uğramaları, bir yanda, onlarda meydana gelen bir çeşit ‘malzeme yorgunluğu’na, öte tarafta da, nefsin, onları yönlendirip denetleme gücünü yitirmesine bağlanabilir. Canlının varolma süresi, bu iki aşırı uc arasında uzanan bir hattır. Bu hattın dışında canlı için özge bir varolma gerçekliği yoktur.

Nasıl, fizyolojik etkinlikler, nefsin yönlendirmesi ile yönetmesini gerekserlerse, nefsî faaliyetler de, aynı şekilde, fizyolojik etkinlikler yahut süreçler yoluyla canlılık denilen olayı husûle getirirler. Nihâyet, fizyolojik işleyişlerin çözülüp dağılmasıyla birlikte nefis yahut can da ‘söner’.

Nefs yahut can, örgütlenişin artan karmaşıklık derecesi oranında kendini bireyin yaşamasında gösterir. Karmaşıklık nice yükselse, nefis de o kadar seçiktir. Öte yanda, bir canlı, tek başına değışik ortam basınçlarına uygun nice özgülce ayrıışmış tepkiler gösterebiliyorsa, onun organik–fizyolojik örgütlenmişliğinin o derece karmaşıklıklaştığı görülür. Nihâyet, türlerin, örgütlenmişliklerindeki farklılıklar, onların karmaşıklıklaştığı derecesinde kendini gösterir. Her karmaşıklıklaştığı derecesi, kendinden neşet ettiği mukaddeminin özelliklerini tekrarlar. Ancak, mukaddeminde bulunmayan yeni bir yahut birtakım özellikleri de gün ışığına çıkarabilir; tıpkı, kuşun (Aves), kendisinden türediğı varsayılan *arkeopteriks*in (Archæopteryx lithographica) uçmaya elverir yapısını temelde tevârüs etmekle kalmayıp onda ve genelde sürüngenlerde (Reptilia) rastgelinmeyen sâbit ısıyla mücehhez bulunması gibi. Sâbit vucut ısı, kuşu, örgütlenişte karmaşıklıklaştığı derecesi bakımından *arkeopterik*sten farklı kılmıştır. Bu durum, virüslerden, bakteriler ile tekhücrelilerden beşere dek izleyebiliyoruz. Tek istisnâ insandır. Onun beşer yapısı her ne denli, öteki canlılar

²⁵⁵Fr potentiel, virtuel.

²⁵⁶Fr actuel.

²⁵⁷Fr l’actuel visible.

²⁵⁸Fr le fond invisible potentiel.

²⁵⁹Fr intégralité dialectique.

²⁶⁰Fr intégralité monolithique.

SORUN NEDİR?

gibi, başta organik–fizyolojik, ilâveten de nefis özellikleriyle donanmış olsa da, o, bunlardan ibâret değildir. İnsan ‘yaka’sı eşsiz benzersizdir. *Allah*ın ‘soluğ’undan olma ‘ruh’un görünür vechesi ‘akl’ın biçimlediği insanın nevişahsına münhasır eseri ‘kültür’dür. Onun da dayandığı iki pâyândâdan biri ‘ahlâk’, öbürü de ‘bedia’dır, *esthétiquedir*.

19- Nefs Faaliyetleri ile Ruh Hâli

İslâm bilginlerinin, hayvanî can dahî dedikleri ‘nefs’, “insanı yaşatan, geliştiren, yediren, içiren, cinsini üreten kâbiliyettir”. İnsanın ‘can’ı demek olan ‘ruh’ ise, insandaki anlayış, söyleyiş, düşünüş, hayra yöneliş ile kendini toplumun hayrına adama kâbiliyetidir.²⁶¹

“...Sûfiler, ruhun, bütün varlık âleminde bulunduğunu kabul ederler. Onlara kulak kabartırsak, her şeyin canı vardır. Bu bakımdan hiçbir şeyi incitmemek gerektir. Canlı-olmayan şeylerin, şekillerini muhâfaza etmeleri, onlarda hayatîyetin bulunduğu delîldir. Buna ‘Ruh-u Cemâdî’ demişlerdir. Nebâtlar, hem varlıklarını muhâfaza ederler hem de büyürler, gelişir, ürerler. Onlardaki bu büyüüp gelişme ve cinsini türetip üreme kâbiliyetine ‘Ruh-u Nebâtî’ denir. Hayvanda bunlardan başka bir kâbiliyet daha vardır ki, o da, işitmek, seslenmek, hareket etmektir. Bu kâbiliyete ‘Ruh-u Hayvânî’ denmiştir. İnsandaysa, bütün bunlarla berâber bir de anlamak, söylemek, gülmek kâbiliyeti vardır. Buna da ‘Ruh-u İnsânî’ adı verilmiştir... Mevlânâ’nın sûfîyye gibi ıstılâhlara râğbet etmediği, ruh-u hayvânî sözüyle yaşayışı, geçimi sağlayan, daha doğrusu insandaki hayatın maddeye taalluk eden kâbiliyetini kastedtiğini görüyoruz. Ruh-u insânîyle de manevî âleme taalluk kâbiliyetine işâret etmek istediğini bildirmemiz gerekiyor. Maddî hayat, ölümle bitmekle, asıl latîfe-i rabbâniye olan ruh ise bedenden önce mevcûd olduğu gibi, ölümden sonra da mevcûd bulunmaktadır...”²⁶²

“İnsan, ‘Mevâlid-i Selâse’, yânî ‘Üç Çocuk’ denen cansızlar, nebâtlar ve canlılar âlemine gelmeden önceyse tabiatlar ve unsurlar âleminde, yânî kurulum, yaşlık, soğukluk, sıcaklık ve toprak, su, yel ile ateştedir. Unsurlara gelmedense, göklerde, daha önceyse Tanrı bilgisindedir. Cansızlar, unsurlara, onlar ise canlılara döner. Canlılar, bitkileri; insansa, bütün bunları yer. İnsanın maddesi, meni hâline gelmeden önce âlemin cüzlerinde dağınık hâldedir. Anne ile baba, çocuğun maddesini unsurlardan ve mevâlîdden toplar. Çocuk, anne rahminde de cansızlar, bitkiler ve canlılarla beslenir. Yalnız ‘devr’in, tenâsuhla hiçbir ilgisi yoktur. Tasavvufta ve dinde tenâsuh, yânî ruhun cesetten cesede geçişi, bâtıl bir inançtır. Küllî ruh, bütün zerrelere mevcûttur.

²⁶¹Bkz: Abdübâkî Gölpinarlı: “*Mesnevî*” şerhi, II. cilt, 412.& 413.syflr, 188. satır.

²⁶²Abdübâkî Gölpinarlı: “*Mesnevî*” şerhi, IV.cilt, 388. s, 411.satır.

SORUN NEDİR?

Cansızlarda, varlığını sürdürmek, bitkilerde gelişmek, büyüüp üremek, canlılarda duymak ve hareket etmek sûretiyle tezâhür eder. İnsanî ruhsa, anlamak, söylemek, düşünmek vasıflarını gösterir, dolayısıyla da o, ‘Lâtîfe-i Rabbâniyye’ âleminde dir.’²⁶³

‘Tekâmül Devri’ni bu defa doğrudan doğruya *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*’den (1207 – 1273) dinleyelim:

*İnsanın ibtidâdan beri yaratılış hâlleri, yaratılış konakları.*²⁶⁴

‘İnsan, önce cansızlar ülkesine gelmiştir; cansızlardan bitkilere geçmiştir. Yıllarca bitkilerde ömür sürmüştür de cansızlarla zıtlaşmasını hatırına bile getirmemiştir.

Bitkiden hayvanlığa geçince, bitkiykenki hâlini hiç hatırlamaz olmuştur. (3640) Yalnız bir tek yeşillığe gönlü akar; hele bir de bahar olup çiçekler açtımı!

Hani çocukların gönülleri annelerine akar gider ya; akar ama annelerini neden severler, neden anne sütünü arzularlar, bilmezler ki.

Bu, her yeni mürîdin, ey bahtı açık genç, yüce pîri pek sevmesine benzer.

Şu cüzî akıl, ‘Akılküll’ dendir²⁶⁵; bu gölgenin hareketi, o dalın hareketindendir.

(Mürîdin) gölgesi, önünde sonunda (Mürşidin) kendisinde yok olur gider de, (mürît), gönlünün niye meylettiğini, niçin aranıp tarandığını anlar, bilir.

Bu ağaç oynamasa, onun dalı (Mürît) kımıldarmı hiç, a bahtı yâver kişi?

Yine, o bildiğin tanıdığın Yaradanımız, onu (beşeri) tutup hayvanlıktan insanlığa yüceltmedimi?

Böylece o diyâr bu diyâr (bir varlık aşamasından başka birine) dolaştı durdu; ta ki, akıllı, bilgili ve kudretli olana değin.

Önceki akıllarını hatırlamadığı gibi, bu defaki (insan) aklından da geçip yine yollara düşecek, hicret edecektir.

Sonunda bu hırs, arzu, kendini beğenmişlik aklından kaçıp kurtularak en hârika cinsinden binlerce aklı kucaklayabilmekçin.

(3650) Uykuya daldı da önceki hâllerini unuttu; gelgelelim onu bu unutkanlıkta bırakırlarmı?

(3651) Tekrar onu uykusundan uyandırırılar ki, önceki hâline acı acı gülsün.

‘Uykuda uğradığım o gam neydi, doğru düzgün hâlleri nasıl oldu da unuttum?’

‘Neydi uykumda çektiğim o azap?’ der.

‘Nasıl oldu da gerçeği unuttum?’

²⁶³ Abdülbâkî Gölpınarlı: “*Mesnevî*” şerhi, IV.cilt, 640. s, 3636. satır.

²⁶⁴ Bkz: EK 7ye

²⁶⁵ Bkz: EK 8e

SORUN NEDİR?

‘Nasıl olur da azab ile hastalığın, vesvese ile düşe yol açan uykunun sonucu olduğunu bilmem?’

Dünya (hayatı), uyuyan kişinin düş görmesine benzer; uyuyan, sanır ki, bu hayâller gerçektir; sürüp gitmektedirler.

Derken, ânsızın ecel sabahı gelir çatar; kişiyi zan, düzmece karanlıktan kurtarır.
Yerini yurdunu görünce gamlandığına, tasalara battığına gülesi gelir.

İyi kötü, düşte bütün gördüklerin, bir bir, mahşer günü meydana çıkar.

Şu dünya uykusunda neler yaptıysan, uyanınca sana beliriverir.

Böylece rüyâda yaptıklarının, kötü olmadıklarını, bunların yorumunun bulunmadığını sanmamamı sağlar.

(3660) A esîre zulmeden şu gülüşün bile, yorum günü ağlayışındır, feryâd edişindir.

Düşte ağlayışın, dertlenişin, gamlanman, bil ki, uyanınca sevinmenle yorulur.
Ey Yûsfların derilerini paralayan! Şu ağır uykudan kurd olarak kalkarsın.
Huyların, birer birer kurd olur da, kızgınlıkla her yanını paralar senin.

Kan, ölümünden sonra da uyumaz, kısâs kalkmaz; öldüm de kurtuldum deme.
Bugünkü kısâs, bir düzendir; o kısâsın çetinliğine karşı oyundur, oyuncaktır.

Bu cezâ, savaşı, fitneyi yatıştırmak içindir; orada verilecek cezâ, adamı hadım kılmaktır; buysa sünnet etmektir.”²⁶⁶

20- Yanılgı

Yeniçağ dindışı Avrupa ile onun belirginrek, tutarlırak²⁶⁷ devâmı saydığımız İngiliz-Yahudî çağdaş cihânşumûl medeniyetlerinin dünya–doğa–insan anlayışının ana pâyândâsı, Darwin Evrimciliği sorunu ile bundan doğmuş bulunan yanılgı olmuştur. Bir yanda, bu öğretiy uyarınca, beşer derekesine indirilen, onunla özdeşleştirilen insan, hayvan türlerinden biri olarak ilân olunurken; öbür tarafta da buna tepki olarak ortaya atılan Hıristiyanıcı–maneviyâtçı görüşlerce beşerî altyapısından tamamıyla koparılmıştır. Böylelikle, çağdaş insan, Positivci–Maddecî–Mekanistci–Darvincilerce ilahî vechesinden yoksun kılınırken, Dinci–maneviyâtçıların elinde doğal belirlenimlerinden tümüyle soyutlanmaktadır. Her iki anlayış, insanın varlık belirlenimine temelden aykırıdır. İnsanın ilahî ile tabîi vechelerine dengeli ağırlıkları atfeden anlayış İslâmî olandır. Bu da, İslâmın esâsı olan adâlete uygun düşer. İşte İslâm adâleti, evveleminde Onun insana bakışında

²⁶⁶(I) *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*: “*Mesnevî*”, IV.cilt, 636.&637.syflr;

(II) “*The Mathnawî of Jalaluddin Rûmî*”, 472.&473.syflr;

(III) Mehmet Muhlis Koner: “*Mesnevî'nin Özü*”, 647.&648.syflr.

²⁶⁷Türk dilbilgisi uyarınca, karşılaştırmalarda (comparativus) ya, sıfat yahut zarf görevini gören, *daha* ya da *~rek*, *~rak* soneki kullanılır; örnek: *daha* güzel = *güzelrek*; *daha* şaşkın = *şaşkınrak* —bkz: August Müller: “*Türkische Grammatik*”, 49.s.

SORUN NEDİR?

kendini gösterir. Öyleyse yeni insan felsefesi, başka bir deyişle, felsefî antropoloji, biyoloji araştırmalarının son verilerini de dikkate alarak İslâm adâleti anlayışı çerçevesinde inşâa olunmalıdır.

Allah, *Ruhundan* üflediği *Solukla* ‘beşer’i ‘insan’ kılarak —bkz: “*Hicr*”/ 15(29)— onu yeryüzünde kendine halîfe tayîn etmiştir —bkz: “*Bakara*”/2 (30). İnsan, böylece ağır ödevler ve sorumluluklarla yükümlendirilmiş; bunun yanında, ona temel haklar da bahşolunmuştur. Bunların temelindeyse, yaşama hakkı bulunmaktadır. Hak, bu bildirilen çerçevenin dışında asla ve kat’a aranmamalıdır.

Dinin dışlanmasıyla, hak – hürlük – ödev, aslî-cevherî değer olmaktan çıkıp görelî hâl alırlar. Hakkın, hürlük ile ödevin aslî-cevherî vecheleri yitirildiklerinde, adâlet, yerini zulme terkeder. Hak – hürlük – ödev, *Allahın*, halîfesine ihsânıdır. *Allahın* ‘Halîfe’si, ‘ilahî öz’le donanarak insan olur. İnsan, bahsi geçen aslî-cevherî vechesinden koparıldığı takdirde, ‘öz’üne ırak düşer: ‘Yabancılaşmak’. Hak – hürlük – ödev, *Allahın*, ‘insan’a ihsânı değilse, o durumda ancak, insanın, insana bağış olmak zorundadır. İnsanın insana yaptığı her iş ise, ‘keyfî’dir. Hak – hürlük – ödev, hâlbuki asla keyfî olmamalı; zorunlu olmalıdır ki, ahlâktan bahsolunabilsin. *Allah soluğundan* yoksun sayılıp ‘dirim-hayvan’ faaliyetleri seviyesinden ibâret görülen ‘beşer’dir. ‘Evrîm’ verisi ‘beşer’, öteki tek mil canlılardan ‘nitelik’ce ayrılır. Oysa fizik-kimya dirim etkenlerince oluşturulup belirlenmiş olmayan ‘ahlâk’ mâliki ‘insan’, bir ‘bağımsız-öz’dür. ‘Bağımsız-öz’ olmakla birlikte, ‘insan’, ‘beşer’le bir ‘yaşamortaklığı’ (Y sümbiosis) oluşturur. ‘İnsan – beşer yaşamortaklığı’nın süresine ‘ömür’ diyoruz. ‘Beşer’, ‘fizik-kimya-dirim görev-görüllüğü’nü (Fr fonctionnalité) yitirdiği ân, söz konusu ortaklık sona erer. Bahsi geçen ortaklığın sonlanmasıyla da, hayatın dünyadaki süresi dolar. Sonraki hayat, artık bilgilerimizin olmayıp salt inançlarımızın konusudur. ‘Dünyaötesi yaşama’ya, yânî ‘âhîret’ hayatına ilişkin bizde bir nebze dahî olsa, inanç bulunmalıdır; yoksa ‘anamlı yaşama’yı, demekki hayatı sürdüremeyiz. İşte, ‘inanç’ ile ‘bilgi’nin, daha da ileri gidilirse, ‘din’ ile ‘bilim’in mezci, ‘yeni insanın bütünlüğü’nü bize sunmaktadır. Buradan da, ‘yeni hayat’a bağladığımız umudu yakalayabiliriz. Böylece, Charles Darwin’den sonra²⁶⁸ fizik beşere indirgenmiş insanın ölümünü aşarak ‘fizikötesi ölümsüz insan’a ulaşabiliriz. Böylelikle yeni bir çağın anahtar kavramını elde ediyoruz: ‘Ölümlü beşer – insan yaşamortaklığı’nın aşılmasına dayanan ‘ölümsüz hayat’a bağlanan umut.

EKLER

EK 1 (244 sayılı dipnot)

Y Aristos: En iyi. (Y) *Kratos*: Güç, kuvvet, iktidar, erk. *Aristokratia*: İlk defa *Eflâtun* ile *Aristoteles*'in siyâsetnâmelerinde geçen bu terim, ülkeyi idâre etmeğe lâıyk ve muktedir kimselerin oluşturduğu kadrolara dayalı siyâsî erk ve düzen.

EK 2 (245 sayılı dipnot)

Y Meiresthai: Pay almak. *Meros*: Hakketmek, lâıyk olmak. *Meritokrasi*: İşin gerektirdiği kıvam ile nitelikteki kimselerin işbaşına getirilmesini öngören toplum düzeni.

EK 3 (246 sayılı dipnot)

Evrensel anlamda siyâset, hukuk ile savaş tarihleri bahis konusu edildiğinde en sık anılan dönemlerden ve bunların önde gelen kişilerinden birkaçı:

Tektanrılı din ile ondan neşet etmiş ahlâk anlayışlarının öncüsü ile önderi Hz İbrahim (M.Ö. 2300); Babil hükümdârlarından, bugün bildiğimizce hukuk nizâmının kurucusu *Hammurabi* (öl: M.Ö. 1750) ile *Nabukadonosor* (604 – 562); Mısırlı firavunlardan *Akhenaton* (IV. Amenofis, sal: 1353 – 1335) ile II. *Rameses* (1290 – 1224); Yahudî peygâmbir ve kanun koyucu Hz *Musâ* (M.Ö. 13.yy), Hz *Davud*'un (1037 – 967) oğlu İsrailin peygâmbiri ile bilge

²⁶⁸Bkz: EK 9a

SORUN NEDİR?

hükümdârı Hz *Süleyman* (M.Ö. 974 – 937) devri; Hıristiyanlığın peygâmberi Hz *İsâ* (M.Ö. 5 – M.S. 30); Hıristiyanlığın kurucu ataları *Azîz Pavlus* (M.Ö.5 – M.S.62) ile *Azîz Petrus* (? – M.S.64); M.Ö.Beşinci yy Ispartası; Atinada *Themistokles* (525 – 459) ile *Perikles* (500 – 429) dönemleri; Makedonyada Büyük *İskender* (356 – 323) ile Hintte Burkancılığın kurucusu *Gautama Siddharta*’nın (563 – 483) etkinliği ile Burkancı *Aşoka*’nın (250 – 201) hükümdârlık devri; İranda Medlerin hükümdârı *Astyages* (ö: 549) ile *Akhamenit* (553 – 330) sülâlesinden Pers hükümdârları Büyük *Kiros* (sal: 559 – 529), *Kambises* (ö: M.Ö. 522, sal 530 – 522), Büyük *Dara* (*Darios*: 550 – 486, sal: 521 – 486), *Serhas* (*Kserkses*: sal: 486 – 465) devri ve Sasanî hükümdârları (224 – 636) dönemi; Çinde *Han* (M.Ö. 206 – M.S. 220), *T’ang* (618 – 906) ile *Ming* (1368 – 1644) sülâleleri zamanı; Romada Caius Iulius *Caesar* (Sezar: 101 – 44) ile Octavianus *Avgustus* (63 –14) dönemleri; Göktürklerden *Tonyukuk* Bilge (650 – 721) ile *Bilge* Kağan (683 – 734) dönemi; İslâm devlet tarihinde Hz *Muhammed Mustafa* (570 – 632), Hz *Ebu Bekir* (573 – 634), Hz *Ömer* bin el-Hattâp (586 – 644) ile Hz *Ali* ibn Ebu Tâlib’in (598 – 661) devlet başkanlık devirleri ile *Abbâsîler* sülâlesinden özellikle *Hârûn el-Reşît* (786 – 809), el-*Me’mûn* (813 – 833) ile el-*Mu’tasım* (833 – 842) saltanat devirleri ile Osmanlı Devletinden Fatih Sultan (II.) *Mehmet* (1432 – 1481), Kanunî Sultan *Süleyman*’ın (1494 – 1566) ve İkinci *Abdulhamîd* Han (1842 – 1918) zamanları, Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu *Mustafa Kemâl* Paşa (Atatürk); Moğol imparatorluğunun kurucusu *Cengiz* Han (1162 – 1227); İspanya kralı Aragonlu Katolik (I.) *Ferdinand* (1452 – 1516) ile kraliçesi Katolik (I.) *Isabella* (1474 – 1504); Fransada kral Dördüncü (Yakışıklı) *Philippe* (1268 – 1314), Ondördüncü *Louis* (1638 – 1715) ile *Napoléon* Bonaparte (1769 – 1821); İngilterede Kral Sekizinci *Henry* (1491 – 1547), Başkan Oliver *Cromwell* (1599 – 1658), Kraliçeler Birinci *Elizabeth* (1533 – 1615), *Victoria* (1819 – 1901) ile Başbakan Sir Winston Churchill (1876 – 1965), A.B.D.nde (yânî Yeni İngilterede) Başkumandan ve Başkan George *Washington* (1732 – 1799), Başkanlar Thomas *Jefferson* (1743 – 1826), Abraham *Lincoln* (1809 – 1865) ile Franklin Delano *Roosevelt* [A.B.D.] (1882 – 1945); Rusyada Çar Birinci (Delî) *Petro* (1673 – 1730), Çariçe Büyük (II.) *Katherina* (*Yekaterina Alekseyevna*: 1729 – 1796) ile S.S.C.B.nin kurucusu Vladimir İlyiçUlyanov/*Lenin* (1870 – 1924) ile Başkan Yosif Visarionoviç Çugaşvili/*Stalin* (1879 – 1953); Almanyada, Kutsal Roma-Germen imparatoru Büyük *Karl* (*Carolus Magnus*, 742 – 814), Prusya *Kaiseri* Büyük *Frederik* (1712 – 1786), Şansölye Otto von *Bismarck* (1815 – 1898) ile Führer Adolf *Hitler* (1889 – 1945); İtalyada Duce Benito Amilcare Andrea *Mussolini* (1883 – 1945); Çinde cumhuriyeti kuran *Sun Yat Sen* (1867 – 1925) ile Çin Halk Cumhuriyetinin kurucusu Komünist Partisi Başkanı *Mao Zedong* (1893 – 1976); Hintte bilge devletadamı ve Önder Mohandas Karamçand (Mahatma) *Gandhi* (1869 – 1948) ve nihâyet Japonyada İmparator *Meiji-Tenno* (Mutsu-Hito, 1852 – 1912) dönemleri.

EK 4 (247 sayılı dipnot)

Tarihte bazı bayraklar, cihânşumûl tanınmışlığa erişmişlerdir. Nitekim, Farsların, Romalılar ile Bizanslıların kanatları açık kartal yahut çift başlı kartalı; Müslümanlıktan önceki Türklerin at kuyruklu yahut bozkurtlu sancakları;

SORUN NEDİR?

Osmanlı Türkünün ay yıldızlı bayrağı; Japonların güneş remizli; Sovyet Rusların orak çekiç ile beşgen yıldızlı; İsraill kavminin altı köşe yıldızlı; Nazi Almanyasının gamalı haçlı, İngilizlerin yine haç şekilli; mâvî zemîn üstünde ak yıldızlar ile kırmızı-beyâz şeritlerden oluşan A.B.D.; İhtilâlikebîr Fransasının mâvî-beyâz-kırmızı dik geniş şeritli ve Humeynî devrimine değin İranın arslan sembollü, yatay kırmızı-ak-yeşil şeritli bayraklarını örnek olarak gösterebiliriz.

EK 5 (250 sayılı dipnot)

Charles *Darwin*'in (1809 – 1882), türlerin menşesine ve yayılışlarına ilişkin karmaşık ve ayrıntılı evrim varsayımı ile Gregor *Mendel*'in (1822 – 1884) klasik genetik teorisi, doğanın belirli bir mıntıkasını, yânî canlıları açıklamağı amaçlayan iki ayrı akılyürütme zinciridir. 1930lu yıllarda bu ikisi, Sentez teorisi adı verilen yeni bir akılyürütme zincirine zemin hazırlamışlardır. Gerek *Darwin*'in —ortamına uygun gelenin yaşayakalması sonucunda beliren doğal ayıklanma ilkesi— gerekse *Mendel*'in —ebeveyne ait kalıtsal özelliklerin döldöşe geçmesi ilkesi— akılyürütme zincirlerinin kendilerinden yola çıktıkları ilkeler, sezgi verisidirler.

EK 6 (251 sayılı dipnot)

Edinburg Tıp Araştırmaları Kurulu İnsan Genetiği çerçevesinde çalışan Felemekli araştırmacı Veronica *van Heyningen*, ‘göz’ün de aralarında bulunduğu kimi organların oluşmasında baş etkenin, köpgörev-görür (Fr multifonctionnel) bir gen olan PAX6 olduğunu bildiriyor. Genelde okumuş yazmış kamuda sanılanın tersine, ‘gen’ler, canlılarda tek tek organların, özellikler ile görevlerin özgül belirleyicileri değildirler. Özgülleştirme (Fr spécification) işlerini ‘genlerarası etkileşimler’ (Fr interactions génétiques) tayîn ederler

—Veronica *van Heyningen*: “*Es sorprendente que funcionen tantos genes correctamente*”, 35.s.

‘Göz’, genetik esâslıdır. Buna karşılık ondan yayınlanan ‘bakış’ genetik esaslı değildir. Bakış, gözün, gerçekten, bir görev-görür parçasıdır, sorusunun henüz tanıtlanabilir cinsten cevabına ulaşamamıştır.

EK 7 (264 sayılı dipnot)

‘Tekâmül Devri’nin Farsca aslı:

“... âmede evvel beiklîmi-i cemâd
âhlâ ender nebâtî omr kerd

Vez cemâdî der nebâtî uftâd
Bâz ez heyvân sûyî insânîş
Nâmedeş hâl-i nebâtî hîç yâd
Mî keşed ân hâlîkî ke dâniş
Hemçîn ez iklîm bâ iklîm reft
Tâ şod eknûn âkel-u dâna reft.”

İzmirli Ismail Hakkı beğîn tercümesi:

“Âdem evvelâ cemâd iklîmine geldi;
o iklîmden nebât iklîmine düştü.

Senelerce nebât iklîminde ömür sürdü de,
cemâd iklîmindeki kavgalarını anmadı.
Nebât iklîminden hayvân iklîmine düştü de,
nebât hâlini hatırlamadı.
O senin bilmiş olduğun Hâlik, onu hayvanlıktan
insanlık tarafına çekti.

Böylece iklîmden iklîme dolaşarak şimdi akıllı ve âlim oldu.”

—bkz: Celâleddîn *İzmirli*: “*İhvân-ı Safâ Felsefesi ve İslâmda Tekâmül Nazariyesi*”, 13.&14. slr

SORUN NEDİR?

EK 8 (265 sayılı dipnot)

Reynold *Nicholson*, *Aklıküllün*, *Logos* olduğu kanâatında; *İnsanıkâmil*, durmadan dinlenmeden ‘Aklıkül’le buluşup bütünleşmek iştîyâkını duyar

—Bkz: Reynold A. *Nicholson*: “The *Mathnawî*” şerhi, IV.cilt, 472.s, 3640.beyte 1.dipnot.

EK 9 (268 sayılı dipnot)

İnsanla ilgili manevî görüş, Batı medeniyetleri câmiasında Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetiyle köklü değişikliğe uğramıştır. Ancak, asıl, ‘devrim’ diye niteleyebileceğimiz olay, Çağdaş kürselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetinde yaşanmaktadır. Manevî varlık olarak insan, adı anılan medeniyet çerçevesinde berhava edilmiştir. Yerini maddî süreçli ve evrim mahreçli biyolojik beşere bırakmıştır. Bahsi geçen devrimin başını çekmiş üç öncüden biri, İngiliz, Charles *Darwin*’dir. Öbür ikisi, Almanya–Avusturyadan İngiltereye ilticâ edip orada uzun yahut kısa süre yaşamış Yahudî asıllı Karl Heinrich *Marx* ile Sigmund *Freud*’dur (1856 – 1939). Buradan da İngiliz–Yahudî ittifakının yahut işbirliğinin, siyâsî ile iktisâdî düzlemde ibâret kalmayıp en üst zihnî seviyelerde dahî cereyân etmiş olduğunun teyîdini görebiliyoruz.

SORUN NEDİR?

-III-

BİREYLİLİK – KİMLİK – KİŞİLİK SORUNLARI

(1) Her canlı, başka birtakım varolanlara nice benzerse benzesin, kendine has özellikler taşır. Bu özellikler, ne denli özelleşirlerse, onlarla donanmış canlı, o kadar karmaşıklaşır. Kendisine has özellikleri bakımından başka hiçbir şeye geri götürülemez, indirgenemez varolana birey diyoruz. Hücreden beşere dek istisnâsız bütün canlılar, şu durumda, bireydirler. Yalnızca insanlaşmış beşerin bireyliliği, artık eşsiz diye niteleyeceğimiz özellikleri hâizdir. Böylesi bir bireylilik, kimlik kazanmış olur. ‘Kimlikli insan’ ise, ‘kişi’dir. İnsan, kimlik kazanıp kişileştiği ölçüde insanlaşmış olur. İşte böylesine, kişilikli insan diyoruz.

Kişilikli insan, düşünme itiyâdındaki bireydir. Düşünme itiyâdında olmak, olup bitenler hakkında olup bittikleri ânda düşünmekten ibâret olmayıp düşünme işlemlerinin ürünü olan düşünceler üzerine de

SORUN NEDİR?

düşünmektir. Birincisi az yahut çok mikyâsta bütün insanlara yaygın olmasına karşılık, ikincisi pek az kimseye nasîb olur.

(2) Düşüncesi üstünde katlanarak düşünebilen, hareketlerini de düşünceleriyle biçimlendirir. Düşünceler yoluyla biçimlendirilen hareketlere eylem diyoruz. Şu hâlde kendi başına eyleyebilmekçin kendikendine, yânî özerkce düşünmek gerekir. Başka bir mercie bağımlı kalmadan düşünmekse, hür olmak demektir. Kendi düşünceleri doğrultusunda hareket eden yahut eyleyen de özerk kişidir. Düşünme dizileri arasındaki mantık bağlantılarını dikkatten kaçırmamağa özen gösteren, tutarlı düşünür. Tutarlı düşünme çabasındaki kişinin, bu uğurda, düşünme dizilerini sürekli, düşünerek, denetlemesi, onu bilinçli kılar. Böyle birinin eylemleri arasında da sıkı bir düzen bulunur. Eylemlerinde tutarsızlık bulunmayana da disiplinli kişi deriz. Buna karşılık, yargılarında, davranmalarında, hâl ile hareketlerinde tutarsız olan kişi, tabiatı itibâriyle böyleyse, delîdir; yok, bu tavrı, sunî yollardan meydana geliyorsa, serhoştur.

Bir kimsenin davranmasını, hâl ile hareketlerini, tavır ile tutumlarını belirleyen ahlâkıdır. Davranmalarını, hâl ile görünümüne çıkan hareketlerini, yânî eylemlerini kendine ve başkalarına karşı hâlis niyet besleyerek belirleyen, ahlâklı kişidir. Ahlâkında oynamalar olmaz, hep aynı minvâlde yürürse, bu kişiye dürüst deriz. Dürüst kişinin en belirgin vasfı, özü ile sözünün, niyeti ile amelinin birbirlerini tutmalarıdır. Gerçi dürüst olmayan kişinin de özü ile sözü çakışabilir, örtüşebilir. Ölçüsü nedir öyleyse? Niyetin hâlis olup olmamasıdır. Bu hususu nitekim, Immanuel *Kant*, şöyle dile getirmiştir: “...irâdeni izhâr edebileceğin öyle bir kural uyarınca davran ki, sonuçta o, genelgeçer bir yasa değerini kazanabilsin.”²⁶⁹

Derin düşünmeye, yânî niyete göre düzenlenmiş eylemler, ameller, ahlâk makûlesinden sayılırlar. Ama niyetin kendisine gelince; o, dinîdir. Madem niyete dayanır, öyleyse sonuçta ahlâk da, din çıkışıdır. Esâsında hayatımız da tabiat talâkkîmiz de dinîdir.

(3) Görünür düzlemde olup bitenler, dinin zahirî yakasında yer alırlar. Dışarıdan bakıldığında algılanamayan niyet ise, dinin bâtinî tarafındadır. Bâtinî hususlar, gözlemlenip irdelenmeğe yatkın değildirler. O hâlde onların yalnızca görünümüne çıkmış, tezâhür etmiş taraflarıyla meşgûl olabiliriz. Nitekim Hz *Muhammed*, “gördüklerime inanır (yânî bilir), görmediklerimiyse, *Allaha* havâle ederim” demiştir. Yine aynı iddianın bir başka ifâdesini *Ziyâ Paşa*’da (1825 – 1880) buluyoruz: “Âyinesi işdir kişinin, lâfa bakılmaz; şahsın görünür rütbeiaklı eserinde”²⁷⁰ dir.

²⁶⁹Bkz: “*Ahlâk Metafiziğinin Temeli*”.

²⁷⁰Bkz: “*Terkibibent*”, 5.

SORUN NEDİR?

Kişi, niyet sahihliğine, hâlisliğine fitratından ya yatkındır ya da değildir. Şu var ki, fitratını da, toplum, inkişâf ettirir veya ettirmez: Eğitim. Toplum, eğitime yetisini (Fr *capacité*) geçmiş nesillerden devralıp işler ve ileriki nesillere devreder: Gelenekler ile görenekler. Peki, eğitimin kendilerinden kalktığı başlangıç ilkeleri nerede bulunurlar? *Vahiyde*. Ona sâdık kalan toplumlar, niyet sahihliğini besleyip geliştirirler. Vahiye çarpıtan, kirleten yahut toptan unutan toplumların eğitim düzeni de iflâs eder. Eğitimi iflâs etmiş toplumlardan ahlâklı kişilerin çıkması neredeyse mucize kabîlindendir. Ahlâk, birey düzleminde kişinin kendikendisiyle barışık hâlde eyleme; toplumunkindeyse, öteki bireylerle, menfaati ön plana çekmeksizin, ödevi öyle gerektirdiğinden, iş görmesi kâbiliyetidir.

Kişinin kendikendisiyle barışık olması, ‘vicdân’ dediğimiz, kendi içerisindeki, *Allah* sesine kulak kabartması, bu seste ifâdesini bulan *Onun* kılavuzluğuna tereddütsüzce uyması anlamına gelir. Nitekim İslâm, *Allahın* kılavuzluğunu tereddüt etmeksizin kabul etmek (imân), özetle *Ona* teslim olmak manâsını taşır. Elçileri, *Allahın* buyrukları ile tavsiyelerini en eski devirlerde kendi topluluklarına, daha sonralarıysa, bütün insanlığa tebliğle yükümlüydüler. Tebliğlerde ağırlıklı biçimde bahsolunan konu, kişinin öteki insanlarla kurduğu yahut kuracağı ilişkilerdir: Kul hakkı. Bunun bulunduğu yerde ahlâk vardır.

(4) Vahiyden doğrudan yahut dolaylı kaynaklanmayan gelenekler ile görenekler, ahlâk orununa çıkamazlar. Ahlâk orununa çıkamamış gelenek ile görenekler, aid oldukları toplumlara mahsûs kalıp cihânşumûl değerlere kavuşmuş gözükmezler. Mahallî ve mevziîdirler. Meselâ kadîm aşîret görenekleri, sizi, mensûbu olduğunuz topluluktan birini öldürdüğünüzde, kâtil; birinin malını çaldığınızda hırsız olarak değerlendirir. Aynı fiilleri topluluğunuzdan olmayana karşı işlediğinizdeyse icâbîhâlinde, ödüllendirilebilirsiniz dahî.²⁷¹

(5) Milletleşmiş olsun olmasın, bütün toplumların dayandığı, ve kısaca din dediğimiz, inanç düzenleri vardır. Bunlardan İbrâhim dininin ilahî menşei sarîh olup tamamı İslâmdır.²⁷² Filvakî, İslâm bütün inanç düzenlerinin toplu adıdır. Müslümanın indinde, *Onun* tek saptırılıp çarpıtılmamış hâli olmasından ötürü Müslümanlık, esâsında ‘din’ demek olan İslâm ile örtüşür. Öbür²⁷³ kutsal yahut öyle kabul görmüş tebliğler veya metinler, *Kur’ânın* az yahut çok çarpıtılmış parçaları yahut cüzleridir. Öyleyse *Kur’ân* ile İslâm, bütünü temsil ve ifâde ederler.

²⁷¹ Bahsi geçen kabîle–aşîret örfü çağlar boyu geçerliliğini askerî ortamlarda, yânî ordularda korumuştur. Birliğinizden birini vurduğunuzda, katil zanlısı olarak yargı önüne çıkarsınız. Çarpışmalar sırasında düşman saflarından adam öldürmek serbest olmakla kalmayıp ödevdir. Ödevini yerine getiren, ödüllendirilir.

²⁷²Bkz: EK 1e

²⁷³Bkz: EK 2ye

SORUN NEDİR?

Kur'ân, neye inanmamız ve bakarak görmemiz gerektiğini bize öğretir. Nitekim, *Allah, Rabbdır*, öğretendir. Şüpheyi düşmeden, tereddütsüzce inanmak, imândır. İmân, çok sıkı bir iç düzen gerektirir. Bahse konu çok sıkı iç düzeni sağlayan din eğitimidir.²⁷⁴ Onun, evvelemîrde ibâdet alışkanlığını kazandırma ödevi vardır. Nasıl, talîm, en müşkil iş demek olan, savaşı ölmeye ve öldürmeye hazırlamakla yükümlüyse, ibâdet de, kişiyi *Allahı* süreklile anıp *Onun* buyurduğu yoldan istediği biçimde yürümeye alıştırmakla görevlidir. Asker olmayanın, talîmin biteviyeliğini saçmalık olarak nitelemesi gibi, inanmayanın da ibâdeti, öncelikle de onun tören tarafını hiddet ve şiddetle yerip küçümsemesi umûruâdiyyedendir.

(5) Dine inanmanın ve icâplarının ifâsının başında ibâdet gelir. Yine de dine inanmak ile icâplarının ifâsı herkeste ve her vakit iç içe yürümeyebilir.²⁷⁵ Yaşayan dinlerde aslî cinsten olmayan icâplar, zamanın ve zemînin gereklerine göre değişirler. Demekki durağan değildirler. Belli bir dine mensûb olmak, onun şart koştuğu ibâdetleri, muâmelâtı, usul ile erkânı, kısacası şeriatı harfî harfine yerine getiriyor olma anlamına gelmez. Çarpıtmaya uğramadıkça genelde din, özellikle de Müslümanlık, inananlarının, şerîata uyup uymadıklarını, ilkece, kolluk kuvvetleri gibi, belirli bir dünyevî güç yoluyla denetleyemez. Buna tevessül ettiğinde, müellifi Tanrı olan din, dinliliğini yitirip kapalı devre çalışan felsefe sistemi çıkışlı, demekki akıl ürünü, ideolojiye dönüşür. Nitekim bir din adının sonuna ideolojiyi belirtir Türkcede ~cılık/~cilik, Fransızcadaysa ~isme ekinin ilâvesi, özde, dine tamamıyla aykırı bir keyfiyettir.²⁷⁶ Din, önünde sonunda, dernek, ideolojik siyâsî kuruluş, hizip filân değildir. Şerîat, gönüllü izlenmesi gereken bir yol yordamdır. Dinin manâsı, mümininin gönlüne gömülü olup ifâdesini irâdesinde bulur. Bâhusus Müslümanlıkta, başta insan olmak üzere, hiçbir dünya varlığı, yahut bir benzeri, tapınma nesnesi kılınamaz. Bundan dolayı dinin, dünyevî varlığa tapmağı çağrıştıracak ad yahut ünvânla anılması kabule şâyân değildir.

(6) Dinin, öncelikle de iç düzenini kişiye bahşetmeye matûf ibâdetin zorluklarından kaçanların, bu arada Tanrıyı reddetmeği de göze alamayanların, beğlik çâresi, “dine bağlı değilim, ama, evrensel bir düzgünlüğün ve yaratıcılığın varolduğuna inanıyorum” kolaycılığıdır. Unutulan husus, din denilen kurumun görevinin, yalnızca

²⁷⁴Kişiyi dış, yânî giyimini, kuşamını, tavır ile davranışlarını belli bir tertîbe sokmağa çaba harcayan, öteden beri, genellikle, askerî eğitim olmuştur. Geleneksel Osmanlı Türk terbiyesinde, neredeyse son dönemlere değin, din ile askerlik eğitimleri iç içe yürüyüp birbirlerini bütünlemişlerdir.

²⁷⁵‘Dindâr’ ile ‘mütedeyyin’ farklı anlamlar taşırlar. ‘Dindâr’, belli bir dine mensûb olan ve bu mensûpluğunu beyân eden; ‘mütedeyyin’ ise, mensûb olduğunu beyân buyurduğu dinin şerîatına harfî harfine uygun yaşayan kimsedir.

Bu önemli ince ayırımı Türkceye dayanarak yapabiliyoruz. Haddizâtında, ‘dindâr’ ile ‘mütedeyyin’ aynı anlamdadır. İlki, ‘~dar’ sonekiyle Farsçayken, sonrakisi Arapcadır.

²⁷⁶Kimi dinlerin yahut dinimsi oluşumların ~cılık/~cilik soneki almaları alelitrâk hâle gelmiştir. Bunlar, Burkancılık, Konfüçiyusculuk gibi, kurucularının adıyla anılır olmuştur. Ancak, asla genelgeçer örnek oluşturmazlar. Meselâ İslâmı yahut Müslümanlığı ‘İslâmcılık’

SORUN NEDİR?

Tanrıya yahut benzeri kudretitam manevî güce inanmanın şartlarını sağlayıp belirlemekten ibâret kalmayıp insana yaşayışını bireysel ile toplumsal düzlemlerde tayîn ile tanzîm etmek olduğudur. Burkancılık yahut Konfüçyusculuk gibi, öyle dinler var ki, bunların önem sıralamasında düzgün ve anlamlı yaşayışa dair sunulan reçeteler, tanrılılıkla ilgili belirlemelerin önünde ve üstündedir. Şu durumda din, daha önce de belirttiğimiz üzere, yaşanana anlam ve çekidüzen verme meselesiyle birebir ilgilidir. ‘Bu–dünya–ötesi’ demeler, anlatımlar, yer yer ve zaman zaman, vesîle yahut araç kisvesine bürünmektedirler. Vurgu yapmak ve meşrûuluklarını temellendirmek amacıyla kullanıldıkları izlenimini vermektedirler. Nitekim, neredeyse bütün dinlerde ibâdetin, genellikle öteki duyulara nisbetle görmeğe bunca ağırlık tanınması, teblîğ olunanı, kişinin, bizzât dünya hayatında görerek aklı ve kalbiyle tasdîk etmesi maksadına matûfdur.

(7) Görerek tasdîk, dine mahsûs bir şart değildir. Bununla, başta bilim olmak üzere, inanma ile düşünme etkinliklerinin diğer kesimlerinde de karşılaşırız.

Bakarak görmek, aklı kullanmağı şart koşar. Sıkı ve tutarlı düşünmek demek olan ‘alyürütme’nin kurallarını araştırıp tesbît etme sanatıysa, ‘mantık’tır. Mantık esâslarına dayalı olarak gözlemlerde bulunup deney yapmak ve bu uğraşılardan geniş çaplı soyut gerekçelendirilebilir ve denetlenebilir, tercihan da matematik ifâdelerle techîz olmuş sonuçlara ulaşmak ‘bilim’in, bütün bunların nihâî değerlendirmesini yapıp sistemli bir evren tablosu yahut şablonunu çıkarmak da ‘felsefe’nin işidir. Bu hüneri edinmek ise, felsefe-bilim öğrenimi yoluyla olur.

(8) Sonuçta imân etme disiplinini edinmek ile dış fizik gerçekliğine bakıp onu görerek öğrenmek, bir ve aynı pınardan fışkırıp birbirlerini tamamlayan insanın iki meşrebidir. İlki, enine, boyuna ve derinliğine çok çeşitli hâlleri ve vecheleriyle ‘kendim’i tanımak, demekki bilinçlenmek; sonrakiyse, dış fizik gerçekliği öğrenmek, yânî bilgilenmektir. İkisinden birinin eksik kalması, daha da kötüsü ikisinin birden bulanık olması, bir medeniyeti ve onun mensûbu kültürleri kötürüm kılar. Kötürüm bulunan yahut öyle kılınmış olan bir kültür ortamının bireyleri de, ‘gelişen insan tipi’ anlamına gelen ‘kişilikli insan’ durumuna bir türlü intikâl edemezler. Kötürüm kültürlerin ve onlarda yer alan bireylerin ‘insan kimlik’leri, yânî ‘kişilik’leri de çözülüp çökmeğe hükümlüdür.

veya ‘Muhammetcilik’/‘Muhammediye’; Yahudîliği ‘Musâcılık’/‘Musevîlik’; Hıristiyanlığı ‘İsâcılık’ /‘İsevîlik’ şeklinde zikretmek hatâdan da öte izânsızlık, basîretsizliktir.

SORUN NEDİR?

EKLER

Ek 1 (272 sayılı dipnot)

Hz *İbrahim* ile oğlu Hz *İsmâîl*'in *Allaha* yakarışları:

“*Rabbimiz!* Bizi de yalnızca *Sana* baş eğen; döldöşümüzü (züriyyet) de, *Sana* teslim olmuş Müslüman ümmet kıl. *Sana* nasıl ibâdet edeceğimizi göster, tövbelerimizi kabul buyur. *Sen*, gerçekten de, tövbeleri kabul buyuran, rahmet dağıtansın”(128).

“*Ey Rabbimiz!* Onların bağrından bir resûl gönder ki, o da, onlara Tebliğini iletip Hikmetini yansıtmak sûretiyle onları tertemiz kılsın. Gerçekten de arîf ve hakîm olan *Sensin*”(129).

“Bunu (yânî dini) *İbrahim*, evlâdına²⁷⁷ vasiyet ettiği gibi, *Yakûb* da böyle yaptı: ‘*Ey çocuklarım, Allah, sizlere bu dini seçti. Sakın! Müslüman*²⁷⁸ —yânî, *Ona* teslim—olmadan ölmeyin”’(132)

“Onlar da (önünde sonunda) ümmetti. Gelip geçtiler. Onlar, yapıp ettiklerinin meyvesini devşirecekler; sizler ise, kendi ettiklerinizi biçeceksiniz. Sizler, onlardan sorumlu değilsiniz”(134).

“...De ki, ‘bizler *Hak* yolunda yürüyen *İbrahim*’in dinine tâbî olduk...”(135).

“Deyiniz ki, ‘bizler, *Allaha*; bizlere tebliğ olunana, *İbrahim*’e, *İsmâîl*’e, *İshak*’a, *Yakûb* ile onların torunlarına indirilene, ayrıca *Musâ* ile *İsâ*’ya, sonuçta, bütün peygâmlerlere tebliğ olunana imân ediyoruz. Aralarında ayırım gözetmeyiz. Bizler, yalnızca *Allaha* teslimiz’ —yânî, Müslümanız..”(136) —*Bakara*/2.

Ek 2 (273 sayılı dipnot)

²⁷⁷‘Evlât’, zâten ‘veled’in (çocuk) çoğulu olduğundan, ‘evlâtlar’ demek yanlıştır;

²⁷⁸‘Müslüman’, hem dinin adı olarak anılmakta hem de ‘teslim olunmuş’ anlamında geçmektedir.

SORUN NEDİR?

Konfuçiyus'un (551 – 479) “Analektler”i; Lao Çe'nin (604 – 520) “Tao te King”i, Hinduların “Veda”ları; Zerdüşt'ün (M.Ö.VI.yy) “Avesta”sı, Hz Musâ'nın (M.Ö.XIII.yy) “Tevrat”ı, Hz Davud'un (1037 – 967) “Zebur”u, Hz İsâ'nın (M.Ö.5 – M.S.30) “İncil”i gibi...

-IV-

ÖDEV esâslı AHLÂK: İNSANIN BAŞKALDIRMASI²⁷⁹ SORUNU

²⁷⁹Yirminci yüzyıldaki felsefemizin önde gelen simâlarından merhûm Nureddîn Topcu (1909 – 1975) beğın aslen Fransızca kaleme alınmış “*Conformisme et Révolté*” (anlam yollu: “Uyarogulluğu ve Başkaldırma”)/”*esquisse d'une psychologie de la Croyance*” ile

1- Beşeri İnsan kılan Ana etken: Ahlâk

Felsefenin gövdesi, birbirini tamamlayan üç parçadan müteşekkildir: ‘Varlık’ ile ‘kavram’ araştırmalarının yapıldığı ‘metafizik’, ‘bilgi’nin kendisinin incelendiği ‘bilgi öğretisi’ ile hak – bâtıl, iyi – kötü, güzel – çirkin zıtlıklarının tesbîti ile temyîz etme düşünme çabalarını kendine konu alan ‘ahlâk’. Son zikrolunan, bu niteliğiyle insanın belirlenmesinde en üst mevkii işgâl eder.

2- Âlem²⁸⁰

Anlam verici varlık olarak insan, değerlerin inşâacısıdır. Anlamlandırılabilir bütünlüğeyseniz, ‘âlem’ diyoruz. Âlem dendiğinde, bununla kasdolunan, yalınkat ‘malûmat’ seviyesindeki bilinenler yığını değil, anlamlandırma sûretiyle kurulmuş bir değerler bütünüdür. O hâlde âlem, insanın, anlamlandırma ile değerlendirme işlemlerine koştığı varlığın tümü tamamıdır. ‘Âlem’i topyekûn ve içten bilen ‘âlim’ olan *Allahtır*. Fakat, mantıkca, Onun anlamlandırma, değerlendirme, sonuçta bilme gücü ile yetisi hakkında anlamlı belirlemelerde bulunamayacağımızdan, geriye sâdece ‘âlim’ olan insan kalmaktadır. İşte bu âlim olan insan, maddî ile manevî cümle sahalardaki esâslı ve tutarlı bilgilere anlamlandırma ile değerlendirmeler sonucunda erişir. Söz konusu olan daire biçimindeki gidiştir. Bilgi öğretisinin belirlediği ve bilimlerin malı sayılan bilginin kaçınılmaz şartı ahlâk bünyesinde işlenip tayîn olunan anlamlandırma ile değerlendirme zorunlu bir işlemdir. Buna karşılık, anlamlandırma ile değerlendirmede bulunabilmek içinse, bilgiye ihtiyaç vardır. Her iki kesitin birbiriyle bütünleşmesinde, sözünü ettiğimiz daire ortaya çıkar.

3- Ahlâkın Kurucu Unsurları

Bir ‘dirim’ (Y bios) verisi olan ‘beşer’e karşılık, ‘insan’, ‘ahlâk varlığı’ olmasından ötürü, *Aristoteles*’ten *Kant*’a değin bütün kalburüstü felsefe-bilim sistemlerinin odağını ahlâk sorunsalı oluşturmuştur. ‘Beşer’in genetik–morfolojik –fizyolojik belirlenimleri baştan verilmişken insanın ahlâklılığı

Yirminci yüzyıl Fransız filozoflarından Albert *Camus*’nün (1913 – 1960) “*L’Homme Révolté*” (“Başkaldıran İnsan”) başlıklı eserleri, bu Bölümün ilhâm kaynağıdır.

²⁸⁰Bkz: EK 1e

SORUN NEDİR?

önceden belirlenmemiştir. Ahlâklılık, doğada hüküm sürdüğünü düşündüğümüz Gerekirciliğin (Fr Déterminisme) dışında kalan bir olaydır. Gerekirciliği kendisine dayandırdığımız neden – etki bağıntısı, ahlâkta geçmez.

Neden – etki bağıntısını, karşı karşıya kaldığımız olaylar arasında kuruyoruz. Ahlâk ise, karşılaştığımız olayların algısından doğmaz. Doğuştan berâberimizde getirdiğimiz bir fikir de, yânî bilimsel bir anlatımla, genetik imkânlardan değildir.

Beşerin²⁸¹ meydana gelmesinde iki unsurun biraraya gelmesi şarttır: Erkeğin tohumu ile kadının yumurtası. İki unsur, *Allah*ın Rahmet²⁸² vasfının, insanın²⁸³ dişi tarafı olan kadındaki tecelligâhı rahimde buluşur. Bu buluşup birleşmeden döllenmiş yumurta (zigot) meydana gelir. İşte, erkeğin tohumu (spermatozoon) ile kadının yumurtasının birleşmesinden döllenmiş yumurtanın meydana geldiği safhaya doğum denir. Doğumla birlikte beşerin, birey biçimindeki yaşaması başlar. Bu safhada o belirli bireyin yaşaması, dirim zemininde cereyân eder. Anne rahmindeki, biyolojik terimle söylersek, embriyonal dönemin sonunda bireyimiz dünyaya gelir. Buradan itibâren, salt dirimsel özellikteki ‘yaşama’, ‘hayat’a tedricen dönüşür. Dirim esâsında sürüp gelmiş ‘yaşama’dan ‘hayat’ın yaşanmasına geçilir. Birincisi genetik–morfolojik–fiziolojik süreçlerden ibâretken, ikincisinde git gide toplum–kültür etkenleri, dirimsel olanlara eklenir; zamanla birincileri belirler hâle dahî gelirler.

Zaman ile mekân boyutlarında doğrudan doğruya, demekki duyu organlarıyla, yahut dolaylıca, yânî âletle, gösterilip tesbât olunabilen tüm olaylar, maddîdirler. Maddî etkileşimler, algılanıp neden – etki bağıntısı bağlamında bilim tarafından çözümleyici tarzda irdelenip birleştirim yoluyla yeniden oluşturulurlar. Algılama ile akılyürütmenin —logiko–empirik tavrın— yer aldığı bilim işlemleriyle doğanın teori bağlamı ile laboratuvar ortamında yeni baştan inşâa olunduğunu görüyoruz. Doğanın, bu arada onun doğrudan uzantısı sayılan beşer yanıyla insanın topyekûn inşâasını üstlenen, ‘fen’dir (Fr technologie). O, bilimin usul ve usuluyla çalışan bir çeşit ‘zanaat’tır (Fr technique). İşte, çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin biçim verici ve yürütücü kadroları, yânî Farmason Sermâyecî sınıf, fen aracılığıyla dünyayı, doğayı ve nihâyet beşeri değiştirip dönüştürerek, sonuçta da yeniden yapılandırmak sûretiyle topyekûn denetimi ile hâkimiyetini tesîs edip perçinlemenin peşindedir. Bahsi geçen medeniyetin ve onun ana ideolojisinin temel görüşüne göre ‘insan’, ‘beşerlilik’ten ibârettir. Başkaca dandikte, insan yerine beşer diyerek merâmınızı yetesiye ifâde etmiş sayılırsınız. Bu temel

²⁸¹Bkz: EK 2ye

²⁸²Bkz: EK 3e

²⁸³Bkz: EK 4e

SORUN NEDİR?

görüş, beşerin durmadan depreş/tiril/en fizyolojik ihtiyaçlarının sürekli giderilmesi doğrultusunda dönüp duran bir fâsit daireye şartlanmıştır. Fâsit dairenin bir yakasında ‘üretim’ yer alırken, öbürüsünde de ‘tüketim’ bulunur. Aslında, birincisinin hikmetisebebi ikincisidir. Dairenin tamamınaysa, iktisât diyoruz.

İnsanlar, oldum olası, beşerliliklerini ayakta tutabilmek amacıyla tüketmişlerdir. Bunun için de ya doğada hazır bulduklarını toplamışlar ya da hammaddeleri ihtiyaçları doğrultusunda değiştirip dönüştürerek üretmişlerdir. Ancak, onların bu etkinlikleri, hayatlarının yegâne meşğâlesini teşkil etmemiştir. Beşerliliğimizi ayakta tutmağa dönük üretim – tüketim denklemi dışında aynı zemînden bitmekle birlikte, bizi insan–olmağa taşıyan bir üçüncü etken daha vardır. Kadın – erkek arasındaki cinsiyet fizyolojisine dayalı gerilim ilişkisi. Felsefenin ana yöntemi dialektiğin de fikir menbai, kadın – erkek – çocuk üçlüsüdür. Bu, hem beşerin, öteki canlılarla en önemli ortak paydasıdır; hem beşer ile insan arasındaki aykırılık uçurumunu aşdıran köprüdür; hem de salt insanın üç farklı vechesinin varlıkca (Fr *ontique* bakımdan) ülkü (Fr *idéal*) bütünlüğüdür. Saydıklarımızdan birincisi, canlılık–hayvanlık²⁸⁴ seviyesine; ikincisi, nefşilik merhâlesine; nihâyet üçüncüsü de ruhîlik-manevîlik²⁸⁵ safhasına işâret etmektedir. İlk iki kat, ‘hakîkat’ın ‘gerçeklik’ kesitinde yer alırken, üçüncüsü gerçeklikötesi âleminin sâkinidir. Yine ilki, acıkmak, susamak, yorulmak çeşidinden fizyolojik faaliyetlerden birinin verisidir. Sonuncusu dirim özelliklerinden tümüyle âzâttır. İkinci katta bulunduğunu söylediğimizse, yalınkat dirim ile manevî varlık dairesindeki arasında geçiş mevkiinde olup ‘nefs’ dediğimiz bir özelliği sergilemektedir.

4- Nefs ile Ruh

Nefs²⁸⁶, Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına değin birtakım varolanların ana özelliklerini doğuran güce alem olmuş tabîrdir. Bu cümleden olmak üzere, önem sırasınca, bellibaşlı dört faaliyet çeşidinden bahsedebiliriz: Üremek, beslenmek, büyümek, korunmak. Sözünü ettiğimiz faaliyet gücünü gösteren varolanlara ‘canlı’ dendiğini burada tekrarlıyoruz.

‘Nefs’ ile ‘can’ın Yunancası, *psühedir*. *Psüheli* olan *empsühostur*. Yaşamanın Yunancasıysa, *zōēdir*. Yaşayan, *zōondur*. Yaşayanın canı bulunduğu varsayılır. Esâsında ‘yaşayan’ ile ‘canlı’ anlamdaştır; yâni *zōon*, *empsühosdur*.

²⁸⁴Fr vivacité-animalité

²⁸⁵Alm seelig-geistig.

²⁸⁶Bkz: EK 5e

SORUN NEDİR?

Nefs, iki ayrı kalkış noktasından hareketle farklı tarzda mütâlea olunur. Birincisi, alışlagelinmiş (Fr conventionel) ilahiyâtçı (théologique); ikincisiyse, çağımızın Positivci bakış açılarıdır. İkisinde de nefsin, beden yapısı ve işleyişiyle içten bağlantısı vardır. Nefs, beden bünyesinin her zerresine nüfuz etmiş güçtür. İlahiyâtçı görüş uyarınca, ‘insan benimi’nin hükümrân kudreti olan ‘ruh’²⁸⁷, ‘nefs’in üstünde vargörölmektedir. Ruhun görevi, nefsi denetlemek, dizginleyip zapturapt altında tutmaktır. Beden yapısı ve işleyişleriyle sıkı sıkıya irtibatlı hâlde onları yönlendirip yöneten güç olarak çalışan nefis, evrendeki bütün öteki varolanlar, süreçler ile olaylar gibi, *Allah*ın yaratma fiiline bağlı bulunmasına karşılık, ruh, *Onun* zâtından neşet etmektedir. Nitekim bu hususları içeren 32. Sûre, *Secdenin* 7., 8., 9., 10. ile 11. Âyetlerini *Abdullah Yusuf Ali* şöyle tefsîr etmiştir: “*Allah*ın yaratması kendi başına iyidir... Bunda kötü, hatâlı yahut bozuk unsur asla bulunamaz. İnsanlar söz konusu olduğu bağlamda, yaratılışa kötü yahut bozuk unsurlar karışıkca, bunları, insan irâdesine bağlamak zorundayız. İşte *Allah* Tebliğinin esâs gâyesi, bahsi geçen irâdenin terbiyesi ile tedâvisi olup onu evren düzeni ile tasarısına dahî uygun kılmaktır... Beşer olarak mütevâzî aslımızı esâsımızı düşünmeğe sevkolunuyoruz. Enilk (İng primæval) madde makûlesinden bir nebze toprak yahut balçık, beşerin, hayat hâriç, maddî bünyesine vucut vermiştir. Şu durumda madde, ilk merhâledir. Ne var ki o da, kendiliğinden oluşmayıp *Allah* tarafından yaratılmışdır” (7. Âyet). “Bunun arkasından hayat ve onun üremesi gelir. Hâlâ tamamıyla maddî sahada yaşıyoruz. Bununla birlikte daha yüksek safhada duruyoruz artık: Beşer bedeninin her parçasının hülâsası (Fr&İng quintessence) demek olan tohum yahut döl yoluyla üreme aşamasındayız. Önünde sonunda, idrârın mahrecini paylaşması, dölün itibârını insanın nezdinde düşürmüştür. O, bir canlı hücre yahut hücreler öbeği olup atalarımızın canlılık geçmişini bağrında taşır.²⁸⁸ Üçüncü evrede beşer uygun oranlarda şekillendirildi. Yumurta, döl tarafından ilkâh edilmesi sûretiyle birey hayatı vucut bulur. Meydana gelen birey hayatı zamanla belirli bir biçime sokulur. Uzuvarlar şekillenir. Onun hayvanî yahut beşerî hayatı işlemeğe başlar. O hayranlık uyandıran ayak uydurma (Fr&İng adaptation) işlemleri kendilerini göstermeğe koyulurlar. *Âyette* bahsolunan dördüncü aşamada *Allah*ın Kendi Ruhundan içerisine üfürdüğü beşerin ayrıcalıklı konumudur. İşte bu evreden itibâren beşer, hayvana fâikdir. Kâmil beşer olarak onda daha üstün istidâtlar tebârüz ederler. Anladığım kadar, beş hayvanî duyu, üçüncü safhada görölür. Dördüncü aşamada beşer, daha yüksek bir oruna oturtulur. Burada artık ondan *Allah*, üçüncü tekil şahısta, ‘o’ şeklinde bahsetmeyip ona ikinci tekil şahıs, ‘sen’ diye hitâb

²⁸⁷Bkz: EK 6ya

²⁸⁸Bkz: 8. Âyet: “Ardından zürriyetini hor görölün (Ar mahîn) bir sıvının özünden tevliid etti” (Ar ca’ala) —Ömer Nasuhî *Bilmen*: [T] “yaptı”; *Abdullah Yusuf Ali*: [İng] “made” (yaptı); Muhammed *Esed*: [İng] “begotten” (tevlid olundu); D.*Masson*: [Fr] “suscité” (“yol

SORUN NEDİR?

etmektedir. Şimdi, *Allah* Tebliğinin, gönül gözüyle görüldüğü iç (OsmT derûnî) hayatı anlayıp sevmegi mümkün kılan yüce duygular, ortaya ancak insanla çıkarlar... (9. Âyet). Kısacık hayatlarının dar ufuklarını kapatmakla kalmayarak, Maddeciler ile Şüpheciler, ayrıca, çağlar boyu, müstakbel hayatın imkânını dahî yobazca inkâr ededurmuşlardır... Ümid ederek ve gelecekteki hayata kavuşmağı bekleyerek *Allah*ın eserine inanmamız, imânımızın özüdür (10. Âyet). Ölüm katîyse, ki, bu, böyledir; hayat tek başına beklentilerimiz ile derin duyushlarımızın gerektirdiklerini karşılamakta kesinlikle yetersiz kalacaktır. O hâlde, ruhumuzu bedenimizden ayıran etkenin (Ar melek el-mevt) bizi yeni bir dünyaya, yeni bir hayata sevkedeceğine inanmalıyız. Dinin aslı esâsı olan ruhun varlığına inanmıyorsak, istikbâle, geleceğe de güvenmiyoruz demektir. Geleceğe inanılmıyorsa zâten, ruhun manâsı da kalmaz (11. Âyet). ”

Ruhun varlığına inanmak istikbâlin teminâtıdır. Ruhun varolduğuna inanılmadığı, dolayısıyla da geleceğe güven duyulmadığı yerde hayat yoktur. Hayatın bulunmadığı ortamda ahlâktan da bahsolunamaz: “Ölümü Zafer yutmuştur” (Ölüme karşı kazanılmış Zafer katîdir) diyen *Ahdiceditte*, ahlâka şaşmaz kıstasın, ‘ölüm’ olduğu hususuna dikkatimiz çekiliyor: “Ey Ölüm! dikenin nerede kaldı? Ey mezâr! hani zaferin? Ölümün dikenini günâhtır. Günâhın gücü kuvvetiyse, kanundur... ..(Hz *İsâ*:) Sevgili kardeşlerim! sebât ediniz, *Rabb*ın gösterdiği doğru yoldan ilerileyip çalışınız. *Allah* rızâsı için çalışanların gördükleri işler, Onun indinde asla boşuna değildir.”²⁸⁹

İki konunun zıddını düşünmek bizi saçmalamağa götürür: Bunlardan biri ‘varlığ’a karşı ‘yokluğ’u, ötekisi de yaşamaya zıdd olarak ‘ölüm’ü almamızdır. Gerçi felsefece düşünmenin yöntemi olan dialektik, bizi buna sevk ediyor, zorluyor. Ne var ki gerek ‘yokluğ’un —daha doğrusu, ‘hiçliğ’in— gerekse ‘ölüm’ün içerisini mantıkca da deneyce de dolduramayız. Bunlar, içerisiksiz kavramlardır. Birincisi ‘varlığ’ın, ötekisi de ‘yaşama’nın yokumsanmasından elde edilir. Demekki olumsuzdurlar. Varlıkca olumlunun inkârından, ancak içeriksiz biçimsel boş kavram elde edilebilir. Üstünde konuştuğumuz yahut konuşabildiğimiz her şey nitekim, varlık tarafından taşındığına göre, kesinlikle konuşamadıklarımız, yokluktan sayılacak. Sonuçta, üstünde konuşamadığımızın anlamı bulunmaz. ‘Anlam’ı bulunmayana da ‘değer’ atfedilemez. İnsanın ‘yaşama’sı, ‘anlamlandırma’ ve ‘değer atfı’yla birlikte ‘hayat’a dönüşmektedir.

Anlamlandırmayla birlikte ilk değerlendirilen ‘ben-varlığım’dır. Ona dair ‘fikrim’, ‘bendışı-bütün-öteki-varolanlara-ilişkin-fikrim’in öndayanağıdır. ‘Ben-varlığıma-ilişkin-fikrim’e ‘özbilincim’ diyoruz. Bendışı–

açtı”, “sebeb oldu”, “tevlid etti”); *Al-Montajab*: “*Sagrado Qur’an*”: [İsp] “creada” (“yaratıldı”); Max Henning & Lazarus *Goldschmidt*: [Alm] “bildete” (“oluşturmuştu”) —tercümeler, tarafımızdandır.

²⁸⁹*Risâleler, Korintlilere*, 15/54, 55, 56, 58 —parça, tarafımızdan tercüme edilmiştir.

SORUN NEDİR?

bütün–öteki–varlonlara ilişkin geliştirdiğim fikirler, onların duyulur gerçeklikleriyle ilgili kaldıkca, ‘bilgilenirim’; ‘kendim’e eğilerek özüme inebildiğim ölçüdeyse, ‘bilinçlenirim’. Kesinkes ‘yokluk’la sonlanacak hayatta ne kendi ‘varoluşum’un ne de ‘bendişi’ olanların ‘varlık dehliz’lerine nufuz etmek zahmeti ile cehdügayretini göstermek lüzumu ve imkânı ortaya çıkar. Bu da ‘ahlâklı kişi’ olmam zorunluluğunu ortadan kaldırır. Ahlâklılık, şartsız buyruğun benimsenmesini icâb ettirir. ‘Şartsız Buyruğ’un tek ‘şart’ı, bu dünyadaki ‘hayat’ın özge bir düzlemde devâm edeceği imânıdır: “Her nefis, ölümü tadacak: (Hayat boyu) kötülükleriniz ile iyilikleriniz üzre sizleri sınarız. Bize dahî döneceksiniz” —*Enbiyâ/ 21 (35)*. “*Ruh*, ölmez” diye *Âyeti* yorumlamağa başlayan *Abdullah Yusûf Ali*, sözlerini şöyle sürdürür: “Fakat bedenin ölümüyle birlikte ondan ayrılınca, ölümün lezzeti tadılır. Başta fazîletimiz ile imânımız itibârıyla sınıdığımız dünya hayatımızda bir taraftan iyi şeyler, öte yanda da felâketler karşısındaki hâl ile hareketlerimiz cihetinden deneniriz.” İnsan, üstüne düşen ödevleri yerine getirdiği ölçüde, bahse konu “sınavlar ile denemelerden yüzünün akıyla çıkar” (tefsîr sayısı: 2697).

“...Bu dünyanın zevkusefâsı kısa sürer. Hayırda yaşayanlara Âhîret en iyisidir. Hiçbir vakit zerrece dahî olsa haksızlığa uğramayacaksınız” —*Nisâ/4 (77)*. Yine *Abdullah Yusuf Ali* tefsîri uyarınca: “Madem insanların hayat süresi bunca kısa, öyleyse çıkarlarımıza hizmet etmeyecek işlerle niye uğraşalım; mücâdelenin ne manâsı mantığı var sanki?!” diye düşünülebilir. İşte bu soruların cevabını bu ve bundan sonraki iki *Âyette* buluyoruz: (1) “Bu hayat, göz açıp kapamacasına ânlık olup zevkusefâ da buna göre kalıcı olmayan”, bir türlü tam manâsıyla tatmin edilemeyen, böylelikle de durmadan dinlenmeden tâzelenmeği bekleyen fâsit daire benzeri bir ihtiyaçtır. “Bundan dolayı da, adîl kişinin yapacağı ilk iş, bahsi geçen tutkudan kendini kurtarmaktır. (2) Ödevini yerine getirmek, işin hakkını vermek demektir. Bundan ötürü dikkatini öncelikle ödevde teksîf et!... (3) Ödev, kendini fedâ etmeği gerektiriyorsa, bil ki, *Allah*, hiçbir vakit haksız çağırıp sana taşıyamayacağın ağırlıkta yükü sırtına vurmaz. (4) Ölümünden korkmanın manâsı mantığı yoktur. Zirâ ondan kaçamazsın. Nerede bulunursan bulun, o, seni behemahal yakalar. Öyleyse ödevin, seni ölmeğe çağırıyorsa, onu niye cesâretle ve şereflice karşılamayayasın?” (tefsîr sayısı: 596).

Nitekim: “Nerede bulunursanız bulunun, tahkîm edilmiş yüksek kulelere de sığarsanız, ölüm sizlere yine erişir...” —*Nisâ/ 4(78)*.

“(Ey insan!) iyilikler sana *Allahtan*, başına gelen kötülüklerse (kendi) nefsindendir...”(*Nisâ/79*) — *Abdullah Yusûf Ali*: “...Nihâî nedene baktığımızda, her şeyin *Allahtan* geldiğini göreceğiz. Buna karşılık, şeylerin en yakın nedenine dikkatimizi çevirdiğimizde, bunların olup bitişindeki hissemiz öylesine küçüktür ki,

özümüze yönelik iyiliklerden kendimize başarı payı çıkarmamız haksızlık olur. Bütün iyilikler *Allahtandır*lar. Öte yanda, şerrin birinci derecedeki nedenine gelince; o da sonuçta, kendi yanlışlarımızın verisidir. Zirâ *Allah* bize asla ve kat’a haksızlık etmez” (597).

5- Ahlâkın Menbaı: Akıl

(1) *Ruhun* her kişideki en bâriz temâyüzü, hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden ayırdetme gücü ile yetisi demek olan ‘temyîz’dir. Nihâyet akı, temyîzin fizik anlamda gösterilemez ‘ikâmetgâh’ı yahut ‘imâl yeri’ şeklinde niteleyebiliriz. Akılla ve onun denetiminde çalışan zihinle algıladıklarımızı değerlendiririz. Nitekim: “İşte, *Allah*, akıl erdirebilesiniz (Ar ta’akılûne) diye sizlere işâretler (âyetler) beyân buyurmuştur” — *Nur/ 24(61)*.

İşâretlerin kimisini fizik âlemden duyu organlarımızla alıyor ve bunlarla dünya bilgilerimizi, giderek fizik-kimya bilimlerini inşâa ediyoruz. İnşâada yer alanlar, algılar, izlenimler, zihin ile akıl edimleridir. İlk öbekte yanılmalar, ikincidekilerdeyse hatâlar meydana gelebilir. Bu durumda oluşacak olan da, *Eflâtun*’nun zan diye adlandırdığı, geçersiz yahut yanlış bilgilerdir. Yanlış yahut geçersiz bilgiler, bizi dünya olayları yahut süreçleri hakkında yanıltırlar. Çünkü olaylarla uygunluk hâlinde bulunmazlar.

(2) Dışarı açılan duyu imkânlarımızın yanında, kendi içimizden bilgi edinme istidâmız dahî vardır. Dıştan alınan tersine, içimizde cereyân edenlere ilişkin bilgilerin temelinde bölük pörçük, tâne tâne unsurlar bulunmaz. İçimizde cereyân edenlere duyu diyoruz. Duygularımızın iletip bildirdiklerinin doğrudan fizik menşei bulunmadığı gibi, kendilerini doğuran gösterilebilir cinsten fizyolojik faaliyetlerden de bahsolunamaz. Ne var ki, nasıl ‘insan-olma’mız, ilkin ‘beşer-olma’mızı gerektiriyorsa, yânî ‘beşer-olma’, fizik-fizyolojik varoluş esâsını oluşturuyorsa, duygular dahî, duyu verileri ile izlenimleri şart koşarlar. Doğa ile toplum bağlamında dünyayla temâsı olmamış beşerde —böylesi beşer, zâten, yaşayamaz ya— duygular da oluşamaz. Ancak, duyu verileri, izlenimler ile duygular arasında neden – etki bağıntısı anlamında doğrudan doğruya bir râbıta yoktur. Bundan dolayı da ikisinin sağladığı ayrı ayrı sonuçlar, birbirlerinden tamamıyla farklıdır. Duyuların tersine, duygular bize aracısız bütünlüklü veri sağlarlar. Bu aracısız bütünlüklü içeriden gelen verilere sezgi diyoruz. Sezgilerin gücü ile cinsine göre duyu menşelerini seziş, esin yahut ilhâm ile vahiy şeklinde sınıflandırıyoruz. Bunlara hulyâyı, ruyâyı, kuruntuyu, düş ile vecdi de ekleyebiliriz.

Seziş, gündelik hayatta sık sık yaşadığımız bir sezgi türüdür. Daha yüksek seviyede bir gâye doğrultusunda cereyân eden duyma-düşünme hâlinde doğuveren ilhâm, felsefe-bilim ve onun yöntemiyle iş gören fen sahalarında icâda, güzel sanatlardaysa yaratıcılığa yol açar. Sürece bağlı oluşan duyu verilerinin

SORUN NEDİR?

tersine, duygu kaynaklı sezgi, süreçliliği aşar. Ancak, felsefe-bilim bağlamında, duyu verileri ile sıkı sıkıya biçimselleştirilmiş düşünme işlemlerine eklemek sûretiyle, insan, süreci, zaman dizilerine tercüme ederek, sezginin bir türü olan ilhâmın/esinin ürünü icâdı işleme tâbî tutar. Benzeri bir durumla sanatın sâf örneğini bize sunan şiir ile musîkîde de karşılaşırız. Yalnız, burada söz konusu olan ‘biçimleme’dir; felsefe-bilim ile fende gördüğümüz biçimselleştirme değil. İmdi her ‘biçimleme’, ille ‘biçimselleştirme’ anlamına gelmez.

Her anlamlandırma ile değerlendirme edimimiz, bir biçimleme, başka bir deyişle biçim verme durumuyla karşımızda belirir.

Şu hâlde ‘biçimsizlik’, ‘anlamsızlık’ demektir. ‘Anlamsız-olan’, ‘değer yoksunu’ olduğuna göre, ‘biçimsiz’in değeri yoktur. ‘Anlamlılık’, ‘güzel’e eş koşulur. Bu durumda ‘biçimlilik’, ‘güzel’le örtüşür. Bunun yanında, ‘biçimlilik’, ‘oranlılık’ ve ‘düzgünlük’le çakışır. Yunancada nitekim, ‘düzgünlük’ demek olan *kosmos*, aynı zamanda ‘dünya’ anlamına dahî gelir. Demekki ‘dünya’, ‘düzgünlük’, dolayısıyla da ‘güzel’lik manâsındadır. Latince ‘biçim’ anlamına gelen *formadan formosus* yahut *formosa*, Yunancada da *eumorfos*, ‘güzel’ demektir. Buna karşılık, ‘biçimsiz’ yine Latince *informis*, Yunancadaysa *amorfi*stir. İşte, insan için, ‘anlam’, ‘güzellik’, ‘biçim’, ‘orantı’, ‘düzgünlük’ ve nihâyet ‘iyilik’ örtüşen kavramlardır. Bu saydığımız kavramların kaynak karşılıklarını, menşe mütekâbillerini dışımızda bulamayız. Tam tersine duygu – düşünce âlemimizden kaynaklanan bu kavramları dışımızdaki dünyaya uygularız. Bunları dışımıza yansıtarak dünyayı düzenleriz, tanzîm ederiz. Öyleyse ‘dünya düzeni’nin ‘asıl’ kaynağı²⁹⁰ ‘duygu âlemi’ndedir. İnsan, şu durumda, manevî kudretiyle bir yandan kendi maneviyâtına öbür tarafta da kendini çevreleyen madde dünyasına biçim vererek düzenler. Madde dünyasına çıkarken biçimselleştirilmiş akılyürütme işlemlerini ifâde eden mantığına başvurur; onun aracılığıyla doğaya, yeryüzü ile evrene açılır. Süreçler hâlinde algıladığı dış olayların akışını aklının mantık düzeni gereği zaman dizileri şeklinde idrâk eder.

(3) Dış etkiler üstüne girilmiş mantık–deney işlemler bütününe bilim diyoruz. Malzeme kaynağı dışarısı olmakla birlikte, son işlem merkezi içimizdedir. Dışımızda becerebildiğimiz düzenlemeyi dış, içimizdekiniyse iç düzgünlük (Y kosmos) tarzında niteliyoruz. Dış düzgünlüğü ‘bilim’ yoluyla, içimizdekiniyse ‘ahlâk’la sağlıyoruz. İkisinin arasındaki râbıtayı ise, ahlâk, varlık ile bilgi öğretileri ve mantık çalışmalarıyla ‘felsefe’ kurar.

Hem dış, yânî bilimin hem de iç, demekki ahlâkın hareket ettiricisi ve yürütücüsü ‘İlahî Ruh’un biz insandaki tecelligâhı olan ‘akıl’dır. Onun ‘ruh’a uzanan köklerini bize bildiren ‘din’, onu da farklı zaman ve

²⁹⁰ Alm *Ursprung*; Fr source *primordiale*.

SORUN NEDİR?

şartlara göre yorumlayan ‘ilahiyât’dır. Nihâyet, aklın kendinden kalkıp kendi ‘ben’imizdeki tecellîsini ele alarak dışarımızdaki olup bitenlere uygulanışını düzenleyen ‘felsefe’dir. Şu durumda insanın ‘tümel ben’ine²⁹¹ bakışı ile dışında olup bitenlere, demekki *res extensaya* yaklaşışı, mantıkca farklı yöntemlerle gerçekleştirilmesi gerekiyor. Ancak, mantıkca farklı yöntemlere başvurmak zorunda olmamız, içimiz ile dışarısı arasında ‘çelik’ten perde germemiz gerektiği zannını asla doğurmamalıdır. Zirâ dışarının, içimizi etkilediği bir vakıyken, içimizin, dışarısını biçimleyip düzenlemesi zorunluluktur. Sonuçta ‘ben’, madem dışarısını biçimleyip düzenliyor, öyleyse dış da, yine ‘ben’imin denetiminde ‘öz’ümü etkileyecektir. Bu durumda ahlâk, ‘ben’imin ‘tertîb’inde olduğu kadar, ‘dış’ın ‘tanzîm’inde de etkendir.

(4) ‘Ruh’un ‘ben’ime düşen hissesine ‘akıl’, onun da ‘ben’imi düzenleyişine, tertîpleyişine ‘ahlâk’ demiştik. O hâlde, ahlâklı olan, aklını kullanan kişidir. Böyle bir kişi de, nihâyet, tertîplidir. Tertîpli olan ise, güvenilir kişidir. Ne var ki akıl, kendini bir ânda toptan göstermez. O, bidâyette kuvvedir. Dışarıdan alınan etkilerin, içimizdeki ‘duyguları uyandırma’ evreleri, ‘tecrübe’leri oluşturur. Her ‘tecrübe evresi’, bir ‘kendimi–ve–dünyayı–değerlendirme–durumu’na işâret eder. Her bir ‘kendimi–ve–dünyayı–değerlendirme–durumu’, ‘ben’i ‘serpilip gelişen–akıl–aşaması’na erdirir. Her ‘ben’in değişik bir ‘akıl–kuvvesi’ ve bunu ‘tekâmül ettirme–gücü’ vardır. Bundan dolayı, herkesin ‘akıl–kuvvesi’ ve bunu ‘tekâmül ettirme–gücü’yle mütenâsib ‘ahlâklı olma–imkânı’ farklıdır. Tabiatı veya tecrübe haznesi —meselâ, yaşı— itibarıyla ‘akıl–kuvvesi’ zayıf yahut düşük olana ‘akılbâliğ değil’ denir. Böyle birinden ahlâklı davranmasını bekleyemeyiz. Bekleyemeyeceğimizden, ahlâk çerçevesinde mütâlea edilmesi gerekene aykırı davranışı onda gördüğümüzde, ona ‘ahlâksızlık’ sanını uygun görmeyiz. Demekki ‘ahlâklılık’, ‘akılbâliğ’ kişiden beklenen davranma çeşidinin ortaya koyulmasıdır. ‘Akılbâliğ kişiden beklenen’ dediğimizde, bunu, bahse konu kişiden başka birinin yahut birilerinin beklediği bellidir.

(5) Örflere, âdetlere, geleneklere, göreneklere, giderek bütün bunların biçimselleştirilmiş–yaptırımlaştırılmış düstûrlar ile kurallar dökümü olan hukuka ve nihâyet kültürün tümüne vucut veren ‘ben’ ile ‘ben–olmayan–kişi’ler arasındaki ilişkilerin düzenleyecisi ‘ahlâk’, böylece, toplum yaşamasının da belirleyicisidir. Ahlâk, buraya dek göregeldiğimiz başka görevleri ile özelliklerinin yanında, ‘ben’in ‘dışa–yansıtıcısı’, ‘dışavurumu’dur. Görüldüğü gibi, ahlâkın aslı ‘ben’dedir. O, ‘aklım’ın öncelikle ‘içim’deki yansıması yahut yankısıdır. Onun, ilkin, içimdeki tatbikatını görüp onu bilâhare dışarıya aktarırım. ‘İçim’de cılız, sönük, güçsüz kalıyorsa, ‘dışarı’ya yansıması daha da zayıflamış olacaktır.

²⁹¹Descartes’ın deyişiyle, “Res cogitans”ına; Kantıkiyleyse, “Transsendental ben”ine

SORUN NEDİR?

Akıl kuvvesi ile bunun tekâmül gücü yerli yerinde bulunan kimseden beklenen, anlama yetisini göstermesidir. Neyi anlayacak? Ahlâkın feyizlendiği aklın esin kaynağı olan *Allah*ın bize bildirdiklerine kulakları tıkamamağı bilecek. İki bin altı yüz yıl önce yaşamış yurtdaşımız Efesli *Herakleitos*’un tam da bu konuda söylediği şudur: “Akıl ilkesinin (Y logos) geçerliliği ebedî (Y aiei) olmakla birlikte, insanlar onu işitmeden önce de, bir defa, işittikten sonra da anlayamazlar. Her şey bu ilkeye uygun tarzda olagelmesine rağmen, her birinin bünyesine ve mahiyetine göre düzenleyerek ortaya koyduğum sözlerim ile eserlerimi sınırlarken insanlar tecrübesiz gibidirler. Ancak, öteki insanlar, uyurken başlarından geçenleri unuttukları gibi, uyanıkken de yapıp ettiklerinin yabancısıdırlar” (I). “Tanrının kehâneti (manteion) ne açıklar ne de müphem kılar; o, bir işârettir —başka bir ifâdeyle, ‘âyet’ tir (T.D.)—” (XXXIII). İşte, Tanrı kehânetini, yânî tebliğini anlayıp bunu kişinin ‘ben’ine anlatmakla akıl yükümlüdür. “Sağlıklı düşünme (Y *sofrosünē*: Akliselîm), en yüce fazîlet (Y aretē) ile bilgeliktir. Böyle olan, doğru davranıp konuşur, şeyleri tabiatlarına uygun algılar” (XXXII), demekki âdildir, adâletlidir.

Sağlıklı düşünme nasıl olur? Birinci şartı nedir? Cevabı *Herakleitos*’tan dinleyip onun bildirdiklerinin, *Kur’ândaki Arâf* (7) Sûresinin 100., 101. ve bu hususla ilgili nice başka *Âyeti* ne kadar da andırdığına bakalım: “İnsanın gözü ile kulağı ne işe yarar, mühürlenmişse gönül!” Aynı parçanın devâmı: “Ruhları körelmişse, insanlara gözleri ile kulakları kötü tanıklırlar” (XVI).²⁹²

Âlem, insanın anlam ile değer atfetme edim imkânının tümüdür, demiştik. Anlamlandırma ile değerlendirmelerden varlık oluşur. Kişi, kendini çevreleyen ‘ben-olmayanlar’la birlikte anlamlandırıp değerlendirmek sûretiyle ilkin ‘ben’ini ‘varlıklaştırmağ’a koyulur. ‘Ben’ime beşerliliğimden itibâren verilmiş olan ‘beşer-varoluşum’ üstüne ‘ben-varlığım’ı inşâa ederim. Bu inşâa süresince ‘beşer-varoluşum’u artan miktarda, git gide de ‘derinleşerek tanırım’. Böylelikle gittikçe seçikleşen bir ‘ben-bilgisi’ ‘ben’de belirir. ‘Beşer-varoluşum’u tanıdıkca onu koruyup kollama çabasına koyulurum. ‘Derinleşerek tanırım’dan kasıt; ‘ben’ime dışarıdan, demekki yalınkat ‘beşer-varoluş’tan çenber çenber ‘içeri’ye, şu durumda, ‘ben-akl’a nufuz etme cehtügayretinde bulunurum. İlk merhâle ‘beşer-varoluş’tur. Bu düzlemde ‘beşer – insan-arası-geçidi’nde bulunan ‘kişi’, bedenini duyumlayıp onun hazzını yaşar. ‘İnsan-olma’nın ilk basamağında duran kişi, ilkin, içindeki sese kulak kabartır. İçindeki sesin temel ve ilkel buyruğuysa, ‘bedenini acılardan sakın!’dır.

²⁹²Bkz: Charles H. Kahn: "The Art and Thought of Heraclitus".

SORUN NEDİR?

Git gide bedenın ıztırâptan uzak tutulması ile vucut azâlarının dirliğinden başlayıp bunların düzenini ayârlayan nefsin ihtiyâçlarını karşılamağa doğru yükselen bir ödevler basamaklanmasıyla karşı karşıya kalırız. Hayatımızın bu ilk dönemleri, şu durumda, ‘bencil’ ve ‘benmerkezci’dir.

6- Din ile Eğitim

“Ehil olmayana ilim öğretmek, ilmi yitirmektir”

İmam-ı (Muhammed İbn İdrîs) el *Şafî* (767 – 820)

Bedenin hemen ardısıra nefsin kendini duyurmasıyla, yeni bir evre başgösterir. ‘Benmerkezci’ yaşama çenberi tedricen aralanıp ‘topluma–katılma’nın eşiğine varılır. ‘Ben–beşer–varoluşum’a dönük ‘ilkel–ödev–dönemi’nden ‘beni–çevreyenlere–karşı–duyulan–ödev–evresi’ne geçilir. Burada öncekindeki ‘beden–nefs–bütünlüğü’nden doğmuş olanıkinden farklı, başta anne olmak üzere, ‘yakın–çevre–topluluğu’nun aşıladığı ‘yükümlülük – hak’ denkleminde dayalı Din, dolayısıyla Tebliğ kaynaklı, asıl, ödev ahlâkı kendini göstermeğe başlar. Bundan böyle yalnızca dirimsel ‘ben–beşer’ doğrultusunda yaşanmaz. Dirim kökenli olmayan ve adına ülkü dediğimiz üstün değerler belirir. Burası, nefsi–ruhî, böylelikle de manevî hayata giriştir. Bu düzlemde ‘ben’in yanında, ‘ben’le birlikte varolan kimseler, hayvanlar, bitkiler, taş ile toprak yolunda varolunma isteği ‘içim’de kendini duyurur.

‘Yükümlülük – hak’ denklemi ‘ben’i sorumluluk anlayışına sevkeder. Bunu her ne denli ‘içim’de duyuyorsam da, ‘içim’e ‘eken’ ‘dışarı’sıdır. ‘Beni–çevreleyen–toplum’un, bahsi geçen duygu kuvvesini uyandırma işlemine ‘eğitim’ denir. Söz konusu duyguyu yönlendirip yöneten ise, akıldır. Onun, ‘ben’i sürekli ‘ben–olmayan–yakınlar’, yâni ‘senler’ doğrultusunda yaşamağa sevkedici seslenişler ile uyarışlarına ‘vicdân’ adını veriyoruz. Madem aklım, *Allah Ruhunun* ‘ben’ime düşen payıdır, o hâlde aklımın, ‘ben’e seslenişi, ‘ben’i uyarışı şeklinde tarîf ettiğimiz ‘vicdân’, haddizâtında *Rabbın* dur durak bilmez seslenişinden gayrı bir şey değildir: “... sapmış sapıtmışsam, bu, nefsimin hatâsındandır ve kendi zararına çalışıyorum demektir; doğru yoldaysam, bu da, *Rabbimden* aldığım ilhâmı *Onun* kılavuzluğunda yol aldığım anlamına gelir; muhakkak *O*, her şeyi işiten ve en yakındır” —*Saba/34* (50).

Allahın sesine kulak vermek, *Onu* işitebilmek berâberimizde getirdiğimiz kâbiliyet olmakla birlikte, demekki kalbin mühürlü olmaması şartıyla, bahse konu kuvvenin, fiile dönüşmesi, eğitim sonucudur. Toplum içine doğmamış beşer, *Allahın* sedâsına kulak kabartmağı, dolayısıyla akla uymağı, böylelikle de ahlâk duygusunu işletmeği öğrenemez, sonuçta insanlaşamaz. *Allahın* sesini işitmeği tek tek

bireylere, şu hâlde, mensûbu bulundukları toplumlar öğretir. Toplumlara da *Allah*, elçileri aracılığıyla ilettiği Tebliği doğrultusunda —ahlâk manâsında— yol yordam gösterir. *Allah* Tebliğinden fazlaca şaşmamış insanların vucuda getirdiği toplum teşkilâtlanışınaysa, ‘medine’²⁹³ denir.

7- Öz Kaynak: Tebliğ

(1) İlahî tebliğler, tarihin belli dönemlerinde yaşayan insanların, genellikle, ortalama anlamagüçlerine hitâbetmişlerdir. Kişinin bireysel gelişiminde olduğu üzere, insanlığın tarihî tekâmül seyrinde de, uzun sürmüş çocukluk çağıyla karşılaşırız.

Ortaya çıkışı güney yahut orta doğu Afrikaya konumlandırılıp günümüzden aşağı yukarı iki yüz bin yıl öncesine tarihlenen beşer, yahut dirimbilimde/biyolojide anıldığı adla *Homo sapiens sapiens*, Hz *Mûsâ*’nın, *Tebliğe* mazhar kılındığı M.Ö. bin üç yüzlere değin çocukluk ile ilk gençlik dönemini idrâk etmiş olduğu söylenebilir. Demekki günümüzden yaklaşık üç bin beş yüz yıl öncesinden başlayan olgunlaşma devrini idrâk ediyoruz. Bireyinkinde gördüğümüz gibi, insanlığın çocukluk döneminde de tasavvurlara (Fr représentations) dayalı bir düşünme etkinliği bahis konusudur.

Tasavvurlarla, dolayısıyla da biçimselleştirilmemiş mantıkla düşünen insanlar, kan bağıını, yânî dirimliliği esâs alan topluluklar hâlinde yaşamışlardır. Aşağı yukarı elli binlere değin yörelerinde topladıkları otlar ve yemişlerle, daha az miktarda da leşcilikle karınlarını doyuran toplulukların fertleri, hayatî tehditler karşısında ortamdan kaptıkları taş yahut sopalarla hayvan öldürür olmuşlardır. Hayvan öldürme işi, git gide yiyecek —et, süt ile bunun türevleri—, giyecek —post ile deri—, yakacak —yağ—, barınak —keçe ile kıl— ve çeşitli âlet, edevât, silâh, ilâç —pösteki, kemik, ilik, sinir lifleri, kan, sidik...— v.s. temîni amacıyla âdet hâlini almıştır: Avlanma. Bir iş, bir uğraşı sahası olarak yer alıp yaygınlaştıkça, avlanmanın gerektirdiği âlet edevâtta da incelmeye ve gelişmeye görülmüştür. Artık ortamda taş, sopa nevinden rastgelenen doğal cisimler, yerlerini, çekiç, gürz, kargı yahut saban cinsinden mamûl maddelere bırakmışlardır. Nil çatalağzından (Fr&İng delta) Almanya ovalarına dek uzanan pek geniş bir sahaya yayılmış kırk bin yıllık geçmişi olduğu tahmin edilen kargı kalıntılarıyla karşılaşmıştır. Bunların hepsi *Homo sapiens sapiensten*mi yoksa beşerimsi başka yaratıklardan mı kalmıştır, bunu bilmiyoruz. Avcılık, ille kan bağı bulunan fertleri biraraya getirmeyip değişik kökenli bireyleri de işbirliğine sevkeder olmuştur. Ortak sıkıntılar ile paylaşılan ihtiyaçlar, kan bağıını aşan düzlemlerde, topluluklara vucut vermişlerdir. Maddî etkenlere koşut olarak manevî âlemin ifâdesi olan

²⁹³Bkz: EK 7ye

SORUN NEDİR?

değerler, bireyler arasında râbîta teşkil etmiştir. Bireyleri birbirlerine bağlayan râbîtaların başında, ortak ihtiyâçlar ile paylaşılan sıkıntıların yanında, kadın – erkek cinsiyet geriliminden doğan etken gelir. Tek başına gerilimin giderilmesine yönelik ilişkinin, cinsî münâsebet zemininde bırakılması, beden faaliyetlerini ayârlayan nefsin tatmînidir. Nesillerin üremesi ve toplum–kültür hayatının sürdürülebilmesi, temelde bu ilişkiyle bağlantılıdır. Ama onun ve öteki temel ihtiyâçların giderilmesi doğrultusunda insanın doğuştan mücehhez bulunduğu işleyişler (Fr *mécanismes*), kısaca içgüdü deyiimiyle dile getirilip kalıtımca belirlenmiş hâl ile hareket çeşitleri kişide ya pek cılız ve güdük kalmışlardır ya da hiç ortaya çıkmamışlardır. İşte bu gediği insan, akıl ile zihin bütünlüğünü ifâde eden dimâğının (Alm *Gemüt*)²⁹⁴ ürünü değerlerle kapatır. Nitekim değerlerin, gerek birey gerekse toplum düzleminde insanın maddî ile manevî bütün etkinliklerine çekidüzen vermek üzere ‘ete kemiğe bürünmüş’ şekilleri, sanatlar, örfler ile âdetlerdir. Sanatlar, örfler ile âdetler, gelenekler ile görenekleri tevlit etmişlerdir. Sanatlardan, örfler ile âdetlerden, gelenekler ile göreneklerden örülmüş doku, ‘kültür’dür.

(2) Beden faaliyetleri ile nefis hâllerini, öncelikle toplum çerçevesinde denetleyen, yönlendirip yöneten örfler ile âdetler, toplumdan topluma, çağdan çağa değişiklik göstermeleri, onların mahallî, mevziî ve izâfî olduklarının delîlidir.²⁹⁵

Birer budun adı olan Bantu ile Navajo (j = h), aslında ‘beşer’ demektir.²⁹⁶ Şu durumda dışarıdan geliyorsanız, o budunun yahut boyun mensubu değilseniz, ‘beşer’den sayılmazsınız. Nitekim, alınan, ‘tebellüğ olunan’ tebliğ de, tarihî ve coğrafi şartlar çerçevesinde yalnızca kendini insandan sayan o belirli boya, oymağa yahut buduna mahsûstur. Anlamagücünün seviyesinden dolayı da tebliğin tamamına yakını tahrîf olmuş, bozulmuş olmalıdır. Tebliğle tebellüğ edilmiş Tanrı buyrukları, topluluğun tasavvurlu (Fr *imaginaire*) düşünme itiyâdı yüzünden, hayatın, doğa ile dünyanın somut unsurlarına eş koşulmuşlardır. Başka türlü söylersek: Aşkın olan şimdi ve burada bulunana indirilmiştir. Tebliğle bildirilenler, şimdi ve burada bulunan şekillerle donatılıp süslenir. Efsâneler de böyle meydana gelmişlerdir. Demekki Tanrının Kendini ve Bildirdiklerini insan, bir yana bırakarak, beşerî tanrılarını (putlarını) kendi hevesi ile hayâlgücü doğrultusunda imâl edip onlara tapmıştır.

²⁹⁴Bkz: EK 8e

²⁹⁵Bkz: EK 9a

²⁹⁶Bkz: Mario Pei: “The Story of Language”, 417.s.

Bantu: Beşerler, insanlar; tekil: *Muntu*.

Navajo: Beşer, insan

—bkz: Guido Gomez de Silva: “Breve Diccionario Etimologico de la Lengua Española”, 102.s.

SORUN NEDİR?

(3) Her kişi, belli bir örf ile âdet, gelenek ile görenek ağının içerisine doğmuş bulunduğu, o belirli ağın insanı olur. Her belli örf ile âdet, gelenek ile görenek ağı bir kültürdür. Fakat her örf ile âdet, gelenek ile görenek ağının ana hatları az yahut çok belirgin biçimde belirli bir Tebliğ tarafından çizilmiş bulunduğu göre, kültürler, ya doğrudan doğruya dindirler ya da onun bir kesitidirler. Şu durumda din menşeli olmayan kültür, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetini fikirce başlatan İnsancılık–Aydınlanmacılık çağına değin tarihte yer almamıştır.

Bütün bu bildirilenlerden ahlâkın, Tebliğden kaynaklandığını görüyoruz. Ancak, Tebliğin kendisinin akılda seçiklik kazanmasına değin ahlâk da, örf ile âdet dediğimiz mevzî ve kısmî geçerliliği bulunan değerler şebekesi hâlinde müphem kalmıştır. Tektanrı fikrini bizlere açıkca bildiren Vahiy tebliğiyle ahlâk varlığı olduğumuz bilinci bizlerde seçikleşmiştir.

8- İlahî Hitâbın İki Çeşidi

(1) *Allah* hitâbının iki çeşidi var: Onun doğrudan doğruya ‘kişiye özel’ tarzında insanın ‘ben’ine ‘iç’inden seslenişi: ‘Vidân’; ve Onun tayîn ettiği belirli kişiler olan yalvaçlar/peygamberler aracılığıyla dönem dönem ‘kamu–âleme–hitâbı’. Bu ikinci şık da, *Kur’ân*ın gelişine değin evre evre, kısım kısım olmuştur. Tarihte kimi kişiler, *Allah*ın kamu âleme hitâbının kendi devirlerine eksik ve çarpık nâil olmuş kısmını aşacak akıl–vidân seviyesine erişmişlerdir. *Herakleitos*’un, *Eflâtun*’un, *Farabî* ile *Nietzsche*’nin “fevkalbeşer”, “üstüninsan” diye değerlendirdikleri işte bu kişilerdir. Onların, bilgelik, güzel sanat, zanaat, bilim, fen, siyâset ile askerlik gibi, değişik alanlarda çıkır açan başarıları bulunabilir. Hiçbir sahada göz kamaştırıcı işler becermemiş de olabilirler. Kişiyi insan, öyleki “üstüninsan” kılan, asıl, onun ‘gönül gözü ile kulağı’nı, *Herakleitos*’un deyişini tekrarlırsak, *Logosa*, demekki ‘KelâmAllah’a alabildiğine açık tutmasıdır. Bu hâlin âşikâr delîliyse, o kişinin ödevine gösterdiği sadâkattır: Ahdevefâ. Bunun da birinci şartı, şirk koşmamak; ikinciyse, kul hakkını yememektir. İkisini bîhakkın gerçekleştirenin özsaygısı ile özgüveni bulunur. Özgüveni ile özsaygısı taşıyan, iyi ve güzel insandır.

(2) Özgüven ile özsaygısı, insanın, dirim–beşer cephesinden tümüyle ayırdedilmesini sağlayan en önemli özelliklerdir. İnsanın, özgüveni ile özsaygısını yitirmesi, *Allahla* bağının kesilmesi demektir. Dirim–beşer cephesi ve onun yönlendirici yöneticisi olan nefis, özgüven ile özsaygısını sarsmağa ve ikisinin dengesini bozmağa teşnedir. Özgüven ile özsaygısı, nefsin ayartıcılığı ile tehdidine süreklile marûz kalır. İmân, özgüven ile özsaygısının ana pâyândâsıyken, dindışı yaşama, nefsin destekcisidir. Aralarındaki çetin mücâdeleye ‘büyük

SORUN NEDİR?

cihât' denir. Dindışının arkaladığı dirim-beşer yaşaması, bedene kolay, acısız ve rahat şartlar, kısacası haz sunarak nefsi kandırır. İşte bu hakîkatın tam ifâdesi: “Dünya münkire cennettir...” (Hadîs).

‘Büyük cihât’ta olmak ‘sabretmek’ ile ‘direnme’ demektir. Sabretme ile direnme, birbirlerini şart koşup tamamlarlar. Sabredip direnebilen ‘mücâhit’tir. Hayatın tekml nefsânî çekiciliklerine makûl dereceler ile seviyelerde karşı koyup kimliğinin ‘ipliğini pazara çıkarmamış olan’, sonuçta da Büyük cihâttan zaferle çıkana mükâfat, özüne duyacağı güven ile saygıdır. İlahî Hitâbın iki çeşidine mazhar olan kimse, hayatının her safhasında Büyük cihâda hazırdır. Özüne güvenip saygı duyan, kimliğini bilen, yânî özbilinçli dik duran insandır. Böyle olanın, ruh güzelliği dış görünüşüne de yansır. Sözünu ettiğimiz, sâdece orantılılığa dayalı moda dergisine kapak resmi olabilecek içi boş ‘*mannequin*vârî’ ‘alımlılık’ olmayıp yine ruh duruluğuna sâhip birinin ancak idrâk ve takdîr edebileceği bir güzelliştir. Böylesi güzel bir insan, onunla karşılaşp da ona bakana, kendini seyre dalana tanrısallığı çağrıştırır. Bu, orantılılığın değil de, iyiliğin çağrıştırdığı manâ dolu sahih güzelliştir. İyiliğin doğurduğu güzellik ise, gelip geçiciliğin panzehridir.

9- Ölüm: Sınavın Sonu; Dirimsiz Hayata Diriliş

(1) Dünyaya vedâ etme ânı gelip çatığında, neler olur? Bu, her sahici, sâlih seyyahın havsalasını durmadan meşğûl eden sorudur. Muazzam keşif, ölüm diyârıyla ilgilidir. Ölüm, dünya bilgisinin kesinlikle sonlandığı ufuk çizgisidir. O kapıyı bize açan tek anahtar, ‘imân’dır. Uzak yol gezgini, seyâhata çıkmadan önce, uzun süre zihince, bedence ve erzakca özenle hazırlanır. İşte dirimli-bedenli yaşama da, ölüm yolculuğuna hazırlık devresidir. Ancak, öteki yolculukların tersine, bu seyâhatin çıkış ânı baskın çoğunlukla bilinmez. Bu da, ‘Rahmet’ ile ‘Adâlet’in şâhikasıdır. Yalnız, adâlet, eşitlikci, eşitleyici değildir. Hazırlanmış olan ile olmayan, ölümü farklı karşılayacaklardır. “Yarın ölecekmişcesine ibâdet...” eden, “hiç ölmeyecekmişcesine...” (Hadîs) çalışandır. İkisi, birbirlerini tamamlayan ödevlerdir. ‘Yapıp ettiklerinin dünyevî karşılığını beklemeden gördüğün iş, şartsız (catégorique) ödev gereğidir.’

‘Beklenti’ler hep dünyevî konulara kilitlenmişlerdir. Zirâ bilgimiz, dünyevî olaylarla sınırlıdır. Âhirete ilişkin olanaysa ancak ‘umut’ besleriz. Âhret, çözümlemeye kesinlikle koşulamayacağından, dünyevî karşılığı bulunmayan bir şey, mantıkca karşılık değeri taşımaz. Karşılık değeri taşıyan dünyevî bir olay, yalnızca tasvîr olunup açıklanabilir.

(2) Şart, dilek yahut buyruk ifâde eden her cümle, yalınkat bir dünyevî olay olma niteliğini aşar. Onun, artık ahlâk çerçevesinde mütâlea olunması icâb eder. Bu niteliğiyle ahlâk hükümleri, şart yahut dilek kiplerinde ifâdelerini bulurlar. Yine, bu yönleriyle ahlâk hükümleri, ya doğrudan ya da telmih yoluyla belirli bir ödev

SORUN NEDİR?

durumunu dile getirirler. Basit bir uyarıyı ele alalım: “Fırtına sırasında ağac altına sığınılmamalıdır!” dendiğinde, sakınılması gereken bir eylemden bahsolunuyor. Yapılması yahut yapılmaması gereken bir eylemin buyruk yahut da dilek tarzında bildirilmesi, ödeve ilişkin bir hükümdür. Hattâ, doğrudan doğruya yapılması yahut yapılmaması gereken bir işden değil de, sâdece bir durumun, bir hâlin bizde uyandırdığı duygu hâletinden bahsediyorsak dahî, dile getirdiğimiz yine ahlâka, dolayısıyla da ödeve ilişkin bir hükümdür: “Şu zirveden seyredildiğinde aşağılarda uzanıp giden ormanın yeşilliği ve onun ötesindeki denizin mâvîliği enfes bir uyum içerisinde görünüyor” denildiğinde, bildirilen, ilk elde, bir bedî (esthétique) ifâde olmakla birlikte, aslında, derin bir saygı dile getirilmiş, böylelikle de ahlâka dair bir şey anlatılmış olunuyor. Şu hâlde, güzellik duygusunun ifâdesi demek olan bedia/estetik, esâsında, ahlâkın bir vechesi olmaktan özge bir değer taşımaz. Estetiğin temel değeri ‘güzellik’ ile ahlâkinkisi olan ‘iyilik’ bir bütünlüğün, bütüncül değer iki cephesidir. Bu temel değeri sevip saymak ise, insana kutsal bir ödevdir. Ancak, ‘kutsallık’ın varolmadığı bir ortamda ‘iyilik–güzellik’ten, sonuçta, ‘ahlâk’tan da tutarlıca bahsolunamaz artık.

(3) Din, kutsallığın, ona bağlı olarak da saygının, ve nihâyet, ahlâkın fişkırıldığı pınardır. Din duygusundan yoksun kişinin, doğa ile insan karşısında temellenmiş saygısı ile sevgisi olamaz. Çünkü onun, duygulanmaları ile düşünceleri, aslî pınardan beslenmiyorlar. Böyle birinin duyuları vardır; o, duyar; ama duygulanamaz. Duyarak ‘beşerî varoluşum’un farkına varırız; buna karşılık, ‘beşerî–varoluşumun–farkına–varmanın sırrı’na inemeyiz. ‘Beşerî–varoluşumun–farkına–varan–varolma–safhası’, ‘ben’i teşkil eder. ‘Beşerî–varoluşumun–farkına–varmanın–sırrına–uzanabilme aşaması’, ‘ben’i ‘ben–aşkın–ben’ durumuna taşır. O, ‘ben’imin sâhibi, efendisi ‘ben’in aşamasıdır. ‘Dirim–beşer–beni’nin ‘ben–farkındalığı’, ‘ben–bilinci’ni, başka bir anlatıyla, ‘benliğin’i oluşturur. Oysa, ‘dirim–beşer–insan–beni’nin ‘ben–bilinci’, yeni bir âlemin kapısını açar: ‘Özbilinç’, diğer bir ifâdeyle, ‘benimlik’. Burada artık ‘Ruhun beni’, alt basamaklarda duran ‘nefsin beni’nin efendisi olduğundan, birincisi, ikinciye yönlendirip yönetir.

10- ‘Ben’ – ‘Benim’ Ayırımı

‘Ben’in, kendi ‘dirim–beşer–varoluş’unun üstüne katlanarak onu anlamlandırması sonucunda oluşan ‘benimlik’ bir ‘varolma–durumu’dur. Onun altında yer alan ‘benlik’ de şu hâlde, ‘beden–nefs–kendim’in ‘kendisinin–farkına varmışlığı’dır. ‘Beden–nefs–kendimin–kendisine–varmışlığı’, bilinçlenme basamaklanmasına eşiktir. ‘Önbilinç’tir. Asıl açık bilinç, ‘ben’den ‘benim’e geçişle ve nihâyet, ‘benim’in inşâasıyla belirir. İnşâa, ömür boyu sürdüğünden, bilinçlenme git gide keskinleşir. ‘Ben’, ‘ben’ini tanıdığı

ölçüde, ‘benim’leşir. ‘Benim’leşildiği oranda da, ‘bilinç’ten ‘özbilinc’e geçilir. Aslında, ‘benim’in ‘inşâa’sı ile ‘özbilinçlenme’, iç içe yürüyen süreçlerdir.

Dış şartların basıncı ile ‘beden–nefs’ ikiliğinin, karşılık, yânî mükâfât beklemek doğrultusundaki ayartıcı etkilerine, akıl–vicdân cephesinin “yapmalıyım!” ‘özden–buyruğ’u yoluyla karşı çıkışı sonucunda, ‘ben–insanımsı’dan ‘benim–kâmil–insan’a geçiş gerçekleşir.

‘Akıl–vicdân–içten–içliliğ’i, kendini, sonuçta ‘benim’i inşâa ederek duyurur. ‘Benimlik’, ‘benliğ’in tersine, hiç, olmuş bitmişlik merhâlesine ulaşır orada kaskatı kesilmez. Sürekli kemâle erme iştîyâkı ve irâdesiyle tekâmül hâlinindedir. Tekâmül etmek de kudretlenmek demektir. ‘Kendi’ni ‘bilen’ ‘ben’ ‘bilinçli’dir. ‘Kendini–bilen–ben’, ‘kendi–dışında–kalanlar’ı da ‘tanıyabilir’: ‘Bilgili’dir. ‘Kendi–benini–bilmek’le ise, ‘benim’lik ortaya çıkar. ‘Özbilinçli–benim’, ‘bilinc’in de, ona imkân hazırlayan ‘bilgi’nin de mâlikidir. O, kudretli olandır.

11- Ahlâkın Temeli: Ödev;

Ödevin Hülâsası: “Yapmalayım!” Özden–Buyruğu

‘Benim–kişisi’, ‘dirim–beşer–ben–varolanlığı’nı aşarak “yapmalıyım!” ödev düstûrunda —‘özden–buyruğ’unda— kendini ‘ahlâk–varlığı’ olarak bulur. ‘Ahlâk–varlığı–benim–kişisi’, öyle olmanın özsaygısı ve özgüveniyle perçinlenmiş ve çelikleşmiş kimliğin mâlikidir. “Yapmalıyım!” düstûru, hudutları açık seçikce çizilmiş bir anlam bağlamına sâhiptir. Bu anlam bağlamı dışında kalan ne varsa, ““yapmamalıyım!”–diyârı’ndandır. ““Yapmamalıyım!”–diyârı’, ‘yabaneller’dir. Öyleyse “yapmalıyım!” düstûru uyarınca duyan, düşünüp eyleyen ‘öz’ünü bilerek, ‘o’nun hakkını tanıyarak yaşayan ‘ben’, ‘benim’in ‘yurd’undadır. ‘Öz’ünü bilerek, onun hakkını tanıyarak yaşayamayan yurdunda bulunmayıp yabanellerde ömür tüketen ‘dirim–beşer–nefs–ben–varolaolani’dır. Yabanellerde ömür tüketen, ‘öz’üne ‘yabancılaşmış’ ‘nefsî–ben–beşer’dir.

12- Ahlâkı Uygulama gücü: İrâde

İçinde bulunduğu şartlar yüzünden, ‘öz’ünü bilmeğe yönelik donanımların varolduğundan habersiz ‘nefsî–ben–beşer’ *dramatique* bir kişidir. Özünü bilmeğe yönelik donanımların varolduğundan haberli olmasına rağmen, ‘nefsî–ben–beşer’ evresini aşıp ‘ruhî–benim–insan’ aşamasına yükselmeği ret yahut ihmâl eden, ‘kalbi mühürlü’ bir kimsedir. Sonuçta böyle biri, ‘insanlaşma umudu’na gönlünü kapalı tuttuğundan, *tragique* biridir.

‘Ruhî–benim–insan’ aşamasına yükselme, ‘özbilinc’i olan insanın isteğidir. *Herakleitos*’un *logos*, *Sokrates*’in ise *daimon* dedikleri, bizim de burada aklın uyarıcı ve öğütleyici sesi şeklinde tavsîf ettiğimiz

SORUN NEDİR?

‘vicdân’ doğrultusunda tercihte bulunup karar verme isteği, ‘irâde’dir. Şu durumda vicdâna kulak kabartarak düşünme etkinliği, özbilinci verir. Özbilinçli kişinin, düşündüklerini söze ve fiile intikâl ettirmesiyle eylem ortaya çıkar. Bahis konusu intikâli başlatma ile yürütme gücüne, işte, irâde dediğimizi tekrarlıyoruz. ‘Irâde’nin başlangıç safhasını “yapmalıyım!” ‘özden-buyruğu’ teşkil eder. ‘İlahî yasa’nın, ‘benim’ diline tercümesi, aklın sesi, yânî ‘vicdân’dır. ‘Özbilincim’in, ‘vicdânım’ doğrultusunda eylemek isteğini beslemesine de, ‘niyet’ diyoruz. O hâlde, ‘İlahî yasa’nın ‘benim’deki bilgisi —‘irfân’— ‘özbilincim’i oluşturur.

13- Ahlâkın ‘Benim’deki Aslı Esâsı: Niyet

Belli bir eylemin ‘özbilincim’de tebârüz etmiş düşünce aslî esâsı, ‘niyetim’dir. ‘Irâde’, öyleyse, hem ‘eylemim’i boşandırma isteği demek olan ‘niyetim’i hem de yürütülüşünü kapsar. Demekki “özü ile sözü bir” dediğimizde, kasdettiğimiz, ‘niyet’ ile ‘eylem’in uyuşmasında vuzuha kavuşan ‘irâde tutarlılığı’dır. “Eylemler, niyetlere göre değerlendirilirler” *Hadîsinin* manâsı da zâten budur. Niyet ile eylem tutmazlığı, sonuçta, irâde tutarsızlığını gösterir.

Belli bir düşüncenin, eyleme dönüştürülmesi isteğine ‘niyet’ demiştik. O, nihâyet, ‘dışım’daki gözlere ve bakışlara kapalıdır. ‘Niyetim’, ‘mutlak mahremim’imdir. Onu oluşturmak, ondan ‘eylemim’i türetilip ‘niyetim’ ile ‘eylemim’i uyuşturup uyuşturmamak, tamamıyla ‘benim’e kalmıştır. Bu da ‘hürlük’ demektir. “Yapmalıyım!” ‘niyetim’i ‘özden-buyruk’ şeklinde duyumlayıp ‘eylem’e dönüştürüyorsam ‘ben’ hürdür. ‘Hür’ olan ‘ben’ ise, artık, ‘benim’dir. ‘Ahlâk’, ‘İlahî yasa’ya uygun “yapmalıyım!” ‘özden-buyruğu’ yönünde niyetlenip eyleyen ‘benim’in düşünüş ile davranış tümlüğünün ifâdesidir. “Yapmalıyım!” düstûru, ‘şartsız özden-buyruk’ tarafından izhâr edilmiş değil de, bir şartlı ve özden gelmeyen buyruğun ifâdesiye, o takdîrde ‘ahlâkî’ addolunamaz. ‘Hukuk’a ilişkin olabilir. Şu durumda hukuka, dolayısıyla da kanuna uygun olan, ahlâkî olmayabilir de. Toplumsal örfün gerektirdiği ile ahlâkîkisi her vakit çakışmayabilir. ‘Özden hür’ olan ‘ahlâk kişisi’, demekki ‘ruhî-benim-insanı’ evveleminde ahlâkın, yânî vicdânının icâplarını her şeyin üstünde tutar. Vicdân kişiliğinden kaynaklanan ahlâk, beni evrenselliğe taşır, insanşumûl kılar.

14- Ahlâkın, ‘Benim’in Dışındaki Tezâhürü: Hukuk

Allah buyrukları, yânî Tebliğ ile vicdân doğrultusunda, evveleminde sebâtla niyetlenmek, bilâhare duygulanıp tutarlıca düşünmek, kararlılıkla davranıp eylemek yoluyla ahlâkın oluşturulduğunu söylemiştik. Ahlâk zemînine basıp ona uygun bağlamlarda yaşayan kişilerin dokudukları biçimselleştirilmiş (Fr formalisé) insanlararası ilişkiler ağına da hukuk diyoruz. Ahlâk esâslı hukukta, kişi, baştan, hür (özden-karar-verebilirlik),

SORUN NEDİR?

vefâlı, başka bir deyişle, ödevine sâdık, haysiyetlidir; demekki haksızlık ile zulme tahammülsüzdür: Başkaldıran insan.

Oldum olası, özellikle de günümüzde, ziyâdesiyle sıkıntısı çekilen, en kıt, dolayısıyla da zor bulunan servet, ahlâklı (kâmil) insan olduğundan, sâdece hür – vefâlı – haysiyetli üçlülüğünü hâfz kişiler dikkate alınarak, hukukun inşâası, tarihte pek az döneme nasîb olmuştur. Tebliğden uzaklaştığı oranda, bir toplumun insanlararası ilişkiler ağı, hukuktan örfe kayar. Tebliğe yaslanmayan, ama tümüyle biçimselleştirilmiş düşünmenin ürünü düstûrlaştırılmış/kodlanmış sistem tarzında inşâa olunmuş bir hukuk düzeni daha vardır: ‘Laik hukuk’.

Laik olan, doğrudan doğruya Vahiy Dinine dayanmamakla birlikte, yine de ondan dolayı biçimde etkilenmiş örfî hukuktan da sayılmaz. Meselâ, önceki çağların Zencî Afrikasında, İç Asyasında, Asurunda, Ege havzasında, Çininde, İranında, Türklerinde, Aztekleri ile İnkalarında, Hintlileri ile Germanlerinde bu çeşit hukuklar hükümlerini icrâ etmişlerdir. Onaltıncı yüzyıldan itibaren Yeniçağ Dindışı Avrupa medeniyetinde boy gösterip de şâhikasına İhtilâlikebîrde ulaşan ‘laik hukuk’, bililtizâm Tebliğe sırt çevirmiş olması sebebiyle, ‘örfî’ olandan ayırdedilmelidir.

Laik olanda her zaman ve kimi örfî hukuklarda yer yer, düstûrlara, yânî kodlanmış kurallara riâyât etmek, kanunî davranıştır. Buna karşılık, Tebliğden esinlenerek vicdândan neşet eden özden–buyruğa itaat, yaşayışımızı meşrûu kılar. Demekki kanunîlik (Fr légalité), laik hukuk; buna karşılık, meşrûuluk (Fr légitimité), ahlâk için söz konusudur. ‘Benim’ adâlet duygumda kendini izhâr eden ahlâktır. Özge bir anlatışla: Adâlet, ‘benim’de ahlâk şeklinde ifâdesini bulur. Ahlâk kişisi, kendine de başkalarına da âdildir. Niye? Çünkü gönlünü şu ulu Âyetle eğitmiş, hayatını onunla anlamlandırmıştır:

“Çetelesi (Kitabı) çıkarılıp önüne koyulacak tüm yapıp ettiklerinin.

Günâhkârları dehşete kapılarak göreceksin.

Kendilerine isnâd olunanlardan

‘Ah! ne de yazık etmişiz! ya,’ diyecekler.

‘Büyük küçük, ne ettikse, hiçbir şey atlanmamış;

Bu, ne biçim bir Çeteledir ki,

Her bir şey geçirilmiş kayda!’

Ne etmişlerse, buluvereceklerdir önlerinde:

Zulmetmez *Rabbin* kimseye”

SORUN NEDİR?

—: her bir kişi payına düşeni eksiksizce ödeyecek [“ve lâ yazullimu *Rabbike*”: *Kehf*/18 (49)].

Ahlâk kişisi, Tanrı yasasını bir taraftan içinde yaşadığı kültür aracılığıyla Tebliğden öğrenirken, öbür yandan da vicdânından ‘işitir’. Öğrenip işittiği ‘Tanrı yasası’²⁹⁷’nı uygulamak üzre, duyumladığı güçlü, hasbî, samimî bir istektir. Tabîî, tersine, yânî ‘Tanrı yasası’²⁹⁷’nı uygulamamak doğrultusunda da irâde gösterebilir. Birincisi ‘meşrûu’²⁹⁷yken, ikinci tür irâde, ‘gayrimeşrûu’²⁹⁷dur. Meşrûu olan birincisini duyumlayıp uygulayan ahlâk kişinin ‘benim’i, diğer ahlâk kişilerinin ‘benim’leriyle ortak paydada buluşur: Toplum çerçevesinde ve yurt düzleminde. Birincisine İslâm ıstılâhında ‘ümme’²⁹⁷ denirken, ikincisine ‘dârulİslâm’ adı verilmiştir. Ortak payda nedir? ‘Temel yasa’²⁹⁷dır. ‘O’nu sâdece ‘benim’ ve başka insanlara değil, ama yaratılmışların tümüne uygulamak ‘ödevim’²⁹⁷dir. Böylelikle ahlâk, insan teki ve toplumu için olduğunca dünya ile doğaya da şâmil²⁹⁷dir: “Davranışının temel yasası irâdenle genel doğa yasası olacakmışcasına davran!”²⁹⁷

‘Benim’de tesbît ve tayîn olunan, ‘temel özelliğ’i gereği öznel olması icâb ederken, doğayı dahî kavrayacak raddede şumullü olması, bizleri aykırılığa (Fr&İng paradox) götürüyormu? Düz biçimsel mantık açısından ‘evet’, götürüyor. Ancak, düz biçimsel mantık nefsi (Fr psychique) ‘ben’le sınırlı olup onun ötesine ‘benim’e şâmil değildir artık.

15- İlâhî–Ahlâkî bakımdan Transsendental – Transsendent

‘Benim’, nefsi–mantıkî (Fr psycho–logique) yasalılığı aşkındır. ‘Benim’de ‘Aşknlığ’ın (GeçL transcendentia) insana doğrudan izhârı demek olan Tebliğin vazettiği ‘Temel yasa’ içleştirilmiştir. Böylece ‘Tanrı duygusu’, demekki vicdân ‘benim’e artık ‘içkin’dir (GeçL immanens): ‘Hulûl’.

‘Transsendens’ (*Transcendentia*: ‘Aşknlık’), iki kısım hâlinde mütâlea olunabilir: ‘Transsendent’ ile ‘Transsendental’. Birincisi, *Allahın Zâtına* delâlet eden Lâhût âlemi dile getirir. Bu, ‘ilm’e dahî kapalıdır. ‘Velî’nin dışındakine geçit vermeyen saha —bilinmezlik alanı— ‘imân’ı şart koşar. İkinciye, ‘imân’a götüren yol yordamdır, neşedir; nihâyet ‘zihin’ değil de, ‘gönül bilgisi’dir: ‘İrfân’. Transsendental, düşünülebilir ve düşünülemez tüm kuvvetler ile imkânları taşıyan ve bunları istedikce, başka bir deyişle ‘irâde’ buyurdukca fiile dönüştürebilen *Transsendent*’in, demekki *Mutlak Kudret*’in, ‘benim’e ihsân ettiği yasalılıktır.

²⁹⁷“Handle so, als ob die Maxime deiner Handlung durch deinen Willen zum allgemeinen Naturgesetz werden sollte” —Immanuel Kant: “*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*”, 56.s, (4: 421/89).

SORUN NEDİR?

‘Benim’, aslında esâsında, ‘kendimdenlik’tir;²⁹⁸ yâni ‘varlığ’ımın ta kendisi; parçalanmaz, bölünemez ‘ben’; demekki *Mutlak Biri* (Ar el-*Ahd*) andıran varlık. ‘Mutlak Bir’in orunuysa, ‘Lâhût’ (←el-*İlah*) âlemidir. *Eflâtun*, *Onu*, *Birin*, *Bir* olması, şeklinde tavsîf etmiştir.

‘Benim’, pek zorlu bir mevkide bulunur: Nefsî ‘ben’iyle varolanlar, demekki ‘Nâsût’ dünyada yer alırken, ruh–akıl cihetiyle de ‘benim–insanı’, ‘Melekût’ —melekeler— ile ‘Ceberût’ —imkânlar— âlemleri üzerinden ‘Hâhût’ (←*Hû* = *O*) ve dahî ‘Lâhût’a dek uzanabilir: *Allah*ın tecellîsini, Hz *Muhammed*’in *Mi’râcdâ*, Hz *Musâ*’nın ise, çalının yanmasında görmesi gibi.

‘Benim’in, biçimselleştirilmiş mantık arkalı ‘akıl-zihin’ çabasıyla ‘Nâsût’ dünyasında kurduğu insicâmlı ‘bilgi’ler bütünlüğüne²⁹⁹ ‘bilim’ demiştik. ‘Nâsût’u aştıran ‘akıl–gönül’ yoluysa (tarîk), ‘ilim’ tümlüğünü (Fr entièreseté) ‘benim’i ‘îrfân’a (Fr gnose) erdirir. ‘Îrfân’a ulaşan da, nitekim, ‘ârif’tir, ‘ermiş kişi’dir. ‘Bilim’ ile ‘ilim–îrfân’ı ilişkiye sokan felsefenin salt akıl işlemi metafizik ile kullanılır akıl işleyişi demek olan ahlâk sahalarıdır.

Varolanlar dünyasının bilim, zanaat, sanat, savaş alanlarında üstün kâbiliyet ile beceri örneklerini sergileyenler, dâhîlerdir. Ancak, dâhînin, ahlâkca iyisi de kötüsü de olabilir.

‘Bilim’ ile ‘îrfân’ bütünlüğü ‘ilm’i ortaya çıkarır. ‘İlim sâhibi’, ‘âlim’dir. Onun da en üst seviyesine, demekki ‘gerçekliğ’i aşır ‘Hakîkat’ın sırlarına erebilmiş olan, ‘hakîm’dir. O, elbette yanlışlık yapabilir; ama özden, yâni niyetce iyidir, demekki hayırdadır, hayırlıdır. Tarihin yüzünü ağartmış, insanlığın yüzakı olmuş, doğunun, batının, güney ile kuzeyin çığır açıcı, kalburüstü bilgeleri, bilginleri, hekimleri, hâkimleri, bestecileri, şairleri, heykeltraşları, ressamaları, mühendisleri ile mimarları, devlet ile siyâset adamları, din ile toplum önderleri hep ‘hayırlılar’ makûlesinden addolunmalıdırlar.

Nihâyet, ‘Hakîkat’ın ‘Lâhût’ ‘perde’sini aralayabilmiş olan ise, *Allah* dostu manâsında ‘velî’dir. *Allah*ın insanlara Tebliğini bildirmekle yükümlü velîlere ‘nebî’ yahut ‘resul’ –Farsçada ‘peygâmbere’; Türkcede ‘yalvaç’– denir.

Velî, ‘benim’inin tam mâlikidir; ‘benim’inin mâhiyetine (L ens) erişmiştir. Kendi ‘benim’inin mâhiyetinde *Allah*ınkini dahî temâşâ (L meditatio) edebilir: “Rabblerini sabah akşam anarak Onun vechesini arzulayanlarla birlikte nefsinin sabrettirir...” —*Kehf*/18(28).

²⁹⁸L ea ipsa causa belli fuit.

²⁹⁹Fr totalité, le tout.

SORUN NEDİR?

Bu *Âyeti Abdullah Yusuf Ali* şöyle tefsîr etmiştir: “Sabah, öğle, akşam gönülden Ona yönelip Onun *Zâtını* (Hâhût), İnâyet ile Yakınlığını dünya nimetlerine tercih edenler *Allahın* sahîh kullarıdır. *Âyette* geçen ‘Veche’³⁰⁰ yahut ‘Çehre’, Kişiliği yahut *Zâtı* temsil eder” (tefsîr sayısı: 2369).

16- Aşkın Mutlak Kudretin Tebliği: Temel Yasa

Ödevlerini, ‘Temel Yasa’ya uygun tarzda ifâ ederek yaşayan ahlâk kişinin ömrü cismânîlik ile nefsânîliğe karşı mücâdeleyle geçer. Bahse konu mücâdele çeşidinin, Büyük Cihâd olduğundan daha önce söz etmiştik. Şu durumda, ahlâk kişisi, aslında, mücâhittir. Bu, bilinci tam olan, tümüyle uyanık kişidir. Nitekim bahsi geçen hâlin en seçik timsâlini Hz *Ali’nin* (598–661) başından geçmiş şu olayda görüyoruz: Nakledilene bakılırsa, yere yıkıp öldürmek üzere olduğu hasmı, Hz *Ali’nin* yüzüne tükürünce, o da, adamın yakasını bırakarak onu salıvermiş. Adam da, ölümden kurtulmanın sevinciyle ve tabîî ki, hayretle, canını niye bağışlamış olduğunu Hz *Ali’ye* sorar. Hz *Ali* de, müşrikle döğüşürken, *Hakk* yolunda, İslâm davâsı uğruna savaştığını, fakat tükürüğü yiyince, işin renginin değişmiş, ‘davâ’nın yerini, artık, nefsânîliğin, benliğin almış olabileceği kaygısına kapıldığını söyler.

Ahlâk kişisi, işinin yahut mücâdelesinin hangi safhasında bulunursa bulunsun, ödevinin mâhiyeti ile gâyesini bir ân bile hatırandan çıkarmaz. Buysa dipdiri bir bilinç hâlini şart koşar. Serhoşluk ile serkeşlik, dipdiri bilinç hâlinin can düşmanıdır. İşte bundan dolayı, ‘insanıkâmilleştirme’ yönündeki eğitimi öngören mistikliğin esâs vurguladığı husus, bilinci bileme temrinleridir.

Lao Çe, ölüm döşeğindedir. Mürşitlerini son bir defa daha görüp mübârek elini öpmek maksadıyla mürîtlar, koca ülkenin dört bir yanından dergâha akın etmişlerdir. Uzaklardan bitkin hâlde mürşidine vaktinde kavuşmuş olmanın sevincini yaşayan garîbânın biri, her zamanki gibi pâbuçlarını dergâhın eşiğinde sağa sola savurup içeri dalıverir. Mürşidinin yanına varıp elini öper. Başını şöylece kaldırmağa dahî mecâlî kalmamış *Lao Çe* ise, mürîdine, “Dergâha girerken pâbuçlarını nereye, nasıl koydun” diye sormaz mı? Kan ter içinde kalan mürîdin küçük çekik gözleri faltaşı gibi açılır; “pâbuçlarımı?! Ustam, Mürşidim, iki gözümün nuru! Sen, ölüm döşeğine uzanmışken; ben zavallı da, o mübârek elini

³⁰⁰*Veche*, Arapçada anlamca kuşatıcı bir sözdür. ‘Zât’ şeklinde tercüme olunabilip ayrıca şu anlamlara da gelir: (1) Lafızca ‘yüz’, ‘çehre’, ‘veche’; (2) mecâzca, ‘hatır’ (bkz: 92/20); (3) şan, şeref; (*Allah*) huzur(un)da bulunma (bkz: 4/72); (4) sebep, ‘yüzü suyu hürmetlerine’ (bkz: 76/8); (5) ilk elde, başlangıçta (bkz: 3/71); (6) tabiat, derûn, öz, zât (bkz: 5/111, 27/88, 55/27).

“Ben, burada (6)daki anlamını alıyorum. ‘Yüz’, kişinin tüm derûnunu yahut kişiliğini ele verir” (tefsîr sayısı: 114). Nitekim, *Bakara* Süresinin 115. Âyetinde *Abdullah Yusuf Ali’nin* az önceki iddiasının teyidini buluyoruz: “Doğu da Batı da *Allah*ındır. Ne tarafa dönerseniz dönünüz, hep *Allah yüzünü* göreceksiniz...”

öpebilmekçin, nice li (fersah)³⁰¹ yol tepe tepe yüce huzuruna varmışken, şimdi pâbuçlarımın esâmesini okunur?!” diye söylenince, ulu Bilge, “ah! olmamışsın, olamamışsın; dikkatin hâlâ dağınık; bilincin de, tabî ki, zayıf kalmış; işe yeni baştan koyulman gerekecek!”³⁰² diyerek eski tilmîzini uyarmış.

Bilinçlenme, ağır, meşâkatlı eğitimi gerektirir. Kolaylıklar, bedeni ve onun yöneticisi yönlendiricisi olan nefsi rahatlatır. Beden ile nefsin rahatlatılması, kişiyi, ruhca, gevşetir. Bundan dolayı ruhu dayanıklı kılmak, bedeni kavîleştirilmekten geçer. Zorlu, hattâ acıklı tecrübeler, sezgi melekesini bileyerek duyguca insanı derinleştirirler. Acıda, yitirilmiş değere duyulan kavuşulmaz hasretin sırrı yatar. Manevîleştiği ölçüde o yitik değere duyulan hasret de katmerlenir. Hasret duygusunun kendi de manevîleştiği oranda yalınkat istekten talebe, talepten arzuya, arzudan iptilâyâ, hırs ile ihtirâsa, ihtirâstan tutkuya, tutkudan sevgiye ve nihâyet aşka değin uzanır gider.

Çağdaş medeniyette mahvedilmiş değerlerin başında ‘sevgi’ gelmektedir. En zor ulaşılabilinir üstün manevî değerler olan ‘sevgi’ ile ‘aşk’, sermâyeci şehvet tâcirlerinin ayağa düşürdükleri metâadır artık.

17- Hayatın Manâsı İztırâptadır

“Meyhâneye kıyâsla mâtemevine gitmek evlâdır. Sonunda gireceğimiz o yeri her dem hatırımızda tutmalıyız” —2.

“Gülmektense hüznlenmeli. Gönlü temizleyip yuyan hüzündür, mâtemdir” —3.

“Hakîmin kalbi mâtemevinde atar. Delîninkiyse neşelenilen yerdedir” —4.

“Delînin şarkılarını dinlemektense hakîmin azarını işitmek iyidir” —5:

“Kitâbımukaddes”/“Ahdiatîk”/“Süleymanın Vâazı”, VII. bâb,

“Ey Rabbimiz! Bizlere gücümüzün yetmediği işleri yükleme!..” —Bakara/ 2 (286).

(1) Yirminci yüzyıl felsefesinin başını çekmiş simâlarından Miguel de Unamuno (1864 – 1936), dünyada ve hayatta en acıklı, onun kendi deyişiyle, *tragique* şeyin, aşk olduğunu söylüyor. “Bütün öteki aşk nevilerini tevlîd eden cinsî menşeli olandır. Onun sâyesinde kendimizi süreklileştirmeye bakarız. Ancak ölüm yoluyla kendimizi yeryüzünde sürekli kılar, hayatımızı başkasınıninkine katarız.”³⁰³

(2) Canlıların örgütlenişlerindeki karmaşıklıkla seviyesi, fert nefsinin kendini bilme derecesiyle orantılıdır.³⁰⁴ Canlının bireyliliği, ölüm karşısındaki durumuyla doğrudan doğruya ilgilidir. Cinsî münâsebetle

³⁰¹Li, Çin medeniyetinin etki sahasında kalan Doğu Asyada uzunluk ölçü birimiydi. 500m.ye tekâbül eder —bkz: L.N. Gumiliyev: “Eski Türkler”, 115.s.da dipnot.

³⁰²Lao Çe’ye atfolunup burada sunulan meseller, “The Texts of Taoism” başlıklı eserden alıntılanıp derlenmişlerdir.

³⁰³Miguel de Unamuno: “Sentimiento Tragico de la Vida”, 104. & 105. syflr.

³⁰⁴“Her yeni örgütlenme çeşidinde, sinir sistemi karmaşıklışıp nefsilik (Fr psychisme) artar... Sinir sistemi ile nefsilğin artma derecesi, iriçaplı-evrimin (Fr macro-évolution) esâsını teşkil ederler. Özgülleşmeye (Fr spécialisation) ağırlık tanıyan ufak-boyutlu-

SORUN NEDİR?

üremeyerek çoğaldıklarından, doğumları ile ölümleri açık seçik olmayan canlıların, bireylilikleri de müphemdir. Sinir sisteminin yerini tutacak bir işleyişin dahî en alt basamakların da duran bu canlıların, bölünerek çoğalmaları sırasında ebeveyn – yavru ayırım çizgisi³⁰⁵ silikleşip silinir. Sonuçta, canlı-olmayanlar dünyasındaki mekanik sürece benzer biri, kendini tekhücreli canlılar alanında da gösterir. Bireyleşme belirginleştikçe, korunma özelliği de artar. Korunmanın son raddesi, fizyoloji işleyişinin toptan çözülüşü ile dumûra uğramasının, yânî ölümün önüne geçmektir. Beşere değin bütün canlılarda görülen, ölümle sonlanacak tehlikelerden sakınıp kaçınmanın, içgüdülerden doğan bir duyuş olduğu vakıasıdır. Yalnızca beşerde, ölüm, kavram bilgisidir. Bundan dolayı beşer, *tragique* bir varlıktır. İmânla cihâzlandıkça beşer, o, ne menem bir şey olduğunu bilmediğimiz yokluğu aşmağı umabilir. İmân ederek uman insan, *tragiquelikten* kurtulur.

(3) Kurtuluşun ilk merhâlesi, cinsî bağlamda sevişme yollu üreyerek hem kendi bireyliliğini hem de türün varlığını sürdürmektir. Bu, aynı zamanda müteâkip merhâlelerin de hazırlayıcısıdır. Sevişme, kadın – erkek arasında vukûu bulup insan ilişkilerinin en esâslısıdır. Akıl–gönül birlikteliğinin mebdesidir. Edep dairesinde sevişen kadın – erkek olayından kaynaklanan anne – baba – çoluk çocuk üçlüsünün esası ‘sevişme’, semeresiyse ‘aile’dir. ‘Sevişme’ ile ‘aile’, ‘yurt’ mefhumunun menbaıdır. Aşkın, iffetin, sadâkatın, dayanışmanın, meşrû müdâfaanın, inanmanın, güvenmenin, ümid etme ile ödev duygusunun fışkırdıkları pınar ‘sevişme’dir. Böylece ahlâkın ilk çıktığı mahaldir.

Kur’ana bakılırsa, birbirlerini seven taraflardan kadının örtüsü erkek, erkeğinki de kadındır —bkz: *Bakara/2* (187).

(4) Kadın ile erkek, aslında tabiatları itibâriyle bir bütünlüğün iki bölümüdür. Bütünlüğün adı ‘insan’dır. Bu gerçekliği *Allah* bizlere Tebliğinde şöyle izhâr etmiştir: “Ey insanlık, sizleri tek bir nefsten yaratıp ondan da eş ve çift çift kadın ile erkekleri vareden koruyucu kollayıcı Rabbinize karşı gelmekten sakının...” —*Nisâ/4* (1).

Yaratıldıkları ândan itibâren birbirlerine hasret kalmış, haddizâtında varlıkca bütünlük oluşturan kadın ile erkeğin bir diğerine kavuşma durumu ‘sevişme’yi; vuslata giden yolda katlanılan acılar ile ıztırâplar ve verilen mücâdeleler de savaşımayı ifâde etmektedir.

(5) Hayatın manâsını barındıran sevişmenin dirimsel (biotique) temelinde ‘cinsî münâsebet’ var. O, maddî–bedenî–dirimsel yaşamının zenbereğidir. *Abdullah Yusuf Ali*, *Nisâ* sûresinin Birinci âyetini tefsîr ederken

evrim (micro–évolution) gerileyici (Fr régressif) olmasına karşılık, iriçaplı olanı ilerileyicidir (Fr progressif)” —Jacques Ruffié: “*De la Biologie et la Culture*”, I.cilt, 32 & 33. syflr.

³⁰⁵Fr ligne de démarcation.

SORUN NEDİR?

cinsiyeti tabiatımızın en hârikulâde sırlarından sayar. Kadın ile erkeğin cinsiyet ilişkisini İslâm, gerek tabiatı itibâriyle sırr oluşundan gerekse hayatî öneminden dolayı mahrem kabul etmiştir.

Üstünde durduğumuz bahisle ilgili olarak *Abdullah Yusuf Ali*, sözlerini şöyle sürdürür: “... Beden” ve, tabîî, nefis “hayatımızda böylesine ağırlığı bulunan ve duygularımız ile tabiatımızın üst seviyelerini bunca etkileyen cinsiyet, bizlerden ne ondan kaçınmamızı, ne onu hor görüp küçümsememizi ne de zevküsafâ metâmımız olmağı bekler, daha doğrusu, hakkeder. O, en üst raddede tazîmimize hak kazanmıştır...”³⁰⁶

(6) Somutca duyumlanan bir ilişki olan sevişme, acı tatlı yaşantıların binbir dönemeçli yollarından soyutlana soyutlana sevgiye dönüşür. ‘Sevgi’ de, *Allah* – ‘benimli–insan’ arasındaki ‘aşk’ bağıntısının zemînidir. İmdi, aşk, ebedî varlığın teminâtı; demekki ‘yokolma’nın da panzehridir. İşte *Allah*ın vaadi: “Ölülere *Biz*, gerçekten de, hayat bahşedeceğiz...” —*Yâ Sîn/ 36*(12). “(İnsan), kendi (aslını ve) yaratılışını unutup *Bizimle* (aşık atarak kendikendine) karşılaştırmalara yeltenir ve ‘çürümüş (kuru) kemiklere kim hayat verebilir ki?’ diye sorar” —36 (78). “De ki, onu (insanı) ilk başta yaradan, ona hayat da bağışlayacaktır” —36 (79).

Olmayan ve olamayacak tek bir şey var: O da, insan varlığının, yokluğa karışmasıdır. Varolmanın sonsuzluğuna ‘imân’ etmek, ‘umud’u her ân canlı tutmaktır. ‘Umud’unu asla yitirmeyense, ‘âşık’tır. ‘Âşık olan’ da ‘gönül adamı’dır. Umudunu yitirmiş kimse, insanlıktan beşerliğe düşmüş, dolayısıyla da ‘varlık’la bağlantısı kesilmiş *tragique* kişidir. Bunun zıddı ‘kurtuluşa ermiş kişi’dir. Bahtsızlığa gömülmüş olsa bile, *Unamuno*’ya göre, her çeşit durumda, ‘kurtuluşa ermiş kişi’nin “derinliklerinden umud ile teselli yükselir.”³⁰⁷

18- Barış – Savaş zıtlığı

(1) Zorluk, başlıbaşına bir varlık değildir. Tıpkı yakın akrabâsı, kötülük gibi, zorluk da, olumsuzluktur. Olumsuzluk ise, kelimenin yapısından anlaşılacağı üzere, ‘olum’un, ‘olma’nın bulunmaması anlamındadır. ‘Zorluk’, şu durumda, ‘rahat’ın, ‘düzgünlüğün’ yoksunluğudur. ‘Rahat’, ‘düzgünlük’ ve bunların devâmı, bireysel ‘sağlık’ ile onun toplumsal mukâbili olan ‘barış’ ‘olağanlığın’ ifâdesidirler. Ne var ki, ‘olağanlığı’, yine karşıtıyla idrâk edebiliriz. İşte bundan dolayı ‘zorluk’tan ‘rahat’ ile ‘düzgünlük’ doğar. Nitekim Alman şairi Friedrich Hölderlin (1770 – 1843) bu hususu şu unutulmaz mısrayla dile getirmiştir: “Tehlikenin başgösterdiği yerde, çâre de göğüverir”.³⁰⁸

³⁰⁶Ayrıca bkz: Teoman Duralı: “Çağdaş Küresel Medeniyet...”, 184.s., 314 sayılı dipnot.

³⁰⁷Miguel de *Unamuno*: A.g.e., 105.; ayrıca bkz: EK 10a

³⁰⁸“Wo aber Gefahr ist, wächst das Retende auch” —“*Patmos*”.

SORUN NEDİR?

İnsanın ‘olağan’ hâli, birey düzleminde ‘sağlık’; toplum bağlamındaysa, ‘barış’tır, demiştik. Barış,³⁰⁹ sevgi ile saygının yaygınlık kazanması durumudur. ‘Barış’ın zıddı ‘savaş’tır.³¹⁰ O da, öfke ile nefret duygularından kalkan teşkilâtlandırılmış maşerî eylemler dizisidir. Ne var ki, barışın da savaşın da ortak paydası, ‘saygı’dır. O ise, önünde sonunda edebin türevi olduğuna göre, ahlâkın en önde gelen unsurlarındandır. Öyleyse ‘barış’ gibi, ‘savaş’ da ahlâka dayanır. Aradaki fark, sevgi – nefret zıtlığında yatar.

(2) ‘Sevgi’, ‘ben’in, ‘kendi’ni ‘ben–olmayan’a katıp karıştırma çabasıdır. ‘Ben–olmayan–sen’in duygularına ‘ben’in katılmasına ‘duygudaşlık’³¹¹ diyoruz. ‘Duygudaşlık’, ıztırâb ile acıda da sevinç ile neşede de görülür. ‘Duygudaşlık’ın, ıztırâptaki tezâhürü, ‘merhâmet’tir. Onun da, zayıf ve yüzeyde kalan hâli, ‘acıma’; en güçlü ve tanrısal kudretteki ifâdesiyse, ‘rahmet’tir.

(3) ‘Duygudaşlık’, öncelikle de ‘merhâmet’ ile bunun genelleşmiş devâmı olan ‘barış’, ‘dişi’, böylelikle de ‘anne’; zıddı, ‘savaş’ ise, ‘erkek’, demekki ‘baba’ özelliğini barındırır. Her iki özelliği dengede tutabilen toplumun sağlığı yerindedir. Böyle bir toplum, barışta savaşabilme kuvvesi ile irâdesine mâlik olup savaşta, barışma imkânını elinde tutar. Aynı durumun aile düzlemindeki yansımasına baktığımızda, annesinden şefkat dolu destek gören çocuğun, babasından yapabileceklerinin sınırlarını, ‘erk’ (Fr autorité) yoluyla öğrendiğine tanık oluruz. İster ailede, ister daha geniş toplum bağlamlarında olsun, şefkat ile merhâmet çeşidinden ‘dişilik’ vecheleri, tek hâkim âmil durumuna gelirlerse, yozlaşma, giderek, soysuzlaşma başgösterir. Sertlik ile kavga şeklindeki ‘erkeklik’ tezâhürleri önplana çıkarlarsa, o takdîrde de, kültür, medeniyet seviyesine asla ulaşamaz, vahşîlik dediğimiz durum, ortalığı kırar geçer. Öyleyse sevgi ve nefretle dengede birarada yaşamaya da savaşmaya da, ruhca ile bedence hazır olma tavrı, aklın ve sonuçta adâletin gerektirdiklerindendirler. Aklın bildirdiklerini âdilce ifâ etmek ise, Müslümanlığın başta gelen vecîbelerindendir. Nitekim *Hadîse* bakılırsa, aklın onayladığı her şeyi, din teyîd eder; ve, dinin tasdîk ettiği her şeyiyse, akıl da benimser. Şu durumda İslâmın, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatımıza ilişkin buyruk ile talimâtları akılla çelişmez. Nihâyet, aklın kendisi de, dinin aslî uzvudur.

19- Âdil–Nizâm–Medinesi

“Allahın, sizi rızıklandığı mallarınızı, akli zayıf olanların ellerine vermeyiniz...” —Nisâ/ 4 (5).

³⁰⁹Bkz: EK 11e

³¹⁰Bkz: EK 12ye

³¹¹Y sümpathia; Fr&İng compassion.

SORUN NEDİR?

(1) ‘Hak neferi’nin can yoldaşı, ‘iffet–misâli–anne–kadın’dır. Hak neferinin ödevi, gelecek neslin, yânî sürüp giden hayatın teminâtı olan ‘iffet–misâli–kadın–anne’nin geçimini temîn etmek ve onu korumaktır. ‘Âdil–nizâm–medinesi’nin odağı, hikmetisebebi ve timsâli Hz Meryem olan ‘iffet–misâli–kadın–anne’dır. O, İlahî Rahmetin dünya şartlarındaki izdüşümü ‘rahm’in hâmilidir. Rahîmde hayvan yavrusu ve, tabî ki, beşer evlâdı ilahîvârî şefkat, koruma ile kollama ortamında can bulup biçimlenir. Dünyaya gelince, beşer, *Allahın* öteki baş vasfı Rabliğin vârisi ‘mürebbiye’ annenin müşfik kolları ile ellerinde beslenir, terbiye, ihtimâm ile himâye görerek insanlaşır. Rahîmle mücehhez olup mürebbiyeliğiyle koruyan, kollayıp eğiten varlık kadın–annedir.

(2) Toplumun doğurucusu ile yetiştiricisi *üm/anne*, âdil nizâm medinesinde baştâcı olarak kabul görür. İmdi âdil nizâm medinesinin baştâcı, yüce insanı kadın–anneden olma toplum, ‘ümme’ diye anılır. Ümmetleşmiş toplumun en başat özelliği, soy sop, cinsiyet ile çıkar ayrımları olmaksızın, onda yer alan bireylerin duygudaşlık zemîninde buluşup dayanışma ve adâlet ülküsünün sıkı takîpcisi olma gayretini göstermeleridir.

(3) Ümmetin tek mil fertleri, ‘ahlâk–varlığı–benim’ vasfını elbette gösteremez. Haddizâtında ‘ahlâk–varlığı–benim’ vasfındaki bireyler, toplumda ancak küçük bir azınlıktır. Ne var ki, bir devleti ‘âdil–nizâm–medinesi’ kılan, onun ‘ahlâk–varlığı–benim’ vasıflı bireylerden oluşan azınlığının, ödev ahlâkı doğrultusunda yön yöntem bildirme gücü ile kâbiliyetidir. Bu da, evvelemirde eğitim ile öğretimde kendini yansıtır. Böyle bir eğitim ile öğretimi taşıyacak siyâsî irâdeye ihtiyâç vardır.

(4) ‘Ahlâk–varlığı–benim–kimliği’ni hâiz öncelikle kadınların şefkatli, erkeklerinse disiplin aşıl原因an gözetiminde yetişecek gençler, utanan, edepli kişiler olacaklar. Bu kişiler, ödevlerinin bilincinde yaşayacaktır.

20- Ödev

“Mümînin niyeti amelinden (eyleminden) üstündür” —*Hadîs*.

“Ameller (eylemler), niyetlere göre değer kazanır” —*Hadîs*.

(1) ‘Ödev’, kişinin yerine getirmek zorunda olduğu işdir. Kişiyi ‘ben’inin‘dışı’ndan, demekki maddî yahut manevî, nasıl olursa olsun, cebir yoluyla iş gördürülüyorsa, onun zorunda olma klığı keyfiyeti ortadan kalkar; yapılan iş de, ödev vasfını yitirir. Şu hâlde ödevin kaçınılmaz şartı, hikmetisebebi hürdür. Madem insan, ‘benimligi’i itibârıyla özden hürdür, öyleyse o, aynı zamanda ödev varlığıdır.

‘Hür olmayan’ın, ‘ödev’i bulunmaz. ‘Ben’in, ‘benimligi’e dönüşmesi sonucunda kişide ödev bilinci belirir. Ödev duygusu, hürlüğü, o da ‘benimliliğe–erişmişliğ’in, başka deyişle, insanlaşmışlığın şaşmaz

SORUN NEDİR?

göstergesidirler. Akılbâliğ kişinin, ‘ödev duygusu’ndan yoksun bulunması imkânsızdır. Bu duygunun, ‘benim’e bildirdiğini fiile dönüştürüp dönüştürmeme kararı, irâdedir. ‘Yapmalıyım’ ‘özden-buyruğ’unu ‘yapmağ’a dönüştürme düzleminde karşılaştığımız ‘irâde duygusu’nda ‘hürlüğ’ün tecellî ettiğini görüyoruz. Ne var ki, ‘yapmalıyım’ı ya hâlisliği ya da çarpıtılmış şekliyle, yânî sahtesiyle gerçekleştirebiliriz.

Kişi ödevini nasıl yerine getirir? Ya sürekli dışarıdan alınan talimâtlar doğrultusunda ya da öz istemesiyle. Sürekli dışarıdan gelen dürtülere tâbî kimse, özerk olmayan, demekki rüşdünü ısbât etmemiş ‘örf ile âdet adamı’dır. ‘Özden–buyruğ’u yönünde yapıp edense, ‘özerk’ olan ‘ahlâk kişisi’dır.

Özerk olan ahlâk aşamasındaki insandır. O, gerek kendi ‘ben’ine gerekse onun dışında yakın ve uzak çevresinde yer alan varolanları ‘sırtlamış’ kişisi, ‘yapmalıyım’ ‘özden–buyruğ’unu hayatın tek mil köşe bucağında eksiksizce yerine getirme çabasındaki ‘benimlik’ ‘ödev–sorumluluk bilinci’ni taşıyan ‘üstün insan’ yolundaki kişidir.³¹²

(2) Vazîfe³¹³ yahut ödev nedir? Dilbilgisine göre, ‘ödemek’ten gelen ‘ödev’, metafizik–ahlâk bağlamında, yaratılmışlığımın karşılığında, ödemek zorunda olduğum bedeldir. Şu durumda ödev, varolmamın karşılığı, anlamı, hikmetisebebidir. Kişinin, sorgulamalar çağına girmesiyle birlikte benliğinin, varlığı ile varoluşunun anlamına ilişkin sormaktan kendini alıkoyamadığı ve metafizik dediğimiz, “kimim?”, “yaşıyorum da ne oluyor?”, “niçin varım, niye yaşamaktayım; beni çevreleyen kişiler, canlılar, taşlar, toprak, güneş, ay ile yıldızlar, bunların hepsi neden var?”, çeşidinden temel sorularının hedefi, ödev gerçekliğinin ortaya çıkarılması, keşfedilmesidir. Ödev gerçekliğinin ortaya çıkarılması, bir değerlendirme işidir. Demekki ‘ödev’, ‘değer’dir. Aşağıdan yukarıya doğru basamaklanan bir değerler sıradüzeni var. Temel dirim–beşerliği işler hâlde tutmak, ödevler sıralamasında yer alan en alt basamaktaki değerdir.

(3) ‘Ödev’i, ‘yapılması icâb edenin, gerektiği tarzda, gerçekleştirilmesi’, şeklinde tarîf edebiliriz. Burada ‘yapılması icâb eden’, nesneldir, ‘benim’den bağımsızdır. ‘Gerçekleştirmek’ ise, ‘benim’le ilgilidir, ‘ben’e bağlıdır, öznel. İkisi arasındaki râbıtayı da ‘gerektiği tarz’ kurar. Öyleyse özne, ‘gerçekleştiren’dir. Nesne, ‘yapılması icâb eden’dir. Râbıta, ‘gerektiği tarz’dır.³¹⁴

³¹²Bkz: EK 13e

³¹³‘Vazîfe’: İşe koşturdu; işe girdi, aldı; iş buldu, yükledi; atadı, tayin etti; yükümlü kıldı; görevlendirdi —bkz: Hans Wehr: “*Arabic – English...*”, 1080.s.

³¹⁴Bkz: EK 14e

SORUN NEDİR?

Şu durumda, ‘yapılması icâb edenin, gerektiği tarzda, gerçekleştirilmesi’ şeklinde tarîf ettiğimiz ‘ödev’in³¹⁵ içerdiği üç esâs bulunur: Doğa ile toplum zorlaması ve kişinin irâdesidir. Burada çözümlemeye en yatkın esâs, doğanınkisi, tamamıyla kapalı bulunan ise, kişiye ilişkin olandır. Nasıl, ‘hareket’e biçim ve yön vermek sûretiyle akıl, eylemi boşandırıyor, aynı şey, ‘isteme’den türeyen ‘irâde’ için de söz konusudur. ‘İsteme’ ile ‘irâde’ arasındaki ayırım çizgisini, en azından, görünüşte, farketmek zordur. İnce bir çözümlemeyi gerektirir. Dirim–beşer, dolayısıyla fizik–fizyolojik esâslı olan ‘isteme’nin tersine, ‘irâde’ fizikötesi ahlâk olayı olup insana mahsûstur.

(4) İşte bu olayı bize daha bir anlaşılır kılabilcek bir örneğe başvuralım: Bir tanıdığımın kurt köpeği vardı. Hayvan, pek yaşlanmışken —on üç yaşındayken— kanser yüzünden felc oldu. İhtiyâçlarını hep bağçenin bir köşesinde gidermeğe alıştırılmış köpek, hareket kâbiliyetini yitirmiş olduğundan, icâb ettikçe, acı acı seslenirdi. Efendisi de onu kucakta çıkarırdı. Yine böyle bir muztarip seslenişin sonucunda, efendisi, hayvanı kucaklayarak dışarı çıkarıp bağçenin ortasına bırakmıştı. Fakat köpeğin bulunduğu yer, alışmış olduğu ‘defihâcet mahali’ değildi. Hayvan, sürüne sürüne o yere erişince defihâcette bulundu. Tabîî, o hâlde bu işi gördüğünden, pislik bir nebze üstüne başına bulaşınca, yalanarak temizlenmeğe uğraştı. Sonra yine sürüne sürüne eve yönelmişti ki, efendisi, “bu kadarı da fazla oluyor” dercesine hayvanı tekrar kucaklayarak içeri taşıdı.

Bu örnek bizde, köpekte ‘ödev’ duyusu varmış da, bunu ‘irâde’siyle ifâ ediyormuş izlenimini bırakıyor. Oysa durum, böyle değil.

Kurt (*Canis lupus*), çakal (*Canis aureus*), tilki (*Canis vulpes*), evcilleştirilmiş köpek (*Canis familiaris*) gibi türleri bulunan köpekgiller (*Canidae*), sürü hâlinde yaşayan hayvanlardır. Her sürünün başı bulunur. İnsana katılıp evcilleşmiş hayvanın efendisi, köpeğinin nezdinde sürübaşının yerini tutar. İnsan tarafından talîm terbiye görmüş köpek, belli alışkanlıklar edinir. Geçerliliğini bilim teorisi bağlamında kanıtlayamasak bile, Charles *Darwin*’in doğal ayıklanma varsayımının, evrim çerçevesindeki kılavuzluk değerini inkâr edemeyiz. İşte, köpeğin, insana, yânî efendisine karşı davranışına doğal ayıklanma açısından baktığımızda, nelerin niye olup bittiğini anlayabiliriz.

Kimi köpek alttürlerine —ırklarına— mensup bireyler, insanın koruması, kollaması, beslemesi ile barındırması yoluyla yaşayakalma talihlerini³¹⁶ arttırmışlardır. İnsanın, korumasını, kollamasını, beslemesi ile

³¹⁵Bkz: EK 15e

³¹⁶Ing chance of survival.

SORUN NEDİR?

barındırmasını temîn maksadıyla bahse konu köpek ırklarının bireyleri zamanla istidâtlarını konuştururlar. Onlarda kuvve hâlindeki beden ile zekâ yetilerinden insan yararlanmış, böylelikle de beşer ile köpek arasında bir nevi yaşamortaklığı³¹⁷ oluşmuştur. İnsanla yaşamortaklığı boyunca köpekte belirmiş birsürü beden hüneri ile zekâ melekesi, onun yaban ortamındaki doğal durumunda ortaya çıkmamıştır. Zirâ bunlara lüzum yoktu.

Örneğimize tekrar dönersek; bahsettiğimiz köpek, bağçenin belli bir köşesine defihâcette bulunarak sağlık ile temizliğe riâyet etmek ‘ödev’ini yerine getirdiğinin ‘bilinc’inde değildir. Gördüğü talîm ile terbiye sonucunda köpeğimiz, bağçenin belli bir köşesine defihâcette bulunmağa itiyât kesbetmiştir. O, bahsi geçen ‘itîyâd’ını ‘konuşturmağ’a kalkması, bir ‘isteme’dir. Öyleyse ‘isteme’, ‘itîyâd’ın kendini ‘izhâr etme’ doğrultusundaki ısrarı yahut zorlamasıdır. Başka bir ifâdeyle, ‘isteme’, hayvanda, belki bitkide bile, dolaylı dahî olsa fizik–fizyolojik yapma–yaptırma gücüdür. Buna karşılık ‘irâde’, ahlâk esâslı olup kişinin ‘karar verme’ ile ‘kararını tatbîk sahasına koyma’ gücünün ifâdesidir. Zaman zaman benzer izlenimleri uyandırıyor da, ikisinin mahreci birbirinden tamamıyla farklıdır. ‘İsteme’, evrim–fizik–fizyolojik çıkışlı olmasına karşılık ‘irâde’, maneviyât–ahlâk asıllıdır. Nihâyet, bir varolanı, bu arada beşeri, canlı kılan fizyolojik faaliyetin mahreci, evrimsel–kalıtsaldır; oysa insana mahsûs maneviyât–ahlâk hayatının menşei dirim–evrim aşkındır.

(5) İnsanın toplum–birey yaşamasının tümüne ‘kültür’ diyoruz. Onun da aslı esâsı maneviyât–ahlâktır. Toplum–kültür hayatının inşâasında insan, maddî–iktisâdî–toplumsal etkileşmeler–ilişkilerde elde ettiği malzemeleri kullanır. Mezkûr malzemeleri maneviyât–ahlâk ‘kalıplar’ına dökerek ‘kültür’ denilen yapılanmayı meydana getirir. Görüldüğü gibi, kültür dediğimiz yapılanmanın inşâat malzemesini, yahut Karl *Marx*’ı burada tekrarlırsak, altyapısını, maddî–iktisâdî–toplumsal etkileşimler–ilişkiler ağı teşkîl eder. Ancak, bahsi geçen ‘ağ’ kendiliğinden tek başına ortaya çıkmaz. Yukarıda sözünü ettiğimiz üzre, ‘maneviyât–ahlâk kalıpları’na göre biçim alır. Tek tek ‘maneviyât–ahlâk kalıpları’nı yahut ‘gözenek’lerini yahut da *Eflâtun*’un deyişiyle ‘biçim’lerini (eidos, idea) insan, *Allah* tebliğinden edinir. Gönlünü, akli ile zihnini kullanarak bahsi geçen ‘malzeme’lerle söz konusu gözenekleri doldurup işlemek sûretiyle insan, kültürleri kurar. ‘Gözenek’lerin her ‘doldurulup işleme toplumsal–bireysel aşaması’ bir ‘bilfiil eşyâ bütünlüğü’ne tekâbül eder. Gerek toplum gerekse birey bağlamında insan, ‘bilfiil eşyâ arkaplanı’na mürâcaatla yaşar. Yaşarken algılananlar, ‘bilfiil şey’ olup bunlar, ‘bilfiil eşyâ haznesi’nde, demekki toplumsal ve/ya bireysel hâfızada yer edinirler. Her duyu verisiyse, ‘hazne’de varolan ‘bilfiillik kazanmış şeyler’e geri götürülerek, bakılarak, değerlendirilip anlamlandırılır, yânî ‘algı’lanır. Algıdan idrâke geçildikçe de, ‘ham duyu verisi’yle aktarılan ‘tasavvur içeriği’

³¹⁷Y sünbiosis; Fr symbiose.

daha bir zayıflar. ‘Tasavvur içeriği’nin zayıflaması, buna karşılık da ‘kavramlaşma’nın ağırlık kazanması, bir zihin işlemi demek olan ‘soyutlama’yla olur.

21- Akıl – Tecrübe denklemi ve Görüntü, Tasavvur, Kavram ile İnanç

(1) Yeri geldiğinden, aklın, olaylar dünyasından bağımsız hâlde kavramları oluşturan mercii olduğunu tekrar bildiriyoruz. Zihinde, onun ‘mal’ı olan zaman ile mekân salt biçim ‘kalıp’larının ‘gözetim’inde, kavramların, duyu verileriyle mezcinden düşüncelerin meydana geldiklerini de yeniden belirtelim. İnançların da temel birimleri, az yahut çok tasavvurla yüklü olan yahut da bunu hiç bulundurmeyan düşüncelerdir. Düşüncelerin dışımızdaki yansıysa, sözlerdir.

Aklın kurucu (Fr constructif) ile düzenleyici (Fr régulateif) kurallarına —transsendental mantık— uygun şekilde ve zihnin salt biçim–verici gücü demek olan zaman ile mekân denetiminde düşünceler arasında bağlar kurularak dardan geniş doğru giden anlam birimleri³¹⁸ vucut bulur. İşte, düşüncelerden örülü bu anlam birimlerine inanç diyoruz.

(2) Düşünceler, akıl ile zihin ve dahî gönül denetiminde, nasıl, inançlar hâlinde bütünleşiyorlarsa, aynı şekilde, sözler de, yukarıda belirtilen kurallar çerçevesinde, cümleleşirler. Görüldüğü gibi, söz, düşüncenin; cümle —yargı, önerme...— ise, inancın dile getirilmiş hâlidir. Tecrübeler dünyasındaysa, ‘inanç’ların, olaylarla karşılaşp onlar tarafından sınanmalarından ‘bilgi’ler teşekkül eder.

(3) Tecrübeler dünyasında ‘inanç’lara denk düşecek olayları keşfeden melekemizse, ‘zekâ’mızdır. ‘Dimâğ’ etkinliklerinden olup kişiyi olan bitenlerin ayrıntısıyla tanıştıran zekânın, geneli derinlemesine uzun vadede mütâlea ettirerek gerek bilgide gerekse ahlâkta nihâî manâda doğru yolu gösteren aklın denetimi ile kılavuzluğunda iş görmesi durumuna, ‘aklıselîm’ diyoruz.

(4) Duyu verilerinin, inançtaki payı nice artarsa, o da onca tasavvur içerikli olur. Ne var ki, gerek birey gerekse toplum düzlemlerinde beşerlilikten insana dönüşüldükce, kavramların, zihindeki payı, tasavvurlarının aleyhine artar.

Tasavvur, tekâbül ettiği tek olayı cüzî hâliyle zihne resmeder, orada resmini çıkarır. Hâlbuki belli bir kavrama karşılık gelebilecek tek olay olamaz. O, belli bir olaylar öbeğinin ‘resimsiz’ bütünüdür, toparlayıcıdır. Bu bakımdan kavram, tasavvurun tersine, tümel ve daha soyuttur. Ancak, dış dünyaya ilişkin tasavvurlar olmadan da kavramların içleri dolarak fiilîleşemezler. Dış dünyadan bölük pörçük algıladığımız

³¹⁸Fr unités de sens; Alm Bedeutungseinheiten.

SORUN NEDİR?

duyu verilerini ‘zihnimiz, zaman ile mekân salt biçim ölçülerine vurarak bütünlükler tarzında tertîpler. Bu ‘resimli’ cüzî duyu verileri, ‘zihn’imizde bütünlükler oluşturmak sûretiyle ‘görüntü’ (Fr&İng image) hâline gelirler. Belirginlik kazanan görüntüler ise, tasavvurlar ile temsîllere (Fr représentations) vucut verirler. Yalnız, görüntünün, tasavvura geçişi, kavramla karşılaşmasına bağlıdır. Zihinde görüntüler, kavramlar çerçevesinde tasavvurlara dönüşürler.

Bahse konu tekâmülün son merhâlesinde görüntü, kavramın bağrında tümüyle eriyip ona siner. İşte bu son merhâleye de topyekûn kavramlaşma³¹⁹ denir.

(5) Duyu verilerinden görüntülere geçiş algıdır. Görüntülerden basit tasavvurların teşkîli de algının devâmıdır. Nihâyet, bu aşamada düşünme denilen zihin işleyişi ortaya çıkar. Ancak, tasavvurların, kavramlara intikâli daha üst bir zihin işleyişi olan idrâk yoluyladır. İdrâk, katmerlenmiş bir düşünme sürecinin verisidir.

(6) Az önce de belirttiğimiz üzere, ‘düşünce’nin dışavurumu olan ‘söz’ (Fr parole), insanın ‘dil’ denilen ‘bildirişme’ sistemindeki ‘anlamlı ses topluluğu birim’idir. ‘Söz’ler, şu durumda, ‘inanç beyânı’ anlamına gelen ‘konuşma’nın (Fr langage) temel unsurudurlar.

(7) ‘Bâtınlığ’ (mysticisme) göre, ‘sözaşkın’ ‘inanç’lar da elbette vardır. Bunların da tecellîgâhı, zihin olmayıp ‘gönül’dür. Felsefenin odağı sayılan metafizik ise, o âlemi kabul etmekle birlikte, orasını ilgi ile uğraşı alanının dışında görür. Felsefe, varlık ile bilgi öğretileriyle, zihin, ve tabî ki, zihin – akıl bağıntısı üstünde odaklanır. Sâdece, ahlâkla zihni aşarak gönle uzanabilir.

Felsefî metafizik araştırma, düşünce ile sözün ve inanc ile onun dışavurumu olan cümlelerin örtüştükleri kabulünden kalkar.

22- İnanç türleri: Varsayım, Bilgi, İmân

(1) Geçerli olup olmadıkları dışımızda cereyân eden olaylar yahut süreçler tarafından sınanmak üzere, dile getirilen ‘inanç’lara ‘varsayım’ diyoruz. Şu durumda, varsayım, dışımızda olup bitenlerce sınanarak bilgiye dönüştürülür. Özge bir anlatımla: Varsayım, bilginin kuvvesiyken; bilgi de, varsayımın fiilleşmişliğidir.

(2) Sınavdan başarıyla geçen, demekki olup bitenlerce onanan varsayımlar, geçerli; geçmeyenler, başka bir deyişle, olayların onamadığı, yalanladığıysa, daha önce de belirtildiği üzere, ‘zan’ yahut ‘sanı’ şeklinde anılan geçersiz bilgilerdir. Ne var ki, değişen şartlar ile zamanlarda geçerli bilgiler, geçerliliklerini yitirebilir; buna karşılık, geçersiz olanlar, geçerlileşebilirler. O hâlde bilgiler dünyasında kesinlik ile mutlak devâmlılıktan

³¹⁹Fr&İng conceptualisation.

SORUN NEDİR?

bahsolunamaz. Bilginin kendilerinden devşirildiği olayların dünyasında, şu durumda, Gerekirciliğin (Fr Déterminisme) hüküm sürdüğünü söyleyemeyiz. Söz konusu olan ihtimâllerdir.

(3) Gerekirciliğin varolmadığını söylememiz, sürecin tümüne bilgice tam anlamıyla hâkim olmamamızdandır. Olabilmemiz için alîm olmak zorundayız. ‘Alîm’ olan ise, âlemin yaradanı *Allahtır*. Bilgice hep eksik ve kısmî kalmağa hükümlüyüz. Bilgileri edinme çabalarımızın ötesinde, üstümüze düşen ana ödev, âlemin, bu arada, evrenimiz ve onda yer alan tüm süreçlerin, öngörülerek yaratılmış olmasından ötürü, zorunluluğuna imân etmektir.

(4) Dışımızdakileri, demekki fizik dünyayı deneme ile sınama yoluyla kavrayıp değerlendirmemizi sağlayan³²⁰ ve deneme ile sınamanın ardından cereyân eden olayların yahut süreçlerin varlığından ve yapıları ile olup bitme tarzlarından bizleri haberli kılan³²¹ inanç cümleleri, yargılardır.

23- Duygu

(1) Karşılaşılan, baştan geçen, kısacası, yaşanan olayların, ömrün her kesitinde³²² meydana getirdikleri birikimler, tecrübeleri oluştururlar. Tecrübelerin birikimiye, yaşantılardır.³²³ Ömür de, sonuçta, yaşantıların tümüdür.

(2) Duyu verileriyle başlayan algı sürecinin zihinde bıraktığı izlenimlerin yol açtıkları görüntülerin, daha sonra da, tasavvurların, akıl ürünü kavramlarla karşılaşp bunların denetimleri ve yönlendirmeleriyle biçimlenen inançların, tekrar dış dünyaya çıkarak orada olayların imbiğinden geçerek oluşan tecrübe, bir nefis (Fr psychique) hâletidir. Bu nefis hâletinde görev alan bellibaşlı süreçler, genetik, hormonal ile sinir fizyolojisine ilişkin işleyişlerdir. Ama özellikle tasavvur seviyesinden itibâren tamamıyla farklı bir düzleme giriyoruz: ‘Dirimaşkın’ düzlem. Başta kavram oluşturma işi olmak üzere, akıl işlemlerini dirim faaliyetlerinden hareketle açıklayamayız. Hayat, fizik veriler ile etkilere ve genetik–fizyolojik faaliyetlere dayanır. Ancak, o seviyeyle sınırlı değildir. Genetik–fizyolojik faaliyetler, demekki yaşama etkinlikleri, evvelemîrde ruh verisi ve türevi aklın, az yahut çok, denetimi ile yönlendirmesi altında cereyân ederler. ‘Hayat’, ‘yaşama’nın ötesine akıl yolundan ‘ağar’. Aklın ne olduğunu, nasıl çalıştığını, hangi nirengi noktalarına bakarak onu kullanmamız gerektiğini onun da ötesinden bize bildiren bir merci vardır: Sezgi.

³²⁰Bunlar, ‘varsayım’lardır.

³²¹Bunlar da ‘bilgi’lerdir

³²²Ömrün kesitlerine, yaş, diyoruz.

³²³Fr expériences vécues; Alm Erlebnisse.

SORUN NEDİR?

Duyu verilerinden türeyen algıların, izlenimler ile görüntülerin, yaşamanın başını çektiğini söylemiştik. Belirginleşip ‘benim’e değerlendirme imkânını temîn eden soyutlama ile genelleme basamaklanışında zaman – mekân salt biçimleme etkenlerinin çerçevesinde daha üst dereceyi teşkîl eden, tasavvurdur. Sonunda kategorilerin denetiminde kavram algıyla buluşur, kaynaşır. Ne var ki, tasavvur yüklü, ev, masa, dağ, ağaç gibi, kavramlar, soyutlama merdiveninin en alt basamaklarında dururlar. Bunlardan gerek menşe gerekse yapı bakımından ayrı olup andığımız ‘merdiven’in üst basamaklarında duran duyu verisi türevlerinden ya git gide uzaklaşmış ya da hepten bağımsız olan kavramlar vardır. Bu ‘saltımsı’ yahut doğrudan doğruya ‘salt kavram’lara ‘fikir’ demiştik. İşte fikirlerin vucut verdiği inanç türüne duygu diyoruz. Elbette ‘duygu’ların dahî ‘benim’in ‘dış’ıyla bağlantıları bulunur. Ancak, bağlar, dolaylı ve zayıftırlar. Bu yüzden, ‘duyu’ların tersine, ‘duygu’lar, ‘dış’ın ‘iç’imizdeki ‘tezâhür’ü yahut iz düşümü değildirler. Sonuçta onları duyu verileriyle bağlantılı görmek yanıltıcıdır. ‘Duygu’lar, haddizâtında ‘sezgi’lerin semeresidirler.

Dış kaynaklı ‘duyu’ların (yine) tersine, ‘duygu’ların ‘kök’ü ‘iç’tedir. ‘Duyu verileri’nin, ‘duyu verisi evresi’nden ‘algı aşaması’na kadarki süreci ‘duyu/m’dur. Algı aşamasında duyu verileri anlamlandırılırlar. İdrâk safhasındaysa manâlanırlar. Oysa, dışarıdan duyup algıladıklarımızdan farklı olarak içimizde ‘yakaladığımız’ ‘sezgi’yi, basamak basamak merdiven çıkarcasına aşamalar kaydetmeksizin, doğrudan doğruya ‘idrâk’ edip ona ‘manâ’ atfederiz. Şu son bahsi geçen süreç de ‘duygulanma’dır. Sonuçta, gerek ‘duyu’nun gerekse ‘duygu’nun gelip çattıkları, nihâî biçimlerini aldıkları merhâle ‘idrâk safhası’dır. ‘Duyu’ ile ‘duygu’, o hâlde, birbirlerinden tümüyle kopuk, tecrîd olmuş veriler değildir. Tersine, ikisi birbirini ‘algı’da kısmen, ama ‘idrâk’te topyekûn tamamlar. İkisinin birbirini son aşamada tamamlamasına zâten ‘idrâk safhası’ diyoruz.

‘Dış dünya’ya dair ‘tasavvur’un kaynağı, ‘duyu’lara dek geri gider. ‘Duygu’lara gelince; onlar da, ‘düşünce’ler gibi, ‘duyu verisi’ çıkışlı ‘tasavvur’ içeriğine kavuşarak ‘ete kemiğe bürünür’.

‘Biçim’, ‘düzgünlük’ sağlar. ‘Düzgünlük’ kazanmış ‘duyu’, ‘tasavvur’laşıp ‘anlam’lanır. ‘Akıl’ menşeli ‘kavram’, ‘algı’nın taşıyıp getirdiği ‘tasavvur’u ‘idrâk’ edince ortaya ‘düşünce’ çıkar.

(3) Nasıl, ‘kavram’, ‘sezgi’ yoluyla ‘akıl’dan çıkıp gelirse, ‘duygu’ da aynı yolla ‘gönül’den neşet eder. Yine, ‘kavram–doğurucu–akıl’ kadar ‘duygu–beşiği–gönül’ de fizik dünyanın malı olmayıp insana mahsûs metafizik hâldir. İddiamızı tekrarlamak bahâsına: ‘Kavram–doğurucu–akıl’ da ‘duygu–beşiği–gönül’ de fizik mekanizmalar değildir. Zirâ ikisinin de zaman ile mekân boyutlarını gösteremeyiz. Yalnızca idrâk edilip duygulanılır sonuçlarını yaşıyoruz.

SORUN NEDİR?

(4) ‘Kavram–doğurucu–akıl’dan çıkıp gelen ‘kavram’ların ‘fikir’ çeşidiyle ‘ahlâk’ – ‘metafizik’ – ‘mantık’ – ‘matematik’ – ‘teorik fizik’; ‘düşünce’ cinsiyle de ‘denel bilim’ ile ‘fen’ yapılarını inşâa ediyoruz. ‘Akl’ın dizginleriyle iş gören ‘duygu’lar, ‘hayat kurucusu’ oldukları kadar ‘sanat’ın dahî temel devindiricisidirler. ‘Akl’ın denetiminde kalan ‘duygu’lar, ‘aklıselîm’ sâhibidirler. Onun dizginlerini yitirenlerse, ‘duygusallık’ hâlini alırlar. Aklın dizginlerini yahut denetimini edinmiş duygu, sınırlarını tanır. ‘Duygu’nun sınırlarını tanıması durumuna ‘insâf’ diyoruz. ‘İnsâf’ duygusu da bize ‘hayat’ın esâsını teşkîl eden ‘adâlet’i duyurur. ‘Adâlet’i duymayan, duyumlamayan birey yahut toplum, pusulasız gemi gibi yönünü şaşırır, başıbozuk sürüklenir durur.

(5) ‘Metafizik’ – ‘mantık’ – ‘matematik’ ilkeler ile etkenlerin ve güzel sanatlara ilişkin duyarlılığın yanında, ‘ahlâk inançları’nı ‘sezgi verisi’ sayıyoruz. Duyuların dış kaynaklı, dolanbaçlı, basamaklı tarzda algılanan verilerinin tersine, sezgiler, içeriden duygulanılarak idrâk olunurlar.

(6) ‘Sezgi’ler, ‘zihn’in ‘zaman’ ile ‘mekân’ salt biçimleyici etkenleri çerçevesinde de yer almazlar. Aklın kategorilerineyse tâbî olmayıp onları dahî biçimleyip düzenleyen güçlerin ‘mebde’sidirler (Y arkhē).

Metafiziğin esâsı varlık öğretisinden edindiğimiz sezgi verisi temel ilke, ‘varlık vahdeti’dir. Mantık–matematiğinki ‘özdeşlik’tir. Sanata gelince; onunki de, ‘güzellik’tir. Ahlâkinkisiyse, ‘iyilik’tir.

(7) ‘Varlık öğretisi’nden (ontologie) çıkan ‘varlık vahdeti’ne ‘hakîkat’ denir. Fizik işlemlerle, öyleki matematik hesaplamalar yoluyla ve nihâyet, genellikle gerek olağan gündelik, gerek bazı ârifâne sezgiler sûretiyle de olsa, ‘hakîkat’ın bilebildiğimiz kısmına, yânî hem soyutlamalar ile teorik düşünüşe hem de uygulamalarımıza açık kalan kesimine ‘gerçeklik’ diyoruz. ‘Gerçek’liğin ‘fizik bütünlüğü’yse, ‘evren’dir (‘kâinât’).

24- İlim

Haddizâtında bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz, duyularımıza konu olanlardan —‘bilim’den— ibâret değildir. Duyularımızı aşan ‘mistik’, ‘logik’, ‘matematik’, ‘estetik’ ile ‘etik’ bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz dahî vardır. Gerek duyular dünyasında gerekse ‘mistik’–‘logik’–‘matematik’–‘estetik’–‘etik’ âlemde bildiklerimiz yahut bilebileceklerimiz, ‘ilm’in uğraşı alanının kapsamındadırlar. ‘İlm’in, öne geçtiği yahut çok gerilere düştüğü sahalarda da vardır.

Duyumlanıp algılanabilir, ölçülebilip biçimlenebilir, kısacası maddî dediğimiz, unsurların paylarının azalıp da ‘hakîkat’ın ‘gerçeklikötesi’ kesimi ağır bastığı oranda, ‘bilim’e mahsus ‘pozitiv’ yahut ‘pozitivimsi’ belirlemelerin yetersiz kaldıklarını görüyoruz. Manevî–ruhî âlemin

SORUN NEDİR?

enginlerine yelken açtıkça, kıyıda kullandığımız bilimsel yahut pozitif bilgilerin, bundan böyle, işimize yaramadıklarını görürüz. Açık denizlerde bambaşka bir bilgi türüyle tanışılır: ‘Marifet’ yahut ‘irfân’.

25- Marifet

Marifet, sezgi verisi, dolaysız ve aracısız elde edilen kesinkes bilgidir: İlmulyakîn. Varlığı tümlüğünde (Fr holiste) sunar; çözümlenmeye elverişli değildir.

Hakîkatın fizikleşmemiş gerçeklikötesi zâtını, görme çabasındaki ilim, ‘Tasavvuf’tur. ‘O’nun konusu olan ‘bilgi’ye, ‘marifet’ yahut ‘irfân’dır.

Gerçeklik dünyasının öğrenmek irâdesini bizde uyandıran duygu, merakken, hakîkatın fizikleşmemiş gerçeklikötesi ‘öz’ünü yakalamak, onunla hemhâl olmak iştîyâkını ‘benim’de boşandıran (Fr déclenché) ‘duygu’ysa, ‘aşk’tır.

Gerçeklik dünyasının ‘malûmat’ı ile ‘bilimsel-positif bilgisi’, fizik esâslı sinir şebekesinin en üst mercii olan ‘beyin’de, bunun da ötesinde ‘ilim’, önemli ölçüde, *Kant*’ın, “Gemüt” dediği ‘dimâğ’da oluşurlarken, Tasavvufun sezgi verisi özden bilgi anlamındaki ‘marifet’ yahut ‘irfân’, ‘benim’in ‘gönlü’nden doğar. Aslında ‘ben’i ‘benim’e dönüştüren, ‘gönül’le kopmaz bağın tesîsidir. *Allah*ın, ‘benim’e aracısız hitâbı ‘vicdân’dır. Onun, ‘benim’e seslenişini, ilkin ‘kendikendim’e tasdik edip bilâhare bu tasdiki baştan aşağıya ‘yaşayış’ıma ‘yansıtmam’, gönül adamlığımı ortaya koyar. ‘Gönül adamı’, haddizâtında ‘Rabbanî insan’ demektir. ‘Rabbanî insan’, her lahza *Allah*ın murâkabasını ‘kendi’ne ‘şahdamarı’ndan daha yakın duyar, hisseder. Buysa, düşünülebilecek en müşkil yaşama tarzıdır. İnsanca yaşamanın manâsı, bu müşkili kayıtsız şartsız ‘ödev’ bilmektir.

26- Hikmetin Başı Allah Korkusudur ve Kutsallığın Bilgisi Akıldır³²⁴

Eflâtun, “Devlet” ile “*Timaios*”ta her şeyin, ‘İyilik ideası’nda manâ kazandığını vazetmiştir. İyilik ideasından varlık ile öz pay alırlar. Ancak, iyiliğin kendisi, özün de ötesindedir. “İyilik, kuvve ve mehâbet itibâriyle özden olana aşkındır”.³²⁵ Böylelikle *Eflâtun*, ‘iyiliğ’i ‘aşkınlığ’ın başı olarak kabul etmiştir.³²⁶ Buna göre, iyilik, her şeyin oluşturunca, yapıcısı, biçimleyicisidir. ‘Aşkın’ (Y epekeina) ise, ‘mehâbet’ (Y presbeios) cihetiyle de, kişiyi ürpertecek raddede ‘hürmet’ uyandırır.³²⁷

³²⁴*Ahdiatîk*, “Süleyman’ın Meselleri”, 9/10; ve “*Mezmurlar*”, 111/10.

³²⁵“All’eti epekeina tēs ousias presbeia kai dūnamei hūpepekhontos” (“*Devlet*”, VI, 509b/9f).

³²⁶Bkz: Joachim Ritter & Karlfried Gründer: “*Historisches Wörterbuch der Philosophie*”, 4. cilt: I - K, 58.&59.syflr.

³²⁷L veneratio; Alm Würde.

SORUN NEDİR?

‘Ruh’un, ‘gönül’de doğurduğu ‘ürperti’³²⁸ duygusu’, ‘nefsî’ (psychique) bir duyuş olan ‘korku’dan³²⁹ farklıdır. Korkunun doğrudan doğruya sebebi olan konular ile nesneler bulunur. Bilinmedik, beklenmedik olaylarla karşılaşıldığında, zihin, kilitlenir, tepki gösteremez olur. Böyle bir durumda kalan kişi, irâdesiz karşılık vermek demek olan içgüdülerle tepki gösterme işleyişine bağlanır. Bu çeşit ‘korku’, ‘ürkme’³³⁰ yahut ‘ürküntü’³³¹ adıyla tanınır. Oysa ‘mehâbet’, böyle bir duyuş değildir. O, insanı ömrünün her ânında ürpertecek kadar derin saygı ile hayranlığın iç içe geçmiş duygu hâlidir. İşte bu duygunun olanca ağırlığını durmadan dinlenmeden yaşayan, ödev kişisidir, ödev insanıdır. Bu cins insan, ‘ödev’inden her ân ‘öz’üne ‘sorumlu’dur. ‘Akl’ın, ürettiği kavramların, ‘duyu verisi’ menşeli ‘algı’lar ile ‘izlenim’lerle karşılaşp bütünleştikleri mahal olan ‘zihin’den farklı olarak, kendi başlarına kalarak dolaysız, aracısız çalıştıkları gönül, insanın özüdür. *Hakkın*, ‘ben’deki tecellîgâhı, bundan dolayı, ‘gönül’dür, ‘kalb’tir. ‘Zihin’den kalkarak dış fizik dünyayı tanıma çabası, ‘bilim’i verirken, ‘gönül’den yahut ‘kalb’ten hareketle *Hakka* yücelen yolun keşfiyse Tasavvufun işidir. Tasavvuf, kişiyi, fıskırdığı ‘edep’ pınarına götürür. Edebi tanıyıp bilmek bizi marifet yahut irfân ehli, ârif kılar. İrfân ehli olmanın temel şartı, “vicdânına, sektirmemecesine kulak ver!”; “buyruklarımı tereddütsüzce yerine getir!”dir. Bahsi geçen buyruğu yerine getiren, ‘öz’ünün kaynağı olan *Hakkın* ana vasfı ‘İyiliğ’e —*O, Hayrelûlâdır*— uygun davranmış olur. Buyruk savsaklandığı ölçüde, Nurun menbaı *Allahtan* uzaklaşılır. Uzaklaşıldıkça, *Onun* saçtığı ziyâ da zayıflar. Ziyânın var gücüyle duyumlanması iyiliğin ta kendisi demek olan Hayra yaklaşmak, alabildiğine Hayırla ısınmaktır. Ondan nice ıraklara düşülürse, karanlık da onca artar; tıpkı yüzeyden denizin derinliklerine dalan dalgıcın güneş ışığından yoksun kalması gibi. Karanlığın ahlâktaki karşılığı kötülüktür. Demekki zifirî karanlıkta kalmak, ‘şer’dir. Şer bahtsızlığına uğramış olanın gönlü yahut kalbi mühürlüdür. Dinî–tasavvufî bir terim olan ‘mühürlenmiş kalb’in, ruhhekimliğindeki karşılığı, ‘ruhhastalığı’dır, *psychopathologiedir* (ayrıca bkz: 83.s. dipnot).

Aklı ile gönlünün, kalbinin sesine kulak kabartıp buyruklarına uygun davranan ahlâklı kişinin tek buyruk mercii vardır; o da, ‘vicdân’ıdır. Gerek kendi ihtiyâçlarını gerekse toplumsal ile doğal dışarının zorlamaları ile zorunluluklarını kendi vicdânî mihenk taşına vurarak ayârlayıp tanzîm eden, ‘âdil’dır. Bunu yapmaktan geri duran yahut kalan ise, ‘zâlim’dır. ‘Kalbimiz mühürlenmiş’ değilse, “...başımıza gelen

³²⁸Alm Furcht; Fr peur.

³²⁹Alm Angst; Fr anxiété.

³³⁰Alm Schrecken; Fr effroi, frayeur.

³³¹Alm Erschrecken, Massenangst, Panik; Fr panique.

SORUN NEDİR?

musîbetler (kötülükler) kendi ellerimizle hazırlanmışlardır...” —*Şûrâ*/42 (30). Nihâyet, bize doğru yolu gösteren *Allah*, “... Kitabı ve mîzânı (ölçüyü) indirmiştir...” —*Şûrâ*/42 (17).

‘Hayr’ı ‘şer’den, ‘doğru’yu ‘eğri’den ayırdetme ölçüsünün bilinmesi, ‘âdillik’tir, ‘adâlet’tir. Bu bilginin ışığıyla ‘ben’ini perde perde aralayıp açarak ‘özünün hakîkatı’na vâsıl olan ‘benim’, ‘öz’ünün ‘bilinc’ine erişir. ‘Benim’in özüne ilişkin bilinci, ‘benimin bilinci’ demektir. ‘Benimin bilinci’ne erişmiş olan ise, manevî ile maddî varlığının ölçüsünü, mîzânını tam olarak biliyor demektir. Kendine âdil davranan, dışında da adâletle eyler. Nitekim, ‘adâlet’in temel yasası, “öyle davran ki, hem kendinin hem de başkalarının kişiliğinde insanlık haysiyetine dâima saygı gösteresin, ve aynı zamanda kişiyi amac addedip onu hiçbir vakit yalınkat arac olarak kullanmayasın”³³² düstûrudur.

Ödevin aslı esâsı, kişinin kendi ‘ben’i ile ‘benim’ine ve ‘dışarı’sına âdil olmasıdır. Değişmez ölçüye, görelilik kabul etmez yasaya uygun davranmasıdır; yânî: “Ödev, yasa saygısından doğan bir davranış zorunluluğudur.”³³³

Temel yasanın, deyim yerindeyse, fişkırdığı pınar neresidir? Kaynağı meçhûl gelişigüzel kotarılmış dünya-beşer mamûlü temel yasa, tabî ki, adâleti temîn etmez, edemez. Ana yasanın, temel ölçünün, alî mîzânın kaynağı tektir: *Haktadır, Rabbedir*. ‘Yasa’nın lafzını, Elçileri yoluyla ‘benim’e hitâb eden *Rabbin* Tebliğinden devşirir, bilâhare ‘benim’e sesleniş demek olan vicdânımdan iştir, dinlerim. Bahsolunan iki yolu terkederek temel mîzânı, ana yasayı beşerin kurduğu keyfî ve izâfî ölçülerinde arayanlar, Millî toplumcu³³⁴ Almanya yapımı ‘Nihâî çâre’³³⁵ ile topyekûn katliâmın müelliflerinden Adolf *Eichmann*’ın (1906 – 1962), Tel Avivde 1962nin 2 nisanından 11 aralığına değin sürmüş duruşmasında yaptığı savunmadaki acıklı çelişkiyi paylaşırlar: “Başta Führer olmak üzere, üstlerimin verdikleri buyrukları infâz etmek, yasaya göre, ödevimdi”!³³⁶

Adolf *Eichmann*’ın bu tarihî beyânı, meşrulûuk kaynağını Tebliğ ile vicdân çiftinde bulan ‘benimine-mâlik-inanan-savaşan-hâlis-insan’ı parçalayıp berhava ederek onun yerine ‘nefsânî-insâfsız-sömürge-kibirli-ben-beşer’i inşâa etmiş Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile onun devâmı Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetlerinin enfes bir hulâsasını gözlerimizin önüne sermektedir.

Yukarıda tasvîr ettiğimiz acıklı durumun zıttıysa, özbilincinde olan, işte,

³³²Immanuel Kant: “*Kritik der praktischen Vernunft*”.

³³³Immanuel Kant: “Pflicht ist die Notwendigkeit einer Handlung aus Achtung vor dem Gesetz” —“*Kritik der praktischen Vernunft*”, IV/400.

³³⁴Fr National Socialiste.

³³⁵Alm ‘Endlösung’.

³³⁶Bkz: Wolfgang Benz, Hermann Graml & Hermann Weiß: “*Enzyklopädie des Nationalsozialismus*”, 794.& 832.syflr.

hâlis insanda tecellî eder: "... İtaat, makul ve meşrûu buyruklarçin söz konusudur ancak!" —*Hadîs*.³³⁷

"En yüce savaş (Ar cihâd el-ekber), zâlim buyrukcuya doğruyu söylemektir!" —*Hadîs*.³³⁸

27- Saadetin Kaynağı, Meşrûuluktur

(1) 'Benim'deki 'yapmalıyım'ı teşkîl eden kuvve-fiil-gâye duygu durumu, 'niyet' merhâlesidir. Yapmaklığım, 'yapmalıyım duygu-özüne', yânî 'niyet'e nice uygun ve bağlıysa, eylemimin de o derece sahîh olduğunu söyleriz. Bu da, amelin, niyetle yahut sözün, özle uyuşması anlamına gelir. 'Yapmalıyım özden-buyruğu'yla örtüşecek tarzda yapıp eden, *özü sözü* bir kişidir. Özü sözü bir olan, dürüsttür. Madem 'yapmalıyım özden-buyruğu', 'aslen-ilahî'dir, öyleyse 'dürüst' kişi, esâsta, 'Allah dostu'dur. Böyle olan, artık hiçbir hâl ile şart altında bel vermez. Şu hâlde utanma zilleti ile zaafından kurtulmuştur. Bu çeşid insan, meşrûudur. Gücünü meşrûuluktan alan dürüst 'benimlikli' kişi, vicdânca müsterihtir. Onun gecesi de gündüzü de huzurludur. İmdi, meşrûuluğunu 'Tanrı Buyruğu'nda bularak vicdânca müsterih olmasından ötürü, gece gündüz huzur içerisinde yaşayan kişi, 'mesut'tur. Aslî kaynağı Tanrı Buyruğu olan 'yapmalıyım özden-buyruğu' doğrultusunda davranıp eylemek, şu hâlde 'saadet'tir. Ona nâil olan, dünya hayatının getirdikleriyle doğmaktan, böylece mutluluğa ermekten, götürdükleriyle de ölmekten, yânî yeise düşmekten kurtulur. Varolma ile yokolma, başka deyişlerle, doğma ile ölme, mutlanma ile yeise kapılma çenberlerini kırıp çarkını aşmış kişi, artık ebedî hayatın, demekki saadetin mâlikidir. Bunun da nihâî merhâlesi, Tasavvuf tabîriyle, 'fenâ' hâlidir. *Hinduların Moksa* yahut *Mukti*, *Burkancılar*ın (Sanskritce: *Buddhacıların*) da *Nirvana* dedikleri, 'Fenâ' hâline yücelmiş olan, Tanrı Buyruğundan kaynaklanan 'yapmalıyım özden-buyruğu'na uymak doğrultusunda karar yenilemek hürlüğünden kurtulmuş kişidir. O, kendini *Allah* 'aşk'ında kül etmiştir. Bu ne demektir? 'Fenâ', 'varolma'nın 'söndürülme'si, 'silinme'si hâlidir. Burada varolma, kendi başına bir birim, bir varlık olmak özelliğini yitirir. Suyu düşen korun sönmesine benzer biçimde, o da, ahlâkın bağrında eriyip gider. Bu süreçte maddî merhâle, ruhî olana, oradan da manevî aşamaya katılıp karışarak gittikçe mufassal bütünlükler oluşur. 'Benliğim'in beden-nefs örfünün, 'benimliğim'in ruh-akıl ahlâkına, onun da, manevî yücelişin nihâyeti demek olan *Allah* aşkına iltihâkı ve hepsinin orada eriyip tümlüğe kavuşması, süreç çenberini kapatır: "Sonunda *Rabb*inedir (gidiş)" —*Necm*/53 (42).

'Benlik'ile 'benimlik' aşamalarının üstünde 'özüm-den-dostluk' yer alır. Deyimin kendisinden de anlaşılacağı üzre, burada, 'benimliğim'in derinlerinden fişkırarak 'benliğim'in husûle getirdiği cismânî-nefsânî

³³⁷ "*Sahîh-i Buharî ve Tercemesi*", 9.c, 4036.s.

³³⁸ *Câmi*, I, 41.s.

SORUN NEDİR?

tahakkümü topyekûn silip süpürecek ‘İlahî muhabbet’, *Allah*ın, kullarından kimine seçkin ihsânıdır. Bahse konu aşamanın tâcı ‘velîlik’tir. İşte bu yüce hâlin tavsîfini de, mümtâz mutasavvüflardan Ahmet İbn Muhammed *İbn ‘Atâ‘Allah’tan* (1309 – 1258) dinleyelim:

“Onunla birleşmek bütünleşmek, şerlerini gidermen, kibirlerini yoketme yoluyla olacağını sanıyorsan, yanılıyorsun. Onunla böyle birleşebileceğini bekleme asla! Tersine, *O*, seni *Kendisiyle* birleştirmek isterse, senin vasfını *Kendininkiyle* setreder, niteliklerini de *Kendininkilerinde* saklar. Öyleyse, senin, *Ona* vâsıl olmak için gösterdiğin çabalardan ziyâde, *Kendisiyle* birleşmen, *Onun* sana ihsânıdır.”³³⁹

İlahî muhabbete nâil olma, bir ihsândır, hediye. Ancak, kişisel çaba gerekmez diye de bir şey yoktur. Zâten ‘çaba’ göstermek, herkesin harcı değildir. Belli bir gâye doğrultusunda yol alma kudreti ile tâkatı kişiye muazzam bir servettir.

(2) Belli bir gâye doğrultusunda yol alma kudreti ile tâkatı, genelde çabadır. Belirli gâye, esâsta, yânî niyet itibâriyle, meşrûu ve hattâ mukaddesse, o takdîrde bu sözü edilen doğrultuda yol alma kudreti ile tâkatına ‘gayret’, öyleki bunun en üstün raddesine ‘cehdügayret’ denilir.

Nihâyet, planlı programlı soyguna girişmek, cinâyet işlemek dahî, ‘çaba’ gerektirir. Çaba da kişinin melekelerinden sayılan sabır ile zekâ neticesi olabilir. Filvakî çaba, sabır ile zekânın aritmetik toplamı olmayıp melekeyi işleten, onlara işlerlik kazandıran kudret ile tâkattır.

‘Çaba’nın, ‘iyi’ – ‘kötü’, ‘güzel’ – ‘çirkin’ değerler ayırımına kayıtsız kalabileceğinden bahsettik. ‘Yarar’; başarı–ünvân–makam–mevki ‘ihtiras’ı; maddî–mâlî çıkar ‘hırs’ı; mal–mülk ‘tutkunluğ’u; şefkat–sevgi–aşk ‘tutku’su ile ‘düşkünlüğ’ü; uyuşturucu ile içki gibi maddelere ‘iptilâ’; ‘hasret’ ile ‘şehvet’, ‘çaba’nın, buyruğuna girebileceği dizginden boşanmış duygular ile heyecânlardandırılar. ‘Çaba’, *Kant*’ın ayırımı uyarınca, ‘şartlı buyruklar’ muvâcehesinde mütâlea olunmalıdır. Buna karşılık ‘gayret, “şartsız buyruğ”a itaat eder. Şartsız buyruk, karşılık beklenmeksizin yasaya uymağı zorunlu kılar. ‘Şartsız buyruğ’a yahut özge bir deyişle ‘yasaya karşılıksız uyma zorunluluğu’na, ‘ödev’ denir. *Kant*’ın nitekim, ‘ödev’i “yasa saygısından doğan davranış zorunluluğu” biçimindeki tarîfini az önce zikrettik. ‘Yasa’ya gelince: ‘O’nun vasfı ‘iyilik’ olup ‘o’ndan bitip serpilen de, ‘adâlet’tir. O hâlde, evvelemîrde iyilik ile onun türevi adâleti ve bundan çıkarılabilir bilcümle neticeleri idrâk edip yaşamak, ödevdir. Nitekim, ‘insan-olma’nın mihenk taşı mesâbesindeki bahsi

³³⁹Bkz: Cyril Glassé: “The Concise Encyclopædia of Islam”, 112.s.

geçen hususu *Kur'ân*, bizlere şöyle bildirmiştir: “*Allah*, adâleti;³⁴⁰ yakınlara, demekki akrabâya, hattâ birarada yaşayanlara iyilik edip cömertce davranmağı buyurur; buna karşılık, hayâsızlığı (utanmazlığı), âsîliği (yahut inkârcılığı), zulüm ile çirkin işleri yasaklar; *O*, uyasınız diye sizleri uyarmaktadır” —*Nahl*/16 (90).

‘Ödev’i *Kant*’a dayanarak “yasaya saygıdan doğan davranış zorunluluğu” diye tarîf ettik. ‘Yasa’, *Allah*’ın ‘ben’den yerine getirilmesini beklediği bir iş yahut davranma biçimiye, ‘iyi’dir. ‘İyi’ işin görülmesi, davranışta bulunulması, ‘şartsız buyruk’tur. ‘Şartsız buyruk’un İslâmca ifâdesiye, “*Allah* rızâsı için”dir. “*Allah* rızâsı için...” muvâhacehesinde iş görüp davranan kimse, karşılık beklemezsizin yaşayan, çalışan kişidir. Bu da ‘ödev’in ifâsıdır. Ödevini gerektiği biçimde yerine getiren, ifâ eden kimse, meşrûu zemînde yaşayan kişidir. İşte, bundan böyle yaşamayı toptan, tüm girdisi çıktısıyla taşıyan meşrûu zemîndir. Meşrûu zemînde yaşayan, ahlâklı insandır. ‘Ben’in kendini ahlâklı insan doğrultusunda inşâası tadrîcî olup tekâmüle tâbîdir. Buna karşılık, ‘ben’in ‘ahlâklı–insan–olmak’ keyfiyetinden uzaklaşması, sonuçta da çözülüp çöküşü birdenbiredir. Bahsi geçen birinci durum, ‘cehdügayret’ icâb ettirirken, ikincisi, kolaydır ve rahatlık ile zevküsafâ vadeder.

28- Tekâmül – Rücûu

- (1) ‘Yaşama’ temelleri üstünde hayatın inşâası, dolayısıyla da beşerlilikten insan–olmaya dönüşme süreci ‘tekâmül’dür. Tersine, hayatın, yaşamanın üstüne yıkılması, böylece insanın beşerleşmesi de ‘rücûu’dur.
- (2) Tekâmül, tecrübe ile düşünceye dayanarak kişinin kendi maddî ile manevî gücünün sınırlarını tesbît ile tayîn etme maksadına yönelik çıktığı keşif yolculuğunda katettiği mesâfedir. Özü keşfetme gayretinde alınan yolu gösterir mihenk taşlarıdır. İlk elde, ‘bireysel benlik’ yönünden tümel ve maşerî seviyeye ulaştırabilecek yol yordam aranır. Böyle bir keşif yolculuğunun gâyesi, ‘*senin beni*’ ile ‘*benimin beni*’ arasında örtüşen mıntıkanın bulgulanmasıdır. ‘Sen’in ile ‘benim’in örtüşeni ‘ortak benimiz’dır. Bu, yaşanan, deneylenen bir ‘ortaklık’tır. ‘Sezgi’den ‘mantığ’a, oradan tekrar ‘sezgi’ye yürüyen ‘ortaklık’. İnsanca varolmanın kaçınılmaz şartı, ‘sen’in ‘benimdeki’ ‘benin’ ile ‘benimin’ ‘sendeki’ ‘ben’i. ‘ortaklığ’ını psikososyal düzlemde yaşıyoruz. Ancak, bu psikososyal yaşantının varlık şartı ‘transsendental’dır. Bu varlık şartı, ihmâl edildimi, o ‘psikososyal’ olan boyut zamanla solar. İşte, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetiyle ve onun İnsancı–Aydınlanmacı dünyagörüşüyle birlikte başgösteren durum da budur. Söz konusu durumun şâhikasını Yirminci yüzyıl İngiliz–Yahudî medeniyetinin etkisini duyan insan yaşamıştır; yaşamağa da devâm etmektedir. ‘Sen’, ‘benim’in’kini, ‘benim’ de ‘senin’kini yaşayamıyorsak, bu durum, ‘transsendental ben’in öldüğünü gösterir. Friedrich *Nietzsche*

³⁴⁰Ar “innAllah yeemuru bil’adli...”

SORUN NEDİR?

“Tanrı öldü”, Francis *Fukuyama* (1952 –) da “tarihin sonu” derlerken, vurguladıkları gerçeklik ‘transsendental ben’in insanın gündeminden düşmesidir. Onsuz, aşk–sevişme, savaşma, sâdıklık, dostluk, düşmanlık, dayanışma, yardımlaşma, aile–hısım–akrabâ–yer–yurt bağlılığı çeşidinden tek mil insanî özellikler berhava olmuştur.

‘Transsendental ben’, *Allah*ın ‘transsendentliği’ni şart koşar. ‘Benim’, ‘kendi hesabıma’ bozbulanık bir yaradan fikrini zihnimde inşâa etmem anlamsızdır. Esâs olan; Vahiy–tebliğiyle ‘benlerimiz’e bildirilmiş Tanrılılığın sesini, soluğunu, izini, damgasını her yerde, işde görüp kabul etmek ve bu doğrultuda dini yaşamak; hayata hâkim kılmaktır. Din ile dindışı arasındaki fark, hayat ile ölümkisi gibidir. “Tanrının ölüm”üyle kasdolunan insanlığın, ‘sırâtımüstakîm’i terketmesidir. İnsanlığın, ‘sırâtımüstakîm’i terketmesiyle de “tarihin sonu” gelmiştir. “Tarihin sonuysa”, insanlığın ölümü demektir. Ölüm, tedricîdir. İlk “Tanrı”, yânî maneviyât, maneviyâtımız ölür: (1) Kibir; (2) insanın beşerliliğe düşürülmesi: Evrimcilik. Manevînin ardısıra maddeten mahvolunulacak: Atom–biyoloji–kimya bombaları, doğal çevrenin yıkımı, genlerle oynanarak kalıtıma müdâhale, beşerin tüpte ve kopyalamalar yoluyla üretimi: “Biz, Tanrıdan dahî üstünüz; zirâ her (biyokimyevî) merhâleyi denetleyebiliyoruz!” diye böbürleniyor İngiliz biyokimyacı *McKay*.³⁴¹

(3) Evvelemîrde, ‘tekâmül tarîki’nde, bir kere, ‘benlik’ten ‘benimliğ’e, başka bir ifâdeyle, ‘nefs’ten ‘ruh’ varlığına terfî etmiş olunmalıdır. Aksi takdîrde, “derinlerimdeki hazineyi nasıl ararım?” Olmayan, keşfedilebilirmi hiç? İşte, *Eflâtun*, “*Menon*” söyleşisinde felsefenin bu en canalcı sorununu şöyle açıklar: “Menon: ‘... hakkında zerrece bilginin bulunmadığı bir şeyi nasıl ararsın? Bilmediğini nasıl olur da araştırmaya konu kılarırsın?.. Gerçekten de aradığına rastgeldin diyelim, peki ya, bilmediğini bulduğunu nereden anlar, bilebilirsin?’ Sokrates: ‘...bildiğini yahut bilmediğini kişi, bulmağa yeltenebilirmi? O, bildiğinin peşine düşmeyecektir; zirâ bu, haddizâtında fuzulîdir. Bilmediğiniyse, zâten aramağa çıkmayacaktır...’” (80/e, 363.s).³⁴²

Şu durumda ‘benliğim’de hiçbir vechile kuvvesini ‘bulamadığım’ bir vasfı ‘gerçekleştiremem’. ‘Gönlüm’de kuvvesi bulunan ‘muhabbet’ duygusunu ‘özüm-den–dostluk’ yoluyla ‘hayatımın gerçekliği’ ‘kılabilirim’. Oradan da ‘aşk’ı ‘tekemmül ettirebilirim’. Evrenin değişmez düzeni, ‘gelişim’ zinciridir. Onun maddî dünyadaki tezâhürü —kosmolojik, geolojik ile biyolojik— ‘evrim’ süreçleriyken, manevî âlemdekiyse, ‘tekâmül’ silsileleridir. Bu sonuncusunu da, yine, *İbn ‘Ata‘Allah*, bize şöyle açıklıyor: “Çıkış noktası ile

³⁴¹Philip *Bethge*, ... “*Operation Embryo*”, 246.s, “*Der Spiegel*”de.

³⁴²Bkz: “*Collected Dialogues of Plato*”.

SORUN NEDİR?

ulaşacağı hedef bir olan dolap beygirinin, habire bir kuyunun etrâfında dönmesi gibi, yaratıktan yaratığa ne taban tepip durursun? Gel de, yaratıktan *Yaradana* yürü...”³⁴³

‘Manevî silsileimerâtib’in esâsını, ahlâkın beş temel ilkesi, Allah korkusu, edep, iffet, dürüstlük, cesurluk, teşkîl eder. İnsanın varlık aşamaları, ‘ruh—akıl tekâmül dereceleri’nin görünümüne yansımış hâli demek olan onun ahlâkına göre şekillenirler. İşte tüm ahlâk mülâhazaları ile ilkelerinin mutlak anlamda aşıldığı seviye, insan-olmanın en üst aşaması anlamına gelen velîlik mertebesidir.

Temel yasaya, demekki ahlâk düstûruna uyup uymamak bir karar meselesi olduğundan, insan zorunlulukla ‘hür’dür. İmdi, ‘karar’dan yahut ‘tercih’ten kaçınamayacağından, insan, *Rabbi*yle akdettiği ilkasî Mîsâkından³⁴⁴ bu yana hürlüğe hükümlüdür. Ancak ‘Velî’, ‘hürlük’ten âzâd olmuş ‘Rahmanî insan’dır.³⁴⁵

EKLER

EK 1 (280 sayılı dipnot)

Ar *A’LeMe*: Bilmek (bildi) —Y *epistamai*; L *scire*; Alm *wissen*; Fr *savoir*. Buna karşılık yine Türkcede ‘bilmek’ şeklinde karşılayabileceğimiz Ar *a’ReFe*, Y *gignōskō* (okunuşu: ginn~); L *cognoscere* (okunuşu: Ko-gno-ske-re); Alm *erkennen*; Fr *connaître*dir. ‘Şuur’, ‘şiiir’ ile ‘şair’in dahî, kök fiili olan, ve *a’LeMe* ile *a’ReFe* gibi, *Ş’aRe* de ‘bilmek’ (bildi) anlamına gelir. Bunun da L *callēre*; Alm ise *Einsicht habend*ir. Türkce dışında kalan öteki felsefileşmiş dillerde görüldüğü gibi, ‘bilmek’lerin arasında seviye farkları vardır.

El-*i’lm*: En genel anlamda ‘bilme’; ‘Tanrıyı tanıma’; ‘Tanrının ezeli – ebedî bilme yetisi’, ‘Tanrı bilgisi’.

Ta’allim: ‘Öğrenme’, ‘bilme’.

Ma’alûm: ‘Bilinen’.

Ma’alûmât: ‘Bilinenler’, ‘temel bilgi’ —Fr&İng *information*.

Â’lim: ‘Bilgilenmiş’, ‘bilgi edinmiş’, ‘bilen’, ‘bilgin’.

A’lîm: ‘Ezelden ebede tümü bilen’, ‘tümlüğü bilen’, bilgiye mâlik. olan’, ‘Tanrı’; ‘Tanrısal vasıflardan biri’.

A’lem: ‘Bilgi sağlayan’, ‘bilgilendiren’, ‘bildiren’, ‘bayrak’, ‘nişan’.

³⁴³Bkz: Cyril Glassé: A.g.e., 169.s.

³⁴⁴Bkz: EK 16ya

³⁴⁵L vir Dei; Fr homme de Dieux; Alm Gottesmann.

SORUN NEDİR?

Â'lem: ‘Yaratılmışlık’, ‘yaratıkların tümü’; *A’lîm*, yaratıkların tümünü içkin ve aşkın anlamda bilir. *‘Â’lîm*, buna karşılık, yaratıkları zahiren bilme imkânına sâhiptir.

—bkz: E.W. Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, II.cilt, 1559 - 1562. & 2138. – 2142. syflr.

A’LeMe fiili *Kur’ânda* yedi yüz elli kere zikrolunur. *A’LeMe* ile onun türevleri, şu durumda, *Kur’ânda* kullanılan yaklaşık yetmiş sekiz bin kelimenin yüzde birini teşkil ederler —bkz: Franz Rosenthal: “*Knowledge Triumphant*”, 20.s.

EK 2 (281 sayılı dipnot)

BeŞeRe: (1) Sevindi, kıvanç duydu, bahtiyar oldu; bildirdi, ilân etti, müjdeledi; yaydı, teşmil etti; vaaz verdi; (2) traş etti, kazıdı, kabuğu soydu, kılları kesti.

Beşer(et): Uzuvarlarının yahut yüzünün kılsız, tüysüz olmasından ötürü, kişi, adam; (Y fös; Ortaçağ L homo)

—bkz: A.W.Lane: “*Arabic-English Lexicon*”, I.cilt, 208.s

EK 3 (282 sayılı dipnot)

RaHâMa: acıdı, şefkat gösterdi, affetti, bağışladı, esirgedi.

İsim hâli: Merhamet, rahmet.

Râhim: Merhamet eden, merhametli, acıyan, müşfik, bağışlayan, affeden.

Râhimin vurgulanmış hâli: *Rahîm*: Rahmeden, merhamet sâhibi, bağışlaması bol olan.

Rahim: Döllenmiş yumurtadan (zigot) itibâren, memeli canlının, dünyaya gelene değin, annenin bağrında geliştiği mahal. Dölyatağı.

Rahim yahut *rahm*: (1) Acıma, bağışlama, esirgeme; (2) aynı rahimden gelme, ‘rahimdaşlık’, kandaşlık; özlü, zâtî yakınlık; *hâsseturahimâ*: Kandaşlık yahut rahimdaşıktan mütevellit yakınlık duygusu.

Mahrem yahut *haram* (Türkcede *harem* diye de telâffuz olunur): Evlenmenin yasak olduğu derecedeki yakınlık.

Rahman yahut *rahmân*: Acıması, bağışlaması sonsuz, sınırsız olan.

El-Rahman (*Errahman* diye okunur): Bütün yaratıklara rızıklarını bağışlayan, her ân hepsine hayr ile rahmet irâde buyuran, sayısız nimet ihsân eden. Nizâm ile adâlet sâhibi,. *Allah*.

—bkz: E. W. Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, I.cilt, 1056.s.;

ayrıca bkz: “*TÜRD AV Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgar*”, 815.&816.syflr.

EK 4 (283 sayılı dipnot)

İnsan sözü, ya *NaVaSa* ya da *aNaSa* fiil köklerinden türemiş olmalıdır. Bunlardan birincisinin anlamı, ‘ileri geri hareket etti’, ‘kııldadı’, ‘kıpırdadı’, ‘sarktı’, ‘sallandı’dır. Bu kökten insan anlamına gelen ‘nâs’ ve dahî ‘insân’ isimlerinin türetilmiş olabileceği öne sürülmüştür

—bkz: E.W.Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, II.cilt, 2866.&2867.syflr.

SORUN NEDİR?

Ama asıl güçlü ihtimâl, ‘uydu’, ‘ayak uydurdu’, ‘arkadaş...’, ‘dost...’, ‘akrabâ oldu’, ‘muhabbet etti’ demek olan (Türkcede ‘eNeSe’ diye telâffuz ettiğimiz) ‘aNaSa’dır. Meselâ: “İzâ câleyleylusteenese kullu vahşî vestevheşe kullinsiyyî...” = “Gece oldumu, her yabanî hayvan kendi türdeşine sokulur; insana gelince; o, türdeşinden kaçınır – karanlıkta *bilme* imkânı ortadan kalktığından, kişiyi korku kaplar” —E.W.Lane: A.g.e., I.cilt, 113.s.

Enisa: Topluma katılır kişi, toplumsever (OsmT meclisârâ) olma (Alm gesellig; Fr sociable).

Uns, unsiyet: Topluma katırlılık, toplumdan kaçınmazlık, toplumseverlik (Alm Geselligkeit; Fr sociabilité); samimîlik, tanır olma hâli.

İns, nâs, insân: İnsan, kişi.

İnsâna: Kadın.

İnsânî: İnsanî, insancıl.

Nâsût: İnsanlık.

İnsânîye: İnsanlık; insanîlik; nâziklik, efendilik, medenîlik.

Mu’ânese: Samimîlik, yakınlık, arkadaşlık, dostluk, hasbîlik, kalbîlik

—bkz: Hans Wehr: “*Arabic – English*”., 30.&31.syflr.

EK 5 (286 sayılı dipnot)

NaFaSa: Sayıldı, saygı yahut ihtirâm gördü/gösterildi, hürmet edildi, iyi yahut değerli sayıldı.

NeFuSe: İstedi, arzuladı.

Nefîs: Üstün, pek iyi, çok arzulanan.

Nefs: Nefs, ruh (İng psychy).

Nufiset veleden: Çocuk doğurdu. *Nufiset biveledihâ*: Çocuğunu doğurdu.

Nefsun: Kan.

Nefes: Soluk. *Teneffese*: Soludu. *Teneffus*: Soluma, solunum

El Nefsu (okunuşu: *Ennefsu*): Kişi, canlı, birey. “*Reeytu nefsen vâhideten*”: “Bir kişi gördüm.”

—bkz: E.W.Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, II.cilt, 2826.&2827.syflr.

Nefs, zihin, akıl, müdrîke; ayrıca, şehvet gibi dirim dürtülerinin menbaı anlamlarına gelirken, *Rûh*, hayat demektir. Nitekim *uyurken* nefis çekilir, kaybolur, dumûra uğrarken, ruh ise, varolmağa devâm eder, bâkî kalır. *Kur’ânda* ikisinin farkı açıktır: “...nefkhetu fihi min er-Rûhî...” —*Hicr*/15(29) ile *Sâd*/38(72)—: “...ona *Ruhumdan* üfurdüm/üfledim...”

EK 6 (287 sayılı dipnot)

(1) *Reahe*: Serinledi, latîf oldu, rahatladı, neşelendi, sevindi, esti...

Râhat: Rahat, huzur, sıkıntısızlık.

SORUN NEDİR?

Rûh (←*Râha* yahut *ravâh*: Gitti, bıraktı, terketti, çıktı; *ravvaha*: yelpâzelendi, serinledi, soluklandı, dirildi, rahatladı, hayat buldu): Ruh, nefis, hayat ilkesi, soluk, uçucu, elle tutulamayıp gözle görülemeyen, bedene can veren ilke, bedenin bozulmasıyla birlikte çözülüp çürümeyen; bilincin ta kendisi (zîşuur)

—bkz: E.W. Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, I. cilt, 1177. – 1180.syflr;
ayrıca bkz: Hans Wehr: “*A Dictionary of Modern Written Arabic: Arabic – English*”, 364.& 365. syflr;
ayrıca bkz: D.B. MacDonald: “*The Development of the Idea of Spirit in Islam*”, 337.&338. syflr, “*Acta Orientalia*”da, IX.cilt, 337.-351.syflr.

(2) Eski Türkçe dediğimiz Göktürkçe ile (Eski) Uygurcada *tın*, soluk, nefes, bir ihtimâl, can anlamlarına gelmiştir. *Tınlıg* ise, nefsi olanın, canlının; *tınsız* da, cansızın karşılığıdır

—bkz: Ahmet Caferoğlu: “*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*”, 237.s;
ayrıca bkz: Kaşgarlı Mahmut: “*Divanulugatittürk*”, IV.cilt, 616.s;
ayrıca bkz: Annemarie von Gabain: “*Eski Türkçenin Grameri*”, 299.s.

Öz: Ruh, nefis, can —“*Divanulugatittürk*”, IV.cit, 470s.

Özüt: Ruh, nefis, can —“*Eski Türkçenin Grameri*”, 291.s; “*Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*”, 156.s

(3) Eski Türkçede *nefs* ile *ruh* ayrımları açık değildir. Nihâyet, bir dilin kavramca soyutlaşarak gelişmesini sağlayan ilahiyâtta hareket eden felsefî anlamdaki metafizik sorunların düşünülüp ele alınmalarıdır. Bu da, Türkçede, ancak Uygurlar devrinde Burkancılık (Buddhacılık), Nasturilik, Maniheiscilik çeşidinden ecnebî inanç düzenlerinin devreye girmeleriyle mümkün olmuştur. Benimsenmiş olan farklı inanç düzenleri, Uygur Türkçesinde mütecânis bir ıstılâh dağarcığının teessüsünü önlemiştir. Türkçe, metafizik ıstılâh birliğini, ancak Müslümanlığın kabulünden sonra gerçekleştirebilmiştir.

EK 7 (293 sayılı dipnot)

DîNe yahut *DeNe*: Teslîm oldu, kul oldu, itaat etti, kabullendi, borçlandı.

Dîn (isim): Borç, fiyat, yükümlülük, ileride ödenmesi gereken, itaat.

Dîn: *Allaha* itaat, teslîm olma; din.

Dîn: Örf, âdet, tâabî.

Medîne: Üstünde yetki kurulan, mâlik yahut sâhib olunan; devlet

—bkz: E.W.Lane: “*Arabic – English Lexicon*”, I.cilt, 942. - 945.syflr.

“*DeNe* (Ar *DaNa*) fiili borçlanmak anlamına gelir... Borçlanmak yahut borç altına girmek, tabiatıyla, duruma göre, ‘hüküm vermeg’i, *daynunah* veya *idannah* ise, ‘hüküm giymeg’i, gerektirir. Bütün bu manâları ve onların karşıtlarını içeren *DaNa* fiili, *mudun* yahut *mada’in* ismiyle ifâde olunan ticâret hayatıyla meşğûl teşkilâtlanmış toplumları barındıran şehir yahut kasabalarda söz konusu olabilir. Bir kasabanın yahut şehrin, yânî *madinanın* (medine) ‘hâkim’i, ‘hükümdar’ı yahut ‘idâreci’si bulunurdu: *Dayyan*. Şu hâlde, henüz sâdece bir *DaNa* fiilinin değişik uygulamışlarında bile,

SORUN NEDİR?

zihin gözümüzün önünde kanuna, nizâm ile adâlete dayalı toplum yaşayışını kucaklayan bir medeniyet resmi canlanmaktadır. En azından kavramca o, *MaDDaNa* şeklindeki bir başka fiille içten içe irtibâtlıdır. *MaDDaNa* da, ‘inşâa etmek’, ‘şehir kurmak’, ‘medenîleş/tir/mek’, ‘yontmak’, ‘inceltmek’, ‘terbiye olmak/ etmek’, ‘adam olmak/ etmek’, ‘insanlaş/tır/mak’ anlamlarına gelir. Yine bahsi geçen fiilden de bir diğer isim, *tamaddun* (OsmT temeddün) türetilmiştir: Medeniyet; kültür sâyesinde yontulmuş, incelmış... İmdi, *Din* kavramından türe/til/miş ve bütün şu sıraladığımız kanun, nizâm, adâlet, yetki ve toplum ile kültür içerisinde incelmışliği içerir anlamları taşıyan mefhum (Fr&İng notion), kanunla, nizâmla, adâletle, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmışlikle uyuşan bir eyleme yahut davranma tarzını öngörür. Bu, kanuna, nizâma, adâlete, yetki ve toplum ile kültür çerçevesinde incelmışliğe göre öylesine olağan (normal) addolunacak bir eyleme tarzı yahut varolma hâlidir ki, sonuçta, örften, âdetten sayılır bir durumu yansıtır olur. İşte buradan da, türe/til/miş örf, âdet, meleke ile doğal eğilim biçiminde ‘din’ kavramına bağlı öteki başta gelen manânın arkasında yatan mantığı rahatca görebiliriz...”

—Syed Muhammed Naquib Al-Attas: "*Islam and Secularism*", 48., 49.&50. syflr.

EK 8 (294 sayılı dipnot)

Sinir şebekesinin üst seviyedeki işleyişlerinden nefsi faaliyetlerin zuhûr ettiğinden önceki bölümde bahs olunmuştur. Sinir-nefs faaliyetlerinin (Fr fonctions neuropsychiques) yönetim merkezi ‘beyin’dir. Duyu verilerinin nihâi değerlendirildikleri, bunun sonucunda da düşünme edimlerinin ürünü düşüncelerin oluşturulduğu merci burasıdır. Beyin, uzvî/organik esâslı üst sinir işlemlerinin vukûu bulduğu merkezdir. Ne var ki, daha üst derecedeki duygu-düşünce etkinliklerine genetik-organik-fizyolojik dayanaklar bulmak imkânsızdır. Bu seviyenin en barîz alâmetifârikası, *Eflâtun*’un tesbît ettiği “to agathon” ile “to kallon”, demekki ‘iyilik’ ile ‘güzellik’ fikirleridir. ‘İyilik’, ‘ahlâk’ın; ‘güzellik’ ise, ‘bedâ’ın menbaıdır. Gerek iyilik ile güzellik gerekse öteki fikirlerin doğup yeşerdikleri merci ‘ruh’ın doğrudan etkin bulunduğu orun olan ‘dimâğ’dır. Genetik-organik-fizyolojik işleyişler ile işlemlerin semeresi şeklinde görülebilecek ‘beyn’in tersine, tıpkı ‘gönül’ gibi, ‘dimâğ’ da, salt ruhî-manevî (Alm seelig-geistig) âlemdendir. Bununla birlikte, ‘dimâğ’ ile ‘beyin’ arasında içten içe yürüyen sıkı bir irtibât dahî bulunur.

EK 9 (295 sayılı dipnot)

Bundan, sözgelişi, fazla değil, yüz, bilemediniz yüz yıl önce, bir gezgin, Amerika kıtasının kuzeyindeki İnuit (Eskimo)³⁴⁶ boylarından birine konuk kaldığını farzedelim. Buyur edildiği evin (İnuit dilinde: *İglu*) erkeği, gelenekleri ile

³⁴⁶Avrupalının son karşılaştığı İnuit öbeği, *Grönland*’ın kuzey doğusundaki bir topluluktur. İngiliz kaptan ve seyyâh Sir John Ross (1777 – 1856), Amerikanın kuzey doğusundan batıya deniz geçiti ararken 1818de yeryüzünün en kuzeyinde, yaşama şartlarının daha elverişsiz olamayacağı bir yörede, söz konusu topluluğa rastgelmiştir. Bahsi geçen İnuitler, Ross’la karşılaşınca değin yeryüzünün biricik sâkini olduklarını sanmaktaymışlar. Başkalarının da yeryüzünde yaşadığını öğrenmekten çok mutsuz olmuşlar.

Sözünü ettiğimiz İnuitlerin yaşadığı mntıkada iki ay kadar süren yaz güneşi karların erimesi ile buzların çözülmesine yetmeyecek kadar zayıf kalırmış. Kıyafetlerini fok derisi ile kutup ayısı postundan; besinlerini yakaladıkları balıklar ile deniz memelilerinin gerekli proteinler ile vitaminleri içeren etinden; yaktıkları ateşin ve aydınlatma malzemesini de fok ile balına

SORUN NEDİR?

görenekleri gereği, elinde avcunda ne varsa, bu arada, karısını bile, misâfirine ikrâm edecekti. Sunulanlardan herhangi birini reddetmesi, yine örf ile âdet icâbı, müdhiş bir hakaret anlamına gelirdi. Ev sâhibi, kendine edilmiş hakareti, misâfirini öldürmek sûretiyle temizleyebilirdi ancak. Kuzey kutup dairesinden fersâhlarca uzaklıkta, diyelim, aynı kişi, Anadolu'da bir köy evine misâfir oluversin. Kendine ikrâm olunanlar arasında ev sâhibinin hanımını görmeyince, İnuitlerde edinmiş olduğu alışkanlık sonucunda, “yahu, bana sunduklarında bir eksiklik var; hani karın?!” diye soruverse, ne olurdu? Fenâ hâlde afallamış ev sâhibi kendini toparlar toparlamaz, kızılca kıyâmet kopar; gezginimiz de, yenir yutulur cinsten olmayan hakaretini canıyla kaniyla ödeyebilirdi.

EK 10 (307 sayılı dipnot)

Hinduluğun kutsal metinlerinden *Upaṇiṣatlar*, ‘umud’u ‘kurtuluş’ ilkesi ilân etmiştir:
“Nasıl bırakarak artlarında adlarını, sanlarını, biçimlerini,
Akıyorsa ırmaklar özleyerek yuvalarını, uçsuz bucaksız denize;
Adından, sanından, biçiminden kurtulmuş insan da öyle
Ağmalı ötelerin ötesindeki Semâvî Kişiliğe” —“*Mundaka Upaṇiṣat*”, III/ii (8), 192.s.

1. “Hâfızadan da üstün bir şey var
O da, umuttur.
Ancak umutla ateşlenmiş hâfıza kutsal zikirleri hatırlar,
Kutlu eylemlerde bulunur;
Bu ve öbür dünya için dua eder.
Umudun huzurunda huşu içerisinde eğil

2. Brahman demek olan umudun önünde kim eğilirse huşuyla
Onun bütün arzuları yerine gelir, duaları gerçekleşir umut yoluyla.
O hareket serbestliğine kavuşur tek mil umut alanında...”
—“*Çandogya Upaṇiṣat*”, VII/xiv, 119.s.

3 “Yaşama soluğu umudun da üstündedir...
Yaşamadan yaşama doğar.
Yaşama döner dolaşır, yaşamaya karışır.
Yaşama atadır, annedir, ağabegdir, abladır;
Yaşama yol gösterici hocadır; Brahmandır...”
—“*Çandogya Upaṇiṣat*”, VII/xv(1), 119.s.; “*Hindu Scriptures*”.

EK 11 (309 sayılı dipnot)

Eski (yânî Gök) Türkcede sözün yahut kelimenin başına ‘v’ sesini temsîl eden harf gelmezdi. Batı Türk lehçelerinde karşılaştığımız ‘v’ harfı, Eski Türkcede ‘b’ idi. Meselâ Eski Türkcede ‘barmak’, çağdaş Osmanlı (yahut Türkiye) Türkçesinde ‘varmak’ tır. ‘Varma tarzı’ ve ‘birlikte varma’ anlamlarını taşıyan ‘varış’ da Eski Türkcede ‘barış’ tı. ‘Barış – keliş’e bugün ‘varış – geliş’ yahut daha doğrusu ‘gidiş – geliş’ diyoruz.

‘Barışmak’ mastarı, ‘birlikte gitmek’, ‘birlikte varmak’, ‘(karşılıklı) temâsa geçmek’, ‘temâsta bulunmak’, giderek ‘uyuşmak’ anlamlarına gelmiştir. Bahis konusu mastarın isim hâliyse ‘barış’ tır. Bunun esâs anlamı ‘karşılıklı

yağlarından temin ederlermiş. Yine balina kemiklerini yaz çadırlarını çattıkları direklerin yapımı için ve zıpkın uçlarında kullanmışlar

SORUN NEDİR?

temâs kurma'dır. Anlam genişlemesiyle 'barış', 'anlaşma', uzlaşma', 'uyuşma'; 'savaşta ulaşmak, varılmak istenilen nihâî gâye', 'son durak'; 'savaşa, kavgaya ara verme' demek olmuştur

—Bkz: Sir Gerard Clauson: “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish”, 369. s .

EK 12 (310 sayılı dipnot)

'Sav', Eski Türkçede 'söz' anlamında kullanılmıştır. Şu durumda 'savaşmak' mastarı, 'söyleşmek', 'konuşmak', 'eytişmek', 'danışmak' demektir. Bu belirttiğimiz anlamlara, bir de, 'münâkaşa etmek', 'tartışmak'; buradan nihâyet 'kavga etmek', 'mücâdeleye girişmek' de eklenmiştir —Sir Gerard Clauson: A.g.e., 793.s.

EK 13 (312 sayılı dipnot)

Ya 1961 ya da 1962nin ocağı olmalı. Babamın bir teftiş gezisindeydim. Artık araba piyasasından kalkmış kaptıkaçtı (station-wagon) ciple Göksun'dan Elbistan'a gidiyorduk. Yeğîn yel tipiye azdırdıkça azdırıyor. Dümdüz ovayla hemzemin yol, kar altında git gide gözden yitiyordu. Sürücü, babam ile ben, müdhiş rakseden karın apak kıldığı âlemde yolun kaybolan hatlarını seçebilmek amacıyla pürdikkat kesilmiştik. Birara gözümüz az ötedeki telefon yahut telegraf direğine takıldı. Direğe yaslanmış merdivenin üstünde ve altında beyazlara bürünmüş birer adam duruyordu. Üstteki onarıırken alttaki de merdiveni tutuyordu. Yelin, sesleri boğmasından, tipininse, görmeği engellemesinden, ne yaklaştığımızı işittiler ne de bizi gördüler. Artık iyice yanlarına vardığımızda, babam onları selâmladı. Aşağıdaki boş bulunup şöyle bir irkildi. Selâmını tekrarlayan babama yukarıda duran adam aşağıya hayretle bakarken kar tânelerini savuşturmak üze gözlerini kırıştırtarak “aleykûmselâm” karşılığını verdi. Babam, “tipi azıtıyor, hava da gittikçe kararıyor; gelin ikinizi Elbistan'a bir ân önce götürelim” dedi. Adamın cevâbı kesindi: “Olmaz, beğim. Kopmuş telleri bağlayacağız. Bunu tamamlamadan buradan ayrılamayız. Ayrıca, merâk etmeyin; araba, beşte, bilemediniz, beşi çeyrek geçe gelip bizi buradan alacak.” Babam ise, onları “yarım saate kalmadan yol kapanır; artık, araba maraba da buradan geçemez olur” diye uyardı. Adamın son sözü katıydı: “Ne yapalım, beğ? Kısmet neyse, o olur. İşimizi bitirmeden bir yere gidemeyiz.” Bunun üzerine üçümüz çârânâçâr kaptıkaçtı cipe döndük. Babam sürücüye “Süleyman, adamları burada ölüme terkedemeyiz; ister istemez onları bekleyeceğiz” dedi. Habire yağın ve rüzgârın sağa sola yığıştırıp durduğu kar, gittikçe kararan havayı aydınlatıyordu. Nihâyet, yirmi, yirmi beş dakika sonra işlerini tamamlayan adamlar, merdivenleri ile âlet edevâtlarını yüklenerek hızlı adımlarla bize yaklaştılar. Buzlu yellerin kılınç çaldığı dışarının tersine nefeslerimiz ile ısıtıcının sağladıkları sıcak ortamda mayışan biz içridekiler, koyu bir hasbîhâle daldık. “Sizleri hep mübârek adamlar olarak hatırlayacağım” diyen babama toprağa yakın yaşayagelmiş, bu yolda kemâle ermiş ödev insanının o alçakgönüllü bilgeliğiyle “yok, beğim, sâdece vazîfemizi yaptık” karşılığını verdiler.

EK 14 (314 sayılı dipnot)

—Felipe Fernandez-Armesto: “Civilizaciones, 68.s .

SORUN NEDİR?

Metnin gövdesinde bildirdiklerimizi örnekleyelim, hem de temel mücbir dirim kesimimizden hareketle; nihâyet, *Aristoteles*'in de dediği üzere, doğada, doğal hayat şartlarında kabalıktan, çirkinlikten, iğrençlikten bahsolunamaz.

Fizyolojik bir zorunluluk söz konusuysa, ilk bakışta, o, kendiliğinden tartışmasızca ifâ olunur. Yine de ihtiyâç giderilirken, bunun, gerçekleştirilme zamanı ile usulu bana kalmış bir işdir. Filvâki, doğal fizyolojik ihtiyâçlar dahî, çoğu kere, kişinin kendi kararlarıyla giderilir. ‘Fizyolojik zorunluluk bir ‘kuvve’dir. Onu ‘fil’ e dönüştürüp dönüştürmemek, kararım la, özge deyiş le, yargım la ilgilidir. Fizyolojik zorunluluk olarak, sözgelişi, büyük yahut küçük âbdestin giderilmesi hususunda bana —‘benim’e— belli bir tarz önerilmez. Bunun nasıl giderileceği bana öğretilmiştir. Öğretilenleriyse, uygulayıp uygulamamak da, kararım a kalmış bir husustur. Şu durumda ‘ben’i saran iki zorunluluk çenberi vardır: Doğa —fizik–fizyolojik— ile toplum. ‘Ben’ime kalan ise, gerekeni, gerektiği biçimde gerçekleştirmek tir. Doğal zorlayıcı, bana, daha özgülce konuşursak, bedenime “şunu yap!” buyruğunu verir. Bunu nasıl yerine getireceğim hakkında bana bir şey bildirmez. Nasıl yerine getireceğim hakkında toplum bana ilkin eğitim, giderek onun biçimselleştirilmiş hâlini ifâde eden öğretim–öğrenim yoluyla bildirir.

EK 15 (315 sayılı dipnot)

Türkiye Türkçesinde isim şeklinde kullandığımız *ödev*, kendisinden aldığımız Kazak Türkçesinde fiil mastarıdır. Şu hâlde, Türkiye Türkçesinde *ödemek* dediğimize Kazakçada *ötev* denir. *Ödev*in Kazakcadaki karşılığı *tapsırma*; Kırgızcadaysa, *tapşırmadır*

—bkz: “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü/ Kılavuz Kitap*”, 672.s;
ayrıca bkz: “*Kazak Türkçesi Sözlüğü*”, 221.s.

EK 16 (344 sayılı dipnot)

“Rabbin, Ademoğullarının zürriyetini onların bellerinden (yahut: Bağlılarından, yahut da: Sırtlarından (= Ar zühûrihum [zahr]; Fr reins; İng loins) türettiğinde, onları nefslerine karşı tanıklığa çağırdı: ‘Rabbimiz değilmiyim?’ (diye sordu) (Ar elestu biRabbikum?). ‘Elbette (belâ); buna tanıklık ediyoruz (şahidnâ)!’ dediler. Bu da, ‘Kıyamet gününde (yavm el Kıyamah) bizler bundan gerçekten de (innâ) gafildik’; yahut, ‘bizden önce atalarımız, tabî ki, şirk koşmuşlardı; yoksa, onların ardından döllerinden gelen bizleri sapıtmış olanlar yüzündenmi helâk edeceksin’ dimeyesiniz diye. İmdi, işâretleri (*Âyet*leri) böyle ayrıntılı şekilde açıkladıK. Ola ki, *Bize dönüverirler artık*” —*A'râf*/7(172, 173 ile 174).

İşte, insanın, hayr ile şer yahut iyi ile kötü arasında temyîz yahut da ayırdetme gücü ve kâbiliyeti *Rabbine* içmiş olduğu bu ilkaslî *Anda* değin geri gider.

SORUN NEDİR?

DÖRDÜNCÜ KİTAP

TARİH GERÇEKLİĞİ SORUNU

SORUN NEDİR?

-I-

**ÇAĞIMIZIN DEĞERLER DİZİSİ (PARADİGMA)
SORUNU**

1- Evrensel Sıradüzeni

(1) Özellikle Alman tarih filozofu Georg Wilhelm Friedrich *Hegel*'in tarih felsefesi ile İngiliz doğa filozofu Charles *Darwin*'in evrim varsayımı arziendâm eyledikten sonra, beşerî ile fizikî öncelikle uzun vadeli süreçlerin hepsini kılı kırk yararcasına zaman kalıplarına kendi kültür ve coğrafya bakış açılarına göre yerleştirerek sınıflamak, Geç Yeniçağ Batı Avrupalı araştırmacı–düşünürler için dayanılmaz bir tutku hâlini almıştır.

Bu cümleden olmak üzere, evvelemîrde evren, ışınlardan gazlara, atomaltı tâneciklerden atomlara, onlardan moleküller ile irimoleküllere (Fr macromolecule), cisimcikler ile cisimlere, oralardan uydulara, gezegenlere, yıldızlara, yıldızadalara (Fr galaxie); yeryüzündeysen, tümüyle kendikendine üreyemeyen virüslerden, bakterilerden, çekirdeksiz hücrelerden (Y&GeçL procaryotae) çekirdekli hücrelere (Y&GeçL eucaryotae), bunlardan köphücreli bitkiler ile hayvanlara, onlardan beşersî maymunlara³⁴⁷ ve nihâyet beşere dek uzanan bir ilerleyen hattı vargörmüşlerdir. Tabîî, hat, beşerle bitmiyor. Esâsında önemli kesimi ondan sonrası: ‘Âlet–yapan beşer’ (GeçL homo habilis) ile ‘dikduran beşer’den (GeçL homo erectus) insana (GeçL homo sapiens sapiens) geliyoruz. Onun da en alt katında zencî, en üst katta da beyâz adam oturuyor. Ama beyâz adamım da tekmili aynı seviyede değil. En üst seviye kuzeyli beyâz adama, onun da âlâsı İngilizce tahsîs olmuş gözüküyor.

Bundan uzun süre önce, 1980li yılların başında olmalı, BBCnin doğayla ilgili bir filmi seyretmek üzere, Türk – İngiliz Derneğine gitmiştim. Salonun bir köşesinde kafayı iyice bulmuş bir İngiliz beğ oturuyordu. Yer kıtlığından olacak, ben de, yanına çöktüm. Bana ne iş gördüğümü sordu. Ben de, felsefeci, felsefe hocası olduğumu söyledim. İstanbuldaki doğal gaz boru hattı inşâasında görevli mühendis olan muhababım, cevabıma pek şaşırdı. Camgöbeği gözlerini bir fasıl üstüme dikerek bana bakakaldı. Serhoşluğun tevîd ettiği samimîlikle, “nasıl olur; Türkten filozof³⁴⁸ da çıkarmıydı?!” deyiverdi. O insan hakları, bit pire hakları, hoşgörü, boş görü cilâlarını bir bir kazıyınız, alttan sırtarak ortaya çıkacak esâs renk budur işte.

Kuçing, Malezyanın Borneo adasındaki Saravak eyâletinin başşehri. 1960ların başlarına değin İngiliz sömürgesiydi. Ondokuzuncu yüzyıl Viktorya uslubunu taşıyan hotelin kapısından girmeğe davranmışım ki, epeyi ilerilemiş yaşından beklenmeyecek atîklikle, koca yekpâre cam kapıyı bana açan, yüzde doksanın üstünde

³⁴⁷ Alm Menschenaffe; İng anthropoid

³⁴⁸ Arapca ile Almancadaki ‘Philosoph – Fachphilosoph’ bir yana, Türkcdeki ‘filozof – felsefeci’ ayırımına denk düşebilecek karşılık başka dillerde varmı? Bilmiyoruz. En azından İngilizcede yok. Bu bakımdan, tasrîh olunmadığı takdirde, İngilizce ‘philosopher’ın Türkcdeki karşılığı ‘filozof’ da olabilir, ‘felsefeci’ de.

SORUN NEDİR?

olduğunu tahmin ettiğim rutubete rağmen, frakıyla, sirkte gösteriye çıkmış pengueni andıran sarımtrak kahverengi tenli kavruk kuru zavallı yerli ihtiyâr, sıkı terbiye görmüş köpek misâli, önümde iki kat eğilerek, Raj devri³⁴⁹ Hint İngilizcesiyle “order, sâhip sir!” (aşağı yukarı, “buyurunuz, haşmetli efendim!”) diyince, yüreğimde anlatılmaz bir burukluk duydum. Merak bu ya; içeri girip kayıt işlemlerini tamamladıktan sonra, sotaya yatıp adamı izledim. Bahsettiğim tabasbusu, herkese değil, sâdece İngilize yahut genelde Kuzeyli beyâz adama benzettiklerine gösteriyordu. Nasıl terbiye görmüşse, müstemleke idâresinden otuz küsur yıl sonra, Kuzeyli beyâz adam onun için hâlâ ilah mesâbesinde bir varlığı ifâde ediyordu.

Yeniden konumuza dönersek, diyesimiz odur ki: Kendini dünyada buldu bulalı insanlık, basit yaşayıştan karmaşık olana aşağıdan yukarıya doğru bir seyir izlemiş. Kuzey batı Avrupalı araştırmacı–düşünörlere bakarsak, insanlar, konar–göçer–toplayıcı–avcı yaşama tarzıyla işe koyulmuş, daha sonraları belli toprak parçalarına yerleşip tarımdan geçimlerini sağlar olmuşlar. Nihâyet şehir kurarak geniş çapta zanaat ile ticâret etkinliklerine girişmişler —iktisâdî faaliyetler— ve hukuk düzenlerini vucuda getirmişler. Her neyse, sıralama işte böyle sürüp

gidiyor. Bu tablonun, gerçekliği ne derece yansıttığını bilemeyiz; zirâ filme benzer biçimde tarihi gerisin geriye oynatmak elimizde değil. Bahse konu görüşün de yerine daha makûl bir seçeneği ikâme edemediğimizden, akla ve eldeki verilere uygun düşen kesimleriyle, sunulan tabloyu kabul etmekten başka çıkar yol yok.

Şurasını kaydetmek lâzım gelir ki: Gelişmeyi ifâde eden zaman sırasına dayalı dünyagörüşleri, tarihin önde gelen bütün medeniyetlerinde rastgelen bir olaydır. Meselâ, İslâm felsefe-biliminin dev simâlarından Ebu Osman el *Cahiz* (776 – 869), Müslümanlaşmamış Zencî Afrika ile Türkistan ahâlisini hayvan ile beşer arasındaki bir basamağa yerleştirmiştir. Oysa kendi de aslen Zencîydi. Burada önemli olan ırk olmayıp medeniyettir. Hangi kavim yahut ırk menşeden gelerseniz geliniz, bir defa İslâm medeniyetindenseniz, artık insansınız. Bağlı olduğunuz dinî itikâdın da önemi yoktur. Benzeri ‘ölkü’ esâslı anlayış Eskiçağ Ege (Yunan) medeniyetinde de söz konusuydu. Buna karşılık, Kuzey batı Avrupa gibi, kavim mülâhazasını merkeze almış bir başka büyük medeniyet, İlkçağ Çininkisiydi. Yalnız, şurasını da teslim etmek gerek: Çinlilerde ‘keskin ırk ayırımı siyâseti’ (apartheid)³⁵⁰ güdülmemiştir. Çin anayurduna nufuz etmiş yabancı unsurlar, evlilik yoluyla eritilerek Çinlileştirilmişlerdir.

³⁴⁹‘Raj’ —Hintcede hâkimiyet demektir— yahut ‘İngiliz Hindistanı’ (İng British India), 1790ların sonlarından 1947ye değin sürmüş olan İngilizlerin, Hindistandaki hâkimiyet devrinin adıdır —bkz: Alan Palmer: “*Dictionary of the British Empire and Commonwealth*”, 288.s.

³⁵⁰Bkz: EK 1e

SORUN NEDİR?

İslâm'da medeniyetin temel düstûrlarını benimsemiş, ihtidâ da etmişseniz, edeb ile âdâba uygun olduğu sürece, giyim ile kuşamınız, hukuk ile yaşama tarzınız, mensubu bulunduğunuz toplumun örf ile âdetlerine göre sürüp gider. Bundan dolayı, temel dinî naslar dışında, Özbek, Nijer ile Filipinli Müslümanlar arasında gözden kaçmayacak raddede belirgin kültür farklılıkları bulunur. Bu durum, ortaya çıkışı Onsekizinci yüzyılın son çeyreğine değin geri giden ve günümüzde bütün yeryüzünü sarmaşık gibi sarıp sarmalamış gözükten Küreselleştirilen Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetiyle tam bir karşıtlık oluşturmaktadır. Karşı iddialara rağmen, bahsi geçen medeniyette temel farklılıklara yer ve izin yoktur. Bu tekbiçimleştirme işini sözünü ettiğimiz

medeniyet, son otuz yıldır zora başvurarak gerçekleştirmez oldu. Kafa karıştırıcılığı da buradan doğuyor.

(2) Kavmin fizik özelliklerine tutku raddesinde bağlılık ve bunların alabildiğine yüceltilmeleri aktenli, sarışın yahut kızıl saçlı, renkli gözlü Kuzey Avrupalı Kelt ile Germen boylarının takıntısı olagelmıştır. Germenlerle karışarak Germenleştikleri ölçülerde kimi Slav boyları —Lehler, Çekler ile Beyâz Ruslar sözgelişi— dahî tarihin geç çağlarında bahsi geçen tavrı sergilemeğe koyulmuşlardır.

Mensûb olunan kavmin varsayıli maddî ile manevî özelliklerine bağlı kalıp bunları ne bahâsına olursa olsun muhâfaza etmek kaygısı ile çabası oldum olası Kuzey Avrupalının, öncelikle de, düşünen ile yöneten zevâtının zihnini meşğûl etmesi olayı, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyet dairesinde yeni bir veche kazanmıştır. Kavimlerüstü bir dünyagörüşünü savunup başat kılma çabasında gözükten Latin–Roma–Katolik kilisesi adı anılan medeniyet çerçevesinde yerini ve gücünü yitirince, putperest devrin birçok başka ‘çiğ güdüleri’ gibi, boyun, budunun en geniş durumunu ifâde eden ve İhtilâlikebîrle birlikte artık millet şeklinde anılacak kavme bağlılık önplana çıkacaktır. Buysa, özellikle de Darvenciliğin zemîn teşkil edeceği, ırk mülâhazasının arzıendâm etmesini sağlayacaktı. Nihâyet, Yeniçağın sonları ile çağdaşlığın başlangıç dönemlerinde sahnede yerini alan Sermâyeciliğin olmazsa olmaz şartlarından Sömürgecilik ile İmperyalizmin en önemli pâyândâlarından biri de Kavimcilik–İrkçılıktır. Bunun da üç anaörneği var. Tekmil insanlığa tebliğ olunmuş âşîkâr Tentanrılı vahiy dininin ilk ve en eski müntesibi olma tekeline bulundurmak iddiasında olup bunu kendi kavmiyle özdeşleştiren İsrail ilahiyât esâslı kavimciliği; Millî Toplumculuğun işbaşına gelmesinden sonra Almanın dirimsel temelli kavmî İrkçılığı ve nihâyet Sömürgecilik ile İmperyalizmi hâkim kılmak maksadıyla iktisâdî–siyâsî mütâlealara dayayanılarak geliştirilen İngiliz Kavimciliği.

Yeniçağın Klasik devrinden itibâren Avrupada kopan İrkçı–Kavimci

SORUN NEDİR?

fırtınaların önemli sebeplerinden biri Israilin ‘ilahiyâta dayalı kavim saplantısı’ yahut ‘merkezciliğ’i³⁵¹ ile Millî Toplumcuların ‘safkan saplantı’sı —ki, buna ‘kavmî Irkcılık’ da diyebiliriz— dışlayıcıdır. Özge bir anlatışla, kavmin dirimsel arılığını bozar kaygısıyla ona dışarıdan beşerî unsurların katılması istenmez. Benzer istemezlik, İngiliz Kavimciliğinde de vardır. Ama bu, gizli tutulur, gizlenir. İngiliz kültürü, kendi dışındaki toplumlara hoşgörölü ve katılımcı görünür. Öyleki katılma ile bütünleşmeyi teşvîk eder. Bu, onun *libéral* ve *démocratique* vechesidir, görünüşüdür.

Sermâyeciliğin zorunlu tuttuğu sömürgeleştirme süreci, Avrupa kıtasının dışında denizaşırı diyârlarda yürütölmüştür. Ele geçirilmiş ölkelerde yaşayan toplulukların yahut toplumların, ortadan kaldırılıp kaldırılmayacağına, daha işin başlangış safhalarında, karar verilmiştir. Hâkim olunmuş halkların ezici çoğunluğu yaşatılmıştır. Zirâ iktisâdî etkinliklerin hedefi olarak kabul olunmuşlardır. Bunlar, ilkin, hammaddeleri çıkaran, derleyip toplayan, anavatana nakleden bedâva işgücünü teşkîl etmişler; kölelik durumundan ucuz işgücüne dönüştüröldükten sonraysa anavatandan satılan mamûl malların müşterisi kılınmışlardır. Bahsi geçen topluluklara, halk öbeklerine mensup kimseler, İngilizle, dirimsel anlamda karışmamakla birlikte, ona ait kültür değerleriyle donatılarak onun doğrultusunda yaşamağa sevkölunmuşlardır. Geçmişin kadîm devirlerinde insanın, kimi hayvan türlerine uygulamış olduğı yöntemi, sömürgeci de yerli halklara karşı tatbîk sahasına sokmuştur. Yerli halklar, ilkin ehlîleştirilmiş, bilâhare evcilleştirilmişlerdir. Ehlîleştirmede (Fr *apprivoisement*), sığırda, davarda, tavukta, at ile eşekte gördüğümüz gibi, uygun kabul edilen hayvan, ihtiyâç duyulan işe koşulur; demekki o, kullanım değeri kazanır. Evcilleştirmedeyse (Fr&İng *domestication*), kullanım değeri kazanmış hayvana ayrıca beşerî özellikler de yüklenir. Böylelikle, en aşırı örneklerine kimi süs kedileri ile köpeklerinde rastladığımız üzre, kendi doğal şartlarından sapmış ‘beşersi’ yaratıklar ortaya çıkarlar. İşte yerli halklar da, sömürgeleştirilirlerken, benzer bir yol izlenmiştir. Buradan İngiliz olmayıp yine de İngilizimsi toplumlar ortaya çıkarılmıştır. Bu yoldan kendini dünya çapında yaygınlaştıran İngiliz kültürü, sonunda, medeniyet boyutlarına erişmiştir.

2- Kaba Kuvvete Dayalı Zorlayıcılıktan İknâ İstibdâdına

Bir iknâ yahut kandırma istibdâdı (L *dictatura*) ortaya çıkmıştır. Mezkûr medeniyetin istisnâsız tekmiil isterlerini, taleplerini kabul edip karşılayamıyorsanız, hani neredeyse insan-olma şartlarını kaybediyorsunuz demektir.³⁵² Nitekim çağdaş Batı, demekki İngiliz-Yahudî medeniyetinden olmak, topyekûn medenî, değişik

³⁵¹Fr *ethnocentrisme théologique*.

³⁵²Bkz: EK 2ye

SORUN NEDİR?

bir deyişle ‘insan-olmak’la aynı şey demek değil de, nedir?! Kazara, ‘Batı’lı olamayıp da, ne bileyim, sözgelişi, Hint medeniyetindenseniz, eh artık, insan olamazsanız. ‘Batılı’ olmanız ise, erkekseniz meselâ, takım elbise giyinmiş, boyunbağı takmış, başınıza da şapka koymuş olmanız zorunludur. MaâzAllah, ‘Yüce Ruh’ (Mahatma) *Gandhi*’ye özenip “bu, millî kılığımdır, halkımın kıyâfeti böyledir” diyerek harmaniye sarınıp ‘yalınayak başı kabak’ ortalığa çıkmak gafletinde bulunursanız, düpedüz vahşî adam olarak damgalanabilirsiniz. ‘Batılılık’, kılık kıyâfetten tutunuz da, ta yürüyüşe, oturuşa, yeme içmeye, yazıya çiziyeye, mimârlık tarzı ile uslubuna, mûsikî ile şiir, resim ile heykel sanatlarının zevklerine; üretim ile tüketim; evidâresi biçimlerine; kadın – erkek ile ebeveyn – evlâd ilişkilerine; kısacası, hayatın bütün köşe bucaklarına dek uzanan bir ‘mutlak etki tahakkümü’dür. Bunun da sebebi iktisâdîdir.

3- İktisâtperestlik

(1) Tarih boyunca bütün toplum–kültürlerde ‘iktisât’, tıpkı solumak, yemek, içmek, evlenip aile kurmak gibi, üstünde durulmayacak kadar kendiliğinden anlaşılır —Frenklerin ‘banal’ dedikleri— türden birtakım eylemlerin adı olmuştur. Hattâ, cinsiyet meseleleri gibi, hakkında konuşmak ayıp sayılırdı. İşte bu durumdaki ‘iktisât’, eşine benzerine geçmişte rastgelemeyeceğimiz yepyeni

bir medeniyetle birlikte hayatın ve bilcümle ifâdelerin, başka bir sözle, söylemlerin, merkezini işğâl eder olmuştur.

(2) ‘Makine’, kısaca, kendine vucut veren parçalar ile unsurların eşgüdüm hâlinde çalışarak verim sağlayan bir işleyiş bütünlüğüdür. Bir işleyiş bütünlüğü (Fr *mécanisme*) ise, açıp içerisine baktığınızda, kurucu unsurlarını yahut yapıtaşlarını teker teker görebileceğiniz, bunların arasındaki neden – etki bağıntılarını teker teker tesbit edebileceğiniz iş gören yapıdır.³⁵³ Böylece incelenmeye, çözümlenmeye açık olan, öyleyse gizli kapalı, kısacası, esrârlı yanları yönleri bulunmayan işleyiş bütünlüğü cinsinden mekanik yapılar insan elinden çıkmadır. İşte, makine örneğinden hareketle, evrenin de, bir işleyiş bütünlüğü olduğu öne sürülür olmuştur. Ne zamandır? Özellikle 1600lerden bu yana söz konusu iddia git gide güç kazanmıştır.

(3) İlk dönemlerde, meselâ, Sir Isaac *Newton*’da (1642 – 1727) bu işleyiş bütünlüğünün, yaratılmış olduğuna inanılıyordu. Fakat öncelikle Ondukuzuncu yüzyılla birlikte bu inanç terkedilir olmuştur. Yaratıcısı bulunmayan, işleyiş yasaları doğrultusunda ezelden ebede dönüşümler geçirerek evrilen evrenin gerek tümü gerekse kapsadıkları, ilkece, açıklanabilir süreçler veya varolanlardır. Böyle işleyen evreni ve kapsadıklarını inceleyip açıklayabilecek ‘ülküsel’ (ideal) bilim, ‘fizik–kimya’dır. O hâlde, fizik–kimya bilimleri ile bilim

SORUN NEDİR?

kollarının açıklayamadığı süreçler yok sayılmalıdır; zirâ anlamsızdır, saçmadırlar. Fizik–kimya bilimlerinin, yâni çözümleyici aklın ‘açıklamak’ta ‘âciz’ kaldıklarına ‘mucize’ diyoruz. “Ben kimim?”, “nereden gelip nereye gidiyorum?”, “niçin, nereden varoldum?”, “ben’imi çevreleyen bütün şu varolanların hikmetisebebi nedir?” türünden sorulardan yansıyan ‘irâde’de kendini gösterip de insanın temel ‘insan-olma’ hâlini oluşturan onun aslî vasfını, ‘kimliğ’ini, çözümleyici akılla açıklamaktan kesinlikle âciziz. Demekki insan, ama beşer değil, mucizedir. İnanışı, iyilik ile güzellik değerlendirişleri, barınışı, yiyeşi, içişi, korunuşu, aile ile topluluk bağlarını örüşü, sevişisi, iş görüşü, hak ile adâlet dağıtışı ve nihâyet teşkilâtlanışıyla insanın tüm kapsayıcı eserine kültür diyoruz. İnsanın eseri kültür de mucizevîdir. Madem mucizede çözümleyici aklın yeri yoktur, o hâlde, orada inanç, salt inanç söz konusudur. İnanıp inanmamakta ise, serbestiz. Görülüyor ki, inancın bulunduğu ortamda hürlük vardır. Bir varolan insansa, onun hür olması lazım gelir Hürse, insandır. İnsan, özden hürdür. Hürlüğü insanındaki ilk ve asıl tecellî yeri, onun manevî–zihnî–ahlâkî âleimidir. Bu âlemin kötürümleşmesi, insanı hürlüğünden, dolayısıyla da ‘insan–olma–durumu’ndan eder. İşte, *Kur’ân*, serhoşluğu da bu sebeple yasaklar.

(4) Hür-olan, hürlüğüne hikmetisebebi demek olan kimliğini korumanın mücadelesindedir. Kimliği olmayanın hürlüğü de yoktur. ‘Hür-olmayan’, ‘mekanik’tir. ‘Mekanik-olan’ ise, her türlü işi direnmeden görmeğe teşnedir. İşte, nasıl ilkin evren, doğa, dünya, mekanik kabul edilmişlerse, tadrîcen insan da, dirim–beşer temeline indirgenerek kimliğinden, böylelikle de hürlüğünden yoksun kılınarak mekanikleştirilmiştir. Böylece o, artık sömürünün konusu kılınmıştır. Kimliğini oluşturan cümle değerler için mücadele eden mücâhid³⁵⁴ insan, kendine buyrulduğu biçimde hareket ve imâl eden, yiyip içen, mutlanmayan, ızdırâp çekmeyen, çiftleşip eğlenen beşer, demekki ‘iktisâdiyâtçı adam’³⁵⁵ derekesine düşürülmüştür. Doğanın mekanikleştirilmesine ‘Maddecilik–Mekanikcilik’; beşerinkineyse, ‘iktisâdiyâtçılık’ diyoruz. Peki, bu yeni dönem nerede, ne vakit başlamıştır?

4- Ortaçağ Hıristiyan Avrupa Medeniyetinden Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa Medeniyetine

i- Tanrısallık–Kutsallık – Dünyevîlik Çatışması

³⁵³Fr structure fonctionnelle.

³⁵⁴‘dindar–inanan–savaşan insan’.

³⁵⁵GeçL ‘homo economicus’.

SORUN NEDİR?

Alman dinadamı ve filosofu Martin *Luther*'in (1483 – 1546), Batı Avrupa Hıristiyanlığında yol açmış olduğu çatlak, Ortaçağ Hıristiyan medeniyetini çözülmeğe sevkeden ve onun yerini alacak Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin de şartlarını hazırlayan âmillerin en önemlilerindendir. Nasıl ki, çağımızda Mikhail Sergeyeviç *Gorbaçev* (1931 –), Sovyetler Birliğini ıslâh edeyim derken, yerlebir ettiyse, geçmişte de benzer biçimde, *Luther*, Hıristiyanlığı Latin-Roma dünyasının sultası ile çarpıtmalarından kurtarıp doğru olduğuna inandığı biçimleri, kendi halkına öğretmeğe kalktığında, giderayak Batı Avrupanın itikât manzûmesini silip süpürecek heyelânı da boşandırmış oldu.

Azîz *Pavlus*'tan³⁵⁶ sonra, Romanın merkez ülkesi İtalyaya, dolayısıyla da Batı Avrupaya Hıristiyanlığı taşıyan Havârîlerden Azîz *Petrus*,³⁵⁷ Papalık silsilesinin ilk halkası olmuştur.

Hıristiyanlığın iki ana mezhebinden biri, Ortodoksluk; ötekiyse, Katolikliktir. İlki, başta Türkler olmak üzere, Müslüman devletlerinin hâkimiyet sahasında yaşamının sonucunda, Hıristiyan âleminde başat bir oruna oturamamıştır. Meydan Katolikliğe kalmıştır.

İlk dönemlerinde görmüş olduğu dehşet verici zulümlerin ardından, Hıristiyanlık, Katoliklik kolundan yürüyerek, öncelikle de Roma gibi güçlü bir cihân devletinin kanatları altında serpilip Avrupanın ortalarına, güneyine, batısı ile kuzeyine kısa sayılabilecek sürede yayılmıştır.

Varlığı M.Ö. 753e değin geri ötürülen Roma, devlet olarak M.S. 364te Batı ile Doğu diye ikiye ayrılmıştır. 364ten itibaren Batı Romayla birlikte Batı Avrupanın dar anlamda tarihî kimliğinin şekillendiğini görüyoruz. Bu kimliğin iki ana pâyândası var: Biri Roma devlet ile hukuk anlayışları; ötekiyse Hıristiyanlığın, Katoliklik kolu yoluyla getirdiği itikât. Bunun da beş esâsı vardır: Teslîs (OrtL Trinitas) şeklinde üç cihetten idrâk olunan tek tanrı fikri (Deus), hayr–inâyet (caritas), çile (passio), dinyayma (missionarius) ile ruhbânlık (clerus).

Asıl olan, âhiret (divinus) hayatıdır. Orada katıksız Tanrı nizâmı yürürlüktedir. Hz *Âdem*'in³⁵⁸ hatâsı sonucunda, soysopu —insanlar— düşmüştür (‘dünya’: ‘Düşmüşlük’). Tanrı, yarattığı insanı o kadar sever ki (caritas: Tanrı aşkı), Hz *Meryem*’e Kendi Ruhundan³⁵⁹ ‘üflediği’i

³⁵⁶M.Ö.5te doğduğu tahmîn edilen Azîz *Pavlus*, İmparator Lucius Domitius Claudius *Neron* (37 – 68) devrinde M.S.62 tarihinde Roma şehrinde idâm olunmuştur.

³⁵⁷Havârîlerden Azîz *Petrus* (d: ?) da, yine *Neron* devrinde Roma şehrinde M.S. 64te, Hz *İsâ*’nın dengi olmadığını göstermek maksadıyla kendini çarpmıha başaşağı gerdirtmiştir.

³⁵⁸Bkz: EK 3e

³⁵⁹Ruhulkuddus: Sanctus Spiritus.

SORUN NEDİR?

nefesten Hz *İsâ* olmuştur.³⁶⁰ O da, elçisi olarak değil, *Tanrının* insan sûretindeki hâliyle çarmıhta Âdemoğlunun kefareti ödemiştir (Hz *İsâ*'nın çilesi). Mümîn kişinin ömrü boyunca ulaşmağa can attığı biricik gâye, uhrevî hayata geri dönmek, ricat etmektir (irticâ). Bu ricatta mümîne kılavuzluk edebilecek tek mürşidikkâmil Hz *İsâ*dır (Mesîh). O ise, bedence varolmadığından, Kendisinden manen neşet ettiğine ve masûm olduğuna inanılan On iki Havârîsinden özellikle *Azîz Pavlus* ile *Azîz Petrus*'tan 'el almış' olan Papa, dünya yaşamasından uhrevî hayata giden yolda kılavuzluk eder. Papa, görüldüğü gibi, artık, Tanrı temsilcisi mesâbesindedir. Papanın tanrısai yetkilerini alçalan bir sırayla belli bir zevât tevârüs eder. İşte bu kutsal zevât bir 'Ruhbân' zümresidir (OrL *Clericatus*). Bu zümreye girmeyenler ise, 'Ruhbân-olmayanlar' (OrL *Laicus*) kitlesini teşkil etmişlerdir. Uzun lâfın kıyası: Yaklaşık olarak M.S. Dördüncü yüzyıldan Onyedinci yüzyıla değin Batı Avrupa tarihi, bir ikili görünüm arz etmiştir. Bir yanda papazları ve keşişleriyle tanrısai yetkilerle donanmış kutsal ruhban, öbüründeyse durmadan günâh işlemeğe teşne ruhban-olmayan zümreler, birbirlerine karşı cephe almış durumdadırlar. Laikler (ruhban-olmayanlar), klerikler (ruhban) üzerinde meşrûu hiçbir denetim gücünü hâiz değilken; kleriklerin, laiklere birçok bakımdan hüküm icrâa etmekte yetkiliydiler. Bu hüküm icrâası, evlilik hayatından tutun da, meselâ, ticârete dek uzanan genişmi geniş bir yelpâzeyi kapsamaktaydı. Özetle, öyle bir toplum yapısı ki, burada ya *kleriksiniz* ya da *laiksiniz*. Tıpkı ne gibi? Tıpkı kapalı devre işleyen bir askerlik teşkilâtınız varsa ve bunun mensubuysanız, 'asker'siniz; değilseniz, 'sivil'siniz.

Şimdi, Müslümanlıkta böyle tanrısai yetkilerle donanmış bir hatâsız dinadamları zümresi, ilkece, bulunmadığına göre, orada ruhban ile ruhban-olmayan zümreler ikiliğinden elbette bahsedilemez. Öyleyse, tarihî birikimi Müslüman olan Türk kültüründe laiklik diye bir sorun'un bulunmaması gerekir. Aynı şekilde, 'irticâ' da, Yahudîlik ile Hıristiyanlıktan idhâl olunma bir sorun'un kavramlaşmış hâlidir. Eh, olmayan sorun üstünde tartışmağa da, felsefede abesle iştiğâl denir.

ii- Yeniçağ Dindışı Batı Avrupa Medeniyetinin Bellibaşlı Belirlenimleri

Geniş anlamda din ile insan yaşamasının tamamı tümüyle iç içeydiler. Köyünüze yahut obanıza ulaşmak amacıyla dereyimi geçeceksiniz, denize açılmak gâyesiyle kütükten bir teknemi imâl edeceksiniz, ağaçmi keseceksiniz, karnınızı doyurmak maksadıyla avlanacaktasınız, barınakmi inşâa ediyorsunuz?... Bütün bu ayrı ayrı işlerin gerektirdiği farklı etkinliklerin her biri aynı zamanda itikâdî fiillerdir, yânî ibâdettirler. Sözelgeşi,

³⁶⁰*Tanrının* 'oğul'u: Filius Dei.

SORUN NEDİR?

ağacı devirmeden önce, ona sarılıp onu okşamak ile öpmek fiilleri, kesmek etkinliğinin bütüncül (Fr intégral) parçasıdır. ³⁶¹ Teknenin inşâası sırasında yakılan tütsüler, okunan dualar da, inşâa etkinliğine yamanmış ek fiiller değildir. Burada sanılacağı üzere, yalnızca Kamlık (Şamanlık), Cancılık (Animism) çeşidinden itikât manzûmelerinden bahsetmiyoruz. Müslümanlıkta dahî, *Allah* adıyla söze girmek veya işe koyulmak gibi, ‘söz’, etkinliklerle yoğrulur, onların ayrılmaz parçası hâlini alır. Bünyesinde hatırı sayılır miktarda Canlıcı (Animist) unsur taşıyan. Hıristiyanlık, ‘söz’ün yanısıra, vaftîz, takdîs gibi, töre değeri hâiz fiilleri, günlük etkinliklerin doğal akışına bırakır. Bütün bunlar pek tabîidir; zirâ her şeyin, görüp işittiklerimizden, koklayıp tattıklarımız ile işitip duyumladıklarımızdan ibâret kalmadığı âşikârdır. Başka türlü söylersek, fizik ortamda yaşayan insan, yaşamanın, fizikötesi bir devâmının da olması gerektiğinden emindi. Tıpkı, gündüzün uyanıkken yaşanıp da, geceleyin uyuyor diye, yaşamadan ayrılınmadığı gibi. Olan nedir? Değişik biçimde yaşanılanın farkına varılmasıdır. Uyku, hele ruyâ, farklı bir bilinç hâli olduğu bile söylenebilir.

Yukarıda belirtildiğince, insanlığın, bilebildiğimizce, en eski çağlarından beri hayat ile tabiatın her zerresinde ruhânîlik ile kutsallık vargörülegelinmiştir. İşte 1600lerin Kuzey batı Avrupasında bu hâlin, gerilediğine, nihâyet 1700lerin ilk çeyriğine vardığımızda da insanın yaşama gündeminden iyice düşmeğe yüz tuttuğuna tarihte ilk defa tanık oluyoruz.

Hiç öyle bir niyet beslememiş olmakla birlikte, bu yeni çıkışı İtalyan doğa araştırmacısı, matematikcisi ve filozofu Galileo *Galilei* (1564 – 1642) açmıştır. Leh gökbilimcisi Nicolai *Kopernik*’ten (1473 – 1543) itibâren gittikçe sık tekrarlanır olan güneş merkezli evren görüşünü Galilei, doğa felsefesine esâs ihddâs edince, Vatikanın keyfi kaçır. *Galilei*’yi yargılayan Papa *VIII. Urbanus* (Maffeo *Barberini*: 1623 – 1644) gibi bilgin bir zât, güneşin, merkez olması gerektiğini bilmezmi! Papa *VIII. Urbanus* bir yana, bilinen evrenin merkezi güneş olduğunu ta M.Ö. Üçüncü yüzyıldan beri, Ege – Akdeniz dünyasında bilmeyen bilginmi kalmıştı? Peki öyleyse, mesele neydi? Kutsallıktı. Nasıl *Aristoteles* için yeryüzü, olabilir dünyaların en iyisi ve güzeli olması gerekiyorsa, aynı şekilde Vatikanın indinde onun en veya tek kutsal olan olması lâzım gelirdi. Neden? Hıristiyanlığın inancı uyarınca, *Tanrı, İsâ* sûretine göre yaratmış olduğu insanı günâh batağından kurtarsın diye biricik azîz oğlunu (kasdolunan, Hz *İsâ*dır) yeryüzüne göndermek lutfunda bulunarak bu dünyayı şereflendirmiş; ve nihâyet kadirbilmez insan tarafından çarmıha gerilmiş olan ‘İlahî oğul’ orada çile ile fedakârlığın timsâli olmuştur. Şu durumda Papa, yeryüzünü evrenin ruhânî–manevî odağı olarak kabul etmiştir.. Maddî fizik merkez karşısında manevî olanın yetki (Fr autorité) aşınmasına uğrayacağından kaygılanır. Nitekim

³⁶¹Bkz: EK 4e

SORUN NEDİR?

zamanla da öyle oldu. İşte, 1600lerin ilk yarısında vukûu bulmuş bu münâkaşa bir su ayırımı mevkiidir. Buradan, özellikle de René *Descartes*'tan sonra, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin ete kemiğe büründüğünü görüyoruz.

iii- Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin merkezi Fransız kültürü

Yeniçağ dindışı Avrupa medeniyetinin dünyası, Maddecî–Mekanikci bir dünyatasavvuruna dayanır. Bu dünyatasavvurunun şekillendiği mevki, Onyedinci yüzyıl sonu Fransasıdır. Burası, Altıncı yüzyıldan beri Avrupada merkezî devlet nizâmını sergileyen bir ülkedir. Onun Ruhbân-olmayan zümrelerin elinde inkişâf etmiş merkezci devlet siyâsetine en amansız müdâhaleler, Ruhbân takımından gelmiştir. O hâlde, müesses dinadamları nizâmına her meydan okuma, resmî devlet yetkilerinden açık yahut kapalı destek görmesi tabîidir. Ne var ki, Ruhbân-olmayan kesim de kendi içerisinde yekpâre bir bütünlük manzarasını arzetmemekteydi. Çeşitli toplum katmanlarına ayrılmış görünüyordu: Asilzâdeler,³⁶² soylu olmayan tâcirler, zanaat erbâbı ile rençberler, çiftçiler ve nihâyet tam yahut yarı köleler. Bu katmanlara aşağı yukarı 1300lerden itibâren, bir de, zamanla şehir hâlini alacak büyücek müstahkem yerleşim birimlerinde (Alm Burg) el emeğiyle geçinmeyip ticâret ve para işleriyle (tefecilik) uğraşan bir zümre daha eklenecekti: ‘Burjuvazi’ (Almancadaki *Burgtan* Onbirinci yüzyılda Fransızcaştırılmış *Bourgeoisie*). Bu son zikrolunan zümrenin çıkış yeri, her ne kadar, Onikinci yüzyıl İtalyası ise de, neşvünemâ bulacağı diyâr, Fransa olmuştur.

Asilzâdeler ile derebeğleri, yetkileri ve itibârları bakımlarından Ruhbânın sürekli bakısı ile tehdidine marûzdular. “Bizim kutsal ve dahî tanrısâl tarafımız bulunur. Ya, peki, sizlerin nesi var?” “Sizler, uluorta günâhkâr ölümlülersiniz” gibi mülâhazalarıyla Ruhbân, dünyevîler üstünde baskılarını koyulaştırdıkça koyulaştırmışlardır. Sonunda IV. (Yakışıklı) *Philippe* (1268 – 1314), Onüçüncü yüzyıl Fransasında Papalık ile ruhbanın, dünyevî yetkililer ile bunların gücü üstünde yürüttüğü baskıyı kırmıştır. Bu dönemde Ruhbân-olmayan dünyevî kesim, iyice biçimlenmiştir. Kabaca dört sınıfa ayrılmıştır: Soylular, demekki asilzâdeler ile toprak zâdegânı, tâcirler ile zanaatkârlar, nihâyet topraklı ile topraksız köylüler.

iv- Tanrısallık–Kutsallık – Dünyevîlik Çatışmasının yanısıra, Latin-Roma – Germen Hasımlığı

(1) Roma Devletini son defa —Batı ile Doğuyu— birleştirip toparlayan

³⁶²Bkz: EK 5e

SORUN NEDİR?

Büyük *Theodosios* 395deki ölümünden, özellikle de bu devletin, yâni Batı Romanın, bir German beği olan *Odoaker* tarafından 476da tamamıyla ortadan kaldırılmasından sonra, doğudan batıya, kuzeyden güneye Avrupa topyekûn bir kargaşa ortamında kalmıştır. Latin Romalıların öteden beri en önde gelen hasımları ak tenli, sarışın, uzun boylu, güçlü bünyeye sâhip savaşçı kuzey komşuları Ren ırmağı ile Alpleri aşarak Fransayı, İtalyayı, Balkanları, İberik yarımadasını, İngiltereyi, Kuzey Afrikayı, öyleki Roma toprakları dışında kalan Doğu Avrupanın Slav diyârlarını istilâya girişmişlerdir. Onların ardısıra da, Arî olmayan *Attila*'nın (406 – 453) Hunları çıkagelmiş ve Orta Avrupa ile İtalya yarımadasının kuzeyinde fırtına gibi esmişlerdir.

(2) Kuzey ile Kuzey doğu Avrupadan inen Germanler, işgâl ettikleri ülkelerde hânedânlar ile idâreci üst tabakaları ihdâs etmişlerdir. Böylelikle ilkin, yüzyıllarca ezildikleri ve karşısında eziklik duydukları Latin Romadan öc alma yolunu tutmuşlardır. Ne var ki, peyderpey Hıristiyanlaştıkça, kavimce olmasa da, kültürce Latinleşmişlerdir. Zamanla, özellikle de Altıncı yy.dan itibaren Latincenin çeşitli türevlerine, başka bir deyişle Avâm Latincelerine, kendi eski lehçeleri ile anadillerinin söz ile cümle yapısı ve ses³⁶³ gibi değişik unsurları ile değerlerini karıştırmak sûretiyle bu German idâreci üst tabakası, ortaya çıkan yeni dilleri benimsemiştir. Her büyük dünya dininde gördüğümüz olay, Hıristiyanlıkta da zuhûr etmiş, kendine bağlanan toplumların dillerine damgasını vurmuştur. Bu nedenle hem Ortaçağ Latincisinin kendisi hem de Latin dilleri artık gözden kaçmayacak raddede Hıristiyan itikâdının renklerini taşıyacaklardır.

(3) Ortaçağ, ‘erken’, ‘klasik’ ve nihâyet ‘geç’ olmak üzere üç döneme ayrılır. 476da Romanın çöküşüyle İlkçağın bitip Ortaçağın başladığı, genellikle Batı Avrupalı tarih–kültür filosoflarının kanâatıdır. Romanın yıkılışı ardından Avrupanın arzettiği manzara, irikıym bir teknenin batmasıyla beliren girdâbı andırmaktaydı. Büyük kargaşanın içerisinden Avrupa sahnesine ilk çıkan merkezî devlet Fransa olmuştur. Fransa, varoluşunun ilk dönemlerinden itibaren Hıristiyanlığın muhâfızlığına soyunmuştur. Nitekim, *Charles Martel* (688 – 741), İspanyadan Güney Fransaya ilerileyen Müslüman Arab ordusunu 732de *Tours*da durdurmuştur. *Charles Martel*'in bahsi geçen zaferi, Avrupada Hıristiyanlığın muhâfaza olunmasının yanısıra, Fransız devletinin yapıca pekiştirilmesini de sağlamıştır. Bu cümleden olmak üzere, Romanın Beşinci yydaki çöküşü ile akabinde Fransanın Yedinci yy sonlarındaki teşekkülü, ‘Ortaçağ’a başlangıç olarak kabul edilebilir.

(4) Roma Devletinin 476daki inkırâzından sonra büyük devletin hüküm sürmemesinin Avrupada doğurduğu siyâsal–toplumsal–kültürel boşluk, *Papa III. Leo*'nun (750 – 816), yine bir German beği olan Büyük *Karl*'ı,³⁶⁴

³⁶³Kaynaklandığı Latince de bulunmamakla birlikte, Fransızca'yı zarîfleştiren ‘ö’ ile ‘ü’ sesleri, sözgelişi, German asıllıdır.

³⁶⁴Bkz: EK 6ya

SORUN NEDİR?

800 yılının Noelinde (25 aralık) Kutsal Roma–Germen Devletinin ³⁶⁵ imparatoru olarak tâclandırıp Hıristiyanlığın kılınıcı ilân etmesine değin sürmüştür. Üç yüz küsur yıl sürmüş bu ‘Erken Ortaçağ’ devrine Ondokuzuncu yy Avrupalı tarihçiler, Karanlık çağ adını koymuşlardır. Belirsizliklerle dolu olmasına doluydu da, ileriki evrelerde yer alıp gelişeceğini göreceğimiz siyâsî, iktisâdî, hukukî kurumlar ile millî yapılanmaların ve nihâyet eğitim ile öğretim kuruluşlarının hazırlandığı, baş düstûru “ibâdet ile iş” (OrL “ora et labora”) olan mezkûr dönemdir. Gerek geçen gerekse yaşadığımız yüzyılın taraflı Aydınlanmacı–İnsancı–Laik kimi düşünürleri yahut tarih filozoflarıysa, bahsi geçen dönemin kendine mahsûs şartlarını dikkate almaksızın, göze çarpan vasıflarını bililtizâm Ortaçağın tamamına teşmîl etmek sûretiyle onu toptan karanlık çağ şeklinde tanıtmaya çalışmaktadırlar. Taraf tutan bu Avrupalı tarihçiler ile düşünürleri, her zamanki gibi, taklitte kusur etmeyen, aynı ânda aşağılık duygusuyla da kıvranan, ister Müslüman, ister laik kesimden olsun, ‘mürekkep yalamışlar’ımız, Ortaçağı, şehir nevinden nisbeten büyük yerleşim birimlerinde bile, lâzımlıkların sokağa boca edildiği, geri ve sağlıksız bir dönem olarak görüp göstermek çabasındadırlar. Oysa bu, doğru. değil. Tanınmış bütün büyük dinlerde olduğu üzere, Hıristiyanlıkta da yıkanma ile temizlik bir dinî vecîbedir. Barış, ortama hâkim olduğu sürece Ortaçağ Hıristiyan Avrupa şehirleri nisbeten temiz ve mamûr bir görünüm sunmaktaydılar. ³⁶⁶ Soyluluların pis kokularını bastırmak amacıyla ıtır kullanmaları, lâzımlıkların da sokak kenarlarına boca edilmeleri Onyedinci yüzyıldan sonra, başta Fransa olmak üzere, Batı Avrupada tanık olunan olaylardandır. Sözüünü ettiğimiz Ortaçağ Avrupa şehirlerinde sıhhî şartlar, dört dörtlük değildi elbette. Sefillikse sokağın hâkim manzarasıydı. Ne varki, günümüzden dönüp baktığımızda, sıhhî şartların bozukluğu, Ortaçağ Hıristiyan şehirlerine mahsûs olmayıp bu, yakın zamanlara değin yeryüzünün dörtbir yanında böyleydi. Uzaklara gitmeğe ne hacet: 1970in İstanbulunda dahî kolera salgını patlak verebiliyor; Victor *Hugo* ile Charles *Dickens*’in tasvîrlerinden hareketle Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısının Parisi ile Londrasının bile nice yürek yakan sefilliklerle dolup taşıtığını açıkca görebiliyoruz. Haddizâtında günümüz Batı Avrupasına varana değin hangi çağda, meselâ kamuya mâlolmuş sıhhî (Fr *hygénique*) teşkilâtlar ile tesîsâtların kurulmuş olduğunu tesbît edebiliriz ki?! Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetine bâriz örnek teşkîl edebilecek bir *Kopenhagenin*, *Oslo*nun, *Stockholm*un, *Singapur*un yahut orta veya ufak boy bir kuzey doğu Amerikan —Yeni İngiltere— şehrinin, insan, hani neredeyse kir kapmadan sokaklarını yalayabilir.

³⁶⁵ Alm *heiliges römisches Reich der deutschen Nation*

³⁶⁶ Bkz: EK 7ye

SORUN NEDİR?

Nihâyet, bütün kalburüstü dünya medeniyetlerinin doruk dönemlerindeki sağlık şartları, diğer devirlerinkinden kıyâs kabul etmez derecede üstündürler. Yine de bunlar, yukarıda sıralanan şehirlerin yahut benzerlerinin hâiz oldukları şartlarla karşılaştırılmazlar. O hâlde, çağımız Batı Avrupasının sunduğu toplum ile fen (Fr technologie) görünümlerinden hareketle Hıristiyan Ortaçağ medeniyetini gerilik, öyleki ilkelik çukurunda debelenen bir kültür dünyası şeklinde değerlendirmek galîz bir hatâdır.

(5) Büyük *Karl*'ın 800de Kutsal Roma–Germen İmparatorluğunu

kurmasından 1200lerde beliren Yenidendiriliş çağına değin süren Ortaçağın ‘Klasik devri’dir. Bu devir zarfında, Fransıyanın ardından, İngiltere, Felemenk, Danimarka, İsveç, Rusya, Lehistan, Almanya–Avusturya (Kutsal Roma–Germen İmparatorluğu), İspanya ile Portekiz gibi, Avrupanın bellibaşlı devletleri vucut bulmuşlardır. Erken devrede Derebeğliği (Féodalité) toprak idâresi ile siyâset düzenlerine Merkantilizm iktisât nizâmı eklenmiştir. Başka bir deyişle, kapalıdan açık ve yaygın, mal – mal takasından mal – para denklemini esâs alan pazar iktisâdına geçilmiştir. Klasik devrin en önemli olayı, Müslümanlara karşı tertiplenmiş din temelli bir dizi askerî harekât olan ve 1095 – 1270 arasında sürmüş Haçlı Seferleridir. Yine bahsi geçen devirde, başta keşiş–savaşçı Tapınakçılar gelmek üzere, Müslüman coğrafyalarından dönenlerin taşıyıp getirdikleri kesîf İslâmî etkilerin sonucunda eğitim ile öğretimde, mimârlıkta, ticârette, felsefede, bilim ile zanaatta olağanüstü hareketlenme olmuştur.

Özellikle az önce bahsi geçen Tapınakçıların ellerinden çıkmış her mimârlık eserine kendilerini hatırlatacak işâretleri eklemeyi de ihmâl etmemişlerdir. Yapı sanatının yanında Tapınakçılar, ticârî, özellikle de mâlî konularda dahî ustalaşmışlardır. Bu da zâten onbirinci yüzyıldan itibaren İtalyan kentleri ile Ondördüncü yüzyıla birlikte 987den aşağı yukarı 1328e değin sürmüş olan *Capétiens* sülâlesi devri Fransasının yükselen çizgileridir.

Başta katedrallerin inşâatı olmak üzere, mimârlıkta kaydedilmiş dikkate değer terakkînin yanı sıra, Arapcadan Ortaçağ Latincesine yapılan tercümeler sonucunda İslâm ile Yunan fikir varlığı, evvelemîrde Ruhbân zümresine aktarılmıştır. Oradan da zamanla manastırların yanı sıra, ilki 800 küsûrlarda Sicilyanın Palermo şehrinde açılan yükseköğretim kurumları, yânî üniversiteler aracılığıyla Ruhbân-olmayanlar arasında da yayılmıştır. Bu üstün bilgi ve beceri birikimi, 1500lerin başlarında intifâa aşamasına ulaşmıştır. Bu aşamadan sonra Batı Avrupada din, toplum, kültür, siyâset ile iktisât şartları yeni bir çağa yol açacak derecede değişime uğramışlardır. İşte buna da Yeniçağ denir. Klasik devir, yânî 1200 ile Yeniçağın başlangıcını ifâde eden 1500 arasında kalan üç

yüz yıllık süre ise, ‘Geç Ortaçağ’dır.³⁶⁷

(6) Kutsal Roma–Germen Devleti, kara Avrupasının en önde gelen iki milletinin, yânî Fransız ile Alman devlet geleneği ile göreneğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunlardan Fransa, Roma-Germenin öncelikle Roma yakasını esâs almıştır.

v- *Din Menşeli Medeniyet, ‘Temeddün’e Karşı Çıkan Dindışı Medeniyet: ‘Civilisation’ ve Onun Gayritabîi İnsan Tipolojisi*

(1) Roma–Germen Devleti yoluyla Fransa, başta hukuk olmak üzere, Eskiçağ Cumhuriyet Romasını kendine zamanla artan ölçüde örnek kabul etmiştir. Romanın imparatorluk devrine gelince; bu da, mimârlık, güzel sanatlar ile ‘tekci’ (Fr unitaire) devlet kültürü anlayışının ululanmasında kendini Fransız ruhunda yansıtmıştır. Nitekim imparatorluk Romasının doruğu olan şaşaalı *Avgustus* dönemi (M.Ö. 30 – M.S. 14), Fransız kralı *Ondördüncü Louis* (1638 – 1715) ile imparatorluk Fransasının *Napoléon Bonaparte* (1769 – 1821) devirlerinde yankısını bulmuştur. Devlet ile hukuk düzenleri ve plastik sanatlar sahasının yanısıra, Fransızlar, dil hususunda dahî, Latin–Romanın ana vârisi oldukları iddiasını koruyagelmışlerdir. Bundan dolayı, konuşulan ile yazılan neredeyse iki farklı dil ortaya çıkmıştır. Günlük bildirişme alanında kendinden türediği Avâm Latincesinden³⁶⁸ en fazla farklılaşmış Latin dili olmakla birlikte, Fransızca,³⁶⁹ yazıda, Klasik Latinceye olabildiğince yakın kalmağa hep özel bir çaba harcamıştır. Bunun sonucunda yazılanın, konuşulan dili yansıtmaktan bunca uzak kaldığı başka bir abece (alfabe) esâslı yazı yoktur. Onyedinci yyda kurulan *Acadédemie Française* yazı dilini Latinceleştirme merkezi gibi etkinlik göstermeğe yönelmiş, sonuçta dili tarihî ile tabîi mecrâından saptırıp felcetmiş, ortaya bir dilbilgisi ile imlâ garâbeti ile fetişistliği ve nihâyet ‘dil aklîselîmine aykırılık âbidesi’ çıkıvermiştir. Bu durum, kimi eleştirici Fransız düşünürünün de dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim, Yüzyılımızın önde gelen Fransız şairlerinden Paul *Valéry* (1871 – 1945), bahse konu durumu bir imlâ cinâyeti şeklinde nitelemiştir. Yazılmakla birlikte, söylenirken telâffuz değeri bulunmayan biryiğın işâretle karşı karşıya kalıyoruz. Bu da, bir tarafta Fransızcanın konuşma dilini alabildiğine zayıflatırken, öte yanda yazıda soyutlamayı adamakıllı artırıp pekiştirmesi, onu özellikle kavramlaşmışlık açısından, zengin ve güçlü bir dil kılmaktadır.³⁷⁰ Söz gelişi milletlerarası hukuk yazımı ve dış siyâset (diplomatie) konusunda Fransızcanın hâlâ

³⁶⁷Bkz: Jürgen Hannig: “Mittelalter”, 346 – 364.syflr, “Fischer Lexikon: Geschichte”de; ayrıca bkz: Audrey Butler: “Collins Dictionary of Dates; ayrıca bkz: “Petit Robert: Dictionnaire des Noms Propres”.

³⁶⁸Bkz: EK 8e

³⁶⁹Bkz: EK 9a

³⁷⁰Bkz: EK 10a

SORUN NEDİR?

vazgeçilmez konuma sâhib oluşu, öncelikle bir kavram dili olması; olağanüstü sağlam, şaşmaz bir dilbilgisi yapısı ile bilincini taşımasından ileri gelmektedir. Ancak, bu bildirdiğimizin tersi de söz konusudur: Aşırı oynanmış Fransızcanın, kıvraklığını hepten yitirip taşlaşıp hantallaşmış olması da gerçekliğin öteki yüzüdür. Geçmişin —meselâ Yunanca— ve hâlihazırın —sözgelişi Almanca— zengin kültür yahut medeniyet dilleriyle kıyâslandığında, Fransızca ifâde gücü itibâriyle derinlik ile esneklikten yoksun yüzeysel bir dil olma özelliğini arz etmektedir. Sıraladığımız olumsuzluklarına rağmen, Fransızca, Çincenin, Sanskritce–Palicenin, İbrancanın, Arapcanın, Farscanın, Yunanca (Klasik Attika İyoncası yahut Koine) ile Latincenin yanısıra klasik diller sınıfında yer alır. Onun klasik dil olmasını sağlayan bellibaşlı etkenler arasında taşıdığı edebiyatın zenginliğini, üstün zihnî (intellectuel) gücünü —kavramlaşmışlık— ve başka dillere etkisi ile hâkim oluşunu sayabiliriz. Bütün bunlara Fransızcanın, Roma sonrası, *Mérovingiens* hânedânıyla Beşinci yüzyıldan itibâren, Avrupanın ilk birlikli (unitaire), en güçlü, etkili ve görkemli devletinin —842de telîf olunan Straßburg andıyla (Les Serments de Strasbourg) birlikte— resmî bildirişme aracı hâline gelişi hususunu da eklemek gerekir.³⁷¹

(2) Yine, Yunanca, Arapca, Farsca, Çince, Sanskritce, Osmanlı Türkcesi, Ortaçağ Latincesi, İtalyanca, İspanyolca, Rusca, İngilizce, Almanca gibi birinci derecede büyük kültür dilleri, tabî ki, işlenmiş, bakım görmüşlerdir. Ne var ki Fransızca bunların dahî ötesinde bir görünüm sunmaktadır. Lezzetinden ziyâde görünümüne özel özen gösterilmiş bir ziyâfet sofrasını andırmaktadır. İşlene işlene, süslenip püslenerek, sürüp sürüşürülerek yapmacık Fransızca, yazısı itibâriyle göze, konuşma dili bakımından da kulağa hitâb edecek tarzda tasarlanıp tersîm olunmuştur. Tıpkı 1700lü yılların Rokoko eşyâ ve 1890lar ile 1920lerin Paris kadın giyim kuşam modası gibi, Fransızcanın bahis konusu rüküşlülüğü, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin kof incelmışliğinin, yozlaşma derekesine varan rakîkliğinin dışavurumudur. Zâten adı geçen medeniyetin merkezi, hattâ minyatürü öncelikle “Güneş Kral” nâmıyla anılan *Ondördüncü Louis* devri,³⁷² demekki Onyedinci ile Onsekizinci yüzyıllar Fransız kültürüdür, diyebiliriz. Bahsolunan kültürün doğal ortamı şehirliliktir (Fr urbanité); saraylar ile kâşânelerin salon âdâb ile erkânıdır. Doğa ve dinle ilgisi ilişki kesiktir. Başta batısı olmak üzere, Avrupanın hemen hemen tamamı, söz konusu kültürü mimârlıkta, şehir

³⁷¹ Bkz: Hélène Bui: “Faire-part de naissance”, 45. – 48.syflr;
ayrıca bkz: Henriette Walter: “Exit le latin”, 56. – 59.syflr;
ayrıca bkz: Jacques Chaurand: “Histoire de la Langue Française”, 6.&7.syflr;
ayrıca bkz: Pierre Guiraud: “L’Ancien Français”, 10 – 12.syflr
ayrıca bkz: Georges Galicher: “Physiologie de la Langue Française”, 91., 115., 123.&125.syflr.

³⁷² Güneş Kral *Ondördüncü Louis* hükümdarlık devrinin doruğunu ifâde eden 1600lerin son çeyreğinde Fransanın ulaşmış olduğu kültür ile maddî zenginlik, Avrupada dillere destân olmuş, hattâ Almancada darbimeselleşmiştir. Varlıklı olup debdebeli ömür sürenin tasvîrinde “o, Fransadaki Allah baba gibi yaşıyor” (“er lebt wie der Herr Gott in Frankreich”) denmiştir.

SORUN NEDİR?

tasarımcılığında, dilde, edebiyatta, güzel sanatlarda, yemek pişirme ile sofrâ tertîbî sanatlarında, askerlik ile savaşıma usullerinde, âdâbımuâşeret kurallarında ve özellikle İhtilâlîkebirin ardından ideolojide, siyâsî ile idârî teşkilâtlanışlarda örnek alıp taklîd etmiştir. Doğa, kır, köy ve köylü ‘kokan’ ne varsa, ‘pis’, ‘iğrenç’, ‘mekrûh’ damgasını yemiştir. Türkçenin hayâlhânesine uzak kaldığından, Türkcede tam söz karşılığı bulunmayan Fransızcanın *paysan*ını kabaca ‘kırlı’, ‘kırdâ yaşayan’, ‘köylü’ şeklinde karşılayabiliriz. Gelgelelim, *paysan*ın doğrudan sözlük karşılığı, Fransızcanın hayâlhânesinde taşıdığı tasavvur çeşitliliğinin yanında cılız ve sönük kalır. *Paysan*, Yeniçağ Fransızcasında ‘kaba saba’, ‘dangıl dungul’, ‘yol yordam bilmez’, ‘küt’, ‘sakîl’ kişî şeklinde aşağılayıcı bir ‘anlam rengi’ almıştır. *Paysan*ın zıttıysa, *citadin*dir. Bu ‘şehirli insan’, *urbanité*nin, yânî ‘şehirliliğ’in yahut ‘şehirleşmişliğ’in *civilisateur*, demekki ‘medeniyetleştirici’ edeb ile terbîyesine mazhar olmuş, zeyrekliğiyle, tavırlarındaki zarîflığı (*élégance*) ve kibârlığıyla (*galanterie*) temâyüz etmiş kişîdir. O, ‘şehr’in (*ville*), giderek ‘dünya–ufkunu–tarassut–ve–ihâta–eden–dev–boyutlu–maşerî–yaşama–merkezi’ anlamındaki *métropole*ün müşkil, yıpratıcı, dağdağalı, gürültülü patırdılı, gece gündüz ıslıl ıslıl³⁷³ yaşayışından bitkin bîtâp düştüğünde ancak hayatın unutulmağa yüz tutmuş çalımsız, yalınkat âsûde masûm sığınağı gibi görölmeğe başlanan kırlık alana hüzn dolu buğulu gözlerle bakabilir. Böylesi bir hâletiruhiyedeki *citadin*in dönüp baktığı *campagne*, yânî ‘kibâr kırlık alan’, artık *pays* (‘kaba kırlık’) olmaktan çıkar, *rustique* bir hâl alır. *Rustique*, ömrünce şehir hayatından (*urbanité*) bir nebze dahî ayrılmamış şehirlinin (*citadin*), ‘şehirlice’ tasavvur ettiği ‘nâzik doğalsı kırlık alan’dır.

Sonuçta ortaya çıkıp incele incele ‘saraylı–mukallidi³⁷⁴ hanımefendi’nin ‘kadınsı’ ‘çit kırıldımlığ’ına varan *Baroque–Rococo* usluplarında yansımasını bulan, doğallık ile sağlıklı doğâ insanından sapmış bir *Urbain–Bourgeois* kültürüdür. Bâhusus şehir ve salon kültürlerine dayalı bu medeniyetin şehircilik anaörneğini Onyedinci, Onsekizinci ile Ondokuzuncu yüzyılların ‘ışıklar şehri’ *Paris*; salon ülküsünü de, *Versailles* sarayı salonlarının tezyîni ile âdâbı (*courtoisie*) teşkîl etmişlerdir. 1800lerin özellikle ikinci yarısından itibâren başta Latin kesimi olmak üzere, Avrupa ile onun taklîtcilerinin pâyitahtları ile başkentleri *Paris* örneğine göre imâr görmüşlerdir. Bükreş, Sankt Petersburg, Vaşington, Buenos Aires, hattâ Berlin, Viyana, Moskova, Madrit misâli Fransız işğâline uğramış yahut Meksiko gibi bunu kısmen yaşamış olanlar da ‘bulaşıcı *Paris* marazı’ndan kendilerini vâreste tutamamışlardır. Bahse konu marazın, Brezilya Amazon ormanlarının kalbine değin yayıldığını görüyoruz. Orada 1660da kurulmuş Manaus şehrinde Paristekinin tıpkısı —tam da ucuz mizâh

³⁷³Bkz: EK 11e

³⁷⁴Bkz: EK 12ye

edebiyatına yakışır— bir opera Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında inşâa olunmuştur. Bu çizginin dışında kalanlar, Roma ile Ortaçağ Latin kültürlerinin silinmez izlerini hâlâ taşıyan Orta ile Güney İtalyanın ve farklı bir gelenek iddiasını dile getiren İngiltere ile öteki Kuzey Avrupalı ülkelerden Felemengin, İsveç ile Danimarkanın şehirleridir.

(3) Fransız kültürüne dair hayâlhânemizde canlanan bilcümle tasavvur, hep *Parise* aittir. Fransa, başşehrine odaklanmış görünüyor. Her bakımdan böylesine merkezîleşmiş başka bir devletin, ülkenin örneğine tarihte rastgelmek hayli zor olsa gerek.

Paris, ününün ve parlak günlerinin şâhikasını *Üçüncü Napoléon*'un (Charles Louis *Napoléon* Bonaparte: 1808 – 1873) İkinci İmparatorluk devrinde (1852 – 1870) yaşamıştır. Bahsi geçen devire damgasını vuran, büyük şehir tasarımcısı, vâlî ve belediye başkanı Alman asıllı Fransız Baron Eugène *Haussmann*'dır (yazılışıyla ilgisiz Fransızcadaki okunuşu, Öjen Osman: 1809 – 1891). Paris'in tarihî surlarını yıktırarak onların yerine çevre yolu inşâa ettirmiştir. René *Descartes*'ın geometrik estetiğine uygun bir merkez meydana *concentrique* çevre yolları ve bunları dikine kesen ve yarım yüzyıl sonraki motorlu trafiği bile kaldıracabilecek genişlikte caddeler, Fransızcasıyla söylersek, *boulevardlar*³⁷⁵ açtırmıştır. Yine *Descartes*'ın geometrik estetiğini mükemmelce yansıtan parklar ile korular, şehrin muhtelif semtlerine serpiştirilmişlerdir. Dünyanın en ileri seviyedeki lağım şebekesi yine *Haussmann*'ın hizmet dönemi sırasında Pariste inşâa olunmuş; 1900lerin başında da buna koşut metro sistemi kurulmuştur. Paris, 1800lerin sonları ile 1900lerin başlarında dahî hızla gelişmeğe devâm edip gerek Fransa gerekse dünya çapındaki önemini sürdürmüştür. Nihâyet, Yeniçağ dindışı Batı medeniyetinin, doğallığın zıttı ve doğa düşmanı addetmeğe meylettiği şehrin (Fr ville) ve şehirciliğin (Fr urbanisme) insan zihnindeki tasavvuru ve temsilcisi, önceki çağların şehir dokusunu tümüyle üstünden atan 1853 – 1870 arası *Haussmann Parisi* olmuştur. Yine *Haussmann*'ın Paris tasarımı, gelenekleşip kurumlaşmış felsefî düşünüşün, uygulamaya nasıl yansıdığına ilişkin son derece dikkate değer bir örnektir. Bahis konusu tasarımda nice girift ve uzun vadeli düşünülp çıkabilecek sorunlara çâre arandığını görüyoruz. Böylelikle akılla iş gören felsefleşmiş bir kültürle yüz yüzeyiz.

(4) Şehre âdetâ 'ekilmiş doğa' anlamındaki 'park tesîsleri' (Alm Parkanlage), uzun sayılmayacak süre zarfında Batı Avrupalının insanîleştirilmiş kırlık alanlarına (Fr la campagne) dahî yayılarak doğal doğanın yerini, artık, 'park manzarası' (Alm Parklandschaft) alacaktır. Böylece doğadışılık, şehir alanından (Fr domaine urbain) ibâret kalmayıp doğal olması beklenen kırlık yörelere de (Fr régions rurales) sıçrayıp yayılmıştır. Gerçi,

³⁷⁵Onbeşinci yy Felemenkesinin *bolwercinden* (ok: bolverk)

SORUN NEDİR?

medeniyetleşmiş bütün kültürlerin ortak paydası şehirleşme, devletleşme ile sunileşme süreçleridir. Ne var ki, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinde bu üç unsur, mutlak değerler hâline gelmişlerdir. Üçü, haddizâtında saray merkezli ve asilzâde zümresinin gözetimi ile öncülüğünde biçimselleştirilmiş mantık ve bunun tepe noktasını oluşturan mantık–matematik doğrultusunda dinden bağımsızlaşıp kopma hedefine yönelik yürümüştür. Buradan hareketle *laïc–séculier–idéologique* dünya ve yaşama anlayışları ortaya çıkmışlardır. Doğal ile dinî yaşamaya sırtını dönmüş bu anlayış, insanın tabiatını çarpıtmıştır.³⁷⁶ Nitekim, doğal ile dinî dünya ile yaşama anlayışlarını taşıyan bir kültür, ‘medeniyetleşmiş’ olarak nitelenmiştir. Bu anlamda kullanılan ‘medeniyet’ kavrayışına Fransızcada 1734ten itibaren, *cité*den türetilerek *civilisation* (ok: Sivilizasyon) denilmiştir. Onüçüncü yüzyılda kullanıma giren *culture*den farklı şekilde *civilisation*, belli bir toplumun belirli bir çağdaki yaşama tavrı ile tarzına mahsûs olmayıp toplumlar ile çağlar üstü bir anlam değeri kazanmıştır. *Civilisation*, belirli bir çağ ile topluma has bir *culture*den çıkar. Ama yayılma sahası bütün dünyadır. *Civilisation*ın zemîn hazırlayıp uygun düşen *culture*, *civilisable*dir (Onsekizinci yy). *Civilisation*ın kendisinden neşet ettiği *culture*, ilkin, Aydınlanma çağı diye adlandırılan 1650 – 1800 arası Fransız kültürüdür. Bilâhare bahsi geçen istidâtı gösteren İngiliz–Amerikan kültürü olmuştur. Her *culture*, *civilisation* orununa yükselme kâbiliyetini hâiz değildir. Ancak, böyle ‘üstün’ bir *culture*, öteki toplumları dahî ‘*civilisation*laştırma’ görevini taşır. Hıristiyanlığın temel akîdelerinden ‘dinyayma’, yânî Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaştırma mücâdelesinin, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetindeki devâmı ‘*civilisateurlük*’ (Ondokuzuncu yy) çabasıdır. ‘Aydınlanmacılık’ta *civilisation* meşalesini taşıyan *culture urbainenin*, demekki ‘şehirleşmiş kültür’ün aydınlanmış Batı Avrupalısıdır. Fransız kültür çerçevesinde *culture urbaine* kişisi, *idéologique–politique*³⁷⁷ kimlik sâhibi usul erkân bilen *poli*,³⁷⁸ yânî ‘cilâlî’ biridir. Peki, kişinin neresi cilâlanır? Doğallığı. Batı Avrupada *culture urbainenin* dışında bulunan kır–köy kesiminin manzarası ile doğala yakın kaba saba kişisi *rural*dir, *rustredür*, *mananttır*, *vilain*dir. Fakat, bir de, Avrupa dışı coğrafyalar da vardır. Kuzey batı Avrupaya benzemeyen manzaralar ile insan tipleri, kısaca, (Latincenin *salvaticus*undan) *sauvage*, yânî vahşî yahut yabanîdirler. *Rural* yahut *rupestre*, demekki ‘doğal’ kesimlerin *manant* yahut *vilain* kişisi, *poli* olmamakla birlikte, önünde sonunda, *humain*, yânî insandır. Neden? Batı Avrupalıdır da ondan. Onu ‘aydınlatarak’ *politesse* (nâziklik) çerçevesine sokar, ‘cilâlar’sınız. Buna karşılık, Avrupalı olmayan *sauvagea*

³⁷⁶Fr dèrèglement de la nature humaine.

³⁷⁷Yunancada ‘kent’ anlamındaki *polisten* türetilmiş.

³⁷⁸Yine Yunancadaki *polisten poli*: Cilâlamak.

SORUN NEDİR?

ne yapacaksınız? Onu önce, yabanî hayvanı ehlîleştirircesine, insanlaştıracaksınız. Buna ise *humanisateur* etkinlik denilebilir. Ancak insanlaştıktan, *humanisé* olduktan sonradır ki, ‘orman kibârî’ *sauvage*, *civilisateur* çabalara konu kılınabilir.

(5) ‘Şehirleşmişlik’ ‘torna’sından geçmiş *urbain* nasıl bir kişidir, neye benzer? Her şeyden önce *cultivé*dir. Buna gerçi Türkcede ‘kültürlü’ diyoruz. Ne var ki ‘kültürlü’ bize *cultivé*yi eksik ve hattâ renksiz yansıtır. Zirâ ‘kültürlü’ Türkcede ‘çok bilen’, ‘enine boyuna bilgilerle donanmış’, öyleki ‘malûmâtfurûş’ kimse anlam içeriklerini hâiz bir sözdür. Fransızcada *cultivé* yahut *civilisé* bundan daha fazla bir şeydir. ‘Cilâlî’dir, ‘şehirli’dir, ‘nâzik’tir, ‘gün görmüş’tür, ‘yol yordam’, ‘usul erkân’ bilir. Toparlarsak, *disciplineli*dir. Haddizatında, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti ‘sıkıdüzen (disiplin) iptilâsı’na garkolmuştur. ‘Şehirli–yaşama’nın bütün köşe bucaklarından ‘sıkıdüzen’ fişkırrır. Bunun ifâdesini dilde dahî buluyoruz. Temel kültür dili Fransızca, dilbilgisi ile cümle kuruluşu bakımından, ağırlığı haddizatında yetmiş kiloyu bulmakla birlikte, elli küsur kiloymuşcasına görünme gayretindeki korseli salon hanımefendisini çağırıştırır. Cümle tek boyutludur. Sözleri cümleye keyfinizce serpiştiremezsiniz. Nasıl ki etkinlikler, zapturapt altına alınmışlarsa, dil ile onun kullanımı da öyledir. Burada Fransızca, kendisinden türemiş olduğu Latince’den de aynı anneden olma öteki Latin dillerinden de uzaklaşır. Bildirdiğimizin en açık belgelerinden biri, Fransızca cümle kuruluşunun, seçeneksiz tek boyutluluğudur.³⁷⁹

(6) Nice doğa bilimlerinden sayılırsa sayılsın, varsayım, yasa yahut teori, toplumu belirleyen bir dünyagörüşü arkaplanına dayalı olarak arziendâm eder. Nitekim, bir *Lamarck*’ın yahut *Charles Darwin*’in evrim varsayımlarının, bir *Hegel*’in tekâmülcü tarih anlayışının dahî arkasında Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetlerine hâkim gözüken dünyagörüşü yatmaktadır. Bahis konusu dünyagörüşü uyarınca, hayvanlardan insana ve nihâyet insanlar arasında dahî bir sıradüzeni bulunur. ‘Yabanî ortam’ın ‘vahşî adam’ı, hayvan ile insan, yânî Kuzey batı Avrupalı arasında bir yerlerdedir. Bundan dolayı o, ‘medenîleştirilme’den önce, ilkin ‘insanlaştırılma’sı gerekir. Giderek, ‘vahşî adam’ ile ‘insan’ arasında bile yine bir ‘geçiş beşer’i bulunur. Buna da ‘barbar’ denilir. ‘Barbar’, medeniyet seviyesine ulaşmış olmakla birlikte, Batı Avrupalı olmayan kültüre mensup kimsedir. ‘Barbar’, ‘vahşî adam’ın tersine, insan tarafından değişikliğe uğratılmamış demek olan ‘yabanî çevre’de yaşamayan kimsedir. İnsanın doğayı değiştirmesi sûretiyle kendine yeni bir çevre inşâa etmesi çabalarına, başka bir deyişle, doğal çevrenin yerine kültür ortamını ikâme etmesi etkinliklerine Yeniçağ dindışı Batı Avrupa düşüncesi, ‘tarih’ demiştir. ‘Vahşî adam’ın oluşturduğu toplulukları,

³⁷⁹Bkz: EK 13e

SORUN NEDİR?

bu yüzden, Yeniçağ Alman toplum–tarih filozofları ‘doğal halklar’ yahut ‘topluluklar’ anlamında *Naturvölker* şeklinde nitelemişlerdir. Doğal halklar, sanki hüdâinâbittirler; zamanların başında nasıl oluşmuşlarsa, öyle kalmışlar; kısacası tarihten, tarih sürecinden yoksundurlar. Tarihten hiçmi hiç nasîplerini almamışlardır. Buna karşılık, ‘kültür halkları’ndan, yânî *Naturvölker*den olmayan ‘barbar’ın tarihi bulunmakla birlikte, bu husus dahî belli belirsizdir. Oysa açık tarih bilincini taşıyan, bir tek, aydınlanmış Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetinden olandır. O, gâyesini apaçıkca bilir vaziyette ‘doğa’ya karşı ‘kültür’ü inşâa etmek sûretiyle ‘tarih’i yaratır, yaşar ve bütün insanlığa yayar. Sözü edilen durum, nereden, nasıl kaynaklanır? Bunun sebebi salt kültürelmidir yoksa biyolojik nedenlerdenmi ileri gelir? Fransız kültürüne odaklanmış Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinde ağırlık, daha ziyâde, kültürel nedenden yanadır. Buna karşılık, Avrupa Yahudîsi ile Kuzeyin Germen duyuş ile düşünüşünün kavşağında yer alan İngiliz-Yahudî medeniyetinde sıklet merkezi ırk mülâhazasıdır. Yine Yahudîde belli bir inanç manzûmesinin taşıyıcısı Israil kavminden olmak esâsen; bütün Germen toplumlarında olduğu gibi, ‘insan’ bahis konusu kılındığında, İngilizin zihninde de belirli bir ‘tip’ canlanır. Bu belirgin ‘tip’ten irak düştüğünüz oranda, ‘medeniyetleşen kültür’ yaratma yetisinden de uzaklaşırsınız. Ancak, Yahudînin tersine, İngiliz, size insanlaşma imkânının önünü kapatmaz. O ‘ülkûsel tip’ten nice irak düşerse düşsün, İngilizin eğitim ile öğretim imbiğinden geçen ‘vahşî adam’ın dahî, ‘insan-gibi’, yânî ‘İngilizimsi’ olma şansı vârittir. Ama tabî, ‘düpedüz İngiliz’ (İng ‘downright Englishman’) olamaz. Bunun imkânsızlığı, Israillide yahut Almandaki gibi, yalınkat bir soy arkaplanı meselesine dayanmaz. Fransızda gördüğümüz bir *culture* sorunu da işin içerisinde. Bu *culture*, herhangi bir ‘kültür’ değildir. ‘İnsanlaştırıcı’, ‘Aydınlanmacı’ *civilisationa* esâs teşkîl eden seçkin, hattâ seçilmiş *culturedür*. Temelde, 1700lerin sonlarında kemâle eren Aydınlanmacı devir Fransasından apartılan *culturee* İngiliz zihniyeti iki yeni unsur katmıştır: Bir, tipolojik; iki, iktisâdî. Fransız *culture* anlayışındaki insan tipinde, manen ve maddeten, Geç Ortaçağ soylusunun tavır ile tutumlarını taklîd eden fakat kendi soylu olmayan şehirleşmiş ‘memurumsu’ Aydınlanmacı kentsoylu tasavvuru baş orunu tutmuştur. Bahsi geçen şehirleşmiş ‘memurumsu’ kentsoylu, Avrupanın, en eski ve köklü birlikli, siyâsî nizâmı ne olursa olsun, devlet geleneğine bağlı ve bu bağlamda devlet ile onun toplumu demek olan millet ülküsüne hizmet eden ve bunun takîpcisi olan bir kişidir. İlginçtir, Osmanlı ulemâsı bir yanıla Fransız kentsoylusunu andırır. Ama yalnızca bir yanıla; o da, devlet ülküsünün çerçevesinde yaşayıp hizmet vermektir. Osmanlının devlet ülküsü, İslâm davâsının taşıyıcılığı ile takîpciliğini öngörmüştür: ‘Devletiebedmüddet’. Osmanlı dindardır, mütedeyyindir, askerdir. Buna karşılık, 1600lerin başlarından itibâren Fransız, git gide *séculier* yahut *séculaire*, yânî dindışı ve *civil*, demekki mülkîdir. Askerlik, bir meslek olarak

varlığını sürdürmekle birlikte, toplumsal kamu hayatında sıklet merkezi, askerlikdışı cepheededir. Hâlbuki Osmanlı Türkünde kamu hayatında ağırlık, askerlik cenâhındadır. Osmanlı, Müslüman olsun yahut olmasın, dindardır.³⁸⁰ Birinin, askerlikle ilgisi ile ilişığının kesik olmasıçin onun, gayrimüslim, özellikle de 1820lerden, yânî II. *Mahmut* (1784 – 1839) devrinden itibâren Türk yahut Türkleşmiş olmaması gerekirdi.³⁸¹

(7) Fransız *culture*ünde ‘imân-duygu’ esâslı ‘din’in yerini ‘şüphe etme– akılyürütme’ temeline dayalı ‘felsefe’ almıştır. Devlet şeklinde teşkilâtlanmış bir toplumun genel yönetim hüneri siyâsettir. Dinin vazettiği örf yahut ahlâk düstûrları neviinden manevî değerler çerçevesinde bir bilgelik düzeni yahut feseфе sistemi, toplum hayatını siyâsî ile iktisâdî bakımlardan nizâma sokar. Bahsi geçen işi, bir ‘felsefe sistemi’nin, ‘din’e hiçbir vechile dayanmadan yapmasıyla da ortaya ‘ideoloji’ dediğimiz bir fikir yapısı çıkar. Burada dinden beklenen temel düstûrları dahî ideolojinin kendisinden doğduğu felsefe vazeder durumdadır. ‘Din’ kaynağından doğmadığı iddiasındaki bir ‘felsefe sistemi’, ‘biçimsel akl’ı menşe olarak kabul eder. Onun verisi ideoloji de, şu hâlde, Akılcı bir siyâsî nizâmı derpîş eder. İşte böyle ‘Akılcı dünyevî–siyâsî nizâm ülküsü’nün, tarihte ilk defa açıkca denenip gerçekleştirilme safhasına geçilmesi, 1789 İhtilâlikebîriyle olmuştur. İhtilâlikebîrle olgun biçimini alan *culture*, diğer bütün kültürlerden tamamıyla farklı bir ‘kalıb’a yerleş/tiril/miştir. Kendinden öncekiler ile çağdaşı olanlar *théologique* esâslyken, bu yeni kültür, tarihte ilk kez *idéologique* değerlerle örülmüştür.

İhtilâlikebîrin fikirce ilhâm kaynağı olanları ve onu mâlî cihetten arkalayanları Manş denizinin öbür kıyısında bulabiliriz. Şablon, İngiltere yakasında çizilmekle birlikte, ilk açık seçik uygulama Fransa cephesindedir. İmdi, Maddecî–Mekanikci dünyatasavvurundan olma Dindışı–Akılcı–Aydınlanmacı–İnsancı–Deneyci–Positivci dünyagörüşüyle yoğrulmuş bir ‘ideoloji’ olan *Libéralisme*, *culture*ün ‘şahdamarı’dır, ‘zenbereğ’idir. *Idéologienin régime politiquei*, yânî ‘siyâsî nizâm’ı, *Républicanisme*, demekki ‘Cumhuriyetçilik’tir. Üstelik, Devletçiliğe eğilimli bir Cumhuriyetçilik. Nihâyet, bu eğilimde geçmişin derinliklerinden derebeğlik ile hükümdârlık günlerinin ‘ses’lerini işitmek olasıdır.

(8) Kurucu unsurları İngiltereden Fransaya idhâl olunmuş bulunan *culture*³⁸², bu ‘imâl edilmiş’ hâliyle Manş denizini aşp İngiltereye gerisin geriye ihrâc olunur. Dünyatasavvuru ile dünyagörüşü aynı kalmakla

³⁸⁰ ‘Dindar’ ile ‘mütedeyyin’ arasındaki anlam farkını bildiren açıklama ve tarîf için bkz: 234.s.

³⁸¹ Osmanlı zihniyetinde ‘Türk olma’nın kıstası, Müslüman olmak ile Türkceyi anadil olarak benimsemektir. ‘Türk olma’ denkleminde ‘soy’un, hiçmi yeri olmamıştır? Bellibelirsiz olmuş. Ne var ki, bu hususu vurgulamak şöyle dursun, bunun farkında bile olunmamıştır. Toplumun en kâmil siyâsî teşkilâtlanışı imparatorluk devletidir. Orada toplumu oluşturan bireyler arasındaki bağ, artık ‘kandaşlık’ etkeni değildir. Onun yerini en insanî olan ‘ülkü’ unsuru alır.

³⁸² Bkz: EK 14e

SORUN NEDİR?

birlikte, yeni mekânında, *culture*ün ‘ideoloji’si değiştirilir. Kara Avrupasından 1500lerin başlarında Yahudîler, yanlarında getirdikleri hüneler ile paraları zemîni serbest girişime elverişli bu ülkede tedâvüle sokmuşlardır. Geç Ortaçağ ile Erken Yeniçağın iktisât düzeni Merkantilizm, Yahudînin parası ve hünere, İngilizin de cüretli girişimciliğiyle 1500lerin ortalarından itibaren İngilterede büyük bir ivme kazanmıştır. İvme öylesine boyutlara ulaşır ki, ülke sınırlarını aşar geçer. 1300lerin başlarından beri teşebbüs hâlinde kalan Britanya ile İrlanda adalarının tamamı 1400ler ile 1600ler arasında ele geçirilir. Ardından uçsuz bucaksız denizler aşılarak yeryüzünün dört bucağına el atılır. Eylemlere düşünce çatısı çatılırken, düşünce de eylemle içeriklendirilir. Düşünce çatısının felsefî vasfı vardır: Hür Sermâyecilik ideolojisi. ‘Çatı’nın içeriğiye, bağımsız değer hâlini alan paranın yarattığı iktisâdî ve bunun güdümünde siyâsî hareketlilik. Serbest girişime, mal ile para edinme hırsına ayakbağı olmadıkça dine kamu hayatında dahî tahammül gösterilebilir. Öyleki bahsi geçen düpedüz maddiyâtçı furyaya din, maneviyâtımsı bir renk katabilir. Yetki (Fr *autorité*) kaynağı rolünü bile oynayabilir.³⁸³ Nitekim, iktisâdî ile siyâsî cihetlerden kendisine böyle bir rol dahî biçilmiştir. O hâlde, Fransızın tersine, İngiliz kültürü ‘dindışı’ (*laïc* ve *séculier*) olmayıp ‘millî dinli’dir. Her şey alım – satım ölçüsüne vurulduğuna göre, siyâsî nizâm dahî buna uygun biçimde değerlendirilmiştir. İngiliz, meşrutî hükümdarlık ile millî dine (Anglikan kilisesi) dayalı devlet nizâmını kendine saklarken, geleneksel ‘nişan tahtası’ Fransa başta olmak üzere, dışarıya cumhuriyetçilik ile dindışılığı ‘satmış’tır. Böylece hedef seçilen toplum/lar, millet/ler özden yumuşatılıp serbest piyasacı mâlî sermâyeciliğin ihrâcına elverişli kılınmışlardır.

(9) Halkidâresinden (*démocratie*) kasdolunan nedir? Sorunun cevabı, “istediğimi söyler, başkasının haklarına tecâvüz etmedikçe, dilediğimce eylerim” ise, bu, yanlıştır. İngilizin ne yapıp yapamayacağını; ne giyip giyemeyeceğini; meraklarının ve sporunun ne olup olmayacağını; hangi derneğe yahut meyhâneye girip girmeyeceğini; hattâ kimlerle evlenebilir evlenemeyeceğini ve nihâyet esâs önemlisi, neyi söyleyip söylemeyeceğini, son çözümlemede tayîn eden, içine doğmuş olduğu toplum sınıfının ufkudur. Mensûbu olduğu sınıfın, *Kant*ca söylersek, maşerî tasavvurgünde (*Anschauung*) bulunmayan kişinin bildirilmesi mümkün değil; çünkü aklına gelmez. Sınıf esâsına göre eğitilmiştir. Mezkûr terbiye yahut eğitim, seyredilenin, gözlemlenenin, bakılanın, bütünlülüğünde görülmesinden ziyâde, gözle görülür, elle tutulabilir kısmının, hesabı verilir, gerekcesi gösterilebilir, ayrıntısıyla yakalanıp kavranması idrâkine berâberinde getirmiştir. İşte bu

³⁸³Hükümdarın, devlet başkanı ve aynı zamanda kilisenin başı olması itibâriyle, İngiltere resmen bir ‘din devleti’dir. Tabî bu, tamamıyla biçimsel bir olaydır. Yoksa, İngiliz kültüründe din, toplum hayatını tanzîm etmez. Daha teknik bir ifâdeyle, devlet *laïc* olmamakla birlikte, toplum yahut kamu hayatı *séculaire*dir. Meselâ Hindistanda da durum bunun tersidir. Orada devlet *laïc*ken, ister Hinduluk, ister Müslümanlık olsun, din, toplum hayatının her kesiminde ağırlığını alabildiğine duyurur.

SORUN NEDİR?

yüzden Yunanlı ile Almanın tersine, evrensel metafizik hakikatı araştırıp bulgulayan dâhî İngiliz filosofla karşılaşmıyoruz. Yine, gördüğü sınıf esâslı eğitim, İngiliz ‘şimdi burada’ki (L ad hoc) sorunu çözüp işe yarar hâle sokan zekî adam kılmıştır. Gerçi sözünü ettiğimiz durum, son altmış yılda değişmesine değışti. Artık, işçi ailesi çıkışlı genç de, gerekli maddî ve mâlî şartları yerine getirebiliyorsa, pekâlâ, Oxford üniversitesinde öğrenim görebilir. Fakat bu, çok yakın geçmişte vukûu bulmuş bir değışmedir. Husûle getirdiğı sonuçlardan henüz haberli değiliz. Haddizâtında burada İkinci Dünya Savaşının bitişine değin süregelen süreçten bahsetmekteyiz. O sürecin yürürlükte kaldığı sürede de kalın hatlarla çizilmiş sınıf sınırları asla açıkca vurgulanmazdı. Bunu toplumun bütün katları katmanları zımnen kabul eder görünmüş, herkes yerli yerini bilmiştir. Bundan dolayı, Onyedinci yüzyıl ortalarında cereyân etmiş iç savaş (1642 – 1649) ile Onsekizinci yüzyıl sonlarında Amerikada vukûu bulmuş ihtilâli (1775 – 1783) bir yana koyarsak, toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde, diğer Avrupa milletlerinde tanık olduğumuz kaba kuvvete başvurma ihtiyâcını İngiliz duymamıştır. Zâten üst sınıf İngilizin başat ruh özelliğı, en bunalımlı durumlarda bile sâkin kalıp çapraşık sorunları sühûletle hâletmektir. Bu, öyle kandırıcı bir görünümdür ki, buna bakarak, İngiliz, duygusuz, kanı donmuş biri gibi görülegelinmiştir.³⁸⁴

İmdi, İngilizin uzak ve yakın geçmişine baktığımızda, halkidâresinden anlaşılanın, kişinin, kendi seçtiğı, mensûbu olduğu sınıfın temsilcileri aracılığıyla Meclisin avâm yahut lordlar kamaralarından birinde siyâsî irâdesini seslendirmesidir. Filvâki halkidâresi ile sınıflararası uzlaşmanın, kol kola yürüye gelmiş olduklarını görüyoruz: İlkın toprak zâdegânı ile asilzâde, daha sonra asilzâde ile kentsoylu ve nihâyet son seksen yıl zarfında kentsoylu ile emekçi arasında uyuşma sağlanmıştır. Zâten, Fransa, İspanya, Rusya gibi, Kara Avrupası ülkelerinde karşılaşılandan farklı olarak, İngiliz toplum sınıf düzeni seyyâl ve geçişli olmuştur. Geçiş, aşağıdan yukarı olacak şekildeydi. Yüksel/til/işte baş etken liyâkat olmuştur. Çoğunlukla, yararlı sonuc üretir üstün beceri gösterenlere meziyetleri doğrultusunda makam, mevki tevdi olunması anlaşılmıştır: Yaraşırılık (Fr *méritologie*).

Sınıf merdivenin basamakları aşağıdan yukarı çıkıldıkça, bireylilik derecesinin arttığı görülür. Irâdesini en fazla izhâr edenler, üst sınıflardan olanlardır. Onlar, kâh bireysel, kâh oluşturdukları siyâsî, ticârî, mâlî, askerî, dinî ile toplumsal teşkilâtlanmalar yoluyla millî seviyede, daha da önemlisi dünya çapında güç kudret iddiasında bulunmuşlardır. Gerek İngiliz devleti gerekse A.B.D., Avusturalya gibi, yavruları, bahsimize konu en üst kattaki mümtâz ve mümeyyiz zevâtın birliğidir (*fédération*) adetâ. Alttakilere gelince; onlarsa, birey

³⁸⁴ Bkz: EK 15e

SORUN NEDİR?

olmaktan ziyâde sınıf esâslı câmia mensûbudurlar. Kralın tabaaından biri, bundan dolayı, ister anavatanda isterse Avusturalya, Yeni Zelanda çeşidinden müstemlekelerde yahut Kenya, Nijerya, Hindistan neviinden sömürgelerden birinde yaşasın, sorununu uzak Londraki devlet mercilerine taşıması gerekmezdi. Çoğunlukla, mensûbu olduğu dernek, sınıf, cemaat yahut toplum teşkilâtı sınırları içerisinde çözme imkânına sâhib olmuştur. Bu durum, İngiliz devlet yapısını ile toplum hayatını sıkı bir merkezcilik cenderesi ile makam ve memur tahakkümünden kurtarıırken tabaadan olan bireye müdhiş bir hareket kıvraklığı ile teşebbüs serbestliği sağlamıştır.

(10) Filhakîka, *culture*ün Fransız çeşidinde akılcı–aydınlanmacı–hürriyetci–

cumhuriyetci–ilerici–dindışı–‘memur tavırlı’–şehirli–edebî kentsoylu insan tipi temâyüz ederken, İngiliz türünde, buna karşılık, akılcı–aydınlanmacı–deneyci ‘dini-araç-kılan’–fırsatçı–girişimci–kralcı–muhâfazakâr–şehirli kişilik yapısı önplana çıkmıştır. Fransanın kentsoylusu, asilzâdeye başkaldırmış, bayrak açmış, mücâdelesini zaferle tâclandırmış bir toplum sınıfıdır. Şu da var ki, Fransızın ‘soylu’su ile ‘soylu olmayan’ın buluştukları ender ortak paydalar da yok değil. Bunların en başındaysa, üstün bir ‘dil bilinci’ ve hattâ ‘fetişistliği’ gelir. Fransızcayı taparcasına sevip yüceltmek Fransız kültür milliyetçiliğinin zenbereğidir.

İngilteredeysen, zaman zaman soylu olmayan soylulaşarak; yer yer de asilzâde kentsoylulaşarak orta yolda buluşulup uzlaşmıştır. Amerika ile Avusturalya gibi, denizaşırı diyârlara göçüp oralara yerleşen İngilizin, ‘soylu’ – ‘soysuz’ ayırımı cinsinden sorunları kalmamıştır. Oralarda yerlilere ve oralara dışarıdan getirilen kölelere karşı ‘soylu olan’ ile ‘olmayan’, ‘İngiliz soyu’ kavrayışında birleşmiştir. Sermâyeciliğin iktisâdî ile siyâsî pâyândâları olan İmperyalizm ile Sömürgecilik çerçevesinde yeryüzünün dörtbir köşe bucağına yayılan İngiliz kültürünün ‘nüve’sinde ‘İngiliz soyuna dair tasavvur’ hep saklı tutulmuştur. Bu gizli kalmış etkene gözlerini kapatmamakla birlikte, İngiliz kültürü, *cosmopoliteleşerek civilisation* boyutlarına erişmiştir.

(11) *Civilisation*: Fransızın ‘sivilizasyon’u artık gündemden düşerken dünya tarihinin sahnesini boydan boya kaplayacak olan ‘sivilayzeşin’ İngiliz-Yahudîdir. ‘Kaynak kültür’ü ama, İngilizdir. Onun yanısıra, bu ‘sivilayzeşin’in öteki temel ortağı Yahudî de, söz konusu medeniyetteki payını vurguladığı ölçüde, ister istemez, İngiliz kültürünün ‘anafor’una kapılıp onunla bütünleşmiştir. Ne var ki yalnızca Yahudî, İngilizin etki alanına kapılmış değil. Etkileme – etkilenme karşılıklılığını geliştiren – gidişli yola benzetilebilir. Millî resmî İngiliz Anglikancılığı da Britanyanın öteki kilisesi Iskoçların Presbiteryenliği de *Kitabımukaddesin*, Yahudîlerin kabul ettiği, *Ahdiatîkine* Luterci protestanlığa oranla daha fazla ağırlık tanımışlardır. 1600lerin

SORUN NEDİR?

başlarından itibâren Kuzey Amerikaya yerleşen Presbiteryenler ile Anglikanlar ve bunların dalları ile budakları, öyleki Hıristiyanlaştırılmış Zencî köleler de, *Ahdiatîk* merkezli bir Hıristiyanlık inancını savunup yaymağa çaba harcamışlardır. Nitekim, İngiliz – Yahudî izdivâcının semeresi olan A.B.D.nin kurucu babaları ile erken dönem devlet ricâlinin ve diğer zevâtın adlarına baktığımızda, bunların, genellikle, Abraham, Moses, Aaron, Jacob, Daniel, David, Jonathan, Rachel, Myriam gibi, *Ahdiatîk* menşeli olduklarını görüyoruz.

(12) 1300lerin sonlarından itibâren git gide artan miktarda Kara Avrupasından İngiltereye hicret edegiden hünerli ve servet sâhibi Tapınakçılar ile Yahudîler İngiliz yüksek kentsoylu kesimiyle siyâsî ile iktisâdî ittifaklarını dünya çapında boyutlara ulaşacak bir teşkilât çerçevesinde perçinleyip somutlaştıracaklardır. Bahsi geçen ve ‘Farmasonluk’ adını alan teşkilâtın temellerini, eski eser alıp satan Elias *Ashmore* 1646da atmıştır.

(13) Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetine manevî–dinî sâikle karşı çıkanları ortak bir deyim altında toplar, bu deyime de ‘Dincilik’ dersek, Yahudî dincisi de, öbür dinlerdeki şerîkleri kadar bahsettiğimiz medeniyete ve onun değer yargıları ile yaşama tarzına düşmandır. Kendi dinî duyarlılığını paylaşmayan, dolayısıyla da kurucu unsuru oldukları Çağdaş küreselleştirilen medeniyeti sırtlamış görünen soydaşları ile dindaşlarını Yahudîliği terketmiş sayar.

(14) Dinden kopuş berâberinde doğallıktan uzaklaşmayı da getirmiştir. Din ile doğaya ve doğallığa yabancılaşan insan, ‘maddiyâtçı–iktisâdiyâtçı beşer’ tipine bürünmüştür. Maddiyâtçı–iktisâdiyâtçı beşer tipine bürünmüş dinden–imândan kopuk bu Yeniçağ Batı Avrupalı insan, kader tanımaz, umutsuz umursuz bir varolandır. Kaderi inkâr etmek yahut ona başkaldırmak, yeldeğirmeniyle kavgaya tutuşmak çeşidinden *Kişotvârî* bir saçmalıktır. Temel varolma şartlarını kimse kendikendine tayîn edemez. Bu yüzden de kimseyi kaderinden sorumlu tutamazsınız! İnsanı tipine, soyuna sopuna ve içine doğduğu toplum sınıfına göre sınıflama sapıklığı, Klasik Yeniçağ dindışı Batı Avrupada başlayıp Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetinde tepe noktasına laşmıştır. En âşîkâr timsâlini Yirminci yüzyılın ‘katliâm sanayii’nde gördük. *Allah*, biz insanlara Yirminci yüzyılı bir daha göstermesin, yaşatmasın!

(15) Dinden kopuşu yukarıda ele almış olduğumuzdan, sıra, doğallıktan uzaklaşmanın tasvîri ile izâhına gelmiştir.

Doğal olmamak, dirimsel–doğal (Fr bio–naturel) güdüler ile itkilerin hepsine set çekmek demektir. Nitekim, hayatın tüm köşe bucağını kapsayan bir yasaklar çizelgesi ortaya çıkmıştır.

Giyim kuşamda bacakların, kollar ile gövdenin bir nebzesi bile teşhîr olunamaz. Belirli zamanlar ile mekânlarda besbelirgin tarzda giyinilip davranılır. Mide, meselâ, nice ekşirse ekşisin, bağırsaklarda ne olursa

SORUN NEDİR?

olsun geçirmek ile yellenmek; ellerle yemek, tenâsül uzuvlarını, tırnaklarla da kulaklar ile dişleri karıştırmak; ağzı yemekte yahut onun ardısına şapurdanmak; yerken sofraya damlatmak; yemeğe uyan şarabı seçememek veya uygun kadehte, ortamın gerektirdiği tarzda yudumlamamak; çatal ile bıçağı gerektiği usulde tutup kullanamamak; balığı et bıçağıyla kesmek; içerken suyu ağızdan kazara çeneye akıtmak; yüksek sesle ve avâmca konuşmak; cinsiyetle ilgili konulardan, belden aşağısından, para ile geçimden bahis açmak; kamuda ıslık çalıp şarkı mırıldanmak; yatak kılığında ortalığa çıkmak; çıplak ayak yahut bacak göstermek; raksa (Fr dance) yanlış adımla başlamak; hanımefendinin elini öperken dudağı tene değdirmek; hitâb edilen kişinin unvânında yanılmak; ... neredeyse bağışlanmaz suçlardandı. Sunîleşmeye götüren etkenlerin başında gelen bu ve benzeri amansız sert kuralların öncelikle geçerek addolundukları iki merci olmuştur: Soyluların ortamları ile ordular. Filhakıka, kentsoyluluğun, toplum hayatına tam manâsıyla hâkim olmasına değin bahsi geçen iki odak örtüşmüştür. Nitekim, ordunun önderleri ile yürütücüleri olan subaylar zümresinin, soylulardan devşirilmesi kaçınılmaz zorunluluktur. Aslında, Ortaçağın derebeğlik yahut şövalyelikten gelen savaşıklık tavrı, Yeniçağın erken devirlerinde, demekki Onbeşinci yüzyılın ikinci ile Onaltıncının ilk yarısında dahî kendini duyurmuştur. *Laïc-séculier-bourgeois* anlayışı yoğunlaşıp yaygınlaştığı ölçüde, sivilleşme süreci savaşıklık-askerlik geleneği karşısında ağırlık kazanmıştır. Nihâyet, askerlik, 1700lerden itibaren hekimlik, hemşirelik, nalburluk, esnafılık, tâcirlik, mühendislik gibi, mesleklerden biri hâline gelmiş ve soyluluk, subaylığın menbaı olma keyfiyetini öncelikle İhtilâlikebîrle birlikte kaybetmiştir. Millî devlet orduları –silâhlı kuvvetler– kurulmağa başlanmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz durum, en belirgin biçimiyle İngiliz-Yahudî medeniyetinin iki merkez toplumu olan İngilizler ile Yahudîlerde karşılaşırız. Bunlar, sivil toplum tasavvurunu âşîkâr tarzda sergilerler. Buna karşılık, gerek başta Paris olmak üzere, Fransada odaklanan Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetine tepki gösteren; gerekse, Londra başta olmak üzere, İngiltere merkezli Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetine karşı çıkan, ve Avusturya Almanlığının tersine, Alman birliğini de tesîs etmiş olan, Prusya Almanlığında askerlik zihniyeti³⁸⁵ Askerciliğe (Fr Militarisme) varacak raddede İkinci Dünya Savaşının sonuna değin varlığını duyurmuştur.

(16) Asker zihniyetinin gerek birey gerekse toplum seviyesindeki barîz tezâhürü zapturapt, yânî sıkı ve katı *disciplinedir*. İngiliz, sivilliğin timsâli olmakla birlikte, disiplinli kişiliğin de açık örneğini sunmuştur. Ancak, ondaki disiplin kavrayışı, zapturapt derecesine varmaz. Onun disiplin anlayışında dış kaynaklı emir-komuta

³⁸⁵Fr mentalité militaire.

SORUN NEDİR?

zincirinin yeri yoktur. Bu, bireysel irâdenin buyurduğu duruşta, tavır alışta kendini gösterir. Avrupada millî, hattâ mahallî özelliklerin, küreselleşme canavarı tarafından henüz topyekûn yutulmamış olduğu 1980lerden önceki dönemlerde sıkıdüzen (discipline) anlayışının ülkeden ülkeye nice farkettiğini gündelik yaşama düzleminde gözlemlemek mümkündür.³⁸⁶

(17) İngiliz-Yahudî medeniyetine kazanmış disiplin kavrayışına ilişkin yukarıda belirttiğimiz özelliklerin savaş cephesindeki tezâhürü, İngiliz —ve türevleri olan Amerikan, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda— ile Israil askerlerinden her birinin şaşırtıcı kertede karar verme ile davranışlarını ayârlama imkânı ile kâbiliyetine mâlik oluşlarıdır. Kumandanın kaybedilmesi o birliğin bozulup dağılmasına yol açmaz. Tasarlama ile savaş yürütme safhalarında rütbe farkı gözetilmeksizin görüş bildirme ile eleştirme tutumları, genelde, İngiliz–Amerikan ile Israil ordularında hep yürürlükte tutulmuşlardır. Vuruşmaların kimisinde mağlûb olmakla birlikte, 1780lerde soydaşları Amerikalılara yenilmelerini istisnâ kabul edersek, tarihte savaş yitirmemiş tek milletin, İngiliz olmasının, onun az önce belirtilmiş psikososyal özelliklerinden ileri geliyor olsa gerek.

(18) Normandiya dükü *Guillaume*'un (1027 – 1087) önderliğinde Norman Fransızlarının 1066da İngiltere fethinden itibâren İngilizler, öteki Avrupa milletlerinden önce Fransız etkisi altına girmişlerdir. Norman istilâsından önce Germen boylarından ve Kuzey ile Orta Almanya mahreçli Angıllar ile Saksonlardan türeyen İngilizler, Kelt asıllı halklarla meskûn bulunan Britanya adasının güney doğu ucuna Üçüncü ile Yedinci yüzyıllar arasında yerleşmişlerdir. Danimarkanın Yutland (Danca: Jylland) yarımadasında yaşayan Germen boylarından Yutlar (Danca: Jyde) da, Beşinci yüzyılda İngilterenin güney doğusuna hicret etmişlerdir. Nihâyet bu saydığımız Germen boylarına anayurtları Norveç ile Danimarkadan çıkıp gelen denizci–savaşçı Vikingleri de eklemek gerekir. Onlar da İngilterenin çeşitli yörelerini 990 ile 1006 arasında ele geçirmişlerdir. Demekki İngilizliğin kurucu unsurları hep Germen asıllı olmuşlardır. Normanlar³⁸⁷ dahî, Viking asıllı olduklarından, menşe itibâriyle Germendiler. Ne var ki, yaşama tarzları ile dilleri tümüyle Fransızlaşmıştır. Normanların, öncelikle Fransız, dolayısıyla da Latin özelliklerinden kimisini, hâkimiyetleri altına aldıkları İngilizlere ‘ekmiş’lerdir. Onbirinci yüzyıldan itibâren İngilizler, kabîlecî, köylü, kırlık Germenliklerini terkederek dilde, yaşama tarzı, toprak idâresi ile siyâsî teşkilâtlanma hususlarında git gide Fransız örneğine uygun biçimde

³⁸⁶Bkz: EK 16ya

³⁸⁷Norveçcede *Nordmann*, Dancada *Nordmand*, İsveçcedeysen *Norrman* şeklinde yazılıp *Norman* diye telâffuz olunan söz konusu kelimenin ilk ve asıl anlamı *kuzeyli*dir. Sonrakiyse *Norveçli*dir.

SORUN NEDİR?

kendilerini yapılandırmışlardır. En başta dil, Germen niteliğini bırakarak gerek dilbilgisi gerekse sözvarlığı (Fr *vocabulaire*) bakımından Fransızcalanmış, böylelikle de Latincenin özellikleriyle donanmıştır.³⁸⁸

İngiltere, 1200den itibaren toprak idâresi ile siyâsî teşkilâtlanışta kabîle yahut aşîret esaslı derebeğlikten peyderpey uzaklaşarak, Fransız örneğine uygun şekilde, tekmerkezli (Fr *unitaire*) devlet yapısına yaklaşmıştır. Ne var ki, bu tekmerkezli devlet idâresi, Fransadaki tersine, mutlakıyetçiliğe meyletmemiştir. Nitekim İngilizliğe tarihte taşıdığı özgünlüğü kazandıran onun ‘nevişahsına münhasır’ meclise ve hukuka dayalı katılımcı devlet idâresi ile ticârette serbest rekâbet düzenidir.

(19) 1700lerin başlarına değin milletin kaderine hükmedenler, asilzâdelerden, toprak zâdegânı ile Anglikan kilisesinin ruhânî önderlerinden meydana gelmiş üçlü bir öbeği. Mezkûr tarihten sonra sözünü ettiğimiz üç unsurdan oluşan öbeğe bir yenisi daha eklendi. O da, kentsoyluların teşkil ettiği zümredir. Subaylarını soylulardan devşiren ordu ile ruhân, devletin temel taşlarıydı. İngilizliğe yayılmacılığının, genişlemeciliğinin ve nihâyet sömürgeciliğinin hem maneviyât (Fr *moral*), hem örf-ahlâk, hem de ülkü anlamında manevî (Fr *spirituel*) gerekçelerini sağlamaktan gayri kudreti ve hikmetisebebi kalmamış Ruhbânı bir tarafa koyarsak, gücü elinde tutan iki zümreyle karşı karşıyayız: Zâdegân ile Asilzâdeler. Tekmerkezli devlete doğru bir eğilimin başgöstermesiyle birlikte bu iki zümrenin zıtlaşp çatışmağa yöneldiği görülür. İtibâr çekişmesi, özellikle de iktidar kavgası şeklinde tezâhür eden çatışma, 1215de akdolan *Yüce Ahitle* (Magna Carta) başlayıp 1295te ilk Temsilciler meclisinin açılmasıyla devâm eden bir antlaşmalar ve düzenlemeler dizisiyle dengeye kavuşturularak uzlaşma sağlanmıştır.

Düzenlemeler zincirini Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına değin izlemek mümkün: 1357de Roma-Katolik Papasının yetkilerinin iptâli; en fazla oy toplamış siyâsî topluluğun, yânî partinin, hükûmeti kurmasına ve benzeri konulara ilişkin 1376 meclis düzenlemesi; Hz *İsâ*’nın vefâtıyla etinin hamura, kanının kırmızı şaraba dönüştüğünü öne süren mucizevî cevher öğretisinin³⁸⁹ İngiliz ilahiyâtcısı John *Whyclif* (1330 – 1384) tarafından reddi; İngilterenin, 1529da Protestantlıkta karar kılması; devlet başkanı olan kral Sekizinci *Henry*’nin (1491 – 1547), aynı zamanda Anglikan kilisesi başkanlığını da üstlenmesi: 1534; 1536da manastırların kapatılıp keşişliğin kaldırılması; 1549da Protestanlığın bir türevi olan Anglikanlığın, ülkenin resmî dini ilân edilmesi; krala karşı meclis yetkilerinin 1628de arttırılması: *Petition of Rights*; meclise tarafdâr (İng *Roundheads*) olanlar ile Kralcılar (İng *Royalists*) arasında cereyân eden iç savaş: 1642 – 1645; İngiliz general ile devletadamı Oliver

³⁸⁸Bkz: EK 17ye

³⁸⁹OrtL *transubstantia eucharistica*.

SORUN NEDİR?

Cromwell (1599–1658) önderliğindeki Cumhuriyetçiler ile Kralcılar arasında yine iç savaş: 1649 – 1660; 1660da hükümdarlığın, Kurucu meclis tarafından yeniden tesîsi; İngiliz yerleşimcilerin, Kuzey doğu Amerikada 1641te ilân ettikleri ve hür erkekler ile kadınların, yabancılardan, hizmetliler ile kölelerin, hattâ hayvanların haklarını teminât altına alan *Massachussets* tamîmi; yargısız infâzın, 1679 *Habeas Corpus*la kanundışı ilânı; vicdân hürriyeti: 1687; ifâde, inanç, yerleşme, çalışma, seyâhat... hürriyetleri, hukukun üstünlüğü, kanun hâkimiyeti: Haklar Bildirisi (*Bill of Rights*), ilkin İngilterede (1689), ardından A.B.D.de (1791) ilânı; bir dizi hukuk ıslâhatının ilki, *Reform Act*: 1832; köleliği ve dokuz yaşından küçüklerin istihdâmını yasaklayan, kadın ile erkek işçilerin çalışma saatlerini ayrı ayrı belirleyen kanunların çıkarılması: 1833.³⁹⁰

Gerek İngiliz kültürünün gerekse İngilizliğin dünya çapındaki siyâsî ile iktisâdî hâkimiyetinin iki tepe noktasından birincisi Kraliçe *Victoria* (1819 – 1901) devridir: 1837 – 1901. Zikrolunan dönemde yayılma siyâsetinde, sanayi ile mâlî piyasalarda İngiltere yeryüzünün rakîpsiz bir numarasıdır. 1830ların başlarındaki yıllık %2 ile 3lük kalkınma hızının yanında, nüfusun şehirleşme oranında dahî patlama yaşanmıştır:

*İngilterede Şehirli nüfusunda ortaya çıkan Patlama*³⁹¹

Yıllar	1801	1851	1861	1871	1881	1891	1901
Şehir nüfusu	1,506	8,991	10,961	14,041	17,637	20,896	25,058
Kırlık nüfus	7,386	8,937	9,105	8,671	8,338	8,107	7,469
Toplam	8,892	17,928	20,066	22,975	25,975	29,003	32,572
Şehirli nüfusun oranı	%16,9	%50,1	%54,6	%61,8	%67,8	%72,0	%77,0

*1863te Toplum Tabakaları*³⁹²

Toplum Tabakası	Yıllık Gelir	Sayılar ile Genel Nüfusa Oran
En üst sınıf	£5.000den yukarı	7,500 (%0,076)
Orta üst “	£1.000 – 5000	42,000 (%0,4)
Orta “	£300 – 1000	150,000 (%1,5)
Ortanın altı sınıf	£100 – 300	850,000 (%8,7)
Yoksullar sınıfı	£100dan aşağı	1,003.000 (%10,2)

³⁹⁰Bkz: John P.Kaminski: “La Chispa y el Polvorin”, 45.– 49.syflr.

³⁹¹Bkz: Alicia Langa: “La Conquista de la Democracia”, 42.s,“Victoria I, La Dueña del Mundo”.

³⁹²Bkz: Esteban Canales: “Opulencia y Miseria”, 48.s, “Victoria I...”, “...Historia”da.

SORUN NEDİR?

Vasıflı işçiler	1,123.000 (%11,4)
Yarıvasıflı işçiler	3,819.000 (%38,8)
Amele ile rençberler	2,843.000 (%28,9)
Toplam	9,837.000 (%100.0)

İngiltere, Sermâyeciliğin berâberinde getirdiği iki zıt sonucu, ağırlığınca, 1830larda duyar olmuştur. İngilizlerin bir kısmında refah seviyesi aşırı derecede yükselirken, büyük çoğunluk ve sömürülen halklar yoksulluk batağında debelenmeğe devâm etmişlerdir. Meselâ sözünü ettiğimiz yıllarda İngiltere nüfusunun yüzde onu, millî hâsılanın yüzde elliden fazlasını zimmetinde toplamaktaydı. Bu iktisâdî zıtlasma, berâberinde siyâsî olanı da taşımıştır. Nüfusun bahis konusu yüzde onluk —‘Büyük kentsoylu’— azınlığı başta gelmek üzere, genelde İngiltere halkı, siyâsî hakları artarak serbestleşirken, çıkar çatışmaları da ivme kazanıp yeğînleşmişlerdir.

Özellikle yurtdışında askerî olanların yanında, eşi örneği görülmemiş nevzuhûr baskılar dahî arzıendâm eder olmuşlardır; sözgelişi iktisâdî muhasaralar.³⁹³ Bu bildirdiğimizin ilk üç geniş çaplı, etkili örneğinden birincisi, Napoleon savaşları döneminin (1804 – 1815) önemli bir bölümünde İngilterenin, Fransız işğâli altındaki Kara Avrupasına; ikincisi, 1861 ile 1865 arasında vukûu bulmuş Amerika iç savaşında Kuzeylilerin (Unionists), Güneylilere (Confederates); nihâyet üçüncüsü de, 1939 – 1945 arası İkinci Dünya Savaşında İngiltere–A.B.D.nin, batıda Alman işğâlindeki Kara Avrupasına, doğuda da Japon istilâsına uğramış Asya ülkelerine karşı uygulamaya konulmuştur. Sözü edilen geniş çaplı, ısrarlı iktisâdî muhasara, İngiliz siyâsî ile askerî düşünüşünün tek tezâhürü değildir. Sonuçta, Sermâyecilik ideolojisinin boy verip yeşerebileceği zemîni de enine boyuna tersîm etmiştir: (1) Deniz ticâreti ile savaşıcılığına odaklanarak tarihte, M.Ö. IV. – III. yyılar *Atinası* dışında, örneğine rastgelmediğimiz yayılma istidâdı; (2) bu yoldan yürüyerek muazzam genişliğe ulaşan denizaşırı toprakların ele geçirilmeleri; (3) çok farklı coğrafyaların uzak denizaşırı topraklarında yaşayan garîbanlara revâ görülen muamele, bunun genellikle haberini dahî alamayan anayurt ahâlîsinin çoğunluğunu tedîrgin etmemesi, böylelikle de ‘sömürü’nün rahatca sürdürülebilinmesi; (4) denizaşırı muazzam geniş toprak parçalarının, anayurtta inancı yüzünden takîbe uğrayanlar, yaşama seviyesi düşük olanlar ile hukukca sakıncalı yahut mücrim kabul olunanlarla iskân edilmesi.

(20) Kabîle–aşîret ve derebeğliği çağlarından çıkagelip aslı belirli bir soyun arılığına dayanan Toprak zâdegânı ile Asilzâdeler arasındaki çekişmeler dizisi 1400lerin ortalarına geldiğimizde, durulmağa yüz

³⁹³Fr blocage économique.

tutmuştur. Bu tarihlerde yeni bir toplum zümresi olarak Kentsoyluların ortaya çıktığını görüyoruz. Tarihte ilk defa gücünü belirli bir soy çizgisinde bulmayan toplum zümresi, kentsoylulardır. 1670lere varıldığında bu zümre, kemâle erip tam anlamıyla bir toplum sınıfı kimliğine bürünmüştür. Kentsoyluların gayrimütecânis bir dokusu olmuştur.

İktisâdî sahadaki üstünlüğünü 1600lerin ikinci yarısından sonra iyice belirginleştiren Kentsoylu sınıf, Kıta Avrupasındaki köprübaşını Fransada 1789 Devrimiyle, yânî İhtilâlîkebirle tesîs etmiştir. Kendilerini İnsancılık ile Aydınlanmacılık gibi akımlarda dile getiren Kentsoylu sınıfının hukuk ile siyâset ülküleri, ancak İhtilâlîkebirden itibâren Avrupa sathına yayılmışlar, oradan da dünya çapında yaygınlık kazanmışlardır. Erken ile Klasik Ortaçağda Hıristıyan Avrupasının muhâfızlığı ile yayılmacılığını üstlenmiş Fransa, İhtilâlîkebirle birlikte, evrensel insan hakları, hukukta eşitlik, ruhân-olmama (laïcité), dindışılık (sécularité) ile halkidâresi (démocratie) neviinden, devrim ülkülerinin bayrağını taşımakla kendini yükümlü kılmıştır. Birçok ülke de İhtilâlîkebir ülkülerini Fransadan apartmıştır. Nitekim bu durumu millî bayraklar bile açıkca göstermektedirler. Fransanın³⁹⁴ mâvî–beyâz–kırmızı üç renkli (Fr la Tricolore) devrim bayrağının izdüşümünü Belçika, İrlanda, İtalya, Rumanya ile Meksika gibi ülkelerin dikey üç renkli bayraklarında görebiliyoruz. Kızıl, devrimin sembol rengi olmuştur. Bundan dolayı, kızıl ve hattâ ak, yerlerini muhâfaza ederlerken, değişen, üçüncü renktir. Yalnızca İrlanda bayrağında kızıl/kırmızı yerini azınlıktaki Protestanları temsîl eden kavuniçine bırakmıştır.

(21) Ortaçağın ikinci yarısından itibâren zenginleşmiş Yahudîler ile Tapınakcılar yanlarında paralarıyla Fransa ile Felemenk başta olmak üzere, Kıta Avrupasından 1300lerden sonra İngiltereye ilticâ etmişlerdir. İki güç merkezinden biri olup toprağı işlemekten peyderpey kopan soylulardan Zâdegân, İngilterede boy gösteren paralı yabancılarla 1450lerden itibâren git gide işbirliğine meyletmiştir. Toprağın dışında kalan alanlarda atılım ile girişimlerde bulunmak yönünde Zâdegân, bilek yahut silâh gücü ile gayrimenkule dayanmayan yepyeni bir desteğe kavuşmuştur. Bu, taşınabilir, seyyâl bir dayanaktır: Para. Yeni kazanılmış bahsi geçen güç kaynağıyla Zâdegân, 1250lerden itibâren çöküşe geçen derebeğliği düzeninden beri geleneksel soylu rakîbi Asilzâdeye karşı bozulagiden kuvvet dengesini yeniden tesîs etme imkânına kavuşmuştur. Ortaçağın derebeğlik düzeninin taşıyıcısı olan Zâdegân, böylece, Yeniçağın yükselen Kentsoylu sınıfının öncüleri arasında sayılabilir. Erken Ortaçağdan beri müstahkem mevkilerdeki (Alm Burg) zâdegân mâlikânelerinin müstemilâtına sığınarak zamanla yerleşen kimi kır yahut köy kökenli zevât da bahsi geçen yeni sınıfın kurucu unsurları arasına katılmıştır. Soy sop, güç kuvvetin, şan şerefın yerini maddî etkenler, hâkimiyet tesîsinde tayîn edici ölçü hâline

³⁹⁴Bkz: EK 18e

SORUN NEDİR?

gelmiştir. Ortaçağ boyunca derebeğliği düzeninde mal – mal yahut mal – para alışveriş iktisâdî yürürlükteyken, bundan böyle para denilen tümüyle yapma, sunî bir ölçü, ticârî işlemler ile teşebbüslerin ilkesi ile ayârını teşkîl edecektir. Şu durumda kadîm devirlerden beri süregelip öncelikle 1200lerden itibâren İtalyada başlayan, 1500lerde de doruğa çıkan *Mercantilisme* iktisât nizâmı, yerini 1650lerden sonra Felemenkte, ama özellikle İngilterede ‘Mâlî Sermâyeciliğ’e, yânî *Finance Capitalisme*ine bırakacaktır. Kentsoylu sınıfının üstlendiği Mâlî sermâyecilik, ortaya çıkışı itibâriyle bir iktisât nizâmıyken, zamanla Yeniçağ dindışı Batı Avrupa felsefe-bilim çerçevesinde işlenerek ideoloji boyutuna ulaşip ‘Hürriyetçi Sermâyecilik’ adı altında tanınacaktır. Gerek bu nizâmın, gerek onun ideoloji çatısı gerekse ikisini de ‘sırtlamış’ olan Kentsoylu sınıfın seleserpe var gücüyle etkinliğe geçeceği yeni, koskoca bâkir diyâr, İngilterenin, Atlas Okyanusundaki sâhillерinin karşısına düşen kıyılarda kendi yerleşimine 1600lerden itibâren açtığı topraklar, demekki Amerika Birleşik Devletleri olacaktır.

Derebeğliğin yayıldığı her Avrupa ülkesinde er yahut geç kentsoylu sınıf da zuhûr etmiştir. Gerek nüfus, gerek ülke yüzölçümü gerekse Avrupa çapındaki siyâsî, askerî ve nihâyet iktisâdî ağırlığı itibâriyle andığımız ilk ikisine nisbetle kenârda kalmış gibi gözüken Felemenkte de Kentsoyluluğun ortaya çıkması Fransadaki ile İngilteredekine koşut yürümüştür. Ne var ki, yukarıda belirtilen etkenlerin sonucunda kentsoylulaşma sürecinin başını iki toplum çekmiştir. Bunlardan biri Fransızlar, öbürüyse İngilizlerdir. Hangisi daha öndedir? Bunu belirlemek zordur. Belirgin olan husus, soylular ile nevezuhûr zümre arasındaki meselelerin, İngilterede Fransaya oranla çok daha pürüzsüz ve kansız hâll edilmiş olmasıdır. İngiltere, kendi meselelerine büyük ölçüde harcamadığı tâkatını dışarıya yöneltebilmiştir. Nisbî toplumsal mutâbakatı, dünya çapındaki teşebbüslerinde güç kaynağı teşkîl etmiştir. Fransa ile Felemenkten tümüyle farklı olarak, İngiltere, girdiği elleri fethetmekle kalmayıp oralara hatırı sayılır miktarda nüfus aktarıp yerleştirmiştir. Benzerine, gerçi, İspanyollarda da rastgeliyoruz. Şu var ki, denizaşırı topraklara taşınmış olan İspanyol nüfus, çoğunlukla, gidip yerleştiği diyârların yerlileriyle karışarak kavmî tiplerine varıncaya dek onların özelliklerini almışlardır. Tabîî, her gittikleri yere dilleri ile dinlerini ekmeği asla ihmâl etmemişlerdir. Ancak, bu durum, o ele geçirilmiş ülkelerin birer yeni İspanya olmasına yetmemiştir. Buna karşılık, İngilizlerin zapdedip yerleştikleri ellerde, olabildiğince, kimselerle karışmaksızın kavmî tipleri ile öz kültürlerini muhâfaza ederek yeni yurtlarının yerleşik ahâlîsi hâline gelmişlerdir. Neresinden bakarsanız bakınız, kıta boyutlarındaki A.B.D., Kanada ile Avusturalyadan tututunuz da Atlas Okyanusunun güneyinde yeryüzünün yitik bir ucunda Kutbun buzlu yelleri ve sularıyla durmadan kamçılanan minik Falkland adalarına varıncaya dek İngiliz her yerleştiği yöreyi Yeni İngiltere kılmağı becermiştir. Amerika Birleşik Devletleri bir yana, bu Yeni İngiltereler, isteyerek, başkaldırarak değil,

SORUN NEDİR?

sâdece mesâfelerin zorlamasıyla siyâsetce anayurttan kopmak durumunda kalmışlardır. Yeryüzünün en batısından doğu uçlarına dek serpilmiş irili ufaklı bu ‘İngiltereler’, hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, orasını olabildiğince geniş çapta kültürce, siyâset ile iktisâtca İngilizleştirme gayretine girmişlerdir. Anayurtlarının birer sıçrama tahtası yahut üssü görünümünde olmuşlardır.

İngiliz, Güney Afrika, Avusturalya, Tasmanya, Yeni Zelanda, A.B.D. yahut Kanada gibi, yalnızca nüfus dağılımı seyrek yahut kültürü medeniyet seviyesine ulaşmamış olan toplumların yaşadıkları yöreleri değil, Hindistan çeşidinden hem kalabalık hem de eski ve zengin medeniyetlerin taşıyıcısı milletlerin, hiç olmazsa, belli bir toplum tabakasını dahî, İngilizleştirmeği başarmıştır. Bu yolla kültür değerlerini birçok koldan yeryüzünün dörtbir yanına yakın zaman aralıklarında zerkedebilmiştir. Sözü edilen kültür değerlerinin filozofların elinden çıkma sistemli bütünlüğü, bize, yüz elli yıllık bir süre zarfında Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetini verecektir.

(22) Avrupa tarihinde geç Ortaçağda ilk kentsoylulaşabilmiş toplumlar, Yeniçağ dediğimiz süreci boşandırabilmişlerdir. Hareketi ilk ateşleyen İtalya olmakla birlikte, sürece felsefî sistematik boyut kazandıran, daha önce bahsettiğimiz üzere, Fransız kültürü olmuştur. Fransadan süreç, Felemenk üzerinden ve Norman istilâsı yoluyla İngiltereye sıçramıştır. 1300lerin sonlarına değin neredeyse tümüyle İslâmın hâkimiyet sahasında kalmış İspanya ile Portekizse, ancak 1400lerin sonlarında Kentsoyluluk merhâlesine ulaşabilmişlerdir.

Derebeğlikleri kurmuş olan Germen³⁹⁵ savaşçıların yola çıkmış oldukları Almanyanın kendisine gelince; oranın, büyük ölçüde Fransız etkisi altında kentsoylulaşmasıysa, 1600lerin başlarına, yânî protestantlaşma sürecine denk düşmüştür. Almanya, kırlık-köylülük-derebeğliği, dolayısıyla da rençberlik ile savaşçılık özelliklerini, görüldüğü gibi, geç tarihlere değin sürdürmüş bir kültür-toplum dünyasıdır. Orada bu süreç eşitce bir dağılım göstermemiştir. Alman coğrafyasında, 1500lerin başlarında, kentsoylu özelliklerini en erken gösteren Latin-Roma dünyasına bitişik Avusturya ile Fransaya sınırdaş Ren ırmağı boyu bölgedir. Süreç, tadrîcen, özellikle de, Latin-Roma Katolik dinî ve kültürel tahakkümüne tepki tarzında 1500lerin ilk yarısında patlak verip gelişen ve genişleyen Protestantlık³⁹⁶ hareketine koşut olarak doğuya, Saksonya üzerinden Prusyaya, 1600lerin sonlarında, yayılmıştır.

³⁹⁵ Bkz: EK 19a

³⁹⁶ Bkz: EK 20ye

SORUN NEDİR?

Latin-Roma Katolik dinî kültür varlığı, Almanlar arasında sayıca az bir ruhbân aydın zümre tarafından taşınmıştır. Ruhbân-olmayan siyâsî kesim ve özellikle geniş halk kitlesi bu kültürün uzağında kalmıştır. Halkın her bakımdan Latin-Roma kültür varlığına uzak düştüğünün bilincine varan bir kısım ruhbân ve ruhbân-olmayan aydın, sözü edilen muazzam uçuruma tepki göstermiştir. Bahsi geçen aydınlardan biri, ilahiyâtcı filosof Martin *Luther*'dir. Onun başını çektiği sâdece bir din davâsı olmayıp aynı zamanda bir halk-millet hareketidir. Nasıl, Katoliklik, Roma-Latinleştirilmiş Hıristiyanlık ise, *Luther*'in dimâğında geliştirilmiş Protestantlık da, Hıristiyanlığın, bir o kadar, Germanleştirilmiş vechesidir. Nitekim, Alman coğrafyasında Latin-Roma etkisini erken devirlerden beri soluyan Avusturya ve onun çerçevesine tâbî kalmış Bavyera ile Fransız kültürüne açık duran Ren bölgesi Katolikliği asla terketmemişlerdir. Alman coğrafyasının bütün öteki elleri, Prusya önderliğinde, Latin-Roma zihniyet tahakkümüne karşı, aslında 'halk' demek olan, *Deutsch*³⁹⁷ cephesinde birleşmişlerdir. *Deutsch*, dil ile inanç kenetlenmesini ifâde etmektedir. Her iki unsur, birarada, *Luther*'in *Kitabımukaddes* tercümesinde karşımıza çıkmaktadır. Bundan böyle milletleşmiş Alman halkı, kendi özelliklerini taşıyan inancının, yânî Protestant Hıristiyanlığının ifâdesini öz dilinde, Almancada bulacaktır.

Onyedinci yüzyılın başlarından itibaren Prusyanın, Avusturya ile Bavyera bir yana, dağınık Alman devletciklerini³⁹⁸ birleştirme davâsına kendini adamasından ve bu işi başarmasından sonra, Fransız – Alman çekişmesi, İlkçağın Latin-Roma – German hasımlığını devralmıştır. Söz konusu çekişme, zamanla şiddetli bir kan davâsı biçimine büründürülerek yürütülmesi, İkinci Dünya Savaşının 1945teki bitişine değin sürdürülmüştür. Bu hasımlıkta, Fransa, Latin-Roma temelli klasik dindışı Avrupa medeniyetinin incelmış, arınmış, kibâr, latîf temsilcisi ve amansız koruyucusu ile kollayıcısı kisvesinde sahneye çıkmasına karşılık, Almanlık kendini, bahsi geçen medeniyete şıngılganmış tâze kan şeklinde görüp nitelemiştir. Latin-Romalılığı esâs alan Fransız telâkkisine mukâbil Almanlık, özellikle de *Luther*'in dinî ıslâhât hareketiyle birlikte, Hıristiyanlık temelli bir Avrupa medeniyeti fikrini geliştirdiği görülmüştür.

vi- *Yeniçağı Belirleyen Üç Unsur: Laikcilik – Sekülercilik – Positivcilik*

(1) Her devletleşmiş ve tarihe damgasını basmış toplumun bir *kızıl elması* olmuştur. Cumhuriyet ile imparatorluk Romasının yolunu daha Onüçüncü yüzyıldan, yânî IV. *Philippe*'ten (*le Bel*) itibaren izlemeğe

³⁹⁷Bkz: EK 21e

³⁹⁸Bkz: EK 22ye

SORUN NEDİR?

koyulan Fransa, bir dil-kültür merkezli, öncelikle tabîi coğrafi hudutlarına erişme gâyesi³⁹⁹ doğrultusunda, askerî-siyâsî yayılmacılığı millî ülkü şeklinde benimsemiştir. Kendini Latin-Roma medeniyet değerlerinin koruyucusu, kollayıcısı ve yakın ile uzak çevrelerine yayıcısı tarzında görevlendirmiştir. Yeniçağ Avrupa medeniyetini çatmış, kurmuş unsurlar ile yapı malzemelerine son biçimleri Fransada verilmiştir. Bunların arasında Ruhbân-olmayan dünyevî toplum kesiminin, Ruhbân zümresine karşı sağlamış olduğu ezici üstünlük, merkezî bir konumdadır. Yüzyıllarca sürmüş mücâdele, özellikle de Martin *Luther*'in, 1517de Wittenberg müstahkem saray kilisesinin kapısına çakmış olduğu doksan beş maddelik bildirisiyle hız alan oluşum, 1789 İhtilâlikebîrle yeni bir devrin anlayışını başlatmıştır. Siyâsî meşrûluğunu Tanrıda bulduğunu öne süren Ruhbân siyâsete ağırlığını koymağa teşne kadro lağvolunmuştur. Artık siyâsî, dolayısıyla da iktisâdî ve hukukî yaptırım güçlerinin, dünyevî servette, hırsta ve mücâdelede elde edilmiş gâlibiyette aranması gerektiği iddiasını güden bir nizâm hükümrândır; buna da ‘Laikcilik’ (Laïcisme) denmiştir. Bu, *théocratique* olmayan, yânî ‘ilahî-hükümrândışı’, buna karşılık, *sociocratique* esâslı, demekki ‘toplum-hâkimiyeti’ne dayalı bir nizâmdır. Adı anılan nizâmın, kamu hayatı ile kurumlarını tayîn eden siyâsetce ve hukukca yaptırım gücünü hâiz tek merci kabul edilmesi, Laikciliğin en belirleyici vasfıdır. Tıpkı *théocratique* olanı gibi, *sociocratique-laïciste* düzen de Birci (Moniste) ve Tekelcidir (Monopoliste).

(2) Mutlakçı (Fr absolutiste) idârelerde siyâsî iktidarı elinde tutanların, kendilerine eş koşulmasını, rakîb ile hasımların ortaya çıkmalarını hoş karşılamadıkları öteden beri bilinir. Şu var ki, Yeniçağda iktidarı elinde tutanlar, kamu hayatının artık bütün köşe bucaklarında kendilerini, görüşleri ile çıkarlarını hâkim unsur kılar olmuşlardır. Bunun önde gelen sebebi, nüfusun, belirli mekânlarda yığılmasıdır. Burada işâret etmek istediğimiz husus, şehirleşmenin (Fr & İng urbanisation), toplum-devlet hayatının başta gelen olayı hâline gelmesidir. Dağda bayırda ufak ufak öbekler hâlinde dağınık, dolayısıyla da tümüyle özerkce yaşayan insanların, bir güç merkezi tarafından sıkıca denetlenmeleri imkânsızdır. Kapalı bir iktisâda dayalı tarzda kendikendisiyle yetinerek yaşayagiden aile, oymak, boy, uruk, köy, mezra neviinden öbek yahut öbekcikler, çağdaşlıköncesi (Fr prémoderne) insanının toplumsal varoluşunun, birbiriyle bağlantısız birkaç istisnâ dışında, dünya çapında ana tezâhürünü teşkîl etmişlerdir. Çağdaşlıköncesi inanan-savaşan insanı, yerini, Yeniçağla birlikte git gide Çağdaş iktisâtperest beşerine bırakır olmuştur.

³⁹⁹ *Dördüncü (Yakışıklı) Philippe*’ten *Napoléon Bonapart*’a ve hattâ 1920lere değin Fransız millî siyâsetinin değişmez kaygısı ile gâyesi, Fransayı doğuda Alp silsilesi ile Ren ırmağının, kuzeyde Manş denizinin, batıda Atlas okyanusunun, güneyde de Akdeniz ile Pirene dağlarının çizdiği doğal sınırlara ulaştırıp dayandırmak olmuştur.

SORUN NEDİR?

(3) Tarihte olaylar, bıçakla kesilircesine sonlanıp başgöstermezler. Kimileri uzun sürede belli belirsiz biçimde vukûu bulabilir. Çoğu kere bir tarih sürecinin bitişi ile müteâkib olanın başlangıcı, birbirlerine karışmış durumdadırlar. Nitekim, Ortaçağ Hıristiyan medeniyetinin sonunu da ardından gelen Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin başlangıcını da belirli tarihlere bağlayamıyoruz. Yine de, tarihî 'su ayırım hatları'nı tesbît etmek mümkündür. Öyle olaylar yahut süreçler vukûu bulur ki, bunlar, bir kültürün yahut medeniyetin temel manevî-fikrî, böylelikle de maddî dayanaklarını dönüştürebilirler.

(4) Tarihte en çığır açıcı süreçlerden biri, başta geleni dahî diyebiliriz, Haçlı Seferlerinin sonudur. Müslümanlar, Akra'ya sıkışıp kalmış son Hıristiyan devletini 1291de ortadan kaldırdıktan sonra, Batı Asyanın İslâm illerinde döğüşen Avrupanın her yanından sökün etmiş savaşılar, teşkilâtlarıyla birlikte, peyderpey geldikleri yerlere yörelere çekilmişlerdir. Dönerken de, berâberlerinde iki önemli hususu taşımışlardır: Bunlardan biri, kendilerinininkinden katbekat üstün bir irfân âleminde öğrenip edinmiş bulundukları maddî, fikrî ve manevî değerlerdir. Öbürüne gelince; bu da, yabanellerde sâkıt kabul ettikleri bir inancın sâliklerine karşı yürüttükleri zorlu, yıpratıcı mücâdele boyunca olgunlaştırmış oldukları her bakımdan son derece gelişkin teşkilât ile teşkilâtçılıktır.

(5) Tektanrılı Vahiy dini olan Hıristiyanlık, havâîlerden *Azîz Pavlus* ile *Azîz Petrus*'un ve onların halefleri ile mürîtlerinin ellerinde aslî vasıflarını önemli ölçülerde yitirmiş olduğı bilinen bir vakıadır. İşte, İslâm coğrafyasında uzun süre yaşamış, böylelikle de Müslümanlığı yakından tanıma fırsatını yakalamış olan ve sonunda oralardan anayurtlarına çekilmek zorunda kalmış rahip savaşılar, öz dinlerine bir başka bakar olmuşlardır. Haçlı seferlerinden gelen İslâm etkileri, onlar sona erdikten sonra dahî, dalga dalga zamana yayılmışlardır. İlkın Bâtınî tarîkatlarda kendilerini şöyle yahut böyle gösteren bahis konusu etkiler, git gide kurulu din düzeninin, yânî Roma Katolik kilisesinin kapılarına da dayanmışlardır. Yoksa, bidâyette düpedüz kurulu din düzeninin adamı olan Çek rahip; bir, Jan *Hus*'un (1371 – 1415), Martin *Luther*'in, yahut, bir, Jean *Calvin*'in (1509 – 1564) ıslâhât (Fr réformateur) fikriyatı nereden kaynaklanmış olabilirdi ki? İslâmı meşrûu kabul etmemekle, hattâ ona husûmet beslemekle birlikte, ondan doğrudan yahut dolaylı gelen etkiler, bu ve başka birçok dinadamını Roma Katolik Hıristiyanlığının yanılığları ile yanıltıcılıklarından uyandırmışlardır. Onlar, Hıristiyanlığın o çağdaki durumunu yeniden gözden geçirmek ve onu Tektanrılı vahiy dini aslına esâsına rucûu ettirmek ihtiyâcını duymuşlardır. Rucûu ise, *Kitabımukaddes* yönünde tecelli edebilirdi. Onlar da işte, bu fikri savunmuşlardır. Tektanrılı vahiy dininde *Allah*ın nâmihesabına kimse hüküm icrâ edemez. Papayı yahut benzer kutsal kişileri aracı kılmaksızın *O*, vahiy ve vicdân yollarından kullarına Kendisi seslenir.

SORUN NEDİR?

Ortaya çıkışı itibâriyle Protestantlık, Tektanrılı vahiy dini tarîkinden şaşmış, sapmış olan Katolik Hıristiyanlığını yeniden doğru yola koyma gâyesini gütmüştür. Oysa sonuçta, aykırı bir durum başgöstermiş, her bakımdan kurumlaşmış din olan Katolik kilisesine karşı çıkıp onu zayıflatmakla Avrupanın dindışına, dünyevîliğe kaymasına pek önemli katkı sağlamıştır. Hıristiyanlık, bidâyette Ortodoksluk ile Katoliklik şeklinde kutuplaşmışken, Islâhâtçılık akımıyla millî Protestant kiliselerine bölünerek parçalanmıştır. Papalık gibi, merkezî bir dinî yetki makamı, çapından düşü/rülü/nce, ‘bırakınız, isteyen istediğince davransın!’ düstûruna karşı koyacak merci de kalmamıştır. Tümyetkili dinî–ruhânî merci silindikce, bıraktığı boşluk, başta, eskiden bahsi geçmesinden bile hicâb edilen salt iktisâdî–mâlî çıkar peşinden koşan odaklar ile devlet teşkilâtları tarafından doldurulur olmuştur. Gerek barındırdığı böylesi odaklar bakımından gerekse doğrudan doğruya bir devlet teşkilâtı olarak salt iktisâdî–mâlî çıkar hesapları yapmağı hayat gâyesi bilen, Geç Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin öncüsü ilkin Fransız, bilâhare İngiliz kültürleri olmuşlardır. Millî kilisesiyle, devlet teşkilâtı ve merkez odağı, Farmasonlukla İngiliz kültürü, mâlî–iktisâdî çıkar hesapları üstünde yoğunlaşmıştır. Felsefenin ilahiyâtla kesişen metafizik ‘yüreg’i gündemden çıkarılarak salt akılyürütme–deney ekseninden ibâret yeni bir felsefe-bilim inşâa edilmiştir. Bu felsefe-bilim sistemi, bireysel ile toplumsal hayatın biçimlendirilmesinde şablon görevini görmüştür. Düşünceler ağını mekanik–mantık–deney üçgeni çerçevesinde dokuyan, ifâdeleri ile yargıları çözümleyici düstûra uygun biçimleyen, metafiziği de ‘saçmalamalar sahası’ şeklinde mahkûm eden, geneldeyse, insan yaşamasını dahî tanzîm etmek işiyle kendini yükümlendiren, felsefe-bilim sisteminin doğal verisi, Positivcilik olmuştur. Dini toptan dışlayan bu Deneyci–Positivci–Akliselîmci (İng common sense) düşünce gergefine para–çıkâr–kâr unsurunu ekledinizmi, ortaya Sermâyeciliğin omurgası çıkacaktır. Tabîî, Sermâyeciliğin olmazsa olmaz öbür iki pâyândâsı, Sömürgecilik ile İmperyalizmi ihmâl etmemek lâzım.

vii- *Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî Medeniyetleri*

(1) Ortaçağ için yaptığımız gibi, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetlerini de devirlere ayırıyoruz. Böylesi ayırmalar, tarihi daha seçikce anlayıp değerlendirmemize imkân tanır. Bu cümleden olmak üzere, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetini üç devir hâlinde mütâlea ediyoruz: *Erken* devrin başlangıcı, Ortaçağdan Yeniçağa geçiş tarihi olarak kabul ettiğimiz 1500dür. Bu tarih dolaylarında Ortaçağ Avrupasının hâkim toplum–kültür–siyâset manzarası demek olan derebeğliği, en azından, Batı Avrupadan silinmiş görünüyor. 1150ler ile 1200lerin İtalyan sâhil şehir devletciklerinden Kuzey İtalya yoluyla Fransaya, Felemenk ile Baltık

SORUN NEDİR?

kıyılarına doğru yayılan Merkantilist ticâret usulü, 1500 küsûrlarda Güney, Batı, Orta, Doğu ile Kuzey Avrupanın bellibaşlı bütün ülkelerinde artık geçerakçaydı. Ticâretin temel ölçüsü altın ile gümüş esâsına dayalı paraydı. Özellikle tâze keşif Amerikadan taşınıp getirilen altın ile gümüş, ülkeler arasındaki ticâret ile servet dengelerini büyük çapta etkileyecekti. Mal – mal takasına dayalı kadîm Merkantilist usulünün yerini, altın ile gümüş pâyândâsına yaslanmış para Merkantilizminin alması, Batı ile Orta Avrupa ülkelerine eski hasımları ile rakîpleri olan Dârulİslâmın karşısında ilk defa üstünlük sağlamak imkânını tanıyacaktı.

Para, mala irtibâtlanmaktan kurtulup kendi başına değer olma durumuna gelmiştir. Bundan böyle altın yahut gümüş arkalı paraya dayanılarak ticârî muâmeleler yürütölmektedirler. Giderek, para arkalı, onu temsîl eder nitelikte senet ve benzeri ‘değerli kâğıtlar’ piyasaya sürölmeğe başlanacak. Böylelikle metâanın yerini mâlî piyasa alır olmuştur. Gerçek değer olan metâanın takas edildiğı mahal, pazar yeridir. Buna karşılık, sunî bir değer ölçüsü olan paranın tedâvüle sokulup el değıştirdiğı, demekki mâlî işlemlerin yürütöldüğü kuruluş, bankadır. Paranın git gide belli özel ile tüzel ellerde toplanır olması, gerçek anlamda sermâyenin teşekkölünü sağlamıştır. Buradan da para sermâyesinin, Yeniçağın ‘Klasik’ devrinde öncelikle İngilterede ortaya çıkan Sermâyeciliğe zemîn hazırladığını göröyoruz.

Ticârî muâmele yürötmek maksadıyla kişinin yahut şirketin elinde bulundurduğı kullanılabilir metâa yahut para cinsinden iktisâdî değere

‘sermâye’ denir. Mal–mülk, yânî metâa çeşidinden olan sermâye ‘anamal’dır. Buna karşılık, paraya dayalı sermâye ‘anapara’dır. Bunlardan birincisi eski olmasına karşılık, ikincisi yeni tür sermâyedir. Metâanın özellikle günümüzden önceki çağlarda nakli ve muâmeleyle sokulması müşkil bir işdi. Para yahut ona dayalı senet, gerek kısa gerekse uzun yol ticârete ivme kazandırıp rahatlık ile güven sağlamıştır. Mâlî muâmelelerin kökleri Onbirinci yüzyıl İslâm medeniyetine değin gerisin geriye uzanmaktadır gerçi. Ancak, paranın yerini tutan ‘değerli kâğıt’la ticârî muâmele yürötmeye başarısı, Haçlı Seferleri sırasında Filistinde olgunlaştırılmış bir ruhbân–savaşçı teşkilât olan Tapınakçılara⁴⁰⁰ nasîb olmuştur. Mâlî sermâye oluşturma ve senetle ticâret yapma usulünü İtalya ve bilâhare Fransa üzerinden Avrupaya sokan da yine onlardır. Nihâyet bu tutum ile usulün kurumlaşmaları, Yeniçağın ‘Klasik’ devrinde gerçekleşmiştir.

Din, oldum olası, yeryüzünün her yerinde olduğı üzre, bütün Avrupada da, gerek toplumun kurulu düzeni olarak gerekse bireyin hem kendine, hem yakın ile uzak efrâdı ve öteki varolanlara her ân takındığı tavırları ile davranışlarını belirleyen ana manevî–maddî etken olma keyfiyetini Yeniçağın ortalarına değin

⁴⁰⁰Bkz: Teoman Duralı: “Çağdaş Küresel Medeniyet”, 74. – 77.syflr.

SORUN NEDİR?

taşıyagelmıştır. Yeniçağın ‘Erken’ devrinde başgösterip sonlarındaysa iyice belirginleşen, az önce bahsettiğimiz vasfıyla dinin, yaşama gündeminden git gide sürülüp çıkarılması vakası, toplumun kurumsal genelinde olduğu kadar, onu oluşturan teklerin dahî gönüllerinde kırılmalar ve yetki ile rehberlik boşlukları yaratmıştır. Dinin, demekki Tanrının veya Onu temsîl iddiasını güden kişinin yahut kurumun, öncelikle manevî ve buradan doğup gelişmiş maddî yetkililik ile rehberlik iktidarını yitirmesi, Batı Avrupanın kimi ruhbân-olmayan toplum sınıflarına neredeyse sonsuz, sınırsız hamle ile teşebbüs kapılarını ardına dek açmıştır. Bahse konu Klasik Yeniçağ anlayışının Fransızcada düstûrlaştırılmış şîârı, Türkçeye “bırakınız, ne yaparlarsa yapsınlar” şeklinde aktarabileceğimiz, “laissez-faire”dir.

(2) “Bırakınız, ne yaparlarsa yapsınlar” şîârı, kalblerin mühürlenip ruhların kararacağı günlerin şaşmaz habercisiydi. Besini ile gücünü, insanın en insanî hasleti olan ‘vicdân’ın köreltilmesi ile ‘utanma’nın dumûra uğratılmasından almıştır: ‘Vicdânın sızlamadıktan’ ve dahî *Hadîsin* dediği üzre, “utanmadıktan sonra, ne yaparsan yap!”⁴⁰¹ Sonuçta, içi boşalıp kalbsizleşen, gönlünden uzaklaşan insan, beşerleşmeğe doludizgin yol alır olmuştur. Beşerleşmenin barîz alâmeti, maddeye taparlıktır. Bunun da tezâhürü servet düşkünlüğü ile avcılığıdır.

Servet edinme ile zenginleşmeye doğru hamle, karşı konulamaz ihtirâs olmuştur. Bir yanda, yeğîn bir olumsuzluğu ifâde eden, dinmek bilmez daha fazla servet edinme hırsı, öbür taraftaysa, insanı hayrete düşürecek raddede olumlu bir duygu durumu, karşı durulmaz bir merak güdüsü, Batı ile Kuzey Avrupadan birtakım olağanüstü yiğit adamları, ufuklarının ötesi kesinlikle bilinmez uçsuz bucaksız azgın suları aşmaya sevketmiştir. 1500 ile 1550 arası ‘Erken’ devir Yeniçağının en baskın özelliği olarak iki hususa işâret edilebilir; bunlardan birincisi servet avcılığı, öbürüsüye gerek geçmişiyle gerekse o günüyle dünyayı fizik ile coğrafi bağlamlarda bilme tutkusu. 1450lerde başgösteren bu tutkuya kapılmış kişilerin, denizler ile karaları keşfetme etkinliklerinin olgunlaştığı ve yapıp ettikleri üstüne düşünüp taşınarak bunların anlamını ortaya koymağa başladıkları dönem 1550lerdir.

Yeniçağın ‘Klasik’ devri olan 1550 ile 1700 arası, düşünce ve eylem bakımından binlerce yıllık Avrupa tarihinin en ilgi çekici, verimli ve hareketli iki döneminden biridir.⁴⁰² Musıkîde, resimde, heykeltraşlıkta, mimârlıkta, keşifte, icâтта, mekanikte, gökbilimde, doğa araştırmalarında, mantık ile matematikte ve nihâyet metafizikte tarihin kalburüstü dimâğları işte şu yüz elli yıl kadar kısa sürede boy göstermişlerdir.

⁴⁰¹Bkz: Abdülbaki Gölpınarlı: “Hz Muhammed ve Hadîsleri”, 143.sayfa, 916.satır.

⁴⁰²Öbürüyse, Eskiçağ Ege medeniyetinin M.Ö. Beşinci ile Üçüncü yüzyıllar arasında kalan Klasik devridir. Ege medeniyeti Klasik devrinin, Yeniçağınkinden en barîz farkı, etkilelerini nisbeten dar bir coğrafyaya yayıp duyurabilmiş olmasıdır.

SORUN NEDİR?

Yeniçağın ‘Klasik’ devrinde atılan olağanüstü önemli tohumların başaklanması ve nihâyet hâsıtlarının derlenmesi 1780lere rastgelir. 1700 – 1790 artık ‘Geç’ devir Yeniçağıdır. Bu devirde Yeniçağ medeniyetinde temâyüz etmiş İngiliz kültürü, git gide kendi başına medeniyet boyutlarına erişmeğe koyulmuştur. Yeniçağın merkez kültürü olan Fransızın ana şîârı “laissez-faire”i devralan İngiliz, kültür kabuğunu zorlayıp kırmağa yüz tutmuştur.

(3) Pariste 1788den itibaren patlakveren bir dizi ayaklanmanın arkasından ortaya çıkan 1789 Fransız İhtilâlikebîrle Yeniçağ Batı Avrupa medeniyeti, inkişâfının şâhikasına ulaşmıştır. Temelde Kentsoylu toplum sınıfının devrimci hareketi olan İhtilâlikebîr, yeni bir toplum sınıfı olacak ‘Emekciliğ’in (prolétariat) kuvvesini bağrında barındırmıştır. 1789 İhtilâlikebîr, bir şâhikanın olduğu kadar, kırılmanın yahut ayırım çizgisinin de ifâdesidir. Bu tarihten sonra yeni bir medeniyet, biçim kazanacaktır. O da, Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyetidir. Bahis konusu ‘nevzuhûr’ medeniyet, selefi Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetinin giderayak dünyagörüşü durumunu alacak Maddecî–Mekanikci–Hürriyetci–Positivci–dindışı dünyatasavvuru çerçevesinde Hür Sermâyecilik ideolojisini geliştirecektir. Adı geçen ideoloji de nihâyet Sömürücülük–Sömürgecilik–İmperyalizm sacayağına dayanacaktır.

(4) 1789dan itibaren zuhûr eden Çağdaş küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyeti ‘Erken’ devrini yaşamağa koyulmuştur. İkisi sıcak, biri de soğuk tabîr olunan üç dünya savaşının sonunu ilân edecek 1990a değin sürmüş bu ‘Erken’ devirde ilkin Hür Sermâyeciliğin dördüncü ayağını ifâde eden ‘Sanayi Devrimi’ vukûu bulmuştur. Bilâhare Sermâyecilik, önce Batı, Orta, Güney ile Kuzey, sonunda da Doğu Avrupaya, buranın ardından yeryüzünün dörtbir köşe bucağına yayılacaktır. İlkin ‘beşerî emek–yoğun’ sanayinin rüzgârıyla ‘yelken açan’ Sermâyecilik, 1920lerde başlayıp 1990larda tepe noktasına ulaşan bu tür sanayii bertaraf ederek tümüyle fennî olana geçmiştir. Böylelikle Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyeti, ‘Klasik’ devrini idrâk eder olmuştur. İmdi bugün dünyaca içerisinde yaşadığımız, Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyetinin ‘Klasik’ devridir; yoksa anlamca içerikten yoksunmu yoksun ‘Postmodern’ devir filân değildir. ‘Çağdaşlığ’ın sona erip ‘Çağdaşlıksonrası’na (Fr post-moderne) geçiş şöyle dursun, adı anılan çağın ‘Klasik’ devrinin bitimi bile henüz görünürlerde yoktur. ‘Geç’ devrin başgöstermesi, ancak farklı seçenek bir medeniyetin ufukta belirmesiyle söz konusu olabilir.

‘Erken’ devir Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin aslî ideolojisi ‘Hür Sermâyecilik’, toplumu iki temel sınıfa ayırmıştır: Büyük çaplı üretimi elinde tutanlar, bunlara ‘mâlikler’ diyebiliriz ve mâlik olmayan üretenler, yânî ‘Emekciler’. Bu iki temel kesimin dışında bir ara sınıf bulunur; buysa, küçük tarım üreticisi, esnaf,

SORUN NEDİR?

zanaatkâr ile hizmetlilerden oluşur. Söz konusu dört kümeyi belli bir sınıfa yerleştirmiş olmamıza rağmen, bunlar mütecânis bir bütünlük oluşturmazlar. En azından ilk iki küme ile sonuncular arasında önemli fark vardır. Küçük çiftçi–tarımcı ile zanaatkâr, üretirler. Ancak, kendilerine sermâye birikimine imkân tanıyacak ölçüde artıürünü, maddî nedenlerden ötürü, meydana getiremezler. Bununla birlikte, ortaya koydukları ‘emek’ ile kullandıkları malzemenin karşılığını görürler. Demekki, büyük sermâyenin buyruğunda çalışan emekçi–işçiden farklı olarak ‘emekleri’ne de onun ‘semere’sine de ‘yabancılaşma’zlar. Küçük çiftçi yahut tarım üreticisi ile zanaatkâr, artık, ‘çıkamaz yol’, ‘çağdışı’ yahut ‘köhne’ iktisâdî etkinliklerden sayılırlar. Aynı değerlendirme, aslında üreticilik yanı bulunmayan, küçük esnaf için de geçerlidir.

Üretici olmamakla birlikte, küçük esnaf, iktisâdî bir etkinlik içerisinde. Hizmetliler, oysa, iktisâdî etkinlikte bile bulunmazlar. Buna karşılık, toplum hayatının düzen ile tertîbini sağlarlar. Şu var ki, bahsi geçen kısmen alışlagelinmiş öbeklendirme, Sermâyecî esâslı Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin günümüz toplum yapısını, artık, tam yansıtmıyor. Bir kere, A.B.D., İngiltere, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika Birliği, Fransa, Almanya–Avusturya, Felemenk, İsviçre, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İtalya, İspanya, Meksika, Şili, Arjantin, Brezilya, Lehistan (Polonya), Macaristan, Rusya, Çin, Japonya, Kore, Hindistan, Tayland ile Malezya gibi, yeryüzünün ‘kalkınmış’ yahut, en azından, mâlî Sermâyecî düzene dâhil olmuş ülkelerde özel ile kamu kuruluşları tarafından istihdâm olunan geniş bir ‘hizmetliler kesimi’ daha bulunur: Araştırmacı bilimadamları. Bunların, gerek üretime gerekse toplumun tanzîmi ile tertîbine doğrudan kısa vadede katkıları olmaz. Sözü edilen kesimin yanısıra, hiçbir yararı görülmeyen çığ misâli devleşen bir ‘işsizler ordusu’,⁴⁰³ ile ‘eğlence sanayii işçileri’⁴⁰⁴ de vardır. Görüldüğü gibi, Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin klasik devrinde, öncelikle elektronik sanayi hamlesinin ardısıra başgösteren ‘özgüç’ (Fr&İng automation) olayının sonucunda üretimçin istihdâm zorunluluğu gittikçe gerilemektedir. Yine de, bu durum, sömüren – sömürülen keskin ayırımını ortadan kaldırmıyor. Tersine, söz konusu uçurumu genişletip derinleştirmektedir.

Günümüzde yürürlükteki Klasik İngiliz-Yahudî medeniyetinde zanaatkârın, küçük çiftçi ile esnafın ve hizmetlinin ‘sınıf’ niteliği bile müphemdir. Esnaf ile hizmetli, bir fasıl, ‘küçük kentsoylu’ sayılmakla birlikte, zanaatkâr ile çiftçi–tarımcı hangi öbeğe yerleştirilmeleri icâb ettiği belli değildir. Haddizâtında bu, bir sorun olmaktan çıktı. Zirâ, mâlî Sermâyecî düzenin, hâkimiyetini tesis ettiği diyârlarda ‘el emeği göz nuru’, büyük

⁴⁰³‘İşsizler ordusu’ içerisinde çalışma yaşında olup iş bulamayan vasıflı ve vasıfsız ‘istihdâm edilebilir olanlar’ın yanında, emekliye ayrılmışlar da yer alırlar.

⁴⁰⁴Tekmil ‘hâne’lerde istihdâm edilen kadın, erkek ve hattâ çocuklar. Bu andığımız kadın, erkek ve hattâ çocuklar, çoğu kere, özellikle ‘fuhuş sanayii’nde köle durumunda çalıştırılırlar.

SORUN NEDİR?

çapta, hayatta kalmış ‘eskiler’in sisli puslu anılarında yaşayan bir olaydan ileri geçmez oldu artık. Mamûl mallar, yüzde seksen, doksan oranında kendikendine işleyen âlet edevât yoluyla el değmeden üretilmektedirler. Koca koca imâlathânelerde, fabrikalarda, kuruluşlar ile enerji üretim merkezlerinde, bakıyorsunuz, beş on kişiden mürekkep mühendisler ile teknisyenler topluluğundan başkası yok. Çirkinlik abîdesi dev boyutta gemiler, altı yedi kişi tarafından tümüyle elektronik âletlerle yürütülüyor. Katar (tren) makinistleri ile metro sürücülerini araçlarında süs niyetine oturuyorlar. Yakında aynı durum, pilotlar için de söz konusu olacağı benzer. Pek çok alanda kişinin, işlerini evinden yahut taşıtından bilgisayar ile telefon yoluyla yürüttüğünü görüyoruz. Bu yüzden yeryüzünün bellibaşlı büyük şehirlerinde işyeri satmak yahut onu kiraya vermek bayağı sorun olmağa başlamıştır. Oralarda yazıhâneler doluymuş gibi gözüksün, bundan dolayı da satış yahut kira râyiçleri düşmesin diye bunların ışıkları söndürülmüyor. ‘Alinteri dökerek ekmeğini taştan çıkarmak’, önemli ölçüde, çağdaş nesillerin tanımadığı ‘tarihöncesi’ bir tavrın deyimleşmiş hâlidir. Önemli ölçüde diye niteliyoruz. Bu, Türkcede amelelik dediğimiz, kaba inşaat işçiliğinin dışında geçerliliği kalmamış bir maişeti temîn çeşididir de ondan. O, inşaatlarda çalıştırılan, konutlar ile kamuda temizlik işlerinde kullanılan vasıfsız işçi, yânî ‘amele’dir. Kısacası, bu kişi, ucuz işgücü sunan, köleliğin bir gömlek üstünde bulunup her türlü toplum güvencesinden yoksun ‘sınıfdışı’ bir ‘Lumpenproletâr’dır. ‘Safâhat toplumları’, kendilerine yakıştırmadıkları en mihnetli ve pis işleri, yeryüzünün ‘bahtsız toplumlar’ından devşirip getirdikleri bahsi geçen ‘Lumpenproletâr’lere gördürürler. Onlar da, kendi yerlerinde yurtlarında aç sefil kaldıklarından, mezkûr işleri boğaz tokluğuna görmeğe dünden teşnedirler. ‘Amele’ olamayanlara kader daha da kötü bir oyun oynar. Kadınlar, genç kızlar ile küçük erkek çocuklar, yeryüzünün kimi yerlerinde dev boyutlara erişmiş ‘fuhuş pazarları’nda satışa arzolanurlar. Bunlar, kelimenin tam manâsıyla, ‘fuhuş köleleri’dir. Onları pazarlayanlar da ‘köle tâcirleri’dir. Bu tâcirler, kimi zaman işi meslek edinmiş kimselerdir. İşin daha da kötüsü, zaman zaman, baba, amca, ağabey yahut koca neviinden, ‘köle’nin birinci dereceden yakını dahî olabilir. Fahişelik, insanlık şeref ile haysiyetini topyekûn ayaklar altına alan en aşağılık tür köleliktir. İnsanın bundan daha fecî duruma düşmesi düşünülemez. Fakat ‘insan’ bir kere ‘beşer’ düzlemine indirgenmeyegörsün, her çeşit insanlıkdışı durum olağanlaşır.

(5) İnsan-olmanın maddî ile manevî çıkış yahut hareket noktası karşı cinsiyete mensûb iki kişinin ‘sevişme’sidir. Aile dediğimiz temel toplum katmanı bu yoldan vucut bulur. Ama ‘beşerleştiren’ Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetiğin ‘aile’ mefhumu ortadan kalkmıştır. Bu mefhum ve bunun türevi olan kurumla birlikte ‘sevgi’, ‘saygı’, ‘dayanışma’ ile ‘savunma’ gaileleri de yokolmuştur. O hâlde, her şey gibi, cinsiyet de serbestce pazarlanır, satılır ve satın alınabilir. Bu yüzden işte, en gözde metâa cinsiyet tâcirliğidir. Bahis

SORUN NEDİR?

konusu ticârette metâa her vakit açıkca sergilenmeyebilir. Ticârî ile siyâsî yatırımları ve mâlî kaynakları harekete geçiren, kişiyi cinsiyet alışverişine hazır hâle getirmek; çoşturmak; şehvete dâvet çeşidinden bellibaşlı etkenlerdir. Batakhâneler, kumarhâneler, meyhâneler, genelevler, buluşmaevleri, ‘demiryolu hattı’nın son duraklarıdır. Oralara varmadan önceki ‘durak’lar, dev boyutlara erişmiş bir sanayinin kısımları gibidir. Nedir bu kısımlar? Öncelikle erkeği sevişmeğe, kadını da erkeği şehvetlendirmeğe teşvîk edici basın, yayın, sinema, tiyatro, roman, hikâye, müzik yollu propaganda, reklam; kamunun bakışına açık mahallerde levha yahut duvar ilânları. Bütün bir yaşama ve davranma tarzının kökten değiştirilişi; bu değişimin öncelikle kadının giyimi ile kuşamında kendini yansıttığı: Çıplaklığa varacak raddede bedenın açık saçık teşhîri. 1960larda bu tavır deniz kenarında, kumsalda sergilenirken 1970lerin başlarından, özellikle de 1990ların ikinci yarısından itibâren büyük şehirlerin kalabalık, işlek, saygın caddeleri ile mutenâ semtlerine taşınmıştır. Asırlarca bütün müstesnâ medeniyetlerce müstehcen ve müstekreh görülüp kabul olunmuş insan manzaraları artık umûruadiyeden addolunmaktadır. Tersine, yine öncelikle kadının iffetli, ağırbaşlı davranışı ve buna koşut kapalı giyim kuşamı yerilmekte ve hattâ kimi ülkelerde yasaklanmaktadır. Tasvîrini sunduğumuz bu gidişin iktisâdî-ticârî nedenlerinin yanında, siyâsî sebepleri de var. Fuhuş ile zinâ, bireyin günümüzde son toplumsal dayanağı ile sığınağı olan aile kurumunu yıpratıp aşındırmakta; sonunda da çökertmektedir. Böylelikle birey, tümüyle dayanaksız ve korumasız kalmakta, sonuçta küresel sömürü karşısında dirençsiz bırakılmaktadır.

(6) 1780lerde başlayan küreselleşme çabaları, başarının doruğuna 2000de ulaşmış görünüyor. Felsefe-bilimin dialektik yöntemiyle düşündüğümüzde, görülmemiş zafer, çöküşünün, inkırâzının tohumlarını da bağrında taşıdığını anlarız. Çağdaş Küreselleşen İngiliz-Yahudî anlayışının, medeniyet düzleminde, görünürde, rakîbi, onu bırakın, en azından, seçeneği bile yoktur. Onun bildirdiği düstûrların, kalıpların dışında düşünüp eyleyemezsiniz. Ürettiği fennî araçlar ve cihâzlarla geçmişte yaşanmamış raddelere varan denetim, dolayısıyla baskı mekanizmalarını kurup harekete geçirebilmektedir. İnsanın yaşamak amacıyla birinci derecede ihtiyâç duyduğu havanın, su ile ekmeğin yanında adâlettir. Haddizâtında bu dörtlünün başında adâlet gelir. O, sakatlanmışsa, hiç değilse, ekmek ile suyun temîni zorlaşır, giderek imkânsızlaşır. Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetinin ana ideolojisi olan Mâlî Sermâyecilik, adâleti ayaklar altına alan bir fikrî-siyâsî-iktisâdî işleyiştir. Dünya nüfusunun beşte biri yeryüzünün sunabildiği nîmetlerin yüzde seksenine yakın payını zimmetine geçiriyorsa, beşte dördüne de yüzde yirmilik hisse kalır. İşte, uzaklara gitmeğe hâcet yok; A.B.D.nin 2004 başkanlık seçimlerine Demokrat Partinin aday adayı Lyndon LaRouche’un 24 temmuz günü, yânî 11 eylül kundaklamalarından kırk sekiz gün önce, Birleşmiş Milletler ile

SORUN NEDİR?

Vaşingtonda iki yüz elli kişinin önünde yaptığı video destekli konuşmada Mâlî Sermâyeciliğin baş kalesi Birleşik Devletlerinin içerisinde bulunduğu durumu bizlere şöyle tasvîr etmiştir: “Mâlî bunalımda bulunuyoruz... Sistemimiz iflâs etmiş durumdadır. Ulaşım, tâkat/enerji, eğitim, sağlık teşkilâtlarımızın tamamı, altyapı ile sanayimiz çöküş hâlinededir. Halkın yüzde seksenini dar gelirli oluşturuyor. Bunların durumu 1977dekinden fenâdır. Milletlerarası Para Fonu (IMF) ile hâlihazır siyâsetler devâm ettiği, Wall Street ile Federal Reserv sistemi varolan hâkimiyetlerini sürdürdükleri sürece, ABDde kimse gelişme beklemesin... Çöküş, kendini birden duyurmaz. Kötü siyâsetler, sürer gider; bunalım ânsızın patlak verir.

Sâdece ABD değil, Batı Avrupada İngiltere, Almanya, Fransa ile İtalya dahî iflâsın eşliğindedirler...”⁴⁰⁵

(7) Çağdaş küreselleş/tiril/en İngiliz-Yahudî medeniyeti, tarihin sonumudur? Tarihte ilk defa seçeneksiz bir medeniyet olması itibâriyle adı anılanın çürüyüp çökmesi, batmasıyla insan varoluşunun noktalanması mantık gereğidir. Dış görünüşce ‘beşer’e benzese bile, duygulanmayan, tefekkür edemeyen; şan, şeref, haysiyet, adâlet, merhamet ile güzellik duygularından yoksun fabrika yahut laboratuvar ürünü ‘*ruhsuz*’, hattâ ‘nefssiz’ ‘beşer kopyaları’na yahut ‘kopyalanmış beşer’lere, ‘insan’ bir yana, ‘beşer’ bile diyemeyiz. Kimliğiyle, toplum ortamıyla, doğal çevresiyle, bir bütün olarak, ‘insan’, ‘soykırım’a uğramaktadır.

⁴⁰⁵Lyndon LaRouche (1922 –): “*How to Survive the Ongoing Financial Collapse*”.

EKLER

EK 1 (350 sayılı dipnot)

Felemenk Doğu Hint Şirketi öncülüğü ile gözetiminde Güney Afrikanın en güney batı ucunda bulunan ve Atlas ile Hint okyanuslarının buluştukları mahalle uzanan ve Ümit Burnu ile onu çevreleyen mıntıkaya 1652den itibâren Felemenkliler yerleşip yöreyi sömürgeleştirmeye koyulmuşlardır. Bahsi geçen tarihten Güney Afrikanın İngiliz hâkimiyetine girdiği 1795e değin yerlilerin ellerinden aldıkları o bölgede *Boer* (okunuşu: Bûr; anlamı: Çiftci, rençber) adı verilen Felemenkli yerleşmeciler, birtakım özerk devletçikler kurmuşlardır. Bu Felemenkli yerleşmecilerin anadili, tabiatıyla, Felemenkceydi. Ne var ki, deniz yolundan geliş – gidişlerin zorluğu ve mesâfenin büyüklüğü yüzünden, anayurtla irtibât uzun süre kesilmiştir. Bu kesîf tecrîdin sonucunda *Boer*ların dili değişmiş, anadil Felemenkceden yeni bir dil, *Afrikaans* (Felemenkcede ‘Afrikaca’ demek) ortaya çıkmıştır.

Boer asıllı Daniel *Malan* (1874 – 1959), 1948de Güney Afrika Birliğinin başbakanlığına seçildikten sonra, ilk işi, Afrika dilinde (*Afrikaans*) ayırım anlamına gelen *apartheid* (okunuş: Aparteyd), yânî ‘keskin ırk ayırımı’ nı sağlayan birtakım olağanüstü yeğin kanunları Meclisten geçirerek yürürlüğe sokmak olmuştur. Söz konusu *apartheid* hukuku, Afrika Millî Kurultayının (İng African National Congress, ANC) iktidarı ele geçirip İngiliz–Felemenk hâkimiyetini sarstığı 1991 yazına değin merfıyette kalmıştır

—bkz: Alan *Palmer*: “*Dictionary of the British Empire and ...*”, 15., 42.&219.syflr.

EK 2 (352 sayılı dipnot).

Bahsi geçen konunun bağlamında 1996 genel seçimlerinin arefesinde seyretmiş olduğum bir televizyon mülâkâtını hatırlamadan edemiyorum. Orada muâırızlarının İslâmcı diye damgalamış oldukları bir partinin başkanını sığaya çeken, baskı sayısı yüksek gazetelerimizden birinin tanınmış bir mensûbu, sohbetin sonunda muhatabına, hep, özenle ve en nitelikli markalardan olan macunla fırçalanmış ‘otuz iki’ dişini gösterir o bilindik beşûş çehresiyle şöyle takılır (hatırlayabildiğim kadarıyla): “İyi ama, şu giyimimize baksanıza, bu bile, ne kadar da ‘Batılı’ olduğumuzu göstemişiyormu, efendim?!”

EK 3 (358 sayılı dipnot)

SORUN NEDİR?

“Ve *Rabb* olan *Allah*, zemînin tozundan insanı biçimledi. Ve burun deliklerinden içeriye hayatın soluğunu üfledi. Ve insan (Âdem), canlandı (zîhayat oldu) —Far can: Ruh (*Tekvîn*/2 [7]). Ve *Rabb* olan *Allah*, doğu cânibindeki Adende bir bağçe ekerek tertipleledi. Biçimlediği Âdemi oraya yerleştirdi. Ve *Rabb* olan *Allah*, zemînden göze hoş gelen ve yemek için iyi birer ağaç; bağçenin ortasındaysa, hayat ağacını ve hayr ile şer bilgisinin ağacını bitirdi (2/8 – 9). ...*Rabb* olan *Allah*, Âdeme ‘bağçedeki her ağaçtan dilediğince yiyebilirsin’ dedi. ‘Fakat hayr ile şer ağacından yemeyesin. Zirâ ondan yediğin gün mukakkak öleceksin’ diye buyurdu (2/15 – 17). Ve *Rabb* olan *Allah*, Âdemin tek başına kalmasının iyi olmayacağına hükmetti...(2/18). Ve *Rabb* olan *Allah*, Âdemi derin bir uykuya daldırdı. Âdem uyudu. O uyurken kaburgalarından birini söktü. Boş kalan yeri etle doldurdu. *Rabb* olan *Allah*, insandan (Âdemden) söktüğü kaburga kemiğinden nisâyı (kadını) yaratıp onu Âdeme götürdü. Âdem de, ‘şimdi bu kemiklerimden kemik, etimden de ettir. İnsandan (Âdemden) aldığından, ona da nisâ (kadın) densin’ dedi. Bundan dolayı, erkek, annesi ile babasını terkedip karısına katılarak bir et (yekvucut) oldu. Âdem ile karısı çıplak olmalarına rağmen, utanmıyorlardı (2/21-25). Çevredeki cümle hayvandan zeyrek olan yılan, kadına seslendi: ‘Gerçekten de *Allah*, bağçedeki her ağaçtan yemeyiniz dememişmidir?’ dedi (3/1). Kadın dahî yılanı ‘bağçedeki ağaçlardan yiyebiliriz; Yalnız, bağçenin ortasındaki ağaçtan ‘yemeyiniz ve dahî ona dokunmayınız, yoksa ölürsünüz’, diye buyurdu (3/2-3). Yılan ise, kadına şöyle konuştu: ‘Ölmeyeceksiniz elbette; zirâ, *Allah* bilir ki, ondan yediğiniz gün, gözleriniz açılacak, tanrılaşarak hayr ile şerri tanıyacaksınız’ (3/4 – 5). Kadın da, ağacın yemişçe iyi olup göze hoş gözüktüğünü, kişiyi de anlayışlı kıldığından, arzulanır olduğunu görünce, oradan bir yemiş koparıp yedi; ondan kocasına dahî verdi; o da yedi. İkisnin de gözleri açıldı. Çıplak olduklarını bildiler. İncir yapraklarını birbirlerine ilâştirerek kendilerine fûta diktiler. Günün serin saatinde bağçede gezinen *Rabb* olan *Allah*ın sesini işitince, Âdem ile karısı, bağçedeki ağaçların arasında, *Rabb* olan *Allah*’ın huzurundan gizlendiler (3/6 – 8). Ve *Rabb* olan *Allah*, Âdem’e ‘neredesin?’ diye seslendi (3/9). Âdem, karşılık verdi: ‘Bağçede sesini işitince, çıplaklığımdan ötürü, korkup saklandım.’ *Allah* sordu: ‘Çıplak olduğunı sana kim söyledi? Yememeni buyurduğum ağaçtan yemedinmi?!’ (3/10 – 11). Âdem, ‘bana can yoldaşı (refîk) kıldığın kadın, ağaçtan yemiş sundu, ben de yedim’ dedi. *Rabb* olan *Allah* kadına ‘niye böyle davrandın?’ diye sorunca, kadın, Ona ‘yılan, beni aldattı, ben de yemişi yedim’ karşılığını verdi (3/12 – 13). *Rabb* olan *Allah*, yılanı dönüp ‘bunu böyle yapmaktığın yüzünden, seni cümle davar ile çevredeki tek mil hayvanlardan da melûn ilân ediyor; karnın üstünde sürünüp ömrünce toz toprak yemeğe mahkûm ediyorum’... dedi (3/14 – 15). Kadına dahî ‘acını ve doğuruşunu ziyâdesiyle zorlaştıracam. İztırâpla doğuracaksın artık. Kocandır arzuladığın. O ise, sana hükmedecek’ diye konuştu (3/16). Âdem’e gelince; ona da, ‘madem karının sözüne kulak verip yemeyeceksin diye buyurduğum ağaçtan yedin, o hâlde, senin uğruna yeri lânetledim; oradan bütün bir ömür boyu azapla yiyeceksin’ dedi (3/17). ‘Kendisinden geldiğin toprağa dönünceye değin ekmeğini oradan alınının teriyle çıkarıp yiyeceksin. Sonunda toza toprağa döneceksin’ (3/19). Âdem, karısını Havva adıyla çağırdı; zirâ o, cümle canlının annesiydi (3/20). Ve *Rabb* olan *Allah*, ‘hayr ile şerri bilmekle Âdem, artık bizden biri gibi oldu. Şimdi elini uzatıp hayat ağacından alacağını alarak yiye hem de sonsuzca yaşaya’ diye buyurdu. Böylece *Rabb* olan *Allah*,

SORUN NEDİR?

Âdem'i Aden bağçasından tardedip hayat ağacının yolunu muhâfazaçin Adenin doğu cânibindeki Kerûbiler ile her tarafa döner kılınca yerleştirdi" (3/21 – 24) —“*Kitâbımukaddes*” (Eski yazıyla);

ayrıca: “*Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift*”;

ayrıca: “*The Holy Bible*”, King James Version; American Bible Society;

ayrıca: Martin H.Manser: “*The Wordsworth Dictionary of Bible Quotations*”.

EK 4 (361 sayılı dipnot)

(1) Kamlık (Şamanlık), kadîm devirlerde insanşumûl yaygınlık kazanmış bir itikât manzûmesiydi. Her duyumlanan—görünen olayın arkasında onu yönlendiren görünmez bir ‘güc’ün varolduğuna inanılmıştır. Bu ‘güc’e ‘nefs’, ‘ruh’ yahut ‘can’ denmiştir. Varolanın bir duyumlanan—görünen tarafının geçici—bozulur zahirî vechesinin, bir de, herkesce duyumlanmayan—görünmeyen kalıcı inkırâza uğramaz bâtinî cephesinin bulunduğuna inanılmıştır. Duyumlanır—görülür tarafın inkırâzının ardından bâtinî yanın varolmağa devâm ettiğine dair inanç, en kadîm olandır; üstelik, bu inançla, nerede yaşanmışsa, orada onunla nisbeten yakın sayılabilecek geçmişe, yânî şöyle böyle iki bin yıl öncesine değin karşılaşmak baskın bir ihtimâldi. Son bin yılda yaygınlığı önemli ölçüde ortadan kalkmışsa da, çağımızda bile, Kamlığın ya ta kendisine doğrudan doğruya ya da en azından özge inanç manzûmelerine karışmış izlerine rastgelmek mümkündür —bizim halk inançlarında, kem bakışların yayınladıkları sakıncalardan korumak amacıyla çocuğa nazar boncuğunun takılması, kimi türbelerde çaputların bağlanması ile dilek mumlarının yakılması gibi. Ruh ortak payda olduğundan ve her şey ile herkes ondan az yahut çok hissesini aldığından, herkes, herkesle ve her şeyle yakın yahut uzak akrabâ sayılmıştır. Bundan dolayı varolanlar arasında sen – ben, canlı – cansız, insan ve diğerleri çeşidinden özden ayırımlar düşünülmemiştir. Doğa tümüyle bütünlüklü (Fr intégralité holiste) bir varlık şeklinde algılanmıştır.

Kadîm devirlerin insanlıkşumûl itikât manzûmesi Kamlık —yahut Cancılık da diyebiliriz—, bozulmamış bütünlüğüyle çağımızda —Kuzey doğu Sibiryada yahut Amazon havzası ile Yeni Ginedeki yağmur ormanlarının derinliklerinde saklı kalmış— tek tük kültürlerde karşımıza çıkıyor olsa bile, yaşamış olduğum iki olay, onun, kalıntı olarak hâlâ nice geniş bir coğrafyaya yayılmış bulunduğuna ilişkin örnek oluşturabilir.

(2) 1987 ağustos sonları olmalı. Datça kasabasından yola çıkarak altı yahut yedi saat geçmiş olsa gerek. Güney batı Anadoludan Ege denizine uzanan ince, uzun yarımadaının arasına tepeler ve vâdilerle kesilen orta kesimleri, Orta Anadolunun yeknesak kıraç düzlüğünü andırır. İkinci vaktinin ilerlemiş saatlerinde kavurucu güneş altında toza toprağa bulanmış durumda taban tepmeğe devâm ediyorum. Bu arada geceleyebileceğim bir pınarbaşını bulma derindeyim. İşte hızım git gide kesilerek yürürken aşağı yukarı yüz metre sağ ilerimde bana yaklaşan birini farkettim. Birbirimize yaklaştık. Sonunda karşı karşıyaydık. Ufak tefek çelimsiz bedeni yaşını saklamakla birlikte, altmış beşten aşağı olmayacağını düşündüm. Avurtları çökük, elmacık kemikleri çıkık, yanmış köseleyi andıran ince uzun, zayıf suratını orada burada kır kılların boy verdiği seyrek bir ak keçi sakalı çerçeveliyordu. Çekikçe gözlerinin içi sâfca gülüyordu.

SORUN NEDİR?

Selâmlaştık. Yarımadanın Tahtacılarındandı. “Nereden nereye?” diye sordu. “Öğleden evvel Datça’dan çıktım. Deveboynu’na, Knidos’a yürüyorum” —toplam 38km.lik bir mesâfe— cevabını verdim. “Akşam yaklaşıyor. Gel, bana misâfir ol. Bizim köye yakinken orada geceler, yarın sabah yeniden yola koyulursun” dedi. Nezâket icâbı hafif tertip nâzlandıktan sonra, beni rahatlatan teklifini sevinerek kabul ettim. Geldiği yöne gerisin geriye dönerek yürümeğe koyuldu. Ben de onu izledim. Konuşmadan yürüyoruz. Birden durdu. “Kısa sürecek bir işim var; hemen dönerim” diyerek yanımdan ayrıldı. Taş çatlasa elli adım uzaklıktaki ulu çınarın yanına vardı; asırdide ağacı kucakladı; öptü; tabî, o ufak tefek vucuduyla koca gövdenin olsa olsa yarısını kavrayabilirdi. Sonra, beni yanına çağırdı: “Gel, sen de şu koca ihtiyârı öp; öp ki, ömründen ömür alasın!” Ben de dediğini yaptım. Bundan böyle bu, bende ibâdete benzer alışkanlık hâlini aldı. Nerede, ne vakit kocamış bir ulu ağaçla karşılaşırsam, şartlar da elveriyorlarsa, kimseye belli etmeden onu kucaklayıp öperim. Evet, beli etmeden, yoksa, “bu âdet de nereden çıktı” sorusu zihinlere takılıverir.

(3) Laos ile Burma’ya bitişik, idârî merkezi de Çiang Mai olan dağlık, ormanlık bölge, Tayland’ın kuzey doğusuna düşüyor. 1993’ün 2 haziranında başlayan gezide altı kişiyiz. Aslında yirmi altı yaşında olmakla birlikte, yöre insanına mahsûs çocuksu görünen Tay rehberimiz, iki Felemenkli, bir İngiliz asıllı Avusturalyalı, bir Alman ile benden oluşan kâfilemizin, beni saymazsak, yaş ortalaması yirmi yediyi geçmiyordu.

Gezinin başlarında Nam Mae Koh ırmağı boyunca tekneyle yol aldık. İlk geceyi Kuzey Tayland dağlıklarından Lahu uruğuna mensûp Canlıcı (Animist) Şehlek boylarından birinin köyünde geçirdik. Bize tahsîs olunmuş bambu kamışından inşâa edilmiş uzunevde (İng longhouse) uyuduktan sonra, ertesi sabah tanyeri ağırırken köyden ayrıldık. Yemeklerimizi pişirmiş olan Şehlek kadınlarına “yemek pek lezîzdi!” anlamında “ca’tu da ja!”; sonra herkese “teşekkür ediyorum!” (“av bon ni ja!”) ve “Allahaismarladık!” (“k’av eh ve!” = “gidiyorum”) diyip yola koyuldum. Uğurlayanlar da bana “güle güle!” niyetine “a yeh k’ai meh!” (= “lütfen yavaş gidiniz”) diye seslendiler.

Git gide çetinleşen arâzide fil sırtında yol alıyoruz. Tay rehberimizin yanı sıra, bu sefer, bir de, Şehlek kılavuzumuz da vardı. İkinci gece Kızıl Lahulara ait bir köyde kalıyoruz. Her gece farklı bir kabîlenin köyünde yine ayrı bir dil. Başta çocuklar olmak üzere, köyün sâkinlerine çeşitli nesneler ile nesne öbeklerini göstererek dillerindeki karşılıklarını soruyordum. Sözlerin Çinceye çalan söylenişleri ile ses değerlerini defterime kaydediyordum. Baş kılavuzumuz Tay (yahut Siyamli) Noek, kazara o kabîlenin diline azbuçuk vâkıfsa, bana kimi deyimlerin İngilizce karşılıklarını da söylüyordu. Üçüncü günün şafağında yola çıkarken Noek’den başka, gecelemiş olduğumuz Kızıl Lahuların köyünden Ja’va adında bir rehber daha kâfilemize katıldı. Derin vâdilerle yarılmış ve sık bitki örtüsüyle kaplı dik yamaçlara büyük zorluklarla tırmanıyor, iki de bir yolumuzu kesen çaylar ile dereleri ‘su perileri’nin ‘izin verdikleri’ mahallerden geçiyorduk. Genç ve talimli adamlar arasında kırk altı yaşla en fazla zorlanan bendim. Doğal ortam, hamâmdan farksız. Solunamayacak raddede sıcak ve rutubetli.

SORUN NEDİR?

Neredeyse elin uzanabileceği uzaklığa dek inen kara bohçayı andırır bulutlar, beyni pişireduran güneşi kapatıveriyorlar. Karartıyı delip geçen ıslıl ıslıl şimşekler çakıp duruyor. Patlayan onlarca topa bedel gökgürültüleri. Ardından boşanıveren yağmur. Ortalık neredeyse Hz *Nuh* tufanı. Dörtbir yanımız su; ardısıra çamur. Bulutlar çekiliyor, yağmur hız kesip duruyor. Güneş yeniden tepemizde. Tenime dek sıırsıklamken, üç beş dakkada kuruyorum.

Öğle vakti Mekong ırmağının kıyısındayız. Dünya uyuşturucu ticâretinin dörtyol kavşağı diye bilinen Altın Üçgene ulaştık. Irmağın sağ karşı kıyısı Laos; soluysa, Burma. Dinlenmeğe pek vakit yok. Yola devâm. Su boyu yemyeşil vâdiden ağaçaltı çalı çırpıyı kese kese ileriliyoruz. İki saatlik meşakatli yürüyüşün sonunda yeniden tırmanış. Çağlayanın kıyısında mola veriyoruz. Lahu kavminden kılavuzumuz, orta boy bir bambu kamışını kesmiş, iri bıçağıyla özenle yontuyor. Yarım saatlik mola esnâsında kamıştan saplı ve gövdeli titiz işçilik örneği baston da diyebileceğimiz nefis bir yürüyüş sopası ortaya çıktı. Tay rehberimiz ile dört nefer yol arkadaşım yerlerinden kalktı. Tırmanışa geçtiler. Bense, hâlâ bitkinim. Bacaklarda, gövde ile kollarda derman kalmamış. Ayaklanayım dedim. Yıkılayazdım. Lahulu kılavuzumuz Ja'va, oturmamı işâret etti. Kendi kalktı. Yüzünü hemen arkasında.duran, köklerini dallarından toprağa sarkıtmış duran boyu, tahminime göre, kırk metreden aşağı olmayan ağaca çevirdi. Bir şeyler mırıldandı. Koca gövdeyi kendi küçücük cüssesi elverdiğince kucakladı. Ağacı öptü. Geri çekildi. Tekrar mırıldandı. O ara, bitkinliğim azalmışımıydı, neydi, ayağa kalktım; ağacın yanına usulcacık vardım. Sarılıp onu öptüm. Gördüğü bu manzara karşısında Ja'va, şaşkınlıktan mihlanıp kaldı. O ufakcık çekik gözleri faltaşı gibi açılmış bana bakakaldılar. Birden üstüme sıçradı, beni kucakladı. Çocukluğumun Anadolusundan hatırladığım manzara gözümde canlanıverdi: Sabahın köründe bayram namazından çıkan köylüler yahut kasabalılar kucaklaşarak yahut el sıkışarak bayramlaşırlardı. 'İnanç kardeşliği'nin yarattığı gönül birliğinden daha güçlü bir bağ, bir muhabbet nevi icâd olunmamıştır. Sâf, katıksız sevgi, düşünülüp taşınılmadan oluşan muhabbet bağı böyle olsa gerek. O ulu ağacın ürpertici, huşûu verici görkemi ikimizi de bunu yaratan Kudrete râmetti. Yaratıcı Kudreti bilmenin dereceleri farklı olabilir; varsın olsun, yeter ki olsun!

Ja'va, bambu kamışından yonttuğu yürüyüş sopasını bana hediye etti. Kullanımı rahat, esnek, bir o kadar da kavî olan bu sopa bir zanaat şaheseriydi. Bundan böyleki en zorlu tırmanışlar ile inişlerde beni yarı yolda bırakmayan, bel vermeyen can yoldaşım oldu.

Ertesi gün *Çiang Raidey*iz. Ja'va'yla vedâlaşıyoruz. Kendi imâli yürüyüş sopasını, ben, bu sefer, ona armağan ediyor, daha doğrusu, geri veriyorum. Bir kamyonetin arkasında Burma sınırındaki Mae Sai'ye yolculuk ettim. Burma'ya geçtim. Ardından Tayland'ın Çiang Mai şehrine geri döndüm.

(4) Yolculuk boyunca en olmadık köşe bucaklarda dikkati çekecek sayıda gerek İngilizle —İngiliz, A.B.D.li, Kanadalı, Avusturalyalı.... kimselerle— gerekse İsrailliyile karşılaştım.Salt merâk sâikiyları oradaydılar yoksa başka bir şeylerimi aramaktaydılar? Yörenin kendine mahsûs özellikleri ile olağanüstü duyarlılığı göz önüne alınınca, art ve kötü niyetler hakkında şüphe duymamak elde değil. Bir kere, Kuzey Tayland'ın Tay olmayan azınlıkları Canlıcıydılar (Animist). Sınırötesi Burmada olduğu gibi, burada da Canlıcı Dağlıların Hıristiyanlığa döndürülmesi gözden ırak

SORUN NEDİR?

tutulmaması gereken bir tehlikedir. Hıristiyanlaştırılmış azınlık Dağlı boyların, bilâhare Burkancı (Buddhacı) Tayland’a karşı kışkırtılarak ülke bütünlüğünden koparılmaya gayret gösterilmesi akla aykırı bir ihtimâl sayılmamalıdır. Nitekim kuzeydeki kapı komşusu Burmada son kırk yıldır sahneye koyulmuş oyun bu doğrultuda cereyân etmektedir. Benzer bir oyun, Tayland’ın güneyindeki ve ahâlîsinin yüzde doksanı Müslüman olan Indonesyada dahî üç yıldır sahnelenmektedir.

İzlenimlerimden, özellikle de söz konusu tehlikeden bilâhare Çiang Mai’de tanıştığım üst seviyedeki bir Tay yerel yetkiliye (Emniyet müdürü) bahsettim. Bunun, onda nice makes bulduğunu öğrenemedim. Ne olursa olsun, bir süre topraklarında yaşayıp da ‘ekmeğ’ini, daha doğrusu ‘pirinc’ini yemiş, sevip saymış olduğum bir millete boynumun, az da olsa, borcunu ödemiş olduğumu sanıyorum. Ne demişler?: “İyilik et, denize at; balık bilmezse, Hâlık bilir”!

EK 5 (362 sayılı dipnot)

Bunlar da, yine hânedân (Fr nobilité) ile toprak zâdegânı (İng gentry, landlordship) olmak üzere bölümlenmekteydi.

EK 6 (364 sayılı dipnot)

Alm *Karl der Große*, L *Carolus Magnus*, Fr *Charlemagne*: 742 – 814.

I. (Büyük) *Karl*, bir Germen boyu olup Romanın çözülüşü sıralarında Galyayı işgâl ederek oraya yerleşen Frankların (→Frenk, Fransa) ilk hânedânı *Mérovingien*leri izleyen *Carolingien*lerden (751 – 768) Bacaksız *Pépin* (*Pépin le Bref*: 714 – 768) ile *Bertha*’nın oğludur. Beğbaba Bacaksız *Pépin*, şehzâde oğullarına yazma-okuma öğretecek öğretmen bulsunlar diye o günlerin Avrupasının dörtbir yanına ulak çıkarır. Ulaklar, ancak uzak İrlandanın ücrâ köşesindeki bir manastırda talebi karşılayabilecek nitelikte adam (keşiş) bulabilmişlerdir.

EK 7 (366 sayılı dipnot)

Derebeğlerin surla çevrili konutlarından, manastırlar ile pazaryerlerinden neşet etmiş Ortaçağ Batı ile Orta Avrupa kentlerinin mimârî görüntüsü ile yerleşim tasarımı gerek Müslümanların gerekse öteki Asyalı şehirlerinkinden farklıdır. Müslümanlarda evler sur benzeri yüksek duvarlarla çevriliydi. Duvarların içersinde konut, bağçe yahut bostan ile avlu bulunurdu. Avrupa şehirlerindeyse, şehir yerleşimi bitişik nizâmdı. Mahallelerde hamâm benzeri ortak yıkanma yerleri (Fr *bains publics*) ile umumî helâlâr bulunurdu. Toprağa derin çukur açılır; üstüne ortası delik ahşâp sandık yerleştirilirdi. Alaturka helânın tersine, bunlarda çömelinmez, sandığın üstüne, bugün alafrangalardan tanıdığımız üzre, oturulurdu. Bu çeşit helâ tertîbi, tıpkı hamâm gibi, Eskiçağ Romasından mirâstı. Yalnız, Romada bunlar, ahşâb olmayıp taştan yahut mermerdem yapılırdı. Helâsı bulunmayan mahallelerdeyse, ahâlî, lâzımlıklarını kırdı açılmış derin çukurlara dökerdi. Vebâ, kolera, bağırsak hastalıkları neviinden ağır salgınların doğup serpildikleri yerler böyle açık lağımlardı

—bkz: Lewis *Mumford*: “The City in History”, 324. – 395.syflr;

ayrıca bkz: Ali Mazaherî: “Ortaçağda Müslümanların Yaşayışı”, “Ev” & “Şehir Yaşantısı”;

Julian Elliot: “La Sociedad Feudal”, 36. – 41.syflr;

Josep Tomas Cabot: “Ora et Labora”, 54. – 57.syflr.

SORUN NEDİR?

Günümüzde iktisâtca kalkınmış, müreffeh ülkelerin şehir ve hattâ genellikle köy evleri tarihte benzerini görmediğimiz raddede rahata kavuşmuş görünmektedirler. Kısa sayılabilir süre öncesine değin bir kova dolusu su için kuyuya yahut kaynağa dek uzun mesâfeler katedilirken, bugün musluğu açıyorsunuz, istemediğiniz kadar su kullanımınıza sunuluyor. Fakat bu rahatın da faturası var tabîî. Fatura doğada hızla tükenen su kaynaklarına çıkmaktadır.

EK 8 (368 sayılı dipnot)

(1) Doğrudan doğruya dirimsel (biotique) olmamakla birlikte, dil, devingen (dynamique) özellik göstermesi itibâriyle canlıya (organisme) benzer. Her dil kendi selefinden (ebeveyn–dil) meydana gelir (doğar). Anlatım ile bildirişim aracı olduğu toplumun maddî, manevî ile fikrî imkânları çerçevesinde ve ihtiyaçlarına karşılık verecek biçimde serpilip gelişir; toplumu yaşarlığını yitirdiğinde de, genellikle, onunla birlikte ölür. Ne var ki, pek küçük bir azınlığı oluştursalar bile, öyle diller olmuştur ki, bunlar, taşıdıkları kültürün felsefileşmişliğinden ötürü, bildirişme aracı oldukları toplumun tarih sahnesinden çekilmiş bulunmasına rağmen, varlıklarını yaşayan diller arasında sürdürmüşlerdir. Bununla da kalmayıp yeni lehçelerin yahut dillerin ebeveyni olmuşlardır. Bahsettiğimiz türün en tanınmış iki örneğinden birini Arapça, öbürünüyse Latince oluşturur. Konumuzu teşkil ettiğinden, burada Latinceyi ele alıyoruz.

(2) Metinler yoluyla M.Ö. Altıncı yüzyıla değin gerisin geriye izleyebildiğimiz Latince, bin yıllık Roma devletinin resmî yazışma ve elbette konuşma dili olmuştur. Bütün büyük kültür dillerinde, bu arada Osmanlı Türkçesinde, gördüğümüz ‘edebî’ ile ‘avâmî’ dillerin ayrışması olayıyla Latince de karşılaşırız (Y→Fr diglossie). Özellikle M.Ö. İkinci yüzyılla birlikte ayrışma derinleşme istidâdını göstermiştir.

Edebî dil, M.Ö. Üçüncü ile Birinci yüzyıllarda doruğa ulaşmıştır: Klasik devir. Geniş imparatorluk topraklarında avâmî dil (L vulgaris) de, bölgeler ile toplum tabakalarına göre farklılaşmıştır. M.S. Dördüncü yüzyıldan sonra Devlet, merkez çekim gücünü yitirince, ırak bölgeler başıboş kalmışlardır. Romanın 476da inkırâzıyla devlet dilinin imparatorluk sathındaki geçerakcalığı da ortadan kalkmıştır. Manastırların dışında yazma – okuma unutulunca tek bâkî kalan, şive ile lehçelere bölünmüş konuşma dilidir. Avâm dilinin bölgeden bölgeye farklılaşması, Roma topraklarını istilâ edip paylaşan Germen akıncı boylarının berâberlerinde taşıyıp getirdikleri dil unsurlarıyla hızlanıp katmerlenmiştir. Nihâyet, Beşinci yüzyıla varıldığında, Avâm Latincesinin, bölgeden bölgeye farklılaşmış çeşitleri arasında bildirişme ile anlaşma imkânının ortadan kalktığı tahmîn olunur. Böylelikle edebî dil, Klasikten Ortaçağ Kilise Latincesine tebdîl olduğu dönemde Avâm Latincesinin yanında Köylü Romancası (lingua romana rustica) diye de bir lehçe belirmeğe başlamıştır. İşte, Avâm Latincesi ile onun bir kolu şeklinde zuhûr eden Köylü Romancasının çeşitli lehçeleri ile ağızlarından değişik Latin dillerinin oluştuğu görülür. Bahis konusu oluşum Birinci binyılın ilk birkaç yüzyılında hani neredeyse gözler önünde cereyân etmiş ve Fransızca (onun da Altıncı ile Yedinci yyllarda kendisinden türemiş olduğu Orta ile kuzey Fransada kullanılan Avâm Latin lehçelerinin ortak adı, *Langues d’oil*), İtalyanca, İspanyolca (İspanyolcanın bir kolu gibi görebileceğimiz 1492de İspanyadan sürülmüş ve Osmanlı Devletine sığınmış Sefardim (İspanyol) Yahudîlerinin *Ladino*

SORUN NEDİR?

dili), Portekizce, Galiçe, Rumence, Katalanca, *Oksitandan* türeme Provansca, Sardince, Korsika dili, Reto-Romanca ile günümüzde yaşamayan Dalmaçça gibi muhtelif millî diller ile onların da birsürü lehçesi ortaya çıkmıştır: Anadil (L lingua materna). 813te Fransanın Tours şehrinde toplanan encümen, Köylü Romancası ile ondan peyderpey türemiş muhtelif lehçeleri resmî yazışma dilleri olarak tasvîp ve tasdik etmiştir. Böylece bunlar ruhbân–olmayan kamu kesiminde edebî Latincenin yerini alır olmuşlardır. Bununla birlikte, edebî dil (L lingua litteraria) de, bu arada, serüvenini sürdürmüş, sözgelişi Ortaçağ Kilise dilinden Yeniçağ İnsancı (Fr Humaniste) Latincesine geçilmiştir. Çağımızda bile, yeryüzünün dörtbir yanında, özellikle de resmî dili Latince olan Vatikanda, Katolik rahipler, hem kendi aralarındaki gündelik bildirişmelerde hem de ibâdetde adı anılan dili kullanmaktadırlar.

(3) Avâm ile Köylü Latincelerinden olma yeni diller, bir yandan ebeveyn, öbür tarafta birbirleri ve bahsi geçen sahanın dışında kalan dillerle süreklile etkileşmişlerdir. Meselâ batıdakiler, Germen ile Kelt dillerinden kelime ve biçim alırlarken doğuda Rumence Slav olanlardan mebzûl miktarda söz idhâl etmiştir. Ayrıca Arnavutca gibi, doğrudan Latin menşeli olmamakla birlikte, ondan hatırı sayılır biçimde etkilenmiş dillerden söz edilebilir. Bunlardan en önemlisi, artık yaşamayan ve Türkceye Frenkce diye tercüme edebileceğimiz *Lingua Francadır*. Bu, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca neviinden Roman dilleri ile avâm Arapçalarının karmasından oluşmuş olup Ortaçağ boyunca Kuzey ile Doğu Akdeniz kıyılarında ticâretle geçinen Araplar ile Levantenlere⁴⁰⁶ bildirişme aracı olarak hizmet görmüş, Ondokuzuncu yüzyılda Fransızcanın baskılarına dayanamayarak terkidiyâr etmiştir.

(4) Frenkce yahut nâmıdiger *Lingua Franca* başlıbaşına bir dil olmanın yanı sıra, tarihin ana kültür dillerinden Arapca, Yunanca ile Latince arasında dahî köprü görevini görmüştür. Ancak, *Lingua Francadan* önce de adı anılan üç dil arasında öncelikle kelime esâsında sıkı bir ‘alışveriş’ yaşanmıştır. O kadar ki *Kur’ânda* geçen ‘sırâtımüstakîm’ deyiminin ‘sırât’ı (yol), meselâ, Yunanca asıllıdır: Latince ile İtalyancanın *stratası* ve Almancanın *Straßesi* (sokak) gibi, Arapçanın ‘sırât’ı da Yunancadaki *stratadan* (στράτα) gelir. Bunun gibi, ‘namus’ (nomos), ‘kanun’ (kanon), ‘kasr’ (L castrum← Y kastron) ve daha nice nice söz, adlarını andığımız diller arasında değıştokuş edilmiştir. İlgi çekici bir başka husus, Arapca, Yunancadan aldığı *kastronu kasma* dönüştürdükten sonra da, bu kere, Dokuzuncu yüzyılda İspanyolcaya devretmiş olmasıdır: *Alcazar* —bkz: Helmut Lüdtke: “*Historia del Lexico Romano*”, 158.&159.s.

Ortaçağın geç dönemlerinde okur–yazar ve ticâretle uğraşan Akdenizliler ‘çiftidilli’ydiler (Fr diglosse). Kuzey kıyılarında yaşayanlar, kendi avâm Latincelerinin yanı sıra, edebî Latinceye vâkıfken, güneydekiler anadilleri bir Arap lehçesinin yanında Kur’ân Arapçasını da bilirlerdi. Buna, bir de, Frenkceyi ekleyebiliriz. Filhakîka, Yahudîler köpdilliydiler (Fr polyglotte). Kendi İspanyol Yahudîleriyle birlikte İspanyolca, kimi zaman Frenkce, İbranca ile

⁴⁰⁶Fr *Lever* (yükselmek) fiilinden *levant*, (1)‘yükselen’; (2) ‘güneşin yükseldiği, doğduğu yöre’; *Levantin*, ‘doğulu’. Haçlı Seferleri sırasında ve sonrasında İstanbula, İzmir, Hataya, Kudüseye, İskenderiyeye, Suriye–Lübnan ile Mısır kıyılarına yerleşmiş Fransızlar ile İtalyanlar. Zamanla yerli Araplar ve Rumlarla dahî karışmışlardır. Hıristiyan ve daha seyrek Müslüman Araplar ve Yahudîlerle ticârî

SORUN NEDİR?

Arapca bilirlerdi. İspanyayı 1492 – 1496larda kuzey yönünde terkettikten sonra ise, Yahudilerde Arapcanın yerini git gide Fransızca alır olmuştur.

(5) Baş oyuncular Latinler, Araplar, Rumlar ile Yahudiler olan Onuncu ile Onaltıncı yüzyıllar arasında Akdeniz havzasında gördüğümüz renkli ve zengin kültür hayatının tarihte bir benzerini bulabilirmiyiz? Bir ihtimâl, 1750 – 1930lar arası Orta Avrupada bulabiliriz. Orada da baş oyuncular, Viyanalı Almanlar ile anadilleri *Yidiş* yanında Almancayı kullanan Yahudilerdi —bkz: Stefan Zweig: “*Die Welt von Gestern/ Erinnerungen*”.

(6) Milletlerarası ilişkilerin başta gelen dili olan İngilizce ile onu, bir nebze, izleyen Fransızcanın fen ıstılahları büyük ölçüde Latince asıllı sözler üstünde inşa olunmuşlardır. Bundan dolayı Latince, öz sözvarlığından kalkarak, başta fen olmak üzere, günümüzün bildirişim gereksinmelerini karşılayabilecek durumdadır. Nitekim Avrupanın değişik dil araştırma merkezlerinde bahsettiğimiz doğrultuda çaba harcayanlar var. Daha da ötesi; Latincenin, Avrupa Birliğinin baş dili olması bile savunulmaktadır.

(7) Edebî klasik (M.Ö. 3. – M.S. 5. yy) ile onun devâmı olan Ortaçağ Kilise (5. – 15. yy) ve Onyedinci yüzyılda görülmeğe başlanan Yeniçağ İnsancı (Humanist) Latincelerinin şekli önemli ölçüde değişmemiş olmakla birlikte, sözdağarlarına yeni unsurlar eklenmiştir.⁴⁰⁷ Buna karşılık türemiş Latin dilleri, ebeveynlerinden çok ayrı düşmüşlerdir.

Birincisi, sözdağarı bakımından hem ebeveynleri ile kendileri hem de bizzât ‘kardeş diller’in aralarında farklılıklar bulunur. Birkaç örnek: Çocuk: (L) *puer*, küçük çocuk: *infantulus*, (Fr) *enfant*, (İ) *fanciullo* yahut *ragazzo*, (İsp) *niño*, (Por) *criança*, *menino*. Kadın: (L) *femina*, (Fr) *femme*, (İ) *donna*, (İsp) *mujer*, (Por) *mulher*. Baş: (L) *caput*, (Fr) *tête*, (İ) *testa*, (İsp) *cabeza*, (Por) *cabeço*. Erkek kardeş: (L) *frater*, (Fr) *frère*, (İ) *fratello*, (İsp) *hermano*, (Por) *irmão* v.s.

Farklılık cümle düzleminde daha bir belirgindir. İşte sözgeşi, şu basit cümlelerin Fransızcası, İtalyanca ile İspanyolcası: “Yahya’yı telefonla aramak lâzım”; (Fr) “il faut appeler Jean”; (İ) “bisogna telefonare a Gianni”; (İsp) “hay que llamar a Juan”. Başka üç örnek daha: -1- “seni iki saattir bekliyorum”; (Fr) “ça fait deux heures que je t’attends”; (İ) “sono due ore che ti aspetto”; (İsp) “hace dos horas que te espero”. -2- “Bu ders ezberlenecek”; (Fr) “cette leçon doit être apprise par cœur”; (İ) “occorre imparare a memoria questa lezione”; (İsp) “hay que aprender de memoria esta lección”. -3- “Başına tuhaf işler geldi”; (Fr) “il lui sont arrivé des événements bizarres”; (İ) “gli sono successe alcune cose strane”; (İsp) “le han ocurrido algunas cosas extrañas”.

“Parası var” cinsinden basit bir cümlemin dörd ayrı dilde aldığı biçime bakalım: (Fr) “Il a de l’argent”; (İ) “ha denaro”; (İsp) “tiene dinero”; (Por) “tem dinheiro”. “Ödedi”: (Fr) “Il a payé”; (İ) “ha pagato”; (İsp) “ha pagado”; (Por) “tem pagado”. Ödediydi: (Fr) “Il avait payé”; (İ) “aveva pagato”; (İsp) “habia pagado”; (Por) “tinha pagado”.

İkincisi, dilbilimde kullanılan biçim sınıflaması bakımından Edebî Klasik Latince, birleştirimli/sentetik denilen dillerdendir. Buna karşılık, ‘yavrular’, çözümlemelidirler. Birleştirimli dillerde söz köküne yahut gövdesine —yânî isme,

ilişkiler kurmuşlardır. Levantenler gerek kendi aralarında gerekse ticârî ortaklarıyla Fransızca, zaman zaman da *Lingua Franca* aracılığıyla bildirişmişlerdir. Osmanlı döneminde Levantenlere ‘Tatlısu Frengi’ de denilmiştir.

SORUN NEDİR?

zamire, sifata yahut fiile— ekler ilâve edilerek bunlar birbirleriyle doğrudan doğruya irtibâtlandırılırlar. Çözümlemelilerdeyse, köke nadiren takı getirilir. Gövdedeysen, ek, özellikle de sonek istisnâîdir. Latin dilleri arasında en çözümlemelileşmiş olan, Fransızcadır. Onun yazı dilinde, fiil çekimi, kısmen varolakalmışken, konuşmada en aza inmiştir. Örnek: Biliyorum: (L) *novi* = (Fr) *je sais* (okunuşu: Jö se), biliyorsun: *Novisti* = *tu sais* (tü se), biliyor: *Novit* = *il sait* (il se). Bilmek: *Nosse* = *savoir* (savuar).

Latince kök: *cap~*, mastar: *Capere*: Almak, kapmak. Fransızcası: *Prendre*. Alıyorum: *Capio* = *je prends* (jö pran), alıyorsun: *Capis* = *tu prends* (tü pran), alıyor: *Capit* = *il prend* (il pran), alıyoruz: *Capimus* = *nous prenons* (nu prönon); almıyorum: *Capior* = *je suis pris* (jösü pri), alındım: *Capi* = *j'ai été pris* (je ete pri), alındıydı: *Captussum* = *il a été pris* (il a ete pri).

İsimde, dolayısıyla da sıfat ile zamirde hâl çekimlerine gelince: Fransızcada olduğu üzere, İspanyolcada, Portekizcede ile İtalyancada da tümüyle ortadan kalkmıştır. Örnek: Gül: (L) *Rosa* = (Fr) *la rose* (la roz), gülü: *Rosam* = *la rose*, gülün: *Rosae* = *de la rose* (dö la ...), gülden: *Rosa* = *de la rose*, güle: *Rosae* = *à la rose*; güller: *Rosae* = *les roses* (le roz), gülleri: *Rosas* = *les roses*, güllerin: *Rosarum* = *des roses*, güllerden: *Rosis* = *des roses* (de ...), güllere: *Roses* = *aux roses* (o ...)

(8) Birleştirimli dillerde sözleri birbirleriyle bağlantıya sokan eklerin yerini çözümlemelilerde anlamca boş olmakla birlikte, görev ifâ eden ses öbeklerinden edatlar almıştır. Birleştirimli dillerde sözdiziminin derlitopluluğu ve ifâdenin az ama özlü sözlerle tıkızca örülü olması keyfiyetini çözümlemelilerde aramak boşunadır. Bu sonuncuların cümle kuruluşlarında laf kalabalığı ile dağınıklık göze çarpar. Birleştirimlilerde cümle kuruluşunda sözlerin bulundukları yerin önemi yoktur. Sözlerin dizilişi cümleyi kuranın isteği ile zevkine kalmış bir işdir. Buna karşılık, çözümlemelilerde sözlerin, cümledeki yerleri sâbittir. Değiştirilemezler. Yoksa anlam başkalaşır. Konuyla ilgili örnek cümleler için EK 13e başvurulmalıdır.

—bkz: Jozsef Herman: “*El Latin Vulgar*”, 7 – 147.syflr;

ayrıca bkz: W.B.Lockwood: “*Indo-European Philology*”, II.cilt, 50 – 65. syflr

ayrıca bkz: Henriette Walter: “*L’Aventures des Langues en Occident*”, 104. – 129.syflr.

ayrıca bkz: C.Desessard: “*Le Latin sans peine*”, 367.&368.syflr;

ayrıca bkz: Frederick Bodmer: “*Die Sprachen der Welt*”, 443.s.

Birleştirimli ile çözümlemeli diller arasındaki cümle yapısındaki farklılığa ilişkin bir başka örnek: (L) “*I Vitelli dei Romani sono belli*” —kelimesi kelimesine, “git, ey Vitellius, Roma savaş tanrısının sesine!”, düzgün bir Türkçeyle söylersek, “ey Vitellius, Roma savaş tanrısının seslenişine yönel!”— ve bunun Fransızcadaki mütekâbili: “*va, O Vitellius, au son de guerre du dieu romain.*”

Latincenin evlâdı İtalyancada zikrolunan cümle,şeklini aynen muhâfaza etmekle birlikte, anlamını tamamıyla değiştirir: “*I vitelli dei Romani sono belli*”, yânî “Romalı buzağılar güzeldir.” Bunun Fransızcası: “*Les veaux des*

⁴⁰⁷Bkz: Monique Goullet&Michel Parisse: “*Apprendre le Latin Médiéval*”

SORUN NEDİR?

Romains sont beaux”. Latince den farklı olarak İtalyancada “vitelli”nin ‘v’si küçük harf yazılır. Latince de ‘Vitellius’ erkek adıdır. İtalyancadaysa, ‘vitello’ ‘buzağı’ demektir. Latince de ‘Vitelli’nin ‘i’si ‘Vitellius’ adına getirilen ünlem ekidir. İtalyancadaysa ‘vitelli’, ‘vitello’nun çoğul hâlidir

—bkz: Ferdinand de Saussure: “*Cours de Linguistique.Générale*”, xi.s.

(9) Avrupa dil aileleri arasında anadil yahut resmî öğretim ile yazışma aracı olarak, Germen dillerinden İngilizce dışında, yeryüzünde en yaygınlık kazanmış öbek, avâm Latincesinden neşet etmiş olanlardır. Bunların yayıldığı sahanın tamamına —Güney doğu Avrupada Rumence; Batı Avrupada, Batı Asyada, Kuzey, Batı, Orta ile Güney doğu Afrikada Fransızca; Güney Avrupada İtalyanca, İspanyolca, Katalanca, Galice ile Portekizce; A.B.D.nin güneyinden Güney Kutbuna dek Amerika kıtasında İspanyolca, Portekizce ile Fransızca (Luisiana ile Haiti); Batı, Güney batı ile Güney doğu Afrikada Portekizce— dilbilimciler *Romania* —‘Rumelice’ diye tercüme edebiliriz— adını vermişlerdir —bkz: Helmut Lüdtke: “*Historia del Lexico Romano*”, 244 – 269.syflr.

Fransızca ile Portekizceden *Créole* diye adlandırılan yeni yerli diller doğmuştur. Fransızca asıllı Haiti Kreolcasına bir örnek: “Fransızca konuşmak (ille de) zekî olmak demek değildir”: “Pale frâse pa-di lespri pu-sa” cümlesinin Fransızca mukâbili: “Parler français (ne veut) pas dire qu’on ait beaucoup d’esprit”

—Helmut Lüdtke: A.g.e, 299.& 300.syflr.

(10) HİNT-AVRUPA DİLLERİNDE CÜMLE KURULUŞUNA LAZIM GELEN VAROLMAK İLE MÂLİK OLMAK FİİLLERİNİN LATİNCEDEN BELLİBAŞLI LATİN DİLLERİNE EVRİLİŞİNİ GÖSTERİR CETVEL

Varolmak (ET imek): (L) esse; (Fr) être; (İ) essere; (Isp) ser; (Por) ser

Şimdiki zaman, (præsens), haber kipi (indicativus)⁴⁰⁸

<u>Türkce</u>	<u>Latince</u>	<u>Fransızca</u>	<u>İtalyanca</u>	<u>İspanyolca</u>	<u>Portekizce</u>
~im	sum	je suis	sono	soy	sou
~sin	es	tu es	sei	eres	es
~dur	est	il/elle est	e	es	é
~iz	sumus	nous sommes	siamo	somos	somos
~siz	estis	vous êtes	siete	sois	sois
~lar(dır)	sunt	ils/elles sont	sono	son	são

Geçmiş zaman (L perfectum)

~dim	fui	je fus	fui	fui	fui
~din	fuisti	tu fus	fosti	fuiste	foste
~du	fuit	il/elle fut	fu	fué	foi
~dik	fuimus	nous fûmes	fummo	fuimos	fomos
~diniz	fuisteis	vous fûtes	foste	fuisteis	fostes

⁴⁰⁸Dilbilgisi istilâhları için bkz: Faruk Zekî Perek: “*Latince Grameri*”, 12.& 13.syflr.

Zamanlar, diller arasında farklılık gösterirler. Bu yüzden burada mezkûr zaman istilâhları adı anılan dillerin hepsi için aynı derecede geçerli sayılmamalıdır.

SORUN NEDİR?

~dularr fuerunt ils/elles furent furono fueron foram

Geniş hikâye yahut mişligeçmiş zamanı (L imperfectum)

~mişim	eram	j'étais	ero	era	era
~mişsin	eras	tu étais	eri	eras	eras
~muş	erat	il/elle était	era	era	era
~mişiz	eramus	nous étions	eravamo	éramos	éramos
~mişsiniz	eratis	vous étiez	eravate	erais	éreis
~larmış	erant	ils/elles étaient	erano	eran	eram

Mâlik olmak: (L) habere; (Fr) avoir; (İ) avere; (Isp) haber; (Por) haver⁴⁰⁹

Şimdiki zaman

Mâlikim	habeo	j'ai	ho	he	hei
Mâliksin	habes	tu as	hai	has	has
Mâlik(tir)	habet	il/elle a	ha	ha	ha
Mâlikiz	habemus	nous avons	abbiamo	hemos	havemos
Mâliksiniz	habetis	vous avez	avete	habeis	haveis
Mâlikler	habent	ils/elles ont	hanno	han	hão

Geçmiş zaman

~tim	habui	j'eus	ebbi	hube	houve
~tin	habuisti	tu eus	avesti	hubiste	houveste
ti	habuit	il/elle eut	ebbe	hubo	houve
~tik	habuismus	nous eûmes	avemmo	hubimos	houvemos
~tiniz	habuistis	vous eûtes	aveste	hubisteis	houvestes
~tiler	habuerunt	ils/elles eurent	ebbero	hubieron	houveram

Şimdiki yahut Geniş hikâye zamanı

M. olduydum	habebam	j'avais	avevo	habia	havia
~dun	habebas	tu avais	avevi	habias	havas
~du	habebat	il/elle avait	aveva	habia	havia
~duk	habebamus	nous avions	avevamo	habiamos	haviarnos
~dunuz	habebatis	vous aviez	avevate	habiais	haviaia
~dular	habebant	ils/elles avaient	avevano	habian	havian ⁴¹⁰

EK 9 (369 sayılı dipnot)

(1) Fransızca, *Descartes* ile *Newton*'dan kaynaklanmış ve Fransa başta olmak üzere, genelde Batı Avrupaya 1600lerde hâkim olmağa başlayan 'Maddecî-Mekanikci' dünyatasavvurunun ve geçmişte eşi benzeri zor bulunur cinsten kurallara

⁴⁰⁹ 'Mâlik olmak', İspanyolcada *tener*, Portekizcede *ter* fiilleriyle dile getirilir. İspanyolcada *haber*, Portekizcede de *haver*, birleşik zaman için yardımcı fiil görevini görürler

⁴¹⁰ Bkz: Frederick Bodmer: "Die Sprachen der Welt", 168.&441.syflr.

SORUN NEDİR?

bağlanmış bir kültürün etkisinde yeniden inşâa olunmuştur (Fr reconstruction). Bahsi geçen bağlamda Fransızca, git gide aşırı kurallı mekanik–kavramsal bir dil olmağa yüz tutmuştur.

(2) Aslında, Geç Eskiçağ ile Erken Ortaçağda Avâm Latincesinden türemiş dillerden olan Fransızcanın, Yeniçağda Klasik Latince sözvarlığıyla donatılması çabaları tuhaf sonuçlar doğurmuş, dili olağanüstü raddede karmaşıklaştırmış, birçok kere, sözgelişi, isim ile onun sıfatı arasında neredeyse aşılmaz uçurumlar açmıştır. İşte söz konusu duruma ışık tutabilecek türden bir iki örnek: Öz Fransızca olan ‘mère’in (anne) sıfatı Klasik Latinceye uygun oluşturulmuş ‘maternel’dir. Fransızca ‘cheval’in (at) sıfatı, Yunancadaki ‘hippos’tan ‘hippique’ken, ‘ata binme sanatı’, Klasik Latincedeki ‘equitatio’dan (‘equus’ = at) devşirme ‘équitation’dur. Yine öz Fransızca ‘eau’nun (su) sıfatı, Latinceden ‘aquatique’; ‘boire’ın (içmek) ise, ‘potable’dır (içme, içilebilir, içecek). Örnekleri alabildiğine çoğaltmak mümkündür.

(3) Haçlı Seferlerine girildiği Onbirinci yüzyılda Avrupanın en gelişmiş merkezci ülkesi olan Fransa, kültürel, iktisâdî ile askerî sahadaki etkinliklerini Batı Avrupadan Batı Asyaya dek yayabilmiştir. Nitekim Fransız asilzâdeleri Hıristiyanların eline geçmiş İslâm topraklarında Frank krallığını kurmuşlar, Fransızca da, bu yolla geniş bir alanda genelgeçer dil hâline gelmiştir. O kadar ki, Batı Asyada Suriyede, Lübnan ile Filistinde Arapcadan sonra, çoğunlukla Hıristiyan, daha az sayıda da Müslümman okumuş zümrenin bin yıldır kullandığı ikinci dil konumunu Yirminci yüzyıl başlarına değin muhâfaza etmiştir. Avrupaya gelince; orada da Geç Ortaçağdan itibaren, soylular ile okumuş–yazmışların nezdinde, önemli ölçüde, Latincenin yerini almıştır. Şu durumda Latince ruhbânın dili, Fransızcaysa ruhbân-olmayaninkisi olmuştur.

Onbirinci yüzyılda yine Norman istilâları sonucunda Fransızca bir taraftan İngilterede, öte yanda Sicilya ile Güney İtalyada yer edinmiştir. İngilizcenin dokusunu değiştirmekle birlikte, Onikinci yüzyıldan başlamak üzere, İngilteredeki mevziini git gide kaybetmiştir. Buna karşılık Kuzey batı ile Güney İtalyadaki konumunu daha uzun süre muhâfaza edebilmiştir.

(4) Yeniçağ Avrupasının ortak bildirişme aracı olmanın yanında, Fransızca, İngilizce başta olmak üzere, bütün Avrupalı ve oradan olmamakla birlikte, orayla ilişkili, Türkce ile Farsca gibi, diğer toplumların dillerine yüksek seviyeli düşünceleri dile getiren, ayrıca da kibâr çevrelerde kullanılan sözleri sağlamıştır.

İtalyanca, İspanyolca, Portekizce ile Rumence çeşidinden kardeş Latin dillerinin öncelikle sözdağarlarını yine Fransızca biçimlemiş yahut belirlemiştir.

Latin olmayıp da kapı komşusu Germen dili Felemenkceyi, İngilizce kadar olmasa bile, öncelikle sözdağarı ve bunun yanı sıra imlâsı itibâriyle, enine boyuna etkilemiştir.

(5) Fransa ile Fransızcanın etkisiyle Batı Asyalı Müslümanlar, hiç yoksa, Onbirinci yüzyıldan beri Avrupayı Fransadan ibâret saymışlar, ikisine de Arapcada ‘Ferenciye’, Farsca ile Türkcedeyse ‘Frengistân’, Avrupalıya da ‘Freng’ yahut ‘Frengî’ demişlerdir.

SORUN NEDİR?

Fransızca öncelikle yazılıp okunmağı hedefleyen bir dil olma yönünde tersîmlenmiştir. Konuşma dili bu yüzden nisbeten zayıf ve müphem kalmış olmanın izlenimini verir. Sözgelîşi, bir isim yahut sıfat, tekilmi yoksa çoğul anlamdamı kullanılıyor, çoğu kere ayırdedilemez. Meselâ, “köpeğe yiyecek ver” buyruğunun Fransızca konuşma dilindeki, Türkçe okunuşuyla, karşılığı, “don o şien a manje”dir. Burada kasdolunan ‘köpek’midir, yoksa, ‘köpekler’mi, belli değil. Oysa yazı dilinde sarîhtir: “Donne au/x chien/s...” Benzer şekilde, “Paris’e hangi gün/ler katar (tren) gider?” sorusunun Fransızca mütekâbili, “kel jur yatil ön tren a Pari”dir. Buradaysa “kel jur”, ‘gün’ de olabilir, ‘günler’ de. Yazı dilindeyse, elbette, bellidir: “Quel/s jour/s y a-t-il un train à Paris?”

EK 11 (372 sayılı dipnot)

Binsekizyüzlerin ortalarından itibâren *Paris*in ana caddeleri ile meydanları, önceleri gazla, Ondokuzuncu yüzyıl sonunda da elektrik ile ışıktandırılmağa başlanmışlardır. Önemli kamu kuruluşları ile ticârethâneleri barındıran binâların da ışıktandırılmaları, şehrin geceleri bile ıslıl ıslıl görünmesini sağlamışlardır. Bu durum, *Parise*, birçok sıfatın yanında, ‘ışıklar şehri’ (Fr ‘ville des lumières’) lakabını da eklemiştir.

EK 12 (374 sayılı dipnot)

Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetinin ve onun merkezini teşkil eden Fransız kültürünün taşıyıcısı olan ‘kentsoylu’nun (Bourgeois) bütün çabası, kendini hor görüp küçümseyen ‘soylu’nun (noble) âdetini, âdâbını taklittir. Alçaltıcı gülünçlüklere varan bu taklît marazını bize en güzel yansıtan da tiyatro yazarı Jean-Baptiste Poquelin *Molière*dir (1622 – 1673). Onun güldürü şaheseri “*Le Bourgeois Gentilhomme*” dilimize Türkçenin Türkçe olduğu günlerde bir dehâ nişânı sayılabilecek “*Kibârlık Budalası*” başlığıyla kazandırılmıştır.⁴¹¹

EK 13 (379 sayılı dipnot)

Metinde bildirdiğimizi şu basit cümle örneğinden hareketle açıklayalım: “Ahmet, Mehmede vuruyor” diyelim. Bunun Latincesi —*Ahmed*’in yerine *Petrusu* ve *Mehmed*’in de *Paulusu* koyalım: “Petrus Paulum caedit”tir. Ne var ki cümlemizi değişik biçimlerde kurabiliriz: “Petrus caedit Paulum” (“Ahmet vuruyor Mehmede”), “caedit Petrus Paulum” (“vuruyor Ahmet Mehmede”), “caedit Paulum Petrus” (“vuruyor Mehmede Ahmet”), “Paulum caedit Petrus” (“Mehmede vuruyor Ahmet”), Aynı imkânlar, meselâ, İspanyolcaya da vârittir: “Pedro a Pablo pega”, “a Pablo Pedro pega”, “Pedro pega a Pablo”, “pega Pedro a Pablo”, “pega a Pablo Pedro”, “a Pablo pega Pedro.” Fransızcada, oysa, tek imkân vardır, o da: “Pierre bat Paul”dür⁴¹²

Bu ifâde tıkızlığını, disiplinini, hattâ istipdâtı diyelim, Fransızca’yı takîp ve taklîd etmiş İngilizce (“Peter beats Paul”), İtalyanca (“Pietro batta Paolo”) gibi, başka bazı Yeniçağ Avrupa dillerinde de bulabiliriz.

⁴¹¹Bugünlerde tercüme edileydi, kim bilir ne sakîl bir başlık kondururlardı; “Kentsoylu İnceliğini Öykünen Kişi” gibi, bir garâbet!

⁴¹²Bkz: Valentin Garcia Yebra: “*En Torno a la Traduccion*”, 105.s.

SORUN NEDİR?

EK 14 (382 sayılı dipnot)

Tarih boyunca çekişip savaşmış olduğu Fransanın kültürüne İngiliz, öylesine derin bir saygı duymuştur ki, *culture* ile *civilisation*da ve daha birsürü başka kelimede gördüğümüz üzere, adı anılan kültür âleminde idhâl ettiği kavramları dile getiren kelimelerin imlâsını bile değiştirmemiştir. Tabiatıyla telâffuz İngilizceleştirilmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz hususta, derin saygının yanında, uzun bir geçmişe dayanan imparatorluk devlet geleneğinin İngiliz ruhunda yaratmış olduğu üstünlük, kendine güven ve hakkaniyet duygusuna da, bu meyânda, temâs etmeden geçmeyelim. Osmanlı Türkcesi gibi, açıkca bir imparatorluk dili görünümünü sunan İngilizce, Fransızca başta olmak üzere, yeryüzünün dörtbir bucağındaki ecnebî dillerden, hiç komplekse kapılmaksızın, alabildiğine gerekli gördüğü kelimeleri dağarına katmıştır. İşte bu sebeple de bugün dünyanın söz hazinesi en zengin dili konumundadır.

EK 15 (384 sayılı dipnot)

(1) İngilizin duygusuzluk gibi gözüken soğukkanlılığına en çarpıcı örnek, *Napoléon Bonaparte*’ın son muharebesinde karşısına dikilen İngiliz ve müttefik kuvvetleri başkumandanı, *Wellington*’dükü Arthur Wellesley’in (1769 – 1852) kişiliği, özellikle de aşağıda anlatacağımız davranışdır.

Okullu —yânî alaylı olmayan— ve tecrübeli —demekki masabaşı kumandanlardan değil— bir asker olan *Wellington*, İngilizliğin hâkim özelliği mülkî (sivil) hayatın resmî ve gayriresmî yetkilerini tanımış ve kabullenmiş görünüyordu. O kadar ki, tavuskuşu özentisi rengârenk ve nişanla doldurulmuş üniformalı Fransız kumandanlar ile imparatorlarının tersine, muharebe safhalarının kiminde başında komut vermekte kullandığı şapkası ve sâde sivil kılıkta *Waterlooda* çarpışan birliklerinin arasında, hattâ zaman zaman önünde, doğrudan doğruya ateş hattında at koşturup duruyordu.⁴¹³ En berbat ânlarda dahî hiçbir şeyden etkilenmiyormuş görünümündeki ciddî çehresi, ağırbaşlı ve güven verici tavırları her taraftan askerleri ile subaylarınca izlenebiliyordu. Ürkmüyor, heyecânlanmıyor, kızmıyor, sevinmiyor... Gerekli gördükçe çevresindeki kumandanlarına fazlaca yüksek olmayan sesle buyruk, daha uzaktakilere sâkin hareketlerle şapkasını sallayarak komut veriyordu.⁴¹⁴ Kendini öylesine tehlikeye atıyordu ki, kumandanları onu zaman zaman ikâz etme gereğini duyuyorlardı. Uyarılara “muharebe meydanında ölürsem, yerimi alacaklar var” karşılığını vermekle yetinirdi. Doğru, İngiliz —dolayısıyla da Amerikan— ordu geleneğinde kumandan öldürüldüğünde birlik dağılmazdı. Birliğin mensûbu subayından erine herkes ne yapıp edeceğinin farkında, tek başına hareket edebiliyordu.

Wellington, taaruza geçen yahut geri çekilen birliklerinin başında bulunmadığı sıralarda kurmaylarıyla istişâre hâlinde olurdu. İlkin onlara danışır, görüşlerine başvurur, sonunda kararı kendisi tereddüte yer bırakmaksızın verirdi. İşte yeni bir hucumun öncesinde, 18 haziran 1815 öğle üzeri, tepelik yerde kurmaylarıyla birlikte at üstünde aşağıda uzanan

⁴¹³Bkz: John Keegan: “*The Mask of Command*”, 97.s.

⁴¹⁴Osmanlı hükümdarları ile kumandanları bu iş için kılınçlarını kullanırlardı.

SORUN NEDİR?

kanlı çatışmaların cereyân edegittiği muharebe meydanını tarassut ederken, Fransızların açtığı baraj ateşi sırasında bir mermi, safkanı *Kopenhagen*'in boynunu sıyrarak sağında duran emîr subaylarından birinin sol kolunu aşağı yukarı omuz hizasından koparır. Subay, hayretten faltaşı gibi açılmış gözlerle *Wellington*'a bakıp “efendim, kolum gitti!” der. Dük hazretleri başını subaydan yana çevirir. Bakışlasrı kolsuz kalmış omuzdan aşağıya kayar. Mekanik bir sesle “oh, bayım,⁴¹⁵ korkarım, kolunuz yerde” diyip “sahra sağlık ocağına gidiveriniz” diye sözlerini bitirir; dikkatini tekrar muharebeye teksîf eder.⁴¹⁶

(2) 18 haziran akşam saat 9da efsâne kahramanı anlı şanlı *Napoléon*, muharebe mahali *Waterlooyu* sessiz sedâsız terkederek, 19 temmuz sabahı 1de ulaşacağı, *Quatre-Brasya* çekilir. Geride kalan *Grande arméesi* (‘Büyük ordu’su) ise, perîşândır. 25 haziran günü *Malmaisonda* tahttan ferâgat etmiş; bilâhare İngilizlere esir düşüp. uzak bir Atlas okyanusu adasına sürgün gönderilmiştir. Avrupanın altını üstüne getirmiş, bunca cana kana mâl olmuş *Napoléon*'a hayatının bağışlanmasında Mason olmasının

payı neydi?

(3) *Wellington*'a gelince; nasıl *Waterlooya* bütün hazırlıkları ikmâl ederek gürültüsüz patırdısız gelmişse, aynı sâdelikle ve kırk bin cesed ile binlerce at leşinin doldurduğu muharebe meydanındaki fecîi manzaradan etkilenmiş hâlde ve Prusyalı müttefiki Gebhard Leberecht von *Blücher*'e (1742 – 1819), ikisinin ortak bildirişme aracı Fransızca!, vedâ ederek çarpışmaların vukûu bulduğu mahalden muzaffer kumandan olarak ayrılmıştır. Ama kahramanlık edâsına⁴¹⁷ bürünmeksizin. Bu da sonuçta bir çeşit gösteriş olabilir. Fakat değildi. Önünde sonunda, aileden aldığı terbiye ile okulda gördüğü eğitim, onu kahramanlık satmadan yiğit kılmağa yönelikti. İngiliz terbiyesi, kişinin kendinin olduğu kadar, bir başkasının da efsâneleştirilmesinin, başka bir deyişle, ‘tek adam’ olmanın önünü kapatmıştır. Başarısı nice dev boyutlarda olursa olsun, kimse biricik, vazgeçilmez görülmez. Nitekim İkinci Dünya Savaşında İngiltereyi mahvın eşiğinden zafere taşımış olan Başbakan Sir Winston *Churchill* (1876 – 1965), savaş biter bitmez yapılan genel seçimi yitirerek koltuğundan edilmiştir

⁴¹⁵Muharebe esnâsında İngiliz ordusunda, üste “efendim!” (“Sir!”), asta ise “bay/beğ” (“Mr”) diye hitâb edilirdi.

⁴¹⁶Olayı bana 1931 Bogor/Java doğumlu, İngiliz Kraliyet Harbokulu Sandhurst (1952 – 53) mezûnu, İngiliz–Malay ordusunda Çinli çetecilerle savaşmış; daha sonra da Kanadada McGill (Montréal) ile Londra üniversitelerinde felsefe ile islâmî ilimler öğrenimlerini görmüş günümüzün önde gelen İslâm filozofu, hocam Profesör Dr. Syed Muhammet Naguib Al *Attas* anlatmıştır.

Sandhurstte perşembe akşamları okuldan mezûn olmuş ünlü kumandanlar yemeğe dâvet edilirlenmiş. Akşam yemeklerinden biri de, İkinci Dünya Savaşı kahramanlarından Mareşal Bernard *Montgomery* (1887 – 1976) şerefinedir. Yukarıda naklettiğimiz hikâyeyi Profesör Al *Attas*, Mareşal *Montgomery*'den bahis konusu akşam yemeği sırasında dinlemiştir.

Okulun en çalışkan ve başarılı öğrencileri misâfir kumandanın solunda yer alırmış. Yemekten önce ilkin okul, akabinde misâfir kumandan söz alırlarmış. Bilâhare kadehler kraliçe ile İngiltere şerefine kaldırılır.

Dâvetli gelen kumandanlardan kimisi,ollarında oturan Al *Attas*'ın kadehinde şarap yerine suyu görünce şaşırır, “bu da neyin nesi?!” diye sorarmış. O da, “dinî inançlarım içkiyi bana yasakladığından, su içiyorum, efendim” cevabını verirmiş. Tutarlılık ve sebât örneği olarak değerlendirilen onun bu tavrı siciline “artı” olarak geçermiş.

⁴¹⁷Bkz: John Keegan: “*The Mask of Command*”, 92. – 163. syflr: “*Wellington: The Anti-Hero*”; ayrıca bkz: J.F. Fuller: “*The Decisive Battles of the Western World 1792 – 1944*”, 163. -213. syflr; ayrıca bkz: “*The Oxford Companion to Military History*”, 986., 987.&989. – 991. syflr.

SORUN NEDİR?

(4) Yukarıda anlattığımız duruma zemîn hazırlayan etken nedir? Burada bireylilik ile mensûb olunan topluluğa bağlı kalmanın olağanüstü duyarlı dengesi söz konusudur. İngiliz, sapına dek bireydir. Kişilerin bireylilik bilinçlerinin böylesine temâyüz etmiş olduğu ikinci bir kültür gösterilebilirmi? Akla bir tek Eskiçağ Atinası gelmektedir. Ne var ki, bireylilik de ancak mensûb olunan topluluğun bağrında neşvünemâ bulduğu duygusu–düşüncesi, o İngiliz maşerî şuurunun/bilincinin bir diğer yüzüdür. İster aile, akrabâitaallukât, mahalle, köy, okul, dernek, işyeri, sendika, askerî birlik ve nihâyet ister millet çeşidinden olsun, mensûb olunan topluluk, zaman boyutu bakımından ‘şimdi’den ibâret olmayıp onun ‘dün’ü ve ‘evvelsigün’ü de vardır. Böyle bir anlayış, bireyliliğin tevîd edip kamçılacağı “en iyisini benim becermem lazım” duygusunun, ‘ben’i “benden başkası” yahut “büyüğü yok” marazına dûcâr olmaktan alıkoyar. Bu duyuş–bilinç durumu, nazarî düzlemde muhâfazakârlığa, tatbîkâttaysa hakkaniyete zemîn hazırlamıştır. Varoluşun merkezinde yer alan ‘ben–birey’in, *mensûpluk* duygusunu beslediği yakın ve uzak çevresiyle yürüttüğü derin ve içli ilişki kendini muhâfazakârlık ile hakkaniyet tavırlarında izhâr etmektedir. Bahsi geçen iki tavrın terimleşmiş hâli, *conservativeness* (muhâfazakârlık) ile *fairness* (hakkaniyet), özde İngilizcedir. Diğer Avrupa dillerine ya olduğu gibi aktarılmış ya da tercüme olunmuşlardır. *Kur’ân* mahreçli ‘hakkaniyet’ ıstılâhı Türkcede kullanılagelinmiş olmakla birlikte, anlamı *fairness*le tam örtüşmez. ‘Hakkaniyet’te, adı üstünde, *Hakka* atıf vardır. *Hakkın* istediği gibi, insâflı, âdil olma zorunluluğu ıstılâha içkindir. ‘Hakkaniyet’ten sapan, Allah yolundan sapmış, dolayısıyla günâh işlemiş sayılır. Hâlbuki *fairnesste* göze çarpar dinî bir ihsâs yoktur. Kısa ve basitce dendikte; “rakîbin sana nasıl davranmasını bekliyorsan, o da senden kendisine öyle hareket etmeni umar.” Şu durumda *fairnessin* anlamına ‘rakîp/rekâbet’ unsurları içkindir. Nitekim ‘ben–bireyliliği’ni vurgulayan İngiliz eğitiminde ‘rekâbet’ yaşamının ana pâyândâlarındandır. ‘Rekâbet’in öğretim–öğrenim sürecindeki uygulanma sahası ‘spor’dur. Sırf rekâbet doğrultusunda eğitmek amacıyla ‘spor’u icâd edip yürürlüğe sokan ilkin Yunanlı, akabinde İngilizdir. Öteki bütün toplumlar, kültürlerde benzeri bulunmakla birlikte, sporun kendisi ortaya çıkmamıştır. Benzerleri savaşımağa yahut savaşa hazırlık mahiyetinde talîmdir.

(5) Güreş, yumrukoyunu (boks), okculuk, cirit atma, ata binme, kılınç, yüzme, dağcılık, kayak, avcılık ile Doğu Asya çıkışlı oyunlar dışında, basketbol, voleybol, beyzbol, kriket, tenis gibi, çağımızın bellibaşlı spor çeşitlerinin mucidi yahut geliştiricisi İngilizdir. Çağımızın İngiltere mahreçli spor türlerinden biri, dünyanın dörtbir yanında baş köşeye kurulmuştur; futbol: Kuruluşu, yürütülüğü, seyri, muharebeyi andırır. Öldürmesiz, kan dökmesiz yürütülen bir muharebe sanki. Müsâbakaya çıkan iki takım, vuruşmak üzere meydanda yer almış ordulara benzer. Futbolda formalar, üniformayı; savunma ile hücum hatları ve iki kanat arasında bağlantıyı sağlayan orta saha oyuncularını, ordunun savaşıran birliklerini; askerlikteki talîm gibi, takımı oyuna hazır kılmak maksadıyla idmân yaptıran, strateji ile taktığı belirleyen çalıştırıcılar yahut teknik idâreciler, ordu kumandanlarını veya genel kurmay başkanlarını çağırıştırırlar. Teorik tahminler ve öngörmeler, oyun sahasına yansıtılarak rakîbi çözmek, yıpratmak ve sonuçta yenmek gâyesine (goal) yöneliktir. Silâh, çalıştırıcı ile oyuncunun zekâsı ve ikincinin bünye–beden gücü kuvvetidir. Oyunun gidişinde ve sonucun tayîninde belirleyici tek silâhsa, meşin toptur. Güzelliği fizik güçle harmanlayan futbol, bir bedîi seyir şaheseri olup artık fennî

SORUN NEDİR?

gelişmelerin imkânsız kıldığı savaşın yerini almış görünüyor. Filhakîka barışçı bir savaştır. Nihâyet onun bir başka yönü, fen/teknoloji, eğlence sanayii, propaganda ile reklam, siyâsî nizâmlar ile ideolojiler çeşidinden diğer İngilizamerikan ihrâç kalemleri gibi, kitleleri uyuşturmasıdır. Onun bu özelliğini Portekizli hükûmet başkanı ve iktisât hocası António de Oliveira Salazar (1889 – 1970; başkanlık: 1932 – 1968) pek vecîz bir biçimde dile getirmiştir: “Portekiz halkına üç ‘f’ formülüyle hükmedebildim: Futbol, fado —Portekizin sıra hasretiyle yanıp tutuşan hicrân dolu türkûleri— ile festa (bayram).”

EK 16 (386 sayılı dipnot)

Söz gelişi, büyük şehirlerde yaşayan İngilizler, yürüyen merdivenlerde, acelesi olup koşar adımlarla inip çıkanlara hareket fırsatı tanımak maksadıyla sağ tarafa dizilirlerdi. Yine, başta duraklar olmak üzere, dizilinmesi gereken her yerde İngilizlerin, kendiliklerinden sıraya girdikleri gözden asla kaçmayan bir manzaraydı. Almanyadaysa, benzer durumlarda karışıklık çıkar; tâ ki, az ötede resmî kılıklı biri gözükmeğe görsün; sihirli değnek dokunmuşçasına, karışıklık kesilir, ortama nizâm intizâm hâkim oluverirdi. Fransaya gelince; orada resmî kılıklı adam göründümü, topluluk, düzene gireceği varsa bile, bunu fütûrsuzca bozuverirdi. ‘Küreselleşmeden önce’ (K.Ö.) tesbît olunmuş vakalar olduklarından, geçmiş zaman sîğasını kullanıyoruz.

EK 17 (387 sayılı dipnot)

Ses özelliklerine varana dek İngilizce, aslından sapmıştır. Germen menşesine bağlı Angıl-Sakson evresinin ardından İngilizce, genelde, Latin dillerinin telâffuz özelliklerine uyarak ‘ö’, ‘ü’ ile damak ünsüzlerini yitirmiş, yumuşak söylenişli bir dil olmuştur.

EK 18 (394 sayılı dipnot)

1792ye değin krallık olan Fransa’nın bayrağı, ‘ak’ zemînde mâvî üstünde duran ve krallık armasını taşıyan ‘altın zanbak’ı (“fleurs-de-lis”). Üç renkli ‘Devrim’ bayrağı 1794te çizilip 1804te cumhuriyetin ilânıyla resmîyet kazanmıştır. Mezîkûr bayrakta, ‘devrim’in ana sembol rengi ‘kırmızı’, ayrıca da ‘mâvî’, tarihî anlamı olan ‘ak’ renge eklenmişlerdir. Fransa, *Napoléon Bonaparte* önderliğinde 1804ten 1815e imparatorluk; 1815 ile 1848 arasında İkinci (Bourbons) krallık; 12 mart 1848 ile 1858 arasında İkinci cumhuriyet; 2 aralık 1858 ile 1870 arasında *Louis Napoléon* idâresinde İkinci imparatorluk; 4 eylül 1870ten Alman işğâlinin vukûu bulduğu 1940a değin Üçüncü cumhuriyet; 1940 – 1944 arasında Alman işğâl kuvvetlerinin denetimindeki *Vichy*den yönetilen Fransız Devleti (Etat Français); 1944 – 1946 arasında Geçici Fransız Hükûmeti (Gouvernement Provisoire Français); 24 aralık 1946dan Cezayir sorununun (içsavaş) patlak verdiği 1958e değin Dördüncü cumhuriyet; ve nihâyet 4 ocak 1958den itibâren Beşinci cumhuriyet dönemlerini belirtilen bayrağın gölgesinde yaşamıştır. Bahsi geçen dönemlerin her birinde anayasa hep değişmekle birlikte bayrak aynı kalmıştır

SORUN NEDİR?

—bkz: William Crampton: “The World of Flags”, 39.s ve devâmı;
ayrıca bkz: Eve Devereux: “Flaggenbuch”, 29.s ve devâmı.

EK 19 (395 sayılı dipnot)

Asırdide Roma Devletini dize getiren Germen beğleri ile savaşçıları, vucuda getirdikleri derebeğliklerle tarihî Avrupalı hükümdarlıkların tohumlarını atmışlardır. Nitekim Avrupalı hânedânların hemen hepsi Germen asıllıdır.

Avrupada görülen gelişmenin bir benzeri, öyleki koşutu, 900lerin başlarından itibâren İslâm dünyasının doğu kesiminde de vukûu bulmuştur. İngilizlerin 1700lerin sonunda başlayan istilâlarına değin Hindistanın, sâbık Şahın babasının Pehlevîleri 1925te tâhda oturtuncaya değin —söz konusu tâht, ancak kendisi ile oğluna nâsib olmuştur— İranın ve 1952de cumhuriyetin ilânına değin Mısırın hükümdâr sülâleleri Türk soyundandılar. Hıristiyan Avrupada Germenler, yânî Almanlar, Müslüman dünyanın doğusundaysa Türkler, yönetici–savaşçı boylar olarak tarih sahnesinde boy göstermişlerdir.

EK 20 (396 sayılı dipnot)

Roma Katolikliğine karşı çıkan ve Katoliklerin aşağılayıcı bir edâyla ‘Âsî’, yânî ‘Protestant’ diye niteledikleri yeni dinî hareketi ateşleyen kıvılcım, Martin *Luther*’in, 31 ekim 1517de Wittenberg müstahkem kilisesinin kapısına çivilediği doksan beş maddelik bildiridir. Mezkûr tarihten itibâren orman yangını misâli, Protestantlık, Kuzey Avrupanın Germen dünyasına sürâtla yayılmıştır.

‘Protestant’ adı, Luterciliğin hoşgörülmesine son vermek amacıyla Almanyanın güney batısında Ren ırmağı kıyısındaki *Speyer* şehrinde 1529 şubatında toplanan humâyûn meclisinde (OrL dieta; Fr la diète) ortaya atılmıştır. Deyim, toplantıda Katoliklerin söz konusu baskıcı tavrını yerip (‘protesto’: ‘Yergi’) vicdân hürriyetini savunan Islâhâtçılar ile onları destekler mâhiyette aynı yılın nisanında bildiri yayınlayan altı Alman şehzâdesi ile on dört şehrinden kaynaklanmıştır. Islâhâtçılar, Hıristiyanlığın erken dönem inanc ortamına geri dönülmesi çeşidinden köklü bir dönüşümü savunmuşlardır. Bahis konusu temel ve salt inanç, Islâhâtçılara bakılırsa, Ortaçağ Roma–Latin Katolikliğinin bidatlarıyla yörüngesinden saptırılarak bozulup karartılmıştır. Bidatın en göze batan yönü, Islâhâtçılara kalırsa, kendini tanrısal–kutsal–masûm ilân etmiş bir zümrenin oluşması ve onun çıkardığı fetvâların, ilâhî âyetin yerine geçmesidir. Islâhâtçılara göre, dayanılacak tek meşrûu yetkili kaynak, *Kitabımukaddestir*. Ondane bir kelime eksiltilebilir ne de Ona tek bir söz eklenebilir. Bu zevât, papalık yetkilerini; ekmeğın, Hz *İsâ*’nın bedenine, kırmızı şarabınsa, kanına dönüştüğü itikâdını (OrL transsubstantiatio); *Rabbe* şükran ifâdesi olarak Hz *İsâ*’nın bedeni niyetine kutsanmış ekmeğın yedirilmesi/yenmesi Y eukharistia) ile Hz *İsâ*’nın son akşam yemeğini temsilen cemaat hâlinde yeme âyînini reddetmiştir. Ayrıca Bakîre *Meryem* ile azîzlerin ululanmalarına da karşı çıkmıştır. Kısaca, vâftîz dışında kutsal kabul edilegelinmiş tekmiil âdetlerin bir yana bırakılmaları cihetine gidilmiştir. Kiliseyi dolduran dinî tezyînât ile sûretler de terkedilmiştir.

Kendilerini haddizâtında *Evangelist* diye anan ‘Protestant’lar, çok çeşitli millî kiliselere bölünmüşlerdir

—bkz: Alister E. McGrath: “Christian Theology”, 68.s ve sonrası.

SORUN NEDİR?

EK 21 (397 sayılı dipnot)

Otuz yıl sürüp (1618 – 1648) de Almanyayı nüfusca ve iktisâtca harâb etmiş mezhep savaşlarını sona erdiren 21 ekim 1648de *Münster*de imzâlanmış *Westphalia* antlaşmasının sonucunda üç yüz elli irili ufaklı Alman devleti ortaya çıkmıştır. Bunların arasından yüzölçümü, siyâsî ile askerî bakımlardan dört kayda değer devletten söz edilebilir: Katolik Avusturya ile Bavyera ve Protestant Prusya ile Saksonya. Alman birliği Prusya önderliğinde 1871de kurulmuştur. Bahse konu tarihten sonra Prusya ile Avusturya adları altında iki Alman devleti temâyüz etmiştir.

EK 22 (398 sayılı dipnot)

(1) *Diutsch*, Orta yüksek Almancada ‘halk’ demektir. Eski yüksek Almancadaysa, bu, *diota* şeklindeydi. Bunun da aslı, varsayılabildiği kadîm Germen dilinde *theudanōz*dur (töton: Halk).

Almanca’nın yakın akrabası olan dillerden Felemenkcedeki karşılığı *Duits*dir. İngilizler, Onuncu yyda Felemenkceden devşirdikleri *Duits* kelimesiyle Almanı yahut Almancayı karşılamak yerine, yanlışlıkla olacak, onu Felemenk ile Felemenkenin İngilizcedeki karşılığı olarak kullanmağa koyulmuşlardır.

Görüldüğü gibi, *Deutsch*, belli bir boyun yahut kavmin adı değildir. Erken Ortaçağda Ruhbân başta olmak üzere, okur–yazarlar, Latince, Geç devirlerdeyse Fransızca kullanmıştır. Bahsi geçen dillerden habersiz kitleler, halk, avâm, yânî *Deutsch*, kendi lehçelerinde konuşur görüşürdü. Biçimce benzeşen, ortak bir kültüre temellenen ve belirli bir anadilin lehçelerini konuşan bireylerden meydana gelmiş bu *Deutsch* boylarına dışarıdan bakan yabancılar, yânî Romalı askerler ile gezginler, söz konusu halktan *Germani* (tekil: *Germanus*) diye bahsetmişlerdir. *Germanus* ise Kelt asıllı bir sözdür. Kelt dillerinden, muhtemeldir ki, Galcede *gair* ‘komşu’ demektir. *Germaninin* yanısıra Romalılar, Almanlara *Teutoni* de (tekil: *Teutones*) demişlerdir. *Teutones*, yukarıda bildirildiği üzere, Germence olabileceği gibi, *Germanusa* benzer biçimde Galce asıllı bir söz olma ihtimâli de vardır.

—bkz: “The Compact Oxford English Dictionary”nin ilgili maddelerine;
ayrıca bkz: “Der Große Duden/Herkunftswörterbuch”, 106.s;
ayrıca bkz: Guido Gomez de Silva: “Breve Diccionario de la Lengua Española”, 676.s.

(2) *Teuton* da *Deutsch* gibi, ‘halk’, ‘avâm’ anlamlarına gelmiştir. Nitekim *Deutschun*, *Teutondan* türemiş olduğu kökbilgisi uzmanlarınca öne sürüldürülmüştür.

(3) *Germene* dönersek; Akdeniz havzasının ufak tefek bedenli ve esmer Romalı asker, kuzeyin boylu poslu, renkli gözlü, kızıl saçlı Keltleri ile benzer iri kıyım cüsseli, sarışın Germenlerini kolayca karıştırmış olmalı. Zamanla yaşadıkları mekânların, dillerinin, gelenekleri ile göreneklerinin, tavır ile tutumlarının, öncelikle de savaş usul ve kâbiliyetlerinin⁴¹⁸

⁴¹⁸Bunca uzun sürmüş müdhiş ceht ile gayrete rağmen, anlı şanlı muazzam ordusunun, Keltlerin tersine, Germen savaşçılarına diz çöktürüp ülkelerini ele geçirememiş olmasına Roma çok şaşırılmıştır —konuyla ilgili olarak bkz: Simon Macdowall&Angus McBride: “Germanic Warrior 236 – 568”.

SORUN NEDİR?

nice farklı olduklarını gördükce, Keltler ile Germanlerin, en azından, dış görünüşce benzeşmekle birlikte, aynı olmadıklarının tasdiki manâsında Romalı onları kardeş (Germanus) ilân etmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, *German* Galya dilinde ‘komşu’ anlamına da gelmiştir.

(4) Ren ırmağının doğu yakasında Germanlerden Aleman boyu yaşardı. Fransızlar

da bu kapı komşularından esinlenerek bütün German boylarını *Allemand* şeklinde adlandırmışlardır.

(5) Halk *Deutsch* olunca, yaşadığı ülkenin de *Deutschland*, yânî ‘halkın ülkesi’ olması tabîdir. Bunun Latincesi *Germania* yahut *Teutonia*; Fransızcasıysa *Allemagne* (Alömany)dir. 1900 – 1910ların Türkcesinde de nitekim, *Alamanya* denilirdi.

(6) Ondokuzuncu yüzyılın onlarına değin ise, Türkcede Batı ile Güney Slav dillerinden apartılmış ‘Nemçe’ sözü (Almanya ile Avusturya için ortaklaşa) kullanılmıştır. ‘Nemçece’: Almanca. ‘Nemçeli’: Alman–Avusturyalı.

(7) Latin–Roman dillerinin ve onlardan biri olan Fransızcanın, Avrupadaki yayılışı ve bu kıtanın öteki dillerini etkileyişi etkeni başta gelmek üzere, Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetinin bellibaşlı maddî ile manevî özellikleri, Batılı toplumları git gide belirli bir anlayış ile görünüm şemsiyesi altında derleyip toparlamağa koyulmuştur. Türklük ise, asla bahsi geçen anlayış ile görünüm şemsiyesi altında, böylelikle Yeniçağ Batı Avrupa medeniyetinin değerler dizisinde (*paradigmasında*) yer almamış olduğunu da, bu arada, vurgulamadan geçmeyelim

SORUN NEDİR?

-II-

‘BİZ KİMİZ?’

SORUNU:

OMURGASIZLAŞTIRILMIŞ TÜRKLÜK⁴¹⁹

⁴¹⁹Bizimle benzer bir kaderi 1898den beri paylaşan İspanyolların ve Çağımızın önde gelen filozofu José Ortega y Gasset'in (1883-1955) “*España Invertebrada*”/ “*Omurgasızlaştırılmış İspanya*” deyimini, Türklüğün de hâlipürmelâlini seçikce dile getirdiğinden, bu bölümün başlığı olarak, saygıdeğer filozofun hoşgörüsüne sığınarak, kullanmakta beis görmedim.

1- Nereden Nereye

“Dörtmala gelip uzak Asyadan
Akdenize bir kısrak başı gibi uzanan bu memleket bizim.
Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıplak
ve ipek bir halıya benzeyen toprak,
bu cehennem, bu cennet bizim.
Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın,
yok edin insanın insana kulluğunu,

bu dâvet bizim.

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşcesine,

bu hasret bizim”

—Nâzım Hikmet: (1902 – 1963) “Dâvet”.

Misâfir öğretim üyesi olarak *Kuala Lumpur*da bulunduğum sıralarda, “*Darwin* ve sonrasında *Evrım*” başlıklı konuşma yapmak üzere, beni, 1993 mayısında, *Malezyanın* kuzey batısında *Pinang* adasındaki *Bilim Üniversitesine* dâvet etmişlerdi. Bir saat kadar sürmüş olan konuşmamın ardından sorulara geçildi. Bu sırada yaşı yetmiş beş yahut seksen olabilecek, başında, lâcivert oluşuyla festen ayrılan, Malayların millî serpuşu *songkokunun* altından göze çarpan kos helvası misâli ak saçlı bir zât, sormak için izin istedi. Bağımsızlık öncesi ‘mürekkep yalamış’ Malaylarda rastgelinebilecek akıcı ve düzgün uslupli İngilizcesiyle, “ben” dedi, “biyolojiyle, öyleki doğa bilimleriyle ilgili değilim. Edebiyat hocalığından emekliyim. Türkiyeden bir bilgin’in geldiğini haber alınca yetmiş küsur yıldır beklediğim fırsatı yakaladığımı düşündüm. Sabırla evrime ilişkin konuşmanızın bitmesini bekledim. Şimdi, konunuzla hiç ilgisi ilişiği bulunmayan soruma geçebilirim. ‘Bu, konum değil, bundan hiç anlamam’ dahî diyebilirsiniz.

Küçük çocuktum. Dünya Savaşı henüz sona ermişti. Boyunduruk altında yaşayan bu uzak diyârlardaki biz Müslümanların tek umut kapısı, Hilâfet merkezi Osmanlı Devleti tükenmişti. Ortalık boz bulutlarla kararmış olduğu o günlerde, bizim buralardan ırakmı ırak illerden birinde, Anadolu da, güneşin yeniden doğduğu haberiyle uyanıverdik bir sabah. Bildiğiniz üzere, o zamanlar haberleşme araçları bugünkülerle kıyâs dahî kabul etmeyecek raddede zayıf ve azdı. Dışımızda olup bitenlerle ilgili tek haber alma imkânımız o zamanlar *Singapurda* basılan “*The Straits Times*” idi. Büyüklerimiz biraraya gelip o günün gazetesini mütâlea ederek uzak Anadolu da cereyân eden harbin safhalarını olabildiğince izlerlerdi. Yine hâfızam beni yanıltmıyorsa, o sıralarda, Halîfe hazretlerini kurtarmak ve İslâm ordusuna destek vermek amacıyla karınca kararınca iâne toplanıp bizim buradaki Müslüman Hintli tâcirlerle Hindistan ile Türkistan üzerinden Anadolu ya gizlice gönderildiğini hatırlar gibiyim. En azından böyle bir rivâyet ortalıkta dönüp dolaşırdı. Anadolu da savaşan Müslüman Türk ordusunun muzaffer çıkması temennisi, dualarımız ile cuma hutbelerinin eksenini

SORUN NEDİR?

oluşturmaktaydı. Sonra bir gün Müslüman Türk ordusunun istilâcıcıyı denize döktüğü haberi geldi. Yüzyılların istilâcısı, sömürücüsü, sömürgecisi, zorbası, demekki yenilebiliyordu. Şimdi orası kurtuldu, eh sıra bundan böyle bize de gelebilirdi.

Müslümanlarda erkeklerin uluorta şıkır şıkır oynaması âdetten değildir. Fakat bir ân için her şey unutuldu. Herkes sanki serhoştu. Şehrin sokaklarında Çinlilerin hayret dolu bakışları arasında anneler, babalar, dedeler, dayılar, amcalar, koca koca adamlar, erkekkardeşlerimiz, ahabâp, arkadaş, genç yaşlı, kadın erkek... herkes oynuyordu... sevinçten ne yapıp edeceğimizi şaşırmiştık...

Peki, sonra ne oldu? İslâmın koruyucusu kollayıcısı, öncüsü, önderi, Halîfeliğin merkezi Türklük, muzaffer kumandanı başta olmak üzere, bizlere, yânî Müslüman âleme niye sırtını döndü? Ne yapmıştık, ne suç işlemiştik ki, yetimliği hakketmiş olalım. Evet, sizden bu sorularıma karşılık bekliyorum; yetmiş küsur yıldır beklediğim cevaplar. Bu beklentimde büyük sayıda Müslümanın ruh hâletine de tercüman olduğumu sanıyorum.”

Yukarıdakine benzer başka birçok olayı zikretmek kâbildir: Orta Afganistanın Bamiyan yaylasında 1971 ağustosunda karşılaştığım ak sakallı Türkmen kocası, Istanbuldan olduğumu öğrenince, ferî sönmeğe yüz tutmuş gözleri parlayıvererek “*Dârüssaadette* Halîfe hazretleri âfiyettendirler inşaAllah” deyivermesinden tutunuz da Asyanın en güney ucundaki *Singapur*da Ondokuzuncu yüzyılın sonları ile Yirmincinin başlarında oraya uğramış Osmanlı Türk savaş gemisinin efsâneleşmiş ziyâretinin hikâye edilmesine, Sumatranın kuzeyindeki *Açenin* başşehri *Bandeace* merkez camiinde okunan mevlitte Osmanlı Türkünün her yıl tekrar anılmasına varana dek örnekleri genişletip çoğaltmak mümkün.

2- Kimlik, Geçmişte İnşâa olunan bir Binâdır

Tarihte özel yer tutmuş olanlar ile olmayanlar olmak üzere, milletler de, tek tek kişiler gibi, kabaca iki ana kümeye ayrılabilirler. Tarihe baktığımızda, kimi milletlerin özel bir görevle yükümlendirilmiş olduğu izlenimi kafamızda uyanabilir. Gerçi her millet kendikendine az yahut çok gelin güvey olur. Bu son derece duygusal ve öznel millî tavır alış, yine de, tarihle ilgili bir görünümün ortaya çıkarılamayacağı anlamına gelmez.

Tarih sahnesinde uzun zaman zarfında devletleşmiş bir toplumun, siyâsette, iktisâtta, hukukta, zanaat yahut fende, sanatta, örf ile âdetlerde göstermiş olduğu becerilere (Fr performances) göre değerlendirilmesi sonucunda, olağanmı yoksa olağanüstü zümreyemi dâhil edileceği, hükme bağlanabilir. Ayrıca, becerilenin de

SORUN NEDİR?

hep aynı cinsten olması beklenmemelidir. Meselâ, *Sümerlilerin* kayda değer becerisi, tarihi başlatan devrimi yaratacak yazıyı icâd etmek olmuştur. Bunun yanında, ilk devlet kurucu kültür olma şânını da taşırlar.

Asurlular ile İlkçağ İranlılarına (Persler) gelince; kan bağıını dile getirir boy (aşîret) esâslı toplum yapısının daha geniş çaplı türevi olan kavimden ülkü teşkilâtına geçmişlerdir. Doğrudan maddî karşılıkları bulunmamakla birlikte, kendilerine inandığımız, dayandığımız değerlere ülkü diyoruz. Aile, akrabâ gibi kan bağıına dayalı dirimsel etkenler, maddîdirler.

Devletleşme aşamasına ulaşabilmiş toplumlardan pek azı, dirim unsurlarından tümüyle uzaklaşmak becerisini gösterebilmiştir. Bu unsurları hiçbir vakit inkâr etmemiş olmakla birlikte, meselâ Çin, kavim mülâhazasının yanında, tamamıyla manevî telâkkıları da esâs almıştır. Kavmî aslını esâsını asla gözden kaçırmamasına rağmen, hudutlarına dayanmış ister maddî, ister fikrî olsun yabancı değerleri de kesinlikle elinin tersiyle itip reddetmemiştir. Ancak, alınan ecnebî unsurlar, öylesine sindirilerek içleştirilmişlerdir ki, zamanla asıllarını çağrıştırmayacak hâle gelmişlerdir. Bunun da en belirgin örnekleri arasında Burkancılığı (Budhacılık) sayabiliriz. Adı geçen bâtinî meşrebin yahut dinin ve bundan doğmuş bulunan dünyagörüşünün beşiği Hindistan olmasına rağmen, Çin Burkancılığı farklı bir biçime dönüşmüştür. Çinin yerli düşünce gelenekleriyle karşılaşp karışan Burkancılık, M.S. Altıncı yüzyılda Çan (Japoncada Zen) Burkancılığı adıyla yeni bir veche kazanmıştır.⁴²⁰

İlkçağın öteki iki ana medeniyet muhiti, İran ile Roma ve onun devâmı olarak algılanan Bizans gibi, Çin, M.Ö.ki yıllardan yaklaşık M.S. 1700lere değin kuzeyinde genellikle konar-göçer tarzda yaşayan boylara câzibe merkezi olmuştur. Bu cümleden olmak üzere, bahsi geçen boylardan Hunların (Ç Hsiung-nu), Türklerin (Ç T'u-kiu),⁴²¹ Moğolların, Mançular ile daha birçok başkalarının defalarca uzun yahut kısa süreli, kısmî yahut umumî istilâsına uğramış, her keresinde de onları bağrında eritip Çinlileştirmiştir.

M.Ö. İkinci binin başlarından beri yerleşik hayata intikâl eden, tarımlaşan, tedricen şehirleşip devletleşen, sanatta, zanaat ile bilgelikte medeniyet tarihinde başı çekmiş olan Çin milleti, hâlâ aynı coğrafyada yaşayan en uzun ömürlü devlet olmak rekorunu elinde tutmaktadır.

Çin, yazısı çizisi, sanatı, zanaatı, devlet idâresi itikâtlarıyla çevresini etkileyerek Japon, Kore, Vietnam, Laos, Kamboç, Tibet, Eski Türk, Moğol toplumlarının kimisinde üstün medeniyet ortamlarının oluşmasına önayak olmuştur.

⁴²⁰ Bkz: Werner *Eichhorn*: "*Cultuurgeschiedenis van China*", 184.s.

⁴²¹ Bkz: EK 1e

SORUN NEDİR?

Asyada ikinci bir medeniyet yıldızı Hinttir. Çinden farklı olarak Hint, mütecânis bir kavimlilik manzarası arzetmez. Başlıca iki ırk topluluğu M.Ö.

Birinci binin başlarından beri Hintte karşı karşıya gelmiştir: Kuzey batıdan Hint yarımadasına vâsıl olmuş ak tenli Arîler ile buraya daha önce yerleşmiş koyu tenli Dravitler. Bu iki ana unsura çağlar boyu hep yeni oymaklar, boylar ile uruklar katılagelmiş, Hint dünyası da, bir kavimler, inançlar, diller, örf ile âdetler halîtasına dönüşmüştür.

Çin gibi, Hint de, çevresine ışık saçmış bir medeniyet yıldızıdır. Ondan etkilenecek biçimlenmiş kültürler, Burma, T(h)ai, Nepal, Bhutan, Seylan, İslâmöncesi Malaydır. Yine medeniyet kudreti bakımından ezeli rakîbi Çinden farklı olarak, Hint, İlkçağdan —M.Ö. Sekizinci ile Yedinci yüzyıllardan— beri bir tarafta Akdeniz–Ege dünyasına, öte yanda da Doğu medeniyetleri câmiasının diğer yıldız medeniyeti olan Çine dek uzanan bir etki alanı yaratmıştır. Hintte ortaya çıkan özellikle Burkancılık, M.S. 60 yahut 70lerden itibâren Çine yerleşip git gide yaygınlaşmıştır.

Hint, evveleminde din akımları ve bunlardan neşet edip yüksek soyutluk ile tümellik derecelerine erişmiş düşünce gelenekleriyle etkili olmuştur. Bundan dolayı da o, öncelikle dinî–bâtınî renklerin hâkim gözüktüğü bir medeniyet olma vasfını kazanmıştır.

Doğu medeniyetleri câmiasının üçüncü yıldız medeniyeti, İslâmöncesi İrandır. Onda, daha önce gördüğümüz iki yıldız medeniyetin birtakım belirgin özellikleriyle karşılaşırız: Çinin devlet düşüncesinde odaklaşan, Hindin ise dinî–bâtınî hayatı vurgulayan özelliklere İran medeniyetinde belli ölçülerde rastlıyoruz. Yalnız, Persler, Çinin kavim esâslı devlet anlayışından ziyâde, Batı medeniyetleri câmiasından sayılan Babil ile Asurdan etkilenecek geliştirdikleri kavimaşkın (Fr transéthnique) olanın ülküsünü benimsemiş oldukları görülüyor. Böylelikle Babilliler ile Asurlulardan sonra, zaman sırası itibâriyle, geniş bir kavim, dil ile din yelpâzesini kucaklayan ilk imparatorluk devletini gerçekleştirenlerden biri de, Perslerdir.

Persler, M.Ö. 546da diğer bir İranlı kavim olan Medlerden I. *Kiros*'un⁴²² önderliğinde bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Kurulan bu ilk Pers devleti adını *Akhamenit* sülâlesinden almıştır: M.Ö. Altıncı yüzyılda Akhamenit devletinin sınırlarının bir ucu, doğuda İndüs ırmağına, ötekisi de, batıda Adalar denizi ile Kuzey Afrika çöllerine uzanmaktaydı. Güneyde Umman denizinden kuzeyde güney Rusya düzlüklerine dayanan bu imparatorluğun temel inancı, adâleti, iyilik ile dürüstlüğü telkîn eden Zerdüşt diniydi. Adı geçen geniş ülkede gelişmiş bir ulaşım ile haberleşme ağı kurulmuştu. Yirmi kilometrede bir ateş kuleleri, duraklar —Eski

⁴²²Bkz: EK 2ye

Türkcede⁴²³ bunlara kaçığ⁴²⁴ denirdi— bulunur; bunların her birinde de at değiştirerek bir ulak, günde —fetr vaktinden geceyarısına değin— yaklaşık dört yüz km yol alabiliyordu. Sözü ettiğimiz ulaşım ile haberleşme ağının temel unsurları demek olan gerek atı gerekse onu binek olarak kullanmak sûretiyle uzun mesâfeleri nisbeten kısa sürede aşmak sanatını, İran, kuzey doğusundaki Orta Asyalı komşularından ‘idhâl’ etmiştir.

3- Yolun, Sis Perdesi Gerisinde Kalmış Başlangıcı

(1) Peki, kimdi, bu kuzey doğudaki komşular? Türkçenin atası bir dili konuşan ve İlkçağ Çin belgelerinde *Hsiung-nu*⁴²⁵ yahut *Hiung-nu* adıyla anılan bir halk. Ondokuzuncunun sonları ile Yirminci yüzyıl başlarında Alman, Rus, Macar, Finli, Danimarkalı, Fransız ile İngiliz Türkiyât araştırmalarında Protohun, yânî Önhun ile Hun şeklinde de zikrolunan Hsiung-nu kavmi ile onun devâmı olan Türkler, bir varsayıma göre, buzlu orta kuzey Sibiryanın bâkir çam ormanlarından çıkıp uçsuz bucaksız Moğolistan ovalarını, Gobi çölü ile Tanrı dağlarını aşarak tarihte Türkistan diye anılan kısmen bozkır, kısmense çöllük genişmi geniş düzlüklere yerleşmişlerdir. Adı anılan geniş düzlüklere Türklerin varışından önce, Hazarın kuzey batısından M.Ö. İkinci binde intikâl etmiş Hint – İran boylarından ve Akhamenit devletinin kuruluşuna değin haklarında fazla bir şey bilmediğimiz İranlılar hâkim olmuşlardır.⁴²⁶

Kuzeyin sık çam ormanları *Tayganın*, Kutup dâiresinin ağaçsız toprakları *Tundraya* yakın kesimlerinde toplayıcı–avcı düzeninde yaşayan Kadîm Türkler, baskın bir ihtimâlle, soğuyup kuraklaşan iklim şartları yüzünden, yemlenmek amacıyla güneye yönelen ren geyiği sürülerinin peşinde, Milâdî yıllara yakın dönemlerde orman kuşağının, daha özgülcesi, Balkaş gölünün güneyinde kalan bozkırlara intikâl etmişlerdir. Yeni yaşama ortamlarındaysa, geçim ile yaşama tarzlarını kökten değiştirmişlerdir. Toplayıcılığı terketmişlerdir. Buna karşılık, avcılığı sürdürüp çobanlık ile hayvancılığa başlamışlardır. Bu meyânda ren geyiğini, ama daha da önemlisi, insanlık tarihinde dönüm noktası olarak dahî anılabilecek bir olay, atı ehlîleştirilmişlerdir.⁴²⁷ Göç yolları üstünde karşılaştıkları bir kısım Hint–Avrupalı boyları cezbettikleri; onlara dilleri ile kültürlerini benimsettikleri; kimisiyle de karıştıkları öne sürülmüştür.⁴²⁸

⁴²³Eski Türkceyle Göktürkçe ile Uygur Türkçesi kastolunmaktadır. Osmanlı Türkçesiyse, Klasik Türkcedir.

⁴²⁴Bkz: Annemarie von Gabain: “Eski Türkçenin Grameri”, 276.s;

ayrıca bkz: Ahmet Caferoğlu: “Eski Uygur Sözlüğü”, 160.s.

⁴²⁵EK 3e bkz.

⁴²⁶Bkz: Richard N. Frye: “Pre-Islamic and Early Islamic Cultures in Central Asia”, 38.s.

⁴²⁷Türklerin Sibiryâ ormanlarındaki, daha özgül bir ifâdeyle, Yukarı Yenisey çığırındaki, Karasuk dönemi şeklinde de adlandırılan, geçmişleri, M.Ö. 1200lere değin gerisin geriye götürülmektedir —bkz: Jean-Paul Roux: “Histoire des Turcs”, 39.s.

⁴²⁸Bkz: Jean-Paul Roux: Aynı yer.

SORUN NEDİR?

Çin kaynaklarında Türkçe adındaki bir dilin⁴²⁹ bahsi ilk defa M.Ö. 1766da geçer. Bu, Şia (Xia) hânedânı devrinde rasgelinmiş *Turuk* —yahut *Türük* de olabilir— sanını taşıyan bir halkın dilidir. *Turuk*, o kavmin gerçek adı olmayıp şanlı, şerefli, asıl anlamlarına gelen bir sandır, ünvândır. Bir ihtimâl *Hsiung-nular*, kendilerini bu sanla nitelemektedirler. Zamanla, özellikle de M.S. 300lerin başından itibaren Çinliler, onları *Hsiung-nu*; bir bölük başka komşularıysa, *Turuk/Türük* diye anar olmuşlardır. Nitekim o kadîm komşularından günümüzde hayatta kalıp da batıya intikâl etmek sûretiyle orta doğu Avrupa düzlüklerine yerleşmiş bulunan Macarların dilinde *Turuk/Türük*, *Töröke* dönüşerek ‘Türk’ anlamına gelmiştir.⁴³⁰

M.Ö. Dördüncü yüzyıldan itibaren bahsi iyiden iyiye geçmeğe başlayan *Hsiung-nuları* (Hunları) devlet çatısı altında, bugün bildiğimizce, ilk birleştiren, *Täŋrinin* (Göktanrının) yeryüzündeki gölgesi ve temsilcisi olarak kabul edilen ve Çince yazılışıyla, *Tou-man* (Teoman: M.Ö.? – 209) Han olan hükümdârdır.⁴³¹ O dönemde tarihî Çin coğrafyasının kuzey doğusunda oturan ve sanları *Turuk* olan bu *Hsiung-nu/Hunlar*, tedricen batıya, güney ile kuzeye yayılmışlardır. *Hunların* adetâ merkezî unsuru olarak kabul olunan *T'u-kiuların*, yânî Türklerin tarihî serüvenleri, *Han* devrinde tutulmuş kayıtlar uyarınca, *Tou-man* (Teoman) tarafından *Hsiung-nu/Hun* devletinin kurulduğu M.Ö. 206ya değin gerisin geriye izlenebilmektedir. Adı anılan devletin ömrü M.S. Sekizinci yüzyıla değin sürmüştür. Ne var ki Hun devleti git gide çaptan düşerken onun yerini en önemli parçası yahut mensûbu olan *T'u-kiular* almağa başlamışlardır. Onların, bugün bildiğimizce, tarihteki ilk devleti M.S. 501de *Oğuz Han Destanında* anılan *Oğuz Han* tarafından kurulduğu tahmîn edilmektedir. *Oğuz Han*, diğer kaynaklarda *Açina* yahut *Asena* olarak geçmektedir. *Oğuz Hanın*, *Mete Handan* başkası olmadığını öne süren tarihçiler olduğu gibi, *Bumin Han* olduğunu bildirenler de var.

Metinler, L. N. *Gumiliyev*’in bildirdiğine göre, bütün Türk halklarını değil, sâdece yöneticilerin de aralarında bulunduğu üst seviyedeki zümreyi kaydetmektedirler. Kadîm Türklerin teşekkülünden bahseden bu metinlerde kesinlikle efsânelere rastlanmaz. Görünüşe göre *Açina*, şu yahut bu şekilde Siyenpiler arasında ve Hun beğliklerinde uzun süre varlık göstermemiş savaşıclardan müteşekkil ufak bir öbeğin önderiydi. Üçüncü ile Beşinci yüzyıllar arasında kalan karışık devirlerde devlet denmesi mümkün gözükmeyen bu çeşit küçük öbekler bir süre varlık göstermiş, sonra da iz bırakmadan kaybolup gitmişlerdir.

⁴²⁹Kadîm (En Eski) Türkceneden yâdigâr kalmış birkaç söz: ‘Täŋri’: Gök, tanrı; ‘kut’: Ruh; ‘ordu’: Ordu, millet, karargâh, ...; ‘tug’: Tuğ, bayrak; ‘kılı(n)ç’: Kılınc.

⁴³⁰Bkz: “*Alttürkische Sprache*”, “Wikipedia”, www.enzyklopaedie.org/Altt , 2004.

⁴³¹Bkz: Peter B.Golden: "An Introduction to the History of the Turkic Peoples", 59.s; ayrıca bkz: Jean-Paul Roux: A.g.e, 40.s; ayrıca bkz: EK 4e

(2) Çinlilerin *T'u-kiu* dedikleri Türkler (Göktürkler), M.S. 400e doğru, Çinin Şansi eyâletinin batısında yaşıyorlardı. Başlarında da, Hun olan *Teoman* ile *Mete* hanların *Tuku* sülâlesinden gelen *Açina* kağan soyuna mensûp hükümdârlar bulunmaktaydı. Sung hânedânından Çin imparatoru *Tay Ven Ti*, Türk budunundan *Tsiu-kiu-şi* uruğunu kırıma uğratmıştır. *Tsiu-kiu-şi* uruğunun yalnızca *Açina* (*Aşina* yahut *Asena*) kolu, *Bilge Şad*'ın önderliğinde 439da Şansinin 2300 km batısındaki *Altay* dağlarındaki *Ergenekon* vâdisine sığınarak kendini katliâmdan kurtarabilmiştir. Adı anılan soydan da *Tüsükü* hânedânı ortaya çıkmıştır. *Tüsükü*, 'Türkler' demek olabilir.⁴³²

Belgelerin güvenilir kılavuzluğunda, bugün bildiğimizce, Türkler, Hunların 468de yıkılışlarından sonra, 500lerin ilk yarısında tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu bildirdiğimiz hususu, Türklerin oluşma dönemlerine dönerek bellibaşlı birkaç önemli vakaya kısaca bakarak onları yakalamağa çalışalım.

535te *Ergenekon*dan çıkan Türkler, Altayların doğu eteklerine varıp *Avarların* hâkimiyeti altında yaşamağa koyulmuşlardır. Avarlara gelince; onlar da, 552de *T'u-kiular*, yânî Türkler ile *Tabgaçların* baskıları karşısında gerilemiş, sonuçta yurtlarından sürülmüşlerdir. Yerleriniyse, kendileri gibi, Hunlardan (*Hsiung-nu*) gelen Türkler (*T'u-kiu*) ile *Uygurların* atası olan *Töleçlere* bırakmışlardır. Sonunda Avar tahakkümünden kurtulan Türkler, 552de de Cücen (*Ju Jan*) hükümdârı *Analman*'ı da kesin yenilgiye uğratınca *Bumin Han* önderliğinde bağımsız devlet kurmak fırsatını yakalayabilmişlerdir. Babası *Bilge Şad* olan *Yavu Yabgu*'nun oğlu *Bumin Han*, Türklerin atası olarak kabul olunan Eski Hunların pâyitahtı *Ötükeni* kendine idâre merkezi ilân etmiştir. 535te han ünvanıyla Doğu Göktürklerin başı olmuştur. Kardeşi *İstemi Han*la birlikte Cücenlerin yanısıra Avarları 552de yenip de Göktürklerin bağımsızlığını temîn ettikten hemen sonra 'Uluğ-yabgu' olmuştur.⁴³³

*Bumin Han*ın ardından oğlu *Kara Issıg Han* ve onun ölümüyle *Bumin Han*ın inisi (küçük erkekkardeşi) *Mugan* yahut *Muhan Han* tahta çıkmışlardır. *Muhan Han*ın öteki inisi *İstemi Han* (ö: 576; saltanat: 552 – 576), Türklerin genişleme ile yayılma yönünü doğudan batıya çevirmiştir. Bu noktadan itibâren önceki siyâsî sâiklere bu kere, bir de, iktisâdî menfaat âmili eklenmiştir. Zirâ Türklerin ilk yaşadıkları mekânın⁴³⁴ batısına düşen çok geniş bir saha⁴³⁵ İlkçağın sonlarından itibâren iktisâdî etkinlikler bâbında yeryüzünün en önemli yörelerinden biri olmuştur. Şu bahsedilen yörenin can damarıysa, meşhûr *İpek yoludur*. Türkleri anayurtlarından koparıp da

⁴³²Bkz: Yılmaz Öztuna: "Devletler ve Hânedanlar", 139.&178.syflr.

⁴³³Bkz: Yılmaz Öztuna: A.g.e.,139.s.

⁴³⁴Gobinin kuzeyi ile kuzey doğusu.

⁴³⁵Çinin orta kesimlerinden Bizansın doğu bölgelerine dek.

SORUN NEDİR?

ülkelerinin batısına cezbeden temel etken İpek yolunu ele geçirme ile onun getirilerinden pay kapma iştîyâkıdır. Asyanın kuzey doğusundan ortaları ile batısına intikâl eden Türklerin saldırı hedefleri ile etkilendikleri medeniyetler de, böylece, Çinden İrana kaymıştır.

İranı devredışı bırakarak, Türkler, Çin ile ilkin Doğu Roma, ardından da Bizans arasındaki ticâretin aracısı olmağı amaçlamışlardır.⁴³⁶ Sözüünü ettiğimiz olağan, gelişigüzel bir ticâret olmayıp Avrasya medeniyet ekseninin iki aşırı ucu arasındaki mal, tavır, hüner, zanaat, fikir ile zihniyet değıştokuşudur. Türkler, İran medeniyetinin Seyhun ile Ceyhun öteleri (Ar Mâverâünnehir; L Transoxiana) merkezî ülkesi *Soğdianayı* zappedip burasını yurd edinmişlerdir: Türkistan.

Bahse konu olan, Türklerin ‘nevişahıslarına münhasır’ bir tavidır. Ele geçirdikleri toprakları onlar, anayurtlarına eklenmiş tâlî/ikincil bir ülke olarak görmemişlerdir. O yöreye yerleşip orasını yeni anayurtları diye kabul etmişlerdir; o kadar ki, geldikleri diyârı, yânî önceki, aslî anayurtlarını maşerî hâfızalarından çoğu kere silmişlerdir. Böylelikle uzun geçmişleri süresince defalarca yurt değıştirmişlerdir. Bunun sonucunda da tarih boyunca farklı coğrafyalarda birçok yeni ‘Türkeli’ ortaya çıkmıştır. Her yeni Türkeline Türk milleti, öncekinden farklı bir kültür belirlenimine tâbî olmuştur. Ne var ki kimi temel özelliklerini, köklü değışmelere rağmen, her nasılsa, muhâfaza etmişlerdir. Bu değışmez özelliklerin dördü, dil, devlet şeklinde teşkilâtlanabilme, ordu yürütme yetisi⁴³⁷ ile soy sop saplantısından berî değildir.

(3) Tarihin köklü milliyetleri öteden beri yerleşik bulundukları yurtlarıyla bir

solukta anılır olmuşlardır. Bahse konu olanların en tanınmış örneklerini Çinliler, Hintliler, İranlılar, Yunanlılar/Rumlar, Araplar, Moğollar ve bilâhare Ruslar, İtalyanlar, Fransızlar, Almanlar ile İngilizler oluşturmuşlardır. İsrailliler de, ‘kadîm vatanlı’ bir milliyeti teşkîl etmekle birlikte, ilkin Babilliler (M.Ö. 600 – 536 arasında), sonra da Romalılar (M.S. 77de) olmak üzere, ecnebîler tarafından yurtlarından sürülmüşlerdir. Yeryüzünün hani neredeyse dörtbir köşe bucağına dağılmışlardır. Fakat gittikleri her yere dinî – millî – vatanî belirlenimleri ile özelliklerini berâberlerinde taşımışlardır.⁴³⁸

İsraillilerin tersine, yurtlarından sürülmemiş olmakla birlikte, yine de onlara benzer biçimde İngilizler de yeryüzünün dörtbir yanına yerleşmişlerdir. Bundan dolayı da İngiliz vatanı ile devleti “güneşin batmadığı imparatorluk” şeklinde gözükmüştür. İktisâdî ve buna bağlı siyâsî saiklerle İngilizlerin bir kısmı anayurttan

⁴³⁶Bkz: Lev Nikolayeviç Gumiliyev: “*Eski Türkler*”, 69. – 82. & 130. – 243.syflr.

⁴³⁷Ar sevk el-ceyş; Y hê stratêkikê; L scientia rei militaris; Alm Feldherrnkunst, Kriegführung.

⁴³⁸Yeryüzünün neresine yerleşmiş olurlarsa olsunlar, İsrailli toplulukların mensûpları, kendi aralarında, yüzyıllar boyunca, “gelecek yıl Kudüste buluşalım/buluşacağız” andını içerek aslî anayurtlarını anmış ve ona bağlılıklarını çarpıcı biçimde teyîd etmişlerdir.

SORUN NEDİR?

ayrılarak açık denizlere yelken açmış, meskûn olan yahut olmayan yeni diyârları kendilerine yurt kılmışlardır. İngiltere anayurdunu maşerî hâfızalarından silmeksizin ‘yeni İngiltere’ler ile İngiliz sömürgeleri inşâa etmişlerdir.

(4) Türklerin tarihî seyri az önce zikrolunmuş bilindik örneklerden hiçbirine uymamaktadır. Bu yüzden de gerek klasik İslâm gerekse Yeniçağ Avrupa tarih ile kültür filosofları tarafından ya anlaşılmamışlar ya da yanlış algılanıp hor görülmüşlerdir. Birkaç yüzyıl aralarla kültür belirlenimlerini kökten değiştirmeleri Türkleri özgün düşünce düzen şebekelerini inşâa etmekten alıkoymuştur. Milâdî altıyüzlere değin temelde Çin medeniyetinin kimi renklerini taşıyan konar-göçer–avcı–çoban–hayvancılık ile maden işlemeciliği ve ordu ile devlet teşkilâtlanmacılığını yansıtır bir kültür belirleniminde yaşamışlardır. Bu salt Asyalı renklerin bir kısmını Altıyüzlerin ikinci yarısından itibâren yitirir olmuşlardır. Hintten, özellikle de İrandan esen Arî ‘yel’lerin etkisinde kalmışlardır. Tibet aracılığıyla Hintten Burkancılığı; İrandan ise *Zerdüşť*’ün (yaklaşık M.Ö. 1200) dini Mazdacılığı (Türkcede Mecusîlik yahut Zerdüşťîlik de denir), özellikle de *Mani*’nin (M.S. 216 – 277) kurduğu Manicilik (Fr Manichéisme) ile Hıristıyanlığın bir kolu olup da İstanbul piskoposu *Nestorios*’a (381 – 451) izâfeten Nasturîliği almışlardır. Bu sayılanlardan Maniciliğe büyük rağbet gösterip onu Çine dek yaymağa, öyleki imparatora benimsetmeğe çaba harcamışlardır.

(5) Yedinci yüzyılda yeryüzünün kalburüstü klasik dört medeniyetinden,yânî Çinden, Hintten, İran ile Hıristıyan Bizanstan çıkan yolların kesiştiği kavşak noktası Türkistan olmuştur. Saydığımız bütün bu medeniyetlerden neşet etmiş unsurları Türkler, kendi Göktanrı, konar-göçer–avcı ve çobanlık–hayvancılık, maden işlemeciliği, ordu ile devlet teşkilâtlanmacılığı kültür değerleriyle mezcetmişlerdir. Böylesine olağanüstü gayrimütecânis, giderek karmakarışık bir kültür *tableausunu* hayâl etmek bile zordur.

Türklerin yüzlerce yıl yaşadıkları ve içerisinden çıktıkları şartlar, özge toplumlarda da onlarınkine benzer özelliklere zemîn hazırlamıştır. Bahsi geçen özelliklerin başında dinî–uhrevî itikâdın kavmî–mahallî kalıp ahlâkî cephesinin sönüklüğü ile zayıflığıdır. Burkancılık, Hinduluk, Mazdacılık, özellikle de vahiye dayalı Tektanrılı dinler çeşidinden üstün kurumlaşmış itikâtlara intisâb edinceye değin kadîm devirlerin Romalıları, Germanleri —meselâ Vikingler, Gotlar ile Vandallar—, Rusları, Çinlileri, Moğolları, Türkleri, Arapları, İbranîleri, İnkaları, Mayaları, Aztekleri, Berberîleri, Zencîleri ve bu gibileri, saydığımız inanç düzenleri ile

SORUN NEDİR?

benzerlerinin az yahut çok telkîn ettikleri evrensel hakkaniyet, insâf ile merhâmet duyuşlarından yoksun kalmışlardır.⁴³⁹

(6) Altıncı yüzyılda Türkçe konuşan civâr uruklar, güçlü bir devletin çatısı altında birleşerek barışa, esenlik ile gönence ulaşmak arzu ile ihtiyâcını duymuşlardır. İşte tarihte ilk Türk devleti olmak özelliğini gösteren Göktürkler, çevrelerinde yaşayan Türkçe konuşan bütün boylar ile urukları kendi siyâsî hâkimiyetlerinde toparlayıp birleştirmişlerdir. İmdi, Göktürk devleti sâyesinde tekmil Türkçe konuşan boylar ile uruklara bundan böyle Türk denilir olmuştur.

Yedinci yüzyılda ‘Köktürk’ olan ad, bilâhare ‘Göktürk’ şeklini aldığı anlaşılıyor. ‘Kök/gök’, Türkcede ‘semâ’, ‘semâvî’, yânî ‘mâvî’, ‘boz mâvîsi’ anlamlarına gelir. ‘Semâvî Türkler’ anlamını taşıyan ‘Göktürk’ün iddialı bir şeref lakabı olduğu âşikârdır.⁴⁴⁰

Ergenekona bir Hun boyu olarak sığınmış Türk budunu, yüz yıl zarfında toparlanıp bilinçlenerek Göktürk devletini kurmuştur. Türkçe konuşanları devlet çatısı altında biraraya getirmiş, Kuzey Asyayı ele geçirmiştir. *Mete*’nin eriştiği sınırlara ondan sonra ilk defa yeniden ulaşanlar, Göktürkler olmuştur. İrana girdiklerinden, Doğu Avrupaya geçtiklerinden, öyleki *İstemi* Hanın son yılında, yânî 576da Kırımı bile zapdettiklerinden dolayı, *Mete*’nin eriştiği sınırları dahî aşmışlardır.

Göktürklerin pâyitahtı *Ötüken*, *Cengiz* Hanın taht şehri *Karakurumun* altmış km kuzeyinde, *Orhun* ile *Selenge (Tamur)* ırmakları arasında *Koşa Çaydam* gölü yakınında, *Budapeşte*yle aynı enlemde olup bugünkü Moğolistanın kuzeyindedir —47° 30’ enlem ile 97° 30’ boylam.

(7) Göktürk şehzâdelerine ‘tiğın’ yahut ‘şad’ denmiştir. Hükümdârlar, Avarlar gibi, ‘kağan’ ünvanını taşımışlardır. Bahsi geçen ünvan, daha Göktürklerin devrinde ‘hagan’ (→ han) şeklinde telâffuz edilir olmuştur.

Doğu ile Batı olmak üzere, iki kağan vardı. *Ötüken*deki kağan, Batınınakinin de âmiri ve ağasıdır.⁴⁴¹

(8) Lev Nikolayeviç *Gumiliyev*’e (1912 – 1992) bakılırsa, Altıncı ile Yedinci yüzyıllar arasında Türklerin, Asyanın en güçlü, en büyük devletini kurmalarını olabilir kılan ‘ülüş’ yahut ‘ulus’ düzenidir.

Adı anılan düzeni şöyle açıklayabiliriz: Türk devleti, ‘uzun mızraklar’ ile ‘keskin kılınçlar’la kurulmuştur. Bu usulle de çok geniş sahaları Türkler, hâkimiyetleri altına alabilmişlerdir. Böylelikle ‘ulus’ —

⁴³⁹Sözünü ettiğimiz kadîm devirlerin yalınkat yaban gaddarlığına rahmet okutacak cinsten solukları kesen, dudak uçuklatıcı sınır tanımaz sistemli zulüm ile vahşet mekanizması, dinin yaşama gündeminden düşürülüp yerine düşünce sisteminin ikâme olunduğu Yeniçağ Batı Avrupa ile onun devâmı Çağdaş İngiliz-Yahudi medeniyetlerinde görüyoruz.

⁴⁴⁰Bkz: Yılmaz Öztuna: A.g.e., 139.s.

⁴⁴¹Bkz: Yılmaz Öztuna: A.g.e., 139.&140. syflr; ayrıca bkz: Louis Hambis: “La Haute-Asie”, 34.–49.syflr.

SORUN NEDİR?

öyleki bunun, Osmanlıda devâmı gibi görülebilecek ‘istimâlet’— düzenini, ‘cihângîr devlet’ kurma tasarısını gerçekleştirirken Türkün ana yöntemi biçiminde algılayabiliriz.

‘Uluş’ düzeni, başlangıçta devlet kurumlarının teşkîlinde âmildir. Zamanla kapsamı genişleyerek toplum hayatının bütün köşe bucaklarını kaplar duruma gelmiştir. Böylece aile ilişkilerini düzenlemiş, mülkün bölünmemesini sağlamıştır. Sonuçta geniş ailelerin belirmesine zemîn hazırlamıştır.

550 ile 560 arasında kalan on yıllık süre zarfında Türkler, *Sarı Deniz*den *Volga* ırmağına dek vahadan vahaya konar–göçer hâlde yaşayıp çobanlık– hayvancılıktan geçimini sağlayan boylara baş eğdirmişlerdir. Sonraki yirmi yıl boyunca da yayılmağı sürdürmüş, hâkimiyetleri altına aldıkları topluluklarla ‘göçebe birlikleri’, ‘ogur’lar⁴⁴² kurmuşlardır.⁴⁴³ Bahse konu geniş toprakları zapdetmeleriyle iş bitmiyor. Asıl mesele, fethedilenin elde tutulmasıdır. Böylesine büyük hızla yayılırlarken, yukarıda zikrolunan gerekçelerin ışığında, Müslümanlık öncesi devirlerin Türkleri, hükmettikleri tabaalarının sevgileri ile güvenlerini kazanamamışlardır. Hem kendi aralarındaki hizipleşmeleri önleyememeleri hem de hükmettikleri boyların ayaklanmalarını bastıramamaları, bahsi geçen durumu yaratmış başlıca iki etkendi⁴⁴⁴

(9) Az önce, Türklerin, yüzlerce yıl yaşayıp içerisinden çıktıkları şartların, özge toplumlara da benzer özelliklere zemîn hazırlamış olduklarından bahsettik. Ne var ki, başka pek çok toplumla paylaştıklarının yanında, Türklerin, kendilerine mahsûs özellikleri de olmuştur. En eski devirlerden beri Türkler, bir kere, genellikle, kandaş bireylerden oluşmuş yahut böyle bir şeye inanmış bir toplum olmamışlardır. *Asena* yahut *Açine* adlı efsânevi dişi kurttan türemiş silâh arkadaşlığına dayalı bir topluluk oluşturdıkları kanısındaydılar. İşte, silâh arkadaşlığına dayalı savaşçıların topluluğuna ‘orda’ yahut ‘ordu’ denilmiştir. Bahis konusu topluluk, demir işçiliğinde ustadır. Silâhını kendi imâl eder. Yalnız, gerek demircilik gerekse silâh imâlâtı amac olmayıp araçtır. Etkinlikler, önünde sonunda, savaşma hedefine kilitlenmişlerdir. Demirciliğin yanısıra, kurutulmuş peynir ile yoğurt ve pastırma (bastırma) gibi, besinlerin hazırlanışı kadar, uzun bacaklı, uzak ve zorlu yollara yatkın yörük atlar,⁴⁴⁵ hep bahsi geçen maksada yönelik araçlardır. Savaşanlar, yaşayan erkeklerden ibâret değildir. Ölmüş ataların ruhlarının dahî, vuruşmalara katıldıklarına inanılmıştır. Sefere çıkılmadığı dönemlerde bile, ‘yurd’u —‘ev–çadırı’— beklenmedik saldırılara karşı korumak maksadıyla ölmüş ataların ruhlarının nöbet tuttuklarına dair kanâat beslenmiştir. Onların bu hayatî kutsal görevlerini, eşikte ve dumanın çıkmasına

⁴⁴²Fr confédérations nomadiques

⁴⁴³Bkz: Richard N. Frye: “Pre-Islamic and Early Islamic Cultures in Central Asia”, 44.s.

⁴⁴⁴Bkz: A.L.Gumiliyev: A.g.e., 88.&89.syflr.

⁴⁴⁵Bunlar, tamamıyla Türklere mahûs olup Moğol, Arap, İngiliz gibi ırklardan farklı atlardır.

SORUN NEDİR?

yarar boşluk yahut açıklık gibi yerlerde ifâ ettikleri düşünölmüştür. İslâmöncesi kamlık dönemlerine değin gerisin geriye giden költür arkaplanı kaybolunca bu kadîm itikâdın aslı esâsı, sebebi unutulmağa yüz tutmuş; donmuş, kalıplaşmış uygulanışı ancak, çağlar boyu sürüp gitmiştir. Nitekim göçer-konar gelenek ile göreneklere bağılı kalmış Türk boylarında —bidâyette nöbet tutan ata ruhlarını rencide etmemek gâyesine matûf inanişin etkisiyle— çadırların eşiğine basılmadan zıplayarak içeri girilegelinemiştir.

Hayat, hem doğa hem de toplum-költür şartları sebebiyle, baştan aşağıya mücadele demektir. Temel geçim kaynağı ganîmetti. Bunun içinse savaşmak gerekiyordu. İtikâdî sebeplerle, oymak veya boy efrâdının kendi arasında evlenmesi yasak olduğundan, kız kaçırılırdı. Bu da, savaşma zorunluluğunun en önde gelen sâiklerindendi. İslâmın benimsenmesiyle yerleşik düzene geçildikten çok sonraları bile ‘kız kaçırma’ âdeti terkedilmemiş olup töreleşmiştir.

Vuruşmalarda kılınç artığı, malûl olmayan, gücü kuvveti yerli yerinde erkekler, asker; tutsak kadınlar ise, zevce kılınmışlardır. Tam anlamıyla oluşmuş bir kölelik kurumuysa yoktu.

Hanlığın teşekkülüyle genellikle bozkır halkı, özellikle de Türkler zenginleşmişlerdir. Öncelikle, dörtbir yandan ganîmetler yağmıştır. Han, vergilerden, harac ile ganîmetlerden elinde toplanan servetin bir kısmını, ‘ölüş’ yahut ‘ölüş’ düzeninin koyduğu kural gereğı, başta yakınları olmak üzere, icâb eden çevreler ile kesimlere bağış ile rüşvet tarzlarında dağıtırdı. Hanlık iktidârını, savaşarak zapdetme, böylelikle de harac ile ganîmet devşirme ve nihâyet rüşvet dağıtma çarkı şeklinde anlayabiliriz. Çarkın başlangıcı ile bitişi, tabîi ki, aynı noktadadır: Savaşma irâdesi ile kudreti. O, çaptan düştümü, haraç kesmek ile ganîmet devşirmek işi sekteye uğrar. Sonunda, ‘ölüş’ düzeninin zorunluluklarından rüşveti çin gerekli servet de tükenmeğe yüz tutar. Önderden paylarına düşecek rızka ve yaşamalıklara gözlerini dikmiş iktidâra yakın ve uzak çevreler, beklediklerini bulamayınca, yeni ‘ikbâl kapıları’ nı çalmaktan gayri çâreleri kalmazdı. Bu yüzden de uzun ömürlü devletler bir türlü vucuda getirilememiştir. Çoğu kere kurucusunun iktidâr ile ikbâl müddetiyle sınırlı ‘günübirlik’ ‘seyyar devlet’ler, ‘yıldırım orduları’ nın ‘sırt’ında yüzölçümleri yüzbinlerce, öyleki milyonlarca km²yi bulan bölgeleri iki üç yıl gibi kısacık sayılabilecek sürelerde kendi hükümrânlık sahaları kılabilmişlerdir. Devlet, hanın şahsında kâimdir. O, devletin kutsal, öyleki tanrısall ortasıdır, merkezidir. İslâm devirlerinde birtakım değişikliklere uğramakla birlikte, bu devlet anlayışı, Göktürklerden Osmanlılara değin sürmüş bir gelenek çizgisidir.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶Bkz: EK 5e

SORUN NEDİR?

Şu bildirdiklerimizi tekrarlarsak: Han ve onunla birlikte savaşımlar, ‘devlet–olma’nın, ‘devletliliğ’in ta ‘kendisi’dirler: ‘Ordu’, ‘orda’←‘orta’. Ayrıca, ‘otag’ın, ‘oda’ ile ‘ateş’ demek olan ‘od’un dahî, ‘orta’yla kökdeşlikleri güçlü bir ihtimâldir.

(10) ‘Uzak Asya’daki savaşımlık ile hayvancılık–çobanlık dönemlerinde Türklerin toplum ile savaşma düzenleri, ongunları (Fr totème) olan kurdun sürü yaşayışı ile avlanışını andırması dikkat ve ilgi çekici bir vakadır. Nesiller boyu kurtla yakın temâsta yaşamış Türk oymakları ile boylarından kimi bilge ermişler, bu hayvanın davranışlarını dikkatlice izlemiş olmalılar. Tesbîtleri ile çıkardıkları sonuçları, aldıkları ibretleri kendi toplumlarının hayatına uyarlayıp uygulamışlardır. Öylesine zorlu tabîi ve coğrafi şartlar muvacehesinde kalkıp geyikler ile ceylanları kendilerine örnek alacak değillerdi ya; yahut gül ile bülbül muhabetleri üstüne şiir düzecek hâlleri de yoktu! Bütün mesele yaşayakalmaktı. Buysa, gücün kudretin yüceltilmesini zorunlu kılmıştır. Gücün kudretin yüceltildiği ortamda vurgulanan ‘erkeklik’tir.

(11) 1900lerin ortalarına değin ‘erkeklik’ deyimi Türkcede ‘dayanıklılık’, ‘baş eğmezlik’, ‘sağlamlık’, ‘sâdıklık’, ‘ahdevefâ’, ‘sözünde durmak’, ‘güvenilirlik’, ‘inanmışlık’, ‘âdillik’, ‘hakbilirlik’, ‘arkadaşlık’, ‘sırtını dönmemek’, ‘ağırbaşlılık’, ‘hâl ile hareketlerde kıvrımama’, ‘yürüyüşte kırıtmama’, ‘sözleri peltek ve yayarak telâffuz etmeme’, ‘ilişkilerde etkinlik (faillik) ile muktedirlik’, ‘zayıfa, yaşlıya, çocuk ile kadına silâh çekmeme’, ‘kadın karşısında hakbilir olmakla birlikte, çıt kırıldım kibârlıklara tevessül etmeme’ anlayışını temsîl edegelmiştir. Başka kimi milletin dilinde⁴⁴⁷ de ‘erkeklik’ deyimi ve onun içerdiği tasavvurun benzeriyle karşılaşılabilir.

‘Erkek’, haddizâtında ‘beşer’ demek olan ‘er’den⁴⁴⁸ gelir. Ondan ‘güc’, ‘kudret’ anlamındaki ‘erk’ türemiştir. ‘Erk’ de, ‘bel vermeyen’, ‘kendi başına karar verebilecek yetideki kişi’, yânî ‘hür’ demek olan ‘erkin’i tevliîd etmiştir. Çağdaş Doğu Türkçelerinde ‘hür/lük’ karşılığı olarak, nitekim, ‘erkin/lik’ kullanılır.

(12) Türk hanlığı çatısı altında ‘budun’un⁴⁴⁹ aslî efrâdının yanısıra, yenilmiş olanlardan ayakta kalanlar ile kendi ülkelerinde barınamayanlar yahut Çine tâbî olmağı reddedenler de yer almışlardır. İşte, bunların tümü Türk ‘budun’unu oluşturmuşlardır. Burada budun, kandaşlığı esâs alan kavimlilikten (Y ethnos) ziyâde, ‘halk’ ve/ya ‘millet’ (Y demos) anlamındadır. Nasıl bir halk yahut millet? Eli silâh tutan savaşçı halk yahut millet

⁴⁴⁷ Sözelgeşi Yunancada (hē) *andreia* yahut (hē) *aretē*; Arapçada *reculiyet*, Farsçada (Osm Türkçesinde de kullandığımız) *cevânmerdî* yahut *merdângî* (→ ‘mertlik’), İspanyolcada *machos* ile *hombria* ve Almancada *Mannhaftigkeit* sözleri, Türkcedeki ‘erkeklik’in tasavvur içeriğine şaşırtıcı derecede yakındırlar.

⁴⁴⁸ ‘Er’, ‘beşer’ (L homo) demek olduğunu söyledik. ‘İnsan’ın (L humanus) Eski Türkcedeki karşılığıysa, ‘kişi’dir.

SORUN NEDİR?

anlamında ve Türkçeye mahsûs bir deyimle ‘orda’ yahut ‘ordu’dur. Tekrarlayalım: ‘Orda’, bir kavmî (Y ethnikos) öbek olmayıp teşkilâtlanmış savaşılar topluluğu anlamındadır.

Altıncı yüzyılda Türk ordası, göçebe oymaklardan (kabîle) oluşmuş ‘boyar (aşîret) birliği’, yânî ‘uruk’tur. Göktürklerin oluşmasıyla uruk, siyâsî–hükûmî bir kimlik kazanmış, devletleşmiştir. Göktürklerin halk–devlet birlik ile bütünlüğüse ‘budun’u teşkil etmiştir. Budunun devleti ile ülkesine ‘il’ yahut ‘el’ denilmiştir. İlin başındaysa, ‘kağan’ bulunur. Gönüllü iltihâk eden yabancı boyarın mensûpları ‘Göktürk’ sayılırlardı. O boyarın ileri gelen zevâtı karar mekanizması görevini görüp ‘ihtiyârlar meclisi’ biçiminde algılayabileceğimiz ‘beğler⁴⁵⁰ kurulu’na, yânî ‘kurultay’a katılırlardı.⁴⁵¹

Kavmî esâslı toplum türüyle Eski Türklerde karşılaşılabilmeydi? Karşılaşılar. Böylesi bir topluma ‘kun’ denmiştir. Ne var ki, kun tarzı toplum, hep geri planda kalmıştır. Türk tarihine damgasını basmamıştır. Hele Müslümanlığa intisâb edildikten sonra kıyıda köşede kalmış kimi göçer–konar boyarın boyutunu artık aşamaz olmuştur. Genelde silinip kaybolmuştur.

(13) Kuzey Doğu Sibiryada yaşayan ve Moğolların etkisinde kalarak Kam (Şaman) olan kimi Türk oymakları dışında Türkler, bidâyette, Göktanrı (Tânri) dinindendiler. Bu dinin peygâmberi, vahiy verisi tebliği, tapınağı, ibâdet şekilleri ile ruhân taifesi olmamıştır. Göktanrı, *Allahı* andırır biçimde yaradan ve âlemlerin Rabbı olmayıp Türk budununa mahûs bir tanrıdır. Gök, yer yahut toprak ile su, kutsaldılar. Ölüler ya mumyalanır ya da gömülürlerdi.⁴⁵²

Eski Türklerde kölelik ile câriyelik yoktu. Türkler, kendi toplumlarında köle yahut câriye olamazlardı. Hepsi hür (ET ozgu kurtulgu) ve savaşıydılar (ET urungu). Küçük yaşlarda ok atmak başta olmak üzere, silâh kullanmak ile ata binmeği öğrenirlerdi. Silâh kullanmak ile ata binmekte usta kılınırlardı. Askerî sıradüzeni ve nizâm intizâm esâstı ve toplumun tamamına şâmil di. Köleler ile câriyeler, ya esir düşmüşlerden temîn olunur ya da satınalınırlardı. Kadın dahî, ata biner, silâh kullanır ve örtünmezdi. Bununla birlikte, öncelikle asilzâdeler arasında olmak üzere, köpzevelilik (Fr polygamie) yürürlükteydi. Domuz eti yenmezdi. Bunu komşuları

⁴⁴⁹ ‘~d’, ‘~y’yle yer değiştirince, *bud* yahut *bod*, *boy* (aşîret) olmuştur. *Bodun* çoğuluysa, *budundu*. O da, ‘büyük, kalabalık boy’, ‘boyar birliği’ (‘uruk’), öyleki ‘halk’, ‘millet’, ‘tabaa’ anlamlarını kazanmıştır. ‘Kara budun’ ise, ‘avâm’, ‘kitle’ demektir —Bkz: Sir Gerard Clauson: “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish”, 306.s.

⁴⁵⁰ ‘Saklamak’, ‘muhâfaza etmek’ anlamında beklemek → *bek* (ince ‘k’) → ‘beğ’: *Kağana*, *hana* yardım ve danışmanlık eden zevâtın genel adı —bkz: Sadri Maksudî Arsal: “Türk Tarihi ve Hukuk”, 273.s.

⁴⁵¹ Bkz: Wolfgang–Ekkehard Scharlipp: “Die Frühen Türken in Zentralasien”, 8.s.

⁴⁵² Bkz: Yılmaz Öztuna: A.g.e., 123.s;

ayrıca bkz: Eveline Lot-Falck: “Religions des Peuples Altaïque de Sibérie”, 956 – 981. syflr;

ayrıca bkz: Wolfgang – Ekkehard Scharlipp: “Die Frühen Türken in Zentralasien”, 56.&58.syflr.

SORUN NEDİR?

Tunguzlar (tonuz→domuz) ile Moğollar yerler. Bâkirelik ile iffete büyük önem atfolunurdu. Domuz eti yemek gibi, kadını ikrâm etmek yahut bâkireliğe önem vermemek de, Moğolluk alâmetinden sayılırdı. Irza geçmenin cezâsı idâmıdır. Meğer ki tecâvüze uğrayan kızoğlankız yahut dul olsun ve o erkekle evlenmeği kabul etsin. Böylece ırza geçen erkek, idâmdan kurtulurdu.

(14) Türkler, göçebelğe eğilimli olup soğuk iklimin insanıydılar. Zora dayanıklı olağanüstü olumsuz şartlarda yaşamağa yönelik eğitilirlerdi. Yine, soğuklara uygun giyinirlerdi. Nitekin ‘ton’ (Fr pantalon), ‘yen’ (veste), ‘yelek’ (gilet) ile çizme (botte) hep Orta Asya menşeli giysiler olup İran üzerinden özge yörelere yayılmışlardır.

(15) Melezleşmiş Eski Türkler,⁴⁵³ açık renk, gök (mâvî, yeşil, elâ) gözlü, sarışına yakın kumraldılar. Gözleri çekik olmayıp daha ziyâde badem şeklindeydi. Elmacık kemikleri de çıkık değildi. Değirmi yüzleri vardı. Ak ve duru tenliyidiler. Mekânlarını değiştirdikçe, yeni yerleştikleri yerin insanlarıyla kolayca karışmış, zamanla onların şeklişemâillerini almışlardır. Doğu ile kuzeye göçenler, Moğol; batıya yönelenlerse, İran, Arap, Kafkas yahut Slav halklarının beşerî biçimlerini almışlardır.

Türkler, yerleştikleri coğrafyalarda yaşayanlarla her türlü temâsı kısa sürelerde kurmağı, öyleki fâtihi ve hâkimi oldukları toplumlarla bir yahut birkaç nesil zarfında ‘hemhâl’ olmağı becermişlerdir. Dinleri ile dillerini diğer kavimlere benimsetmek çabasını dahî göstermemişlerdir. Hâkim ve fâtihi olarak girdikleri ülkelerde birkaç nesil sonra o memlekette geçerek din ile dili benimser, bunun ardısıra erir giderlerdi.⁴⁵⁴ Türklüğün mezkûr makûs tâlihini ilk ve tek değiştiren Anadolu ile Rumeliyi kendine esâs kılmış Osmanlı Devletidir. Ancak, Türklüğün bir türlü kendini kurtaramadığı bir zaaf var ki, Osmanlı dahî onunla malûldur. Türkceyi kendine derd edinerek ona ihtimâm göstermek. Cihângîr devletler kurup dil bilinci ile kaygısı gelişmemiş, dilini bunca ihmâl etmiş ikinci bir millete tarihte rastgelmek zordur. Günümüzdeyse felâketin şâhikasındayız. Dilsiz duygu ile düşünce olamayacağına göre, bundan böyle felsefe-bilime ilişkin, telîf şöyle dursun, tercüme bile yapılamaz. Şiire gelince; o da nasıl olsa ‘kuş dili’yle iş görür olmuştur.

(16) Çinliler, Açına hanlarının tabaasına T’u-kiu/~ü demiş olduklarından yukarıda bahsettik. Bu söz, Eski Türkcede ‘Türk’ demek olan ‘Türük’ten bozma Çince söylenişi olduğu sanılmaktadır. ‘Türük’ün çoğuluysa, P. *Pelliot*’un iddiası uyarınca, ‘Türk+üt’dür (Türk+ler). Aslında, *Pelliot*’a göre, ‘Türük’ün ‘~üt’ü Türkçe değil,

⁴⁵³Bkz: EK 6ya

⁴⁵⁴Bkz: Yılmaz Öztuna: A.g.e., 123. & 124.syflr.

SORUN NEDİR?

Moğolca çoğul ekidir. Nihâyet, bütün siyâsî deyimler, Eski Türkcede Moğolca çoğul ekini almaktaydılar. Bundan dolayı da Türkceye böyle erken çağlarda bile, ecnebî dil unsurlarının karışmış olduğunu görüyoruz.

‘Türk’ sözü ‘güçlü’, ‘sert’ anlamına gelmektedir. Meselâ ‘türk bodun’, ‘güçlü millet’ demektir. Aynı şekilde ‘türk tâñrı’ denildiğinde, bu, ‘kudretli Tanrı’ anlamındadır. Buna karşılık, ‘Türk tâñrısı’ ‘Türkün Tanrısı’ anlamındadır.⁴⁵⁵

Açına, 439da Gobinin kuzey kesimlerine bu dili kullanarak gelmiştir. *Açına*, aslında ‘kurt’ demektir. *Açınanın* yanısıra, Türkcede ‘kurd’a ‘böri’/‘buri’ yahut ‘kaşgır’/‘kasgır’, Moğolcadaysa ‘şonocino’ denilirdi. ‘A’ takısı Çince de saygı ifâdesi olarak kullanılır. Şu durumda *Açına* ‘asil kurt’ demektir. Kurt, haddizâtında Türklerde kutsal kabul edilmiştir. Zirâ —kimi efsânelerde dişi, kimindeyse erkek— kurttan türediklerine inanmışlardır. Türklerden farklı olarak Tunguzlar domuzdan, Moğollar domuz ile köpekten, Tibetliler ise köpekten geldiklerine inanmışlardır. Bu yüzden olsa gerek, Osmanlının erken devirlerine değin Türkler, Moğollar ile Tibetlileri hor görmüşlerdir.⁴⁵⁶

Türk adı bin beş yüz yıl boyunca birkaç kez anlam değiştirmiştir. *Açına* tiginin (Fr prince) çevresinde toplanıp Altıncı ile Sekizinci yüzyıllar arasında küçük bir halk olarak varlığını sürdüren Türkce konuşan Türkler ‘orda’ şeklinde adlandırılmışlardır. Fakat yine Türkce konuşan diğer komşu milletler Türk olarak anılmamışlardır. İlk defa İranlı Yahudî bilgin Fazlullah *Reşideddin* el-Tabîb (1247 – 1318), bir ihtimâl, dilleri arasındaki farklılıklara dayanarak Türkler ile Moğolları birbirlerinden ayırdetmiştir. Günümüzdeyse, aralarında kavmî bağlar bulunmayan kimi toplumlara bile, ortak dilleri Türkce olduğundan, Türk denmektedir.⁴⁵⁷

Sonuçta, Altay dağları ile eteklerinde geniş ormanlık ile bozkır şartlarında kaynaşarak yaşamış ‘Türküt’, yânî Türkler, Altıncı yüzyılda devletleşme becerilerini tarih sahnesine çıkarmışlardır. Yakın yahut uzak çevrelerinde yaşayan öteki halklarla da giderayak karışıp kaynaşmışlardır.

(17) Zamanla kurulan devletlerden en kayda değer olanları Doğu ile Batı Göktürkler ile Uygurlardır. Göktürkler, Orta ile Kuzey Asyalı boylara mahsus Kamlık (Şamanlık), öncelikle de Göktanrı gibi, itikât manzûmelerini benimsemişken, Uygurların öncelikle üst toplum tabakaları, daha ziyâde, Burkancılık (Budhacılık), Taoculuk, Doğu Hıristiyan mezheplerinden Nasturîlik ile özellikle Mazdaklık gibi, yaygınlaşmış dinlere intisâb etmişlerdir.

⁴⁵⁵Bkz: Wolfgang-Ekkehard Scharlipp: “Die Frühen Türken...”, 16. & 17. syflr.

⁴⁵⁶Bkz: Bahaeddin Ögel: “*Türk Mitolojisi*”, Birinci cilt, 18., 556., 557. & 558. syflr; ayrıca bkz: Ahmet Zekî Velidî Togan: “*Umumî Türk Tarihine Giriş*”, 107. & 108. syflr.

⁴⁵⁷Bkz: L.N.Gumiliyev: A.g.e., 43. – 47. syflr.

SORUN NEDİR?

Kurulduğu 545 ile 600 arasında en parlak devrini idrâk eden Göktürk devletnin dili Uygurlarının aynıydı. Bu sebeple aralarında yoğun bir ticâret ilişkisi kurulmuştur.

(18) *Hsiung-nulardan* itibâren *Göktürklerin* bir bölümü, *Uygurların* ise, neredeyse tamamı *Doğu medeniyetleri câmiasına* mensuptular. Filhakîka, Göktürklerin ancak bir bölümü medeniyetleşmiş hâldeydi. Uygurlar devrindeyse, Türkler, artık, kısmen dahî olsa, felsefileşmiş medeniyet merhâlesine ulaşmışlardır. Şu durumda, Türklerin bir kısmı konar-göçer hâlde yaşarken, bir bölümü de yerleşerek hayvancılıkla, tarım ve zanaatla uğraşmağa koyulmuştur. Zamanla şehirleşip⁴⁵⁸ devletleşmişlerdir.⁴⁵⁹ İşte, tarihte en geniş coğrafyaya yayılarak yaşamış olan Türklüğün, Müslümanlıktan önceki dönemlerinde, bir bölümü konar-göçer kültürlerinin özelliklerini sergilerken, bir başka kesimi de Doğu câmiasının medeniyetlerinden olmuştur.

(19) Türklük, haddizâtında hâlli müşkül bir meseledir. ‘Kadîm’ yahut ‘Eski Türk’ denilen olayın kapsamı nedir? Göktürkler dışında Türk adıyla anılan özge bir devlet yoktur. Selçuklu ile Osmanlının kaynaklandıkları Oğuzlar, Türktüler. Bu, biliniyor. Fakat, sözgelişi, Uygur, Kırgız, Tatar, Peçenek gibi halklar Türkce konuşmakla birlikte, kavmiyet bakımından Türkmüydüler, bilmiyoruz.

Türkce, aşağı yukarı Milâdî yıllardan beri Kuzey doğu ile Orta Asya boylarının ortak bildirişme aracı olduğu biliniyor. Öyleki *Cengiz Han*la birlikte büyük devlet boyutuna erişen Moğolun üst seviyedeki erkânı da Türkce bildirişmiştir. Türklüğün bir ucunda Göktürk, öbüründeyse Osmanlı durur. Bu iki tarihî durağı birbirine bağlayan hat Oğuzdur. Göktürk ile Oğuz, bir ve aynı varlığın iki farklı adlandırılışımıdır? Yoksa *Göktürkün* ‘Türk’ü kavmin adı olup da ‘Oğuz’, efsânevî kurucudan mülhem beğlik yahut han hânedânının ünvanı mıdır? Açık seçikce bilmiyoruz. Bildiğimiz sonraki iki Türk cihân devleti Selçuklu ile Osmanlının gerek en üst idâreci erkânı, demekki hânedânı gerekse temel toplum unsurunun, yânî tabanının, Oğuz olduğudur. Aslında ‘ok’un çoğulu, yânî günümüz Türkçesinde ‘oklar’ demek olan ‘Oğuz’⁴⁶⁰, bir ‘boylar birliği’dir (Ogur). Değişik Türk oymakları ile boylarının birliğine ‘Oğuz’ denmiştir. Bunlardan biri olan Kayı aşîreti yahut oymağı, cihângîr Osmanlı devletinin altı yüz yirmi üç yıllık hânedânına vucut vermiştir.

(20) Türk dilleri ile lehçeleri topluluğuna gelince; bunların, dilbilim kapsamındaki genetik sınıflama uyarınca akrabası varmı, yoksa yeryüzünde tek başına kalmış bir öbek midir, bu da, seçikce bilinmiyor. Türk dilleri⁴⁶¹

⁴⁵⁸*Balık*: Şehir.

⁴⁵⁹*İl*: Devlet; *ilkağan* yahut *ilhan*: Hükümdar, devlet başkanı; ayrıca EK 6ya bkz.

⁴⁶⁰Bkz: EK 7ye

⁴⁶¹Bkz: EK 8e

SORUN NEDİR?

öbeğinin bağlı bulunduğu düşünülen ‘Altay’ dilleri ailesi, henüz, varsayımdan öteye geçmiyor. Türkçe birleştirimli (Fr synthétique) ve sondaneklemeli (agglutinatif) bir dildir. Birleştirimliliği bakımından Türkçe, yapıca ve biçimce Latinceyi; sondaneklemeli olması itibâriyle de Japonca’yı, Koreceyi, Macarca’yı, Fince ile Moğolca’yı ve dahî İnuit (Eskimo) dilini andırır. Moğolcayla akrabâ olduğu öne sürülmekle birlikte, bunun, gerçekten böyle olup olmadığı bile henüz kanıtlanmışlıktan uzaktır. Haddizâtında öylesine bol sayıda sondaneklemeli dil var ki, şaşırmamak elde değil. Bahsi geçen sondaneklemeliler, Güney batı Asyanın kadîm medeniyet dili Sümerce ile ekvator kuşağından itibâren Afrikanın güney yarısında yaygın Bantu dillerinden tutunuz da, Hindin güney yarısındaki Tamil dillerine; Amerika kıtasının Kızılderili dilleri ile İnuit dilinden Macarca ile Fincenin de mensûbu oldukları Ural–Ugur dillerine varana dek olağanüstü geniş bir sahada yürürlükte dirler. Sondaneklemeli oluşları, dilbilim bağlamında genetik bakımdan akrabâ oldukları anlamına gelmez. Bahsettiğimiz yapıca ile biçimce (Fr morphologiquement) benzerliktir. İşte, dilbilimci veya en azından Türkiyâtçı olmayıp Türkceye hevesli pek çok zevâtın bilmediği husus, dillerin böyle iki cihetten, yâni soyağaçları (secere) ile yapıları bakımından sınıflandıkları vakıasıdır. Bu cümleden olmak üzere, Türkcenin de içerisinde bulunduğu sondaneklemeli yapı ile biçim özelliğini gösterir diller öbeğinin bütün üyeleri ortak soy mensûbu değildirlir.

4- Medeniyetlerin Kesiştiği Coğrafya: Orta Asya düzlükleri

(1) Orta Asyanın coğrafi hudutlarını bir çırpıda tayîn etmek imkânsızdır. Haritaya kabataslak tarzda göz attığımızda, Orta Asyanın, batıda Aral gölünün ortasından geçen 60° doğu boylamı ile doğuda *Yakutstan* geçen 130° doğu boylamı, kuzeyde Lena ırmağını güneyden kesen 60° kuzey enlemi ile güneyde Hindukuş dağlarını ortadan kateden 32° kuzey enlemi arasında kalan aşağı yukarı 10,735,000km²lik⁴⁶² muazzam geniş bir araziye yayıldığını görüyoruz. Bu sahanın güneyinde yeryüzünün en yüksek sıradağlarından Himalayalar ile Hindukuşların; orta kesiminde Altaylar, Karakurum ile Tanrı dağlarının, uçsuz bucaksız Gobi, Taklamakan, Karakum ile Kızılıkum çöllerinin, Balkaş ile Baykal göllerinin; batıda Aral gölü, Seyhun ile Ceyhun ırmaklarının; kuzeyde de güney Sibiryâ ovaları ile kesîf çam ormanları olan Taygaların yer aldığını görüyoruz. Himalayalar gibi, deniz seviyesinden 8000 küsur m yüksekliklerden, Turfan ovası gibi, 170m aşağılara inilebilir. Sıcaklık, güney Sibiryâ ovalarında kışın –35°ye düşebilirken, çöllerin bâzısında 45°ye dek çıkabilir.

⁴⁶²Bu rakam, Doğu ile Batı *Türkistanlar*, *Kazakistan*, *Moğolistan*, *Afganistan* ile *Tibet* gibi, Orta Asyanın ana bölgeleri ile ülkelerine ilişkin yüzölçümlerin toplamını ifâde eder.

SORUN NEDİR?

Nitekim bâzı yörelerde gündelik sıcaklık farkı, 90° ile 95° santigrata dek varabiliyor.⁴⁶³

Bu dağlarla, ormanlarla, çayırlarla ve bozkırlarla kaplı, sert iklimlerin hüküm sürdüğü açık denizlerden uzak, pek geniş, zorlu, engebeli arazi, güney doğusundan güneyine, güney batısı ile batısına doğru uzanan Çin, Hint, kadim İran (Pers) ile Roma–Bizans gibi tarihin kaydettiği en parlak medeniyetleriyle çevrelenmiş bir bölgedir. Buranın bağrından sökün edip Avrasya anakarasının dörtbir yanına dal budak salmış olan sert, savaşçı ruhlu kişilerin oluşturduğu göçebe, yarı-göçebe, bozkır toplumları, bölgenin sınır kesimlerinde adı anılan medeniyetlerle süreklince etkileşmişlerdir. Yine burası birçok konuda tarihe ilkleri yazdırmış bir bölgedir. Bunların başında, aşağı yukarı M.Ö. İkinci binden itibaren, atın, binek hayvan olarak kullanılması gelir. Bunun yanında, ata binmeğe uygun giyecek (ton), eyer, üzengi, mahmuz v.s. saymak gerek. Ata binilerek, yer değiştirme, yol alma hususunda devrim yaratılmıştır. Muazzam mesâfeler, o devirlere göre, nisbeten pek kısa sayılabilecek sürelerde katedilebilir olmuşlardır.

Mızraklı, kalkan ile kılınçlı ağıraksak yaya savaşçıdan farklı olarak Orta Asya bozkırlarının ok ile yaylı binicisi, olağanüstü hareket kabiliyeti gösterir. Hücuma kalkarken hilâl biçimini çizen bu hızlı biniciler, yakın çevrelerinde yaşayan başta kurd olmak üzere, avlanan yabanî yırtıcı hayvanlarda gördükleri gibi, hasımla karşılaşınca, birden sırtlarını dönerek kaçarcasına vuruşma meydanından çekilirler. Kaçtıklarını sanan düşman, salkımsaçak ya peşlerine düşer ve aksi istikâmette hızla yol alanların at üstünde dönerek fırlattıkları oklara hedef olmak suretiyle zaiyat vermeğe başlar ya da ganîmetin üstüne üşüşür. Her iki durumda da, düşmanı sındırarak mahvederler. Vur – kaç yöntemini uygulayarak çete savaşçılığının öncüsü olmuşlardır. İşte bu yöntemle savaşmak suretiyle, en hızlı aracı, savaş arabası olan başta Çinliler ile Farslar olmak üzere, etrâflarındaki yerleşik medeniyet toplumlarını iki de bir vurmuş, sonunda da topraklarını ele geçirmişlerdir. Fakat, bir kısmı dahî, boyundurukları altına aldıklarının bağrında erimeğe yüz tutmuştur. Erimeyenlerse, ya yerlerinde yurtlarında kalıp devlet kurmuşlar ya da tası tarağı toplayıp göç yollarına düşmüşlerdir.

Orta Asyada Hunların varsayıli (Fr hypothétique) halefi olan iki merkez güç, Türkler ile Moğollar,⁴⁶⁴ savaşçıları (ET urungu, uruñut, uruncu) ‘on’luk sayı düzenine göre tertiplemişlerdir. Savaşan birliklerde esâsı atlılar yahut biniciler (ET atlığ) teşkil etmiştir. Piyâdeyse (ET yadağ sü = yaya asker), önemsizdir. Atla

⁴⁶³Bkz: Jean-Paul Roux: “L’Asie Centrale”, 21. – 29. syflr;

ayrıca bkz: “The Times Atlas of the World/ Comprehensive edition”, harita sayısı: 38.

⁴⁶⁴Daha önce belirtildiği üzere, Türkler ile Moğolların, gerek kavim olarak gerekse kullandıkları diller bakımından ortak menşeye sâhib olup olmadıklarına dair hüccet yoktur. Dillerinde paylaştıkları kimi unsurlar, biçimce ikisinin de sondaneklemeliler öbeğine mensûb olmasının dışında, arızîdir. Birbirlerine uzun süre komşu kaldıklarından, pek çok dil unsurunu takas etmişlerdir. Bulundukları ortak coğrafi şartlardan ötürü, ikisinin de kültürü ile dilinde benzer özellikler husule gelmiş olabilir.

SORUN NEDİR?

yürütülen çarpışmalarda sürat olağanüstü bir etkindir. Vuruşmanın tek mil seyri sözü edilen üstün sürate göredir. Bu durum, yalnızca vuruşma sırasında değil, savaşın tamamı için de geçerlidir. Her asker (ET çeri), uzun sefer boyu kendikendine yeter tarzda donatılmıştır. Bundan dolayı uzun seferlerde iâşe derdi en aza indirilebilinmiştir. Ondalık sayı düzeni uyarınca tertiplenmiş birlikleri oluşturan çeriler, topluca olduğu kadar, icâbında, tek başlarına da yiğitce, ustalıklı, sabır ve inatla döğüşmüşlerdir. Hareketlilikleri ve inatlarıyla Ortaçağ Latin dünyasında ongunları olan kurtla bir ağızda İtalyanca bir deyimle anılır olmuşlardır: “La bestia senza pace” (“huzursuz hayvan”).⁴⁶⁵ “Hayvan”dan kasdolunansa, ‘kurt’tur. “Durup dinlenmeyen”e gelince: ‘Pes etmeyen, istirahatata çekilmeyen; saldıran, çekilen, dönüp yeniden saldıran’ demektir. Orta Asya bozkır boylarının bahsi geçen vuruşma tarzı ile zihniyeti, Milâttan önceki çağların İskitlerinden, Hunlarından sonraki devirlerin Moğollarına, Tatarlar ile Türklerine —*Timurlenk* ile halefleri, Selçuklular, Kölemenler ile Osmanlılara— değin kesintisizce sürüp gelmiştir. Kara vuruşmalarında görülen bu savaşma usulü ile tarzı, 1400lerin ortalarından itibaren kendini git gide Osmanlı Türklerinin deniz muharebelerinde dahî gösterir olmuştur. Bütün bir yaşama anlayışı ile ufku, dünyagörüşü ile teşkilâatlanma öğretisi, Orta Asya menşeli toplumların, özellikle de Türklerin tarihi boyunca savaşma ile savaşıklık üstüne binâ olunmuştur.⁴⁶⁶ Bahsettiğimiz yaşama anlayışı ile toplum düzeni kendine mahsus birtakım özellikler taşır; şöyle ki: Atasoylu ile ataerkil aile nizâmı; köpzevelilik; evlenmenin ardından kadının, kocasının aile efrâdına katılması; erkeğin savaşçı olma keyfiyeti ile buna bağlı sıkı ve tutarlı namus ile dürüstlük, arkadaşlık⁴⁶⁷ ile dayanışma anlayışı ve kadın – erkek birlikteliğinin vurgulanması. Türklük, belli bir medeniyet dairesine —buna İslâm da dâhildir— uyarlandığı ölçüde kadın – erkek birlikteliği şartı da tavsamıştır. Başka birçok toplumda da savaşıklık eğilimi izlenebilir —Prusya Almanları, Romalılar, Japonlar, Masai çeşidinden kimi Afrikalı yahut Apaçe, Komançe, Navajo ile Çeroiki gibi Amerika Kızılderili boyları yahut da Kafkasyanın Çerkezleri ile Çeçenleri sözgelişi. Ama savaşıklık, bu saydığımız kavimlerin yahut boyların ya bütün geçmişlerine yayılmış değildir ya da yayılmışsa bile onların kendileri tarihte etkin bir konumda olmamışlardır. İşte sıraladığımız etkenlerden ötürü,

⁴⁶⁵Bkz: Gérard Chaliand: “Les Empires Nomades de la Mongolie au Danube/Ve - IVe siècles av.J.C. – Xve – XVIe siècles ap.J.C.”, 34. s.

⁴⁶⁶Konuyla ilgili olarak başvurulabilecek başlıca kaynaklar:

David Nicolle & Angus McBride: “Attila and the Nomad Hordes”, 3. – 62.syflr;

David Nicolle & Angus McBride: “The Age of Tamerlane”, 3. – 47.syflr;

David Nicolle & Angus McBride: “Armies of the Ottoman Turks 1300 – 1774”, 3. – 38.syflr;

David Nicolle & Christa Hook: “The Janissaries”, 3. – 62.syflr;

David Nicolle & Raffaele Ruggeri: “The Ottoman Army 1914 – 18”, 3. – 46.syflr.

⁴⁶⁷‘Arkadaşlık’, iki savaşçının sırt sırta vererek döğüşmesi tasavvuru.

SORUN NEDİR?

ister Hunların ahfâdı isterse İskitler gibi İran kökenli olsunlar, başta Türkler olmak üzere, Orta Asya çıkışlı kavimler, tarihte özel ve özgün bir mevki tutmuşlardır.

(2) Göktürkler, Altıncı ile Yedinci yüzyıllarda öteki Türk boylarından daha fazla Moğolî görünüşlüydüler. Buna karşılık, Uygurlar, ataları —yânî bir kısım Hunlar— gibi, kızıl, uzun saçlı Avrupalılara benziyorlardı. Çin tasvirlerinde Uygur, koca burunlu, iri gözlü, alt dudaktan başlayan sakallı, gür bıyıklı, kalın kaşlı olarak gösterilmiştir. Uygur höyüklerinde⁴⁶⁸ girilmiş kazılar, bahsi geçen öbeğin kesinlikle Arî görünümünde olduğunu ortaya koymuşlardır.

İki tarafın da savaşçı olması dışında, aralarındaki fizik benzemezliklerin yanısıra, Göktürkler ile Uygurlar, birbirlerinden huy bakımından da farklıydılar. Göktürkler, meselâ, hanları ile tarhanlarına aşırı raddede bağlı bulunmalarına karşılık, Uygurlar, bağımsızlıklarına düşkün kabîleler olarak belirli bir yönetimin çatısı altında birleşmekten kaçınmışlardır.⁴⁶⁹

(3) Yer yer ve zaman zaman devlet kurmuş Orta Asyanın bu bozkır savaşçı toplumlarından tarihte en ziyâdesiyle ses getirmiş olanlar, Türklerdir.⁴⁷⁰ Onların da tarihte en görkemli başarısı, kurmuş oldukları ‘Yeni zamanlar’ın en uzun ömürlü olanlarından imparatorluk ülkü devleti, Osmanlıdır. Onu da, uzun ömürlü imparatorluk ülkü devleti bâbında, bir çırpıda, Çinin, Sasanî ile Romanın saffında sayabiliriz.

(4) İklîm ile yerşekli (Fr topographie) şartları itibâriyle yeryüzünün en amansız yörelerinden biri olma özelliğini gösteren Orta Asyanın erkeği de kadını da, sert, inatçı, tavîzsiz mizâçlıdır. Savaşmak irâdesi, Orta Asyalıya ârız olmayıp onun cevheridir. Filhakîka 1800lerin başlarında *Malayada* bir İngiliz memuru olup insan tabiatını ilk elde iklîmin tayîn ettiği kanâatını taşıyan John Turnbull Thomson, kanısını bize şöyle bir gözlem verisiyle temellendirmiştir: “... Malaya’nın (Straits) mayıştırmacı, miskinleştirici, hûlyâlî havaları yerine, dostumuz *Mekkavi*, Altayların, adamı çelikleştiren berk ikliminde yetişseydi, (Hz) *Ali*’nin aman tanımaz mutaassıp takîpcisi ve tarafdârı olurdu.”⁴⁷¹

⁴⁶⁸İster Hun, ister Hint-Avrupa menşeli olsun İlkçağ ile Erken Ortaçağ Orta Asya bozkır toplumları ‘Kurgan’ kültürleri biçiminde anılırlar. ‘Kurgan’, Eski Türkçede ‘kale’ demekse de Ruscaya belli bir mezar çeşidini dile getirmek üzere geçmiştir. Bu mezar çeşidini M.Ö. Beşinci binden başlayarak Hıristiyanlığın, bilâhare Müslümanlığın zuhûruna değin kullanmış ve benzer cenâze âdâb ile âdetlerini izleyip gömme törenleri icrâ etmiş toplumlar, tarihte Kurgan kültürleri diye zikrolunurlar. Eski dünyada, yânî Avrasya anakarasında başgöstermiş bellibaşlı göç dalgaları, hemen her zaman Kurgan kültürü mıntıkasından yola çıkmışlardır.

⁴⁶⁹Bkz: “L.N.Gumiliyev:: A.g.e., 229. & 230. syflr.

⁴⁷⁰Bkz: John Keegan: “A History of Warfare”, 47. & 48. syflr; ayrıca bkz: David Nicolle & Angus McBride: “Attila and the Nomad Hordes”, 6.s.dan itibâren.

⁴⁷¹John Turnbull Thomson: “Glimpses into Life in Malayan Lands”, 43.s.

SORUN NEDİR?

Avrasya anakarasının coğrafi merkezini teşkil eden Orta Asyadan dörtbir yana —doğuya ve kuzeye: İç Sibiryadan Kuzey Buz Denizi kıyılarına dek: Yakutistan; güneye: Afganistan, kuzey ile orta Hindistan (özellikle Pencâb ile İndüs vâdileri); batıya: İran, Irak, Suriye, Mısır (özellikle Kölemenler), Rusya ovaları— göçen Türk boylarının, kimliklerini muhafaza edebilmiş oldukları iki yöre var. Bunlardan biri, Rusya ovaları —Altınordunun bakîyesi Kazan Tatarları—, ötekisi de, Selçuklu–Osmanlı şemsîyesi altında neşvünemâ bulmuş Kafkas (özellikle Azarbaycan) ile Anadolu (kısmen de Balkan) Türkleridir. Her iki geniş bölge, gerek iklim şartları gerekse yerşekilleri (Fr topographique) özellikleri bakımından ‘anayurt’⁴⁷² Orta Asyayı andırmaktadır. İşte, esâs insan kaynağını Kafkasya ile Anadolu Türklerinden sağlayıp İslâmın kutsal mirâsı ile emânetini üstlenerek, bir ölçüde, atası ve selefi Selçukluyla birlikte, Osmanlı Türkü, ‘Devletiebedmüddet’ ile ‘Cihân hâkimiyeti mefkûre’lerini bir bayrak gibi bin yıl boyu taşımıştır.

5- İmparatorluk Devlet Ülküsünün Tarihî Kaynağı

“Dar çevremizden çıkıp da dünyamızın kalan kısmını bir fasıl gözden geçirelim. Koca Türk (Pâdişâh), değişik dinden yirmi milleti barış içerisinde idâre ediyor. İstanbulda iki yüz bin Rumun güvenliği tam... Türk yıllıklarında (Annales) bu din topluluklarının herhangi birinden kaynaklanmış bir ayaklanmadan bahis yoktur. Hangi bölgeye giderseniz gidiniz: Filistine, Acemistana, Tataristana, hepsinde aynı hoşgörüyü, sulhu sükûnu yaşayacaksınız” —François Marie Arouet Voltaire: “*Traité sur la Tolérance*” (“*Hoşgörü üstüne Deneme*”), 44..s.

Tarihe adını kazımış milletler, güçlü bir ülkünün ısrarlı takîpcisi olmuşlardır. Karşı konulmaz cinsten bir çağırının⁴⁷³ açık bir biçime bürünmüş hâline ülkü diyoruz. Değişik milletlerin ülküleri de farklı olmuştur.⁴⁷⁴

Ülkü, Türkün ruhunda, Romalıda, Prusya Almanında, İngiliz ile Japonda gördüğümüz gibi, askerlik ile savaşma sanatında kendini göstermiştir. Ama bunun yanında, Türk, bir başka tarihî özelliğiyle daha temâyüz etmiştir; o da, devlet kurup yönetme hüneridir. Hangi cins devlet? Kan bağına tazammun etmeyen İmparatorluk devleti. Müslüman olunmadan önce imparatorluk devletinin ülkü içeriği müphemdi. O hâlde, nasıl olmuştu da imparatorluk devletine geçilebilmiştir? Kadîm Türklerin ongun özelliği ile aile yapısının incelenmesinden, onların, ‘dışevlilik’ (Fr exogamie) yaptıkları sonucuna varıyoruz. Yakın kan bağı evliliği yasaktı. Aile, ataerkil⁴⁷⁵ ve haddizâtında köpzevelciliğin de bulunmasına rağmen, çoğunlukla rastgeline tekeşli⁴⁷⁶ olup

⁴⁷² Alm Urheimat; Fr pays d’origine; ayrıca bkz: EK 6ya (453 sayılı dipnot).

⁴⁷³ Alm Berufung; Fr&İng vocation.

⁴⁷⁴ Bkz: EK 9a

⁴⁷⁵ OsmT pederşâhî; Fr patriarchal

⁴⁷⁶ Alm Einehe; Fr monogamie

SORUN NEDİR?

atanın soyuna göre —yânî atasoylu (Fr patrilinéal)— yürürdü. Bu sebeple Türkce, atasoyuna göre düzenlenmiş ayrıntılı bir terimler dağarına mâliktir: Sözcelişi ‘ata’ (L pater); ‘ana’, ög (L mater); ‘oğul’ (filius); ‘kız’ (filia); ‘ağa’, ‘ece’ (büyük erkekkardeş, ağabeg; L fräter), ‘ini’ (küçük erkekkardeş), ‘aba’ (büyük kızkardeş, abla; L soror), ‘singil’ (küçük kızkardeş); ‘abaga’ (OsmT amca; L patruus); ‘tagay’ (dayı; avunculus); ‘kelin’ —gelin←
gelmekten, yânî

koca evine gelen (L nupta, sponsa); ‘küdegü’, ‘kübek’ (güvey; L sponsus) v.s.⁴⁷⁷

Hikmetisebebi (Fr raison d’être) savaş ve savaşçılık olan bir toplumun, aile yapısı bakımından atasoylu ve ataerkil olması olağandır, doğaldır. Dün de bugün de Türklerde ata tarafının Türk soyuna dayanan bir hattı takîb etmesine karşılık, anne yakasının böyle olmaması sık rastlanır bir vakıadır. Bu hususun en tanınan kanıtıysa, yeni çağlarda kesintisiz en uzun sürmüş hânedânlardan olan Osmanoğullarının soyağacıdır. Orada da nitekim, ata tarafı hep Türk soy çizgisini izlerken, anne farklı menşelerden çıkagelir. İslâmı benimsemeden önceki devirlerinde annesoylu (Fr matrilinéal) bir yapı taşımış oldukları anlaşılan Malaylarda, meselâ, durum, Türklerdekinin tersinedir. Onlarda anne Malayken, ata farklı soylardan gelebiliyor.

İnanç düzenleri bakımından ‘içevlilik’ (Fr endogamie) kuralına bağlı boylardan neşet etmiş toplumlardaysa, anne de ata da aynı soydan oluyor. Bu çeşit toplumlar, milletleşebilmişlerse, sözcelişi Moğollarda, İsraillilerde, Çinliler ile Almanlarda gördüğümüz gibi, milliyetleri kavmî tabana oturmuştur. Onlar, kavimlilikten bir türlü kurtulamamış olduklarından, meselâ Türklerin, İranlıların, Romalıların, Fransızlar ile İngilizlerin imparatorluk devletlerini sahiden tesîs edebilmiş değildirler. Kâh kavmî esâslı devlet, kâh imparatorluk devleti kurmuş olanlarsa Araplardır. Emevî devleti ilkinde örnekken, Abbasîler de sonrakisini temsîl etmişlerdir.

6- Yüce Görev (Misyon) Uğruna Yaşananlarla, Ülküsel Hayat İnşâa olunur: ‘Devletiebedmüddet’

(1) Ta *Hsiung-nu* varsayıli atalarından, demekki M.Ö. Dördüncü yüzyıldan beri Avrasya anakarasının bütün bellibaşli inanç câmialarına —Kamlık, Göktanrı itikâdı, Taoculuk, Burkancılık, Mazdaklık, Manicilik, Yahudîlik ile Hıristıyanlığın kollarından Nasturîlik, Katoliklik ile Ortodoksluk— girip çıkmış Türklüğün,⁴⁷⁸ hayata ve insana karşı vazgeçilmez ülküsü, yânî tarihî ödevi,

⁴⁷⁷Bkz: Sadri Maksudî Arsal: “*Türk Tarihi ve Hukuk*”, 333.-337.syflr.

⁴⁷⁸Milâdî Altıncı yy.da kurulan *Hazar (Türk)* Devleti ile ahfâdı Karayım Türkleri, Yahudîlik

dinini; Karaman Türkleri, Ortodoksluk ve Kuman Kıpçak Türkleri ise, Katoliklik mezheplerini benimsemişlerdir.

SORUN NEDİR?

İslâmın yüce çağrısına içkindir, mündemiçtir. Alperen, kuvveydi; Velî-Gâzîyle fiile dönüştü. Türklerin, imparatorluk devletini kurmak uğruna savaşıma irâdesi, Müslümanlaşmaylarıyla manâsını kazanmıştır.

Türk tarihinin en mümtâz devletadamlarından Göktürklerin veziriâzamı Bilge *Tonyukuk*, Türkün hasletlerinin ne olduklarını ve ülküsünün ne olması gerektiğini şöyle bildirmiştir: “Türkler, Çinde kendilerinden yüz kat kalabalık bir halkla baş edemezler. Türkler, mera ile pınarları izlediklerinden, belli bir yere bağlanamazlar. Gerek bundan dolayı gerekse yalnızca savaşıma işinde kullanıldıklarından, koskoca bir imparatorluğa karşı çıkamazlar. Güçlü olduklarında zapdetmek üzre ilerilerler; zayıf düştüklerinde de çekilip gizlenirler. Tan hânedânının ordusu kalabalıktır; ama işe yaramaz.

Bir şey daha: *Burkan* (Buddha) ile *Lao Çe* öğretileri salt insancılık ile zaaf telkîn ederler. Savaşıma ile güçlenme duygusu ile irâdesini ortadan kaldırırlar. Bu yüzden tapınaklar inşâa etmemeliyiz”⁴⁷⁹

Nihâyet, Orhon kitâbelerine bakarak Türklerin İl (Devlet) tellâkkısı şöyle dile getirilebilir: “Emniyeti ve adâleti sağlamağı amaç bilen, kuvvetli ve hâkimiyete itaat ve inkıyât eden teşkilâtlanmış müstâkil bir câmia”⁴⁸⁰.

İmdi, bu telâkkıyı en açık ve sallantıya yer bırakmadan barındıran İslâm ülküsüdür. O, sömürü ile zulme karşı ve ihlâs ile ilim, hak ile adâlet uğruna savaşta ifâdesini bulan ve cihât denilen bir ulu ülküdür. İşte, İslâm ahlâkının odağını oluşturan bu ülküyü içleştiren her hâl ile şartta yaşayıp başkalarına dahî öğretme mücâdelesini verenler mücâhittirler.

Müslümanlaştıktan sonra Türklük, cihât tarihini yaşamağa koyulmuştur. Türk tarihinin kutsallığı da bu ülküde saklıdır.

(2) Türkistanda Tanrı dağlarının güney batısındaki *Talas* ırmağı kenarında Milâdî 751de vukûu bulmuş çarpışmanın, özellikle de *Selçukluların* 956da Müslümanlığı resmen benimsemelerinin ardısıra Türkler, kitleler hâlinde ihtidâ etmişlerdir. Bahse konu vuruşmada Türkler, Müslüman Arab ordusuna iltihâk edip Çinlilere karşı çarpışmışlardır.⁴⁸¹ Başka bir deyişle, Türkler, Arap kılıncının zoruyla Müslüman kılınmışlardır, iddiası, tarihe ilişkin bir vakanın çarpıtılmasından özge bir şey değildir.

Özellikle 956ların sonlarında sayıca da heyecân itibâriyle de Türkler, Müslümanlığı öylesine hızlı ve kalabalık biçimde benimsemişler ki onlara hayranlık nidâsı şeklinde tezâhür eden “Türk imân!” denmiş. Deyim

⁴⁷⁹Bkz: L.N.Gumiliyev: A.g.e., 425.s.

⁴⁸⁰Sadri Maksudi Arsal: “*Türk Tarihi ve Hukuk*”, 267. s.

⁴⁸¹Bkz: J.J. Saunders: “*A History of Medieval Islam*”, 141. – 184.syflr.

birleştirilip kısaltılınca, zamanla, öncelikle de Farsca telâffuzla “Turkoman”⁴⁸², o da, Türkcede “Türkmen” diye söylenir olmuştur.

Talas vuruşmasının ardından Türk boyları Orta Asyanın doğusundan batısına dalgalar hâlinde hicret edip Müslümanlaşmış, akâbinde Dârüİslâmda, çoğunlukla, yerleşik düzene geçmişlerdir. Nitekim, Kürt sözlükcü ve muhaddis Macideddîn *İbn Athîr*’in (1149 – 1210) bildirdiğine göre, sâdece 960da *Mâverâünnahre* ulaşıp yerleşen iki yüz bin çadırılık Türk toplulukları ihtidâ etmişler.⁴⁸³ Hicret etmeyip yurtlarını terketmeyen çeşitli Türk boyları dahî, göçenlere oranla daha yavaş olmakla birlikte, zamanla Müslümanlaşmışlardır. *Hitaylar*⁴⁸⁴ gibi, Doğuda kalıp da Müslümanlaşmamış olanlarsa, git gide Türklüklerini yitirerek ya Moğollaşmış ya da Çinlileşmişlerdir. Buradan da Sekizinci ile Dokuzuncu yüzyıllardan itibâren Müslüman-olmanın, Türklüğün tarîfinde baş orunu işgâl ettiğini anlıyoruz.

Artık, Müslümanlaşmakla yetinmeyip Dokuzuncu yüzyıldan itibâren Türklük, İslâm dini ile medeniyetinin taşıyıcısı, yürütücüsü, dünya çapında öncüsü ile savunucusu kesilmiştir. Evvelce, çoğunlukla, ‘günübirlik’ bozkır devletimsi teşkilâtlar kurmağı beceren, başta da Çin olmak üzere, yerleşik üstün medeniyet toplumlarını ‘vur – kaç’ usulıyla sındırarak talanla geçinirken, Müslümanlığa intisâbından itibâren Türklük, hakkaniyetci–savaşçı–üretici uzun soluklu cihân devletlerini vucuda getirmeğı başarmıştır. Nihâyet bu devlet kurma sanatının şâhikasını, üstüne üstlük de Yeniçağda, altı yüz küsur yıl ömürlü, ulu çınarı andırır, ‘Devletiebedmüddet’i, yânî asırdide Osmanlı Devletini teşkil etmiştir. Ülkü, ‘Devletiebedmüddet’ tir. Ülkünün ete kemiğe bürünmüş biçimi, tarihte Türklüğün en parlak başarısı, *Osmanlı Devletidir*.

(3) İlhamını *İslâmın* ‘adâlet’ esâsından alan Osmanlı Devleti, siyâsî ile hukukî teşkilâtlanışını atası *Selçuklular* üzerinden, bir ölçüde, *Akhamenitlerin* halefleri *Part* ile *Sâsânî* devlet geleneklerinden devşirmiştir.⁴⁸⁵ Tabîî, bunların Müslümanlaşmış hâlini ifâde eden *Abbâsî* devlet yapısı birinci derecede etkili

⁴⁸²Rivâyete göre, bir ayda iki yüz bin Türk ihtidâ etmiş.

Osmanlılar ile Azarbaycanlılar çeşidinden Batı Türkleri Oğuz menşelidirler. Oğuzların konar–göçer zümresine ‘yörük’; kırık alanlarda yerleşik yaşayanlarına ‘Türkmen’; şehirlerde oturanlarına da ‘Türk’ denmiştir. —Bkz: E.W.Lane: “*Arabic-English Lexicon*”, I.cilt, 305.s.

⁴⁸³Bkz: Peter B.Golden: “*An Introduction to the History of the Turkic Peoples*”, 185.s; konuyla ilgili olarak Peter Golden’in zikrettiği kaynak: *Ibn Athîr*: “*Al-Kâmil fi-t-Ta’rih/Chronicon quod Perfectissimum Inscriptur*”, ed. C.J.Tornberg, Leiden, 1851 – 1876, reprint Beirut, 1965 – 1966 with different pagination.

⁴⁸⁴Onuncu yy.da Moğolistanın güney doğusundaki anayurtlarından hareketle Çinin kuzeyi ile Mançuryayı ele geçirip bir süre sonra Çinlileşmiş *Hitaylar* izâfeten Orta Asya Türkleri, Çini ve Çinlileri *Hitay/lı* şeklinde anar olmuşlardır. Zamanla Türklere bakarak Araplar ile Farslar

‘Hitây’, Ruslar da ‘Kitai’ demişlerdir —bkz: Peter B.Golden: Aynı yer.

⁴⁸⁵Bkz: EK 10a

SORUN NEDİR?

olmuştur. *Bizans* aracılığıyla *Romanın* derpîş ettiği imparatorluk devletinin sağlamlığı ile dayanıklılığı, güvenilirliği ile şakaya gelmez ciddiliği, her bakımdan çok çeşitliliği benimsemişlik ve ülkesiyle de milletiyle de bölünmez bütünlüğü vurgulayan vasıfları, Osmanlı, içleştirerek kendine mâletmiştir.

Türkler, Orta Asyanın doğusunda yaşayıp hüküm sürdükleri çağlar boyunca dikkatleri Çin ile medeniyeti üstünde odaklanmıştı. Batıya kaydıkça Hint-Avrupalı, bu meyânda İranlı toplumlarla karşılaşır temâsa geçmiş ve zamanla kaynaşmışlardır. İlk temâslar, İranlılardan Perslerin İslâmöncesi medeniyet dönemine rastlar. Ama asıl yoğun ilişkiler, Müslümanlaşmış İran kültürüyledir. İlk İranlıların yaşadıkları Mâverâünnehir yörelerini ele geçirmişlerdir. Seyhun ile Ceyhun ırmaklarının ötesi, yânî Mâverâünnehir, Müslümanlaşmış Perslerin, demekki Farsların indinde Türklerin yurdu anlamında *Turandır* artık. Sonuçta o geniş bölge 900lerde Türkistan adıyla anılır olmuştur. Mâverâünnehirden sonra Türkleşen bir başka yöre güney Kafkasyadaki Azarbaycandır. Nihâyet 1000den itibaren de Türkler, bizzât İran topraklarında devlet kurar olmuşlardır. Bu devletlerin önde gelenleri Karahanlılar ile Selçuklulardır. Bunlardan sonra da İranı bin yıl süreyle yönetmiş hânedânlar, kültürce Farslılaşmış olsalar bile, Türk soyundandılar. Fars kültürüne intisâp, daha Selçuklular devrinde başlamıştır. Farslılaşma, dil başta gelmek üzere, önemli ölçülerde Anadolu Selçuklularına da sirâyet etmiştir. Türklere Türkceyi iâde eden Anadolu Selçuklularının ardısıra gelen Osmanlıdır. Dilin yanında, İslâmı kavrayış cihetinden de Osmanlı, Farstan esen yellere karşı durmuştur.

Yine Türk (oğuz) asıllı, bidâyette de Sünnî olup Sufî tarîkattan neşet etmiş *Safavî* hânedânı (hükümfermâ: 1502 – 1737), Şah *İsmâil*'in (1487 – 1524) önderliğinde İranın millî birliği ile bütünlüğünü sağlamıştır.⁴⁸⁶

İslâm âlemini yakıp yıkmış korkunç Moğol ile Timur istilâlarının arkasından mezkûr dünyada dengeleri yeniden kurmağa kendini aday ilân eden iki rakîp Türk hânedânıyla karşı karşıyayız. Bunlardan biri *Osmanlıyken*, öbürü *Safavîdir*.⁴⁸⁷ Ancak, Osmanlı, Türk Oğuz özüne bağlı kalırken, Safavî, hüküm sürdüğü ülke ile orada yaşayan çoğunluğun kültür belirlenimine uyarak Farslılaşmıştır. Safavîler, Osmanlı muâırızlarından kendilerini ayırmak amacıyla Şîîleşirlerken, Osmanlı da onlara karşı Sünnîliği vurgulamıştır. Ancak, mezhep farkına rağmen Türk —hele Şîî Azarbaycan ile Sünnî Doğu Türk— ve İran kültürleri kaynaşarak çarpıcı raddede benzer bir görünüm kazanmışlardır: ‘Türk –Fars İslâm Kültürü’.⁴⁸⁸ Bu durumun en

⁴⁸⁶Bkz: Jean-Louis Bacqué-Grammont: “L’Appogée de l’Empire Otoman: Les Événements (1512 – 1606)”, 141 – 143. syflr; ayrıca bkz: Robert L. Canfield: “Theological ‘Extremism’ and Social Movements in Turko-Persia”, 132. – 150. syflr.

⁴⁸⁷Bkz: EK 11e

⁴⁸⁸İng “Turko-Persian Islamicate Culture” –Robert L. Canfield: “The Turko-Persian Tradition”, 1– 34. syflr.

Robert L. Canfield, ‘İslâmî’yi, din anlamında *Islamic* şeklinde kullanırken, medeniyet için *Islamicate* demiştir —bkz: A. g. çalışma, 32. s.

göz alıcı örneğini iki tarafın dilinde görebiliriz. Farscadan Türkçeye büyük çapta söz aktarımı olurken, Türkçe de Farsçayı, sözvarlığının yanısıra, dilbilgisi biçimi ve kuralları yönünden

ziyâdesiyle etkilemiştir.⁴⁸⁹

‘Türk–Fars İslâm Kültürü’nün, Osmanlı üzerindeki etkisi, doğusundaki Türk ile Fars ülkelerine oranla daha zayıf kalmıştır. Bununla birlikte, doğusundaki Türk ile Fars toplumları gibi, belirli bazı kurucu unsurları itibâriyle Osmanlı da, ‘Türk–Fars İslâm Kültürü’ dairesinden sayılmalıdır.

Gerek insan tiplerinin, giyim kuşam ile yaşama tarzlarının, gerek hayatı ve dünyayı değerlendirişlerin, gerek mimârînin, tezyibin, edebiyat ile sözvarlığının benzeşmeleri gerekse yazıbirliğinin sağladığı özellikle aydınlar, yânî ulemâ arasındaki bildirişme rahatlığı ile kolaylığı git gide silinip ortadan kalkmıştır. Sonuçta, Yeniçağ Batı Avrupasının tersîmlediği tasarı uyarınca öncelikle Osmanlı Türklüğünün İslâmsızlaştırılmasıyla bu medeniyet coğrafyasının doğusuna —İslâmî ıstılâhta buna ‘Maşrık’ denir— şâmil mezkûr kültür ortaklığı da silinip gitmiştir.

Türkler ile Farşlıların ortaklığını tarihte andırır tek örnek, İkinci Dünya Savaşı sonuna değin, Çinliler, Japonlar ile Koreliler arasındaki sıkı kültür birliğidir.

(4) Türklüğün öteden beri başat özelliği olan askerî savaşıcılığın, herkes için geçerli kılınması, demekki belli bir zümrenin tekelinde bulunmaması keyfiyeti, Osmanlı devlet ile toplum yapısının esâsını teşkil etmiştir. Aynı durum, din yakası için de söz konusudur. Nasıl, eli kılınc tutabilecek adam, muharebe meydanında arzıendâm ederdiyse, akılbâliğ öğrenim görmüş herkes, hinîhâcette, en azından, bir cuma, bayram yahut cenâze namazını kıldırabilecek kadar dinin amelî hünerleriyle mücehezdi. İşte, bu bildirilenlerden de anlaşılacağı üzre, askerî (Fr militaire) – mülkî (Fr civile) ile ruhbân (L clericus) – ruhbân-olmayan (L laicus) ayırımının, Tanzîmât sonrası döneme değin Müslüman Türk, özellikle de Osmanlı tarihinde yeri olmamıştır.

Ruhbân – ruhbân-olmayan ayırımının olmaması, Müslümanlığın temel özelliğidir. *Allah*, kendi adına tasarrufta bulunma yetkisini hiç kimseye tanımaz. Burada Peygâamberler bile istisnâ teşkil etmez; onlar dahî beşerdirler: “Peygamberleri onlara (yânî ahâliye) dediler ki: ‘Biz sizin gibi beşer olmaktan başka bir şey değiliz. Ne var ki Allah, kullarından dilediğine ihsânda bulunur; Onun, izni olmadıkca sizlere hüccet getirmeğe kudretimiz yoktur...’” —*İbrâhîm*/14 (11); “Senden önce gönderdiğimiz peygâamberler de yemek yiyen, sokaklarda yürüyen beşerdiler” —*Furkân*/25 (20). Hâlbuki ruhbânlık, ilahî yetkiyle mücehez olmak

⁴⁸⁹Bkz: Gerhard Doerfer: “*Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*”, dört cilt.

SORUN NEDİR?

anlamındadır. Şu durumda birinin kalkıp sırtını *Allaha* yaslayarak resmen ve siyâsetce başkalarına çekidüzen vermeğe yeltenmesi İslâmın esâslarına aykırı bir işdir. Ruhbân zümrenin ilahî yetkiye ve kudrete dayalı siyâsî ve hattâ iktisâdî erki anlamındaki ‘diniktidarı’ (Fr théocratie) İslâmla bağdaşmaz. Bu sebeple geçmişte İslâm yahut Müslüman lakabı yahut ünvânını taşımış devlet yahut iktidar ad terkîbiyle karşılaşmıyoruz. Günümüzde de ilahî–dinî ünvân taşıma iddiasındaki bir kısım Müslümanın, *Allahtan* aldıkları hücceti göz önüne sermek zorundadırlar.

Filhakîka, *Allahtan* ruhsat aldığımızı iddia ederek dünya işlerini tanzîm etmeğe kalkıştığımızda, kaçınılmazcasına düştüğümüz yanılgılar ile yaptığımız yanlışlarda, işlediğimiz cinâyetlerde Onu bunlara âlet etmeğe, Onun muazzez adını lekelemeğe ne hakkımız var? Böyle bir yola tevessül etmek hatâların en büyüğüdür. İki onulmaz yanlıştan söz edilebilir: Biri dini siyâset ile iktisâda âlet etmek, öbürü de müstehcenliktir. Birincisi manevî, ikincisiyse, maddî mahrecimizi ayağa düşürür. Kişinin birinci —yânî dünya ile âhiret— dayanağı, *Rabbıdır*; ikincisi de Mürebbiyesi (annesidir). Bunlardan başta birincisi olmak üzere, ikisini de yitirirsek, varoluşumuz çürüyüp çözülür.

Bir toplum–siyâset ortamında ⁴⁹⁰ ruhbân zümre yoksa, karşıtı, ruhbân-olmayan da, tabîatıyla, bulunmayacaktır. Tıpkı, sivil zümreniz yoksa, askerinizin (OsmT seyyîyenin) de olamayacağı, ve bunun tersi durumu, gibi. Osmanlı Türk tarihinde işte bu sebeple, *Clérical – Laïque* ile *Militaire – Civile* karşıt zümrelerini ve bunlardan kaynaklanmış siyâsî iktidarlara aramak beyhûdedir. O hâlde Cumhuriyet Türkiyesindeki bu kabîl sınıflamalar idhâl malı sunîliklerdir. Nitekim, dinadamı meslek öbeği dahî, sunîliklere bâriz bir misâl teşkil etmektedir.

(5) Müslüman Türk, savaşma gücü ile kâbiliyetini hep İslâmdan almıştır. İkisi el ele yürümüş süreçlerdir. İslâmın, savaşmağa, dolayısıyla da yaşamağa esin ve güç kaynağı oluşturması, bir ahlâk olayıdır. *Kur’ândan* kaynaklanan ahlâk gücüyle ‘özüm’ü ve ‘dârulİslâm’ı koruyup kollama çabasında bulunurum. Özümü ve Dârulİslâmı koruyup kollama mücâdelesini meşrûu nefsimüdâfaadır. Sırf talan maksadıyla elin günün malına mülküne, ırzına canına, yerine yurduna tamah ve tecâvüz etmek, elbette, *Allah* yolunda gazâ değildir. Tam tersine, zulümdür. Taktik icâbı yer yer ve zaman zaman hücum geçilecekse bile, aslında ‘gazâ’, ‘meşrûu müdâfaa’-dan başka bir şey olamaz. ‘Meşrûu müdâfaa’, ‘haddini bilmek’tir. ‘Haddini bilmek’se, ‘edep’tir. ‘Haddini aşmak’ da ‘kibir’dir. İşte, ‘ahlâklı yaşamak’, ‘edep’ ile ‘kibir’ uçları —‘ifrât’ ile ‘tefrît’— arasında cereyân eder. Bu uçlardan edep, hayata örnek; kibir ise, ibrettir.

⁴⁹⁰Fr milieu socio-politique

SORUN NEDİR?

Gelişigüzel biraraya gelip talan peşinde koşan güruh kavgacılığından farklı olarak Osmanlının askeri savaşçılığı (mücâhitlik), üstün insanî değerlerin demetlenmiş hâlini dile getiren ülküyü gerçekleştirmek üzere, savaşmağı olabilir kılacak kuvvetler ile malzemelerin teşkilâtlanmış bütünlüğüdür. Toplumun bütün maddî ile fikrî imkânlarının bahsi geçen kuvvetler ile malzemelerin teşkilâtlanmalarına hasredilmiş olmaları, kendinden önceki Türk devletleri gibi, Osmanlıyı da yekpâre bir ordu kılmıştır. Başka türlü söylersek, Osmanlının Müslüman Türk unsuru, hükümdârıyla, rençberiyle, bilgini, dervişi ve zanaatkârıyla topyekûn bir savaş gücüydü. Yalnız, İslâmöncesi Türklerden farklı olarak Müslüman, özellikle de Osmanlı Türkleri savaşmak için savaşmamışlardır. Ülkü, ülkeleri ele geçirmek sûretiyle toprakların genişletilmesi ve bu yoldan maddî servetin artırılması doğrultusundaki mücâdeleyi öngörmez. İlk amaç, İslâm âlemini bir bayrak altında toplamak — Halîfelik,⁴⁹¹ bu maksatla üstlenilmiştir—, bunun başarısız olduğu durum ile zamanlarda, zorda kalan Müslümanlar ile diğer toplumların dahî korunup kollanmasıdır. Nitekim bu bildirdiklerimizin şüpheye yer bırakmaz örneklerini, 1492den itibaren İspanyadaki Müslümanlar ile Yahudîlerin⁴⁹² Katolik istilâcılara; 1500lerin ortalarında Sumatranın kuzeyindeki Açalilerin, Portekiz; 1800lerin sonlarında da Kafkas boylarının, Rus saldırılarına karşı savunulmalarında görebiliriz. Benzeri biçimde Lehler ile Macarlar ve İsveç kralı, tarihimizde ‘Demirbaş’ lakabıyla marûf Onikinci *Karl* (1682 – 1718) dahî, işgâle, zulme ve baskıya karşı Osmanlıya sığınmış, ondan medet ummuşlardır. İmdi, Osmanlı yurdu, tarihi boyunca, en olmayacak durum ve şartlarda bile, kolu kanadı kırılmış, aç bülâç ve açıkta kalmış mülteciye sığınak olmuştur.

Şu hâlde, birinci amaç, kavim, dil, itikât, örf, âdet ayırımları gözetilmeksizin, İslâm ülküsünde biraraya toplanabilecek cümle halklara ortak bir devlet ile yurt sağlamaktır: Ümmetin barınabileceği Dârulİslâm. İkincisine gelince; bahse konu ülküyü Müslüman olmayan ellere ve halklara —Dâruharp— dahî taşımaktır. Arzulanan, dünyaca İslâm birliğinin —beynelmilelcilik (Fr internationalisme)— tesîsiydi. Fetholunan Dâruharp ahâlîsi dilediği inanç çerçevesinde yaşamağa mezûndu. Hedef, kılınc zoruyla halkları Müslümanlaştırmak olmayıp onlara kendini Osmanlının kişiliğinde gösteren, tebârüz ettiren İslâm ahlâkını yaşatmaktır. Sorun, kişisel inançlara düğümlenmiş değildi. Sorun, düzendi. Haksız kazanç —faiz— ve onun yıkıcı sonuçlarından arındırılıp kurtarılmış toplum—siyâset—iktisât düzeni.

Bahsettiğimiz şu ahlâk meselesini biraz daha deşip açalım: Tabiatca, fitratca, maddeten güçlenip kudretlenmek imkânından yoksun olanlara insanca, insan şeref ile haysiyetine uygun yaşamak fırsatını sunmak.

⁴⁹¹Bkz: EK 12ye

⁴⁹²Bkz: EK 13e

SORUN NEDİR?

Bu gâyeyi gerçekleştirebilmek üzre, zâten güçlü olanlar ile böyle olmağa eğilimli bulunanların ziyâdesiyle palazlanmalarını önleyecek tedbirlere başvurulmuştur. Sözgelîşi, çeşitli dinî esâslı vergilendirmeler, vakıfların tesîsi, verâset ile zilyetin tanzîmi, toprakların işlenmesiyle ilgili düzenlemeler, hep bahse konu maksada matûftular.

İnsanlar, eşitce yaratılmadıklarından, hukukun dışında kalan sahalarda, herkes istidâdıyla, aklıyla, fikriyle, zikriyle, öğrenimiyle, yapıp ettikleriyle bağlantılı biçimde lâıykına kavuşmalıdır. Hukuk ise, kişinin, zihnine, genel kanâatlarına, toplumdaki orununa bakılmaksızın, belli bir mekân ile zamanda olup bitmiş bir olaya karışmışsa, vakada onun payı nedir; neyi, nasıl, niye, niçin yapmış olduğunu sorgulayıp bulgulamağa gayret eder. Toplumun bütün katlarında katmanlarında her şeyin ve herkesin lâıyk olduğu oruna yerleştirilmesiye, adâlettir. Giderek, adâletin, yaşatan, hayat veren uygulanişına da hukuk diyoruz. Bu yüzden “vur deyince öldürür” düstûru doğrultusunda yürüyen bir hukuk, adâletin zıddı demek olan zulümden türemiştir. Ahmak ile yoksulu, işe yaramaz ile tenbeli, çalışkanla, zekî ve hayırlı olanla karıştırmak da; o ilk saydıklarımızı insan şeref ve haysiyetiyle bağdaşmayan bir hayata hükümlü kılmak da, aynı raddede zulümdürler. Kul hakkı yiyenlerin, kanunları fütûrsuzca çiğneyenlerin, cezâyâ çarptırılmasıyla kalınmayıp zâlimce muamelelere tâbî tutulmamaları kaydıyla, zarara uğrattıklarının, bir nebze dahî olsa, öc alma duygularına cevap vermeleri de adâletin gereğidir.

Sonuçta, Müslüman Türkün savaşırlığını, İslâm ülküsünden çekip koparmak, onun mücâdele azmini dumûra uğratmaktan özge bir anlam taşımaz. İngiliz-Yahudî medeniyeti ile onun hareket ettiricisi olan İmperyalizmin de maksadı işte budur. Bütün ezilen sınıfların, zümreler ile halkların, İslâm ülküsüne sarılmaları, bu ülkünün taşıyıcısı ile sürükleyicisinin de Müslüman Türkün olması, tarihî cihetten, aklın, izânın gereğidir.

Nihâyet, kulluk, insandan *Allaha* olup insanın insana olanı tek kelimeyle günâhtır. Yazıklar olsun, kula kula kul kılan toplum düzenine!

(6) İktisâdî çıkar ve kâr esâslı İngiliz-Yahudî medeniyetinin desîsede tarihte çığır açan üstün zekâlî bireylerden oluşmuş gizli ve açık, resmî ve gayrıresmî önder kurmaylarının dikkati, 1800lerin başlarından itibâren bahse konu duruma odaklanır olmuştur. Adı anılan medeniyetin dünya çapında iktisâdî yayılmacılık ve bunu desteklemekle yükümlü siyâsî ile askerî hâkimiyet tasarılarının önünde göze batacak kadar belirgin pürüz, çözülmekte olan İslâm medeniyetinin yeniden dirilme ihtimâline ilişkin emârelerdir. Mezkûr ihtimâli gerçekleştirme imkânını bağrında taşıyan tek siyâsî-iktisâdî güç merkezi olan Osmanlı Devletinin başı ve gövdesiyle ortadan kaldırılması, İngiliz-Yahudî medeniyetinin karşısına vazgeçilmez bir zorunluluk olarak

SORUN NEDİR?

dikilmiştir. İmdi, Osmanlı Devletinin başı ve gövdesiyle ortadan kaldırılma girişimi, Türklüğün ya toptan imhâsını ya da, neredeyse o anlama gelebilecek, bir başkalaşıma (métamorphose) uğratılmasını şart koşmuştur. Haddizâtında bir kültür varlığının (Fr entité culturelle) imhâsı, tabiatının bozulması demek olan başkalaştırılmasından geçer. Türklüğü toptan imhâsı, soykırım yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Bu, nitekim denenmiştir. Balkanlarda 1800lerin başlarından 1950lilerin sonuna değin Türk diye adlandırılıp kabul edilen Müslüman nüfusun kâh öldürülüşü, kâh kavmî temizlik doğrultusunda yerinden yurdundan edilmesi (Fr déportation) olayı ile bunun bir benzerinin Kafkaslarda da sahnelenmesi yukarıda bildirilenin açık bir örneğidir.⁴⁹³ *Sèvres*de tasarlanmış taslaklardan biri olduğu söylenen, Müslüman Osmanlı Türkünün Anadolu'dan Orta Asyaya sürülmesi, gerçekleştirilemeyince, kültür varlığının başkalaştırma yoluyla imhâsı cihetine gidilmiştir. Başta yazı düzeninin tamamıyla değiştirilmesiyle millî maşerî hâfıza silinmiş, ameliyât da böylece başarıyla sonuçlandırılmıştır. Ameliyât, kültür soykırımı anlamındadır. Dirimsel soykırımın yoksa kültürel olanın sonuçları daha ağırdır, sorusunun cevabı, ikincisidir. Olağanüstü korkunçluğuna rağmen, katledilen bir soya mensûp bireylerin kalıtım unsurları, başka bir/çok topluluğun döldöşüne karışarak, bir ölçüde dahî olsa, saklı kalırlar. Oysa bir toplumun, tarhi boyunca, göz nuru, alın teriyle vucuda getirmiş olduğu kültürün köküne, bir kere, kibrit suyu dökülmeğe görsün; o artık, bütün zamanlar için sırta kadem basar.

Yazının değiştirilmesinin yanısıra, Osmanlı Türküne mahsûs dine, siyâsete, hukuka, kılık ile kıyâfete, ev ile aile hayatına ilişkin tekmil kurallar, örfler, âdetler, alışkanlıklar, biçimler, tavır ile tutumlar küpeşeden denize atılmışlardır. Fakat yazıya koştur bir başka bağışlanmaz, fecî katliâm dile uygulanmıştır. 1920lere gelindiğinde, gerek söylenişindeki renklilik ile telâfuzunun soylu latîfliği, gerek dilbilgisinin tıknazlığı ile kavîliği gerekse sözvarlığının çeşitliliği ile zenginliği itibâriyle Osmanlı Türkcesi dünyanın üç beş en mutenâ ile müstesnâ dilinden biriydi. Bahsettiğimiz, nazmın şehinşahı Fars şiirine cepheden meydan okuyabilecek gücü kudreti kendinde gören bir şiir ve onunla içli dışlı olmuş ruh kardeşi hârikulâde bir musîkî geleneğini bağrında barındıran mümtâz bir dildir. Kıyılrımı böyle bir şahesere? Yakılıp kül edilmiş bâkir orman, yerini, iç karartıcı, susuzluğu gideremeyen, cümle umudu tüketen çöle bırakır. Klasik dilimizin katli yerlebir edilmiş bir şehre yahut yakılmış bâkir ormana nice benziyor.

Kimilerinin son yirmi yılda diline pelesenk olmuş iddiası uyarınca, Türklerin yüzde altmışı ahmakmış. Bir millet yahut kavim, fitraten, aptal olamaz. Böyle bir şeyi kanıtlar mahîyette akli başında delîl yok. Günü çoktan geçmiş Kuzey kavmiyetçi Irkçılığını çağrıştırır bir saçmalık. Şurası da var ki, seksen yıldır her yeni

⁴⁹³Bkz: Justin McCarthy: "Death and Exile/ The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821 – 1922."

SORUN NEDİR?

nesille duygu ile düşünme yollarında tıkanıp yoksullaştığımız gözle görülür, elle tutulur bir gerçekliktir. Gerek bireyin gerekse toplumun duygu ile düşünme ufkunu dili çizer. Dil yoksa, duygu ile düşünme de olamaz. Sözdizimi ile dilbilgisiyle birlikte dilin kurucu unsuru söz haznesini teşkil eden her bir söz, tarihi boyunca edinmiş olduğu muazzam bir müktesebâtın taşıyıcısıdır. Belirli bir kültürün bâriz bir özelliği, karşılığını belli bir sözde bulur. Nasıl bir canlının gen havuzundaki kalıtım unsurlarını kurcalamak, onun genetik yapısını değiştirmek demekse, benzer biçimde sözlerle oynamak, onları ipe sapa gelmez gerekçelerle atmak, yerlerine saçma sapan sözümona karşılıklar koymakla dil, mahvedilir. Dili mahvedilmiş bir toplum–kültürün günleri sayılıdır. Dil, düşünme ufkumuzdur. Tek tek sözler, düşüncelerimiz ile duygularımızdır. Belli bir zaman ile mekânda ‘dile getirilen’, başvurulmuş ‘söz’ün tümü tamamı değildir. Çünkü, salt kavramlar, yânî fikirler dışında kalan düşünceleri ifâde eder bütün sözler, tasavvur yüklüdürler. İşte o tasavvur yüklü söz yokmu; o, toplumun, kültürün tarihidir; üstelik resimli tarihi. Kültürü–toplumu teşkil eden fertler, o ‘resimli tarih’in mihverinde buluşur, bağdaşırlar. Nitekim, Osmanlı milletini kaynaştırıp birarada tutan mihver üçgeninin de köşelerinden biri, devlet–hukuk geleneği, öbürü dindarlık/dinlilik, ötekisiyse dil (Klasik Türkçe) olmuştur.

7- Türk Tarihinin ‘Zenbereğ’i

(1) Hukukuyla, iktisâdı ve siyâsetiyle tasvîr edegeldiğimiz İslâm medeniyeti zemînine inşâa edilmiş düzene âdil nizâm diyoruz. Teoride ilkece o düzende çok ve hayırlı iş görenin de az çalışanın da yaşama hakkı mahfûzdur. Yalnız, her birinin alacağı karşılığın niteliği ile niceliği farklı olacaktır.

Çalışmak, hizmet etmek, kendini ve başkalarını yaşatmak, kulun, *Allaha* karşı ödevidir. Yemek, içmek, evlenip çoluk çocuğa karışmak, evlâdıyâılını yaşatmak, öğrenme iştîyâkını karşılamak da onun ilahî hakkıdır. Haklar ile ödevlerin, ilahî menşeli oldukları bir kez kabul edildimi, bunlardan vazgeçmek de artık imkânsızlaşır. Dünyevî olan her şey gibi, ilahî olmayan hukuk da, gelip geçici olur, keyfidir, öznel çıkarlara, duygulanmalar ile mülâhazalara dayanır.

Her dünya varlığını, bu arada insanı dahî, aldatabilir; beşer ürünü kurallar ile kanunları çiğneyebilirsiniz. Önünde sonunda, el elden üstündür. Gelgelelim, niyetlerinizi dahî görüp okuyan; size şahdamarınızdan da yakın olanı nasıl aldatacaksınız?

Seferden zaferle dönen görkemli sultanın kulağına “büyüklenme Pâdişahım, senden büyük *Allah* var!” diye fısıldayan basit yeniçerinin sözlerinde ifâdesini bulan bu dünyagörüşünün en bâriz vasfı, kişinin, kendi sınırlarını tanıması, alçakgönüllülüğü elden bırakmaması, nihâyet *Hak* davâsı uğruna savaşıp direnmesidir.

İşte, sözünü ettiğimiz dünyagörüşü çerçevesinde şekillenmiş bir düzende

SORUN NEDİR?

yaşayanların meydana getirmiş oldukları genişmi geniş coğrafyaya İslâmî manâda ‘vatan’ denilmiştir. Bu vatanın bir ucu Tuna boyları, ötekisiyse on binlerce fersah uzaklardaki Cava adası olabilir. Nitekim Osmanlı Devletine katılmış her yeni ülke vatanın parçası sayılmış; İmperyalizm telâkkîsine has sömürge – anavatan (métropole) ayırımını öngören bir mefhum dahî Osmanlı Türkünün aklına gelmemiştir.

Devlete, onun hukuk şemsiyesinde yaşayan halk anlamında millete ve mülkü demek olan vatana ilişkin temel düstûrlar bahsi geçen coğrafyada bir ve aynıdır. Değişen, yere ve yöre şartlarına bağlı algılama ile davranma tarzlarıdır. Bundan dolayı da Türk Müslümanlığı, İran, Arap, Hint, Malay, Doğu Afrika, Boşnak v.s. Müslümanlıkları ne dikkatten ırak tutulmalı ne de bunlara halkın gündelik yaşama düzleminin ötesinde özel anlamlar atfedilmeli.

İmdi, özetlersek, İslâmın ahlâkında vurgulanan husus, edebin gerektirdiği, yânî zulmü doğurmağa yatkın aşırılıklara, özellikle de kibire karşı sapılacak olan sırâtımustakîm, doğru yol, tabîatıyla, orta yoldur. Yemede içmede, sevmeye sevmeye, dostlukta düşmanlıkta, barışmada savaşmada, mal, mülk ile mesken edinmede, yetkide sorumlulukta, dünya ile âhîret hayatını gözetmede, ödüllendirme ile cezâlandırmada, hep orta yol.

Medenî yaşayış, ancak âdil düzende mümkündür. O da ‘orta yol’dan gidilerek inşâa olunabilir. O orta yoldan güvenle yürümek de yalnızca devlet çatısı altında olur. Öyleyse medenî yaşayışın teminâtı devlettir. Türkün de birinci hasleti, devlet kuruculuğudur. Devletini kurmadan, tarihte, milletini oluşturamamıştır. İslâmöncesi tarihinde iki önemli devleti vardır: Göktürk ile Uygur. Tarihî önem taşıyan bütün müteâkip devletleri İslâmî devirlerde yer almışlardır. Bunların en önde geleniyse, Osmanlı Devletidir.

(2) İşlediğimiz bölümün başlığı “Biz Kimiz Sorunu”ydu. Bu sorun, Türk tarihin zenbereğidir. Soruyu cevaplayamadığımız, sorunu çözüme kavuşturamadığımız sürece vuzûha erişemeyeceğiz. Vuzûhsuzluksa, devlet biçiminde teşkilâtlanmış toplum demek olan millet için felâketlerin en büyüğüdür. Zirâ hiçbir vesîleyle önünü göremeyecek; ayakta kalmak maksadına matûf dayanabileceği kimlik içeriğini inşâa edip geliştiremeyecektir. Daha önce de bildirildiği üzere, Türklük bir ülkünün tarihidir. Savaşçılık zihniyeti ile edebi tarafından taşınan bu ülkünün adı ‘devletiebedmüddet’ olup onu şahsında temsîl edense Osmanlı Devleti olmuştur.

i- Zenbereği Devletiebedmüddet olan Devlet: Osmanlı

İç —Doğu Sibiryâ, Yenisey, Tarım havzası— ile Orta Asya —Türkistan, Mâverâünnehir, Hazar Denizinin doğusu ile Aral gölü kıyıları— çıkışlı, başta Oğuzlar olmak üzere, Türk boyları, Karadenizin kuzey ile

SORUN NEDİR?

batı kıyılarından dolanarak, Balkanların doğusunu ve İranı katederek Rumeli ile Anadolu'ya varıp yerleşmişlerdir. Türkün, Rumeli ile Anadolu'da bin yıllık yerleşme ve yaşama serüveninin devlet şeklindeki teşkilatlanmış şekline Osmanlı denilmiştir.

Türk kavmine mensûp Kayı boyunun Onüçüncü yüzyıl sonlarında (1299) Kuzey batı Anadolu'da kurmuş olduğu Osmanlı devletinin çerçevesinde bir millî varlık kimliği oluşmuştur. Genelde soyca ve/ya kültürce türdeş toplumlar, teşkilatlanmanın en üst basamağını temsil eden devleti kurarken, Osmanlı tarihinin başlangıcında bunun tersi cereyân etmiştir. İlk devlet kurulmuş, akabinde millet oluş/turulmuştur. Baştan beri bu, İslâm ahlâkını esâs edinmiş bir imparatorluk devletidir. Kurucusu *Osman Gâzî*⁴⁹⁴ (1258 – 1326) ile oğlu ve vârisi *Orhan Gâzî* (1281 – 1360) dönemlerinde soydaş olmayan ve din ile dil birliği bulunmayan çok çeşitli bireyler ile insan öbekleri, şaşırtıcı bir hızla kısa sürede millet teşkil etmişlerdir. Yüzyıllar zarfında Osmanlı Devletinin milleti, soyca olmasa dahî dil, din, örf, âdet, hukuk, siyâset ile iktisât itibâriyle nisbeten mütecânisleşmiştir. Ondokuzuncunun sonu ile Yirminci yüzyılın başlarında doruğa eriştiğini gördüğümüz Osmanlı millet tecânüsünün dayandığı beş sütûn sayabiliriz: Çok eski Türk geleneğinin devamı, devlet–millet kaynaşmışlığının —buna ETde ‘ordu’ denmiştir— ifâdesi, ‘Tanrının–yeryüzündeki–gölgesi’ ve geçmişten alıp getirdiği meşrûuluk ruhsatıyla geleceğin teminâtı hânedân mensûbu önder —devlet kurucusu hânedân önderleri muzaffer kumandan olmak zorundaydılar—; Matûridî–Hanefî yorumuna dayalı devletin denetimi ile gözetiminde Müslümanlık; Hz Peygâmbere ile ehlibeyt aşkı; ve nihâyet yaklaşık Dokuzuncu yüzyıldan bu yana yazılı bir muhâfazakâr yazı Türkçesi.

Osmanlı, esâs itibâriyle, Çağatay/Özbek, Kırgız/Kazak, Uygur, Tatar gibi, Türk unsurlarının teşkil ettiği makûlenin/kategorinin bir kısmı, parçası, üyesi olmuştur. Mantık lisânıyla konuşursak, ‘Türk/lük’ kaplam, ‘Osmanlı/lık’ da onun içlemindedir. Tıpkı Arab ile Israillinin Sâmî; hasım unsurlar Alman ile İngilizin Germen; Rus, Leh, Ukranya, Bulgar, Sırp, Çek v.s. milletlerinin Slav çatısı altında derlenmesi gibi, bir şey. Türk/ce bir diller ile lehçeler ailesinin, belki de kavmin, genel deyimlendirilişidir. Osmanlıysa, bir birlikli (Fr unitaire) imparatorluk devleti, yânî kavim esâsına oturtulmamış devlet ile temelini, özünü Türklerin teşkil ettiği, kandaş, türdeş olmayan toplumlardan yahut halklardan kurulu milletin sanı olmuştur. Osmanlı, dilce, dince, mezhepce,

⁴⁹⁴Çoğunlukla toplumlar yahut milletler,adlarını, boy yahut oymak oldukları devirlerde taptıkları kutsal varlık/lar/dan almışlardır. Bununla birlikte, belli bir kişinin adıyla anılan milletler ile devletler de vardır: Amerika kıtası, Amerika Birleşik Devletleri ← *Amerigo Vespucci* (1454 –1512); Kolombiya ← *Cristoforo Colombo* (1451 – 1506); Bolivya ← *Simon José Bolívar* (1783 –1810).

Tarihte cihângir imparatorluk devletleri belli bir milleti yahut kavmi ihsâs edebilecek adla anılmaktan kaçınmışlardır — ‘Britanya’ yahut ‘Birleşik Krallık’, ‘Amerika Birleşik Devletleri’, ‘Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’, imparatorluk ülkü devleti

SORUN NEDİR?

tarikatca, örfce, âdetce ve iktisâdî geçim araçları ile yolları itibâriyle çok çeşitli alttoplum dokularından örülmüş bir üstyapıdır. Bu devlet üstyapısı, başta hânedân olmak üzere, yönetici zümrenin kendine uygula/ya/madığı, öncelikle hukuk ile iktisâttaki adâleti sâyesinde, böylesi müdhiş bir çeşitliliği, bunca uzun süre birarada tutmağı başarmıştır. O, sonuçta, ülkü devletinin seçik örneğini teşkîl etmiştir. Kendine vucut veren insanlar arasında, tekrarlamak bahâsına söyleyelim, dirimsel bağın izi dahî bulunmaz. İlk başta gelen ilkesi Allah inancı; ikincisiyse, Devlet ülküsüne olan bağlılıktır. Bu bakımdan onu oluşturan halkın ruhuna sinmiş olan “Allah, Devlet ile Millete zevâl vermesin!” şîârıdır. Bu, o denli güçlü bir itikâd olmuştur ki, son Pâdişâh, memleketten sürülürken, sarayını terketmeden önce, yüzüğünü, “devlet malıdır!” diye parmağından çıkarıp masaya koymuştur. Ecnebî bankalarda hesap açtırmağı akıl etmeğı bir yana bırakın, meselâ, sâdece, yine son Pâdişâh, yurdu terkederken, Topkapı sarayından değerli bir mücevheri yanında götürüydi, menfâda ayâlîevlâdı dahî servete garkolabilirdi. Oysa borçları ödenemeyip cenâze masrafı karşılanamadığından, naaşı, menfâdaki ikâmetgâhının arka kapısından kaçırılmıştır.

Onsekizinci yüzyılın sonlarından itibâren dünya çapında yayılıp yükselişe geçen İngiliz-Yahudî medeniyetinin temel devindiricisi Mâlî Sermâyecilik, adâletsizliği, yânî zulmü Ondokuzuncu yüzyıl sonları ile Yirmincide iyiden iyiye küreselleştirmiştir. Mülkünün temeli adâlet olan Osmanlı, sahteciliğın, ikiyüzlülük ile zulmün dörtbir yandan, bütün cephelerden karşı koyulmaz dehşet verici saldırısına yüzyıla yakın süre direnebilmiştir. Tecâvüze uğramış öteki çağdaşı devletler, milletler ile toplumlardan daha uzun zaman boyunca ayakta kalma başarısını göstererek. Katledildiğıne kanâat getirildiğindeyse, ölmediğini kanıtlarcasına, İstiklâl Harbini zaferle tâclandırmak sûretiyle gömülmek istendiğı mezarından fırlamıştır.

Osmanlı Türk milleti, Millî Mücâdeleye girişirken, belli bir toprak parçası anlamındaki yurdu kurtarmak amacıyla silâha sarılmamıştır.⁴⁹⁵ Zirâ, bu milletin maşerî şuurunda böyle bir kavram yer etmemiştir. Bahis konusu olan, bütün Müslümanların yaşadığı diyârdı. Osmanlı, Millî Mücâdele esnâsında Antebi, Maraşı nice savunmuşsa, Birinci Cihân Harbi sırasında Medine yahut Akâbe uğruna da onca canhırâc savaşmıştır. Dârulİslâm, Osmanlının maşerî şuurunda bir bütünlüktür. Dârulİslâmda yaşayanlar da, bir milletin ferdidirler. Bu milleti geçmişten geleceğe taşıyan ülküsel sürekliliğının en üst teşkilâtlanışysa Devlettir. O Devletin ete

adlarıdır. ‘Osmanlı’, herhangi bir kavme işâret etmemesiyle ve kavimlilik itibâriyle çekimser olmasıyla tam anlamıyla bir ‘imparatorluk ülkü devleti’ adıdır.

⁴⁹⁵Tasvîr ettiğimiz durumun veciz ifâdesini, *Mustafa Kemâl Paşa*’nın, 5 ağustos 1921 tarihli talimâtında bulabiliriz: “Hattümüdâfaa yoktur; sathümüdâfaa vardır; o sath da bütün vatandır...” Vatanın millî devlet hudutlarıyla sınırlanmış olduğu bu yolla dile getirilmiş oldu.

SORUN NEDİR?

kemiğe bürünmüş ifâdesi de, Halife–Kaysar–Han–Pâdişâh⁴⁹⁶ olan kişidir. Nasıl İslâmın âlem telâkkîsi, ‘Vahdet’e dayanıyorsa, Devlet anlayışı da bir o kadar ‘Birlikci’dir. Aslında, bugün dahî, bağlandığımız Birlikci (Fr unitariste) devlet anlayışı, Osmanlının ta derinlerimize işlemiş siyâsî şuurunun kalıntısıdır.

ii- Rab – Mürebbiye – Ümmet

‘Ülkü devleti’nin ‘millet’ine, ‘ümmet’ diyoruz. Ümmeti teşkil eden fertler, Hudâyınâbit olmayıp eğitimin imbiğinden geçmiş insanlardır. İlk eğitim, bilâhare öğrenim görerek görgü, görenek ile gelenek ehli kılınırlar.

‘Bakan’, ‘gören’, ‘bilfiil itinâ gösteren’, ‘koruyup kollayan’ ilahî sevgi, şefkattir. Anne, ilahî sevgi demek olan şefkati, rahminde olduğu kadar, mürebbiyeliğinde dahî tecellî ettirir. Öyleyse, anne, ilahî tecelligâhtır; dolayısıyla da kutsaldır. Bu bakımdan o, erkekten üstün⁴⁹⁷ ve ona oranla çok daha fazla yükümlüdür: Maddeten ve manen hâmilelerdir.⁴⁹⁸ Kadın, hayatın devâmından, neslin yetişmesinden sorumludur. Erkekse, kadının bu ağır ödevi yerine getirmesi için gerekli şartlar ile imkânları hazırlayıp onu savunmakla yükümlüdür. Bu anlamda sağlıklı bir toplum, daha önce de belirtildiği üzere, karı – koca ilişkisi şeklinde deyimlendirdiğimiz, kadın – erkek ödevler denkleminde dayanır. Bahsolunan denklemde bilkuvve yahut bilfiil anne ve zevce olan kadın, şefkat, iffet, rıkkat ile güzellik kutbunu teşkil ederken; baba ve koca durumundaki erkek de, mücâdele azmi, namus ile dayanıklılık yakasında yer tutar. İkisinin, kaçınılmaz paydasıysa, güvenilirlik ile sâdıklıktır. Zâten, ‘ahlâk’ın dörd esâsından ‘güven’ ile ‘sâdıklık’, cinsiyet karışıklığına dayanan kadın – erkek ilişkisinden sudûr ederken, diğeri ‘Allah korkusu’dur. Dördüncü esâs olan ‘sevgi’ye gelince; bu, hem ilahî kaynaklıdır hem de kadın – erkek cinsiyet karışıklığı ilişkisinin verisidir. Bütün bu bildirdiklerimizin sonucu olarak, sağlıklı toplum, ‘ilahî sevgi’ ile ‘korku’ya, kadın – erkek birlikteliğine ve hor görülerek tahrib olunmamış doğayla uyum içerisinde yaşamağa dayanır. Kısacası, sağlıklı toplum, âdil nizâma esâslanmışır. Âdil nizâm ise, herkesin üstüne düşen yükümlülüklerin bilincinde bulunmasını gerektirir. Bu nizâmın aksadığı hâllerde, en büyük kötülük demek olan sömürü başgösterir. Sömürünün, suiistimâlin ilk örnekleriniyse ailede,

⁴⁹⁶ Osmanlı hükümdarının taşıdığı ünvanların her biriyle, devlet çatısı altında yer alan tabaanın bellibaşlı cüzlerinden biri kastolunmuştur. ‘Hanlık’, ‘Türkler’e —ve Hükümdarın Türk asıllı olduğuna—; ‘Pâdişâhlık’sa —her ne kadar Osmanlı idâresinde bulunmasa dahî— ‘İran’ halkına; ‘Sultanlık’ da, ‘Araplar’a yöneliktir. ‘Halifelik’, ‘Müslümanlar’ın tümünü kuşatır. ‘Kaysar’a (L caesar) gelince; onun da işâret ettiği cüz, Gayrimüslimlerdir. Burada Gayrimüslim ahâlî, adetâ Roma Devletinin emâneti gibi görülmektedir. Ancak, Osmanlı, devlet olarak kendini Romanın halefi biçiminde görmez. Onun, devlet düzeni bağlamında, gözlerini İslâm medeniyeti çerçevesinin dışına çevirmiş olduğuna ilişkin elimizde güvenilir cinsten kanıt yoktur.

⁴⁹⁷ Hz Muhammed’in, anneyi babaya üçe bir oranda üstün sayması ve cenneti annelerin ayakları altında olduğunu bildirmesi, iddiamızın kanıtlarındandır.

⁴⁹⁸ Hâmil(e): Yüklü, yüklenmiş, taşıyan, götüren.

SORUN NEDİR?

öncelikle, karı – koca ilişkilerinde, özellikle de erkeğin, kadınına karşı yükümlülüklerini aksatmasında görürüz. Bilâhare, sömürü ile suiistimâl, daire daire, çenber çenber öteki toplum katmanlarına doğru genişler. Tarihimizin çürük tahtası da tam bu yerdedir: Toplumun özellikle şehirleşmiş kesiminde kadın – erkek ilişkilerinde yaşanmış fecî sakatlıklar. Bir kere, kadın ile erkeği, haremlik ile selâmlık biçiminde birbirinden koparılmış, tecrît olunmuş iki ayrı dünyaya hapsetmek, bahsettiğimiz güvenilirlik ile sâdıklık esâslarını zedelemiştir. Erkeğin, erkekle yaşadığı ortamda bu iki esâs tam teşekkül edemez. Edemeyince de, kadın – erkek birlikteliğinin yol açmasından korkulan fuhuş ile zinâ dahî asla önlenemez. Bunun önlenmesinin tek yolu Allah korkusu ve güvenilirlik ile sâdıklık duygularının baştan beri kişiye aşılınmalarıdır. Ne var ki, aşılama, yalnızca telkînle başarılamaz. Hayat, insana sınavdır. Aşılana, kadın – erkek birlikteliğinde yürüyen hayatta yeşerip serpilebilir. Dağa çekilmiş münzevî yaşayışın pek bir kıymetiharbiyesi yoktur. İş, uzleti her bakımdan toplum ortamında yaşamaktır.

iii- Sevişen – Savaşan Bireylerin Toplumu

Sağlıklı toplum, kolayca kırılabilir bir ‘sevişme – savaşma dengesi’ üstüne kuruludur. Burada ‘sevgi’ yakasını ‘kadın’ temsil ederken, ‘savaş’ tarafı, ifâdesini ‘erkek’te bulur. ‘Sevgi’ ile ‘mücâdele’ taraflarından biri, ötekisi aleyhine gözle görülür derecede zayıflar yahut güçlenirse, toplumun psikososyal dengesi bozulur. Erkek ile erkeklik özelliklerinin tümüyle başat kılındığı toplum, vahşileşip hûnhârlaşır. Tersine, kadının şefkat, rıkkat ile yumuşaklık niteliklerinin tek geçerek hâline getirildiği ortamda da yozlaşma ile soysuzlaşma başgösterir. Birinci hâlde, medenîleşmenin iki pâyândâsı, ahlâk ile sanattan yoksun kılınılırken; ikincideyse, kişiler, haksızlık ile zulme karşı direnme ile başkaldırma irâdelerini yitirirler. İşte, çağımızın küreselleştirilmiş İngiliz-Yahudî medeniyetinin genelde bütün insanlığa, özelde de, İslâm medeniyet davâsının tarih boyunca çekicisi olmuş Osmanlı Türklüğüne karşı uyguladığı eğitim, öğretim ile iktisât siyâseti, ikinci şıkta ifâdesini bulan hedefe kilitlenmiştir. Mücâdele irâdesini kırmak amacıyla kadın erkekleştirilirken, erkek de kadınlaştırılmak sûretiyle cinsiyet farklılığının doğurduğu görev bölümümü alt üst olunmakta, böylelikle de tek cinsiyetli nesillere zemîn hazırlanmaktadır. Cinsiyet farklılığından doğan gerilimin meydana getirdiği ve kutsal saydığımız güvenilirlik, sâdıklık, fedâkârlık ile dayanışma türünden değerler berhava olunmaktadır. Zerreleştirilmiş bireyler, beden–nefs varlıklarıyla çırılçıplak ortada kalakalmaktadırlar. Beden–nefs varlıklarıyla ortada çırılçıplak bırakılmış, zerleştirilmiş bireylere ne sunarsanız onu yerler. Ötesini düşünmeğe mecâlleri bile kalmamıştır artık. Onlar, toplumu, hele hele ümmet kudretindeki bir toplumu asla oluşturamazlar; olsa olsa domuz yahut tavuk çiftliğinin manzarasını sunarlar. Beşerin dünyası, nitekim, bir

maşerî domuz çiftliğine dönüştürülmektedir. Dirimbilimin/biyolojinin moleküler genetik dalında gerçekleştirilen inanılmaz atılımlardan murad edilen de zâten budur. Biyolojik terimlendirilişiyle ‘homo sapiens sapiens’ olan ve ‘insanlaşma’ya kulac atan ‘beşer’, ‘hayvana eşdeğer beşer’ derekesine düşürülmeğe çalışılmaktadır. İmdi çağdaş sözümona medeniyetin ulaşmak çabasında olduğu gâyenin özü özeti böyledir.

8- İzmihlâl: Omurgasızlaştırılmış Türklük

“Kendi tarihi ile kimliğini bilmeyen, bunun bilincini yaşamayan kültürün anlamı da yoktur.”⁴⁹⁹

(1) Millî Mücadeleden tükenmiş hâlde çıktık. Bunu Makedonyalı komutan *Pirrhos*’un M.Ö. 279da Romalılara karşı kazanmış olduğu zafere benzetebiliriz. O derece bîtâp düşmüştük ki —silâh, mühimmât, döğüşebilir kişilerin sayısı itibarıyla—, kırıdayacak hâlimiz kalmamıştı. Birinci Cihân Harbi yenilgisi sonucunda İngiliz-Yahudî İmperyalizmi, *Sèvres*de bedenimize el koydu. Millî Mücadelenin ‘Pirrhos’ zaferimizle bize *Lausanneda* takâs teklîf edildi: “Bedeninizi geri vereceğiz, buna karşılık ruhunuzu bize teslim edeceksiniz!” denilmiştir.

1840lardan itibâren Fransadan alabildiğine idhâl olunan Aydınlanmacı Positivcilik çerçevesinde yetiştirilmiş Harbiye – Mülkiye – Tıbbiye – Mektebisultaniye (Galatasaray) ve Amerikan misyon okulları (Robert Koleji meselâ) ‘aydın’ takımımız için ‘ruh’ içi boş bir kavram, dolayısıyla bir vehimdi. Bundan ötürü de bu ‘takâs teklîfi’ne manâ verilemedi. Sonuçta ‘ruh’ın teslim edilmesi teklîfinin gerektirdiği bütün öldürücü amelyeler eksiksizce yerine getirildi: Halîfeliğin ilgâsı, yazı ile dil devrimi ve nihâyet köklü bir ‘İslâmsızlaştırma’ (Fr déislamisation) hareketi gibi.

İşte, uğramış olduğumuz ‘ruhî–manevî soykırım’ın serencâmı. Peki, bedenimizi kurtarabildikmi? Ruhunu uçup gitmiş vucuda, ceset diyoruz. O hâlde, kurtarabildiğimiz, cesedimizmiş.

(2) İhtilâlikebîr Fransasından idhâl Positivcilik, nasıl, 1840lardan itibâren, bağrımıza saplanmışsa, benzer biçimde müttefik bilinmiş Prusya Almanyasından 1890larda eğitimci sıfatıyla getirtilen subaylar eliyle Kavmî Milliyetçilik, öncelikle Harbiyeye sokulmuştur. Kavmî Milliyetçilik bir yana, ‘kavimlilik’ mefhumu (Fr&İng notion) dahî, tarihî millî zihniyetimizin sisli puslu en ücrâ köşelerinde yer tutmamışken, 1910lara gelindiğinde, şiddetli ve hiddetli bir humma şeklinde bedenimiz ile nefsimizi baştan ayağa kaplamış görünüyordu. Marazın en açık örneğini görmek için *Jön Türk* ile *İttihât-Terakkî* nesli ile haleflerinin lisânına (Fr langage) bakmak yeter de artar. Kan, toprak, demir neviinden aşîret hayatının kalıntılarından sayılıp Millî toplumluluğa (Alm National Sozialismus) da mâlolmuş lûgat paralamaları mezkûr zevâtın da diline pelesenk olmuştur. Tarihin en

gelişmiş biçimini ifâde eden çoğulcu cihânşumûl ülkü devletinden, mâtâhmış gibi, üstelik tarihî müktesebâtı itibâriyle toplumumuz, milletimiz için gerçekleştirilmesi imkânsız, kavimci millî ve mevzî devlete geçmenin medhüsenâsı seksen yıldır bitirilemedi.

Yukarıda bildirilen hususlara, bir de, Kavmî Milliyetçiliğin, yine Prusya Almanyasından devşirilmiş vatan mefhumunu da eklemek gerek. Daha önce anlatılıp açıklanmış vatan kavrayışımıza (Fr&İng conception) tamamıyla yabancı yeni biri getirilmiştir. Bu, sözümona kandaşlık yoluyla birbirleriyle kenetlenmiş bireylerden oluşmuş toplumun üstünde yaşadığı sınırları genellikle doğal engebelerle belirlenmiş toprak parçasıdır. Buna Almancada *Vaterland* denir. Atayurdu diye Türkceye aktarabileceğimiz *Vaterland* (L Patria), adı üstünde, bir efsânevî atadan türemiş kan, yânî dirim birliğine dayalı bir soyun yaşadığı ülkedir. Oysa İslâm ikliminde yeşerip serpilmiş Osmanlı Türkünün anayurdu, evvelemîrde anne eğitiminden geçerek ortak ülkülerle yoğrulmuş kişilerin oluşturduğu toplumun devletleşerek (Ümmet) barındığı memleket çeşididir. Burada toprağın kendisinden ziyâde, birlikte yaşanan insanlarla paylaşılan ülküler önemli, hattâ kutsaldır. Tarihî yurd anlayışımızda Dârulİslâm bütünlüğünün yanısıra, yaşanılmış ve yaşanan yer —mezra, köy yahut şehir— yahut da yöre dahî söz konusu olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Ne var ki, meselâ Germen boylarında, Ruslarda, Japonlarda yahut Çinlilerde tanık olduğumuz üzere, bütün bir ülke anlamındaki kavim vatanından Osmanlı Türkünün bağlamında bahsedemeyiz. İmdi, Devletiebedmüddetin hükümrân bulunduğu toprakların tümü, yurdumuz olmuştur. Nitekim, “anne gibi yâr, Bağdat gibi diyâr olmaz”da gördüğümüz gibi, bu, atasözlerimize bile sinmiş bir durum değildir?! Bundan dolayı, bir imparatorluk devleti özelliğine sâhip Devletiebedmüddet, anavatan (Fr métropole) – müstemleke yahut sömürge (Fr colonie) ikiliğine dayalı İmperyalisme hiçbir zaman kaymamıştır, kayamazdı da. İslâmın zerkettiği ‘imânî edep’, tarihte erişmiş olduğumuz üstün medeniyet seviyesinde Sermâyecilik ile onun doğal türevi olarak görülmesi gereken İmperyalizm utanmazlığı ile zulmünü geliştirmemize engel oluşturmuştur. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından, özellikle de Yirmincinin başlarından itibâren ya zulümden yanasınız ve yüksek maddî gelişmişlik seviyesine, refaha ulaşırsınız ya da âdilsiniz, ama mezkûr medeniyetin anladığı anlamda iktisâdî kalkınma çizgisini yakalayamazsınız. İngiliz-Yahudî medeniyetinin, insanlığı karşı karşıya bıraktığı amansız seçenek budur.

9- Devletiebedmüddet Ülküsünün Kaybı, Ruhunu Yitirmiş Beden Demektir

⁴⁹⁹Lev Nikolayeviçen Gumilyev: “Eski Türkler”, 431.s.

SORUN NEDİR?

(1) Tarihimizi 571de *Talasta* başlatmıştık. Milliyetimizi enine boyuna bütün vecheleriyle tebâruz ettiren de, İslâm medeniyeti dairesinde yer almış olan —özellikle de Ondukuzuncu yüzyıl sonlarının— Osmanlı Türk kültürüdür. Bin dört yüz otuz üç yıla varan tarihimizi unutarak —daha doğrusu bu tarih bize unutturularak— millî hassalarımızı, kısacası, klasik kültürümüzü yitirirsek —ki, durum, bunun böyle olduğunu gösteriyor—, sâdece bize, kendimize değil, insanlığa dahî yazık olur. Zirâ çağımızın Sermâyecilik merkezli küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetine karşı biricik anlamlı seçeneği İslâm medeniyeti teşkîl edebilir. Yeniden yapılandırılması şart olup adâletin orta yolundan yürümeği yüreğimize, zihnimize aşıl原因 İslâm medeniyeti davâsının görünürde yegâne önderi, öncüsü ve taşıyıcı mücâhidi Osmanlı Türklüğüdür. Bize uygulanan ‘kültür soykırımı’ başta olmak üzere, karşılaştığımız tekmil belâların tek sebebi, İngiliz-Yahudî medeniyeti ile onun doğrudan ürünü olan İmperyalizme karşı girişilecek canhırac bir mücâdelede İslâm âleminin yanısıra, ezilmişlik ve sömürülmüşlükten gayrı kaybedecek bir şeyi kalmamış yeryüzünün tekmil halklarına, toplumlarına örnek ve öncü olmamızı önlemek düşüncesidir. Çağımızın küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyeti ve onun doymak nedir bilmez Sermâyecilik düzeni, seçeneksiz hâlde ve şimdiki hızıyla yol almağa devâm ederse, insanlık anlamında, maddî ve manevî kaynaklarımızın, sonuçta da hepimizin yakında tükenmesi kaçınılmaz gözüküyor.

(2) Avrupa-Amerikanın, kimilerimizin gözlerini kamaştıran parlak görünüşü, infîlâk etmek üzere olan bir yıldızın can çekişmesini andırmaktadır. Ömrünün sonuna gelmiş yıldız gerçek boyutlarının kat be kat üstüne çıkarak genişir. Olağanüstü derecelere varan ışıık kütlesine dönüşüp sıcaklığıyla gezegenlerni ve onların uydularını kavurur. Bunca tâkatı besleyecek malzemesi kalmayınca da çökünür (Fr&İng implosion). Sonunda bir ak cüceye dönüşerek çözölüp ‘ölür’. Yaşama gücünü yitiren medeniyetler de böyle olurlar. İngiliz-Yahudî medeniyetinin gidişi, işte bu tasvîr ettiğimiz manzarayı gözler önüne sermektedir.

(3) Öteden beri medeniyetlerin ve bu arada bizimkinin önde gelen hayat menbai, doğa, ve geçimini öncelikle hayvancılıktan sağlayan konar-göçer obalar ile tarım ve yine hayvancılıkla meşğöl köylülük gibi, doğal yaşamaya bağlı kalmış insan öbekleri olmuştur. Bahis konusu öbekler, toprağını ve hamurunu alnının teriyle sulayarak emek mahsûlü ekmeğini yiyip toplumu besleyen gerçek emekçilerdir. Bu çeşit (helâl) emekten kopuşla yabancılaşma başgöstermiştir. Bunalımların annesiyse, yabancılaşmadır.

Zamanla şehirleşen medeniyetin ifsâd ettiğı insan tabiatını maddeten ve manen yenileyen, tamîr eden tâze kan kırdan ve köyden temîn etmek artık git gide zorlaşmaktadır. Konar-göçer, zâten soyu tükenmiş bir insan türüdür. Köylülüğe gelince; o da tarihe karışmak üzere. Ya köy şehirleşmekte ya da köylü şehirleşmektedir. Yalnızca fennî ve iktisâdî şartlar değil, propaganda da bu yıkıcı süreci alabildiğine

SORUN NEDİR?

hızlandırmaktadır. Salt şehirliden oluşan bir ülke nüfusu, kumandanlardan müteşekkil bir orduyu yahut mühendisten gayrı çalışanı olmayan fabrikayı andırmaktadır.

(4) Bu Bölümde bildirdiklerimizin sonuç mesâbesindeki hulâsası: Kudreti geçmişindeki müktesebâtından kaynaklanıp da İslâm medeniyeti çerçevesinde serpilip yeşermiş Osmanlı Türk kimliğini taşıyan bir milletiz. Tarihî belirlenimimizi (Fr détermination) Ortaçağ Hıristıyan ile Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyetlerinde asla bulmamış olan bir kültürüz. Doğal yolu izleyen, sağ ve sağlıklı kalır. Sonuçta, tarihî Osmanlı Türklüğünün doğal devâmı olup Batı Avrupa câmiasında yer almayan çağımızın Türklüğü, tekrar manevî değerlere temellenmiş bir âdil iktisât nizâmı oluşturarak millî toplum (sosyal) devletini vucuda getirmek zorundadır. Beşeri insan kıl gelmiş tarihin her döneminde ve yeryüzünün tüm köşe bucağında bulunabilir aile, akrabâtaallukât, kabîle, aşîret, câmia, cemaat ve benzeri bütün topumsal dayanakları ‘çağdaş’ diye üstü kapalı anılan ‘küresel İngiliz-Yahudî medeniyeti’nin târûmâr ettiği bir devirde medet umabileceğimiz son pâyândamız imân birliğini esâs almış millî devlettir. Devletin, millî olmasının anlamı, adı anılagelen medeniyetin, eğitim–öğretim, siyâset, iktisâd ile askerlik cephelerinden giriştiği amansız saldırılara karşı koyma irâdesi ile istidâdını bulundurmasıdır.

EKLER

EK 1 (421 sayılı dipnot)

Türklüğün uzak geçmişine ilişkin yazılı belgeler, en çok, Çin ile İran dillerinde⁵⁰⁰, daha düşük orandaysa, Tibetce ile Sanskritcede bulunabilirler. Bahsi geçen uzak geçmişin yaşayışına, savaşına, ticâretine, nihâyet dinine dair bilgilerin edinilmelerinin yanısıra, başta telâffuz gelmek üzere, Türkceyle ilgili araştırmalar dahî, ancak Çince üzerinden yapılabilirler. Öteki tanınmış dillerinkinden çok farklı telâffuz değerlerini barındıran Çince üstünden, öncelikle, kişi ile yer adlarının Eski Türkcedeki söylenişlerini yakalamak imkânsız denebilecekcesine zordur.

Çin yazısının Latin harfleriyle ifâdesine ilişkin Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlardan ilki ve en tanınmış Çince dili ile edebiyatı bilgini İngiliz Sir Thomas Francis Wade'ın (1818 – 1895) 1859da oluşturup bir başka İngiliz bilgin Herbert Allen Giles'in (1845 – 1935) 1912de geliştirdiği ve ikisinin adıyla anılan *Wade – Giles* sistemidir. Bilâhare 1930larda iki Çinli bilginin ortaya koymuş olduğu *Gwoyew romatzyh* ('Latinleştirilmiş Millî Harfler') düzenidir. 1958deyse Çin Halk Cumhuriyeti, hükûmet kararıyla önceki girişimleri iptâl edip *Pinyin*⁵⁰¹ abece düzenini gündeme sokmuştur.⁵⁰² Çinin geleneksel millî yazı düzeninin yanında *Pinyin* de resmî bildirişme aracı olarak kabul görmektedir. Çin belgeliklerindeki (Fr archives) Eski Türkçe metinler, 1960lardan önce Latin harflerine geçirilmişlerse, demekki hep *Wade–Giles* uyarınca basılmışlardır; yok, sonra gün ışığına çıkarılmışlarsa, o takdîrde çoğunlukla *Pinyin* sistemine göredirler. İmdi, *Wade–Giles*a göre *Hiong-nu* biçiminde yazılan 'Hunlar', *Pinyin*de *Xiog-nu* şeklinde gösteriliyor. Okunuş da *Şiyog-nudur*. 'Türkler'e gelince: *Wide-Giles*de *Tu-Kieudur*. Okunuşu: *Tu'jiu*. *Pinyin* yazısı uyarınca ise, Türk *Tu've(r)qiyu* diye geçer. Okunuş: *Tu'ver'çi'yu*.⁵⁰³

EK 2 (422 sayılı dipnot)

M.Ö. 530da ölen Büyük *Kiros* (hükümdarlık dönemi: 539 – 530), M.Ö. 549da *Med* hükümdarı *Astyages*'i yenilgiye uğratmasının ardından *Med* boyunduruğundan kurtardığı *Pers*lerin bağımsızlığını 546da, bilâhare eski efendilerinin pâytahtı *Ekbatanayı* da başşehir ilân etmiştir. *Med* topraklarının tamamına el koyduktan sonra *Lidya* kralı *Kresos*'u (hükümdarlığı: 560 – 546) yenerek Anadoluyu, 538de *Asur* ile *Babili* alt ederek Mesopotamyayı fethetmiştir. Hz *Süleyman*'ın (974 – 937), Fenike kentlerinden Tir kralı *Hiram* Ustaya (salt: 969 – 936) yaklaşık 960da inşâa ettirdiği mabedi Babil hükümdarı Büyük *Nabukodonosor* (604 – 562), *Kudüsü* zappederek 586da yıktırmıştır. Onun, *Babile*

⁵⁰⁰İran dil tarihinin sınıflandırılışında 'Orta devir' tabir edilen dönemde yer almış başlıca diller, 'Partca', 'Soğdakca' ile Sasanî Devletinin (III. – VII.yıllar) resmî bildirişme aracı olup Aram yazısını kullanan ve 'Klasik Farsca'nın, başka bir deyişle, 'İslâmî dönem Farscasının dahî selefi yahut öncüsü 'Pehlevce'dir.

⁵⁰¹Çince *pinyin zimu* 'sescil abece' demektir.

⁵⁰²Bkz: David Crystal: "The Cambridge Encyclopedia of Language", 313.s; ayrıca bkz: "Encyc. Encarta", "Pinyin".

⁵⁰³Bkz: Gérard Chaliand: "Les Empires Nomades de la Mongolie au Daunube", 189.&190.syflr; ayrıca bkz: Wu Zhaoyi&...: "Times Advanced English – Chinese Pinyin Dictionary", 648.s.

sürdüğü *Yahudîleri Kiro*s, tutsaklıktan kurtarmıştır. Bilâhare yurtlarına dönmeleri ile mabetlerini yeniden inşâa etmelerine cevâz vermiştir.⁵⁰⁴

EK 3 (423 sayılı dipnot)

(1) “Hadi, *Ammianus* ile *Jordanes*’in hatâlarını görmezden gelsek bile, peki ya, Hunlara şişkin dudaklar, düğme biçiminde gözler ile çarpık bacakları yakıştıran çağdaş müelliflere ne demeli! *Li Po*’nun bir şiirinde bahsi geçen muhtemelen Türk olan *Yuçnulu* barbar atlılar, sarışın olarak tasvîr olunuyorlar. Hattâ çok sonraki tarihlerde Çinliler, Moğol *Huang t’ou Şih-veileri* ‘sarışın *Şih-veiler*’ şeklinde bizlere tanıtip *Cengiz Han* ile ahfâdının dahî kızıla çalan sarı saçlı, gök gözlü olduklarından söz etmişlerdir... Belgelerde geçen adlar da Türkcedir...”⁵⁰⁵

Sözünü ettiğimiz kavmî özelliklerin, M.Ö. Birinci binin ortalarından itibaren öbekler hâlinde zaman zaman batıya göçen *Hsiung-nular* ile doğuya kayan *Arîlerin* ‘evlenme’lerinden ortaya çıkmış olabilecekleri akla yatkındır. Doğuya, anayurtlarına çekilip ‘evlenme’lerin ardı arkası kesilince, *Hsiung-nular* ve onların ahfâdı, aslî ırk özelliklerine rucûu etmişlerdir —Çin metinlerinde tasvîr olunan eski Kırgızların tipleri ile sonraki dönemlerin Moğollaşmış olanların arasındaki fark, bu bildirdiğimiz hususa örnektir.

Otto J. *Maenchen-Helfen*’e kalırsa, kazılar ile eski Çin belgelerinden Türklerin, dolayısıyla da Türkçenin, bir ihtimâl, Moğolların (Ç *Xiong-nu/Hiong-nu*), böylece Moğolcanın dahî, Çinlilerin *Hsiung-nu* dedikleri Hunlardan, böylelikle de Huncadan türemiş oldukları sonucu çıkarılabilir.⁵⁰⁶

M.Ö 206 yahut 204te, demekki *Han* hânedânının ilk dönemlerinde Çinin kuzeyi ile kuzey batısında *Hsiung-nu* adıyla tanınan bir kavim boy göstermiştir. Özellikle *Mete* (Ç *Mao-dun*) Hanın hükümdarlığından itibaren Çinliler, mezkûr adı kullanır olmuşlardır. *Hsiung-nunun* Çince anlamı ‘korkuç köle’dir. Hunların kendilerine *Hun* demiş olmaları gittikçe kuvvet kazanan bir ihtimâl olup Eski Türkcede ‘insan’ yahut ‘budun’ (‘halk’, ‘millet’) demektir. Tunguzcada da *Khun*, ‘kuvvet’ yahut ‘cesaret’ anlamlarına gelmektedir.

M.S. 8 – 100: Gücü azalan *Hsiung-nu*, 48de *P’u-nu*’nun hükümdarlık döneminde güney – kuzey şeklinde ikiye bölünmüştür. Güney *Hsiung-nulu* *An-kuo*’nun önderliğinde 94 yılında yeniden birleşmişlerdir. *Tan-şi-huai* (hük: 156 – 181) devrinde *Sien-piler* güçlerinin, kudretlerinin zirvesini idrâk ederlerken, Çin kayıtlarına göre, *Hsiung-nular*, 158de Doğu Türkistan ile Altay yöresini terkedip batıya, Aral gölünün kuzeyi ile Hazar denizinin kuzey doğusundaki bozkır ile

⁵⁰⁴bkz: A.J. Arberry: “The Legacy of Persia”, 321 – 26.syflr;

ayrıca bkz: J.M.Roberts: “The Penguin History of the World”, 100.&155.– 57.syflr;

ayrıca bkz: “Oxford Dictionary of World History”, 162.s;

ayrıca bkz: Claudio Saporetti: “La Resurreccion de Babilonia”, 68.– 92.syflr;

⁵⁰⁵Otto J. *Maenchen-Helfen*: “Die Welt der Hunnen/ eine Analyse ihrer historischen Dimension”, 245., 252., 302 & 303.syflr.

⁵⁰⁶Bkz: Otto J.*Maenchen-Helfen*: Aynı yer.

SORUN NEDİR?

onun ötelere, oradan da kuzey batıya kaymıştır. Batıya yönelen *Hsiung-nu*, tarihte *Kara* yahut *Avrupa Hunları* adıyla anılır olmuştur.⁵⁰⁷

300 – 399: Türklerin, Tatarlar ile Uygurların muhtemelen atası olan *Hunlar*, Hazar bozkırlarından Roma imparatorluğu topraklarına sık sık akın düzenlemişlerdir.

432 – 453: *Hun* akınlarının tepe noktasını *Attila* Hanın (395 – 453) kumandasında yürütülmüş bir dizi vuruşma oluşturmuştur.

(2) Çin kaynaklarına göre, Türkler (Ç T’u-kieü), *Hiung-nuların* (yânî Hunların) en önde gelen kollarından biridir. Adları da, *A-şi-naydı* (Asena). İleriki tarihlerde güçlü komşularının hâkimiyetine girdiler. Düşman askerleri, on yaşlarındaki bir oğlancık hâriç, boyun bütün erkek fertlerini kılınçtan geçirdiler. Öldürmeğe kıyamadıkları oğlancığı da bataklığa attılar. Bataklığın kıyısından geçen bir dişi kurt, onu oradan kurtarıp süt ve etle beslemiş. Oğlancık büyüyüp serpilmiş, kocaman erkek olmuş. Onunla sevişen kurt ise, ondan gebe kalmış. Komşuların kağanı, olanlardan haberli kılınca, erkeği de kurdu da öldürtmek üzre, adamlarını üstlerine salmış. Bunun üzerine kurt, kuzeydeki *Turfan* (Ç Kao-ç’ang) topraklarında bulunan dağa kaçmış. İçerisi gür bir ot örtüsüyle kaplı mağaraya sığınıp orada on erkek çocuğu doğurmuş. Çocuklar büyüyünce, kendi boylarından olmayan kadınlarla evlenmişler.⁵⁰⁸ Bu çocuklar ile onların ahfâdı da, yine başka boylardan gelen kadınlarla çoğalarak soy salmış, boy olmuşlar. İlk doğurucu anneleri *Asena*’nın adını benimsemişler. Tabası oldukları *Yu-Yular* hizmet etmek üzre, yüz aile hâlinde, mağaradan çıkmışlar. Artık *Kin-şanların* (Altayların) güneyinde yaşayıp *Yu-Yular* hesabına demiri döğüp işlemişlerdir. Yaşadıkları *Kin-şan*, miğferi andırdığından, ona da T’u-kiu dediklerinden, nihâyet bunu giymeği âdet edinmiş olduklarından, kendilerini böyle adlandırmayı uygun görmüşler. Çoğala çoğala boy olmaktan çıkıp budun (millet) dahî olan *T’u-kiular*, hükümdarları *Bumin* (Ç T’u-men) Han döneminde, Çinlilerin ise *Çu* hânedânı devrinde (545 yılında), onların hükûmetiyle ilk defa temâs kurmuşlardır.

(3) 501 – 600: Oğuz oymaklarının kurduğu *Göktürk* imparatorluk devleti.

(4) 900 – 1000: Onuncu yüzyılda *Müslümanlığı* resmen kabul eden *Oğuz* oymakları, *Türkmen* adıyla anılır olmuşlardır. Bunlar, *Gaznelileri* yenerek İranı ele geçirmişlerdir. İlk büyük, kayda değer Müslüman Türk devleti, kurucusu *Selçuk* beğ (ö: 1009) adıyla anılan Selçuklu imparatorluğudur.

(5) Toprakları genişletip Selçukluyu imparatorluk devleti durumuna getiren, Oğuzların Üçok koluna mensûp Kınık soyundan olup Seyhun ile Ceyhun ırmaklarının ötesinden, Aral gölü yakınlarından gelen *Dukak*’ın oğlu *Selçuk* beğ torunları *Tuğrul* (990 – 1063) ile *Çağrı* (990 – 1060) beğlerdir.

1036da Oğuzların başı *Tuğrul* beğ, sultan ünvanını almıştır.

⁵⁰⁷Bkz: “*Hunnen*”, “*Wikipedia, der freien Enzyklopädie*”, wikipedia.org/wiki/Hunnen, 2005.

“*Wikipedia der freien Enzyklopädie*”yle ilgili olarak “*Kaynaklar*”a bkz.

⁵⁰⁸Efsânede de görüldüğü gibi; söz konusu olan ‘dışarıdan evlenme’dir.

SORUN NEDİR?

1038 – 1077: Hazar denizi ile Aral gölünün kuzeyindeki anayurtlarından İslâm âleminin merkez coğrafyasına dek uzanan Büyük Selçuklu imparatorluğu aracılığıyla Türkler, Batı Asyanın siyâsî ile askerî denklemlerinin en önemli tarafı olmuşlardır. Kalburüstü usta savaşçıları ve okcularıyla Selçuklu ordusu, gerek İslâm âleminde gerekse onun önde gelen hasmı karşısında rakîpsizdi. Fakat ilk zamanlarda Selçuklular, dörtbaşı mamûr birlik sağlayamamışlardır. Ayrıca devlet idâresinde de acemiydiler. Ne var ki, henüz Horasanda tanıştıkları İranın üstün devlet idâre sanatını öğrenip içleştirmekte gecikmemişlerdir. Özellikle kalburüstü İranlı devletadamları ile idârecilerini bünyelerine katmakta Selçuklular tereddüt göstermemişlerdir. Zâten ilk günlerden itibâren gerek din gerekse medeniyet olarak İslâmî Türkler, genellikle, İran üzerinden öğrenip benimsemişlerdir. Bu sebeple başta dinî ıstılâhlar olmak üzere, Farscadan önemli sayıda söz ile diğer dilbilgisi unsuru Türkceye peyderpey idhâl olunmuştur. Giderek, Fars kültürü, gerek Selçuklu gerekse ondan sonraki Osmanlı dönemlerinde Türk kültürüne örnek olmuştur. Öncelikle, Selçukluda, başlardaki, Farsseverlik (Farsperverlik), git gide Farsataparlık (Farsperestlik) raddesine vardırılmıştır. Nihâyet, Türk asıllı ve dilli olan *Akkoyunluların* zoruyla Farslar, 1400lerin ortalarından itibâren Şîleştirilmeseydiler, Türklük, ihtimâl, Fars dili ile kültürünün bağrında eriyip yitecekti. Safevî İranın Şîliğine Sünnîlikle karşı koyan Osmanlı, genelde, Türk kültürünü, özellikle de dilini, Farsınkinin eritici çekim gücünden kurtarıp korumuştur. Zengin ve güçlü medeniyet geçmişlerinde gördüğümüz Mecûsîlik, Mazdakcılık, Manicilik (Manichéisme), Nasturcu Hıristiyanlık gibi dinler ile mezheplerden kültür unsurlarıyla bezenmiş Şîlik, haddizâtında din olarak Müslümanlığın ilk sancakdarı Araplığa karşı Farsların, kimliklerini koruma kaygısı ile kavgasının ifâdesi olmuştur. Baştan beri geniş bir Türk çevresinin (Türkmenler), Şîî-Alevîleşmesi de Farslarinkine benzer bağlamda değerlendirilmelidir. Tabîî, Araplaşmayayım derken Türklerin, Farşlılaşması tehlikesi de vâriddi. Sözüünü ettiğimiz tuhaf durum, Türk tarihinin en ilgi çekici vechelerinden birine imkân hazırlamış, demekki devletin—Karahanlılar, Gazneliler, Baburoğulları, Kölemenler, Selçuklular, Osmanlılar (zâten Farşlılaşmış olan Safavîler istisnâdırlar)— hemen her zaman Sünnî olmasına karşılık, en azından bir kısmıyla, tabaanın, yânî toplumun Şîliğe/Alevîliğe meyletmesine etken olmuştur.

(6) Yukarıda bahsi geçen iki kutub arası gidiş – gelişlerin örneğini Osmanlı tarihinde dahî görebiliriz. Osmanlı, kuruluş yılları olan 1300lerin başından 1500lerin ilk yarısına değin Tasavvuf tarikatlarının yoğun etkisiyle daha ziyâde ‘Alimeşrep’ti. Doğrudan doğruya Alevî Türkmenlerin (Kızılbaşlar) dışındaki Türkler, Yarımada Arapları ile Kürtlere oranla daha ‘geniş açılı’ bir Sünnîliği yaşamaktaydılar. Dolayısıyla iki cenâh arasında, en azından gündelik yaşama düzleminde, ciddî bir ayrılık

SORUN NEDİR?

aykırılık yoktu. Devlet de, iki taraftan birine gözle görülür raddede eğilim göstermemektedir. Ne vakit Farslılaşımağa kayan Safavîlerin Şîleştirme siyâseti Osmanlı ülkesini doğudan tehdit etmeğe başladı, Osmanlı, tabîr câizse, ‘Ömermeşrep’ kesildi. 1600lerden 1800lerin başına değin Osmanlı, İrandan gelen tehditlere göre hep ‘Alimeşreplik’ ile ‘Ömermeşreplik’ arasında mekik dokumuştur. II. *Mahmut*’un Bektaşîliğe bağlı Yeniçeriliği ilgâsıyla birlikte sert ve sıkı bir Sünnîlikten yana kesin tavır koyulmağa yönelinmiştir. *Mete* ile *Bilge* kağanlardan yahut *Tonyukuk*’tan *Mustafa Kemâl* Paşaya değin Türk devlet refleksinin değişmez özelliği, vatan toprağının elden çıkarılmasına katî tahammülsüzlüktür. Bu refleks uyarınca, tehdit, daha ufukta görülmeğe görsün, elde avuçta ne varsa, her şey fedâ olunabilir. İcâbında evlâda veya *Yavuz Sultan Selâm* (Kızılbaş Türkmenler) ile II. *Mahmut*’ta (Yeniçeriler) gördüğümüz gibi, kendi insanına bile, göz kırpmadan, kıyılabilir. Böyle bir tehlikenin başgöstermesi durumunda kavmî bağlılıklar dahî ikinci plana düşer. Nitekim, *Yavuz*, devletin toprak bütünlüğüne tehdit teşkil eder gördüğü soydaşları kılıncı artığı (Kızılbaş) Türkmenleri bugünkü Iraka sürerken, Sünnîliği ziyâdesiyle ciddîye alan Kürtleri yaşadıkları Zağros dağlarından kitleler hâlinde Doğu Anadoluya taşıyarak Şîî İrana karşı set çekmiştir.

(7) 1042: *Tuğrul* beğ, komutasında Selçuklular Batı Asyanın hâkimi olmuşlardır.

1050 – 1055: Yine *Tuğrul* beğ kumandasındaki Selçuk ordusu İsfahan ile Bağdadı fethetmiştir. Böylece Selçuk imparatorluğu, İslâm âleminin öncü ve önder devleti olmuştur.

Ağustos 1063te *Tuğrul* beğ’in vefâtı üzerine yeğeni *Alparslan* (1030 – 1072) tahta çıkmıştır.

Saltanatı 1063ten 1072ye değin süren *Alparslan*’ın çığır açıcı başarısı, İmparator *Romanus IV. Diogenes* (ö: 1072) kumandasındaki Bizans ordusunu 19 ağustos 1071de Van gölü yakınlarındaki Malazgirt ovasında bozguna uğrattı; imparatorun kendisini tutsak almasıdır. Böylelikle Anadolu, Müslüman Türkün yerleşimine açılmış; yerli ahâlinin bir bölümü Müslümanlaşmış; *Roman*’ın doğrudan halefi Hıristiyan âlemin öncü devleti *Bizans*’ın dahî kaçınılmaz sonu hazırlanmıştır. Büyük Selçuklu imparatorluğunun kolu olarak Anadolu Selçuklu devleti şekillenmeğe başlamıştır. Anadoludan hareket eden Selçuklu ordusu Suriyeyi, Filistin ile 1076da *Kudüs*ü fethetmiştir.

1072 – 1092: *Alparslan*’ın en büyük oğlu *Melikşah* (1052 – 1092), atasının yerine tahta çıkmıştır. Başta gökbilim olmak üzere, ilme irfâna tutkun *Melikşah* devrinde Selçuklu devleti altın çağını idrâk etmiştir. Başına matematikçi, gökbilimci ve şair olan *Ömer Hayyam*’ın (1050 – 1123) getirildiği rasathâne açılmıştır. İslâm tarihinin en istidâtlı devletadamlarından *Nizâmelmülk*’ün (görev süresi: 1064 – 1092) teşebbüs ve gayretiyle en

SORUN NEDİR?

önemli ve tanınmış yükseköğretim ve araştırma merkezlerinden *Nizâmiye* medresesi 1067de *Bağdatta* açılmıştır.

Süleymanşah (ö: 1086) komutasında Selçuklular, Orta Anadoluyu, bu arada, *Konyayı* 1075te fethetmişlerdir.

1076 – 1174: Fatımîler, Selçuklulara yenilerek Mısıra çekilmişlerdir.

1076: Suriye başta olmak üzere, Selçuklu devletine bağlı geniş topraklar, ‘atabeğlik’ denilen idarî birimler şeklinde taksîm olunmuşlardır. Şam, yeniden imâr görerek güzelleştirilmiştir.

1092: *Melikşah*’ın vefâtıyla. Büyük Selçuklu imparatorluğu birlik ile bütünlüğünü yitirmiştir. İç savaş. Atabeğliklerin birçoğu pâyitahttan koparak başına buyruk hâle gelmiştir.

1096: Haçlı seferlerinin başlangıcı. İznik ile Eskişehirden başlayarak Anadolu, Suriye ile Filistinde Haçlıya karşı Selçuklu Türkü *Dârülslâmı* savunmuştur.

1097: Konya pâyitaht olmak üzere, Anadolu Selçuklu Devleti kurulmuştur. Konya, İslâm âleminin bellibaşlı ilim irfân merkezlerinden biri olmuştur.

1272: Yedinci ve son Haçlı seferi. Ele geçirdikleri İslâm ellerinden ve vuruşmalarda aldıkları Müslüman Türk tutsaklardan kimini Haçlılar, Frengistana (Avrupaya) taşımışlardır. Benzer bir durumla Osmanlı – Haçlı (1490 ile 1500) ve Osmanlı – Avusturya vuruşmalarında da karşılaşmıştır.

Avrupaya götürülmüş Türk tutsakların ahfâdı *Türk* soyadını çeşitli imlâlalar altında taşımışlardır: ‘Le Turque’, ‘le Turk’, ‘De Turk’, ‘De Turck’, ‘Türke’, ‘von Türke’ v.s.

Tarihte Türk devletlerini gösterir özet cetvel

(1) **Büyük Hun İmparatorluğu** M.Ö. 206 – M.S. 216

Kurucuları: *Teoman* ile oğlu *Mete* Bagatur hanlar

Saha: Kuzeyde Sibirya, güneyde Tibet ile Keşmir; doğuda Büyük Okyanus, batıda Hazar denizi.

Yüzölçümü: 18 000 000 km²

(2) **Batı Hun İmparatorluğu** M.S. 48 – 216

Kurucusu: *Panu* Yabgu Han

Saha: Orta Asya

(3) **Turkut** yahut **Avrupa Hun İmparatorluğu** 275 – 454

Kurucuları: *Muncuk*, *Oktar*, *Rua* ile *Aybar* han kardeşler

Saha: Bugünkü Yugoslavya, Avusturya, Çekoslovakya, güney ile orta Almanya; Fransanın doğusundan Urallara, Macaristandan Bizans İmparatorluğuna.

Yüzölçümü: 4 000 000 km²

(4) **Ak Hun İmparatorluğu** 420 – 552

SORUN NEDİR?

Kurucusu: *Aksuvar* Han

Saha: Kuzey Hindistanın yarısı

Yüzölçümü: 3 500 000 km²

(5) Göktürk İmparatorluğu 552 – 743

Kurucusu: *Bumin (Tümen)* Han

Saha: Altay dağlarının geçit vermez vadileri: Ergenekon

Yüzölçümü: 18 000 000 km²

(6) Avar İmparatorluğu 562 – 796

Kurucusu: *Bayar* Kağan

Saha: Volga, Macaristan, Basarabya.

Yüzölçümü: 4,500 000 km²

(7) Hazar İmparatorluğu 602 – 1016

Kurucusu: Hakan *Yusuf* Kağan

Saha: Hazarlar, Göktürklerin batıya hicret etmiş kolu olup Yahudî dinini benimsemişlerdir. Kafkas dağları, Tuna ırmağı, güney Rusya.

(8) Uygur İmparatorluğu 740 – 1335

Kurucusu: Kutluğ *Bilge*kül Han.

Saha: Orta Asya ile kuzey Moğolistan.

Yüzölçümü: 18 000 000 km²

(9) Karahanlılar Devleti 932 – 1212

Kurucusu: *Saltuk Buğra* Han

Saha: Issık ile Balkaş gölleri arasındaki bölge dâhil bütün Mâvrâünnehir.

(10) Gazneliler Devleti 962 – 1183

Kurucusu: *Alptekin* Han (yahut *Gazneli Mahmut*)

Saha: Mâverâünnehirden Ganj ırmağına ve Hazar denizinin doğu kıyılarından Pamir yaylasına.

Yüzölçümü: 4,700 000 km²

(11) Selçuk İmparatorluğu 1040 – 1157

Kurucusu: *Selçuk Gâzî* Han

Saha: Doğuda Balkaş ile Issık gölleri, Tarım havzası; batıda Adalar (Ege)) denizinin kuzey, Akdenizin kuzey doğu sahilleri; kuzeyde Aral gölü, Hazar denizi, Karadeniz ile Kafkas dağları; güneyde Umman denizine dek Arap yarımadası; İran ile Anadolu.

Yüzölçümü: 10 000 000 km²

(12) Anadolu Selçuklu Devleti 1075 – 1308

Kurucusu: Kutalmışoğlu *Süleymanşah* Gâzî (ö: 1082)

Saha: Anadolu'nun aşağı yukarı tamamı; pâytähtlar: İznik, Bursa, Konya.

(13) Harzemşah Devleti 1077 – 1231

Kurucusu: *Kudreddîn Mehmet Harzemşah* Han

Saha: İran, güney Kafkasya, Dağıstan, Türkistan, Afganistan.

Yüzölçümü: 5 000 000 km²

(14) Altınordu Devleti (1224 – 1502)

Kurucusu: *Batur* Han

Ak, Gök ile Nogay Ordularından (budunlarından oluşmuştur

SORUN NEDİR?

Saha: Doğu Avrupa, Uralların batısı, İdil (Volga) kuzeyi, Kırım yarımadası.

(15) Timur–Mogul İmparatorluğu 1369 – 1501

Kurucusu: *Timur* Han

Saha: Batıda Balkanlar, Anadolu; doğuda İdil ırmağı; güneyde Hint Okyanusu; doğuda Orta Asya.

Yüzölçümü: 8 000 000 km²

(16) Babür–Mogul İmparatorluğu 1526 – 1858

Kurucusu: Muhammet *Babür* Şah

Saha: Afganistan ile Hindistan.

Yüzölçümü: 2 700 000 km²

(17) Osmanlı İmparatorluğu 1299 – 1922

Kurucusu: *Osman* Gâzî beğ

Saha: Cezayir, Tunus, Libya, Sudan, Habeşistanın kuzeyi, Mısır, Ürdün, İsrafil/Filistin, Suriye, Irak, Kuveyt, Bahreyn, Anadolu, Kafkasya, Azarbaycan, Kırım, Macaristan, Basarabya, Rumanya (Karpatlar, Eflâk ile Boğdan), Yugoslavya (Sırbistan, Karadağ, Bosna, Makedonya), Bulgaristan, Yunanistan, Kıbrıs; Karadeniz, Akdeniz, Kızıldeniz ile Adalar denizi birara Osmanlı gölleri görünümündeydiler. Pâytaht: İstanbul

Onaltıncı yy sonu: Nüfus: 28 000 000; yüzölçümü: 20 000 000 km² ⁵⁰⁹

(18) Türkiye Cumhuriyeti (1922 –)

Kurucusu: *Mustafa Kemâl (Atatürk)* Paşa

Saha: Anadolu, Trakyanın doğusu; Karadenizin güneyi, Akdenizin kuzey doğusu, Adalar (Ege) denizinin doğusu, Marmara denizinin tamamı.

Yüzölçümü: 780 000 km² ⁵¹⁰

EK 4 (431 sayılı dipnot)

*Teoman*⁵¹¹ Kağan, Büyük *İskender*’den yüz on dört yıl sonra; *Iulius Caesar*’dan (Jül Sezar) ise, yüz altmış beş yıl önce ölmüştür. Hun ile Göktürk kağanlarının doğum tarihleri genellikle bilinmiyor. ⁵¹²

EK 5 (446 sayılı dipnot)

(1) Efsâne kahramanı Oğuz han ile oğullarının soyundan geldiklerine inanılan Oğuzlar, yirmi dört oymaktan oluşmuş bir uruktular (boyar birliği).

Gün Han, *Ay* Han ile *Yıldız* Han soyundan *Bozoklar* boyu on iki oymağa ayrılmıştır: Kayılar, Bayıtlar, Alkaevliler, Karaevliler, Yazırlar, Dodurgalar, Döğerler, Yaparlılar, Avşarlar, Beğdilliler, Kızıklar ile Karkınlar.

⁵⁰⁹Bkz: Colin McEvedy & Richard Jones: “Atlas of World Population History”, 134.s.;

ayrıca bkz: “Altürkische Reiche und Herrschaften”, www.enzyklopaedie.org/Alt.

⁵¹⁰Bkz: www.türkiye.net/sota/empires

⁵¹¹*Teoman*, *Toman*ın Çin metinlerinde aldığı şekildir. *Toman* yahut *Tuman*→ *Duman*: Kamlık itikâtlarında ‘duman’ın ilahî–ruhânî anlamı vardır. ‘Duman’ biçiminde ‘ruh’ın göğe ağıdığı tasavvur olunmuştur. Kutsal kabul edilen ‘ağac’ın da göğe ağıdığı (nitekim ‘ağmak’tan ‘ağaç’ = ‘göğe ağan’), demekki ilahî–ruhânî varlık biçiminde tasavvur olunmuştur.

⁵¹²Bkz: Yılmaz Öztuna: “Devletler ile Hânedânlar”, 126.s.

SORUN NEDİR?

Üçoklara gelince; onların da *Gök Hanın*, *Dağ Han* ile *Deniz Hanın* ahfâdı oldukları kanâatı hâkimdir. Üçokların on iki oymağı: Bayındırlar, Peçenekler, Çavuldurlar, Çepniler, Salgurlar, Eymürler, Alayuntlular, Yüreğirler, İğdirler, Büğdüzler, Yıvalar ile Kınıklar.

Oğuzlar, *Hsiung-nuların* 216daki yıkılışından sonra kurulmuş *Rurana* bağlanmışlardır. *Turkut* yabgusu/şehzâdesi *Bumin* hanın önderliğinde bağımsızlıklarına kavuşup 552de *Göktürk* devletini kurmuşlardır. *Bumin*, bilâhare inisi *İstemi* Hanla birlikte seferlere çıkıp fetihlerde bulunmuştur. Ölümünden kısa süre önce *İstemi* Han, ilkin Sıryabgu, hemen ardından Oğuz Han ünvanlarını almıştır. Göktürk devletinin daha erken devirlerinde Oğuzlar, Dokuz ile Otuz Oğuzlar olarak bölünmüşlerdir.

Göktürklerin ikiye bölünmesiyle *Otuz Oğuz*, batı yönünde yer değiştirmiş; sonuçta onlardan önce oralara intikâl etmiş ve kendileri gibi *Hsiung-nuların* yahut *Hunların* batı kolu olan *Ogurlarla* karşılaşmışlardır. *Ogurlar*, Hun-Bulgarların atasıdır.

Sonunda (Otuz) Oğuzlar, Türk, kısmen de İran soyundan otuzu aşkın halkı hâkimiyetleri altına almışlardır. Fakat İran kültürünün etki alanına girmekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Buna karşılık soydaşları Dokuz Oğuz da Çin etkisinde kalmıştır. Dokuz Oğuzun ayrılmasından sonra anayurtta kalanlar kendilerini *Sekiz Oğuz* adıyla anmışlardır.

(2) Otuz Oğuzdan Sekizinci yüzyılda *Üç Oğuz* türemiştir. Mezûr yüzyılda Orta Asyadan batıya kayan Sekiz Oğuz, Aral gölünden Hazar ile Karadenize dek uzanan düzlüklere yerleşmiş *Üç Oğuzla* karşılaşp kaynaşmıştır. Buradan itibâren birleşmiş bir Oğuz milletinden söz etmek yerinde olur. İslâmdan önce genelde Türklerin, özelde de Oğuzların ortak paydası dildir. İhtidâyla birlikte Türkçenin yanısıra Müslümanlık da ortak paydaya katılmıştır.

Onuncu yüzyıl sonlarında *Üç* ile *Sekiz Oğuzlar*, Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki düzlükler ile Ceyhun – Seyhun ırmaklarının kuzeyi ile kuzey doğusundan, yânî Mâverâünnehirden harekete geçip güneye ve güney batıya İrana intikâl ederek yerleşmiş, toprakla ve hayvancılıkla iştiğâl eder olmuşlardır.⁵¹³ Öncelikle de asker olarak istihdâm edilmişlerdir. Askerlik sâyesinde güç, yetki ile itibâr kazanmış, böylelikle varolan Müslüman devletlerinin en üst idârî mertebelerine tırmanma fırsatını yakalamışlardır. Giderek varolan düzenleri devirerek yeni devletler ile siyâsî nizâmlar tesîs etmişlerdir. Fars ülkesinde kurduklarının en önemlisi Selçuklu devletidir.

(3) İrandan sonra Oğuzlar, peyderpey batıya yönelmişlerdir. Kâh doğrudan doğruya İrandan, kâh Suriye üstünden Anadolu'ya varmışlardır. Balkanlara da geçmekle birlikte, esâs yerleşip yurd edindikleri mekân Anadolu olmuştur. Öyleki, Selçuklunun halefi olarak vucut bulacak Osmanlı, Balkanların tamamını ele geçirmiş olmakla berâber, Yükseliş dönemi boyunca, pâdişahlığa hazırlık mahiyetinde, şehzâdeler, hep Anadolu vilâyetlerine vâlî tayîn olunmuşlardır. Buna karşılık, Balkanların idâresi, çoğunlukla, Osmanlıya kendiliğinden yahut devşirme yoluyla katılmış gayrimüslim menşeli akıncılara bırakılmıştır.

⁵¹³ Bkz: “Die Oghusen und ihre Untergruppen”, www. Infomia.com/wiki, index, Oghusen

(4) Siyâset sanatı ile devlet nizâmını Selçukludan ve onun üzerinden İranlı Sâsânî ile Arab asıllı Abbâsîden tevârüs etmiş Osmanlı, Anadolu müdhiş bir kargaşaya batmışken, uç beğliğinden imparator devleti olmağa adım atmıştır. 1243 Köseadağ vuruşmasında Anadolu Selçuklularını yenen Moğollar (İlhanlı devleti), taş üstünde taş, gövde üzerinde baş bırakmamacasına Anadoluyu istilâ etmişlerdir. Moğol mezâlîminden kaçan Türkmen boyları/oymakları Türkistandan, İrandan, Azarbaycandan, Doğu ile Orta Anadoludan kalkıp 1261 ile 1310 arasında istilâdan nisbeten masûn kalabilmiş Batı ile Kuzey batı Anadolu'ya yerleşerek beğlikler kurmuşlardır.⁵¹⁴ Öncelikle Kuzey batı Anadolu serhad boyudur. Selçuklu sultanı Gıyaseddîn *İkinci Keyhusrev* (saltanat: 1237 – 1246) Kayı boyunu/oymağını Bizans kaynaklarında Bitinya diye anılan bölgenin askerî açıdan en kayda değer mıntıkasına yerleştirmiştir. Öteki gâzî beğlikler —Menteşe, Aydın, Saruhan ile Karesi— gibi, Kayılardan gelme Osmanlı da Hristiyan topraklarına akınlar düzenleyip kalelerini ele geçirmeğe koyulmuştur. Sonunda, 1299da bağımsızlığını ilân edip *Söğütü* merkez kıldıktan sonra *Osman Gâzî* 1301de İznik (Nicaea) şehrini fethetmiştir. 1326da vefâtıyla *Osman Gâzî*'nin yerine oğlu *Orhan Gâzî* tahta çıkmıştır. O da 1326da fethettiği Bursayı Osmanlı devletinin ikinci pâyıtahtı kılmıştır. 1352de Çanakkale boğazı aşılarak Rumeliye ayak basılmıştır. Mekecenin fethi akabinde *Orhan Gâzî*, yolda kalmış fakîr fukaranın sığınacağı *fakîrân*, yabancıya kucak açan *garîbân*, dilencileri kabul eden *miskînân*, gezgin dervişleri ağırlayan *dervîşân* ile talebeyi barındıran *tâlibân-ı ilmi* içerir *hânegâh* inşâa ettirmiştir.⁵¹⁵ 1326da fethedilmiş Bursayı 1331 eylülünde ziyâret eden Arap gezgin Muhammed *İbn Battuta*'nın (1304 – 1377), verdiği bilgilerden buranın, beş yıl önce uzun süre muhasara altında tutulup da zaptedilmiş, savaş görmüş bir şehir olduğu izlenimi edinilmez. Hummalı bir imâr etkinliği hüküm sürmekteydi. Bu cümleden olmak üzere, câmi, medrese, han, kervansaray, hamâm, imârethâne, imâlâthâne, çarşı, pazar ve yeni yerleşmeğe gelenlere konut inşâa olunmaktaydı. Şehrin görünümü hızla Müslümanlaşmakla birlikte, din ile kavim farkı gözetilmeksizin herkese hayatını olduğu gibi sürdürme hakkı tanınmıştı. Hana yahut kervansaraya konuk gelenin önüne yiyecek niyetine ekmek, içecek olarsa, keyfe göre, ya su ya da şarap koyulmuş. Yine *İbn Battuta*'nın anlattıklarına bakılırsa, hükümdar *Orhan Gâzî*, sefere çıkmadıkca, mülkündeki şehirleri dolaşır, bir yerde de on günden fazla kalmazmış. Böylece halkın sorunlarını yerinde görüp gerekli tedbirleri vakit geçirmeden almak imkânını bulurmuş. Zaptolunan topraklar ile şehirlerin nizâm ile intizâmı gözetilmiş; kimsenin toprağına, malına mülküne dokunulmamıştır.⁵¹⁶ Sâdece vergiye — iltizâm—⁵¹⁷ bağlanmışlardır. Gerek konulmuş vergilerle gerekse belli bir miktarın üstüne çıkan topraklara el koymak

⁵¹⁴ Bkz: Halil İnalçık: “The Question of the Emergence of the Ottomabn State”, 71. – 79.syflr.

⁵¹⁵ Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 73.s.

⁵¹⁶ Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 54. – 94.syflr.

⁵¹⁷ “*Lüzûm* kökünden türeyen *iltizâm* sözlükte ‘gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma’ gibi anlamlara gelir. Terim olarak ‘özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıllık bedel karşılığında üzerine alması’ demektir. Bu işi yapan kişiye *mültezim* denir. İltizâm ile eş anlamlı olarak *deruhte*, *fûruht*, *ihâle* ve *taahhüd* tabirleri de kullanılmıştır. Günümüzün deyimleriyle vergilendirmenin bir tür özelleştirilmesi şeklinde nitelenebilecek olan iltizâm, ziraî toplumun hâkim olduğu dönemin yaygın bir uygulaması şeklinde ilkçağdan XX. Yüzyılın başlarına kadar dünyanın pek çok ülkesinde kullanılmış bir vergilendirme metodur.

Devlet için vergilendirmenin başlıca iki yolu vardır. Bunlardan biri, günümüzde hemen her devlette olduğu gibi maaşlı memur kadrolarıyla vergilendirme yapılması, diğeryse vergilendirme görevinin özel teşebbüs gibi hareket eden kişilere belirli

SORUN NEDİR?

sûretiyle menkul ile gayrimenkul servetin tek elde toplanmasının önlenmesine gayret edilmiştir. Bu da, zâten *Kur'ân* hükmü gereği idi.⁵¹⁸ Söz konusu düzenden Hıristiyan ahâlî öylesine etkilenmiştir ki, kendiliğinden Osmanlıya iltihâk edenler, azımsanmayacak sayılara ulaşmıştır.⁵¹⁹ Nitekim Müslüman Türk akıncılarının Hıristiyan mütekâbili olan Bizanslı Rum *Akritai*, Gâzîlerle birlikte savaşmağa koyulup gazâ coşkunuğu ile savaş ganîmetlerini yine Akıncılarla paylaşmışlardır. *Akritainin* arasından Gâzî *Köse Mihal*, oğlu Gâzî *Ali* beğ, Gâzî *Evrenos* gibi akıncı kumandanlar temâyüz etmişlerdir. *Aşıkpaşazâde*'nin aktardıklarına bakılırsa, bunlardan biri olan Bursa beğinin veziri Gâzî *Saroz*'a Osmanlı hükümdarı *Orhan* Gâzî, kuvvete başvurmaya gerek bırakmadan şehri niye kendi istekleriyle teslim etmiş olduklarını sormuştur. *Saroz* da şu cevabı vermiştir: “Çeşitli sebeplerden teslim olduk. Bunlardan biri, devletinizin günden güne güçlenmesidir. Buna karşılık bizlerinkisi gün be gün çaptan düşmektedir. Hepimiz bunun farkındayız. Bir başka sebep, atanız (*Osman* Gâzî) bize darbe indirdi; ardından başını alıp gitti. Köylerimizi mülküne (devletine) kattı. Sizlere teslim oldular. Onların nice rahata ermiş olduklarına tanık olduk. Artık bizlere ihtiyâç duymadıklarını gördük. Bizler de, işte, o rahatı arzuladık.”⁵²⁰

Gerek Bizanslı gerekse Balkanlardan Hıristiyan zâdegân aileler hızla ve tereddütsüzce Osmanlı idâresinin en üst mertebelerine tırmanıp yerleşmişlerdir. En çarpıcı örneklerden birinden bahsedelim. 1389 Kosova meydan vuruşmasında Osmanlı sultanı *Birinci Murat* kumandasındaki Osmanlı Türk ordusuna yenilen Sırların efsânevî hükümdarı *Lazar* Hrebelyavoniç, vuruşma meydanında can vermiştir. Onun oğlu ve halefi sıfatıyla Osmanlı hâkimiyeti altındaki Sırbistanın kralı olan *Stefan Lazareviç* (*Lazar* II), *Birinci Murad*'ın ardından tahta oturan oğlu *Yıldırım* (I.) *Bayazıt*'ın yoldaşı, silâh arkadaşı olmuştur. O kadar ki *Stefan*, 1402 Ankara vuruşmasında *Yıldırım*'ın yanında *Timurlenk*'e (1336 – 1405) karşı cansiperâne savaşmıştır. *Stefan*, kumandasındaki Sırp birlikleriyle, askerleri tarafından terkedilmiş hâlde tek başına kalakalmış *Yıldırım*'ın yanında ümitsizce vuruşmağa devam etmiştir. Sonunda *Yıldırım*'ı ricata iknâ edemeyince, ister istemez elinde kalmış pek az sayıdaki askeriyle muharebe meydanından çekilmek zorunda kalmıştır. *Yıldırım* da *Timurlenk*'e esîr düşmüştür.

Osmanlının seçkin ve dinî ile kavmî ayırım gözetmeyen siyâsetine çarpıcı bir örnek daha: Yıllardan 1453; tarih, 29 Mayıs. Yirmi bir yaşındaki *Fatih Sultan* II. *Mehmet* kumandasında Osmanlı Türk ordusu İstanbula girmektedir. Surlar

şartlarda devredilmesidir. Bu iki metot, vergilendirmede devletin kullanabileceği mekanizmaların iki ideal şematik kutbudur... Osmanlılar, emânet ve iltizâm usulleri diye adlandırdıkları bu metotların her ikisini de kullanmışlardır. Ancak, başlangıçtan itibaren iltizâmı emânete tercih etmişler ve tercihlerini XIX. Yüzyılın ortalarına kadar pek değiştirmemişlerdir...” —*Mehmet Genç: “İltizâm”, 154.s.*

⁵¹⁸Bkz: “Allahın o kent halklarından Peygâmbere verdiği fey ganîmetleri, Allaha, Peygâmbere, akrabâlara, yetimlere, yoksullar ile yolda kalanlara aittir. Böylece o mallar yalnızca zenginler arasında dolaşan servet olmaz...” (7). “... Kim nefsinin açgözlülüğünden korunursa, o, kurtuluşa erecektir” —*Haşr/59* (9).

⁵¹⁹Osmanlıya katılan başta Rum olmak üzere, çok sayıda Hıristiyan kumandan ile asker, Müslümanlarla evlenerek soyca onlara karışmışlardır. Böyle karma evliliklerden doğmuş çocuklara Rumlar, *miksobarbaroi*, yâni ‘barbar kırmaları’ demişler. —Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 94.s.

⁵²⁰ Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 56.s.

SORUN NEDİR?

ve onların hemen dibi iki taraftan savaşta ölmüş askerlerin naaşlarıyla dolu. Naaşların arasında devleti ile davâsı uğruna vuruşurken canını fedâ etmiş Bizansın son imparatoru ve başkumandanı XI. *Konstantin* (Drages) *Palaiologos* (1404 – 1453) da bulunmaktadır. *Fatih*, er meydanında can vermiş Onbirinci *Konstantin*’i şanı ve şerefîyle mütenâsip şekilde defnettirmiştir.

İmparator, iki kere evlenmiş olmasına rağmen, çocuksuzdu. Bizans fethedilmeyip *Konstantin* de imparator kalsaydı, ağabeğinin üç oğlundan muhtemelen en yaşlısı tahtın vârisi olacaktı. Ama öyle olmadı. Kaderin cilvesi, üç kardeş çocuğu şehzâde, artık, *Fatih*’in hizmetindedir.

Konstantin’in Enderûnda eğitim görmüş üç kardeş çocuğundan biri, yeni adıyla *Mesîh* Paşa, İstanbulun fethinden on yedi yıl sonra, 1470’de yirmi yedi yaşındayken Osmanlı donanmasının kumandanlığına ve Geliboluya sancak beği atanmıştır. 1481’de de *Mesîh* Paşa, *Fatih*’in oğlu ve halefi II. *Bayazıt* tarafından vezîriazamlığa tayîn olunmuştur. Bu makamda iki yıl kalmıştır. Onu 1499’da, tekrar aynı mevkide görüyoruz. 1501’de mezkûr makamdayken vefât etmiştir.

Mesîh Paşanın inisi, *Fatih*’in muhabbetini kazanmış, yeni adıyla, *Has Murat* Paşa, 1472’de henüz on dokuz yaşındayken, ilk görevi olan, Rumeli beğlerbeğliğine getirilmiştir. Akkoyunluların beği *Uzun Hasan*’a (1423 – 1478) karşı tertiplenmiş seferde *Fatih* Sultan *Mehmet* ordusunda cenâh kumandanyken Doğu Anadolu’da Fıratı geçerken 4 ağustos 1473’te tuzağa düşürülerek şehid edilmiştir.

Üçüncü kardeşe ne olduğu tam olarak bilinmiyor.⁵²¹

(5) İmdi, genişleme, yayılma devrinde Osmanlı Türkü, ele geçirdiği topraklarda yaşayanlarla dil, din, kavim farkı gözetmeksizin, ‘istimâlet’⁵²² denilen, uyuşma, uzlaşma

⁵²¹Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 115.&116.syflr.

⁵²²“Sözlük anlamı ‘meylettirme, cezbetme, gönüll alma’ olan *istimâlet*, Osmanlı kroniklerinde ‘halkı, özellikle de gayrimüslim tabaayı gözetme, onlara karşı hoşgörülü davranma, raiyyetperverlik’ manâsında kullanılmıştır. Fethedilen yerlerin halkına iyi davranma, onları himâye etme, dış düşmanlara karşı can ve mal güvenliğini sağlama, dinî konularda serbestiyet verme, vergi hususunda kolaylık gösterme Osmanlı *istimâletinin* başlıca unsurlarıdır. Aslında *Kur’ânda* —*Tevbe*/9(60)— ‘müellefe-i kulûb’ şeklinde ifâde edilen *istimâlet* siyâseti Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran önemli bir ilke olarak benimsenmiştir. Osmanlı Beyliğinin, Selçuklulardan devraldığı bu siyâset Bitinya bölgesindeki Bizans tekfurlarıyla iyi geçinme, yerli halkın kalbini kazanma şeklinde daha kuruluş yıllarında uygulanmış ve Mihaloğulları gibi, Osmanlı askerî tarihinde önemli rol oynayan bir akıncı ailesinin kazanılması örneğinde görüldüğü üzere olumlu sonuçlar vermiştir.

... Kalıcı Osmanlı fetihleri muayyen safhalardan geçerek gerçekleşmekteydi. Halil İnalcık’a göre önce haraçgüzârlık devri başlar, bunu alışma dönemi takip eder, daha sonra halkın memnun olmadığı yerli hânedanın barışçı yollarla bertaraf edilmesine sıra gelirdi. Ancak, eski idarî uygulamalar bütünüyle ve ânî bir şekilde kaldırılmayıp Osmanlı sistemine intibak ettirilir, angarya niteliğindeki ağır mükellefiyetler kaldırılırdı. Dinî kurumlar ve hiyerarşiler, sınıfların statüleri, idarî taksimat ve gelenekler korunur, timar rejimine yabancı olmayan askerî zümreler Osmanlı timar sistemine dahil edilirdi. Böylece öteden beri Katolik baskısından, yerli beylerin ve voyvodaların tahakkümünden bıkan halk, bu uygulamalar sayesinde Osmanlı tabaasıyla uyum sağlar ve Osmanlılık kavramı etrafında birleşirdi.

Osmanlıların bu uygulamalarını hoşgörü kavramıyla açıklayan bazı yabancı tarihçiler, Balkanlardaki Türk fetihleri sonucunda Arnavutların, Bizans ve Sırp baskısından kurtulduğuna, asimilasyonun engellendiğine, Sırp kilisesinin üstünlüğünün kırıldığına işaret etmişlerdir ...”

—Mücteba *İlgürel*: “*İstimâlet*”, 362.s.

SORUN NEDİR?

siyâseti gütmüştür. Böyle bir siyâsetin başta gelen sebebi özge dinlerden, bu arada özellikle de Hıristiyanlıktan farklı olarak İslâm'da dinyayma şartınının koşuluyla olmamasıdır. İslâma dâvet ve özendirme çabası var; ama zorlama yok. Hedef, tek tek bireyleri Müslüman kılmaktan ziyâde, toplum–siyâset–iktisât düzenini değiştirip ‘âdil–nizâm–medinesi’nin ihdâsıdır: ‘Dârülslâm’. Osmanlı Türklüğü bahsi geçen ülkünün bayrakdadır. Onun bu uzun soluklu idâresine *Tourkokratia*,⁵²³ demekki ‘Türk hâkimiyet sahası’, adâlet nizâmına da *Pax Ottomana*,⁵²⁴ yânî ‘Osmanlı barışı’ yahut ‘huzuru’ denmiştir. Huzuru sağlayan başlıca etkenlerden biri, devletin çatısı altında birarada yaşayan halkların örfüne, âdetine, diline, dini ile geçmişine duyulan, gösterilen saygıdır. Bunun eşsizliğinin, benzersizliğinin en göz alıcı örneği, değiştirilmemiş yer adlarıdır. *Roma–Bizans*ın pâyitahtı aynı kaldığı gibi, adına bile dokunulmamıştır: *Konstantinopolisten Konstantiniye*⁵²⁵

Öncelikle adâlet kavrayışı ve ondan esinlenmiş hukuk cihetinden Türklüğün, gerek din gerekse medeniyet itibâriyle İslâm ile imtizâcının en seçik örneğini özellikle erken ve nisbeten orta devir Osmanlı tarihi sunmaktadır. Bu, öylesine bir kaynaşmışlık ki, ikisi, birbirleriyle et ile tırnak mesâbesindedir. İslâm ile Oğuz Türkünün imtizâcı, Osmanlı devlet düzenini ortaya çıkarmıştır. Bu devlet düzeninin yönlendiricisi ile yöneticisi, önderi ile öncüsü Osmanlı hânedânıdır. “Altı asırda Osmanlı hânedânından otuz altı hükümdar çıkmıştır. Adı anılan hânedânsız imparatorluk varolamazdı. Buna karşılık, hânedânının değişmesi, sözgeşi, bir İngiltereyi devlet olarak çökertmezdi. Osmanlı imparatorluğu için durum böyle olmamıştır.” İmdi, kargaşayı, ayaklanma ile iç savaşı önlemek, dolayısıyla devletin birliğini, dirliği ile sürekliliğini sağlamak maksadıyla *Fatih Sultan Mehmet, Kurâ’nî* ilkeye⁵²⁶ aykırı ve sonuçları korkunc olan bir kanun çıkarmıştır: “Allahın, pâdişahlığı nasîb ettiği oğullarımdan biri, devletin esenliği için kardeşlerini katletmeğe kanunca mezûndur.”⁵²⁷

EK 6 (453, 459&472 sayılı dipnotlar).

Tarihte ana göç dalgalarından biri, M.Ö.2300 ile 1900 arasında vukûu bulmuştur. Zikrolunan tarihler arasında *Arî* budunlar ile boylar, Rusyanın güneyi ile Sibiryanın batısındaki anayurtlarından kalkıp, bir bölümü, Hazarı kuzeyi ile doğusundan dolanarak İran yaylasına girip yerleşmiş, buradaki tarihî Med ile Pers (Fars) devletlerini kurmuştur. Başka bir bölüm ise, Hayber geçidini aşip İndüs ovasına inmiş, tarihî Hint medeniyetini vucuda getirmiştir. Nihâyet bir kısmı da,

⁵²³Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 95.s.

⁵²⁴Bkz: Heath H. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 101.s.

⁵²⁵Askerî dehân ve yiğitliğiyle fethettiğin Roma–Bizans devletinin pâyitahtı, kurucusuna izâfetle, *Konstantinopolisin* adını değiştirmiyorsun —: *Konstantiniye*. O devletin din ile medeniyet remzi (symbole), bir mimârlık şaheseri *Ayasofyayı* hikmetisebebine uygun biçimde, demekki yine ibâdet gâyesine yönelik kullanacaksın. En azından ibâdethânede resmedilmiş inancına aykırı dinî tasvirleri sil. Hayır! Onlara dahî tahammül gösteriliyor, yalnızca, zarar vermemek şartıyla üstleri örtülüyor. İşte: *Âdil–Nizâm–Medinesi!*

⁵²⁶Bkz: “... Haksızca bir insan öldüren bütün insanlığı katletmiş sayılır...” —*Mâide*/5(32).

⁵²⁷Halil İnalcık: “The Ottoman Empire/ The Classical Age 1300 – 1600, VIII. Bölüm: “The Manner of Accession to the Throne”, 59.s.

SORUN NEDİR?

daha doğuya açılarak Tanrı dağları (Ç T'ien-şan) ile Altaylara dek uzanan geniş bir mıntıkaya dağılmıştır. Orta Asyada kalan Arîlerin bir kolundan zamanla İskitler, Sarmatlar ile Sakalar neşet etmiş; fakat bir diğeryse, Sibiryanın kuzey doğusundaki buzlu düzlüklerden, bir ihtimâl, tundradan gelen boylarla orman kuşağının (Tayga) hemen güneyinde karşılaşmıştır.

Tarih boyunca boylar karşılaştıkça ilkin döğüşmüş, sonra da sevişmişlerdir. Nitekim, değirmi-kafataslı (Fr brachycéphalique) uzak Asyalılar (muhtemelen Hunlar) ile uzun-kafataslı (Fr dolichocéphalique) Hint-Avrupalıların (Arî) 'izdivâc'ından 'orta-uzun-kafataslı' (mésocéphalique) 'Turanlı'ların ortaya çıktıkları farzedilmiştir. Melezleşmiş Eski Türklerin, Turanî özellikler taşıdıkları da bir varsayımdır. Tıpkı Turanî kavimlerin, Altay dağlarından mülhem, 'Altayca' denilen bir 'aslî dil'den kaynaklandığı sanılan akrabâ dilleri konuştuklarını öne süren varsayım gibi. 'Altay', ama ondan da fazla, 'Ural-Altay' dil aileleri varsayımı, dilbilim çevrelerine Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden beri münâkaşa konusu olmuştur. Görülebilir bir gelecekte de bu sorunun çözümü mümkün gözüküyor.

Orta Asya bozkır kültürleri, kavmî esâslarca Arî ile Turanî olmak üzere, iki ana öbek çerçevesinde mütâlea olunmuşlardır. Turanî olanlar, M.Ö.1200 – 700 arasında Yukarı Yenisey mıntikasında kendilerini göstermeğe başlamışlardır. 700 – 300 arasındaysa Altay yöresinde görülürler. Buna da Tagar dönemi denmiştir. Nihâyet, M.Ö. 300lerden sonra Sibirya ile Altayların güneyine kaymışlardır. Buradan da, Türklerin atalarının, sık ormanlardan ilkin ağır ağır, Milâdî yıllara doğruysa, hızlanarak Tanrı dağlarının kuzeyi ile Balkaş gölü çevresindeki bozkırlara intikâl etmiş olmaları

gerektiği çıkarımlanabilir.

'Öntarih' (Fr protohistoire) dönemlerinden Milâdî yıllara değin Orta Asyalı urukların yayılma düzenine baktığımızda, görüş sahamız, en doğuda, Büyük Okyanusun kuzey batı kesimlerine, yânî Ohotsk denizine ulaşan bölgedeki 'Kadîmasyalı' (Fr Paléo-Asiate) boylara bitişik yaşayan, coğrafî mekân sırasıyla söylersek, Tunguzlardan, Mançular ile Moğollardan, en batıda, Tanrı dağları ile Urallar arasında kalan geniş düzlüklerde Hint-Avrupalı kavimlere kapı komşusu olan Türklere dek uzanır⁵²⁸

Öteden beri Hint-Avrupalı halklarla yan yana, öyleki iç içe yaşamış olmak, bir kısım Türk uruğunun —Batı Türkleri—, beşerî tip itibâriyle, birtakım Arî özellikler edinmesi sonucunu yaratmıştır. Avrasya anakarasının doğu kesimlerinde —İç Asya ile Kuzey Sibiryada— yaşamağa devâm etmiş Türkce konuşan halklardaysa, daha ziyâde, Moğolî tip özellikleriyle karşılaşmak olağandır.

EK 7 (460 sayılı dipnot)

⁵²⁸Bkz: Jean-Paul Roux: "L'Asie Centrale", 35.&36.syflr.

SORUN NEDİR?

(1) İnsanlığın —biyolojik terimle söylersek, ‘homo sapiens sapiens’—, yüz elli ile iki yüz bin yıl önce Orta doğu Afrika menşeli olduğu son araştırmalardan anlaşılmaktadır.⁵²⁹

Yaklaşık Ellinci bine değin insanlar, toplayıcılık yolundan geçimlerini sağlamışlardır. Bilâhare, toplayıcı–avcı olmuşlardır. Bu dönemde âlet imâlinde ustalaşmışlardır. Toplayıcılık–avcılık dönemlerinde konar–göçer tarzda yaşayan topluluklar, daha incelmış tarzda ustalıkla âlet imâline geçmiş ve ölümlerini eski zamanlardaki gibi ortalıkta bırakmayıp gömmeye başlamışlardır. Hem ölümlerini gömdüklerinden hem de yeni uğraşlarından dolayı geçimlerini temîn maksadıyla uzak yollara düşmek gereği ortadan kalktığından, belirli bir alanda hareket hâlinde kalmağa koyulmuşlardır.⁵³⁰ İşte, onların, avlanıp yaşadıkları sınırları belirlenmiş kutsal yöreye ‘yurt’⁵³¹ denilmiştir. Bir boyun kendine kaynak ülke kabul ettiği yereyse, ‘anayurt’⁵³² adı verilmiştir.

(2) Yaklaşık on bin yıl önce Güney batı Asyada bâzı boylar, yerleşip şehirleşmeğe, giderek de devletleşmeğe koyulmuşlardır. Devletse, üç bellibaşlı özelliği hâizdir: 1) Tarihte ilk kez, belirli bir mıntıkanın, başkalarından ayrılmasıyla, ‘sınır’ dediğimiz olayın tezâhürü; 2) temel ihtiyâç maddelerinin el emeğiyle temîn olunduğu ‘kırlık’ sahalar ile emek ürünü temel ihtiyâç maddelerinin müteâkib işlemlere tâbî tutuldukları, yânî mamûle dönüştürüldükleri, tanzîm ve taksîm olundukları; rahip–hakîm–hâkim–hekimlik, öğreticilik ile idârecilik —siyâsetcilik— neviinden emekdışı uğraşı alanlarının da gündeme taşındığı ‘şehir’ dünyası; 3) tarım ve üretim âlet ile araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, öteden beri insanda varolagelmış ‘mülkiyet’ duygusunun, fiilen toplum mesûplarının hemen hepsini cezbetmeğe koyulması; buradan da hukuk, iktisât, siyâset ve oldum olası varolan din kurumlarının oluşması yahut zâten varidilerse, bunu sürdürmeleri. Sınırlanmış mıntıka, üstünde yaşayıp kendisinden verim elde eden kişilere ‘vatan’dır.⁵³³ Bahis konusu mıntıka, belli bir kimsenin kişisel mülkü olmaktan çıkıp düzen, ister hükümdarlık, ister cumhuriyet olsun, farketmez, imparatorluk devletinin hükümrân (Fr souverain) toprağıdır. Bu topraklarda hükümdarlık nizâmında (Fr monarchie) yaşayanlar, devlete ‘tabaa’;⁵³⁴ cumhuriyettekilerse, ‘vatandaş’ tırlar⁵³⁵

(3) İmparatorluk, hukuk devletidir. Hukuk ise, Allahın zâtına en yakın duran, ülkülerin en üstünü, adâletin toplum düzlemindeki uygulanişdır. Adâleti ancak Vahiy dini yoluyla tanıyabiliriz. Onun tarîfi ile tefsîri de, hikmetle irtibâtını

⁵²⁹Bkz.: Luigi Luca Cavalli-Sforza: “Genes, Peoples and Languages”, 72.-78.syflr; ayrıca bkz: Luigi Luca Cavalli-Sforza: “El Hombre moderno salio de Africa hace solo 70.000 años”, 38.s.; ayrıca bkz: Allan C.Wilson & Rebecca L.Cann: “The Recent African Genesis of Humans”, 22. – 28. syflr.

⁵³⁰Bkz: David W. Koeller, dkoeller@northpark.edu, History Dept, Northpark University, 1996-9

⁵³¹Alm Heimat, Heimatland. Türkcedeki ‘yurt’ ile Almancadaki ‘Heimatland’ın Fransızcadaki yaklaşık karşılığı ‘patrie’dir. ‘Yurt’ ile ‘Heimatland’ın *psychique* içliliğinden (‘içlilik’=Alm ‘Innigkeit’) yoksun olup ‘patrie’nin, daha ziyâde, siyâsî içeriği vardır. Bu anlamıyla Türkcede

‘vatan’ı, Almancadaysa ‘Vaterland’ı karşılar.

⁵³²Alm Stammland, Urheimat; Fr pays d’origine.

⁵³³Alm Vaterland; Fr patrie, territoire national.

⁵³⁴Alm Untertan; Fr sujet.

⁵³⁵Alm Staatsbürger; Fr citoyen.

SORUN NEDİR?

kesip kaybetmemiş bir felsefe sisteminin işidir. Şu durumda, sahih manâda imparatorluk hukuk devleti, vahiy dini ile hikmete bağlı kalmış bir felsefe sisteminin verisi ahlâktan esinlenerek vucut bulur. Bunun dışında kalanlar, ahlâka yakın yahut uzak örfî devlet nizâmlarıdır. Ahlâk esâslı hukukla yönetilen devletin idâresi ve kadroları, meşrûluk kaynaklarını ‘Vahiy’ ile ‘geniş tabanlı kamu uzlaşması’nda bulur. Kamunun tasvîbi ile denetimini yitirmiş bir idâre, meşrûuluğundan da olmuştur artık.

(4) İmparatorluğun tersine, İmperyalist devlet nizâmı, ilhâmını adâletten almayan hukuka, demekki örfe dayanır. Böyle bir devletin ülkesi iki kesimden meydana gelir: ‘Anavatan’ (Fr métropole) ile ‘sömürge’ (colonie). Yine bu, ‘iktisât tabanlı’ bir ‘sınıflı düzen’in devletidir.⁵³⁶ Sınıflar ise, ‘ürettiren–üretim araçlarını elinde bulunduran–sömüren zümre’ ile ‘üreten–sömürülen kitle’ olmak üzere, temelde ikiye ayrılırlar. Sermâyecî–İmperyalist devlet, ürettiren–üretim araçlarını elinde tutan–sömüren zümrenin yönetim, denetim ve baskı cihazıdır. Sâdece bu zümreye mensûb olanlar, gerçek anlamda, tabaa yahut vatandaşlırlar. Uzlaşmaya gelince; o, geniş tabanlı bir kamuoyuna dayanmayıp bahsi geçen zümre mensûpları arasında olur.

Kimi tarihçilerimiz, Osmanlının, imparatorluk devleti olduğu vakiasını kabul etmek istemezler. Sebebi de ‘İmperyalizm’in, ‘imparatorluk’tan türetilmiş bir terim olması yüzünden, ‘imparatorluğ’un, söz olarak bile, ağızda bıraktığı kekrek tattır. Dilbilgisi bakımından, doğrudur. Fransızcada *impérialisme*, *empire*den türetilmiştir. Türkçenin ‘imparatorluğ’u gibi, Fransızcanın *empirei* de, Klasik Latincedeki *imperium*dan gelir. *Imperium*un asıl anlamıysa, satın aldığı —zirâ, *imperium*← *parare*= satın almak— kölenin üzerinde efendinin hâkimiyet tesîs etme hakkıdır. Bunun yanında, *imperium*un, *imperare* (= buyurmak, komut ve talimat vermek...) mastarıyla da yakın bağlantısı vardır. Buna göre, ‘buyruk verme erki’, ‘siyâsî iktidar’, ‘sahici devlet gücü’, ... demektir.⁵³⁷

‘İmparatorluk’,belirli bir ‘ülkûsel değerler’⁵³⁸ dizisine bağlanılarak oluşturulmuş kavmî esâslara dayanmayan milletleşmiş toplumun en üst raddedeki siyâsî teşkilâtlanmışlığıdır. Buna karşılık, İmperyalizm, Sermâyeciliğin onlarsız olmaz şeklindeki iki pâyândâ–ideolojisinden biridir. Öteki destek birimi olan Sömürgecilikle birlikte, İmperyalizm, ana ideoloji Sermâyeciliğin varolmak için şart koştuğu silâhlı yahut silâhsız —yânî barışçı— yollardan istilâ ile sömürüyü gerçekleştirecek fikrî ve/ya askerî hazırlıkları tekemmül ettirip yürürlüğe koyar.

(5) ‘İmparator’un İslâm’daki yaklaşık karşılığı ‘halife’dir. ‘Halîfelik’, Hz Peygamber’in *manevî şahsiyetinin* devâm ettirilmesi demek değildir. Onun, İslâm âleminin birliğini (Ümmet) sağlama çabalarının sürdürülmesi anlamındaki siyâsî kurumlaşmadır. ‘Ümmet’e gelince; o da, ille yekpâre siyâsî ile hukukî birlik anlamına gelmez. Müslüman olan halkların, milletlerin yahut devletlerin topluluğu biçiminde de anlaşılabilir —İngiliz milletler topluluğu, *Commonwealth* gibi.

⁵³⁶Fr état de classes économiques.

⁵³⁷Bkz:A.Walde & J.B.Hofmann: “Lateinisches etymologisches Wörterbuch”, I.cilt, 683.s.

⁵³⁸Fr valeurs idéales.

SORUN NEDİR?

EK 8 (461 sayılı dipnot)

(1) ‘Ok’+‘~uz’; ‘~k’nin ardından kalın sesli harf gelince, ‘~ğ’ye dönüşüyor. İmdi, ‘okuz’ yerine, ‘oğuz’ (‘oklar’) oluyor. Eski Türkcedeki birden fazla çoğul takılarından yalnızca —ses uyumu uyarınca— ‘~lar’ ile ‘~ler’, Batı Türkçesinde etkin biçimde varolakalmışlardır. Öteki, ‘~ak’ —meselâ, ‘dudak’, ‘yanak’, ‘bacak’ (‘~ak’, benzerini Yunanca ile Arapçada gördüğümüz, ‘ikilik’ bildirir bir çoğul eki biçimidir)— ile ‘~z’ —örnek: ‘Biz’, ‘siz’, ‘ikiz’, ‘üçüz’, ‘deniz’ (ETde ‘tâñ’, ‘göl’, ‘bataklık’, ‘sulaklık’ demektir; imdi, ‘tâñiz’, ‘göller’ veya ‘koskocaman sulak yer’ anlamlarına gelir)— gibi, çoğul ekleri, etkinliklerini yitirerek örtük, silik hâlde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Nihâyet günümüz Türk dilleri ile lehçelerinin kimisinde çoğul eki birden fazladır. Bu cümleden olmak üzere, meselâ, Kazakçada ‘~lar’, ‘~ler’, ‘~dar’, ‘~der’, ‘~tar’, ‘~ter’; Kırgızcada ‘~lar’, ‘~ler’, ‘~lor’, ‘~lör’, ‘~dor’, ‘~dör’; Yakutcadaysa, ‘~lar’, ‘~ler’, ‘~lor’, ‘~lör’, ‘~dar’, ‘~der’, ‘~dor’, ‘~dör’, ‘~tar’, ‘~ter’, ‘~tor’, ‘~tör’, ‘~nar’, ‘~ner’, ‘~nor’, ‘~nör’dür⁵³⁹

(2) ‘Türk dilleri’ mi yoksa ‘lehçeleri’ mi? Türkiyede hâlâ çözülmemiş bir sorun. Başta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki olmak üzere, Türkiyedeki Türkiyat çevreleri ‘Türk lehçeleri’ diyor. ‘Türk şiveleri’ deyiminden ise, artık vazgeçilmiş görünüyor.

Dilbilgisi biçimleri, cümle yapısı ile sözlerin menşeleri kökdeş, dolayısıyla da birbirleriyle yakından yahut uzaktan akrabâ olsalar bile, önünde sonunda, kullananlarınca anlaşılabilirliği yoksa, iki konuşma birimi (Fr unité de langage), birbirine göre ‘dil’ konumundadır. Kazakcadan aldığımız şu bir, iki kısa cümle, ne demek istediğimizi yeterince belgelemektedir: “Tıngdavşılar söysinetindey, ol en saldı” (“şarkı söyleyerek dinleyenleri büyüledi”). “Kün jarkırap türğanmen, kattı ayaz” (“pırıl pırıl güneşe rağmen, ortalık ayaza kesiyor”).⁵⁴⁰

Kazakça gibi, Kırgızca ile Osmanlı Türkçesi arasında da, sözlük ile dilbilgisi ortaklığı bulunmasına rağmen, anlaşma imkânı neredeyse yoktur. Örnek: “Erten Bişkege jönömökpüz” = “Yarın Bişkeke gitmeliyiz”. “Katın, erden çıksa da, elden çıkpıyt” = “Kadın, erden (kocadan) ayrılrsa da, aileden ayrılmaz (ailesini terketmez)”. “El aralık abal” = “milletlerarası durum”. “Çet elderde” = “yadellerde” (yurtdışında). “Ar kim özün er oyloyt” = “Herkes kendini yiğit sanır.”⁵⁴¹

EK 9 (474 sayılı dipnot)

“Yerimi gösterirmisiniz?": Özbekce: “Cayımnı körsetip beresizmi?"; Uygurca: “Cayımnı körsütüp koyamsız?"; Kırgızca: “Kiçi peyildikke, orunumdu körsötüp beresizbi?"; Kazakca: “Ornımdı körsetiz be?"; Tatarca: “Minga urnımnı kürsete alamassız mı?”

⁵³⁹Bkz: Ferhat Zeynalov: “Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi”, 106.s; ayrıca bkz: A. Bekturova&Sh.Bekturov: “Kazak Tili Okulığı”, 25.–27.syflr.

⁵⁴⁰Bkz: A.Sh. Bekturova&...: “Kazak Tili Okulığı”, 346.& 347.syflr.

SORUN NEDİR?

“Sizi yine bekleriz!”: Özbekce: “Sizni yana kütemiz!”; Kırgızca: “Kayra kelip turunguz!”; Kazakca: “Tağı kelip turingız!”⁵⁴²

Azarbaycan ile Türkmen Türkcelerini örneklerimize katmadık; zirâ onlar ile Osmanlı (yahut Türkiye) Türkcesi arasındaki lehçe farkıdır.

İki konuşma (Fr langage) çevresi arasında anlaşılabilirliğin bulunup bulunmamasının yanında, siyâsî şartlar da, dil – lehçe tayîninde etkilidir. Aralarında anlaşılabilirlik bulunmamakla birlikte, Çin dilleri,⁵⁴³ aynı devletin çatısı altında yer aldıklarından, lehçe muamelesi görür ve bu tarzda vasıflandırılırlar. Buna karşılık, konuşanlarınca, zor da olsa, anlaşılabilirlikleri bulunan Danca, İsveççe ile Norveççe, üç ayrı bağımsız devlet ile milletin değişik bildirşme araçları olduklarından, farklı dil muamelesi görürler. İşte Iskandinavyardakine benzer durum, Türkmen, Azarbaycan ile Türkiye (Osmanlı) Türkceleriğin de söz konusudur.

EK 10 (485 sayılı dipnot)

Çinliler ile Hintlilerde ‘ülkü’ bilgelikte kendini izhâr etmiştir. Başkalarında bilgelik ile edebiyatta —İranlılarda, sözgelişi—; kiminde, devlet yönetme sanatı ile hukukta —Romalılarda—; vahiy dinine nâil olma ve yaymada —İsrailîler ile Araplarda—; edebiyatta —Ruslar ile Fransızlarda—; bazısında sanatların hepsinde ve zanaatta —İtalyanlarda—; felsefe-bilimde —Yunanlılarda—; hem devlet yönetme, hem askerlik sanatlarında, hem keşif ile fetihlerde, hem ticârette, hem fen hem de edebiyatta —İngilizlerde—, nihâyet kiminde de felsefe-bilim, fen, musıkî, edebiyat ile askerlik sanatı gibi, hemen hemen bütün sahalarda —Almanlarda meselâ— kendini göstermiştir.

EK 11 (487 sayılı dipnot)

İran tarihini özetleyen cetvel:

Medler	M.Ö. 728 – 550
Persler/ Ahamenitler	675 – 330
İskender devri	334 – 323
Partlar/ Pehlevîler	M.Ö. 248 – M.S. 227
Sasanîler	M.S. 224 – 651

Müslümanlaşmış İran: Farslar

İranın Müslümanlaşması	642 – 661
Emevîler	661 – 750
Abbasîler	750 – 1285
Samanîler	819 – 1005
Gazneliler (Sebüktekin)	977 – 1186
Selçuklular	1040 – 1157
Moğol istilâsı ve Timurlular	1219 – 1501

⁵⁴¹ bkz: Raymond J. Hebert & Nicholas Poppe: “Kirghiz Manual”, 21. – 25. syflr.

⁵⁴² Bkz: Timur Kocaoğlu, ...: “Türk Dünyası Konuşma Kılavuzu”, 132.&133.syflr.

⁵⁴³ Devletin resmî dili Mandarinin (Ç Putōnghuà) yanısıra, önemli sekiz tâne daha var.

SORUN NEDİR?

Safavîler	1501 – 1736
Afşarlar	1736 – 1750
Zentler	1750 – 1794
Kaçarlar	1794 – 1924
Pehlevî	1924 – 1979
İran İslâm Cumhuriyeti	1979 –

1935te İran, resmen devlet adı olmuştur.

696da Arapça İslâm âleminin genelgeçer dili olmuştur.⁵⁴⁴

EK 12 (491 sayılı dipnot)

Batınî–sufî tarikat önderlerinin, Türk toplulukları üstünde olağanüstü etki icrâ etmişlerdir. Çok eski devirlerden günümüze değin Türk maşerî şuurunun en göze çarpan özelliği, öndere duyulan ihtiyâç ve bir kere edinildikten sonra onun putlaştırılması iştîyâkıdır. İslâm, kulun kulu tanrılaştırmasının önünü kapatınca, Türkün, ‘sur’da ‘gedik’ bulmaktan gayrı çâresi kalmamıştır. Keşfolunan ‘gedik’, tanrının yahut tanrısallığın dünyevîleştirilmesi ile beşerîleştirilmesi ve kimi ‘seçkin kişiler’in putlaştırılmasına cevâz veren muhitlerdir. Bahsi geçen muhitlerden kasdolunansa, kimi Batınî–sufî tarikatlardır. Böylesi tarikatlar ile onların yaydıkları âdâplar ile usuller ‘halk islâmı’nı husûle getirmişlerdir.

Safavî hânedânı da tanınmış bir tarikattan neşet ,edip hatırı sayılır bir siyâsî ve askerî güç hâline gelmiştir. Tarikatın öncüsü ile önderi Şeyh İdris *Safîeddîn*’dir (1252 – 1334). Adı anılan şeyhin çevresinde köylü, kentli kalabalık bir Türk mürît topluluğu oluşmuştur. İşte Şeyh *Safîeddîn*’in adını taşıyıp da aşırı derecede siyâsîleşmiş olan tarikat, batıda Anadolu, doğuda Azarbaycan, güneydeyse İran topraklarında özellikle Türk toplulukları arasında durmadan yaygınlaşmıştır.

Tarîkata vucut vermiş beş Türk boyu tarihe *Kızılbaşlar* olarak geçmiştir. Şu durumda yönetilen ahâlî *Kızılbaş* lakabıyla tanınırken, yöneten zümre de, öncü–önder şeyhin adından müştak *Safavî* nâmı altında bilinmiştir.

Safavîler, Şeyh *Safîeddîn*’in, yedinci imâm, *Musâ Kâzım*’ın (745 – 799) ahvâdı olduğuna inanmışlardır. Tanrısâl özelliklerle donanmış Şeyh *Safîeddîn*’in torun torunu kendinde tanrılık ve nebîliğin mührü olma vasfını vehmeden Şeyh (Şah) *Cüneyt* (? – 1460), Akkoyunluların son beğlerinden Uzun *Hasan*’ın (1423 – 1478) bacısıyla evlenmiştir. Bu çiftten olma oğul *Haydar* da Uzun *Hasan*’ın kızıyla evlenir. Bunların oğlu Şah *İsmâil* (1487 – 1524), Safavî devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı olup çoğunluğu Sünnî olan Farşlıları kan dökerek Şîîliği kabule mecbûr etmiştir.⁵⁴⁵

EK 13 (492 sayılı dipnot)

1989un kasımı ortalarıydı. Adana Çukurova Üniversitesinde ders veriyordum. Akşam saat altı, altı buçuk suları olmalı. Kaldığım misâfirhânenin tıraçasında çok ötelerdeki Toros zirvelerinin arkasında batan güneşin göğü binbir renge

⁵⁴⁴Bkz: <http://www.kkhec.net/Iran%20information/iran%20timeline>

⁵⁴⁵Bkz: Robert L. Canfield: “Theological ‘Extremism’ and Social Movement in Turko–Persia”, 148 – 152. syflr; ayrıca bkz: Cyril Glasé: “The Concise Encyclopedia of Islam”, 341. & 342. syflr.

SORUN NEDİR?

bürümüş huzmelerini seyredalmış ve o dağlara çıkıp oralarda yürüdüğüm günlerimi yâdeder hâlde yemek yiyordum. İşte tam da, çocukluğumun Moda yahut Kalamış yalılarında denize nâzır sofralara kurulmuş ‘akşam sefâcılarının’, ‘vaktikerâhet’ dedikleri saatti. Benden gayrı kimseciklerin bulunmadığı taraçaya uzun boylu, gür ak saçlı ve kır sakallı, mütenâsip yüzü güneşten yanmış, altmışlarının ikinci yarısını sürdüğünü tahmîn ettiğim bir ‘ihtiyâr delikanlı’ çıkıverdi. Sağına soluna bakındı; beni görüverdi. Tereddütsüz adımlarla oturduğum masaya geldi. “Oturabilirmiyim?” diye sordu. “Tabîî; buyrun!” karşılığını verdim. Kendisine yiyecek, içecek ısmarladı. Amerikalı arkeoloji profesörüymüş. Kuzey Irakta kazı yaparken İran – Irak savaşı patlak vermiş. İşte o günlerde Saddam Hüseyin, Iraktaki ecnebîlere, bu arada söz konusu beğе de kapıyı göstermiş. O da, Iraktan ayrılarak Türkiye üstünden Batı Avrupaya giderken Çukurova Üniversitesi misâfirhânesinde geceleyecekti.

Profesör, bir Yahudî ailenin çocuğu olarak 1920lerin başlarında *Budapeşte*de dünyaya gelmiş. Aile, otuzların ortalarında A.B.D.ne göçüp yerleşmiş. O da orada arkeoloji ile Sâmi dilleri öğrenimi görmüş.

“Dili ile dininin yabancısı olmama rağmen, burası bana yurt mesâbesinde bir ülke. Atalarım, Yeniçeriyle el ele, omuz omza ölüm kalım kavgası vermişlerdir. Leh kralı Üçüncü Jan *Sobieski* (1624 – 1696) komutasındaki, Lehlerin omurgasını oluşturdıkları, Haçlılar, *Viyanayı* muhasara etmekte olan Osmanlı Türkünü *Kahlenbergte* (arkadan) vurmuşlardır. Sadrıâzam ve serdâriekrem *Merzifonlu Kara Mustafa* Paşanın (1634 – 1683) komutasındaki ordu, muhasarayı 12 eylül 1683te kaldırıp Yanıkkaleye çekilmiştir. Bir kısım birlikler ise, *Budada* mevzilenmişlerdir. Birkaç ay sonra *Budaya* gelip dayanan Hıristiyanlar, şehre girdiler. Burada Budapeşteli Yahudîler, şehri savunan Yeniçerilerle el ele, omuz omza savaştılar. Şehir, İkinci Dünya Savaşının *Stalingradı* gibi, sokak sokak, öyleki ev ev istilâcılara karşı savunulmuştur. Sonunda, büyükatalarımın da aralarında bulunduğu *Budapeşte*nin Yahudî sâkinleri, Osmanlı Türk askerleriyle birlikte şehirlerini terkederek *Belgrada* intikâl etmişlerdir. İleriki tarihlerde *Belgradın* dahî Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla Budapeşteli Yahudîler, peyderpey yerlerine yurtlarına geri dönmüşlerdir.

Buda savunması, Hz Süleyman mabedinin M.S. 70de Romalılar tarafından yıkılması üzerine başgösteren ayaklanmanın sonunda sekiz bin Romalı askerin sardığı *Masadadaki* vuruşmaların ardından Yahudîlerin ilk savaşıdır. Kral Büyük *Herod*’un (M.Ö. 74 – M.S. 4) *Masadada* inşâa ettirmiş olduğu kaleye kapanan Yahudî savaşçılardan hayatta kalanlar, yedi ay direndikten sonra, Romalıların eline düşmektense, toplu intihârı yeğlemişlerdir. Bu fâcianın ardından önde gelen Yahudî dinadamları, bir daha asla savaşılmayacağına dair and içmişlerdir. İşte bu ant çerçevesinde Yahudîler, Hıristiyanların, 1492 baharında Endülüsün son İslâm devleti *Gırnatayı* zapdederek Müslümanları kâh kılınçtan geçirmelerine, kâh yerlerinden yurtlarından sürmelerine seyirci kalmışlardır. Fakat Müslümanlar, bir defa hâledildikten sonra, sıra kendilerine gelmiştir. 31 mart 1492de çıkarılan fetvâyla Yahudîlere Hıristiyanlığa intisâb etmek, sürgüne gitmek ile ölmek arasında seçim hakkı tanınmıştır. Hıristiyanlığa dönen Yahudîlere *Marranolar* denilmiştir. Kastilyalı *İsabella* ile Aragonlu *Ferdinant* hükümdar çifti, 1483te Tomas de *Torquemedayı* (1420 – 1498) İnkisasyon mahkemesinin

SORUN NEDİR?

başkanlığına tayîn etmiştir. Tomas de *Torquemeda*’nın başta gelen işi, *Marranoların*, Hıristiyanlığı gerçekten benimseyerek uygulayıp uygulamadıklarını denetlemektir. Denetimleri arasında cumaertesileri Marrano evlerinin bacalarından dumanın tütüp tütmediğine bakmak dahî vardı. Bacası tütmeyen ev, Yahudîliğe hâlâ bağlıdır. Zirâ Yahudîlikte cumaertesileri her çeşit iş ile etkinlikten kaçınmak, uzak durmak dinî kuraldır. Bacası tütmeyen evde yemek pişirilmiyor demektir.

Gırnatanın, Katolik İspanyolların eline geçmesinin ardından, Yahudîler, gördükleri eziyetlerin sonucunda, Masada sonrasında içmiş oldukları savaşmama antlarından vazgeçmişlerdir. İşte, Buda savunması, bu karar değişikliğinin uygulamaya geçirilmesinin ilk örneğidir⁵⁴⁶

⁵⁴⁶ Ayrıca bkz: “The Encyclopedia of Jewish Life and Thought”, 289., 454. & 455. syflr.

SORUN NEDİR?

SÖZSONU

SORUN NEDİR?

“İnsan ruhu, İnsan kaderi,
Nice andırırın suyu! Nice andırırın yeli!”⁵⁴⁷

—Johann Wolfgang von Goethe

(1) Nice andırır felsefe sisteminin serencâmı ırmak mecrâını!

Uzunluğu altı bin dört yüz km olup genişliği otuz ile yüz km arasında değişen, Atlas okyanusuna yılda taşıdığı saniyede yüz doksan bin m³ tatlı suyu denizin yüz altmış km açıklarına dek karışmadan taşıyan koskoca görkemli *Amazon* ırmağı, Ant dağlarında dört bin sekiz yüz kırk m yükseklikteki ufak bir pınardan kaynaklanır. Kayalardan çağlayarak aşağılara akar. Çay dereleşir. Perunun yağmur ormanlarına vardığında mecrâını genişletir. Hem öylesine ki, dere gün gelir ırmaklaşır. Özge derelerle, ardından ırmaklarla beslenerek özellikle Brezilyaya girdikten sonra alabildiğinde geniş bataklık düzlüklerde çevreye yayılır. Yer yer kayalıklarla karşılaştıkça mecrâı daralır. Yayılamayınca, ne yapsın? Büyük çabalarla dibini oymağa koyulur. Yatağı daraldıkça, derinleşecek. Öyle olur ki, artık dibini dahî oyamaz hâle gelir. O durumda kendine yeni bir mecrâ bulmak amacıyla gerisin geriye bile döndüğü olur. Yağmur ormanlarında izlenmesi hayli zor menderesler çize çize kavuşmağı arzuladığı denizin, ummanın yönüne yöresine yüzünü yeniden çevirir. Antların dört bin küsur metre kuş uçmaz kervan geçmez yüksekliklerinde sicim sicim incecik dökülen çay, gün olur suları her bakımdan zengin ve okyanus gemilerinin kıtanın üç bin altı yüz km içlerine dek sokulabildiği geniş ve derin bir ırmak hâlini alır.

İşte, benzer biçimde, bir felsefe sistemi de, cılız bir menbâdan, belli bir varsayımdan kaynaklanır. Geniş bir düzlükte akıp malzeme bakımından olağanüstü raddede zenginleşerek muazzam çeşitlilik kazanır. Ardından yatağını derinleştire derinleştire uzmanca özellikler edinir. O uzmanca özellikler çerçevesindeyse derlenip toparlanır ve felsefe, belirli bir sistem biçimini alır.

(2) Felsefe, şiir gibi, sorun yüklü, bunalımlı ortamlarda kendini gösterir.

İstikrârlı, düzayak, tek boyutlu kültür hayatında, oysa, gündelik yaşama gâilesinin yarattığı mesele, günübürlük kısa vadeli çâre bekler. Bunalımlar, uzak menzillere uzanan çözüm gerektirici sorunlarla örülüdürler. Şiir

⁵⁴⁷“Sele des Menschen, Schicksal des Menschen,
Wie gleichst du dem Wasser! Wie gleichst du dem Wind!”

SORUN NEDİR?

yoluyla gönül, darmaduman olmuş duyguları nizâm intizâma sokarak güçlü bir feryât yahut haykırıyla bunalıma karşı çıkıp onu alt etmeğe bakar. Felsefeye gelince; orada akıl, yönünü yöntemini şaşırmış düşünceleri derleyip toparlayarak yoluna yordamına koyar, anlamları bulanmış kavramları yeniden tarîf ederek onların geniş çaplı örgüsünden sistem kurmak suretiyle bunalımın yarattığı kargaşayı sona erdirmek gayretindedir. Gerekli manevî-fikrî donanımdan yoksun insan, bunalarak kargaşanın karanlık kuyusuna düşüp sonuçta beşerleşiverir. İşte, felsefenin işi, maneviyâtın fikrî cihetinden toplum-kültür varlığı insanı donatarak yapılandırmaktır. Fikirce yapılandırılmış, âbât kılınmış insan, artık, manen ve maddeten düzene kavuşmuş demektir. O hâlde, tarihin yaşanılan şu en bunalımlı çağında, evvelemîrde, yeni bir felsefeye ihtiyâç vardır.

Aristoteles'ten beri tarihte bellibaşlı felsefe sistemleri, çağlarının vazettiği sorunu belirli bir inceleme–araştırma sahasını, daha doğrusu, disiplini önererek çözmeye çalışmışlardır. Felsefenin vazgeçilmez demirbaşı ahlâkın yanında, Giambattista *Vico*, Johann Wolfgang von *Goethe* ile Karl *Marx* gibi birkaç istisnâ dışında, neredeyse bütün filozofların önerdiği inceleme–araştırma sahasının doğada olduğunu görüyoruz. Galileo *Galilei*'ye değin, *Demokritos* dışında, doğa araştırmaları canlı varlığa odaklanmıştır. Canlı, bilimin odağı kılınmış olduğundan, insan, en azından, canlılık vechesiyle, araştırılmıştır. Nitekim canlılar biliminin beşere yönelik uygulama–zanaat uzantısı tıp, bahis konusu dönemde, yânî Eskiçağ Ege ile İslâm medeniyetleri boyunca, gerek felsefî gerekse tatbîkî anlamda dikkate değer gelişme göstermiştir. *Galilei*-sonrası döneme gelince; burada bilim, mekanikleştirildiği ölçüde insan, ya hepten safdışı kılınmış ya da bütün her şey gibi makine-benzeri kabul olunmuştur. İnsanın bu durumu, onu merkeze almış bir Karl *Marx*'ta bile değişmemiştir. İnsan, emeğinin ürünü maddî etkileşimlerin verisidir. Üretme, şu durumda, iki cihetli ana devindiricidir (dynamo). İnsanın ürettiği 'iktisâdî' denilen 'maddî değer' —ki, buna 'ürün' diyoruz—, döner, insanı üretir. Döngüsel (dairevî) bir süreç. Ne var ki 'kısır döngü', 'fâsit daire' değil. Zirâ döngülerden, kimi zamanlarda ve yerlerde, nicelikce artıp nitelikce düzgünleşen ürünle git gide yükselen bir hayat seviyesi ortaya çıkacaktır. Öyleyse, canlı-olmayan varlık sahasında gördüğümüz etkileşmeye dayalı *typique* bir mekanik düzenin, insana ve hayatına dahî hâkim olduğu pek açıktır. Maddî–mekanik işleyişin, öngördüyse, 'özüçlülük'ten (Fr *automatisme*) başkası değildir. Burada bahsi geçen beşerî–iktisâdî 'özüçlülük'ün, yânî *automatisme*in tutsağı insan, üreten – üretilen döngüsünün yanında, tarih boyunca bir ikinciye daha konu olmuş gözüküyor: Ürettiren – üreten döngüsü. 'Üreten – üretilen'de olduğu üzere, 'ürettiren – üreten' arasında da 'dialektik etkileşme' söz konusudur. Bu, *Marx*'ın indinde 'tarihî dialektik'tir. 'Ürettiren – üreten'e 'sömüren – sömürülen döngüsü' de diyebiliriz. 'Sömüren – sömürülen döngüsü', toplumların sınıflaşması olayını berâberinde getirmiştir.

SORUN NEDİR?

(3) Buraya değin anlattığımız, tarihte, kendi değişimimizle, medeniyetleşmiş kültür insanının durumunu yasıttığı iddiasını taşımaktadır. Nasıl yansıttığına gelince; bu, son derece sorunludur. *Marx*, insanı, daha doğrusu, beşeri, *Galilei–Newton* klasik mekanik bilim kavrayışının *automatisme–déterminisme mécanique tableausuna* tâbî kılarak inceleyip açıklamıştır. *Automatisme–déterminisme mécanique tableauda* ise hürlüğün esâmesi okunmaz.

Örgütlenmişlik bakımından aşırı raddede karmaşıklaşmış canlı —yânî hayvan— bile belirlenemezken, insanı tayîn etmeğe imkân ihtimâl var mıdır? Makinevârî tekrarlanır tarzda geriye dönüşlü çalışan canlı-olmayan işleyişleri (*mécanismes*), en azından, geçici olarak belirlemek mümkündür. Fakat canlı *mécanique* olmayıp *organique*dir. Onun örgütlenişindeki karmaşıklık derecesi arttıkça, belirlenmesi zorlaşır. İnsanı bireyliliğinde belirlemek, imkânsızdır. Topluma gelince; orada da ihtimâl çok düşüktür.

Kur’ân, insanın belirlenemezliğini şöyle anlatmaktadır:

“Denizde sıkıntıya düştüğünüzde,
Allahtan başka yalvardıklarınız kaybolur giderler.
Fakat O, sizleri, bir kere, karaya çıkararak kurtarmağa görsün,
Ondan yüz çeviriverirsiniz.
İnsan, pek nankördür” —*İsrâ/ 17* (67).

Beklenen nedir? İyiliği teşekkürle karşılayıp unutmamak: Kadirbilir olmak. Mantıkca doğru olan ahlâkca da öyledir. Gerçekten de durum böyledir? Beklenenin, beklendiğince gerçekleşmesi, mekanik gidişe, sürece örnektir. Mekanizma, hürlüğün zıttıdır. Nasıl, mekanismada beklenenin, beklendiği gibi gerçekleşmesi gerekiyorsa, hürlüğün zıt ucuna yaklaşıldıkça, beklenmeyenin tezâhürü, bir o kadar, mümkünleşmektedir. Ahlâklılık yahut ahlâksızlık tarzında görnümeye çıkan ahlâk, hür varlığa mahsûstur. Mekanik olanın, ahlâkı olamaz, o, ahlâkdışıdır. Mekanik canlı-olmayan, ‘özgüçlü–varlık’ sahasındandır. Buna karşılık biricik ahlâk varlığı insan ‘özkudretli’dir. ‘Kudret’, ‘kuvvet’in tersine, maddî yapıtaşlarından inşâa olunmamış bir ‘güç’tür. Böyle olan insan, *Allah*’ın bizlere bildirdiği üzre, nankör olabilir; tıpkı, kadirbilir de olabileceği gibi. İnsan, hâl ile hareket tarzları ile kurallarını içine ekilmiş bulmadığından mekanik olmayıp baştan belirlenmiş değildir. Hangi yana, yöne sapacağını, ömrünün başlangıç dönemlerinde kendisi bile kestiremez. Mekanizma eksikliği, öyleki yoksunluğu durumunu, eğitim–öğrenim ile tecrübe dağarı, demekki yaşantı zenginliği zamanla kapatır. Bu yoldan kişi, ister istemez bilkuvve hürlüğünü bilfiile intikâl ettiremeden soluğu mekaniklikte alır. Bir kültür, nice medeniyetleşirse, bireyleri o denli mekanikleşirler. Bu gidişin doruğu, Mâlî Sermâyeci Çağdaş Küresel İngiliz-Yahudî medeniyetidir.

SORUN NEDİR?

(4) Nedenin, doğrudan doğruya etkilediği varolan, mekaniktir. Nerede, nedenden (cause) beklenen etki görülemiyorsa, orada, doğrudan doğruya tesbît olunamayan bir gizli güç işe karışmış demektir. Duyularla doğrudan yahut hattâ dolaylı tesbît edemediğimiz bu gizli gücün, canlı-olmayan doğadaki tezâhürüne ‘tâkat’ (énergie); ‘beşer’in uzvî-dirimsel (organique-biotique) düzlemindekine ‘nefs’ (psyché); ‘insan’daysa, uzvîlik-dirimsellikten bağımsız biçimde kendini duyuruşuna ‘ruh’ (âme) diyoruz. Tâkat da nefis de ruh da, tarîfi (définition) ile tanıtlanması (démonstration) imkânsız olan o ‘gizli güç’ün tezâhür etmiş üç farklı hâlidir. Sonuçları itibâriyle kendini maddî-fizik ile uzvî-dirimsel düzlemlerde gösterir. Buna karşılık, kendi ‘ne’dir?’; bilinmez. Fizik dünyada aslı esâsı tesbît olunamaz. En açık ve belirgin tezâhürü, canlılardan hayvanlardadır. Bahsi geçen ‘gizli güç’ün hayvanlardaki görünümüne çıkan hâline ‘davranış’ diyoruz. ‘Davranış’ın en sık karşılaşılan çeşidiyse, ‘kaçış’tır.

‘Varolma’, mikroorganizmalardan beşere dek bütün canlılarda temel gâye ve kaygıdır. Onun bireysel düzlemdeki muhafazası, özellikle hayvanlar âleminde, ‘savunma’dan önce ‘kaçış’ta kendini gösterir. Tür-topluluk doğrultusunda, soyun sürdürülmesine yönelik çoğalma işleyişleri yürürlükte.

‘Kaçma’ davranışını boşandıran ‘korku’ duygusudur. Varoluşu doğrudan doğruya tehdide marûz kalan canlının, daha özgül konuşursak, hayvanın tepkisi, korkudur. Canlı-olmayan, ‘neden’e maddî-mekanik ‘direniş’i ‘tepkime’dir. Bu, kestirilebilir, hesaplanabilir bir karşılıktır. Oysa ‘teпки’,⁵⁴⁸ kestirilmesi, hesaplanması ya zor ya da imkânsız bir mukâbeledir. O da korkunun derecesinde kendini gösterir. Canlının tehdide karşı kullandığı savunma araçları bedenindedirler. Duyduğu tehlike karşısında doğan korkusu oranında canlı, daha doğrusu, hayvan, bedenini kullanır. ‘Tehlike’nin şiddet derecesi düştüğü nisbette ‘korku’ azalır; bu durumda hayvan, ‘tehdid’i defetmek üzere, bedeninde bulduğu araçlara (organ) başvurur: Savunma. Korkunun had safhaya ulaştığı durumdaysa, beden imkânlarını kullanmaktan vazgeçer. Son çâre kaçmaktır.

İnsana gelince; o, duymaktan önce ve öte, tehlikeyi yahut tehdîdi düşünür. Zihninde kurduğu tehlikeden yahut tehditten korkar. Hayvanın doğrudan bedeninde duyduğu tehlikeyi insan, varoluşuna vâkî tehdîd olarak düşünür. Tehlikenin, varoluşunu her daim tehdîd etmesini düşünce âleminde beklemeğe (Fr&İng anticipation) koyulur. Tehlikenin nereden, nasıl ve hangi şiddetle gelip kendini duyuracağını hesaplamakla meşğûldür. Bunalım dönemlerinde beklenti artar. İnsanın bütün zamanını tehlikeyi beklemeğe hasretmesi, artık, başka işe vakit ayıramadan tehdîdin hayâlî ve idrâkiyle yaşaması duygu-düşünce durumuna ‘kaygı’ denir. Buna karşılık,

⁵⁴⁸Fransızcada canlı-olmayan fizik-kimya çerçevesinde ‘neden’in, beklenen, kestirilebilen ‘etki’si de; canlılar ortamında gelen ‘etken’e verilen ‘seçilmiş karşılık’ da *réaction*dur. Varlıkca (ontologiquement) iki düzlem birbirinden tamamıyla farklıdır. Türkçe, birine ‘tepkime’, öbürüneyse, ‘teпки’ demekle ifâdeye belirginlik kazandırmaktadır.

SORUN NEDİR?

tehlikeyi geniş zaman aralığında düşünmeme durumu, ‘huzur’ yahut ‘dinginlik’ dönemidir. Yaşadığı kültürün seviyesi n’olursa olsun, insan, gerek bireysel —ruh hastası değilse— gerekse toplumsal düzlemde öteden beri dinginliğe götüren yolu aramış, kaygıdan uzak durmağı istemiştir. İsteğin gerçekleştirilebilirlik derecesi, coğrafi havzadan havzaya, bir iklim kuşağından öbürüne ve, tabî ki, kişiden kişiye, değişik bir dağılım göstermiştir.

Bireyin, tehlikeyi tek başına göğüsleyip savuşturması imkânsız olduğundan, toplumca yaşamaktan gayrı çıkar yol bulunamamıştır. Başta gelen çıkar yol, aile ile akrabâlık (dirimsel) topluluğu olmuştur. Aile, bireye, oldum olası, hem maddî —ateş— hem de manevî —huzur— sıcaklığı temîn eden sığınak ile barınak —ocak— görevini görmüştür. Filhakîka, hayatta kişinin başına, mensûbu bulunduğu ailenin çözülmesinden daha kötü bir şey gelemes —işte, en ağır beddualardan: “Ocağı sönesisica!”

(5) İklim, coğrafya ile topografya şartları amansızlaştıkları ölçüde gerek bireysel gerekse toplumsal düzlemlerde insanlararası ilişkiler, geçmişte, gerginleşip çetinleşmişlerdir. Zorlu şartlarla baş etmenin tarihte bulunmuş en başarılı yolu devlet şeklinde teşkilâtlanmak olmuştur. Yerşekilleri ile iklim şartları bakımından yeryüzünün zorlu yörelerine baktığımızda, oralarda yaşayan toplumların devlet çatısı altında teşkilâtlanma irâdeleri ile kâbiliyetlerinin yüksek derecelere ulaştıklarını görüyoruz. Gelgelelim buradan hareketle, meselâ, az önce eleştirdiğimiz ‘mekanik belirlenimcilik’ çeşidinden acele bir sonuç çıkarmamamız lâzım. Zirâ insandan bahis açıldığında, her daim istisnâî durumlarla karşılaşılabilen hususu göz önünde tutulmalıdır. Yeryüzünün en zorlu mıntıkalarında yaşamış İnuitler (Eskimolar), sözgelişi, tarihleri boyunca devletleşmemişlerdir. *Marx*’ın ‘altyapı’ dediği, iklim, topografya, canlı (organique) ile canlı-olmayan (inorganique) coğrafya etkenleri ile şartları bireyi de toplumu da etkilemekle birlikte, topyekûn belirlemezler. Birey ile toplumu açıklama bâbında, az önce sıralanmış şartlar, *Leibniz*’in ilkeleri uyarınca, ‘zorunlu neden’⁵⁴⁹ addolunabilmekle berâber, ‘yeterli neden’ değildir. Hâl böyle olunca, bireyi de toplumu da ‘mekanik bilim’i taklîde heveslenen ‘sosyoloji’, ‘psikoloji’ cinsinden araştırma–inceleme alanlarının çerçevesine indirgeyerek açıklamağa yeltenmek, insan gerçekliğinin tahrîfi demektir.

(6) Bilim, canlı-olmayan taş, toprağı, suyu, madeni; gök cisimlerini; canlının —bu arada beşerin— fizyolojisini, metabolizmalarını; atom ile atomaltı tâneceklerini ve bunların hareketlerini açıklayıp matematik

⁵⁴⁹*Leibniz*, ‘zorunlu neden’e ‘verilmiş’, ‘sunulmuş sebep’ anlamında “rationem reddere” (kelimesi kelimesine tercüme edersek, “hak vermek”) diyor. ‘Zorunlu neden’in tâlî önemi var. Asıl olan ‘yeterli neden’dir (“ratio sufficiens”=“yeterli sebep”). *Leibniz*’e kalırsa, “sebepsiz bir şey varolmaz. Varolmak için bütün gerekli şartlar gerçekleşmedikçe bir şey varolmaz” (“nihil est sine causa, quia nihil est sine omnibus ad existendum requisitus” —“*Catena mirabilium*” Ak. VI,2,483; ayrıca bkz: Juan A. Nicolas: “*Razon, Verdad y Libertad en G.W.Leibniz*”, 75.s.

SORUN NEDİR?

ifâdelerle mantıkca düzgün biçimde dile getirmeğe muktedirdir. Buna karşılık, manevî ve maddî bütünlüğünde insanı ve onun eseri olan kültürü matematik destekli bilim açıklayamıyor. Nihâyet onun maddî-beşerî cephesinin ‘açıklanabilme’sine mukâbil manevî ciheti ‘anlaşılmag’a muhtaçtır. Manevî cihete esâs olan dinî-ruhî arkaplanlı bireydir. Bilim, cüzü ve özeli inceleyemez. Genellemek zorundadır. Oysa insanın, tekliği kadar, toplumluluğu da bireyseldir. Her toplumun, kendine has özellikleriyle bireylilik vasfını taşır. Bu sebeple gerek bütün bireyleri gerekse tek mil toplumları kapsayacak genellikte ne birey ne de toplum yasaları ortaya koyulabilir.

Beşer-insan bütünlüğünün beşer yakasını açıklamak, daha önce de bildirildiği üzere, uzvî-dirimsel özellikler ve işleyişlerle donanmış canlı olan beşerin kurucu unsurları ile yapıtaşlarına ayrıştırmağı — çözümleme— gerektiriyor. Şu var ki, karşı karşıya kaldığımız tek yönlü yoldur: Çözümlmeden birleştirime/senteze dönülemez. Çözümlemeyle ulaşılan parça biçimler —uzuv/organ, doku, hücre ile hücrealtı uzuvçuklar (organelle)— ile işleyişlerden gerisin geriye, yânî kendiliğinden hareket eden bütünlüğe somut hâlinde ulaşamaz. Çünkü canlı-olmayanın tersine, canlı, kendisini oluşturan parçaların bütünlüğünden daha fazla bir şeydir. O bütün hesapları allak bullak eden şeyse, ‘nefs’tir. İşte. Ruhî- nefsi etken, uzuvluluk ile bedenlilik üstündeki ağırlığını arttırdığı oranda insan-olma, beşerliliğin önüne geçer. İnsan-olma, beşerliliğe ağır basması süreci, ‘erginleşme’dir.⁵⁵⁰ Erginleşmenin son aşamalarında duran, daha önce birçok kere belirtildiği üzere, ‘kâmil insan’dır.

Erginleşme sürecinde birey düzleminde en üst basamakta, nasıl, ‘kâmil insan’ı buluyorsak, benzer gelişmeye kültürde de rasgeliyoruz. Erginleşmişliğin en üst seviyesinde bulunan, kemâle ermiş kültürdür. Böylesi, bağımsız bilgeleşmiş bir kültür, felsefileşmiş bir medeniyetin mensûbudur.

Kemâle ermiş kişi yahut kültür, ne çeşitten bir resim sunar?

Dünyaya geliştten bulunulan ilerilemiş yaşa değin yaşama ile hayat bütünlüğü çerçevesinde yaşanılmışlıkların tümü ‘ömür’dür. Ömür boyu edinilmiş tecrübelerden benzer olanların oluşturdukları kümeler, yaşantılardır. Bunların üstüne katlanıp (Fr réflexion) onlardan gereken dersi çıkarıp ibret alan, böylece kendini tanıma fırsatını yakalayan kâmil kişi, imkânlarının idrâki ile ödevinin bilincinde yaşar. Kâmil kişide, geçmiş; kültürdeyse, tarih, en dikkate değer boyuttur: “Atalarını say ki, oğulların (çocukların) da seni saysın!” vecîz düstûrunda ifâdesini bulan boyut.

Fizik doğada bir şeyi varolduran, onun ‘neden’idir (GeçL causa). Fizik doğada vukûu bulan ‘neden’i metafizik düzlemde akıl işlemlerine tâbî tutmak sûretiyle elde edilen fikrî (Fr idéal) değer ise, ‘sebepe’dir (GeçL ratio).

⁵⁵⁰EK 1e bkz.

SORUN NEDİR?

İmdi, geçmişini unutan birey ile tarihinden kopan toplum, ‘beşer’ olarak yaşasa bile, ‘insanlık’ bağlamında, artık, ölüdür.

Kemâle eren bireyde —ve kültürde— en göz alıcı husus, onun kendine mahsûs özellikleriyle temâyüz etmesidir. Böyle kimseler de toplumlar da başkalarından rahatca ayırdedilebilirler. Bu çeşit şahsiyetler, ‘kara budun’a, yânî kitleye, avâma karışarak silikleşip buharlaşmazlar. Ruh soyluluklarının damgasını hayatlarına basılmış buluruz. İzzetinefs sâhibidirler. Muhlistirler.

Kâmil kişinin göze çarpan görünümü, bir yanda kibirden, öbür taraftan da hafifmeşreplik ile geçici heveslerden uzak duruşu ile davranışıdır. Güvenilir kimsedir. Ciddî ve vakarlıdır. Bu dünya hayatının her ân sona erebişeceğinin sallantıya yer bırakmaz ayıklığını gözler önüne serer. Hiçbir dünya varlığına sığınmaz, tapmaz kararlılığıyla yalnızlığını yaşar. Varoluş endîşesini durmadan dinlenmeden gönlünde ve vicdânında duyar. Hayatı asla *comédie* olarak duyma hafifliğine kapılmaz; kendisine o, hep bir *drame* gibi görünür. Bu bakımdan küreselleştirilen İngiliz-Yahudî medeniyetinin yaymağa çabaladığı ‘çağdaş yaşama’ insana zuldur, zulümdür; o, ancak hayvanîleşen beşer için yaşanmağa layıktır.

(7) Sonuc olarak, ânı algılamakla kalan, ‘benliğ’ini yaşar. Geçmişi ve şimdisiyle hayatı bütünlük hâlinde idrâk edense, ‘benimlik’li kemâle ermiş kişidir. Öyleyse, ‘benimlik’ özbilincini taşıyan kâmil kişi, ‘yaşama’sını, demekki türe dayalı temel–kalıtsal biçimlerini, genetik ile fizyolojik işleyişlerini bireyoluşunda (ontogénétique) hazır bulmasına karşılık, ‘hayat’ını tek başına inşâa etmek, şu durumda, ömrü boyunca her tepkisi ile tavrını, hâl ile hareket tarzlarını kendisi kararlaştırmak zorundadır. Nitekim ‘hayat’ı itibâriyle insan, anne rahminden çıkıp dünyaya adım attığı zamandan başlayarak son soluğunu verdiği âna değin, ‘kökten yalnızlık’⁵⁵¹ yaşar. ‘Yaşama’ya tâbî madde – dirim esâslı ‘beşer’e indirgemek sûretiyle, ‘hayat’ süren manevî arkalı ‘insan’, ‘kökten yalnızlık’ından kurtarılamaz. Tersine, beşerliliğe indirgenmek sûretiyle kökten yalnızlığından kurtulamayacağı duygusu kökleşen insan, *tragique* varlık hâlini alır. *Tragique* durumdan çıkışın iki yolu var: Bunlardan birincisi, Çağdaş küresel İngiliz-Yahudî medeniyetinin gerçekleştirmeğe çaba harcadığı ‘insan – beşer’ denkleminde ‘insan’ı ‘köküyle sapıyla’ çıkarıp silmek —mekanik yahut biyotik robotların imâli—; ikincisiyse, ‘insan’ vechesinin, alabildiğine vurgulanmasıyla, ‘beşer’ cephesinin önüne ve üstüne yerleştirilmesidir. O vechesiyle insan, ‘âlem tekâmülü’nün nihâî gâyesi kılınmış ve görevlendirilip kutsanmıştır. ‘Beşerliliği’yle yaratılmış olan bu varlık, kendisine üflenen *Sulukla Allahın*

⁵⁵¹José Ortega y Gasset’in deyişiyle “... la vida es soledad, radical soledad...” —bkz: “*En Torno a Galileo*”, 99.s.

SORUN NEDİR?

Ruhundan pay almıştır. Allah Soluğunun insandaki tezâhürü Akıl–Gönül tümlüğüdür ki, buna ‘maneviyât’ diyoruz. ‘Maneviyât’ımı duyumlayan ‘vicdân’lıdır. Öyle olanın ise, ‘kökten yalnızlığı’ı giderilme yolundadır.

Maneviyâtın akıl tarafına, özellikle biçimselleştirilmiş —akılyürütme ile gidimli düşünme— vechesine bihakkın vakıf olan ‘dâhî’dir. Bunun da ötesinde, ‘akıl – gönül’ tümlüğünün, demekki maneviyâtının bütün hazînesine mâlik bulunan *Allah* dostu ‘velî’dir. İlki, ‘üstünbeşer’ (‘fevkalbeşer’); öbürüyse ‘Rahmanî insan’dır. ‘Üstünbeşer’lerden kimisinin, ‘filosof-bilimadamı’ saflarından çıktığı görülür. ‘Filosof-bilimadamı’, akılyürütme yahut gidimli düşünme ve deney yoluyla aracısız, dolaysız edinilen sezgi verisini işleyerek bilgi üretme çabasıdır. Rahmanî insan hâriç, bütün insanlar gibi, filosof-bilimadamı da dünyayı yatay bakış açısından görür, gözlemler. Yatay bakış açısında olaylar sıralı bir düzende ard arda olagelirler. Olayların sıralı düzende ard arda cereyân etmeleri keyfiyetine insanlık âleminde ‘tarih’, fizik-biyotik dünyadaysa, ‘evrim’ denilir. ‘Tarih’ maddî ve manevî özellik taşır. Bu sebeple insanın araştırılmasının maddî olduğu kadar manevî boyutunun bulunması elzemdir. Manevî boyutu dikkate alan bir inceleme ile araştırma doğrultusuysa, bilime konu kılınamaz. Bundan dolayı söz konusu yeni doğrultunun, ‘antropoloji/antropologya’, yânî ‘insanbilim’ yerine ‘antropohistoria’, demekki ‘insanaraştırması’ olması zorunludur. ‘İnsanaraştırması’nın nesnesi ‘beşer’, genetiğiyle, fizyolojisiyle, topografyası ve canlılar coğrafyasıyla mekanik–analitik ve nedensel yöntemlerle ele alınıp açıklanırken; konusu ‘insan’a gelince; o, gerek bireysel gerekse toplumsal konumunda iktisâdî üreticiliği ve tüketiciliğiyle, siyâsî yapılandırıcılığıyla, âdilliği ve zulmüyle, şairliğiyle, teatralliliğiyle, imâlâtçılığıyla, inşâacılığıyla, mûsikî ve matematik–bilim yaratıcılığıyla, güzellik ile çirkinlik duyularıyla, muhabbetiyle, nefretiyle, öfkesiyle, öç dürtüsüyle, kıskanışıyla, sevişmesi ve aşık olmasıyla anlaşılmalıdır. Bu ‘anlama’ etkinliği, ‘sezgi’nin yanısıra, nasıl – neden – niçin sorularını cevaplamağı hedef bilen ve çözümlemeyi/analizi dışta bırakmayan ‘açıklama’ tarzları ve tavırlarıyla kavrayıcı, kapsayıcı biçimde ele alınmalıdır.

(8) Anlaşılacağı üzere, ‘anlama’ çabasında ‘tarih’, ‘edebiyat’ ile ‘ilahiyât’ merkezî önem taşımaktadırlar. Buradan hareketle ‘insanaraştırması’, özellikle ‘ilahiyât’, ‘mantık’, ‘tarih’, ‘edebiyat’ ile ‘biyoloji’ takviyeli genişletilmiş bir ‘yaşama felsefesi’ni önümüze sermekte olup hareket noktası, “‘Sorun Nedir?’” üst sorusu’dur. Cevap, “Sorun, İnsandır”. O hâlde “‘Sorun Nedir?’” üst sorusu’nun altında yer alan özgül soru, “İnsan Nedir?”dir. Bu soruyu tüketesiye cevaplamak imkânsızdır. Yine de, soruya doğru yaklaşım, yolun yarısıdır.

‘İnsanaraştırması’nı dikkatinin merkezi kılan yeni bir felsefe-bilim sistemi, maddî–mekanik süreçliliğin yerine, merkeze ‘yaşama’ esâslı ‘hayat’ı koyacaktır. ‘Yaşama’, ân be ân olup biten süreçtir. Onu oluş ânında tesbît edip incelemek gerekir. Buna karşılık, ‘hayat’, yaşanan değil, yaşanmışın hatırlanıp anlatılmasıdır.

SORUN NEDİR?

Yaşanmışın hatırlanıp anlatılmasıysa, bireyseldir. Yaşamının yaşanılanıysa, yaşayanlara ortaktır. O hâlde, ‘insanca yaşanılan’ın, ‘insanca yaşayanlar’a ortak payda kılınması, bir ‘biofizik–psikososyal olay’dır. Birey düzleminde kişinin, teemmül–tefekür yoluyla ‘yaşanılan’ı ‘yaşaması’ysa, ‘hayat’tır. İmdi, belirtilen yapısı ve anlamıyla ‘hayat’, ‘transsendental olay’ olup insana mahsûs bir ‘özel genellik’tir. Geçmişte edinilip ‘dimâğ’da işlenmiş tecrübenin ışığında ânda yaşanılan ‘özel genellik’, ‘beşer’i olduğu kadar, öteki cümle canlıları da ‘nesnel genellik’ çerçevesinde kucaklar. Buradan da maddî–bedenî olanın, maneviyâtın kapsamında bulunduğu görülür. Şu durumda ‘insanaraştırması’, iki düşünme, inceleme ile araştırma alanına temellenmelidir. Bahsettiğimiz iki alandan biri ‘dınaraştırmaları’ (théologie), ötekisi de Maddecî–Mekanikci–Positivci Yeniçağ Avrupa felsefe-bilim çizgisinin mekanik olanı değil de, organik temellere dayalı ‘dirimbilim’/‘biyoloji’dir. Şu durumda sözünü ettiğimiz, ‘din–dirimbilim’ (théologico–biologique) arkalı bir ‘insanaraştırması’ olmalıdır.

(9) Sözlü–kavramlı dille düşündükleri üstüne katlanarak düşünemeyen öteki canlıların tersine, bunu becerebilen insan, metafizik–transsendental; dahası, biricik, eşsiz ‘transsendental varlık’tır. Şu durumda gerek birey gerekse toplum düzlemlerinde onu ele alması lazım gelen, bir ‘transsendental araştırma disiplini’dir. O ‘transsendental araştırma tavrı’na da ‘insanaraştırması’ diyoruz.

Bir ‘transsendental araştırma tavrı’ olan ‘insanaraştırması’nın konusu, ‘geçmiş’ten edinilmiş malzemeyle ‘şimdi’sini; buradan da hareketle ‘geleceğ’ini inşâa eden ‘benim’ özbilincine sâhip ‘insan’dır. O, iki katlı birleştirimli/sentetik yapı özelliğini gösterir. Birinci katta ‘geçmiş’ ile ‘şimdi’nin; ikincideyse, birincide oluşmuş ‘ben’ birleştirimi/sentezi ile yaşanılan toplum–doğa çevresinin bütünleşmesi meydana gelir. Sonuçta ortaya, gönlünde işittiği seslenişin nereden geldiğini bilen topyekûn (total) bütünlüklü ‘benim’ özbilincine erişmiş insan çıkacaktır. O, artık, içindeki ‘hitâb’ın menşeinden habersiz ‘ben beşerî insan’ın yaşadığı ‘varlıkca kökten yarılmış (schizoïde) yalnızlık’tan kurtulmuş olur. Matematik arkalı çözümlemeci mekanik bilimden tamamıyla farklı insanaraştırması, ‘benim özbilinçli halis insan’ın bütüncül tavrırlı ilmidir. Böyle bir ‘araştırma–inceleme tavrı’ yeni bir dünyagörüşünün de ‘ebe’si olacak: Dinî–manevî esâslı İnsancılık (Humanisme).

(10) Dinî–manevî esâslı İnsancı dünyagörüşünün iki vechesi var: Biri, belirtildiği üzere, dinî–manevî, öbürüyse bilimseldir. İkincisi, Yeniçağ dindışı Batı Avrupa ile onu izleyen Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetlerinin, kendisinden hareket ettikleri Maddecî–Mekanikci–Positivci–dindışı dünyagörüşüyle yoğrulmuş matematik ifâdeli fiziğin karşıtı uzvî/organik esâslı dirimbilim/biyolojidir. Matematik ifâdeli nedenselci mekanik–fizikte gâye etkeni yasaklanırken, matematiğin elvermeyip de anlama–anlatma anlatımının

SORUN NEDİR?

devreye girdiği mıntıkada dirimbilim, gâyeli açıklama tarzıyla da iş görür. Böylesi bir bilim anlayışı insanın beşer gerçekliğiyle uyuşur.

(11) Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti, uzvî/organik asıllı insanı hem uzvî/organik esâsından hem de manevî-olma hassasından uzaklaştırmağa çaba harcamıştır. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren başgösterdiğini gördüğümüz İnsancılık, bu yüzden mekanik beşer anlayışına sâhiptir. Öyle bir İnsancılığın tasavvur ve temsîl ettiği, Allah yarattığı ve rahîm mahreçli insan olmayıp imâlâthâne yahut laboratuvar ürünü beşerdir. Daha doğrusu, imâlâthâne yahut laboratuvar çıkışlı olan, beşer de değildir artık; robottur. O hâlde Yeniçağ Batı Avrupa ile Çağdaş İngiliz-Yahudî medeniyetlerinin İnsancılıktan kasıtları, haddizâtında robotculuktur.

Robota dönüştürülmüş beşer-insanın örneğini Yirminci yüzyıl boyunca dünya çapında gördük. Robot, esirden, köleden, hattâ delî ile serhoştan özce farklıdır. Esirlikte, mahkûmlukta, kölelik ile hastalıkta kişinin kısmen yahut, en kötü durumda, tamamıyla yoksun kaldığı, serbestliktir. Böyle olanın kişiliği de ona bağlı gelişen kimliği de az yahut çok zedelenmiştir. Yine de bilinci kısmen yahut tamamıyla yerindedir. Bilinci yerli yerinde olan, hürdür. Hür olan, istediğince davranamasa da, irâde sâhibidir. İsteme ile irâdenin ayırımını daha önce yapmıştık.

(12) Anlamlandırarak bilmek, bilme yetisinin yüklediği ödevi yerine getirmek, insanın varolma nedenidir. Bu nedeni insan, ret yahut inkâr ettiğinde, yaratılma gâyesine aykırı tavır almış olur.

Âlem, anlamlandırılmağa koşulmuş varlıktır. Ancak, insan bireyinin kendisi de bu bütünlüğe dâhildir. Varlığı nasıl anlamlandırmamız gerektiğine ilişkin nirengi noktalarını, kerterizleri, ölçüleri, *Allah*, tebliğinde yalvaçlarına bildirmiş, onlar da bildirilenleri ümmetlerine doğrudan yahut dolaylı ilân etmişlerdir. Allah elçilerinin ilân ettikleri nirengi noktalarını, verilmiş ölçüler çerçevesinde tutarlı düşünce bütünlüklerine ulaştıran, yânî sistem kuran insan yetisi akıldır. Filozofun ödevi, özellikle akli işletmek ve onun kılavuzluğunda tebliğ edilen ile tecrübeyi bağdaştırmaktır. Tebliğ edilen ile hayat tecrübesinin, demekki yaşantının imtizâcından filozof, ahlâk felsefesini; yalıtılmış tecrübe demek olan deney destekli bilgi binâlarıyla da bilimi inşâa eder. Bu iki ana yapının birlikte vucut verdiği düşünce bütünü felsefe-bilim sistemidir. Felsefe-bilim sistemi, şu hâlde anlamlandırıp bilme varlığı insanın en son, en üst, en yetkin anlamlandırma-bilme yapısıdır. Mezkûr yapılanmayla anlamlanma-anlamlandırma-bilme imkânı son haddine dek kullanılmış olur. Anlamlanma-anlamlandırma-bilme imkânının kuvveden fiile intikâli, anlamlanabilirin anlamlandırınca anlamlandırılması; bilinebilirin bilebilence bilinmesidir. Böylece âlem ilim olur. Âlem, daire biçimindeyse, onu

SORUN NEDİR?

kapatmak, sonlandırmak mümkün değildir. Günümüzün bilimadamı gibi, onu kapatabileceğini, sonlandıracağını sanan, kibirlidir. Buysa, felsefe-bilim sistem yapılanmasının en üst katı olan metafizik ilminin zıttıdır. Bahsettiğimiz yapılanmanın gerek bilim gerekse ilim katlarının dayandıkları sütunsa, tevâzudur.

İlimin taşıyıcısı âlimdir. O, bilendir; bilgisinin de sorumluluğunu idrâk etmiş olandır. Sorumluluğunun idrâkinde olmak, edinilmiş ilmin, âlem kaynaklı olduğunu unutmamaktır. Bunu unutmamaksa, İlkönceki ahde sâdik kalmaktır. Söz konusu ayırımın biricik devindiricisi eğitimidir. Böyle bir eğitimin düzenlenişini sağlayan siyâsî nizâm, meşrûudur, insanîdir ve Yirminci yüzyılda yaşanmış fâciaların tekrarından alıkoyacaktır.

EKLER

EK 1 (550 sayılı dipnot)

- (1) ‘Ergin’ de ‘ergen’ de ‘ermek’ mastarından türe/til/miş olup ‘insanlaşma’ yönünde yol alan süreci dile getirirler.
- (2) ‘Ermek’, ‘er~’ kökünden gelir. Bu fiil kökü aynı zamanda isim olup (1) ‘erkek’; (2) ‘beğ’; (3) ‘beşer’, ‘insan’; (4) ‘asker’; (5) sabahın ‘erken’ saati anlamlarını taşımıştır.
- (3) ‘Ermek’ mastarı, Eski Türkcede ‘varolmak’⁵⁵² anlamındadır. ‘Ermek’in ‘~r~’si düşünce ortaya ‘emek’, bunun da ‘~e~’si ‘~i~’ye dönüşünce ‘imek’ çıkmıştır —bkz: Martti Räsänen: “*Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprache*”, 46. & 47. syflr.

⁵⁵²Bu fiil, Hint-Avrupa dillerinde cümle kuruluşunun belkemiğini oluşturur: S ‘bhava’; F ‘bûden’; Y ‘einai’; L ‘esse’; Fr ‘être’; İsp ‘ser’; R ‘bit’; Alm ‘sein’; İng ‘to be’; İsveççe ‘vara’; Arnavutca ‘jetoj’. Hint-Avrupa dillerinden olmayan Malaycada, sık kullanılırsa da, ‘ada’ ve koşaç görevinde, yânî ‘vardır’ anlamında, ‘ialah’.

SORUN NEDİR?

‘İmek’, Türkcede —dilce kendisiyle ilgisi ilişkisi bulunmayan Ruscada da olduğu üzere— yalnızca geçmiş zaman çekimlerinde bağımsız kalabilmiştir: ‘Diligeçmiş zamanda, demekki ‘idim’, ‘idin’, ‘idi’, ‘idik’, ‘idiniz’, ‘idiler’de olduğu gibi. Geniş, şimdiki ile gelecek zaman kiplerindeyse, öteki bütün fiil çekimlerine sonek şeklinde ilâve olunur: ‘Gelirim’, ‘gelirsin’, ‘gelir’, ‘geliriz’, ‘gelirsiniz’, ‘gelirler’ gibi. Böylece Türkcede zamanla ‘varolmak’ anlamını taşır bağımsız bir fiil yaşayakalmamıştır. Geçmiş zaman kipinde bile, ‘imek’ kendi başına sıkca kullanılmaz olup öteki zaman kiplerinde olduğu üzere, diğer fiil çekimlerine sonek biçiminde ilâve olunur: ‘Geldi idim’, ‘geldi idin’, ‘geldi idi’ ... yerine ‘geldiydim’, ‘geldiydin’, ‘geldiydi’, ... ; yine, sözgelisi, ‘gelmiş idim’, ‘gelmiş idin’, ‘gelmiş idi’, ... yerine ‘gelmiştim’, ‘gelmiştin’, ‘gelmişti’, ...

Bu niye böyle oluyor? Sentetik–sondaneklemeli dil olan Türkce, genellikle sözleri, özellikle de fiilleri bölüp parçalamağı sevmiyor olmalı.

(4) ‘Ergin’ ile ‘ergen’nin yanı sıra, ‘er’den türemiş daha birçok isim var; sözgelisi: (1) Güç, kudret, iktidar denek olan ‘erk’; (2) ‘erk’ten hür/lük anlamında ‘erkin/lik’ gelir. Hürlük yahut hürriyet anlamında Türkcede ‘erkinlik’ bulunmakla birlikte, Osmanlı Türkcesine karşı tavır takınanlar, nedense, onun yerine ‘özgürlük’ü tedâvüle sokmağı yeğlemişlerdir. Gerçi Eski Türkcede âzâd etmek, serbest bırakmak, kurtarmak anlamında ‘ozgurmak’ diye bir fiil bulunuyor.⁵⁵³ Ancak, seyrek rastlanan ve ‘erkin/liğ’in tersine, çağımızda, artık, öteki Türk dillerinde geçmeyen bir sözdür. (3) Erkeklik yahut erkekce, mertlik, yiğitlik, fazîlet (←‘fazla olan’/‘fazladan’) demek olan ‘erdem’.

⁵⁵³Bkz: Annemarie von Gabain: “Eski Türkçenin Grameri”, 289. s (“Alttürkische Grammatik”, 350. s)

SORUN NEDİR?

KAYNAKLAR

Atıfta bulunulmuş bellibaşlı kaynakların tam künyesi

Başka türlü belirtilmedikçe, ecnebî dillerden Türkçeye tercümeler tarafımızdan yapılmıştır.

A

Maulana Majid *Ali Khan*: “*ISLAM ON ORIGIN AND EVOLUTION OF LIFE*”; Sh Muhammad Ashraf, Kashmiri Bazar, Lahore/Pakistan, 1978.

Manuel Fernandez *Alvarez*: “*EL INCONFESABLE SECRETO DE CARLOS V*”, “*La Aventura de la Historia*”da, 3.yıl, 27.sayı, Madrid, ocak 2001.

A.J. *Arberry*: “*THE LEGACY OF PERSIA*”; Oxford University Press, Oxford, 1989.

Aristoteles: “*METAFİZİK*” (“*Metaphysics*”), yayımlayan: W.D.*Ross*; O.U.P., Oxford, 1960.

SORUN NEDİR?

Aristoteles: “BİRİNCİ ANALİTİKLER: KATEGORİLER” (“*Analütikon Proteron: Kategoriai*”), Yunanca – İngilizce, terc: Harold P. Cook & Hugh Tredennick; “Loeb”, William Heinemann, Londra, 1962.

Antonio Arnaz–Villena: “GENES NEGROS EN EL MEDITERRANEO”, “*El Pais/Futuro*”da, Madrid, çarşamba 25 temmuz 2001.

Sadri Maksudî Arsal: “TÜRK TARİHİ VE HUKUK/ *Türk Tarihinin Ana Hatları; Tarihî Türk Devletlerinin Kuruluşu ve Hukukî Müesseseleri, Türklerin Hukukî Örfleri, Töre ve Yasaları*”; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.

Syed Muhammed Naquib al-Attas: “ISLAM AND SECULARISM”; ABIM, Kuala Lumpur/ Malezya, 1978.

B

Jean-Louis Bacqué-Grammont: “L’APOGEE DE L’EMPIRE OTTOMAN: LES EVENEMENTS (1512 – 1606)”, 139 – 158. syflr, “*Histoire de l’Empire Otoman*”da, derleyen: Robert Mantran; Fayard, Paris, 1989.

A.Sh. Bekturova & Sh.K. Bekturov: “KAZAK TİLİ OKULIĞI” —Kiril yazısıyla—; Rauan, Almatı, 1966.

Andrew Benson: “THE ORIGINS OF CHRISTIANITY/ An Historical Study of. the Origins and the Development of Judeo–Christian Beliefs”; Prudential Publishing, Clovis/ A.B.D., 2000.

Wolfgang Benz, Hermann Greml & Hermann Weiß: “ENZYKLOPÄDIE DES NATIONALSOZIALISMUS”; dtv, Münih, 1998.

Enrique Bernardez: “¿QUE SON LAS LENGUAS?”; Alianza, Madrid, 2001.

Philip Bethge, Jörg Blech, Jan Fleischhauer, Tina Hildebrandt, Beate Lakotta, Alexander Neubacher, Ulrich Schäfer & Gerald Traufetter: “OPERATION EMBRYO/ wie weit dürfen Genforscher und Mediziner gehen?” “*Der Spiegel*”de, 240. – 252.syflr, 20.sayı, Hamburg, 14 Mayıs 2001.

“DIE BIBEL ODER DIE GANZE HEILIGE SCHRIFT”, Almancası: Martin Luther; Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart, 1929 —Gotik harflerle.

“THE HOLY BIBLE”, King James’ Version, American Bible Society, New York, 1816.

Hélène Bui: “FAIRE–PART DE NAISSANCE”, “*Historia*”da, 703.s, Paris, temmuz 2005

Frederick Bodmer: “DIE SPRACHEN DER WELT”, İngilizceden Almancaya tercüme: Rudolf Keller; Parkland Verlag, Köln, 1997.

Emile Boisacq: “DICTIONNAIRE ETYMOLOGIQUE DE LA LANGUE GRECQUE”; Librairie Klincksieck, Paris, 1916.

John Bramley: “HISTORICAL PERSPECTIVES OF ANIMAL DOMESTICATION”; Department of Animal Science, University of Vermont —# 102 Terrill Hall, 570 Main Street, VT 05405 – 0148 (asci.uvm.edu/bramley/Ascit.html)—, Berlington/ Vermont, 2001.

Roland Breton: “GEOGRAPHIE DES CIVILISATIONS”; P.U.F (“que sais-je”), Paris, 1991.

Ebu Abdullah Muhammed el-Buharî: “SAHÎH-İ BUHARÎ VE TERCEMESİ”, Arapçadan Türkçeye: Mehmet Sofuoğlu; Ötüken, ISBN 975-437-XXX-2, İstanbul.

SORUN NEDİR?

C

Josep Tomas Cabot: “*ORA ET LABORA*”, “*Historia y Vida*”da, Madrit, eylül 2003.

Ahmet Caferoğlu: “*ESKİ UYGUR TÜRKCESİ SÖZLÜĞÜ*”; I.Ü.Edebiyat F (T.D.K. 260), İstanbul, 1968.

Albert Camus: “*L’HOMME REVOLTE*”; Gallimard/Idées, Paris, 1951.

Esteban Canales: “*OPULENCIA Y MISERIA*”, 45 – 54.syflr, “*Victoria I/ La Dueña del Mundo*”, “*La Aventura de la Historia*”, Año 3, numero 27, Madrit, enero (ocak) 2001.

Robert L. Canfield: “*THE TURKO-PERSIAN TRADITION*”, 1. – 34. syflr, “*Turko – Persia in Historical Perspective*”de, derleyen: Robert L. Canfield; Cambridge University Pres, Cambridge, 1991.

Robert L. Canfield: “*THEOLOGICAL ‘EXTREMISM’ AND SOCIAL MOVEMENTS IN TURKO-PERSIA*”, 132. – 160. syflr, mezkûr derleme.

Luigi Luca Cavalli-Sforza: “*GENES, PEOPLES AND LANGUAGES*”; Penguin, Londra, 2001.

Gérard Chaliand: “*LES EMPIRES NOMADES DE LA MONGOLIE AU DANUBE, Ve – IVe SIECLES av. J.– C. et XVe – XVIe SIECLES ap. J.–C*”; Perrin, Paris, 1995.

Jacques Chaurand: “*HISTOIRE DE LA LANGUE FRANÇAISE*”; Que sais-je?, PUF, Paris, 1972.

“*Le Coran*”, Önsöz: J. Grosjean, Giriş, meal ile Açıklamalar: D. Masson; Gallimard, Paris, 1967.

Sir Gerard Clauson: “*AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF PRE-THIRTEENTH-CENTURY TURKISH*”; Oxford University Pres, Oxford, 1972.

William Crampton: “*THE WORLD OF FLAGS*”; Studio Editions, Londra, 1990.

David Crystal: “*THE CAMBRIDGE ENCYCLOPEDIA OF LANGUAGE*”; Cambridge University Press, Cambridge/ A.B.D., 1988.

D

“*DER GROÙE DUDEN/ HERKUNFTSWÖRTERBUCH*”; Dudenverlag, Mannheim/Wien/Zürich, 1963.

C.Desessard: “*LE LATIN Sans Peine*”; Assimil, Paris, 1966.

Ferit Devellioğlu: “*OSMANLICA – TÜRKCE ANSİKLOPEDİK LÛGAT*”; Doğuş, Ankara, (dördüncü baskı) 1980.

Eve Devereux: “*FLAGGENBUCH*”, İngilizceden Almancaya: Miriam Magall; Gondrom Verlag, Bindlach, 1994.

Gerhard Doerfer: “*TÜRKISCHE UND MONGOLISCHE ELEMENTE IM NEUPERSISCHEN*”, dört cilt; Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1963.

Teoman Duralı: “*ARİSTOTELES’TE BİLİM VE CANLILAR SORUNU*”; Çantay Kitabevi, İstanbul, 1995.

SORUN NEDİR?

Teoman Duralı: “ÇAĞDAŞ KÜRESEL MEDENİYET/ Anlamı – Gelişimi – Konumu/ Çağdaş Küreselleştirilen İngiliz-Yahudi Medeniyeti”; Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

Teoman Duralı: “TÜRKÇENİN FELSEFE-BİLİM SÖZLÜĞÜ”, “Kutadgubilig”te, 3. sayı, Dergâh yayınları, İstanbul, mart 2003.

E

Eflâtun: “FAİDROS”, “MENON” & “TİMAİOS” “Collected Dialogues of Plato”, derleyen: Edith Hamilton & Huntington Cairns; Princeton University Press, Bollington Series, LXXI, Princeton, 1987.

Manfred Eichhorn: “LANGENSCHIEDTS FACHWÖRTERBUCH KOMPAKT BIOLOGIE: ENGLISCH – DEUTSCH/DEUTSCH – ENGLISH”; Langenscheidt, Münih, 2000.

Werner Eichhorn: “CULTUURGESCHIEDENIS VAN CHINA”, Almanca aslından Felemenkceye tercüme: H.F.M.Coerwinkel; Het Spectrum, Antwerpen, 1967.

Albert Einstein: “ALBERT EINSTEIN: PHILOSOPHER–SCIENTIST”, “Science as a Process/An Evolutionary Account of the Social and Conceptual Development of Science”de, yayımlayan: David L. Hull; The University of Chicago Press, Şikago & Londra, 1988.

Julian Elliot: “LA SOCIEDAD FEUDAL”, “Historia y Vida”da, Madrit, eylül 2003.

“ENCYCLOPEDIA ENCARTA”, The Colombia Electronic Encyclopedia; Columbia University Press, A.B.D., 2000.

F

Felipe Fernandez-Armesto: “CIVILIZACIONES/ La Lucha del Hombre por Controlar la Naturaleza”; Taurus Historia, Santillana, Madrit, 2002.

Alfred Fouillé: “Extraits des Grands Philosophes”; Librairie Delagrave, Paris, 1926.

J.F. Fuller: “THE DECISIVE BATTLES OF THE WESTERN WORLD 1792 – 1944”; Granada, Londra, 1982.

Richard N. Frye: “PRE-ISLAMIC AND EARLY ISLAMIC CULTURES IN CENTRAL ASIA”, “Turko–Persian Historical Perspectives”de, yayımlayan: Robert L. Canfield; Cambridge University Pres, Cambridge, 1991.

G

Pierre Guiraud: “L’ANCIEN FRANÇAIS”; Que sais-je?, PUF, Paris, 1971.

Georges Galichet: “PHYSIOLOGIE DE LA LANGUE FRANÇAISE”; Que sais-je?, PUF, Paris, 1968.

Xavier Pujol Gebelli: “HUMANOS Y CHIMPANZES SE DIFERENCIAN GENETICAMENTE SOBRE TODO EN EL CÉREBRO”, “El Pais/Futuro”da, Madrid, çarşamba 16 mayıs 2001.

SORUN NEDİR?

Zeynep Gemuhluoğlu: “GAZZALÎ VE İBN RÜŞD’DE TE’VİL”, 463 s, Marmara Üniversitesi, İlahiyât F, İlahiyât Anabilimdalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilimdalı, İstanbul, 2005 —basılmamıştır.

Mehmet Genç: “İLTİZÂM”, 22. cilt, 154. – 158.syflr, “Türkiye Diyânet Vakfı İSLÂM Ansiklopedisi”nde, İstanbul, 2000.

Santiago Genovés: “HUMAN EVOLUTION AND VIOLENCE”, “Ludus Vitalis”te, 5 – 11 syflr, VI.cilt, 10.sayı, Meksiko, 1998.

Cyril Glassé: “THE CONCISE ENCYCLOPÆDIA OF ISLAM”; Stacey International, Londra, 1989.

Peter B.Golden: “AN INTRODUCTION TO THE HISTORY OF THE TURKIC PEOPLES/ *Ethnogenesis and State-Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*”; Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1992.

Guido Gomez de Silva: “BREVE DICCIONARIO ETIMOLOGICO DE LA LENGUA ESPAÑOLA”; Fono de Cultura Economica, Mexico, 1988.

Orhan Şaik Gökyay: “KÂTİP ÇELEBÎ’DEN SEÇMELER”; M.Eğ.B., İstanbul, 1968.

Abdülbâkî Gölpınarlı: “HZ MUHAMMED VE HADİSLERİ”; Arkın kitabevi, İstanbul, 1957.

Lev Nikolayeviçen Gumiliyev: “ESKİ TÜRKLER”, Ruscadan Türkceye tercüme: Ahsen Batur; Birleşik Yayımcılık, İstanbul, 1999.

H

Louis Hambis: “LA HAUTE-ASIE”; PUF/”Que sais-je?”, Paris, 1953.

Nicolai Hartmann: “ZUR GRUNDLEGUNG DER ONTOLOGIE”; Walter de Gruyter, Berlin, 1941.

Nicolai Hartmann: “TELEOLOGISCHES DENKEN”; Walter de Gruyter, Berlin, 1966.

Raymond J. Hebert & Nicholas Poppe: “KIRGHIZ MANUAL”; Indiana University Publications/ Uralic & Altaic series, 33. kitap, Bloomington, 1963.

Jozsef Herman: “EL LATIN VULGAR; Ariel Lingüística, Barselona, 1997.

“HINDU SCRIPTURES”; J.M.Dents&Sons, Everyman’s, Londra, 1968.

Johannes Hoffmeister: “WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHISCHEN BEGRIFFE”; Felix Meiner, Hamburg, 1955.

I

Ismail Fennî: “LUGATCE-İ FELSEFE”; Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1925 —eski harflarla.

İ

Ebû-l-Velît İbn Ahmet İbn Muhammet İbn Rüşt: “TEHÂFUTU’T– TEHÂFUTU’L-FELÂSİFE”, iki cilt, Arapcadan Türkceye: Kemâl Işık & Mehmet Dağ; İslâm Klasikleri, Kırkanbar Yayınları, İstanbul, 1998.

SORUN NEDİR?

E.V.A.Muhammet *İbn Rüşt*: “*AVERROES’ TAHAFUT AL-TAHAFUT/ The Incoherence of the Incoherence*”, iki cilt, Arapcadan İngilizceye – Giriş – Kayıtlar: Simon *Van Den Bergh*; Oxford University Press, Londra, 1954.

Muhammed *İkbâl*: “*İRANDA METAFİZİĞİN GELİŞMESİ/ İslâm Felsefesi Tarihine Katkı*”, tercüme: M.M.Şerif, RCD, yayım sayısı: 30, İstanbul, 1971.

İngilizce aslı: “*THE DEVELOPMENT OF METAPHYSICS IN PERSIA/ A Contribution to the History of Muslim Philosophy*”; Bazm-i Iqbal, Lahore/ Pakistan, (üçüncü baskı:) 1964.

Mücteba *İlgürel*: “*İSTİMÂLET*”, 23. CİLT, 362.&363.syflr, “*Türkiye Diyânet Vakfı İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ*”nde, İstanbul, 2001.

Halil *İnalcık*: “*THE OTTOMAN EMPIRE/ The Classical Age 1300 – 1600*”; Orpheus Publishing, New Rochelle, New York, 1989.

Halil *İnalcık*: “*THE QUESTION OF THE EMERGENCE OF THE OTTOMAN STATE*”, “*In InternationalJournal of Turkish Studies*”de, ikinci cilt, 1980.

Cemâleddîn *İzmirli*: “*İHVÂNI-I SAFÂ FELSEFESİ VE İSLÂMDA TEKÂMÜL NAZARİYESİ*”; 1336 – 1337 (1917 – 1918) senesinde Ordinaryus Profesör *İzmirli İsmâil Hakkı* beğın *Dârulfünûnda* takrîr ettiğı ve 1337 (1918)de basılan ders notlarından alınmıştır; nâşir: İbrahim Hilmi *Çığıracan*; Hilmi kitabevi, İstanbul, 1949.

J

“*THE ENCYCLOPEDIA OF JEWISH LIFE AND THOUGHT*”; Carta Jerusalem, Kudüs, 1996.

K

Charles *Kahn*: “*THE ART AND THOUGHT OF HERACLITUS/ An Edition of the Fragments with Translation and Commentary*”; Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

John *Kaminski*: “*LA CHISPA Y EL POLVERIN*”, Dossier: “*La Independencia de Estados Unidos*”, 42.–61.syflr, “*La Aventura de la Historia*”da, 3.yıl, 33.sayı, Madrid, temmuz 2001.

Immanuel *Kant*: “*KRITIK DER REINEN VERNUNFT*”; Inselverlag, Leipzig, 1933;

Immanuel *Kant*: “*K der r V*”, in neues, reines Deutsch übertragen von Georg *Deycke*; Verlag Charles Coleman, Lübeck, 1926.

Immanuel *Kant*: “*KRITIK DER PRAKTISCHEN VERNUNFT*”; Philipp Reclam, Leipzig, 1878 —birinci baskı: Riga, 1788.

“*KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ/ Kılavuz Kitap*”;
Kültür Bakanlığı Yayınları, 1371, Ankara, 1991.

Kaşgarlı Mahmut: “*DİVÂNı LUGATİTTÜRK*”; T.D.K., 524, Ankara, 1986.

SORUN NEDİR?

“KAZAK TÜRKCESİ SÖZLÜĞÜ”, Türkcesi: Nuri Yüce &...; Türk Dünyası Yayımı, 8, İstanbul, 1984.

John Keegan: “A HISTORY OF WARFARE”; Pimlico, Londra, 1994.

John Keegan: “THE MASK OF COMMAND”; Penguin, Middlesex, 1998.

Nihat Keklik: “İSLÂM MANTIK TARİHİ VE FÂRÂBÎ MANTIĞI”; Ist Ü. Ed. F. Basımevi 1405, İstanbul, 1970.

“KİTÂBİMUKADDES”; Ağop Matsusyan, İstanbul, 1922 –eski harflarla.

Timur Kocaoğlu, Mirza Mikail, Mehmet Kılıç, Enver Can, Mehmet İsa Aral, Nur Kemâl Pınar & Hayrettin Güleçyüz; “TÜRK DÜNYASI KONUŞMA KILAVUZU”; Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

M. Muhlis Koner: “MESNEVÎNİN ÖZÜ”; Yenikitap Basımevi, Konya, 1961.

Konfüçiyus: “THE SAYINGS OF CONFUCIUS/ The Teachings of China’s Greatest Sage”, Çince’den İngilizceye: James R.Ware; Mentor Religious Classic, New York, 1955.

Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard & Franz Wiedmann: “DTV-ATLAS ZUR PHILOSOPHIE”, Münih, 1993.

“Der KORAN”, Arapcadan Almancaya: Max Henning & Murad Wilfried Hofmann; Çağrı Yayınları, İstanbul, 2003.

KUR’ÂN-I KERÎM/ İnsanlığa Son Çağrı/ Meal, Tefsîr, Ansiklopedik İndeks”, Prof Dr Hamdi Döndüren, iki cilt hâlinde; Yeni Şafak, İstanbul, 2003.

“KUR’ÂNı KERÎM ve Türkçe Mealî”; Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

“KUR’ÂNı KERÎM ve TÜRKÇE MEÂLİ ÂLÎSİ”; Meâl: Ömer Nasuhî Bilmen; Akçağ, Ankara, 1994.

“KUR’AN-I HAKÎM ve açıklama Mealî”, Prof Dr Suat Nuri; Zaman, İstanbul, 1998.

L

André Lalande “VOCABULAIRE TECHNIQUE ET CRITIQUE DE LA PHILOSOPHIE”; P.U.F., Paris, 1968;

Arapcaya tercümesi: “MEVSÛAH LALANDE EL-FELSEFİYYE”; üç cilt, Üyedât, Beyrut – Paris, 1993.

A. Lane: “ARABIC – ENGLISH LEXICON”; iki cilt; The Islamic Texts Society, ilk baskı: Cambridge, 1863, son baskı: Beyrut, 1984.

Alicia Langa: “LA CONQUISTA DE LA DEMOCRACIA”, 40 – 44.syflr, “... Historia”da, año 3, numero 27, Madrit, enero (ocak) 2001.

Lao Çe: “TAO TE KİNG”, Çince’den İngilizceye: D.C.Lau; Penguin Classics, Middlesex, 1982.

Lyndon LaRouche: “HOW TO SURVIVE THE ONGOING FINANCIAL COLLAPSE”, “Executive Intelligence Review”da; larouchein 2004. net/ speeches/ 2001/010724 webcast htw; ayrıca: www. interhaber. com, Vaşington, 24 temmuz 2001.

SORUN NEDİR?

Gottfried Wilhelm Freiherr von *Leibniz*: “*CATENA MIRABILIIUM DEMONSTRATIONUM DE SUMMA RERUM*”, 1676; “*G.W.Leibniz: Sämtliche Schriften und Briefe*”, Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (ed.) Darmstadt, Berlin, 1923.

“*LAROUSSE/ DICCIONARIO ILUSTRADO DE LAS CIENCIAS*”; Librairie Larousse, Paris, 1987.

“*LEXIKON DER ALTEN WELT*”; Artemis Verlag, Zürich – Stuttgart, 1965.

“*LEXICON MANUALE GRÆCO – LATINUM ET LATINO – GRÆCUM Cornelii Schrevelii*”; Petrus Steele, Edinburg, 1963.

Henry George *Liddell*, Robert *Scott* & Henry Stuart *Jones*: “*A GREEK – ENGLISH LEXICON*”; O.U.P., Oxford, (9.baskı:) 1948.

Liu Mau-Tsai: “*DIE CHINESISCHEN NACHRICHTEN ZUR GESCHICHTE DER OST-TÜRKEN (T'U-KÜE)*”; Otto Harrasowitz, Wiesbaden, 1958.

W.B.Lockwood: “*INDO-EUROPEAN PHILOLOGY*”; Hutchinson, Londra, 1977.

Konrad Lorenz: “*SO KAM DER MENSCH AUF DEN HUND*”; dtv, Münih, 1967.

Eveline Lot-Falck: “*RELIGIONS DES PEUPLES ALTAIQUES DE SIBERIE*”, “*Histoire des Religions/ Encyclopédie de la Pléiade*”da, üçüncü cilt; Editions Gallimard, Paris, 1976.

James E. Lovelock: “*GALIA: A NEW LOOK AT LIFE ON EARTH*”; O.U.P, Oxford, (ilk basım: 1979), 1987.

James E. Lovelock: “*THE AGES OF GALIA: A BIOGRAPHY OF OUR LIVING EARTH*”; O.U.P, Oxford, (ilk basım: 1988), 1996.

Heath W. Lowry: “*THE NATURE OF THE EARLY OTTOMAN STATE*”; State University of New York Press, New York, 2003.

Helmut Lüdtke: “*HISTORIA DEL LEXICO ROMANICO*”, kitabın Almanca aslı: “*Geschichte des romanischen Wortschatzes*”, İspanyolcaya terc: Marcos Martinez Hernandez; Editorial Gredos, Madrid, 1974.

M

D.B. MacDonald: “*THE DEVELOPMENT OF THE IDEA OF SPIRIT IN ISLAM*”; “*Acta Orientalia*”da, IX.cilt, 1975 (ilk baskı: 1931).

Arthur Anthony Macdonell: “*A PRACTICAL SANSKRIT DICTIONARY*”; Oxford University Press, Oxford, 1979.

Simon Macdowall & Angus McBride: “*GERMANIC WARRIOR 236 – 568*”; Osprey, Londra, 1996.

Justin McCarthy: “*DEATH AND EXILE/ The Ethnic Cleansing of Otoman Muslims 1821 – 1922*”; The Darwin Pres, Princeton, New Jersey, 1996.

Colin McEvedy & Richard Jones: “*ATLAS OF WORLD POPULATION HISTORY*”; Penguin, Middlesex, 1980.

SORUN NEDİR?

Alister E. McGrath: “*CHRISTIAN THEOLOGY*”; Blackwell, Oxford, 1997.

David R.Maddison&Wayne P.Maddison: “*THE TREE OF LIFE*”; Department of Entomology, University of Arizona Tucson, AZ 85721 (tree@ag.arizona.edu), 1998 (son yenilenme tarihi: 10/10/2000).

Otto J Maenchen-Helfen: “*DIE WELT DER HUNNEN7 eine Analyse ihrer historischen Dimension*”, Almanca tercüme: Robert Göble; Hermann Böhlau, Viyana, 1978.

S. Mahdihassan: “*CHINESE ORIGIN OF THE WORDS SUFI AND SUFFAH*”, “*Journal of Central Asia*”da, VI.cilt, 2. sayı, aralık 1983.

Martin H.Manser: “*THE WORDSWORTH DICTIONARY OF BIBLE QUOTATIONS*”, Wordsworth Reference, Hertforshire, 1989.

Ali Mazaherî: “*ORTAÇAĞDA MÜSLÜMANLARIN YAŞAYIŞLARI*”, Fransızca aslı: “*La Vie quotidienne des Musulmans en Moyen Âge*”, terc: Bahriye Üçok; Varlık, İstanbul, 1972.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî: “*MESNEVÎ*”, altı cilt, Farscadan Türkçeye tercüme ile şerh: Abdülbâkî Gölpınarlı; İnkılâp ve Aka, İstanbul, 1983;

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî: “*THE MATHNAWI OF JALALUDDIN RUMI*”, altı cilt, Farscadan İngilizceye tercm. ile şerh: Reynold A. Nicholson; Islamic Book Service, Lahor/ Pakistan, 1989.

Mevlânâ Celâleddîn Rumî: “*FÎHÎ MÂ-FÎH VE MECÂLÎS-İ SEBÂDAN SEÇMELER*”, Farscadan tercüme edip yayıma hazırlayan: Abdülbâkî Gölpınarlı; Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

José Ferrater Mora. “*DICCIONARIO DE FILOSOFIA*”, dört cilt; Ariel, Barselona, 1994.

John S Moore: “*PLATO, CHRISTIANITY AND WORLD POLITICS*”; [www. mith.demon.co.uk/My Writing.htm](http://www.mith.demon.co.uk/MyWriting.htm), 2000.

Ralf Moritz: “*DIE PHILOSOPHIE IM ALTEN CHINA*”; Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1990.

Lewis Mumford: “*THE CITY IN HISTORY*”; Penguin, Middlesex, 1979.

August Müller: “*TÜRKISCHE GRAMMATIK*”; Reuthers Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1889.

N

Seyyit Hüseyin Nasr: “*THE RELATION BETWEEN SUFISM AND PHILOSOPHY IN PERSIAN CULTURE*”, 33. – 47.syflr, Farscadan İngilizceye tercüme eden: Hâmit Dabashi, “*Hamdard Islamicus*”da, VI. Cilt, 4. sayı, Karaçi, 1983.

Juan A. Nicolas: “*RAZON, VERDAD Y LIBERTAD EN G.W. LEIBNIZ/ Analisis Historico–Critico del Principo de Razon Suficiente*”; Universidad de Granada, Gırnata (Granada), 1993.

David Nicolle&Angus McBride: “*ATTILA AND THE NOMAD HORDES*”; Reed International Books, Elite Men–at –Arms Series 30, Londra, 1996.

SORUN NEDİR?

David Nicolle&Angus McBride: “THE AGE OF TAMERLANE”; Reed Int Books, E.M-at-A. Series 222, Londra, 1995.

David Nicolle&Angus McBride: “ARMIES OF THE OTTOMAN TURKS 1300 – 1774”; Reed Int Books, E. M-at-A. Series 140, Londra, 1996.

David Nicolle&Christa Hook: “THE JANISSARIES”; Reed Int Books, E. M-at-A. Series 58, Londra, 1995.

David Nicolle&Rafaelle Ruggeri: “THE OTTOMAN ARMY 1914 – 18”; Reed Int Books, E. M-at-A. Series 269, Londra, 1994.

Novalis: “MONOLOG/ DIE LEHRLINGE ZU SAIS/ DIE CHRISTENHEIT ODER EUROPA/ HYMNEN AN DIE NACHT/ GEISTLICHE LIEDER/ HEINRICH VON OSTERDINDEN”; Rowohlt, Hamburg, 2002.

O

José Ortega y Gasset: “EN TORNO A GALILEO/Esquema de las Crisis”; Espasa –Calpe, Madrid, 1965.

José Ortega y Gasset: “ESPAÑA INVERTEBRADA/ Bosquejo de Algunos Pensamientos Historicos”; Espasa–Calpe, Madrid, 1980.

“THE COMPACT OXFORD ENGLISH DICTIONARY”; Oxford University at Clarendon Press, Oxford, 1991.

“THE OXFORD COMPANION TO MILITARY HISTORY”, yayımlayan: Richard Holmes; Oxford University Press, Oxford, 2001.

“OXFORD DICTIONARY OF WORLD HISTORY”; Oxford University Press, Oxford, 2000.

Ö

Bahaeddin Ögel: “TÜRK MİTOLOJİSİ/ Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar”, iki cilt; TTK, Ankara, 1993.

Yılmaz Öztuna: “DEVLETLER VE HÂNEDANLAR”; Kültür Bakanlığı: 1225/ Kaynak Eserler Dizisi: 18, Ankara, 1990.

P

Alan Palmer: “DICTIONARY OF THE BRITISH EMPIRE AND COMMONWEALTH”; John Murray, Londra, 1996.

Monique Goullet&Michel Parisse: “APPRENDRE LE LATIN MEDIEVAL”; Picard, Paris, 1999.

Helen Pearson: “A LONG STRECH IN THE CELL”, “Nature”da, perşembe 10 mayıs 2001.

Mario Pei: “THE STORY OF LANGUAGE”; Mentor, Philadelphia/Pennsylvania, 1965.

Faruk Zekî Perek: “TERCÜMELİ LATİNCE GRAMERİ”; I.Ü. Edebiyat F Basımevi, İstanbul, üçüncü basım: 1968.

Q

“THE HOLY *QUR’ÂN*”, tercüme ile şerh: *Abdullah Yusuf Ali*; Amana Corp, Brentwood/Maryland, 1989.

R

Martti Räsänen: “*VERSUCH EINES ETYMOLOGISCHEN WÖRTERBUCHS DER TÜRKSPRACHEN*”; 46.&47. syflr; Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1969.

Alice Swift Riginos: “*PLATONICA/ The Anecdotes Concerning the Life and Writings of Plato*”; E.J.Brill, Leiden, 1976.

Joachim Ritter: “*HISTORISCHES WÖRTERBUCH DER PHILOSOPHIE*”; Schwabe Verlag, Basel – Stuttgart, 1976.

J.M.Roberts: “*THE PENGUIN HISTORY OF THE WORLD*”; Penguin, Londra, 1992.

Franz Rosenthal: “*KNOWLEDGE TRIUMPHANT/ The Concept of Knowledge in Medieval Islam*”; E.J.Brill, Leiden/Felemenk, 1970.

Jean-Paul Roux: “*L’ASIE CENTRALE/ Histoire et Civilisations*”; Fayard, Paris, 1997.

Jean-Paul ROUX: “*HISTOIRE DES TURCS*”; Fayard, Paris, 1984.

Jacques Ruffié: “*DE LA BIOLOGIE ET LA CULTURE*”; Flammarion, Paris, 1983.

H.D. Saffrey: “*UNE INSCRIPTION LEGENDAIRE*”, “*Revue des Etudes Grecques*”de, 81.cilt, Paris, 1968.

S

Stanley N. Salthe: “*TRANSLATION INTO AND OUT OF LANGUAGE?*”, 284 – 295.syflr, “*Translation*”da, yayıma hazırlayan: Susan Petrilli; Rodopi, New York, 2003.

Javier Sampedro: “*LOS ORIGENES DEL CODIGO GENETICO*”, “*el Pais/ Futuro*”da, Madrid, çarşamba 7 şubat 2001.

Javier Sampedro: “*UN SALTO EVOLUTIVO EN EL DARWINISMO/ La Suma de Tres Genomas Microbianos Creo el Tipo Universal de Célula que Constituye Hoy a Todos los Animales*”, “*el Pais/Futuro*”da, Madrid, çarşamba 14 mart 2001.

Javier Sampedro: “*HUMANOS Y CHIMPANZES SE DIFERENCIAN GENETICAMENTE SOBRE TODO EN EL CEREBRO/Los Ultimos Estudios Indican que un 99% de los Genes son Identicos*”, “*el Pais/Futuro*”da, Madrid, çarşamba 16 mayıs 2001.

Claudio Saporetti: “*LA RESURRECCION DE BABILONIA*”, İtalyancadan İspanyolcaya terc, “*La Aventura de la Historia*”da, año 3, sayı: 31, Madrid, mayıs 2001.

J. Saunders: “*A HISTORY OF MEDIEVAL ISLAM*”; Routledge & Kegan Paul, Londra, 1965.

SORUN NEDİR?

Ferdinand de Saussure: “*COURS DE LINGUISTIQUE GENERALE*”; Payot, Paris, 1973

Wolfgang-Ekkehard Scharlipp: “*DIE FRÜHEN TÜRKEN IN ZENTRALASIEN/ Eine Einführung in ihre Geschichte und Kultur*”; wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1992.

B.N.Singh: “*DICTIONARY OF INDIAN PHILOSOPHICAL CONCEPTS*”; Asha Prakashan, Varanasi/Hindistan, 1991

A.İ. Smirnitski: “*RUSKO – ANGLİİSKİİ SLOVAR*”; Ruskii Yazık, Moskova, 1989.

F. Steingass: “*PERSIAN–ENGLISH DICTIONARY*”; Libirie du Liban, Beyrut, 1998.

T

Mustafa Tatçı: “*YUNUS EMRE DÎVANI/ İnceleme*”; Kültür Bakanlığı Yayınları (1280), Ankara, 1990.

“*THE TEXTS OF TAOISM*”, Çince'den İngilizce'ye: James Legge, I.&II. ciltler; Graham Brash, Singapur, (birinci baskı:) 1891.

John Turnbull Thomson: “*GLIMSES INTO LIFE IN MALAYAN LANDS*”; Oxford University Press, Oxford, 1991 —ilk baskı: Londra, 1864.

“*THE TIMES ATLAS OF WORLD HISTORY*”, yayımcı: Geoffrey Barraclough, Londa, 1989.

“*THE TIMES ATLAS OF THE WORLD/ Comprehensive edition*”, Times, Londra, 1992.

Ahmet Zekî Velidî Togan: “*UMUMÎ TÜRK TARİHİNE GİRİŞ*”, Birinci cilt: “*En Eski Devirlerden 16. Asra kadar*”; İstanbul Üniversitesi Edebiyat F, İstanbul, 1970.

Nureddîn Topcu: “*CONFORMISME ET REVOLTE/ esquisse d'une Psychologie de la Croyance*”; Editions du Ministère de la Culture, nr: 1187/164, Ankara, 1990.

“*TÜRDAV OSMANLICA – TÜRKCE ANSİKLOPEDİK BÜYÜK LUGAT*”, İstanbul, 1993.

U

Miguel de Unamuno: “*SENTIMIENTO TRAGICO DE LA VIDA*”; Espasa-Calpa, Collection Austral, 4, Meksiko, 1986.

Emil Ungerer: “*DIE WISSENSCHAFT VOM LEBEN*”; Orbis Academicus, Verlag von Karl Alber, Münih, 1966.

V

Veronica Van Heyningen: “*ES SORPRENDEnte QUE FUNCIONEN TANTOS GENES CORRECTAMENTE*”, 35.s, “*El Pais/Futuro*”da, Madrid, çarşamba, 13 eylül 2000.

“*VAN NOSTRAND'S SCIENTIFIC ENCYCLOPEDIA*”, yayımlayan: Douglas M. Considine; Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1976.

SORUN NEDİR?

Annemarie Von Gabain: “*ALTTÜRKISCHE GRAMMATIK*”; Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1974.

Annemarie Von Gabain: “*ESKİ TÜRKÇENİN GRAMERİ*”, Almancadan Türkçeye: Mehmet Akalın; T.D.K., Ankara, 1988;

W

Nicholas Wade: “*TRAS EL RASTRO DEL ORGANISMO UNICELULAR ANCESTRAL*”, “*El Pais/ Futuro*”da, çarşamba, 22 eylül2004.

Jorge Wagensberg: “*LAS PALABRAS DEL CONOCIMIENTO*”; *El Pais/ Futuro*”da, çarşamba, 14 mayıs 2003.

“*Wikipedia, der freien Enzyklopädie*”, adıyla anılan İNTERNET sitesinden Eski Türk tarihi ile diline dair yaptığımız ıktibâslar, Sovyetler Birliğinin 1991de ortadan kalkmasıyla gerek oradaki gerekse Çin belgeliklerinden gün yüzüne çıkıp kimisi Almancaya tercüme olunmuş ve henüz bildiğimiz kadar, bilirkışilerin değerdendirmelerine konu kılınmamış belgelere ilişkindirler. Bu yüzden de yazıların birçoğu müellifsizdir.

A.Walde & J.B.Hofmann: “*LATEINISCHES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH*”; Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1938.

Bret Wallack: “*HUMAN GEOGRAPHY/DOMESTICATION OF PLANTS AND ANIMALS*”; Department of Geography, University of Oklahoma, geography. Ou.edu.1103bw/domestication.htm, 2001.

Henriette Walter: “*L’AVENTURE DES LANGUES EN OCCIDENT/ Leur Origine, Histoire, Géographie*”; Robert Laffont, Paris, 1994.

Henriette Walter: “*EXIT LE LATIN*”, “*Historia*”da, 703.sayı, Paris, temmuz 2005

Hans Wehr: “*ARABISCHES WÖRTERBUCH/ für die Schriftsprache der Gegenwart: ARABISCH – DEUTSCH*”; Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1952 & Librairie du Liban, Beyrut, 1977.

Hans Wehr: “*A DICTIONARY OF MODERN WRITTEN ARABIC: ARABIC – ENGLISH*”; Librairie du Liban, Beyrut, 1974.

Malcolm B. Willis: “*THE GERMAN SHEPHERD DOG/A Genetic History of the Breed*”; Witherby Ltd, İngiltere, 1991.

Wu Zhaoyi – Qian Suwen – Liang Wenxuan – Guo Yuling: “*TIMES ADVANCED ENGLISH – CHINESE PINYIN DICTIONARY*”; Federal Publications, Singapore/ Kuala Lumpur/ Hong Kong, 1992.

Y

Valentin Garcia Yebra: “*EN TORNO A LA TRADUCCION/ Teoria, Critica, Historia*”; Editorial Gredos, Madrit, 1983.

Z

SORUN NEDİR?

Ferhat Zeynalov: “*TÜRK LEHÇELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI DİL BİLGİSİ*”, Azarbaycan Türkcesinden tercüme: Yusuf Gedikli; Cem Yayınevi, İstanbul, 1993.

Erik Zimen: “*DER HUND/Abstammung – Verhalten – Mensch und Hund*”; der Bertelsmann&Goldmann Verlag, Münih, 1988.

Erik Zimen: “*DER WOLF/Verhalten – Ökologie und Mythos*”; der Bertelsmann &Goldmann Verlag, Münih, 1990.

Heinrich Zimmer: “*PHILOSOPHIES OF INDIA*”; Meridian, New York, 1956.

Xavier Apalategui Zubiri: “*LOS PROBLEMAS FUNDAMENTALES DE LA METAFISICA OCCIDENTAL*”; Alianza Editorial/Fundacion Xavier Zubiri, Madrid, 1995.

Xavier Apalategui Zubiri: “*EL HOMBRE Y LA VERDAD*”; Alianza, Madrit, 1999.

Xavier Apalategui Zubiri: “*SOCRATES Y LA SABIDURIA GRIEGA*”. Ensayo.rom..uga.edu.antologia, Madrit, 14 ocak 2003.

Stefan Zweig: “*DIE WELT VON GESTERN/ Erinnerungen eines Europäers*”; 494 sayfa, Deutscher Bücherbund, Stuttgart, 1981.

SÖZ DAĞARI

Kitabın gövde kesiminde bellibaşlı felsefileşmiş kültür dillerinde karşılıklarını verdiğimiz, bahsi geçen, kimizaman da geçmemekle birlikte, çalışmamız bakımından arzettikleri önemden dolayı, belirli kavramların, deyimlerin, deyişler ile yer adlarının İngilizce ve gerektiğinde kimi başka dillerdeki karşılıkları “Sözdağarı”nda toplu hâlde sunulmaktadır.

A

Aba (ET)=abla *elder sister*

Abaca (ET) *father’s brother*

Abes *nonsense*

Abesle iştigâl *pass time with trifles*

Acı/ma *sad, pity*

Açe *Aceh*

SORUN NEDİR?

Açık seçik *clear and distinct*
Âdâbımuâşeret kuralları *rules of good behaviour* —Fr *étiquette*
Adâlet *justice*
Âdâp *manner/s, customs, proprieties*
Âdet *habit*
Afganistan *Afghanistan*
Afrika Millî Kurultayı *African National Congress (ANC)*
Afrikaans (Felemenkce'nin Güney Afrikada konuşulan çeşidi, 'Afrikaca')
Ağa, ece (ET)=ağabeg; efendi *elder brother; lord, master, boss*
Ağabeg *elder brother*
Ağaç (←ağmak to climb, rise) *tree*
Ahâlî *inhabitant, people*
Ahamenit *Achæmenid*
Ahbâp *buddy, chum*
Ahdicedîd *New Testament*
Ahdiatîk *Old Testament*
Ahit, aht *commitment, pact*
Âhiret *hereafters*
Ahlâk/î *morality/moral, ethics/ethical*
Aile (ET ocak) *family*
Aile fertleri, efrâdı *family members*
—Hâne *household*
Ait/ aid olmak *belonging/to belong*
Akıl (ET us, ök & ukuş) *Reason*
Akılbâliğ *mentally sane, judicious*
Akılcı/lık *Rationalist/Rationalism*
Akılyürütme *reasoning, ratiocination*
Aklî/lik *rational/ity*
—Makûl *reasonable*
Aklîselîm *common sense, sound judgement*
Akıllı âmil *intelligent agent*
Akrabâ *kin/s, relative/s*
Akrabâitaallukât *kinsfolk*
—Çoluk çocuk *kids and kins*
Aleltrâk *all-pervasive*
Âlem the *knowable whole, the whole Creation*
Âlemanlayış *conception, understanding of Creation*
Âlemşumûl *all-embracing*
Âletyapan beşer *homo habilis*
Alışılâgelinmemiş *unconventional*
Alışılâgelinmiş *conventional*
Alışılmamış *unaccustomed*
Alışılmış *habitual, accustomed*
Alışkanlık *routine, practice*

SORUN NEDİR?

Alîm *Omniscient*
Âlim *knowledgeable, erudite* —Fr *Savant*
Allah halîfesi OrL *vicarius Deī*
Alman/ya, ~ca *German/y*
Altay–Ural *Altai–Uralic*
Altaylar *Altai Mountains*
Alp *hero, brave*
Alpler *Alps*
Altkimlik *sub-identity*
Altyapı *infrastructure*
Ama *but*
—Ancak *yet*
—Fakat *however*
—Giderek *all the more*
—Hattâ *even*
—Ne de olsa *after all*
—Ne olursa olsun *notwithstanding, regardless, be that as it may*
—Ne var ki *nevertheless*
—Öyleki *indeed*
—Rağmen *despite, though*
—Şu da var ki *even so*
—Şu durumda *in that case*
—Şu kadarı var ki *nonetheless*
—Zâten *besides, for all that*
Ân *moment*
Ana *main, cardinal*
Anadil *native tongue*
—Annedili *mother's native tongue*
Analık *adoptive mother*
Analiz, tahlîl, çözümleme *analysis*
Anamal *assets*
Anaörnek *prototype*
Anapara *liquid assets, financial capital*
Anavatan *metropolis, parent-state of a colony, chief country*
Anlam *sense*
Anlam birimi *sense unit*
Anlama *understanding, comprehension* —Alm *das Verstehen*
Anlamagücü *discernment, capacity of understanding*
Anlamlandırma *denotation, signification*
Anlamlı *significant*
Anlaşma *agreement*
Anlatı *narration*
Anlatım *verbalization, verbal expression*
Anlayış *understanding, insight* —Alm *der Verstand*

SORUN NEDİR?

Anne (ET ök) *mother*

—Annelik *motherhood*

—Annevârî *surrogate-mother* —öncelikle davranış biyolojisi ile tüp bebek feninde geçen bir terim.

Annesoyu *matrilineal*

Ant *oath, vow*

—And içmek to *take an oath*

Antlaşma *treaty*

Apaçık/lık *selfevident/t/~ce*

Apartheid (Afrikaans)= ayırım, Ayırımcılık *separatedness, Separatism*

Âr *forbearance*

Arabistan devesi *Arabian camel*

Arap/ca /Arabistan *Arab/ic /Arabia*

Arjantin/li *Argentina/Argentinian, Argentine*

Arkadaş *companion*

Arkaplan *background*

Arkaplan şablonu *background template*

Arkeopteriks *Archæopteryx*

Arpa *barley*

Arzu/lu *eager/ness, ardent/ardour, desire/desiring*

Asena, Açına *Ancient Turks' wolf idol*

Asil *noble*

Asilzâde *nobleman, aristocrat*

Asur/lu *Asyria/n*

Asya *Asia*

Aşama *rank, grade, gradation*

Âşîkâr *obvious, conspicuous*

Aşîret bkz: Boy

Aşk *love*

Aşkînlık *transcendence*

At/lı *horse/man, mounted~*

Atlığ (ET)=atlı,süvari *horseman*

Ata *progenitor, forefather, patriarch*

Ataerkil, pederşahî *patriarchal*

Atasoy/u/~lu *patrilineal/ity*

Atasözü *proverb*

Ateş (ET ot) *fire*

Atom/lu *atom/ic*

Atomaltı tânecikler *subatomic particles*

Avâm/î *vulgar*

Avâm Latincesi *Vulgar Latin*

Avâmca *colloquialism*

Avrupa *Europe*

Avusturya *Austria*

SORUN NEDİR?

Avusturalya *Australia*

Ayâr *regulation*

Aydınlanmacılık *Enlightenment*

Âyet *verse of the Qur'ânic Surah, Ayah*

Ayırırım *demercation, distiction*

Ayırım çizgisi *demercation line*

Aykırı/lık (1) *discordant/~ce, paradox/al*; (2) *eccentric/ity*

Ayraç *round brackets*

Ayrı *apart, seperate*

Azâ *limb*

B

Baba *father*

Baba ocağı *home — Alm Vaterhaus*

Babil *Babelion*

Bağ *vineyard*

Bağçe *garden*

Bağ/lantı *link/age, connection*

Bağımlı/lık *dependent/dependence*

Bağımsız/lık, istiklâl *independent/independence*

Bağlaşma *unison*

Bakteri *bacterium*

Bakteriyer *bacteriophage*

Balık (1)(ET) *town (AnTur)*; (2) *fish*

Balıkçıl *heron*

Bamiyan *Bamian*

Bandaçe *Bandaaceh*

Bariş *peace*

Barişçı *peaceloving, peaceful*

Barişçıl/lık *Pacifist/Pacifism*

Barişma *reconciliation*

Basamak/lanma *step, scale, gradation*

Basîret *insight*

Basmakalıp *stereotype/d — Fr cliché; bkz: Beğlik*

Baş (1) *head*; (2) *principal, master*

Başa çıkılmaz *unmanageable*

Başka *other, another*

Başkan *chairman, head, principal*

Başkent yahut başşehir *capital of a republic*

Başlangıç *beginning*

Batak *Sumatranın (İndonesya) yerli halklarından biri; one of Sumatra's native peoples*

Batak/lık *marsh/land*

Bâtıl *vain, false*

Batın/î *essoteric*

SORUN NEDİR?

Bavyera *Bavaria*
Beden/î a *living body/bodily*
Beden eğitimi *physical training* —Fr *culture physique*
Beden faaliyetleri *physiological functions*
Beden terbiyesi *sport*
Beğ/lik (1) *gentleman, mister*; (2) *prince, lord/ship*
Beğlik Fr *Cliché* —bkz: Basmakalıp
Belçika *Belgium*
Beklenti *expectation*
Belge/le(n)me *document/ation*
Belgelik *archive*
Belgesel *documentary*
Ben/lik *I self-referring*
Bencil/lik *selfish/ness*
Benmerkezcilik *selfcenteredness*
Benmerkezlilik *Egocentricism*
Beri *the near side, this side; hither*
Berî *absolved, acquitted*
Berk bilimler *hard sciences*
Besin *food*
Besle(n)me *alimentation*
Besleyiş *nurture*
Beşer/lik (ET er) *anthropo-, man/ness*
Beşerleşme *hominization*
Beşersiler *Hominoidea*
Beyâz adam, aktenli *White man, light-skinned, fair-skinned, Caucasian,*
Caucasoid
Biçim *shape, form*
Biçimbirliği bkz: Tekbiçimlilik
Biçimsel/leştirilmiş/lik *formal/ised, ~isation*
Bidat *heresy*
Bidâyet *initial*
Bihak/kın *truly*
Bilâhare *subsequently*
Bilge/lik *sage/sagacity, prudent/prudence*
Bilgi *knowledge*
Bilgili *learned*
Bilgin *scholar*
Bililtizâm *purposefully, intentionally*
Bilim/sel *science/scientific*
Bilinç/lenme *consciousness; becoming conscious*
Bilmisil *in a similar manner*
Bilmukâbele *in retaliation*
Bilmukâbil *in return*

SORUN NEDİR?

Bilumûm *completely, entirely* —L *in toto*
Bilvesîle *on the pretext of*
Binici *rider*
Bircilik *Monism*
Birey, fert *individual*
Birey bütünlüğü *integrity of the individual*
Bireylilik *individuality*
Bireyoluş *ontogenesis, ontogeny*
Birim-varolan *unit-existant*
Birinci *first*
Birleştirim/sentez *synthesis*
Birleştirimli/sentetik *synthetic*
Bitki *plant*
Bitkisel hayat *vegetative life*
Biyoloji *biology*
Bizans/lı *Byzance/Byzantian*
Boer (Fel okunuşu: Bûr)=çiftçi, rençber *peasant, farmer*
Bol/luk *abundant/abundance*
Bostan *vegetable garden*
Boy, aşîret *tribe*
Boylam *longitude, meridian*
Bozkır *steppe*
Böri/börü (ET) *wolf*
Budapeşte *Budapest*
Budun bkz: Kavim
Buğday *wheat*
Bulgaristan *Bulgaria*
Bulutsu *nebula*
Bunalım *crisis*
Burhân *substantiation; testimony*
Burkancılık, Budhacılık *Buddhism*
Buyruk *order, imperative*
Bünye *bodily constitution*
Bütünlük *all, total/ity*
Büyük boyutlu *macroscopic*
Büyük Okyanus *Pacific Ocean*
Büyük-çaplı-evrim *macro-evolution*
Büyükşehir *metropolitain*
Büyüme *growth*

C

Câmia *community, set*
Can *soul, psyche*
Cancılık *Animism*

SORUN NEDİR?

Canlı *living thing, living, organism, organic, animate*
Canlı-olmayan *inorganic*
Canlıcı *Animist*
Cansız *non-living, inanimate*
Ceberût *despotism/despotic, tyranny/tyrannical*
Cehdügayret *effort*
Cemaat *congrigation*
Cesur/luk *courage/ous*
Cevap *response, reply*
—Yanıt *answer*
Ceyhun Far *Amu Deryâ; Y Oxus*
Ceyhunötesi *Transoxiana*
Cihet *prospect, orientation*
Cinsî câzibe *sexappeal*
Cinsî ilişki *sexual relationship*
Cinsî münâsebet *sexual intercourse*
Cinsiyet *sex/uality*
Coğrafya *geography*
Coşkun/luk *enthusiast/enthusiasm; fervent/fervency*
Culture (Fr)
Cumhuriyet/cilik *republic/anism*
Cümle (1) *sentence*; (2) *main, principal, cardinal*; (3) *completely*
Cümle kuruluşu *sentence structure*
Cüzî *particular*
Ç
Çaba *endeavour*
Çağ *age*
Çağdaş/lık *modern/ity*
Çağdaşlıköncesi *premodern/ity*
Çağdaşlıksonrası *postmodern/ity*
Çağdıışı *outdated*
Çağımız *contemporaneous, contemporary*
Çâre *remedy, cure*
Çarmıh *cross*; ~a germek to *crucify*
Çarpışma (1) *collision*; (2) *fight*
Çatışma *conflict*
Çehre *countenance*
Çekirdek/sel *nucleus/nuclear* (in physics)
Çekirdek asidi *nucleic asid*
Çekirdekli *eu~* (in molecular evolution)
Çekirdekli hücreler *eukaryotae*
Çekirdeksiz hücreler *prokaryotae*
Çeri (ET)=asker *soldier; army*

SORUN NEDİR?

Çete *gang*
Çete savaşı/çete savaşı *guerilla warfare*
Çete savaşı/savaşçısı yahut çeteci *guerilla war/fighter*
Çeviri *transcription* in biology
Çevirmen *transcriptom* in biochemistry&molecular biology
Çevirici enzim *transcriptase* in biochemistry
Çevre *environment*
Çığır *path, course*
Çığır açıcı *epoch making*
Çift sarmal *double helix*
Çiftçi *farmer*
Çifttili/lik *diglot/tism*
Çiftleşme *copulation*
Çiftlenme *replication*
Çile *passion*
Çin/ce *China/chinese*
Çoğul *plural*
Çok *many; more*
Çokhücreli bkz: Köphücreli
Çöl *desert*
Çözme *resolution*
Çözüm *solution*
Çözümleme *resolution*

D

Dağlı/lar *Hill tribe/s*
Daire 1) *circle*; 2) □ *ğabey*
Dakîk/lik *precise/precision*
Dal *branch, discipline*
Damak ünsüzü *guttural consonant*
Danimarka/Danca *Denmark/Danish*
Darbimesel *motto, idiomatic expression*
Darvincilik *Darwinism*
Darwin evrimi *Darwinian evolution*
~daş, ~deş (sonek/ suffix) *Fellow (yoldaş), co~ (dindaş), colleague (meslekdaş), mate (sınıfdaş, gönüldeş, işdeş).*
Davranış *manner of conduct, behaviour*
Davranma *conduct*
Değer/lendirme *value/evaluation, assessment*
Değin *until* —time related
Değirmi-kafataslı/lık *brachycephalic, brachycephalous/~cephalism*
Dek *as far as, until* —in terms of distance
Delâlet *denotation, indication*
Delîl *evidence*

SORUN NEDİR?

Denel *experimental*
Deneme *trial, test, essay*
Deneme-sınama *trial and error*
Denetim *control*
Deney/leme *experiment/ation*
Deneycilik *empiricism*
Deneyssel *empirical*
Deniz *sea*
Denizanası *jelly-fish*
Denizaşırı *overseas*
Den/li, ~siz *tact/ful, ~less*
Denli *of such a degree, to that extent*
Derebeği *feudal*
Derece *degree*
Ders *lesson*
Dert *concern*
Derûnî *intrinsic*
Desoksiribonükleik asit (DNA) *desoxiribonucleic acid*
Destan *epic*
Devindiren, devindirici *dynamo*
Devingen *dynamic*
Devinme, devinim *locomotion*
Devir *epoch, period*
Devlet *State*
Devlet erkânı *state officials*
Devletadamı *statesman*
Devre (1) *era, term*; (2) *circuit*
Deyim *phrase, idiom*
Deyiş *saying*
Dışevlilik, dışarıdanevlenme *exogamy/exogamic, exogamous*
Dialektik, cedel *dialectic/dialectic/al*
Dikduran beşer GeçL *homo erectus*
Dil *language, tongue*
Dilbilgisi *grammar*
Dilbilim/sel *linguistics/linguistic*
Dilek *wish*
Dimâğ *mind*
Din/î *religion/religious*
Dindışı *secular*
Dirim/li, ~sel *biotic*
Dirim-beşer *bio-anthropo-*
Dirim birimi *biotic unit*
Dirimaşkın *transbiotic*
Dirim dışı *unbiotic*

SORUN NEDİR?

Dirimsel faaliyet *biotic function*
Dirimsel selef *biotic predecessor* or *progenitor*
Doğa *nature*
Doğru/luk *right/ness*
Doğrulama *verification*
Doğrulanırlık, doğrulanabilirlik *verifiability*
Dost *friend*
Döküm *inventory*
Döldöş, zürriyet *offspring, descendancy*
Dönem *period, term*
Döteryum *deuterium*
Duyarga *antenna, feeler*
Duygu/sal *feeling, affection/al, affectation, affected*
Duygudaşlık *sympathy, compassion*
Duyum/sal, ~lama *sensation/al*
Duyuş *sensing*
Dünya *world*
Dünyagörüşü *world view*
Dünyatasavvuru *world* □ *ğabeyl*
Dünyevî *profane, worldly, mundane*
Dürüst/lük *honest/y*
Düstûr *code, formula*
Düş *fancy*
Düşünce *thought*
Düşünme *thinking*
Düşünür *thinker*
Düşünüş *manner, way of thinking*
Düz mantık *regular yahut ordinary logic*
Düzen *order, regime*
Düzenleyici *regulative*
Düzgünlük *orderliness, cosmos*
Düzlem *platform*

E

Ebet/ebedî *eternity/eternal*
Ebeveyn *parent*
Ebeveyn–dil *parent–language*
Edat *particle, postposition*
Edep/li, /~siz *decency/decent/indecant*
Edebiyat Fr *belles lettres*
—Yazın Fr *littérature*
Efendi (1) *gentleman*; (2) [slave] *master*
Efsâne *myth, mythos, mythology*
Eğitici, eğitmen *educator*

SORUN NEDİR?

Eğitim *education*
Eğriyazı *italics*
Ehlîleş(tir)me *taming*
Ek (dilbilgisinde) *affix*
Elektron *electron*
Eleştiri/eleştirel *criticism, critic/al*
Endişe *anxiety*
Enilk *primæval*
Enlem *latitude*
Ergen *adolescent*
Ergin *adult, matured*
Erginleşmek to *mature, to become mature*
Erk *authority*
Erkân (1) *manner; (2) personage, notable(s), senior officials, rank and file,*
officialdom
Erken *early*
Ermek → emek → imek (ET) to *be*
Esâs *base/basic*
Esâtîr *mythology*
Esbâbımûcibe *logical basis —Fr rationale*
Eski Türkçe (Göktürkçe ile Eski Uyğurca) *Ancient Turkish*
Eş *one of a pair*
Etcil, etobur *carnivore*
Etken, âmil *factor*
Etkinlik *activity*
Ev *house*
Evcil/leş(tir)me *domestic/ation*
Evren *universe*
Evidâresi *household management*
Evlilik, izdivâç *wedlock, marriage, matrimony*
—Evllenme *wedding, marriage*
—Nikâh *betrothal, wedding ceremony*
—Düğün *nuptials, wedding feast*
—Gerdek, zifâf *nuptials*
Evlilikdışı *extramarital, ~çocuk out of wedlock born child*
Evre *phase*
Evrin *evolution*
Evveleminde *first and foremost*
Eyer *saddle*
Ezel/î *sempiternal, no beginning*
F
Faiz *interest*
Fark/lı *difference/different*

SORUN NEDİR?

Farmason/luk *Freemason/ry*
Fars/ca *Moslem Persia/n*
Fâsit daire, kısır döngü *vicious circle*
Faşizm *Fascism*
Fâzilet *virtue*
Fazla *much; excess, excessive*
Fehim *percipience*
Felemenk/li, ~ce *The Low Countries/Dutch*
Felsefe *philosophy*
Felsefe-bilim *philosophy-science*
Felsefîleşmiş medeniyet *civilization based on philosophy*
Fen/nî *technology/technological*
Fenâ *extinction in God's love* —in Hinduism: *Mukhti, Moksha*; in Buddhism:
Nirvana
Fenike/li *Phoenicia/n*
Fenomenoloji *phenomenology*
Fezâ *outer space*
Fıkra (1) *article*; (2) *anecdote*
Fiil (1) *verb*; (2) *act*
Fiil çekimi *conjugation*
Fikir/fikrî *idea/pertaining to thought or idea*
Filhakîka *indeed, truly*
Finlandiya/Fin/li, ~ce *Finland/Finnish*
Firavun *Pharaoh*
Fizik *physics/physical*
Fizik-kimya *physico-chemistry*
Fiziyoloji *physiology*
Flaman/ca *Flemish* (dialect)
Flandra ülkesi *Flanders*
Fosfor asidi *phosphoric acid*
Fransa/Fransız/ca *France/French*
Fuhuş sanayii *sex industry*
G, Ğ
Gaffâr, Ğaffâr *forgiving, indulgent (God)*
Gafûr, Ğafûr *All-forgiving (God)*
Gâile *trouble*
Galatımeşhûr *commonly accepted error*.
Gâlip, ğâlip *winner, dominant, champion*
Galîz, Ğalîz *outrageous; coarse, rude, crude*
Galler ülkesi/□ğab/Galce *Wales/Welsh*
Galya/Galya dili *Gaul/ish*
Garîp, ğarîp *strange/r, curious*
Gâye/li, ğâye *purpose/purposive, end*

SORUN NEDİR?

Gayp, Ğayb *absence*
Gayret, ğayret/li, ~keş *zeal/ous, diligence/diligent*
Gayrıkânunî, kanundışı *illegal*
Gayrimeşrûu *illegitimate*
Gayrimütecânis *heterogenous*
Geç *late*
Geç Yeniçağ *Late Modern age*
Geçerlilik *validity*
Geçim *sustenance, means*
Geçmiş *past*
Gelecek *future*
Gelenek *tradition*
Gelişigüzel *fortuitous, disoriented*
Gelişme *development*
Genelgeçer dil İ *lingua franca*
Gen *gene*
Gen havuzu, genom *gene pool, genome*
Genetik *genetics/genetic/al*
Genotip *genotype*
Gerçek/lik *real/ity*
Gerçekten *really, indeed*
Gerek/li/lik *must, obligation, need*
Gerekce/leme *motive; substantiation*
Gerekircilik *Determinism*
Gerileme, gerileyiş *backsliding, relapse, regression*
Gerileyici *regressive*
Germen *Germanic, Teutonic*
Gezegen *planet*
Giderek *more than ever, all the more*
Girift *intricate*
Girişik *intractable*
Git gide *gradually*
Giz/li *secrecy/ secret*
Göç *migration*
Göçebe/lik *nomad/ism, wanderer*
Göçerkonar yahut konargöçer *nomadic way of life*
Göçmen *migratory*
Gök *sky*
Göktaş *meteorite*
Göktürk/ce in Chinese *T'u-kiu or T'u-kiü*
Göl *lake*
Gönül (ET gönül *mind*) human's spiritual *heart*
Gönülgermek to *understand; to feel at heart*
Görenek *custom*

SORUN NEDİR?

Görev *function*
Görme *seeing, sight*
Görüntü *image*
Görünür/lük *phenomenon/ality*
Göz *eye*
Gurbet *abroad*
Gurbet eller *foreign land*
Güc/lük *difficult/y*
Güç/lü *power/full*
Gün *day*
Güncel/lik *current, actual/ity, up-to-date/ness*
Gündelik *daily, everyday, routine; (yevmiye) daily wage; (umûruâdiyye) commonplace, ordinary*
Güneş *sun/solar*
Güneş sistemi *solar system*
Güney Afrika Birliği *Union of South Africa*
Günlük *diurnal; daily newspaper*
Günlük dil *vernacular*
Güzel/lik *beauty/beautiful*
H
Habeas corpus
Habeşistan/Habeş/ce *Abyssinia, Ethiopia/n*
Hac *pilgrimage*
Haç *crucifix*
Haçlı seferleri *Crusades*
Haçlılar *Crusaders*
Haddizâtında (1) *essentially*; (2) *in any case*; (3) (ET) *yene moreover*
Hâfıza *memory*
Hâhût *Ipseity, 'Heity' —“lâ ene ve lâ ente: Hue” (“ne ben, ne sen: O”) [“not I and not you: He”]←İhlâs⁵⁵⁴*
Hakk *Lord —in the sense of God*
Hak *right*
Hakikat *Truth*
Hakîm *wise person*
Hâkim *judge*
Hâkimiyet *hegemony, domination*
Haklar Bildirgesi *Bill of Rihgts*
Hâl *state*
Hâlis *genuine*
Halk *folk*
Halk dili *common language*

⁵⁵⁴Bkz: Cyril Glassé: “The Concise Encyclopædia of Islam”, “al-Hadârât el-İlâhiyye”, 128.s.

SORUN NEDİR?

Halk oyunları *folk-dance*
Halkidâresi *democracy*
Hâne bkz: Aile
Hânedân *dynasty*
Hasbihâl *chat*
Hasîm *adversary*
Hasret *nostalgia, yearning, craving, tender regret* —Port *saudade*
Hattâ *even*
Hatırlama *recollection, reminiscence*
Havaküre *atmosphere*
Havârî *Apostle*
Hayâ *sense of shame*
Hayâl/î *image/imainary*
Hayâlgücü *phantasy*
Hayâlhâne *imagination*
Hayat/î particularly *human life/vital*
Hayır, hayr *spiritual good/ness*
Haysiyet *dignity*
Hayvan *animal*
Hazar denizi *Caspian sea*
Hekim *physician*
Heyet *committee, board*
Heyetimecmûu *altogether*
Hıristiyan/lık *Christian/ity*
Hırs/lı *ambition/ambitious, zeal/ous*
Hız/lı *rapid/ity*
Hicret *emigration*
Hiç/lik *nul/lity*
Hikâye *story*
Hikmet *wisdom*
Hikmetisebep *reason for a thing's existence* —Fr *raison d'être*
Himalayalar *Himalaya mountain rainge*
Hindistan, Hint/li *India/n*
Hinduluk *Hinduism*
Holanda *Holland*
Hukuk/î *legislation/legislative, law*
Hukuk Islâhatı *Reform Act*
Hulâsa *quintessence*
Hulyâ *daydreaming*
Hun (Ç Hsiung-nu)
Huy *habit, temper*
Huy/lu *temperamental, suspicious /~suz bad-tempered, quick-tempered, irritable*
Hücre zarı *cell membrane*
Hücrealtı *subcellular*

SORUN NEDİR?

Hücreplasmaı *cytoplasm*
Hükümdâr/lık *ruler, potentate, sovereign, monarch/y*
Hükümrân/lık *sovereign/ity*
Humâyûn meclisi, meclisihumâyûn *diet*
Hüner *know-how, expertise, technic*
Hür/riyet *free/dom*
Hürmet *high-esteem*
Hüviyet *quidity*

I

Irk/î *race/racial*
Irz/~a geçme, tecâvüz *continence/ rape*
Isbât *proof*
Islâhât/cılık *reform/ism*
Islav *Slavonic*
Israil/î *Israel/it*
Istavroz *cross*; ~çıkarmak: *to cross oneself.*
Istılâh, terim *term*
Istılâh, terim dağarı, terim, termioloji *term/inology*
~ış, ~ış (sonek/ suffix) *way, manner*
Işın *ray*
Işınnetkin *radioactive*

İ

İbran/î *Hebrew people*
İbranca *Hebraic language, Hebrew*
İcrâ (1) *acomplishment, carrying out*; (2) *executive*
İç âlem *inside realm*
İç Asya *Inner Asia*
İç ortam *milieu*
İçek *infix*
İçevlilik, içeridenevlenme *endogamy/endogamic/endogamous*
İçkin/lik *immanent/immanence*
İçlem *comprehension*
İçli/lik *susceptible/susceptibility*
İçrek *intrinsic*
İdâm *capital punishment*
İdâre *administration*
İddia *assertion, affirmation*
İddia ifâdesi *assertive statement*
İdman *training*
İdrâk *aperception*
İfâ *implementation*
İfâde 1) *expression*; 2) *statement*; 3) *version*

SORUN NEDİR?

İffet *chastity*
İhsâs *hint, implication*
İhtilâlîlikebîr *French Revolution*
İhtirâm *reverence*
İhtirâs/muhteris *avidity, greed/y*
İhtiyâç *need, necessity*
İhtiyât *prudence*
İkidilli *bilingual*
İktisâdiyâtçı adam GeçL *homo economicus*
İktisâdiyâtçılık *economism*
İktisât *economy/economic/s, ~al*
İktisâtperestlik *economy-adoration* — Alm *Wirtschaftsanbetung*
İl yahut el(ET)=devlet, devletin ülkesi *State, State territory*
İlahiyât *theology*
İleriki *succeeding*
İlerileme *progress*
İlerileyici *progressive*
İlgi 1) *relation*; 2) *interest*
İlhâk *annexation*
İlhâm, esin *inspiration*
İlhan, ilkağan (ET)=hükümdâr *sovereign, head of State* (AnTur)
İlim *cognition, cognizance, knowledge* (of a higher order)
İlim–irfân sâhibi *cognizant, judicious person*
İlişki *relationship*
İlk *primary*
İlkalî *primigenial*
İlkönce(ki) *primordial*
İlkörnek *prototype*
İlksizliktenberi *perennial*
İlticâ bkz: Sığınma
İltihâk *adherence, joining*
İltizâm *flexible tax system which preserved earlier practices* — Heath H. Lowry:
“The Nature of the Early Ottoman State”, 112.s.
İmâ *allusion*
İmân *faith*
İmparatorluk *empire*
İmparatorluk devleti *empire-state*
İmperyalizm *Imperialism*
İnanç *belief*
İncil *Bible* <xcv
İndonesya *Indonesia*
İnfâz/cı *execution/er*
İngiliz/ce *English, Anglo-, British*
İngiliz Hindistanı *British India*

SORUN NEDİR?

- İngiliz Milletler Topluluğu *Commonwealth*
İngiliz-Yahudî medeniyeti *Anglo-Judaic civilization*
İngilizamerikan *Anglo-American*
İngiltere *England, Britain*
İnhirâf *deviance, perversion*
İni (ET)=küçük erkek kardeş *younger brother*
İnkırâz *decline*
İnkışâf *advance/ment*
İnsan/î (ET kişi) *human*
İnsan felsefesi *philosophical anthropology*
İnsan-kültür *human-cultural*
İnsanaşkın *transhuman*
İnsancılık *Humanism*
İnsancıl/lık (1) *humane/ness*; (2) *sensitive, fallible*
İnsanî/yet *humanitarian/ism*
İnsaniçkin *intra-human*
İnsanlaşma, insan-olma *humanization*
İnsanlık *humanity, humanness*
İnsansılar *Anthropoidea*
İnşâa *construction*
İpliksiler *chordates*
İrâde *will-power*
İrfân/î, marifet *gnosis/gnostic; refinement, knowledge* (of the highest order)
İri *macro~*
İriçaplı evrim *macro-évolution*
İrimolekül *macromolecule*
İrticâ *regress, retreat, reaction*
İsim *noun* —L *nomen substantivum*.
İsim çekimi *declination*
İskit *Scythia/n*
İstek *will*
İsteme *want*
İstibdât *dictatorship, despotism*
İstidât *faculty*
İstiklâl Harbi *War of Liberation or Independence*
İstimâlet *Ottoman practice of accomodation* —Heath W. Lowry: “The Nature of the Early Ottoman State”, 109.s.
İş (1) *work*; (2) *duty* —ağır iş (1) *hard work*; (2) *heavy duty*
İşleyiş *mechanism*
İştah *appetite*
İstiyâk *craving*
İtalya/n *Italy/Italian*
İtikât *creed*
İyi/lik *good/ness*

SORUN NEDİR?

İzâh *explication*

İzzetinefs *self-respect*

J

Japonya/Japon/ca *Japan/ese*

K

Kâbile bkz: Oymak

Kâbiliyet *talent*

Kaçan (ET) *when*

Kaçığ (ET)=gözcü, gözetleme, tarassut kulesi *watchtower, lookout-station, a tower from where fire signals are sent.*

Kadar *as much as, as far as, to that extent*

Kadîm *archaic, palæo-; bio: archea*

Kadîmasyalı *Palæoasiatic*

Kadîm–bakteriler *archeabacteria*

Kafa *skull; cephalo~, cephalic*

Kafatası *cranium*

Kafatası avcısı *head hunter*

Kalb human's physiological *heart*

Kale *castle*

Kalkan *shield*

Kalp *counterfeit*

Kam/lık *Shaman/ism*

Kâmil *mature, maturity, perfection*

Kamu, amme *public*

Kamuoyu *public opinion*

Kan *blood*

Kandaş *consanguineous*

Kanıt/lama *argument/ation*

Kanun/î *law/legal*

Kaplam *extension, span*

Kapsam *scope, range*

Kaptıkaçtı *station-wagon*

Karadeniz *Black Sea*

Karbon *carbon*

Karbohidrat *carbohydrate*

Kardeş (←karındaş of the same womb) *sibling*

Kardeş dil *sister language*

Kardeşlik *brotherhood*

Kargaşa/lı *chaos/chaotic*

Kargı *lance, javelin*

Karındaş (ET)=kardeş *sibling*

Karmaşa/karmaşık *complexity/complex*

SORUN NEDİR?

Karşıcisim *antibody*
Karşıelektron *anti-electron*
Karşıgen *antigene*
Karşıolum *contrary, contraposition*
Karşıproton *anti-proton*
Karşısav *antithesis*
Karşıt/lık *opposit/ion*
Katalanca *Catalan*
Katar *train*
Katî *unequ ivocal*
Kâtil *murderer*
Katl, katil *murder*
Katletmek to *murder, assassinate*
Katliâm *massacre*
Katlanma *reflection/reflective*
Katolik/lik *Catholic/ism*
Kavga/cı *fight, quarrel/some, querulous*
Kavim, kavmiyet/kavmî *ethnicity/ethnic*
Kavim devleti *ethnic state*
Kavimaşkın *transethnic*
Kavram *concept*
Kavramlaş/tır/ma *conceptualisation*
Kavrayış *conception*
Kaygı *grief*
Kazak/ca *Kazakh*
Keçi *goat*
Kedi *cat*
Kefâret *expiation*
Kelime *written word*
Kelin (ET)=gelin *bride*
Kelle *sheep's head*
Kelt *Celt/ic*
Kemâl *cultural attainment*
Kendi *self*
Kendiliğinden, kendikendine *self-, auto~*
Kere (1) *square brackets*; (2) *times*
Kesîf *dense*
Kesin *definite*
Kesinkes/lik, yakîn/en *certain/ty*
Kesit *segment*
Keyfî *arbitrary*
Kılınç *sword*
Kılınçtan geçirme *extermination*
Kırgız/ıstan *Kyrgyz/ia*

SORUN NEDİR?

Kırım (1) *The Crimea*; (2) *carnage*
Kıssa *allegory*
Kıtay *Cathay*
Kıyım *annihilation* of a group of people
Kızıldeniz *Red Sea*
Kızılderili *Ameroindian*
Kızılötesi *infrared*
Kibâr *courteous, refined, cultivated*
Kimlik *identity*
Kişilik *personality*
Klasik *classical*
Klasik Latince *Classical Latin*
Klasik Türkçe (Osmanlı Türkçesi) *Classical —Ottoman— Turkish*
Kolomböncesi *pre-Colombian*
Konak *organisma host organism*
Konar–göçer–avcı–toplayıcı *migratory–hunter–gatherer*
Konuşma *speech*
Konuşma dili *spoken language*
Kopyalama *cloning*
Kore/li,~ce *Corea/n*
Korku *fear*
Koru(n)ma *protection*
Koyu yazı (matbaacılık) *bold*
Koyun *sheep*
Köhn *dilapidated, crumbling, shabby, out-dated*
Köp *multi~, pluri~, poly~*
Köpdeğerli *polyvalent*
Köpek, it *dog*
Köpekgiller *Canidæ*
Köpeşli/lik *polygamous/polygamy*
Köpgörevli, köpgörev–görür *multifunctional*
Köphücreli *multicellular*
Köphücreli hayvanlar *metazoa*
Köptanrılı/lık *polytheistic/polytheism*
Köpezveli/lik, çokzeveli/lik *polygynist/ polygyny*
Kral/liyet *king/royal/ty*
Kralcılar *Royalists*
Kıyı *shore*
Kudret *strength*
Kullanılır *practical*
Kullanılır akıl *practical reason*
Kun (ET)=kandaş bireyler topluluğu *blood brotherhood community or society*
Kundaklama, kundakcılık *arson/ist —Fr sabotage/saboteur*
Kural/lı/lık *rule/regular*

SORUN NEDİR?

Kurgan (ET) *castle, fortification*
Kurucu *constructive, constitutive*
Kurul *commission*
Kurulu *established*
Kuruluş *establishment*
Kurum, müessesese *institution*
Kuruntu *delusion*
Kuş in zoological terminology *Aves*
Kuvve *potentiality*
Kuvvet *force*
Küdegü (ET) *bridegroom*

L
Laf *spoken word*
Lâhût *Divinity, the sphere of the Divine nature*
Lama *Llama*
Lâtife *anecdote*
Latince *Latin language*
Latin dilleri *Romance languages*
Latin–Roma yahut Roma–Latin bkz: Roma–Latin maddesine
Lehçe *dialect*
Leh/ce/~istan (Polonya) *Poland/Polish*
Lidya *Lydia*
Lisan *parlance*
Lugat *jargon*
Luterci kilise *Lutheran Church*

M
Macaristan/Macar/ca *Hungar/y/~ian*
Madde/maddî *matter/material*
Maddeci–Mekanisist *Materialist–Mechanicist*
Mahal/lî *location/local*
Mahalle *quarter*
Mahrem/lik *confidential/ity, intimate/intimacy*
Mahmuz *spur*
Makale *article, paper*
Makûle, kategori *category*
Makûl/luk *reasonable/ness*
Mal *possession*
Malay/ca *Malay (language)*
Malezya *Malaysia*
Mali Orta Afrikada ülke = a Central African state
Mâlî *financial*
Mâlik *possessing, owning/owner*

SORUN NEDİR?

Mâlik olmak to own, to possess

Mâliye *finance*

Mâliyet *cost*

Mâliyet fiyatı *cost price*

Malzeme *material(n)*

Manâ 1) *spirit*; 2) *meaning, connotation*

Maneviyât (1) *spiritual/ity*; (2) *morale*

Maneviyâtcılık *Spiritualism*

Mani *ballad*

Manicilik *Manichæism*

Mantık/î *logic/al*

Manzûm/e (1) *written in rhyme and metre*. (2) *arrangement*

Marifet *knowledge of God*

Masabaşı kumandanı *armchair general*

Masal *fable, tale*

Maşerî *collective*

Maşerî dehâ *collective genius*

Maşerî ruh *collective spirit, collective soul*

Maşerî yapılanma *collective structuration*

Maşrık *cultures of the eastern part of the Islamic world*

—Mağrip *cultures of the western parts of the Islamic geography*

—Garp *Occident: Ancient Mesopotamian–Anatolian–Mediterranean, Hebraic, Antique Ægean (Greek), Mediæval Christian, Islamic, Modern Secular West European and Contemporaneous globalised Anglo-Judaic civilizations*

—Şark *Orient: Ancient Chinese, Indian and Pre-Islamic Iranian civilizations*

—Batı *west/ern*

—Doğu *east/ern*

Matbaa *printing-house, printing-press*

Matbaacılık *printing-art, typography*

Matematik *mathematics*

Mâverâünnehir *Transoxania*

Maymun *monkey, ape*

Maymungiller *primates*

—Gerçek-maymunlar *Simiæ*

—Yarımaymunlar *Prosimiæ*

Mazdacılık yahut Mecusîlik *Zoroastrianism*

Mebde *arch-origin*

Meclis *parliament, assembly*

Meclis taraftarları *Roundheads*

Med *Medde*

Medeniyet/medenî *civilization/civilized*

Mefhum *notion*

Mehâbet *fear*

Mehâfet *fear of God*

SORUN NEDİR?

Mehâret *dexterity, deftness*

Mekân *space*

Mekanik *mechanic/s*

Mekanikcilik, Mekanisizm *Mechanicism*

Meksika *Mexico* —Meksiko *Mexico-city*.

Melek *angel*

Meleke *aptitude*

Melekût *dominicality*

Meñigü (ET)=saadet *bliss*

Menkıbe *legend*

Menkul (1) *chattel*; (2) *conveyed*

—Gayrimenkul *immovable*

—Emlâk *real estate*

Mera *pasture*

Merâm *intent, objective*

Merhâle *step, stage*

Merhâmet *compassion*

Mesel *parable*

Mesele *matter* —in the sense of *problem*

Mesih *Messiah*

Meşrûu/luk *legitimate/legitimacy*

Metâa *goods, merchandise*

Mevki (1) *position, rank, post*; (2) *site, seat*

Mevzîi *parochial, regional*

~mı, ~mi, ~mu, ~mü (bitişik soru edatı/ interrogative enclitic particle) —kelimenin gövdesinden ayrılmaz/ it stays attached to the stem of the word, like the Latin enclitic particle ~ne. Örn/eg: “Librum*ne* tulisti?”/“kitabı getirdin*mi*?/“have you brought the book?” “*Num* librum tulisti?”/“kitabı getirmedin, değil*mi*?”[“hayır, getirmedim”]/“You have not brought the book, have you?”[“no, I have not”] “*Nonne* librum tulisti?”/“yoksa kitabı getirmedin*mi*?” [“elbette, getirdim”]/“have you not brought the book?”[“of course, I have”]. “Geleyim*mi*?”/“may I come? ?”. “Geldin*mi*?”/“Have you come?” “Geldim*mi*?”/“has he come?” “Gelmiyormusun?”/“are you not coming?”

Meziyet *pre-eminence, distinction*

Mıntıka *zone*

Mısır *maize, Indian corn*

Mısır *Egypt*

Mısrâa *line of poetry*

Mızrak *spear*

Millet *nation, people*

Milletlerarası *international*

Milletlerarası Para Fonu *International Monetary Fund (IMF)*

Millî *national*

Millî toplumculuk *National socialism*

Milliyet/ci/lik *nationality/ National/ist, ~ism*

Mirâs *heritage*

Mîsâk *covenant*

Misâl/meselâ *example/for ~.*

SORUN NEDİR?

Mizâç *disposition, temperament*
Moğol/ca *Mongolia/n*
Moğolî *Mongoloids*
Molekül/lü *molecule/molecular*
Molekülüstü *supramolecular*
Morfoloji *morphology*
Morötesi *ultraviolet*
Muammâ/lı *enigmatic, cryptic*
Mucize *miracle*
Muhabbet (1) *affection*; (2) *affectionate conversation*; (3) *love of God*
Muhacir *emigrant*
Muhâfaza *maintenance, preservation*
Muhâlefet *opposition*
Muhâlif *opponent*
Muharebe *battle*
Muharrir *novelist*
Muhasara *siege*
Muhatap *collocutor*
Mukaddem *precedent, preceding*
Mukâbele *reciprocation, retaliation*
Mukâbil *contrary, opposite*
Mutlak/cılık *absolute/Absolutism*
Mutlu/luk *happy/happiness*
Mücâdele *struggle*
Mücrim *criminal*
Müdrike *perspicacity*
Müeddep *well-mannered*
Müellif *author*
Müellifsiz *anonymous*
Müktesebât *acquisition/s*
Mülâhaza *consideration*
Mülk (1) *property*; (2) *State*
Mülkî *civilian* concerning *civil service*
Mülteci *refugee*
Mümin *faithful, believer*
Münâkaşa *dispute, debate*
Müphem *vague*
Mürebbiye *tutor*
Mürît *novice*
Mürşî in mysticism: *Spiritual guide, master*; in Indian mysticism: *Guru*
Müslüman/lık *Muslim/ness*
Müstahkem mevki *fortification*
Müstâkil (1) *single*; (2) *independent*
Müşkül/pesent *strenuous, ticklish, thorny/demanding, fastidious*

SORUN NEDİR?

Müteâkıp *subsequent*
Mütecânis *homogenous*
Mütcâviz *aggressor*
Mütekâbil *corresponding, correspondent, counterpart*
Müzâkere *deliberation; negotiation*

N

Nâm *appellation*
Nasturîlik *Nestorianism*
Nâsût *humanity*
Nazım *versification, verse*
Nâzik *polite*
Ne var ki *nevertheless*
Neden/sel/lik *cause/causal/ity*
Neden – etki bağıntısı *cause – effect nexus*
Nefs/î *psychy/psychic*
Nesil *human generation*
Nesir *prose*
Nesne/l *object/ive*
Neşet etmek *to come into existence; originate*
Neşvünemâ bulmak *to flourish*
Nişasta *starch*
Nitrojen *nitrogen*
Niyet *intention*
Niyet sahilîği OrtL *intentio recta*
Nizâm/î *regulation/regularized*
Noktainazar *standpoint*
Normandiya *Normandy*
Normanlar *Normans*
Norveç/ce, ~li *Norway/Norwegian*
Y *Numena*; L *intelligibilia* anlaşılabilirlikler
'Numenoloji' '*noumenology*'
Numûne *model; exemplary*
Nur *divine light*
Nutuk *oration*

O

Ocak *hearth*
Ogur (ET)= Oymaklar birliği *union or confederation of nomadic tribes*
Ohotsk denizi *Sea of Okhotsk*
Ok *arrow*
Okuma *reading*
Okumuş *well-read*
Olağan *normal*

SORUN NEDİR?

Olağandışı *abnormal*
Olağanımsı *paranormal*
Olağanüstü *extraordinary*
Olay *event, happening*
Olgun *ripe*
Olup bitmiş *bygone*
Omurgalılar *vertebrates*
Ongun (ET) *totem, fetish*
Orta Asya *Central Asia*
Orta Asya devesi *Bactrian camel*
Orta-uzun-kafataslı *mesocephalic*
Orun *placement; rank*
Osmanlı *Ottoman*
Ot/lak *grass/land, pasture*
Otcul, otobur *herbivore*
Ova *meadow*
Oymak, kabîle *clan*

Ö

Öbek *group*
Öbür, öteki *the other*
Ödev *duty*
Ög/k (ET)=anne *mother*
Öge *chemical element*
Öğrenci *pupil*
Öğrenim *learning, formation*
Öğreti *doctrine, teaching*
Öğretim *teaching, schooling*
Öğretmen *teacher*
Ölçek *scale*
Ölçme(k) *measuring; to measure*
Ölçü *measure*
Ölçülüp biçilebilir *measurable–assessable*
Ölçüm *measurement*
Öldüren *killer*
Öldürme *killing*
Öldürücü *lethal*
Ölme *dying*
Ölüm *death*
Ölüm – kalım yahut hayat – memat meselesi *matter of life and death*
Ölümcül *fatal, moribund*
Ömür *life span*
Öncesizlik *singularity*
Öncü *forerunner, precursor*

SORUN NEDİR?

Önder *leader*
Önek *prefix*
Öneri *offer*
Önerme, kaziye *proposition*
Önsermâyecilik *Protocapitalism*
Öntarih *protohistory/protohistoric*
Önyıldızada *protogalaxy*
Örf/î *common usage, convention/al*
Örnek *sample, specimen, standard, exemplary*
Öyleki *yet; indeed*
Öz *kernel; self*
Özbilinç *self-consciousness*
Özdeyiş *epigram*
Özçiftlenme *selfduplication* —in cytology
Özge *dissimilar*
Özgül *specific*
Özgüven *selfconfidence, selfreliance*
Özlem, özleme *longing*
Özsaygısı *selfrespect*

P

Papa *Pope*
Para *money/monetary*
Parteli/Part *Pathia/n*
Pâyitaht *capital of a monarchy, sovereign's residence*
Pazar yeri *market place*
Pers *Pre-Islamic Persia/n*
Piyâde *foot soldier, infantryman*
Portekizce *Portuguese*
Positiv/ci/lik *Positiv~e/~ist/~ism*
Protein
Protestantlık *Evangelism, Protestantism*
Provansa *Provençal (Fr)*
Prusya *Prussia*
Put *idol*
Putataparlık *idolatry*
Putcu/luk, Putatapar/lık *pagan/ism*

R

Râbita *bond*
Rahat *ease*
Rahim (1) the *Merciful*; (2) *womb*
Rahmânî insan OrL *vir Deī*
Rahmet *mercy*

SORUN NEDİR?

Raj *English sovereignty in India*
Rakîk *exquisite, subtle, delicate, frail*
Raks *dance*
Refah *wealth*
Ren (ırmağı) *Rhine*
Rençber *peasant, land-worker, labourer*
Ret *rejection*
Reto-Romanca *Rhæto-Romance* yahut *Romanic*
Rızk *livelihood*
Ricat *retreat*
Roma/lı *Rome/Roman*
Roma–Germen imparatorluğu, Kutsal *Holy Roman Empire* —Alm aslı: *Heiliges
römisches Reich deutscher Nation*
Roma–Latin Katolikliği *Roman Catholic Church*
Roman *novel, fiction*
Romantiklik *Romanticism*
Rumanya/Rumence *Rumania/n*
Rumeli *Roumelia; Romania*
Ruh/î, ~lu *soul/ful*
Ruh çözümlemeleri *psychoanalysis*
Ruh çözümleyici *psychoanalytical*
Ruh hâleti *mood*
Ruh (nefs) rahatsızlığı *psychosis*
Ruhbân *cleric/al*
Ruhbân-olmayan *lay, layman*
Ruhhasta/sı/~lığı *psychopath/ology*
Ruhhekim *psychiatrist*
Ruhhekimliği *psychiatry*
Ruhulkuddus *Holy Spirit*
Rus/ya, ~ca *Russia/n*
Rûyâ *dream*
Rücûu *retrogression, regression*
Rüküş *showy, tawdry*

S

Saadet/mesut *bliss/ful*
Safha *phase*
Safsatacılık *Sophism*
Sağın *exact*
Sağlık *health*
Sâhil *coast*
Sâhip/ sâhib olmak *owner/to own*
Sahraaltı *Subsaharan*
Sahte *false*

SORUN NEDİR?

Sâik *motive*
Sakarit *sacharid*
Sâkin/lik *calm/ness*
Saksonya *Saxony*
Saldırgan/lık *aggressive/ness*
Saldırı, saldırma *offensive, attack, assault*
Salt mentally or cognitively *pure*
Salt insan-oluş *being-pure-human* —Alm *rein-Mensch-sein*
Samet *Lord, Protector, Patron; God's attributes* —all of them
Samimî *sincere*
Sapıklık *perversity*
—Cinsî sapıklık *sexual perversity*
Saplantı *fixation; Fr idée fixe*
Sapma *deviation*
Sardince *Sardinian*
Sav *thesis*
Savaş *war*
Savunma *defence*
Saygı/lı, ~sız *respect/full, ~less*
Sebep *reason*
Seçkinler zümresi *Patricians*
Seçkinleridâresi *aristocracy*
Selâmlık *men's quarter*
Semâ/vî *heaven/ly, celestial*
Semere *sequel*
Sentez, tahlîl, çözümleme *synthesis*
Sergi *exposition*
Sergileme *presentation*
Sermâye/ci/lik *capital/ist, ~ism*
Servet *riches*
Ses *voice*
Sescil *phonetic*
Sevme/k *like, liking; love; to ~*
Sevgi *fondness; affection; regard.*
Sevişmek (1) *to love one another, to love reciprocally; (2) to make love, to have sex*
Seyhun Far *Sri Deryâ; Y Laksartes*
Seylan *Ceylon, Sri Lanka*
Seyyar *mobile*
Sezgi *intuition*
Seziş *premonition, presentiment, foreboding*
Sığınma, ilticâ *refuge*
Sıhhî *hygenic*
Sıkıdüzen *discipline*
Sıla *reunion, coming together, visiting one's native land*

SORUN NEDİR?

Sıla hasreti *homesickness* —Alm *Heimweh*; Port *saudade*

Sındırgı *scene of a defeat*.

Sındırgın *broken, defeated*,

Sınıf *class*

Sınıfla/ndır/ma *classification*

Sır(r) (1) *mystery*; (2) *the occult*

Sıradüzeni *hierarchy*

Sırâtımüstakîm *the upright path, the right road*

Sibiryâ *Siberia*

Silsileimerâtip *spiritual gradation*

Singil (ET) *younger sister*

Sinir *nerve*

Sinir bozukluğu *neurosis*

Sohbet *conversation*

Sokulgan/lık *sociable/ness*

Solunum *respiration*

Son *end*

Sondaneklemeli dil *agglutinative language*

Sonek *suffix*

Sonraki *successive*

Sonuç *result*

Soru *question*

Sorun *problem*

Soruşturma *interrogation, enquiry*

Sovyetler Birliği *Soviet Union*

Soy *lineage*

Soykırım *genocide*

—Cinâyet *crime*

—Hûnhârlık *bloodshed*

—Katliâm *massacre*

—Katillik *murder*

—Kırım *slaughter*

Soylu *highborn, stately*

Soyoluş *phylogenesis, phylogeny*

Soysuzlaşma *degeneration*

Sömürge *colony*

Sömürgeci/lik *Colonialis/t/~m*

Sömürgeleştirmecilik, İmperyalizm *Imperialism*

Söylem, söyleme *discourse*

Söyleşi *dialogue*

Söz *utterance, word*

Sözbaşı *prologue*

—Giriş *introduction*

—Mukaddime *prolegomenon*

SORUN NEDİR?

—Önsöz *foe word, preface*
Sözdizimi *synthax*
Sözlük *dictionary*
Sözlükcük *glossary*
Sözsonu *epilogue*
Sözvarlığı, sözdağarı, kelîme haznesi *vocabulary*
Straßburg andı *Les Serments de Strasbourg*
Su aygırı *water buffalo*
Suç/lu *guilt/y*
Sur *rampart, city wall*
Sûre *chapter of the Qur'ân, Surah*
Sü (ET)= (1)asker; (2)ordu *soldier, army*
Sürat/li *speed/y*
Süreç *process*
Sürecötesi *transprocessive*
Sürüngenler *reptiles*
Süs yahut ev hayvanı *pet*
Süt *milk*
Süt türevleri yahut ürünleri *dairy*
Sütanne *foster-mother*
Süvari *cavalryman*

Ş

~ş~ (içek/ infix) işdeş çatı: Reciprocal form —örn/ eg: Anlaşma = mutual understanding.

Şamanlık bkz: Kamlık
Şarkı *song*
Şart/lı, ~sız (1)*condition*; (2)*hypothetical*; (3)*categorical*
Şartlı buyruk *hypothetical imperative*
Şartsız buyruk *categorical imperative*
Şartsız ödev *categorical duty*
Şehir *city*
Şehirleşme *urbanisation*
Şehvet/li *lust/ful, sensuality/sensual*
Şenâat/şenâyî *wickedness; incest/incestuous*
Şeref *honour*
Şerr *evil*
Şey (ET neş) *thing*
Şili *Chile*
Şimdi *now, present*
Şimdiki zaman *present, present tense*
Şimpanze *chimpanzee*
Şüphe *doubt*
—Kuşku *suspicion*

SORUN NEDİR?

T

- Taallukât (ET oba) *extended family*
Tagay (ET) = dayı *mother's brother*
Tahlil/î bkz: Analiz, çözümleme
Takât *energy*
Taktîs *sanctification*
Takıntı *obsession*
Talebe *student*
Talîm *dril/ling, train/ing*
Tân (ET)=bataklık, göl, sulak yer *marsh/land, quagmire, lake*
Tânîz (ET)=deniz —Moğolca: Tzingiz (Cengiz) *sea*
Tanık/lık *witness/testimony*
Tanrı *God; idol*
Tanrı dağları *Tien Shan mountains*
Tanrıtanımaz/lık *atheist/Atheism*
Tanrıtanımaz Varoluşculuk *Atheist Existentialism*
Tarassut *surveillance*
Tapınak *temple*
—İbâdetyeri *place of worship*
—Mabet *house of God, sanctuary*
Tapınakçılar *Knights Templars*
Tarih/î, ~li *history/ history-bound/ historic/al*
Tarihöncesi *prehistory/prehistoric*
Tarla *field*
Tartışma *discussion*
Tasarı *design*
Tasavvuf *Islamic mysticism*
Tasavvur *representation*
Tasavvurlu *imagery*
Tasrîh *clarification, specification*
Tebliğ *message*
Tecânüs *homogeneity*
Tecâvüz *rape, ravish, aggression*
Tecrübe *experience*
Tedbîr *precotion*
Tedrîs *lecture*
Teemmül *reflexion*
Teemmüllü düşünme *reflexive thinking*
Tefekkür, murâkabe, seyir *meditation*
Tefsîr *exegesis*
Tek *single*
Tekâbül/ mütেকâbil *correspondence/corresponding*
Tekaddüm/mütেকaddim *precedence/preceding*

SORUN NEDİR?

Tekâmül *spiritual development*
Tekbiçimleştirme *uniformization*
Tekbiçimli/lik, biçimbirliği *uniform/ity*
Tekhücreli *one-cellular*
Tekel/cilik *monopoly* *Monopolism*
Tekeşli/lik *monogamous/monogamy*
Tekil *singular*
Teklîf *proposal*
Tekrar, tekrarlama *repetition*
Telâkkî *assumption*
Temel *foundation/fundamental*
Temel devingenler *fundamental dynamics*
Temel kural *maxim*
Temelörnek *paradigm*
Temennî *aspiration*
Temyîz *discernement*
Tenâsüh *metempsychosis*
Tenâsül (uzuvları) *genital (organs)*
Terbiye/li *breeding, drill/ing; well-behaving, civilised*
Tercüman, dilmaç *interpreter*
Tercüme *translation, interpretation*
Terkîp/terkîbî *compound*
Ters *reverse*
Teşhîr/ci/lik *exhibition/ist, ~ism*
Teşkîl etme, olma *constitute*
Teşkîlât —human, social— *organization*
Teşrîh *dissection, explication*
Tevârüs *inheritance*
Teyîd *confirmation*
Tezâhür *occurrence*
Tın (ET)=soluk, nef(e)s, can, dirim, hayat *breath, life*
Tınlığ (ET)=canlı, diri *living, animated, soulfull*
Tınsız = cansız *lifeless*
Tigin, çoğul: Tigit(ET)=şehzâde *prince*
Tilmîz *disciple*
Tirlig (ET)= dirlik (OsmT)= yaşama, hayat, can/lı *life, living*
Toğ (ET)=don *clothing, trousers*
Toplum, cemiyet *society*
Toplumsal, ictimai *social*
Toplumsever/lik OsmT *meclisârâ; İng sociable/sociability; Alm Geselligkeit*
—Ayrıca bkz: Sokulganlık.
Töre (törü [ET] = akîd *covenant, contract) ritual, custom*
Töz , toz(ET)=kök, tabiat, asıl, menşe, mebde *root, origin*
Töz (kimya terimi) *chemical substance*

SORUN NEDİR?

Transsendent *transcendent*
Transsendental, düşünce-aşkın *transcendent*
Tunguz *Tungus*
Turan/lı *Turanian*
Tutku/lu (1)*passion/ate, ardour/ardent*; (2)*obsession/obsessive*
Tüketim *consumption*
Tüm *whole, entire*
Tümdengeliş/li *deduction/deductive*
Tümevarış/lı *induction/inductive*
Tür *species*
Türiçi *intraspecific*
Türdeş *akin, kindred*
Türlerarası *interspecific*
Türk (Ç T'u-küe) *Turk/ish*
Türkistan *Turkestan*
Türk/iye, ~ce, ~lük *Turk/ey, ~ish/ness*
Türkmen *Turkoman*
Türkü *folk-song*
U
Ufak-boyutlu-evrim *micro-evolution*
Ugur *Ugrian*
Ukuş (ET) *Reason*→ukmak to *understand*
Umûruâdiyye *commonplace, mainstream*
Umut, ümit *hope*
Un *flour*
Unsur *element* in the metaphysical sense
Urallar *Ural mountains*
Uruk *tribal federation*
Uruñut, uruncu (ET) *warrior*
Usta/lık *craftsman, master workman; skilled/skill*
Usul *procedure*
Utangaç *shy, timid, coy*
Utanma/z *shame/less*
Uydu *satellite*
Uygur/ca *Uighur/ian*
Uzam *extensiveness, extension*
Uzman/lık *expert/ise, specialist, competent/competence*
Uzun menzilli *long-range*; uzun süreli *long-dated*; uzun vâdeli *long-term*
Uzunev *longhouse*
Uzun-kafataslı *dolicocephalic, dolicocephalous*
Uzuv *organ*
Uzuvcuk *organelle*

SORUN NEDİR?

Ü

Ülkü *ideal*

Ülkü birliği *idealistic partnership*

Üreme *reproduction*

Üretim *production*

Ürküntü *panic, dread*

Ürperti *trepidation, apprehension*

Üstât İ *virtuoso, maestro*

Üstkimlik *supra-identity*

Üstünbeşer yahut üstüninsan (fevkalbeşer) Alm *Übermensch*

Üstyapı *superstructure*

Üstyıldızada *galaxy-cluster(s)*

Üveyanne *step-mother*

Üveybabaanne *step-grandmother (step-father's mother)* —İsp *abuelastra*

Üzengi *stirrup*

V

Vaat *commitment*

—Vadetmek to *undertake*

Vaftîz *baptism*

Vahiy *Revelation/Revelatory*

Vahşî *savage*

Vaka *case*

Vakıa *fact*

Vâreste *exempt*

Vargı *conclusion*

(1)Varlık/lılık *Being/ness*

(2)Varlık/lı/lık *affluence/affluent/affluency*

Varlık öğretisi *ontology*

Varlık tabakası *stratum of Being*

Varolma *existence*

Varolma–durumu–şartı *condition of the existential situation*

Varolma felsefesi *existence philosophy*

Varoluş *mode of existence*

Vasıf *attribute*

Vasıflı (işçi) *qualified (worker)*

Ve *and, added to*

Ve dahî *moreover*

Veche *aspect*

Vecîz *concise*

Vecîze *aphorism*

Vect, vecit *ecstasy, rapture*

Veli/lik *close/ness to God, theosophist/theosophy*

SORUN NEDİR?

Veri/ler *datum/data*

Verim *produce, output, return, delivery*

Veya *and/or*

Vezîriâzam *Grand vizier*

Vicdân *conscience*

Vuruşma, muharebe *battle*

W

Waterloo

Y

Ya ... ya da *either ... or*

Yaban *wilderness*

Yabancı *stranger*

Yabancılaşma *estrangement*

Yabanî *wild*

Yadağ sü (ET)=piyâde *foot soldier, infantryman*

Yağ *fat*

Yahudî *Jew, jewish, Judaic*

Yahut *or*

Yamyam *man-eater, cannibal, anthropophage*

Yansıma *reflection*

Yapı *structure*

—inşâa(t) *construction*

Yapılanış *structuration*

Yapılanma *configuration*

—yeniden yapılanma *reconstruction*

Yapılış *build-up*

Yaraşırılık, liyâkat *merit*

Yaraşırılıkerki *meritology*

Yargı *judgement*

Yarıvasıflı *semiqualified*

Yarım *half*

Yaş *age*

Yaşama *life, living*

Yaşamalık *living*

Yaşamortaklığı *symbiosis*

Yaşama felsefesi *philosophy of life*

Yaşantı *lived experience*

Yaşantı berâberliği, yaşantı ortaklığı *community of lived experiences*

Yaşayakalma *survival*

Yaşayakalma talihi *chance of survival*

Yavru dil *daughter language*

Yay *arch*

SORUN NEDİR?

- Yayım/cı *publication/ publisher*
Yayımevi *publishing-house*
—Basımevi *printing-house*
—Matbaa *printing-press*
Yayın *broadcast/ing*
Yayla *plateau, highland; nomad's summer camping-ground; pastureland*
—Çayır *grassland*
—Otlak *meadow*
—Mera *pasture, pasturage*
Yaylacı/lık *short-term nomad/ism*
Yazar *writer*
Yazılım *software*
Yazın *littérature* (Fr)
—Edebiyat *belles lettres* (Fr)
Yeis *despair*
Yem *fodder*
Yemek *meal*
Yemîn *attestation*
Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti *Modern secular West European civilization*
Yer/el *place/local*
Yerine getirme *completion, fulfilment*
Yerleşme, yerleşim *settling*
Yerleşmeci, yerleşimci *settler, colonist*
Yerleşmeyeri, müstemleke *settlement, colony*
Yerme/ yergi *protest/ation*
— Telîn *cursing, denunciation*
Yeryüzü *the Earth*
Yeti *capacity*
Yetiştirme, besleme *breeding*
Yıldız *star*
Yıldızada *galaxy*
Yıldızadalar kümesi *super galaxy*
Yıldızlar kümesi *cluster of stars*
Yine *again, once more*
Yinele(n)me *replication* in biology
Yiyecek *diet*
Yoğun *packed, tight*
Yok/luk *nothing/ness, non-existence, inexistence*
Yoksul/luk *poor/poverty*
Yoksun/luk *deprived/deprivation*
Yorum *interpretation*
Yozlaşma *decadence*
Yön *direction*
Yönelim *tendency, predilection*

SORUN NEDİR?

Yönelme hâli *dative case*
Yönetim *management*
Yöntem *method*
Yöntembilgisi *methodology*
Yörünge *trajectory, orbit*
Yulaf *Oats*
Yunan/ca *Greek/Greece*
Yurt/daş/lık *home; homeland; fellow countryman*
Yürek/li/lik *animal's physiological heart; bold/ness*
Yutland *Jutland*
Yüz *face*

Z

Zâdegân *aristocrat, crust*
Zahire *crop*
Zahirî *extrinsic, extraneous*
Zaman (ET od) *time*
Zamir *pronoun*
Zanaat *technique*
Zebur *David's Psalms*
Zekâ/zekî *intelligence/intelligent, clever*
Zencî *Black, Negro*
Zengin/lik *rich/ness*
Zerâfet/zarîf *grace/gracious, elegance/elegant*
Zevât *top people*
Zevk *pleasure; taste*
Zevkiselîm *edification*
Zıt/lık *contrasting/contrast*
Zihin/zihnî (ET ög) *intellect/ual; mind/mental*
Zihnîleştirme *intellection*
Zihniyet *mentality*
Zikir *invocation*
Zirve *summit*
Ziyâ *incandescence*
Ziyâde *extra; more than, better than*
Zor/luk *hard/ship*
Zorunlu/luk *necessary/necessity*
Zorunlu nedensellik *necessary causality*
Zorunsuzluk *contingent*
Zührevî (hastalık) *venereal (disease)*

SORUN NEDİR?

DİZİNLER

KİŞİ ADLARI

A

- II. *Abdulhamî*t Han [T] (1842 – 1918)
Abdullah Yusuf Ali [Müslüman Hintli] (1872 – 1953)
Akhamenit, Pers hânedânı (553 – 330)
Akhenaton [Mısırlı] (IV. *Amenofis*, sal: 1353 – 1335)
Hz *Ali* ibn Ebu Tâlib [Ar] (598 – 661)
Alparslan [T] (1030 – 1073; salt: 1063 - 1073)
Amerigo Vespucci [İ] (1454 – 1512)
Aristoteles [Y] (384 – 322)
Asena [T]
Astyages [Med] (öl: M.Ö. 549)
Aşıkpaşazâde Derviş Ahmet [T] (1393 – 1481)

SORUN NEDİR?

Aşoka [H] (M.Ö. 250 – 201)
Ahmet ibn Muhammed ibn ‘*Atâ*’ *Allah* [Ar] (1258 – 1309)
Ferîdüddîn *Attâr* [Far] (öl: 1229)
Syed Muhammed Naguib Al-*Attas* [Ar→ Malay] (1931 –)
Attila [Hun] (406 – 453; hükümdarlık: 434 – 453)
Avrelius (Azîz) *Augustinus* [Hr] (354 – 430)
Octavianus *Augustus* [Romalı] (M.Ö. 63 – 14)

B

Johann Sebastian *Bach* [Alm] (1685 – 1750)
Charle Pierre *Baudelaire* [Fr] (1821 – 1867)
II. *Bayazıt* [T] (1447 – 1512; salt: 1481 – 1512)
Ludwig van *Beethoven* [Alm] (1770 – 1827)
Bilge Kağan [T] (683 – 734)
Otto von *Bismarck* [Alm] (1815 – 1898)
Gebhard Leberecht von *Blücher* [Alm] (1742 – 1819)
Simon José *Bolívar* [Isp] (1783 – 1810)
Bumin Kağan [T] (ö: 553; saltanat: 552 – 553)
George Gordon Lord *Byron* [İng] (1788 – 1824)

C

Caius Iulius *Caesar* [Romalı] (101 – 44)
Ebu Osman el-*Cahiz* [Ar] (776 – 869)
Jean *Calvin* [Fr İsviçresi] (1509 – 1564)
Albert *Camus* [Fr] (1913 – 1960)
Carlos, Kral Beşinci [Isp] (Charles Quint: 1500 – 1558)
Çelebî (I.) *Mehmet* [T] (1379 – 1421; salt: 1413 – 1421)
Sir Winston *Churchill* [İng] (1876 – 1965)
Marcus Tullius *Cicero* [Romalı] (106 – 43)
Cristofero *Colombo* [İ] (Kristof Kolomb: 1451 – 1506)
Benedetto *Croce* [İ] (1866 – 1952)
Oliver *Cromwell* [İng] (1599 – 1658)
Şeyh *Cüneyt* [T] (? – 1460)

D

Büyük *Dara* [F] (*Darios*: 550 – 486; sal: 521 – 486)
Charles *Darwin* [İng] (1809 – 1882)
Hz *Davut* [Yah] (M.Ö.1037 – 967)
Fiyodor Mihailoviç *Dostoyevski* [R] (1821 – 1881)
René *Descartes* [Fr] (1596 – 1650)

E

Hz *Ebû Bekir* [Ar] (573 – 634)

SORUN NEDİR?

Eflâtun [Y] (Platon: M.Ö.427 – 347)
Albert *Einstein* [Yah Alm] (1879 – 1955)
Kraliçe Birinci *Elizabeth* [İng] (1533 – 1615)
Hz *Eyyûp* (M.Ö. 1000lerin başı))

F

Uzlukoğlu Ebû Nasr Muhammed İbn Tarkan *Farabî* [T] (870 – 950)
Fatih Sultan II. Mehmet [T] (1432 – 1481; salt: 1451 – 1481)
Aragonlu Katolik I. *Ferdinant* [Isp] (*Ferdinando* el Catolico: 1452 – 1516)
Sigmund *Freud* [Yah Alm] (1856 – 1939)
(İmparator) Büyük *Frederik* [Alm] (Kaiser *Friedrich* der Große, 1712 – 1781)
Francis *Fukuyama* [Japon→ ABD] (Şikago, 1952 —)

G

Mohandas Karamçand (Mahatma) *Gandhi* [H] (1864 – 1948)
Galileo *Galilei* [İ] (1564 – 1642)
Gautama Siddhartha [H] (Burkan, Buddha: 563 – 483)
Ebû Hâmit Muhammet el-*Gazâlî* [F] (1058 – 1111)
Germaine de Foix [Fr] (1488 – 1538)
Herbert Allen *Giles* [İng] (1845 – 1935)
Johann Wolfgang von *Goethe* [Alm] (1749 – 1832)
Mikhail Sergeyeviç *Gorbaçev* [R] (1931 –)
Normandiya Dükü Fatih *Guillaume* [Fr] (le Conquérant, duc de Normandie, 1027 – 1087)
Lev Nikolayeviç *Gumiliyev* [R] (1912 – 1992)

H

Hammurabi [Babilili] (ö: M.Ö. 1750)
Han sülâlesi [Ç] (M.Ö.206 – M.S.220)
Muhammet ibn Mûsâ *Hârizmî* [Ar] (öl: 840)
Nicolai *Hartmann* [Alm] (1882 – 1950)
Harûn el-Reşît [Ar] (786 – 809)
Uzun *Hasan* [T] (1423 – 1478)
Georges Eugène Baron *Haussmann* [Alm→ Fr] (1809 – 1891)
Georg Wilhelm Friedrich *Hegel* [Alm] (1770 – 1831)
Martin *Heidegger* [Alm] (1889 – 1976)
VIII.*Henry* [İng] (1491 – 1547)
Efesli *Herakleitos* [Y] (550 – 480)
İsrail hükümdârı Büyük *Herod* [Yah] (M.Ö. 74 – M.S. 4)
Herodotos [Y] (490 – 425)
İstanköylü *Hippokrates* [Y] (460 - 370)
Hiram Usta, Tir kralı [Fenikeli] (salt: 969 – 936)
(Führer) Adolf *Hitler* [Alm] (1889 – 1945)
Friedrich *Hölderlin* [Alm] (1770 – 1843)

SORUN NEDİR?

Homeros [Y] (8. yüzyılın ikinci yarısı)
Jan Hus [Çek] (1372 – 1415)
Gustav Albrecht Edmund Husserl [Yah Alm] (1859 – 1938)
Saddam Hüseyin [Ar] (1937 –)

I

Buhûrîzâde İtrî Efendi [T] (1630? – 1711)

İ

Muhammet Muhîddîn İbn Arabî [Ar] (1165 – 1240)
Macideddîn İbn Athîr [Kürt] (1149 – 1210)
Muhammed İbn Battuta'nın [Ar] (1304 – 1377)
Abdurrahmân Muhammet İbn Haldûn [Ar] (1332 – 1406)
Ebû Alî Hüseyin Abdullah İbn Sînâ [F] (980 – 1037)
Ebû-l-Velît Muhammet İbn Ahmet İbn Muhammet İbn Rüşt [Ar] (1126 – 1198)
Hz İbrahim (M.Ö. 2300)
Muhammet İkbâl [Müslüman Hintli] (1873 – 1938)
Halil İncik [T] (1916 –)
Hz İsâ [Yah] (M.Ö.5 – M.S.30)
Kastilyalı Katolik I. İsabella [Isp] (1474 – 1504)
Büyük İskender [Makedon] (M.Ö. 356 – 323)
Şah İsmâil [T] (1487 – 1524)
İstemi Kağan [T] (ö: 576, saltanat: 552 – 576)

J

Thomas Jefferson [ABD] (1743 – 1826)

K

Kambises [F] (öl: M.Ö. 522; salt: 530 – 522)
Kanāda [H] (M.Ö. Üçüncü yy)
(İmparator) *Büyük Karl* [Alm] (*Carlus Magnus*: 750 – 816)
İsveç kralı 'Demirbaş', Onikinci Karl yahut *Şarl* (1682 – 1718; sal: 1697 – 1718)
Çariçe Büyük, II. Katherina [R] (*Yevkaterina Alekseyevna*: 1729 – 1796)
Kâtip Çelebî [T] (1609 – 1657)
Keyhusev [T] (*Gıyaseddîn İkinci*; ö: 1246; saltanat: 1237 – 1246)
Ebu Yusuf Yakûb İbn İshâk el Kindî [Ar] (? – 870)
Büyük (I.) Kiros [F] (sal: 559 – 529)
Nicolaj Kopernik [Leh] (1473 – 1543)
Konstantin Palaiologos, XI. [Bizanslı] (1404 – 1453; salt: 1444 – 1453)
Kresos [Lidyalı] (salt: 560 – 546)
Ksenofanes [Y] (570 – 480)
Kung Fu Çe [Ç] (Konfüçiyus: 551 – 479)

L

Jean-Baptiste de Monet Chevalier de *Lamarck* [Fr] (1744 – 1829)
Lao Çe [Ç] (604 – 520)
Lyndon *LaRouche* [ABD] (1922 –)
Lazar Hrebelyavoniç [Sırp] (saltanat: 1371 – 1389)
Lazareviç, Stefan Visokt Hrebelyavoniç, Lazar II [Sırp] (salt: 1389 – 1427)
Gottfried Wilhelm Freiherr von *Leibniz* [Alm] (1646 – 1716)
Vladimir İlyiç Ulyanov, *Lenin* [R] (1870 – 1924)
Abraham *Lincoln* [ABD] (1809 – 1865)
Jack (John) Griffith *London* [ABD] (1876 – 1916)
Federico Garcia *Lorca* [Isp] (1898 – 1936)
Louis, Kral Onikinci [Fr] (1462 – 1515)
Louis, Kral Ondördüncü [Fr] (1638 – 1715)
Titus *Lucretius Carus* [Romalı] (98 – 55)
Martin *Luther* [Alm] (1483 – 1546)

M

Sultan II. *Mahmut* [T] (1784 – 1839)
Mani [Part] (216 – 277)
Mao Zedong [Ç] (1893 – 1976)
Charles *Martel* [Fr] (688 – 741)
Karl Heinrich *Marx* [Yah Alm] (1818 – 1883)
Vladimir Vladimiroviç *Mayakovski* [R] (1893 – 1930)
Meiji Tenno [Japon] (1852 – 1912)
Melikşah [T] (1052 – 1092)
El-Me'mûn [Ar] (783 – 833)
Gregor *Mendel* [Alm] (1822 – 1884)
Hz (Bâkire) *Meryem* [Yah→ Hır] (M.Ö. – M.S. I. yy)lar)
Mete Kağan [Hun] (Ç Mao-tun; ö: M.Ö. 174; sal: 209 – 174)
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî [F→ T] (1207 – 1273)
Ming, Çinli hânedân (1368 – 1644)
Jean Baptiste Poquelin *Molière* [Fr] (1622 – 1673)
Mareşal Bernard *Montgomery* (1887 – 1976)
José Ferrater *Mora* [Isp] (1912 – 1991)
Hz *Muhammed Mustafa* SAS [Ar] (570 – 632)
Muhan [T] (yahut *Bağan*; Çincesi: *Mu-han*) Kağan (ö: 572; sal: 554 – 572)
Murat, Hüdâvendigâr, Sultan I. [T] (1326 – 1389; sal: 1360 – 1389)
Murat, Sultan II. [T] (1404 – 1451; sal: 1421 – 1451)
Hz *Musâ* [Yah] (M.Ö. 13. yy)
Musâ Kâzım [Ar] (745 – 799)
(Duce) Benito Amilcare Andrea *Mussolini* [İ] (1883 – 1945)
Merzifonlu Kara *Mustafa* Paşa [T] (1634 – 1683)

SORUN NEDİR?

Mustafa Kemâl Paşa (Atatürk) [T] (1881 – 1938)
El-Mu'tasım [Ar] (796 – 842)

N

Nabukadonosor [Babilî] (604 – 562)
(İmparator) *Napoléon* Bonaparte [Fr] (1769 – 1821)
(İmparator) Charles Louis III. *Napoléon* Bonaparte [Fr] (1808 – 1873)
Nâzım Hikmet (Ran) [T] (1902 – 1963)
Lucius Domitius Claudius *Neron* [Romalı] (37 – 68)
Pablo *Neruda* [Şilili] (Neftali Ricardo *Reyes Basualto*: 1904 – 1973)
Nestorios [Hır] (381 – 451)
Sir Isaac *Newton* [İng] (1642 – 1727)
Friedrich *Nietzsche* [Alm] (1844 – 1900)
Nizâmelmülk [F] (ö: 1092)
Novalis [Alm] (Friedrich Leopold Freiherr von *Hardenberg*: 1772 – 1801)

O

José *Ortega y Gasset* [İsp] (1883 – 1955)
Orhan Gâzî [T] (1281 – 1360; saltan: 1326 – 1359)
Osman Gâzî [T] (1258 – 1326; saltanat: 1299 – 1326)

Ö

Hız *Ömer* bin el-Hattâb [Ar] (586 – 644)
Ömer Hayam [F] (1050 – 1123)

P

Papa III.Leo [İ] (750 – 816)
Papa VIII.Urbanus [İ] (Maffeo Barberini: 1568 – 1644)
Vilfredo *Pareto* [İ] (1848 – 1923)
Parmenides, Elea'lı [Y] (510 – 483)
Cesare *Pavese* [İ] (1908 – 1950)
Azîz *Pavlus* [Yah→ Hır] (M.Ö.5 – M.S.62)
Bacaksız *Pepen* [Fr] (*Pépin le Bref*: 714 – 768)
Perikles [Y] (M.Ö. 500 – 429)
Çar (Delî) I. *Petro*, [R] (1673 – 1730)
Azîz *Petrus* [Yah→ Hır] (? – 64)
IV. (Yakışıklı) *Philippe* [Fr] (1268 – 1314)
Makedonya hükümdârı *Pir(r)hos* (M.Ö. 365 – 270)
Pitagoras [Y] (580 – 500)
Max *Planck* [Alm] (1858 – 1947)
Aleksandır *Puşkin* [R] (1799 – 1837)

SORUN NEDİR?

R

II. Rameses [Mısırlı] (1290 – 1224);
Fazlullah *Reşideddîn el-Tabîb* [F] (1247 – 1318)
Romanus IV. Diogenes [Bizanslı] (ö: 1072)
Franklin Delano *Roosevelt* [A.B.D.] (1882 – 1945)
Sir John *Ross* [İng] (1777 – 1856)

S ile Ş

Şeyh İdris *Safieddîn* [T] (1252 – 1334)
António de Oliveira *Salazar* [Por] (1889 – 1970; başkanlık: 1932 – 1968)
Stanley *Salthe* [A.B.D.] (1930 –)
Jena-Paul *Sartre* [Fr] (1905 – 1980)
Ferdinand de *Saussure* [Fr] (1857 – 1913)
Selçuk Gâzî [T] (ö: 1009)
Serhas [F] (*Kserkses*: Sal: 486 – 465)
William *Shakespeare* [İng] (1564 – 1616)
Lehistan kralı Üçüncü Jan *Sobieski* [Leh] (1624 – 1696)
Sokrates [Y] (M.Ö. 470 – 399)
Mareşal Yosif Visarionoviç Çugaşvili *Stalin* [Gürcü→ R] (1879 – 1953)
Sun Yat Sen [Ç] (1867 – 1925)
Şehâbeddîn Yahyâ *Sühreverdi* [F] (1154 – 1191)
Hz *Süleyman* [Yah] (974 – 937)
I. *Süleyman*, Kanunî Sultan [T] (1494 – 1566)
Kutalmışoğlu *Süleymanşah Gâzî* [T] (ö: 1086; salt: 1075 – 1086))

T

Tan-şi-huai [Moğol] (sal: 156 – 181)
T'ang, Çinli hânedân (618 – 906)
Tay Ven Ti [Ç] (sal: 424 – 453)
Teoman yahut *Tuman* Kağan [Hun] (sal: 220 – 209)
Miletli *Thales* [Y] (625 – 547)
Themistokles [Y] (M.Ö.525 – 459)
Timurlenk [Moğol] (1336 – 1405)
Nureddîn *Topcu* [T] (1909 – 1975)
Tomas de *Torquemed*a [Isp] (1420 – 1498)
John Turnbull *Thomson* [İng] (1821 – 1884)
Bilge *Tonyukuk* [T] (650 – 721)
Tuğrul Beğ [T] (990 – 1068; sal: 1038 – 1068)
İvan Sergeyeviç *Turgenyev* [R] (1818 – 1883)

U

Miguel de *Unamuno* [Isp] (1864 – 1936)

SORUN NEDİR?

Uzun Hasan [T] (1423 – 1478; sal: 1453 – 1478)

V

Victoria, Kraliçe [İng] (1819 – 1901)

Amerigo Vespucci [İ] (1454 – 1512)

Giambattista Vico [İ] (1668 – 1744)

François-Marie Arouet de *Voltaire* [Fr] (1694 – 1778)

Y

Yavuz Sultan (I.) *Selîm* [T] (1467 – 1520; sal: 1512 – 1520)

Yıldırım (I.) *Bayazıt* [T] (1360 – 1403; sal: 1389 – 1402)

Yunus Emre [T] (1240 – 1320)

W

Sir Thomas Francis *Wade* [İng] (1818 – 1895)

George *Washington* [ABD] (1732 – 1799)

Mareşal Arthur Wellesley Duke of *Wellington* (1769 – 1852)

John *Wyclif* yahut *Wycliffe* [İng] (1330 – 1384)

Z

Zenon, Elea'lı [Y] (490 – 430)

Zerdüşt [F] (M.Ö. 1200)

Ziyâ Paşa [T] (1825 – 1880)

Xavier Apalategui *Zubiri* [İsp] (1898 – 1983)

KAVRAMLAR ile ADLAR

A

Aba (ET)

Abaca (ET)

Abes

Abesle iştigâl

Açe

Âdâbımuâşeret kuralları

445

SORUN NEDİR?

Adâlet
Âdâp
Afganistan
Afrika
Afrika Millî Kurultayı
Afrikaans (Felemenkenin Güney Afrikada konuşulan çeşidi, ‘Afrikaca’)
Ağa, ece (ET)
Ahamenit
Ahdicedîd
Ahdiatîk
Ahit, aht
Âhıret
Ahlâk/î
Aile
Akıl
Akılbâliğ
Akılcı/lık
Akıllı âmil
Akılyürütme
Akliselîm
Aklî/lik
—Makûl
Akrabâ
Akritai
Âlem
Âlemanlayışı
Âlemşumûl
Âletyapan beşer
Alışılageleinmemiş
Alışılageleinmiş
Alîm
Âlim
Alman/ya, ~ca
Altay–Ural
Altaylar
Apler
Altkimlik
Altyapı
Ân
Ana
Anadil
Analiz, tahlîl
Anamal
Anaörnek

SORUN NEDİR?

Anapara
Analektler
Anlam
Anlam birimi
Anlama
Anlamagücü
Anlamlandırma
Anlamlı
Anlaşma
Anlatı
Anlatım
Anne
Annedili
Annesoyu
Ant
Antlaşma
Apartheid
Âr
Aral
Arabistan devesi
Arap/ca /Arabistan
Aristocratie
Arjantin/li
Arkaplan şablonu
Arkeopteriks
Arkeozoon
Arpa
Asena, Açına
Asil
Asilzâde
Asur/lu
Asya
Aşîret bkz: Boy
Aşkınlık
At/lı
Atlığ (ET)
Ata
Ataerkil, pederşahî
Atasoy/u/~lu
Atasözü
Atom/lu
Atomaltı tânecikler
Avâm Latincesi
Avrupa

SORUN NEDİR?

Avusturya
Avusturalya
Aydınlanmacılık
Âyet
Ayırırım
Ayırım çizgisi
Aykırı
Ayraç
Aztek

B

Babil
Bağ/lantı
Bağımlı/lık
Bağımsız/lık, istiklâl
Bağlaşma
Bakteri
Bakteriyer
Balık (ET)
Bamiyan
Bandeace
Basamak/lanma
Basîret
Başkent yahut başşehir
Batak
Batak/lık
Bâtıl
Batın/î
Bavyera
Baykal
Beden/î
Beden faaliyetleri
Belçika
Belge/le(n)me
Belgelik
Belgrad
Ben/lik
Bencil/lik
Benmerkezcilik
Benmerkezlilik
Besin
Besle(n)me
Beşer/lik
Beşerleşme

SORUN NEDİR?

Beşersiler
Beyâz adam, aktenli
Biçim
Biçimsel/leştirilmiş/lik
Bidat
Bilgi
Bilge/lik
Bilim/sel
Bilinç/lenme
Binici
Bircilik
Birey, fert
Birey bütünlüğü
Bireylilik
Bireyoluş
Birim-varolan
Bitki
Bitkisel hayat
Biyoloji
Bizans/lı
Boer
Bostan
Boy, aşîret
Boylam
Bozkır
Böri/börü (ET)
Budapeşte
Budun bkz: Kavim
Buğday
Bulgaristan
Bulutsu
B(h)utan
Bunalım
Burkancılık
Burma
Buyruk
Bünye
Bütünlük
Büyük Okyanus
Büyük patlama
Büyük-çaplı-evrim
Büyükşehir

SORUN NEDİR?

Büyüme

C

Câmia

Can

Cancılık

Canlı

Canlı-olmayan

Canlıcı

Canlılar bilimi

Cansız

Ceyhun

Ceyhunötesi

Cinsiyet

Civilisateur

Civilisation

Coğrafya

Créole

Culture

Cumhuriyet

Cümle

Cümle kuruluşu

Cüzî

Ç

Çağ

Çağdaş/lı k

Çağdaşlıköncesi

Çağdaşlıksonrası

Çağdışı

Çağımız

Çâre

Çarmıh

Çarpışma

Çatışma

Çekirdek/sel

Çekirdek asidi

Çekirdekli

Çekirdekli hücreler

Çekirdeksiz hücreler

Çeri (ET)=asker *soldier; army*

Çeviri

Çevirmen

Çevirici enzim

450

SORUN NEDİR?

Çığır
Çığır açıcı
Çift sarmal
Çiftci
Çiftleşme
Çiftlenme
Çile
Çin/ce
Çoğul
Çokhücreli bkz: Köphücreli
Çöl
Çözüm
Çözümleme/li, ~ci

D

Damak ünsüzü
Danimarka/Danca
Darvencilik
Darwin evrimi
Değirmi-kafataslı/lık
Delâlet
Delîl
Démocratie
Denel
Deneme
Deneme–sınama
Denetim
Deney/leme
Deneycilik
Deneysel
Deniz
Denizanası
Denizaşırı
Derebeği *feudal*
Dergâh
Desoksiribonükleik asit (DNA)
Destan
Devingen
Devinme
Devir
Devlet
Devre
Dışevlilik, dışarıdanevlenme
Dışlam

SORUN NEDİR?

Dialektik, cedel
Dikduran beşer GeçL
Din/î
Dindışı
Dirim/li, ~sel
Dirim-beşer
Dirim birimi
Dirimaşkın
Dirimbilim
Dirimsel faaliyet
Dirimsel selef
Discipline
Doğa
Doğru/luk
Doğrulama
Doğrulanırlık, doğrulanabilirlik
Doku
Döküm
Döldöş, zürriyet
Dönem
Döteryum
Duyarga
Duygu/sal
Duygudaşlık
Duyum/sal, ~lama
Duyuş
Dünyagörüşü
Dünyatasavvuru
Dünyevî
Dürüst/lük
Düstûr
Düş
Düşünce
Düşünme
Düşünür
Düz mantık
Düzen
Düzenleyici
Düzgünlük
E
Ebeveyn
Ebeveyn–dil
Edat

SORUN NEDİR?

Edep/li, /~siz

Efendi

Efsâne

Eğitim

Eğri yazış

Ehlîleş(tir)me

Ek

Elealılar

Elektron

Eleştiri/eleştirel

Endişe

Enilk

Enlem

Ergenekon

Ergin

Erginleşmek

Erk

Ermek

Esâtîr

Eski Türkce

Etcil, etobur

Etken, âmil

Evcil/leş(tir)me

Evidâresi

Evlilik, izdivâç

Evre

Evrin

Eyer

F

Faiz *interest*

Farmason/luk

Fars/ca

Faşism

Fâzilet

Fehim

Felemenk/li,~ce

Felsefe

Felsefe-bilim

Felsefileşmiş medeniyet

Fen/nî

Fenâ

‘Fenomenoloji’

Fiil

453

SORUN NEDİR?

Fikir/fikrî
Finlandiya/Fin/li, ~ce
Firavun
Fizik
Fizik-kimya
Fiziyoloji
Flaman/ca
Flandra
Fosfor asidi
Fransa/Fransız/ca
Frenkce
Fuhuş sanayi'
Futbol

G

Galatımeşhûr
Galiçce
Galler ülkesi/Galli/Galce
Galya/Galya dili
Garîp, ğarîp
Gâye/li, ğâye
Gayrıkânunî, kanundışı
Gayrimeşrûu
Gayrimütecânis
Geç Yeniçağ
Geçmiş
Gelecek
Gelenek
Gelişme
Genelgeçer dil
Gen
Gen havuzu, genom
Genetik
Genotip
Geometri
Gerçeklik
Gerekce/leme
Gerekircilik
Germen
Gezegen
Gobi
Göç
Göçebe/lik
Göçerkonar yahut konargöçer

SORUN NEDİR?

Göçmen
Gök
Göktürk/ce
Göl
Gönül
Görenek
Görev
Görüntü
Görünür/lük
Güneş sistemi
Güney Afrika Birliği
Güzel/lik

H

Habeas corpus
Habeşistan/Habeş/ce
Hac
Haç
Haçlı seferleri
Haçlılar
Hadron
Hâfıza
Hâhût
Haiti
Hakk
Hak
Hakikat
Hakim
Haklar Bildirgesi
Halk
Halkidâresi
Hâne bkz: Aile
Hânedân
Hatırlama
Havaküre
Havârî
Hayâ
Hayâl/î
Hayâlgücü
Hayâlhâne
Hayat/î
Hayır, hayr
Haysiyet
Hayvan

SORUN NEDİR?

Hazar denizi
Helyum
Hıristıyan/lık
Hıtaylar
Hicret
Hiç/lik
Hikâye
Hikmet
Himalayalar
Hindikuş
Hindistan, Hint/li
Hinduluk
Holanda
Hukuk/î
Hukuk Islâhatı
Hulâsa
Hun
Hücre
Hücre zarı
Hücrealtı
Hücreplasması
Hükümdâr/lık
Hükümrân/lık
Hüner
Hür/riyet
Hüviyet

I

Irk/î
Irz/~a geçme, tecâvüz
Isbât
Islâhât
Islav
Israil
Istanbul
Istavroz *cross*; ~çıkarmak
İstılâh, terim dağarı, terim, termioloji
~ış, ~ış (sonek/ suffix)
Işın
Işınetkin

İ

İbran/î
İç âlem

SORUN NEDİR?

İç ortam
İçek
İçevlilik, içeridenevlenme
İdâm
İdâre
İddia
İddia ifâdesi
İdman
İdrâk
İfâ
İfâde
İffet
İhtilâlîkebîr
İhtirâm
İktisâdiyâtçı adam
İktisâdiyâtçılık
İktisât
İktisâtperestlik
İl yahut el(ET)=devlet, devletin ülkesi
İlahiyât
İlerileme
İlerileyici
İlhâk
İlhâm, esin
İlhan, ilkağan (ET)=hükümdâr
İlim
İlkasî
İlkönce(ki)
İlkörnek
İltizâm
İmân
İmparatorluk
İmparatorluk devleti
İnanç
İncil
İndonesya
İngiliz/ce
İngiliz Hindistanı
İngiliz Milletler Topluluğu
İngiliz-Yahudî medeniyeti
İngilizamerikan
İngiltere
İni (ET)=küçük erkekkardeş
İnka

SORUN NEDİR?

İnsan/î
İnsan felsefesi
İnsan-kültür
İnsanaşkın
İnsancılık
İnsancıl/lık
İnsanî/yet
İnsaniçkin
İnsanlaşma, insan-olma
İnsanlık
İnsansılar
İnşâa
İplikiler
İrâde
İran
İrfân/î, marifet
İrimolekül
İrticâ
İskit
İslâm
İstibdât
İstiklâl Harbi
İstimâlet
İş
İşleyiş
İtalya/n
İyi/lik

J

Japonya/Japon/ca

K

Kâbile bkz: Oymak
Kadîm
Kadîmasyalı
Kadîm–bakteriler
Kafa
Kafatası
Kafatası avcısı
Kahlenberg
Kalb
Kale
Kalkan
Kam/lık

SORUN NEDİR?

Kâmil
Kamu, amme
Kan
Kanada
Kanıt/lama
Kanun/î
Kaplama
Kapsam
Karadeniz
Karakum
Karakurum
Karbon
Karbohidrat
Kardeş dil
Kargaşa/lı
Kargı *lance*
Karındaş (ET)=kardeş
Karmaşa/karmaşık
Karşıelektron
Karşıolum
Karşıproton
Karşısav
Karşıtlık
Katalanca
Katliâm
Katlanma
Katolik/lik
Kavga/cı
Kavim, kavmiyet/kavmî
Kavim devleti
Kavimaşkın
Kavram
Kavramlaş/tır/ma
Kavga
Kaygı
Kayalar
Kazak/ca
Keçi
Kedi
Kelime
Kelin (ET)=gelin
Kelt
Kemâl
Kendi

SORUN NEDİR?

Kendikendine
Kere
Kılınç
Kılınçtan geçirme
Kırgız/ıstan
Kırım
Kıssa
Kıtay
Kıyım
Kızıldeniz
Kızılkum
Kızılötesi
Kimlik
Kişilik
Klasik
Klasik Latince
Klasik Türkce
Kolomböncesi
Konak organisma
Konar–göçer–avcı–toplayıcı
Konfüçiyusculuk
Konuşma
Konuşma dili
Kopyalama
Kore/li,~ce
Korku
Koru(n)ma
Koyu yazış (matbaacılık)
Koyun
Köp~
Köpdeğerli
Köpek, it
Köpekgiller
Köpdeğerli
Köpeşli/lik
Köpgörevli, köpgörev-görür
Köphücreli
Köphücreli hayvanlar
Köpzevceli/lik, çokzevceli/lik
Kral/liyet
Kralcılar
Kudret
Kullanılır
Kullanılır akıl

SORUN NEDİR?

Kun (ET)=kandaş bireyler topluluğu

Kundaklama, kundakcılık

Kural/lılık

Kurgan kültürü *K culture*

Kurucu

Kurul

Kurulu

Kuruluş

Kurum, müessese

Kuruntu

Kuş

Kuşku

Kuvasar

Kuvve

Kuvvet

Küdegü (ET)

Kültür

Kültür soykırımı

Kürt

L

Laf

Lâhût

Laïcisme

Lama *Llama*

Laos

Latin/ce LatinLatin dilleri

Latin–Roma yahut Roma–Latin bkz: Roma–Latin maddesine

Lehçe

Lehistan, Polonya/Leh/ce

Lepton

Lidya

Lingua Franca

M

Macaristan/Macar/ca

Madde/maddî

Maddeci–Mekanisist

Mahal/î

Mahale

Mahmuz

Makûle, kategori

Makûl

Mal

461

SORUN NEDİR?

Malay/a, ~ca
Malezya
Mâlî
Maliye
Maliyet
Maliyet fiyatı
Malzeme
Manâ
Maneviyât
Maneviyâtcılık
Manicilik
Mantık/î
Manzûm/e
Marifet
Markscı/lık
Masabaşı kumandanı
Masada
Maşerî
Maşerî dehâ
Maşerî ruh
Maşerî yapılanma
Maşrık
Matematik
Mâverâünnehir
Maya
Maymun
Maymungiller
Mazdacılık yahut Mecusîlik
Mebde
Meclis
Meclis tarafdârları
Med
Medeniyet/medenî
Mefhum
Mehâbet
Mehâfet
Mekân
Mekanik
Mekanikcilik, Mekanisism
Meksika — Meksiko
Melekût
Menkıbe
Menkul
Mera

SORUN NEDİR?

Merâm
Merhâle
Merhâmet
Méritocratie
Mérovingiens
Mesel
Mesele
Mesih
Meşrûu/luk
Metâa
Mevki
Mevzîi
Mintika
Mısır
Mısır
Mısrâa
Mızrak
Millet
Milletlerarası, beynelmillel
Milletlerarası Para Fonu
Millî
Millî toplumculuk
Milliyet/ci/lik
Minik boyutlu
Mirâs *heritage*
Mîsâk
Misâl/meselâ
Mizâç
Moğol/ca
Moğolî
Moksa, Mukhti
Molekül/lü
Molekülüstü
Morfoloji
Morötesi
Mutlak/cılık
Mutlu/luk
Mücrim
Müdrike
Mülk
Mülkî
Mülteci
Mümin
Mürît

SORUN NEDİR?

Mürşît

Müslüman/lık

Müstahkem mevki

Mütecânis

Mütekâbil

N

Nasturîlik

Navajo

Nazım

Nazi

Neden/sel/lik

Neden – etki bağıntısı

Nefs/î

Nepal

Nesil

Nesir

Nesne/l

Nirvana

Nişasta

Nitrojen

Niyet *i*

Niyet sahilliği

Normandiya

Normanlar

Norveç/ce, ~li

Y Numena; L intelligibilia anlaşılabilirlikler

‘Numenoloji’

Numûne

O

Ogur (ET)

Ohotsk denizi

Ok

Olay

Olup bitmiş

Omurgalılar

Ongun (ET)

Orta Asya

Orta Asya devesi

Orta-uzun-kafataslı

Osmanlı *Ottoman*

Ot/lak

Otcül,

SORUN NEDİR?

Ova
Oymak, kabîle

Ö

Ödev *duty*
Ög (ET)=anne
Öge
Öğrenim
Öğreti
Öğretim
Ölçek
Ölçme(k)
Ölçü
Ölçülüp biçilebilinir
Ölçüm
Ölüm
Ölümcül
Ömür
Önek
Önerme, kaziye
Öntarih
Önyıldızada
Örf/î
Örnek
Ötüken
Öz
Özbilinç
Özdeyiş
Özçiftlenme
Özgül
Özgüven
Özsaygısı

P

Papa
Para
Paris
Part
Pâyıtaht
Pazar yeri
Pers
Piyâde
Portekizce
Positivism

SORUN NEDİR?

Protein
Protestanlık
Provans/ca
Prusya
Psychopathe, psychopathologie

R

Rahim
Rahmânî insan
Rahmet
Raj
Refah
Ren (ırmağı)
Rençber
Reto-Romanca
Rızk
Roma/lı
Roma–Germen imparatorluğu,
Roma–Latin Katolikliği
Roman
Romania
Romantiklik
Rumanya/Rumence
Ruh/î, ~lu
Ruh çözümlemeleri
Ruh çözümleyici
Ruh hâleti
Ruh (nefs) rahatsızlığı
Ruhbân
Ruhbân-olmayan
Ruhhastalığı
Ruhhastası
Ruhhekim
Ruhhekimliği
Ruhulkuddus
Rumeli
Rus/ya, ~ca
Rûyâ
Rücûu
Rüküş
S
Saadet/mesut
Safavî
Safha

SORUN NEDİR?

Safsatacılık
Sağlık
Sahraaltı
Sakarit
Saksonya
Saldırgan/lık
Salt *pure*
Salt insan-oluş
Samet
Sardince
Sav
Savaş
Savunma *defence*
Sécularisme
Seçkinler zümresi
Seçkinleridâresi
Selâmlık
Selçuklular
Semâ/vî
Sentez, tahlîl
Sermâye/ci/lik
Ses
Sescil
Seyhun
Seylan
Seyyar
Sezgi
Seziş
Sığınma, ilticâ
Sıhhî
Sındırgı
Sındırgın
Sınıf
Sınıfla/ndır/ma
Sır(r)
Sıradüzeni
Sırâtı müstakîm
Sibirya
Silsileimerâtip
Singapur
Singil (ET)

SORUN NEDİR?

Sinir
Sinir bozukluğu
Shkole
Sociocratie
Solunum
Sondaneklemeli dil
Sonek
Soru
Sorun
Soruşturma
Sovyet
Soy
Soykırım
Soylu
Soyoluş
Soysuzlaşma
Sömürge/cilik
Sömürgeleştirmecilik
Söylem, söyleme
Söyleşi
Söz
Sözdizimi
Stalingrad
Straßburg andı (Les Serments de Strasbourg)
Sufi
Sumatra
Sü (ET)
Süreç
Sürecötesi
Sürüngenler
Süs yahut ev hayvanı
Süt
Süt türevleri yahut ürünleri
Sütanne
Süvari
Ş
Şamanlık bkz: Kamlık
Şart/lı
Şartlı buyruk
Şartsız buyruk
Şartsız ödev
Şehir
Şehirleşme

SORUN NEDİR?

Şenâat/şenâyi

Şeref

Şerr

Şili

Şimdiki zaman

Şimpanze

Şüphe

T

T(h)ai/land

Tagay (ET)

Tahlil/î bkz: Analiz

Takât

Takdîs

Takıntı

Talîm

Taklamakan

Täñ (ET)

Täñiz (ET)

Tanık/lık

Tanrı dağları

Tanrıtanımaz Varoluşculuk

Tao te King

Tarassut

Tapınakcılar

Tarih/î, ~li

Tarihöncesi

Tarla

Tasavvuf

Tasavvur

Tasavvurlu

Tasrîh

Tatar/ca

T(h)ay/land

Tebliğ

Tecânüs, mütecânis

Tecâvüz

Tecrübe

Tedrîs

Teemmül

Teemmüllü düşünme

Tefekkür, murâkabe, seyir

Tefsîr

Tek

SORUN NEDİR?

Tekâmül
Tekbiçimli/lik
Tekhücreli
Tekelcilik
Tekeşli/lik
Tekil
Tekke
Temel
Temel devingenler
Temelörnek
Temyîz
Tenâsüh
Tenâsül (uzuvları)
Tercüman, dilmaç
Tercüme
Terkîp/terkîbî
Ters
Teşhîr/ci/lik
Teşkilât
Teşrîh
Tevârüs
Teyât
Tezâhür
Théocratie
Tibet
Tın (ET)
Tınlığ (ET)
Tigin(ET)
Tilmîz
Tirlig (ET)
Toņ (ET)
Toplum
Toplumsal, ictimai
Toplumsever/lik
Tourkokratia
Töre
Töz (ET)
Transsendent
Transsendental, düşünce-aşkın
Transsubstantia eucharistica
Tunguz
Turan/lı
Tutku/lu
Tüketim

SORUN NEDİR?

Tüm
Tümdengeliş/li
Tümevarış/lı
Tür/deş
Türiçi
Türlerarası
Türk
Türkistan
Türk/ie, ~ce, ~lük
Türkmen
Türkü

U

Ufak-boyutlu-evrim
Ugur
Umut, ümit
Un
Unsur
Urallar
Uruk
Usul
Uydu
Uygur/ca
Uzun menzilli
Uzunev
Uzun-kafataslı

Ü

Ülkü
Ülkü birliği
Üreme
Üretim
Ürküntü
Ürperti
Üstkimlik
Üstünbeşer
Üstyapı
Üstyıldızada
Üzengi

V

Vaftîz
Vahiy
Vahşî

SORUN NEDİR?

Vargı
(1)Varlık/lılık
(2)Varlık/lı/lık
Varlık öğretisi
Varlık tabakası
Varolma
Varolma–durumu–şartı
Varoluş
Vasıf
Vasıflı (işci)
Veche
Vecîz
Vecîze
Vect, vecit
Velî/lik
Veri/ler
Verim
Vezîriâzam
Viyana
Vidân
Viking
Vuruşma, muharebe

Y

Yabancılaşma
Yabanî
Yadağ sü (ET)
Yağ
Yamyam
Yansıma
Yapı
Yaraşırılık
Yaraşırılıkkerki
Yargı
Yaşama
Yaşamalık
Yaşamortaklığı
Yaşama felsefesi
Yaşayakalma
Yaşayakalma talihi
Yavru dil
Yay
Yayla
Yaylacı/lık

SORUN NEDİR?

Yazar
Yazılım
Yeis
Yem
Yeniçağ dindışı Batı Avrupa medeniyeti
Yenisey
Yer/el
Yeryüzü
Yeti
Yetiştirme, besleme
Yıldız
Yıldızada
Yıldızada kümesi
Yinele(n)me
Yiyecek
Yok/luk
Yorum
Yozlaşma
Yön
Yönelim
Yönelme
Yönetim
Yöntem
Yöntem bilgisi
Yörünge
Yulaf
Yunan/ca
Yurt/daş/lık
Yürek/li/lik
Yutland

Z

Zâdegân
Zahire
Zahirî
Zaman
Zamir
Zanaat
Zebur
Zekâ/zekî
Zen
Zencî
Zevkiselîm
Zıt/lık

SORUN NEDİR?

Zihin/zihnî
Zihnîleştirme
Zihniyet
Zikir
Zirve
Ziyâde
Zor/luk
Zorunlu/luk
Zorunlu nedensellik
Zorunsuzluk
Zührevî (hastalık)

SORUN NEDİR?

Arka kapak yazısı:

‘Soru’nun soruşturulması ‘eleştiri’ çerçevesinde yer alır. Teşrih masasına yatırılıp eleştiriye konu kılınan sistem yapılı ‘sorma edimi’ ile onun verisi ‘soru’, ‘sorun’dur. Sonuc olarak, felsefe-bilimin ana devindireni/ dinamosu ‘sorun’ olmakla birlikte, bu, şimdiye değin felsefe çalışmalarının odağı kılınmamıştır. İşte “*Sorun Nedir*”de girifilen, teorik ile uygulanma vecheleriyle ‘soru’nun, geniş çaplı araştırılmasıdır.

SORUN NEDİR?